

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Politologie

Disertační práce

Mgr. Jan Brož

Václav Majer a sociálnědemokratická strana

Osudy čelného představitele jednoho vnitrostranického proudu

Václav Majer and the Social Democratic Party

The Fortunes of the Leading Figure of One Stream within the

Czechoslovak Social Democracy

Vedoucí práce prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc.

2023

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 24. 9. 2023

Mgr. Jan Brož v. r.

Abstrakt

Práce se zabývá sociálnědemokratickým politikem Václavem Majerem, jehož padesátileté politické kariéře doposud nebyl věnován žádný rozsáhlejší odborný text, ačkoliv jeho místo v dějinách Československé sociální demokracie není nevýznamné. Majer je známý především z krátkého poválečného období let 1945–1948, takzvané třetí republiky, kdy byl hlavním představitelem „pravicového“/protikomunistického křídla v sociálnědemokratické straně. Jeho kariéra však započala již začátkem první republiky na Lounsku. Pokračovala po přesunu do Prahy v polovině třicátých let a neustala ani po Mnichovu a za protektorátu. Začátkem roku 1940 Majer emigroval do Velké Británie, kde během druhé světové války vstoupil do vrcholné politiky. Po únoru 1948, který ukončil období třetí republiky, Majer opět odešel do exilu, v němž politicky působil až do smrti. V textu se snažím sledovat Majerovu pozici na československé politické scéně a vývoj jeho poměru k ostatním aktérům. Práce vychází z archivního výzkumu, dále pak ze studia odborné literatury, memoárů a dobových tisků.

Abstract

The present thesis deals with the political career of a Social Democratic politician Václav Majer. No specialized paper has so far been dedicated to his fifty-year-lasting career, even though his position in history of the Czechoslovak Social Democratic Party is far from negligible. Václav Majer is particularly known as a leader of the “right”/anti-communist wing within the Social Democratic Party during a short spell of Czechoslovak history from 1945 to 1948 (so-called Third Republic). However, he had started his career much earlier at the beginning of the First Czechoslovak Republic in Louny District. In mid-thirties he had moved to Prague and kept on working after the Munich Agreement was signed, and during the Protectorate as well. At the beginning of 1940 he emigrated to the United Kingdom. During the Second World War he has started his career in high level exile politics in London. After the Communist coup d'état in 1948, which had ended the period of the Third Republic, Majer left Czechoslovakia again. He lived and worked in exile till his death. Attention is paid to Majer's position on political scene and to development of his relations with other political actors. My research is based on study of archival documents, as well as study of specialized books, memoirs, newspapers and periodicals.

Klíčová slova

Václav Majer, Československo, Československá sociální demokracie, druhá světová válka, třetí republika, ministerstvo výživy, únor 1948, poúnorový exil, studená válka, Rada svobodného Československa

Keywords

Václav Majer, Czechoslovakia, Czechoslovak Social Democracy, Second World War, Third Republic, Ministry of Food, Coup d'état 1948, post-February Exile, Cold War, Council of Free Czechoslovakia

Poděkování

První poděkování patří Jiřímu Kocianovi, mému školiteli, za jeho vstřícnost, ochotu, zájem, připomínky a podněty k přemýšlení, které vzešly z našich debat (nejen) nad tématem mé disertační práce. Martinu Nekolovi a Pavlu Horákovi jsem velmi zavázán za poskytnutí některých materiálů k Majerovu politickému působení, k nimž bych se jinak nedostal. Štěpánce Ryšavé jsem vděčný za přečtení rukopisu a jeho pečlivou a zároveň citlivou jazykovou redakci. Závěrečný dík patří mé ženě Hance a dcerám Zuzaně a Josefíně za jejich pochopení, podporu a hlavně trpělivost. Těch týdnů dovolené, víkendů a večerů strávených nad rukopisem nebo někde v archivu bylo totiž víc než dost.

Obsah

Úvod	7
1. Politické začátky na prvorepublikovém Lounsku.....	18
2. Praha volá	33
3. Pomnichovská „maškaráda mloků“	44
4. Ilegální i legální působení v protektorátu	56
5. Z protektorátu do Anglie jihovýchodní cestou	65
6. „Dozrání emigrantské setby“	75
7. Sovětský svaz ve válce a sociálnědemokratické reakce.....	89
8. 1943 – rok dalších úroků doleva.....	100
9. „Chytrý podsaditý chlapík s dychtivýma očima a zamyšlenou tváří“ jedná v Moskvě – co předcházelo, co následovalo.....	111
10. Na dvou židlích v exilovém kabinetu	122
11. Potíže s Fierlingerem, Bechyněm a osvobozovanými územími	135
12. „Gauneři, nebo volí“ (?) v Moskvě.....	144
13. Do nylonového věku – společnost, ideje, politika	158
14. Znárodněné hospodářství a Majerova (pod)výživa.....	166
15. Obnova sociální demokracie a manifestační sjezd	181
16. Na cestě k volbám 1946.....	191
17. Povolební vyjasňování pozic – kdo jsou a co chtějí třetirepublikoví sociální demokraté? ..	200
18. „Kravál“ kolem Marshallova plánu	212
19. „Jízda na tygrovi“	221
20. „České gesto víry v politickou nezávislost“	232
21. Od brněnského sjezdu k únoru 1948.....	246
22. „Zemí jde vlna zvlčilsti“	262
23. Pár měsíců života pod dohledem a v „doprovodu orgána“	278
24. Rada svobodného Československa – politická organizace v permanentní křeči	289
25. Sociálnědemokratická emigrace v atomovém věku – mezi vnitřními spory a obětavou prací pro československou věc	302
26. Americký život	318
27. Poslední léta	330
Závěr.....	340
Seznam pramenů a literatury	346

Úvod

„*V jeho působení není různých etap a kolísání. Je reakcionářem z přesvědčení a vsí silou,*“ poznamenal Vojta Erban při výslechu koncem roku 1950 na adresu svého někdejšího spolustraníka Václava Majera.¹ Erbanova slova pronesená pod nátlakem a ve snaze říct to, co chtějí vězňitelé slyšet, je vhodné brát s rezervou.² Přesto poměrně věrně ilustrují, jaké pověsti Majer požíval u představitelů politické reprezentace poúnorového Československa. Majerovo veřejné působení trvalo padesát let a hraničilo by až s obludností, kdyby skutečně bylo monolitem bez „*etap a kolísání*“. Ve své práci proto budu sledovat jednotlivá období Majerovy politické cesty a vývoj, jímž během neklidného půlstoletí prošel. Práci chápu jako příspěvek k porozumění československé politice a jednomu jejímu významnému ideovému proudu.

Rozhodl jsem se napsat politický životopis. Biografie zaujímá v humanitních a společenských vědách docela zvláštní pozici. Jedná se o oblíbenou formu psaní o minulosti, vůči níž ale zároveň panuje jistá nedůvěra. Opatrnost vyplývá z určité metodologické nevyhraněnosti, jejíž „*jedinou spolehlivou charakteristiku*“ představuje „*konkrétní lidský život jako výchozí bod výzkumu*“.³ Biografické bádání má dlouhou tradici, nepochybně i proto, že představuje klíčový literární žánr k uchopení individuálního osudu v dějinách. Krouží tak kolem zásadní otázky, nakolik svobodně vlastně jednotlivci mohou dějiny utvářet, tedy koná-li člověk jako subjekt dějin spíše o své vůli, či zda se podstatné složky jednání nacházejí mimo oblast individuálního vědomí.⁴ V čase se proměňuje role biografie i osobnosti, jež se stávají předmětem jejího zájmu. Mění se i publikum, k němuž se obrací, a nároky, které na ni příjemci kladou. Zpočátku biografie nabízela oslavné životní příběhy politických, vojenských či intelektuálních velikánů, zkrátka příslušníků elity. Ve svém důsledku tak pomáhala upevňovat představu o silných jedincích jako hybatelích dějin. Poptávka po této tradiční podobě biografie klesala nejprve v souvislosti s apelem na zvědečtění dějepiscectví fúzí s dalšími sociálními vědami, a poté z důvodu přesunu zájmu společenských věd od osobní zkušenosti aktérů ke zkoumání

¹ Archiv bezpečnostních složek (ABS), svazek č. 12402/334–I, Zápis o výpovědi V. Erbana ve věci informátorské sítě soc. dem. strany z 19. 12. 1950.

² Vojta Erban byl předúnorový představitel levicového křídla v sociální demokracii, který ve třetí republice poskytoval komunistům informace o dění uvnitř strany. Po únoru 1948 byl vězněn a poté spolupracoval se Státní bezpečností jako agent-provokatér, nasazovaný do cel k odpůrcům režimu. HORÁK, Pavel: *Bohumil Laušman: Politický životopis: Riskantní hry sociálnědemokratického lídra*. Praha, Mladá fronta 2012, s. 344–348.

³ HORKÝ, Ondřej – TOMALOVÁ, Eliška: Biografie. In: DRULÁK, Petr a kol.: *Jak zkoumat politiku: Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha, Portál 2008, s. 177–202, s. 201.

⁴ RÁKOSNÍK, Jakub: Tvůrce dějin, anebo zajatec historických okolností?. In: BÁRTA, Miroslav – KOVÁŘ, Martin a kol.: *Lidé a dějiny: K roli osobnosti v historii v multidisciplinární perspektivě*. Praha, Academia 2017, s. 23–38, s. 23–31.

neosobních struktur. Posléze měly na biografii velký dopad metodologické spory, probíhající v humanitních a společenských vědách zhruba od konce sedmdesátých let 20. století. Ztráta důvěryhodnosti velkých vyprávění spolu s přiznáním subjektivity badatele-životopisce, která nutně ovlivňuje výsledky jeho práce, totiž otevřely dveře pluralitě metodologických přístupů a nabídly životopisu zachycujícímu jedinečnou osobní zkušenost příležitost znovuzískat uznání. Biografický žánr byl zpět. A dokonce tak razantně, že někteří hovoří o biografickém obratu v sociálních vědách.⁵

Je to ale jiná biografie než kdysi. Nechce se navracet před strukturalismus a zůstat „*reziduem deskriptivního empirismu*“.⁶ Zplastičtěla. Hledí z různých perspektiv, rozšiřuje své zorné pole, hledá jiné odpovědi skrze jiné otázky. Jádrem jejího zájmu samozřejmě nadále zůstává člověk, skrze jehož jedinečnou životní zkušenost se snaží proniknout k bližšímu pochopení společenského systému, ve kterém se jedinec pohybuje. Snaží se o optimální propojení individuální a kolektivní roviny, přičemž konkrétní život zasazuje do kontextu a poukazuje na síť sociálních vztahů. „*Základní otázkou biografického výzkumu*“, jak trefně shrnula Simone Lässig, „*není jedinec nebo společnost, ale jedinec ve společnosti*“.⁷

Podstatnou proměnou prošly úvahy o vztahu mezi životopiscem a předmětem jeho zájmu. Neudržitelnou se stala představa, že je možné napsat něco jako „*totální biografii*“, tedy projít všechny prameny, pochopit veškeré motivace a posléze vytvořit text, který zachytí a vysvětlí život jednotlivce v celé jeho komplexnosti. Podobná ambice je nenaplnitelná jednak z toho důvodu, že nové poznání vždycky otevírá nové horizonty, a dále proto, že autor není vůči zkoumané osobnosti neutrální; vychází z nějakých pozic a ovlivňují jej současné struktury, v nichž se pohybuje a nemůže se z nich jen tak vyvázat.⁸ Asi nejnápadnější změnu v oblasti životopisného výzkumu po biografickém obratu představuje rozšíření jeho záběru. Biografie se již nezaměřuje pouze na životy věhlasných osobností, ale věnuje pozornost i osobám méně známým. Ať už příslušníkům etnických, sexuálních či náboženských menšin, obětem diktatur

⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Osobnosti v zrcadle dějin. Teoretické a metodologické otázky biografického výzkumu. In: MAKARIUSOVÁ, Marie – VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla (ed.): *Metodické problémy moderní biografistiky*. Praha, Historický ústav 2010, s. 7–10. RÁKOSNÍK, J.: Tvůrce dějin..., s. 31–33. HORKÝ, O. – TOMALOVÁ, E.: *Biografie*, s. 177–179.

⁶ SIXTA, Václav: *Možnosti historické biografie: Teorie biografie a historická věda*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2023, s. 21.

⁷ LÄSSIG, Simone: Introduction: Biography in Modern History – Modern Historiography in Biography. In: BERGHAIN, Volker R. – LÄSSIG, Simone (eds.): *Biography between Structure and Agency: Central European Lives in International Historiography*. New York, Berghahn Books 2008, s. 1–26, s. 11.

⁸ HORKÝ, O. – TOMALOVÁ, E.: *Biografie*, s. 179–181.

20. století nebo prostě jen „obyčejným“ lidem. Nový způsob užití žánru přitom proměňuje i zpracování osudů jedinců, na něž se biografie tradičně zaměřuje – reprezentantů elit. Ovlivňuje tak i mou práci, protože mne koneckonců nezajímá nějaký *John Doe*, nýbrž několikaletý ministr vlády Československé republiky. A nadto, já nechci psát chvalozpěv nebo pamflet, ale chci se pokusit ukázat politické, společenské a hospodářské souvislosti a proměny doby, v níž Majer žil. Právě tak, jak to skrze pohled na osud konkrétního člověka činí moderní biografie významných postav.⁹

Vážně беру i další charakteristický rys současného pojetí biografie, který je projevem rozvolnění vztahu k žánrovým definicím i posunu ve vnímání historické subjektivity. Václav Sixta ho nazývá *osobním svědectvím*. Tímto souslovím lze označit nejen jisté zalidnění neosobních dějin aktéry z masa a kostí, kteří „byli u toho“ a vyprávějí svůj příběh skrze ego dokumenty, ale dá se chápat i širěji. Osobní svědectví totiž proniká i do standardních životopisů, kdy propojuje biografické vyprávění a vyprávění módu očitého svědka. Snaží se navodit (ve skutečnosti naprosto iluzorní) pocit bezprostředního kontaktu s minulostí, jako by autor vtažený do děje koukal hlavnímu protagonistovi příběhu přes rameno.¹⁰ Takový přístup je samozřejmě třeba v akademickém psaní dávkovat střídavě, přesto myslím, že má své opodstatnění. Mimo jiné odkazuje k obecnější rovině diskuzí o náležitostech akademické produkce a připomíná, že i odborný text má literární aspekt. Čtivost a nároky na úroveň jazyka jsou pro mne důležité. I proto se snažím čtenáře nezatěžovat souvětími přes šest řádků a pasivními slovesnými tvary víc, než je nutné.

Deklaruji záměr napsat politickou biografii. Na Majerův život se proto zaměřuji zejména z hlediska jeho veřejného působení. Tak dalece, jak to pramenná základna dovoluje a jak je to relevantní pro porozumění Majerovým krokům na politické scéně, se věnuji i osobní rovině jeho života. Výklad je uspořádán chronologicky. V úvodních kapitolách tak sleduji Majerovu kariéru od regionálních začátků, které se časově shodují s rozkolem v socialistickém hnutí začátkem dvacátých let, přes příchod do Prahy, konec první republiky, snahu politicky působit za stále obtížnějších podmínek druhé republiky a protektorátu, až po odchod do emigrace. Další kapitoly věnuji Majerovým aktivitám za druhé světové války ve Velké Británii, kde se postupně dostal do nejvyšších pater československé politiky a rovněž se stal všeobecně známý jako zastánce samostatného postupu nezávislého na komunistech. Poválečná třetí republika sice

⁹ RÁKOSNÍK, J.: *Tvůrce dějin...*, s. 33–34.

¹⁰ SIXTA, V.: *Možnosti historické biografie*, s. 93–97, s. 192–194.

netrvala ani tři roky, představuje ovšem vrchol Majerovy politické kariéry. Majer je poslancem, ministrem a členem stranického vedení. Je spolutvůrcem a zároveň divákem tehdejších zásadních politických, společenských a hospodářských proměn. Proto třetí republice věnuji relativně největší prostor. Závěrečné kapitoly reflektují několikaměsíční epizodu života v Československu po únoru 1948 a činnost v druhé emigraci, trvající až do smrti začátkem roku 1972. Lineární plynutí textu prokládají problémově orientované pasáže. Zejména ke konci, v kapitolách o Majerově pounorovém exilu, strukturuji text spíše tematicky než časově, když se věnuji nejprve procesu utváření nadstranické exilové reprezentace, posléze vývoji sociálnědemokratického exilu a nakonec Majerovu osobnímu životu v druhé emigraci. V zásadě platí, že se vždy snažím uvést obecnější kontext daného období, to znamená načrtnout jakousi „mapu politické krajiny“, abych posléze představil a analyzoval konkrétní projevy Majerovy aktivity, tedy jednak lokalizoval jeho pozici na této „mapě“, a dále reflektoval vzájemné vztahy a pohyb mezi Majerem a ostatními aktéry v „krajíně“. V československé politice od dvacátých do sedmdesátých let minulého století se proto zaměřuji právě na ty události, v nichž hraje Majer roli, zanechává v nich svůj otisk, a jsou tak důležité z hlediska vytváření jeho celkového politického obrazu.

Ve své práci si kladu dvě vzájemně související základní otázky. Zaprvé mě zajímá, na jakých ideových základech Majer stavěl svou politiku a jakým způsobem se jeho úvahy promítaly do praxe. Zadruhé chci zjistit, jak se v jednotlivých etapách proměňoval jeho vztah k ostatním individuálním i kolektivním hráčům na politické scéně. Proces hledání odpovědí na hlavní otázky implicitně vytvoří osu, kolem níž se výklad soustředí a bude se posouvat kupředu. Jednotlivé fáze Majerova veřejného angažmá, rozčleněné dle časového kritéria, s sebou jednak přinášejí nové dílčí otázky, jednak často znovu otvírají již zdánlivě vyřešené a uzavřené problémové okruhy a staví je do nového světla. Věřím, že takto zvolený přístup k Majerově politické biografii řekne mnohé nejen o něm samotném, ale též o vnitřním vývoji a dilematech, jimiž si procházela celá sociálnědemokratická strana.

Co se zvolených metod týká, využívám zejména empirického přístupu, založeného na studiu, kritické analýze obsahu a komparaci psaných dokumentů, ať už se jedná o archiválie, memoáry, dobové tisky či odbornou literaturu. Tento *vnitřní výzkum* jsem sice v omezené míře, avšak přece jen doplnil i *vnějším výzkumem*, při němž se životopisec vypravuje takříkajíc „*mimo*

knihovnu a archiv“.¹¹ Umožnil mi to rozhovor s Janou Majer Newman, dcerou Václava Majera, s níž jsem hovořil během její cesty do Evropy. Jsem si vědom nemožnosti napsat „totální“ biografii a přiznávám si limity, plynoucí z toho, že autor životní příběh subjektu biografie vždy nějakým způsobem filtruje přes svou osobní zkušenost. Je tak zřejmé, že čirý empirismus by vedl do slepé uličky, a proto pro mne hraje zásadní roli interpretativní rozměr výzkumu. Ten se projevuje zejména ve snaze uchopit a analyzovat Majerův poměr k ostatním aktérům a jeho proměny.

Pramenná základna, ze které jsem při psaní vycházel, je velmi široká a rozmanitá. Kompletní soupis použitých zdrojů se nachází na konci práce a nemyslím, že je na tomto místě třeba komentovat každý jeden archivní fond či text. Následující odstavce jsou proto pouze výběrovým představením neopomenutelných či nějak pozoruhodných zdrojů, jichž jsem využil. Zmiňuji jednak nejvýznamnější archivní a další materiály a odborné tituly, patřící do „kánonu“ psaní o vývoji sociálnědemokratické strany. Dále se snažím upozornit na ty prameny a literaturu, které v akademické produkci zaměřené na sociální demokracii nebyly prozatím příliš využívány, a přitom mají potenciál rozšířit či zpřesnit naše poznání, ať už se jedná o archiválie nebo relativně nedávno vydané editované prameny či literaturu. Rovněž zmiňuji materiály, které jsou relevantní přímo pro Majerovo politické konání či osobní život. Majerovská tematika mě provází od magisterského studia. Má diplomová práce reflektovala Majerovo působení ve třetí republice. Dílčí pasáže byly využity i pro účely tohoto textu. Samozřejmě jsou výrazně přepracované, rozsahem mnohonásobně delší a vzhledem k rozšíření empirické báze, tematického záběru i posunu v kladení otázek nově kontextualizované. Součástí textu jsou rovněž články, které jsem během doktorského studia k tématu publikoval.¹²

Po stopách Majerových politických začátků je třeba zamířit do Loun, kam se mimochodem při cestě autem z Prahy přijíždí ulicí Václava Majera. V Státním okresním archivu Louny, ve fondu Archiv města Louny, se nacházejí zápisy z jednání městského zastupitelstva. Důležitý je přirozeně i Archiv České strany sociálně demokratické, v němž je uložen fond č. 71 – Československá sociální demokracie 1920–1948, obsahující písemnosti k činnosti strany z

¹¹ HORKÝ, O. – TOMALOVÁ, E.: Biografie, s. 189.

¹² BROŽ, Jan: *Václav Majer: Politik v letech 1945–1948*. Praha, Diplomová práce FHS UK 2014. BROŽ, Jan: Václav Majer jako komunální politik. Sociální demokracie na Lounsku v čase první republiky a začátky jedné politické kariéry. In: *Ústecký sborník historický*, 2 (2019), s. 31–43. BROŽ, Jan: Jak se jedná s labouristy. Českoslovenští sociální demokraté v exilu a Labour Party během druhé světové války. In: *Historica Olomucensia*, 59 (2020), s. 155–171.

období první a třetí republiky. Pro zkoumání Majerova válečného a třetirepublikového působení jsou podstatné materiály uložené v Archivu bezpečnostních složek, hlavně v objektovém svazku č. 2231 – Nepřátelské osoby z řad bývalých sociálních demokratů. Svazek tvořený jedenácti krabicemi, existující i v elektronické podobě, sestává převážně z operativní dokumentace, kterou Státní bezpečnost shromažďovala od druhé světové války až do počátku osmdesátých let. Jeho součástí je rovněž podsvazek č. 284, v němž jsou materiály věnované přímo osobě Václava Majera. Složka obsahuje mimo jiné několik charakteristik a krátkých životopisů Majera i jeho spolupracovníků a blízkých či agenturní zprávy o sledování bývalého ministra v době mezi únorem 1948 a jeho útekem. Součástí podsvazku č. 284 je i Majerova korespondence s Laušmanem z druhé světové války, kdy byli oba v Anglii, nebo zprávy o Majerově působení v poúnorové emigraci. Materiály sledující vývoj v sociální demokracii kolem února 1948 obsahuje fond č. 310 – sekretariát Velitelství Státní bezpečnosti. Ve fondu Hlavní správa rozvědky SNB se nacházejí poznatky získané v druhé polovině padesátých let, kdy se rozvědka snažila zjistit, zda by se Majer nebyl ochoten vrátit do Československa, a dále dokumentace pořízená při Majerově cestě do Vídně v dubnu 1970. V Archivu Národního muzea jsou ve fondu Rudolf Bechyně uloženy písemnosti relevantní pro výzkum sociálnědemokratického exilu za druhé světové války, fond Zdeněk Fierlinger zase nabízí dokumenty k třetí republice. V Národním archivu chci upozornit na fondy Ministerstvo hospodářské obnovy Londýn a Státní rada – Londýn, díky nimž je možné sledovat Majerovo zapojení do struktur exilového státního zřízení. Představu o organizačním uspořádání poválečného ministerstva výživy lze získat díky fondu Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna. Pohled zahraničního tisku na události související se sociálnědemokratickou stranou, například reflexi brněnského sjezdu v listopadu 1947 a „sloučení“ s KSČ v červnu 1948, zprostředkovává fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv. Materií k Majerovým aktivitám v zastřešující organizaci poúnorového exilu obsahuje fond Rada svobodného Československa, spravovaný Centrem pro československá exilová studia při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Hodnotnou součástí archivu exilové strany, který je uložen v Československém dokumentačním středisku ve fondech Blažej Vilím a Václav Holub a vznikl spojením dokumentace z různých částí Evropy, je zejména korespondence. V řadě případů je autorem či adresátem dopisů Majer. Zejména Holubův fond tak obsahuje asi nejvíce takzvaně dotýkaných dokumentů. Už proto, že se bohužel nepodařilo zachovat nic, co by bylo možné nazvat Majerovým osobním archivem. Irma

Majerová brzy po smrti manžela žádosti o poskytnutí jeho materiálů odmítla.¹³ Po více než dvaceti letech s podobnou prosbou nepochodil ani Karel Hrubý, poslední předseda exilové sociální demokracie.¹⁴ Osobní fond Václav Majer přesto existuje, a to v Státním okresním archivu Rakovník. Z hlediska majerovského bádání však nepředstavuje žádnou „zlatou žílu“. Neuspořádaný fond tvoří jeden karton plný nesourodých materiálů – výpisků, poznámek, novinových výstřižků a tisků –, týkajících se především druhé světové války, v menší míře třetí republiky. Dokumenty citované v práci jako Archiv autora mi věnoval Karel Hrubý a souvisejí s pokusy o obnovu strany v Československu v roce 1968.

Pro text podobného zaměření jsou samozřejmě důležité dokumenty deponované v zahraničních archivech. Vzhledem k finanční náročnosti pro mne nebylo reálné podniknout cestu například do Archivu Hooverova institutu při Stanfordské univerzitě v Kalifornii, střízlivější záměr navštívit The National Archives v Londýně zhatila pandemie covidu-19. Uvedený nedostatek jsem kompenzoval několika způsoby. Jednak jsem se opíral o odbornou literaturu, která vytěžuje příslušné britské či americké archivy.¹⁵ S některými dokumenty ze zámoří jsem navíc přece jen pracovat mohl, což způsobila ochota Martina Nekoly, který mi poskytl materiály z chicagského Archives of Czechs and Slovaks Abroad, konkrétně fond Joe Martinek papers. Majerova korespondence s Josefem Martínkem, sociálním demokratem žijícím ve Spojených státech, umožňuje nahlédnout do jeho života v americkém exilu. Díky Martinu Nekolovi jsem dále mohl studovat i dokumenty z osobního archivu Evy Hanhardt, vnučky Vojty Beneše, které z Benešovy perspektivy zachycují jeho názorový rozchod s Majerem začátkem padesátých let. Možnou obavu z nedostatečného zastoupení zahraničních pramenů nejpádněji mírní zapojení dokumentů, jež jsem si přivezl z výzkumné cesty do manchesterského Labour History Archive

¹³ Irma Majerová v té věci manželům Holubovým psala: „Mám ... dvě nabídky pro Vaškův archiv.... Napišu jim, že Vašek žádný archiv neměl a jeho knihy si necháme. Korespondenci proberu a zničím. Nechci, aby se v tom někdo hrabal.“ Československé dokumentační středisko (ČSDS), fond Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Majer Václav, Majerová manželům Holubovým 3. 3. 1972.

¹⁴ „Požádal jsem ... Irmu [Majerovou] v době, kdy jsem dával dohromady ‚Léta mimo domov‘, zda existuje ještě cosi jako Václavův osobní archiv. Její odpověď byla negativní. Jednak Václav nebyl administrátor, spoléhal hlavně na sekretariát v Londýně, za druhé po jeho smrti – také stěhováním apod. – se leccos poztrácelo, takže prakticky v jeho pozůstalosti už nic nezbylo.“ Archiv autora, Hrubý Brožovi 8. 12. 2016.

¹⁵ HORÁK, Pavel: *Stranické legitimace, vážení!: Československá sociální demokracie na útěku poválečnou Evropou (1948–1953)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2015. KUKLÍK, Jan ml. – NĚMEČEK, Jan: *Proti Benešovi!: Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*. Praha, Karolinum 2004. NEKOLA, Martin: „Exilové internacionály“ ve studené válce jako nástroj boje proti komunismu. In: *Soudobé dějiny*, 22, 1–2 (2015), s. 102–129. NEKOLA, Martin: Za osvobození „porobených národů“: Politické organizace protikomunistických exilů ze středovýchodní Evropy a Balkánu ve srovnání. In: *Soudobé dějiny*, 19, 1 (2012), s. 37–70. RAŠKA, Francis D.: *Opuštění bojovníci: Historie Rady svobodného Československa, 1949–1961*. Praha, Academia 2009. SMETANA, Vít: *Ani vojna, ani mír: Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016.

and Study Centre. Jedná se zejména o fondy zaměřené na zahraniční aktivity labouristů (Labour and Socialist International, Labour Party International Department, Labour Party International Department Correspondence), případně osobní fondy generálních tajemníků strany (James Middleton Papers, Morgan Phillips International Papers) nebo zahraničního tajemníka (Labour Party International Department, Denis Healey Papers). I když zásluhou Sylvy Šimsové¹⁶ neplatí, že by materiály z archivu Labour Party zůstávaly zcela mimo zájem česky píšících autorů, základní tuzemská literatura k československé sociální demokracii během války či po ní prameny uložené v Manchesteru nevyužívá. Mohou přitom obohatit dosavadní poznání sociálnědemokratické části československého exilu o jedinečný pohled Labour Party. Manchesterský archiv obsahuje záznamy o kontaktech mezi čelnými labouristickými funkcionáři a Čechoslováky, díky nimž si lze učinit představu o povaze či četnosti těchto kontaktů. Psát o politickém exilu pouze na základě toho, co si o sobě exulanti sami mysleli a jak se prezentovali, může vést k dost rozpačitým výsledkům. Zásadní přínos pramenů uložených v archivu Labour Party proto spočívá v tom, že zprostředkovávají události z perspektivy politiků hostitelské země.

Z řady editovaných pramenů, periodického tisku a publikací memoárového charakteru je určitě třeba zmínit oba dva díly *Cesty ke Květnu* a několik svazků *Zápisů ze schůzí československé vlády v Londýně*, které jsou neocenitelným zdrojem informací o vývoji československé exilové politiky během druhé světové války.¹⁷ Výběr dokumentů *ČSR a SSSR 1945–1948* sleduje formování a proměny zahraničněpolitické linie Československa ve třetí republice, což samo o sobě není nějaké primárně majerovské téma. Díky několika dokumentům, zachycujícím jednání vlády o Marshallově plánu a dodávce obilí ze Sovětského svazu, je zde ale pěkně vidět, jak musel Majer od druhé poloviny roku 1947 čelit narůstajícímu tlaku ze strany KSČ. Vhodným prostředkem k sledování Majerových aktivit jsou rovněž periodika. A nemám teď na mysli ta celostátní, vycházející v stotisícových nákladech, ale regionální¹⁸ či vyloženě místní, sloužící k informování o tom, co se děje v sousedství.¹⁹ Právě v nich lze totiž nacházet zprávy o

¹⁶ ŠIMSOVÁ, Sylva: Dokumenty o exilovém sociálně demokratickém politikovi Josefu Bělinovi v britských archivech. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, 8 (2010), s. 265–284.

¹⁷ *Cesta ke Květnu: Vznik lidové demokracie v Československu do února 1948. 1. svazek, II. svazek*. KLIMEŠ, Miloš – LESJUK, Petr – MALÁ, Irena – PREČAN, Vilém (eds.). Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1965. *Zápisů ze schůzí československé vlády v Londýně, sv. I.–III.1, IV.1–V*. NĚMEČEK, Jan – ŠTOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan ml. (eds.). Praha, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2008–2016.

¹⁸ *Dělnické listy: Organ VI. župy čsl. sociálně demokratické strany dělnické. Naše stráž: Organ Republikánské strany župy lounské*.

¹⁹ *Greenbelt News Review: An Independent Newspaper*.

Majerově působení v začátcích a na sklonku kariéry. Od paměti Václava Holuba nelze čekat objektivní hodnocení Majerovy osoby. Pro Holuba je jeho nejbližší přítel výhradně kladným hrdinou, který nikdy nezakolísal a vždy šel stopami prezidenta Edvarda Beneše a meziválečného předsedy sociální demokracie Antonína Hampla. Vlastně by se dalo říct, že Holub ve svých pamětech jen přepóloval citát Vojty Erbana, uvedený na začátku kapitoly. Síla Holubových vzpomínek leží jinde; při líčení peripetií útěku z protektorátu takřka dosahují parametrů dobrodružného románu a zajímavé jsou i postřehy o životě v londýnské emigraci nebo o moskevských jednáních v březnu 1945. A kdyby nic jiného, jsou Holubovy paměti svědectvím o jednom hlubokém přátelství. Celkově jsou dost schematické, svět v podstatě dělí na hodné benešovce a hamplovce, a na ty druhé. Širší souvislosti a dynamiku politického vývoje příliš neberou do úvahy.²⁰ Obdobná šablonovitost, i když o něco méně vyhraněná, se objevuje i v některých Majerových reflexích desetiletí mezi Mnichovem a únorem 1948.²¹ Na pomezí odborného textu a memoárů se nacházejí práce autorů, kteří sice byli svým povoláním politologové (Jiří Horák), sociologové (Karel Hrubý) či historici (Radomír Luža), zároveň však působili v rámci sociálnědemokratické strany, a to často velmi angažovaně.²² K jejich textům je tak třeba přistupovat s vědomím specifik, jež si v sobě memoárový žánr už ze své podstaty nese a která se projevila nejen v samotných textech, ale i v polemice po vydání Lužovy knihy.²³ V posledních letech vyšlo několik vzpomínkových prací, které ne snad že by poskytovaly nějaké nové interpretační klíče ke zkoumání československého vývoje 1938–1948, přinášejí však cenné komentáře přímých účastníků, ať už jsou decentní, jako vzpomínky Josefa Davida, sršaté, jako reflexe Vojty Beneše, nebo hledí z pozice elitního amerického diplomata, jak činí George Kennan.²⁴ Výborným pramenem, při jehož studiu se najednou rozpohybují jindy strnulé

²⁰ HOLUB, Václav: *Vítězství i prohry: Život na pozadí 20. století: Vzpomíná autor*. Vimperk, Vydáno vlastním nákladem 1997.

²¹ MAJER, Václav: Czechoslovakia. In: HEALEY, Denis (ed.): *The Curtain Falls: The Story of the Socialists in Eastern Europe*. London, Lincolns-Prager 1951, s. 83–97. MAJER, Václav: Moskevská cesta. In: MOKRÝ, Adolf (ed.): *Osmdesát let Československé sociální demokracie 1878–1958*. Londýn, Ústřední výkonný výbor československé sociální demokracie v exilu 1958, s. 139–146.

²² HORÁK, Jiří: Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji. In: *Svědectví*, ročník II, číslo 1 (1958), s. 38–54. HORÁK, Jiří: *The Czechoslovak Social Democratic Party: 1938–1945*. New York, Dizertační práce Faculty of Political Science, Columbia University 1960. HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1996. LUŽA, Radomír: *Československá sociální demokracie: Kapitoly z let exilu, 1948–1989*. Praha, Československé dokumentační středisko; Brno, Doplněk 2001.

²³ SVÁTEK, František: K literatuře a sporům o dějinách exilové sociálně demokratické strany: Případ Vilím: kontexty interpretací. In: *Ročenka Československého dokumentačního střediska 2004–2007*. Praha, Československé dokumentační středisko 2008, s. 11–20.

²⁴ *Josef David: Vzpomínky na deset let po Mnichovu (1938–1948)*. TOMĚŠ, Josef – VAŠEK, Richard (eds.). Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Nakladatelství Lidové noviny 2022. *Vojta Beneš: Cesta do třetího exilu*. NEKOLA, Martin (ed.). Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Nakladatelství Lidové noviny 2022. KENNAN, George Frost: *Z Prahy po Mnichovu: Diplomatické zprávy 1938–1940*. Praha, Academia 2021.

historické figury, je kniha *Únor 1948 očima poražených*.²⁵ Obsahuje záznamy více než dvaceti debat, k nimž se prominentní demokratičtí političtí činitelé sešli v londýnské emigraci v letech 1949–1950, aby hledali odpověď na otázku, proč to v únoru 1948 dopadlo tak, jak to dopadlo. Dynamických a emočně nabitých rozprav se pravidelně účastnili Benešův kancléř Jaromír Smutný, novinář Lev Sychrava, národní socialista Jaroslav Stránský a sociální demokraté Václav Majer a Blažej Vilím. Občas přišli slovenský demokrat Martin Kvetko a novinář Ferdinand Peroutka, na poslední schůzku zavítal i národní socialista Hubert Ripka. Majer z diskuzí vychází jako zkušený reálpolitik, kterého při společném promyšlení únorového dramatu zajímaly mocenské konstelace a jež věcně zvažoval možnosti jednotlivých aktérů.

Některé nejvýznamnější tituly většinou z domácí odborné produkce jsem již zmínil výše v souvislosti s jejich přínosem, který spatřuji v tom, že těžištěm své pramenné základny spočívají především v zahraničních archivech. Ve výčtu důležitých monografií bych určitě nechtěl opomenout ještě dvě publikace zahraničních autorů. Jednak knihu *Mezi Východem a Západem*, která přesvědčivě vyvrací představu o poválečné lidové demokracii jako bojišti mezi zřetelně odděleným „komunismem“ a „demokracií“, a dále pak knihu *The Labour Party, Denis Healey and the International Socialist Movement*, jež referuje o budování mezinárodní spolupráce socialistických stran, částečně již během druhé světové války, ale hlavně po jejím skončení a v počátcích války studené.²⁶ Vývoji československé sociálnědemokratické strany v jednotlivých časových etapách je věnována řada monografií, studií i sborníků.²⁷ Svěbytnou podkategorii odborné literatury, bezprostředně související se sociální demokracií, představují životopisy Bohumila Laušmana; politika, jenž byl předsedou strany v době únorové krize. Majera s Laušmanem nespojovalo nějaké silné přátelské pouto, jako tomu bylo v případě Holuba. Rovněž jejich politické koncepce byly rozdílné, přiblížily se pouze ve výjimečných

²⁵ *Únor 1948 očima poražených: Záznam diskusí exilových politiků z let 1949–1950*. HORÁK, Pavel – PREČAN, Vilém (eds.). Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Nakladatelství Lidové noviny 2018.

²⁶ BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem: České politické diskurzy 1945–1948*. Praha, Argo 2015. COSTA, Ettore: *The Labour Party, Denis Healey and the International Socialist Movement: Rebuilding the Socialist International during the Cold War, 1945–1951*. Chem, Palgrave Macmillan 2018.

²⁷ MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno, Doplněk 2005. KAPLAN, Karel: *Das verhängnisvolle Bündnis: Unterwanderung, Gleichschaltung und Vernichtung der Tschechoslowakischen Sozialdemokratie 1944–1954*. Wuppertal, POL-Verlag 1984. KAPLAN, Karel: *Sociální demokracie po únoru 1948*. Brno, Doplněk 2011. NEDVĚD, Jaroslav: *Cesta ke sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou v roce 1948*. Praha, Academia 1968. VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Československá sociální demokracie a Národní fronta*. Praha, Academia 1985. FAJMON, Hynek – BALÍK, Stanislav – HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objetí: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008. HRUBEC, Marek – BÁRTA, Miloš (ed.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. Praha, Masarykova dělnická akademie; Brno, Doplněk 2006.

momentech a celkově měly odlišnou dynamiku i směřování. Přesto k sobě měli jistým způsobem blízko, zkrátka proto, že byli podobného věku a ve stejnou dobu se angažovali ve stejné straně ve vysokých funkcích. Při psaní o Majerovi je tak účelné a koneckonců nezbytné sledovat i Laušmanovy osudy, což umožňují dvě biografie. Ta od Jiřího Šolce Laušmana v podstatě omlouvá a obhajuje. Pavel Horák líčí život sociálnědemokratického předáka bez retuší. Díky tomu je Horákův Laušman uvěřitelnější a komplexnější. Aniž by to bylo jeho cílem, dělá tak Horák v důsledku pro Laušmanovu „rehabilitaci“ víc, než kdyby jeho životní klikatice shovívavě narovnával.²⁸

²⁸ ŠOLC, Jiří: *Útěky a návraty Bohumila Laušmana: Osud českého politika*. Praha, Naše vojsko 2008. HORÁK, Pavel: *Bohumil Laušman: Politický životopis: Riskantní hry sociálnědemokratického lídra*. Praha, Mladá fronta 2012.

1. Politické začátky na prvorepublikovém Lounsku

Václav Majer se narodil 22. ledna 1904 v Pochvalově, malé vsi v chmelařském a obilnářském kraji nedaleko Loun. Pocházel z domkářské rodiny a byl prostředním ze tří synů. Otec Václav byl horníkem, matka Anastázie zemědělskou dělnicí.²⁹ Rodina žila v menší chalupě a obhospodařovala několik měr pole. Majerův otec roku 1916 narukoval do první světové války, starší bratr ve stejné době coby čtrnáctiletý nastoupil na vojnu jako elév. Starost o hospodářství spočinula na matce a dvanáctiletém Václavovi. Přestože „žil pestrá dráha venkovského chlapce“ a „neměl nikdy daleko k taškařině“,³⁰ bylo tak Majerovo dětství naplněno především tvrdou prací. A protože výnos z vlastního polička nestačil, přivydělával si ještě u bohatších sedláků. Na školu tím pádem nezbývalo příliš času a Majerovi se dostalo pouze základního vzdělání na pochvalovské obecné dvoutřídce.

Události 28. října 1918 prožil Majer v Praze, na návštěvě u svého bratra-vojáka. Po válce, zhruba v patnácti letech, odešel pracovat jako horník do dolu Concordia v Želénkách poblíž Duchcova. V dětství nabytou „zemědělskou“ zkušenost z rodné obce, kde vedle sedláků a majitelů chmelnic žili bezzemci, tak doplnila „průmyslová“ zkušenost s neméně těžkým životním údělem horníka v podkrušnohorské uhelné pánvi. Na severu, kde se „prolínala idea národní s myšlenkou socialistickou“,³¹ také Majer poprvé přišel do styku s organizovaným dělnickým hnutím a socialistickou literaturou; obojí poznal díky svému strýci, dlouholetému sociálnědemokratickému činovníkovi, jenž měl dobře vybavenou knihovnu. V období, které je pro každého člověka velmi důležité z hlediska utváření názorů a ideového přesvědčení, měl tento každodenní politický praktik na Majera velký vliv. Inspirován strýcem, začal Majer v této době cvičit v Dělnické tělocvičné jednotě a vstoupil do odborové organizace horníků.³²

Sociálnědemokratická strana v prvních měsících po vzniku Československa procházela bouřlivým vývojem. Doma i na mezinárodní půdě se rozhodovalo o charakteru nového státu, jehož instituce ještě zdaleka nebyly a ani nemohly být konsolidovány. Lidé se stále

²⁹ Rodiče se seznámili asi v roce 1902, kdy mladá česačka chmele Anastázie, tehdy ještě Holejšovská, přijela do Pochvalova za prací. SMETÁČEK, Jan: Václav Majer, muž z lidu. In: *Právo lidu: Ústřední deník československé sociální demokracie*, 22. 5. 1946, s. 3.

³⁰ Ibid.

³¹ HOLUB, Václav: *Václav Majer, dělník, voják, ministr*. Brno, Zář 1945, s. 7.

³² Archiv bezpečnostních složek (ABS), objektový svazek č. 2231, podsvazek č. 284, Majer V. a spol. činnost a charakteristiky. Archiv České strany sociálně demokratické (AČSSD), fond č. 71 – Československá sociální demokracie 1920–1948, archivní jednotka č. 51, Osobní oddělení, Obsazení sekretariátů a osobní spisy tajemníků, Louny, Majer V., tajemník Louny, Osobní list /K 1. lednu 1932/ Václav Majer. SMETÁČEK, J.: Václav Majer... – Pokračování. In: *Právo lidu*, 23. 5. 1946, s. 3. VILÍM, Blažej: Za Václavem Majerem. In: *Americké listy: Československo-americký týdeník pro politiku, kulturu a hospodářství*, 4. 2. 1972, s. 6.

vzpamatovávali z války. Očekávání vkládané do revoluce roku 1918 se především mezi průmyslovým dělnictvem, páteří ekonomiky industrializované společnosti, začalo měnit v zklamání. Úsporná politika ministra financí Aloise Rašína a radikální myšlenky inspirované vývojem v Rusku utvářely kontext, v němž se sociální demokracie koncem roku 1919 rozdělila na dva proudy. Na jedné straně bylo pravé křídlo, stojící na pozici obrany republiky a hájící dosavadní vývoj, za nějž nesla zodpovědnost vláda rudozelené koalice vedená sociálním demokratem Vlastimilem Tusarem. Druhý proud představovala *marxistická levice* v čele s Bohumírem Šmeralem, kritizující spolustraníky právě za koalici s agrárníky, vládnuoucí od půlky roku 1919 a poté znovu od jarních voleb 1920.³³ Přes své radikální naladění levice umožnila ustavení vlády, prosadila však svolání mimořádného sjezdu, který se měl konat v září 1920. Levice na něm přirozeně hodlala zvítězit, ovládnout celou sociální demokracii, a realizovat tak šmeralovskou představu masové radikálně socialistické strany.³⁴ Začátkem září se na celostátní konferenci sociální demokracie stoupenci marxistické levice přihlásili k 21 podmínkám pro vstup do Komunistické internacionály a vyjádřili úmysl prosadit je v celé straně. Vedení sociální demokracie, byvši si vědomo nebezpečí destabilizace státu, kterou by vítězství levice na sjezdu způsobilo, přešlo do protiofenzivy. Odvolalo plánovaný sjezd, vyhlásilo, že příslušníci levice nemohou nadále zůstat členy strany, Tusarova vláda podala demisi a místo ní nastoupil úřednický kabinet.

Vnitrostraníkový boj pokračoval. Marxistická levice, která ve vedení i mezi poslanci disponovala menšinou, přestože se těšila podpoře většiny členů, obsadila sídlo strany v Lidovém domě a zorganizovala svůj sjezd v původním termínu. Zúčastnilo se ho přes 60 % všech již v létě právoplatně zvolených delegátů, kteří ustavili stranu se starým názvem a slovem „(levice)“ na konci. Pravice, reprezentovaná vedením stany, se ve věci násilného obsazení Lidového domu

³³ První parlamentní volby v ČSR proběhly v dubnu 1920 a skončily triumfem sociální demokracie. Ve volbách do poslanecké sněmovny dostali sociální demokraté 25,7 % hlasů, což znamenalo 74 mandátů. Slovy Ferdinanda Peroutky však rozhodně toto „ovoce vítězství nebylo bez červů“. Přestože obě stranická křídla spojovalo dosud společné jméno, reálně byla strana vnitřně rozvrácena. Její skutečná politická moc tak byla daleko menší, než by se snad mohlo zdát při pohledu na počet získaných hlasů. PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu III., 1920*. Praha, Lidové noviny 1991, s. 1088–1093.

³⁴ Nejistotu stoupenců linie, která spatřovala smysl a naplnění politické činnosti sociální demokracie v práci pro mladou republiku, ještě zvyšoval vývoj polsko-sovětského konfliktu. Když totiž Rudá armáda v reakci na polský výpad stanula v létě 1920 před Varšavou a Lvovem, pouhých 70 kilometrů od československých hranic, podmínky pro export revoluce do středoevropských zemí se zdály být příhodnější než kdy předtím. V červenci V. I. Lenin v euforii nad postupem Rudé armády uvažoval o možnosti sovětizace Polska, Litvy, Maďarska, „snad i Čech a Rumunska“ a „stimulování“ revoluce v Itálii. V srpnu však Rudá armáda utrpěla u Varšavy drtivou porážku. Po ní sovětské vedení sice zvažovalo opakování ofenzivy, nakonec se ale prosadil názor L. D. Trockého, že Rusko už nemá pro nový útok dost sil ani vojáků a válku je tak třeba co nejdříve ukončit. Toto rozhodnutí po jistém zdráhání akceptoval také Lenin. KÁRNÍK, Zdeněk: *Malé dějiny československé (1867–1939)*. Praha, Dokořán 2008, s. 107. REIMAN, Michal a kol.: *Zrod velmoci: Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*. Praha, Karolinum 2013, s. 165–167.

obrátila na soud a rovněž svolala sjezd. Ten potvrdil vyloučení Šmerala a spol. Definitivní střet se odehrál v prosinci, kdy pravice na právní základně vlastnictví Lidového domu požádala o jeho vyklizení a povolala policii, která po tvrdých střetech budovu obsadila a vrátila vedení strany. Marxistická levice odpověděla generální stávkou. Ta však byla potlačena a její vůdci byli pozatýkáni. Institucionálně byl pak rozkol dokonán během roku 1921, kdy vznikaly nejprve jednotlivé národnostní komunistické organizace, aby se na přelomu října a listopadu sloučily do internacionální Komunistické strany Československa.³⁵

Události spojené se sociálnědemokratickým schizmatem měly ve svých důsledcích zásadní význam pro další vývoj mladé československé demokracie. Ve snaze o stabilizaci rozklížené politické scény a zažehnání krize se totiž zrodila *Pětka*; v ústavě nikterak zakotvené uskupení představitelů pěti československých stran s parlamentní většinou, tedy sociálních a národních demokratů, agrárníků, lidovců a národních socialistů. Mocný kvintet, v němž zastupoval sociální demokraty Rudolf Bechyně, rokoval v tajnosti, jeho rozhodnutí musela být jednomyslná a poslanecké kluby byly povinny hlasovat podle jím schválených závěrů. Smyslem Pětky bylo zajištění parlamentní podpory úřednické vládě, jež nastoupila po demisi Tusarova kabinetu v září 1920.³⁶

Řešení vážné politické krize ustavením Pětky poskytuje solidní oporu pro argument, že meziválečné Československo, rozvíjejíc „*předlitavské protokonsociační dědictví*“,³⁷ představovalo fungující příklad *konsociační demokracie*. Její model umožňuje vytvořit a zachovat demokratický politický systém i v silně rozštěpené společnosti, neboť je schopný konflikty mezi jednotlivými segmenty řešit způsobem, který zabrání jejich eskalaci. Ne v každém státě s hlubokými sociálními, etnickými, náboženskými či jinými rozdíly však může konsociační pojetí vládnutí slavit úspěch; pro stabilitu a funkčnost systému je zapotřebí

³⁵ RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci*. Praha, Academia 2002, s. 41–56. KUKLÍK, Jan st.: Československá sociálně demokratická strana dělnická. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno, Doplněk 2005, s. 683–709. KÁRNÍK, Z.: *Malé dějiny...*, s. 104–110. TÝŽ: Československá sociálně demokratická strana dělnická v letech 1918–1938. In: HRUBEC, Marek – BÁRTA, Miloš (ed.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. Praha, Masarykova dělnická akademie; Brno, Doplněk 2006, s. 46–59. MYANT, Martin R.: *Socialism and democracy in Czechoslovakia, 1945–1948*. Cambridge, Cambridge University Press 1981, s. 6–14.

³⁶ PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu IV., 1921–1922*. Praha, Lidové noviny 1991, s. 1385–1395. KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938): Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha, Libri 2000, s. 139–142.

³⁷ HOWE, Philip J. – LORMAN, Thomas A. – MILLER, Daniel E.: The Creation of the Conditions for Consociational Democracy and Its Development in Interwar Czechoslovakia. In: *Bohemia*, 56, 2 (2016), s. 362–380, s. 379.

příhodné společenské konfigurace a jisté politické praxe elit.³⁸ Jednotlivé segmenty jednak musí být zhruba stejně velké, aby nehrozilo, že jedna skupina usurpuje moc na úkor zbylých, a dále musí být natolik rigidní, aby nedošlo k jejich integraci. V realitě prvorepublikového Československa to znamenalo budování „pilířů“ či „pyramid“³⁹ v podobě organizačních komplexů kolem hlavních politických stran, které se snažily co nejvíce sympatizantů v maximální míře začlenit do svého pilíře. Strany se tak opíraly o vlastní finanční instituce, družstevní svazy, vydavatelství, vzdělávací, kulturní a zájmové spolky, tělovýchovná hnutí a v neposlední řadě odborové organizace, které v případě sociálnědemokratického pilíře tvořily jeho nejpevnější oporu.

Jelikož pilíře společnosti stojí v konsociační demokracii optimálně spíše vedle sebe, protože na úrovni mas není pro zachování celkové stability žádoucí ani jejich přílišné sbližování, ani pěstování vzájemného napětí, o to většího významu nabývá komunikace a kooperace na úrovni elit. Podstata konsociačního modelu tak tkví v utváření koalic nikoliv na základě prosté demokratické většiny, ale na stabilním zastoupení nejdůležitějších pilířů ve vládě.⁴⁰ Philip J. Howe, Thomas A. Lorman a Daniel E. Miller rozlišují mezi „částečnou“ a „úplnou“ velkou koalicí, čímž reflektují skutečnost, že prvorepublikové kabinetů ne vždy zahrnovaly všechny důležité politické proudy společnosti, ať už šlo o německou reprezentaci stojící mimo do roku 1926 nebo absenci socialistických stran za časů panské koalice let 1926–1929. Přesto vytváření vlád na půdorysu širším, než bylo nezbytně nutné pro získání parlamentní většiny, představovalo charakteristický znak první republiky.⁴¹

Arend Lijphart, tvůrce koncepce konsociační demokracie, navíc velkou koalicí chápe širěji než pouze jako typ exekutivního orgánu. V Lijphartově pojetí je primární reálný podíl na moci, jehož mohou reprezentanti nejdůležitějších složek společnosti dosíci i jinak než skrze volební výsledek. Faktické vládnutí pak probíhá v úzkém kruhu předáků relevantních společenských segmentů, kteří rozhodují paralelně, respektive mimo existující exekutivní těleso. I zde se praxe první republiky protíná s teorií konsociační demokracie, neboť Lijphart spatřoval právě v Pětce

³⁸ Představení teorie konsociační demokracie v češtině s odkazy na literaturu k tématu nabízí ŘÍCHOVÁ, Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha, Portál 2014, s. 197–223.

³⁹ KÁRNÍK, Z.: *Malé dějiny...*, s. 153.

⁴⁰ RÁKOSNÍK, Jakub – SPURNÝ, Matěj – ŠTAIF, Jiří: *Milníky moderních českých dějin: Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*. Praha, Argo 2018, s. 161.

⁴¹ HOWE, P. J. – LORMAN, T. A. – MILLER, D. E.: *The Creation of the Conditions...*, s. 371–372.

vhodný příklad takového „*mimoústavního řídicího výboru*“ byť upozorňoval, že vzhledem etnické homogennosti nebyla skutečnou velkou koalici.⁴²

Rozkol uvnitř socialistického hnutí měl v VI. – lounské – župě⁴³ dramatický průběh. Z hlediska utváření KSC se hrála právě tato župa významnou roli, a to hned z několika důvodů. Co do počtu členů byla sociální demokracie v lounské župě po Praze druhou nejpočetnější sociálnědemokratickou organizací v Československu, přičemž byla orientována převážně levicově. Marxistická levice nacházela nejsilnější oporu zejména na Kladně, kde působil Antonín Zápotocký. „*Český Kronštadt*“⁴⁴ byl jednou z nejdůležitějších „rudých bašť“ a tamní představitelé hráli vedoucí úlohu v procesu organizačního a politického upevnování marxistické levice nejen v župě, ale v rámci celého státu; radikálně naladěni kladenští sociální demokraté například během roku 1920 začali po sovětském vzoru zakládat dělnické rady – sověty.⁴⁵ Začátkem prosince 1920 se v Lounech konal ustavující sjezd sociálnědemokratické levice, na kterém vystoupil s hlavním projevem Šmeral. Důsledky pro levici neúspěšné prosincové generální stávky se v lounské župě projeví zvláště tvrdě. Zatčeno tu bylo přes tisíc lidí, z nichž asi 300 bylo odsouzeno a vězněno.⁴⁶ Ve *Velezrádném procesu kladenském* dostal nejvyšší trest Zápotocký, jenž strávil ve vězení 9 měsíců. V dubnu 1921 pak revolučně naladěná levice prohlásila lounskou župu za komunistickou a během následujících měsíců se jednoznačně vyslovila pro spojení všech komunistických skupin do jedné internacionální strany. Na slučovacím sjezdu přivedla lounská župa do KSC téměř 50 tisíc členů, což

⁴² LIJPHART, Arend: *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. New Haven, Yale University Press 1977, 31–36.

⁴³ Lounská župa zahrnovala rozsáhlé území od Krušných hor až po střední Čechy včetně Kladenska a Mostecká a sociální demokracie byla nejsilnější stranou župy. KUPROVÁ, Jana: Louny za Velké války a v období první republiky (1914–1938). In: HLUŠTÍK, Antonín – ROEDL, Bohumír (et al.): *Louny*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005, s. 241–270, s. 246–247.

⁴⁴ „... *toto město hrdě se nazývalo ‚českým Kronštátem‘, dávajíc na srozuměnou, že jako v Rusku vyšla revoluce z Kronštadu, tak v Čechách pravděpodobně vyjde z Kladna.*“ PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu II., 1919*. Praha, Lidové noviny 1991, s. 535. Námořní pevnost Kronštadt, ležící ve Finském zálivu před Petrohradem, byla důležitá pro ochranu hlavního města a za březnové revoluce 1917 se stala významným revolučním centrem. Tamní radikálně naladěni vojáci v prvních popřevratových dnech pořádali hony na neoblíbené důstojníky, které často končily jejich vězněním i vražděním. Pobřežnové dvojvládní v Kronštadu v podstatě neexistovalo; pozice koaliční vlády byla slabá a město ovládal zcela samostatně jednající sovět, který však neměl situaci pod kontrolou a události se často vyvíjely nevyzpytatelně. Konflikt mezi koaliční vládou a kronštadtským sovětem se vyostřil v květnu 1917, když sovět odmítl právo vlády jmenovat do města vládního komisaře. Situace se ocitla na pokraji vojenské vzpoury. Za přispění Trockého byla krize urovnána kompromisem, podle něhož měl být komisař jmenován vládou na základě výsledku volby kronštadtského sovětu. Takové řešení umožnilo kronštadtskému sovětu vyhnout se potupné porážce a učinilo z Kronštadu oporu petrohradské radikální levice, což se opakovaně potvrdilo během následujících měsíců. REIMAN, M. a kol.: *Zrod velmoci...*, s. 79–82.

⁴⁵ PEROUTKA, F.: *Budování státu III. ...*, s. 1172–1175.

⁴⁶ Celkem bylo na území republiky zatčeno a zčásti pak uvězněno 3 732 organizátorů stávky, odsouzeno jich bylo 461. KÁRNÍK, Z.: *Malé dějiny...*, s. 109.

znamenal, že tamní sociální demokracii opustilo zhruba 90 % členstva.⁴⁷ Stejně jako dříve v sociální demokracii, i nyní v KSČ tvořili lounští druhou nejpočetnější župní organizaci.⁴⁸

V takovém kontextu se tedy formovaly Majerovy společenské představy, které určovaly jeho první politické kroky na území rodného Pochvalova. V šestnácti letech, roku 1920, začal působit jako vychovatel v pochvalovské Dělnické tělocvičné jednotě (DTJ). Její činnost se zdaleka neomezovala jen na sport; svými ochotnickými představeními například zajišťovala i kulturní život ve vsi. Téhož roku se Majer také stal členem místní organizace sociální demokracie. Přestože pocházel z rolnické rodiny, a právě zemědělství dělníci patřili mezi nejrevolučněji naladěnou část proletariátu lounské župy,⁴⁹ zůstal sociální demokracii věrný i po jejím rozvratu. Tedy i poté, co místní stranická organizace, na rozdíl od DTJ, zanikla.⁵⁰

Proč se však Majer, notabene ve věku, v němž člověk pro vyhraněný názor často nejde daleko, rozhodl nejit cestou komunistického revolucionářství? Podstatnou roli pravděpodobně hrál příklad jeho již zmíněného strýce. Rovněž je možné, že Majer v rodné obci či při práci v dole učinil nějakou špatnou zkušenost s příslušníky formující se komunistické strany. V neposlední řadě mohl v sociální demokracii zkrátka spatřovat větší šanci na politické uplatnění. V období po rozkolu bylo totiž především třeba, aby se sociální demokraté pokusili znovu „zapustit

⁴⁷ Statistiku počtu členů je třeba chápat pouze jako orientační, což platí zejména pro údaje z překotné doby po vzniku ČSR a kolem rozkolu, kdy se jedná spíše o hrubý – a dost nadsazený – odhad. Každopádně se dá říct, že po prudkém propadu, který přišel po rozvratu strany, se členská základna stabilizovala a začala růst, aby se během třicátých let ustálila. Vyjádřeno čísly; v půlce roku 1920 měla sociální demokracie v lounské župě 54 109 členů, koncem roku 1923 to bylo 6 834 členů, o tři roky později 9 103 členů, ke konci roku 1932 pak 11 489 členů, a konečně, na sklonku roku 1935 bylo v lounské župě organizováno 11 983 členů sociální demokracie. *Zpráva sekretariátu strany k XIII. řádnému sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konanému 27.–29. listopadu 1920 v Praze*. Praha, Výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany dělnické 1920, s. 199. *Zpráva ku XV. řádnému sjezdu čsl. sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927*. Praha, Výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany dělnické 1927, s. 220. *Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933–1936 vydaná k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15. až 17. května 1937*. Praha, Výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany dělnické 1937, s. 270. Čísla vývoje prvorepublikové členské základny v celostátním rámci uvádí například POLÁŠEK, Martin: *Parlament jako katalyzátor přerodu antisystémové strany ve stranu systémovou: případ ČSDSD*. In: DOUBEK, Vratislav – POLÁŠEK, Martin a kol.: *Parlament v čase změny: Případové studie z vývoje českého a československého parlamentarismu*. Praha, Akropolis 2011, s. 21–41, s. 38.

⁴⁸ TŮMA, Jiří: *Úloha lounské župy při vytváření internacionální komunistické strany*. In: *Sborník okresního archivu v Lounech*. Louny, Okresní archiv Louny 1985, s. 5–24. LŮŽEK, Bořivoj: *Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku*. Louny, Okresní muzeum Louny ve spolupráci s okresní komisí regionálních dějin při OV KSČ Louny 1989, s. 49–57.

⁴⁹ V porovnání s dělnictvem z průmyslových závodů a horníky byli zemědělství dělníci lounské župy nejvíce radikální. Nejdohodlaněji se zapojili do prosincové stávk, když na několika místech obsadili velkostatky. TŮMA, J.: *Úloha lounské župy...*, s. 10.

⁵⁰ Jak bylo vzpomenuo při oslavě desátého výročí pochvalovské DTJ, byla tato jedinou DTJ na Lounsku, která „nezakolísala při rozlomu“ a zůstala věrná sociální demokracii. Pochvalov u Loun. In: *Dělnické listy: Orgán VI. župy čsl. sociálně demokratické strany dělnické*, 20. 6. 1930, s. 3.

kořeny“, to znamená získat zpět ztracený vliv a opět vybudovat organizační strukturu – a to bez nových lidí prostě nešlo. Jednalo se o obtížný úkol, neboť „*vlna přepjatého komunistického radikalismu odvedla ... většinu členstva a namnoze v místech zůstali jen jednotlivci, kteří strážlivě posuzovali situaci a ... byli přesvědčeni, že opět to budou správné metody sociálně demokratického nazírání, které se v dělnickém hnutí nevyhnutelně uplatní.*“⁵¹

Realizace vytyčeného záměru si žádala hodně vytrvalé každodenní práce a politických bojů. Nejen s agrárníky, kteří měli na venkově tradičně velmi silný vliv, ale nově i s komunisty. Pochvalovští sociální demokraté dosáhli svého cíle v červenci 1923, kdy Majer spolu s několika mladými soudruhy organizaci znovu založil a stal se jejím prvním důvěrníkem. Kromě politické činnosti v této době pracoval jako dělník v pochvalovských kamenolomech a opět jako horník v malodole v obci Kroučová.⁵² Majerovo veřejné působení pak na čas utlumila prezenční vojenská služba, již absolvoval od začátku října 1925 do konce listopadu následujícího roku, kdy byl v hodnosti četaře „*propuštěn předčasně z činné služby vojenské jako přebytečný*“ a přeložen do zálohy.⁵³

Po návratu z vojny Majer stále častěji mířil za hranice rodné vesnice a pro své politické aktivity se v okolních obcích stával známým. Jím vedená místní organizace byla kladně hodnocena, a Majer si tak mezi spolustraníky na Lounsku udělal dobré jméno. Před obecními volbami na podzim 1927 jej proto župní výkonný výbor pověřil, aby po dobu voleb vedl agendu organizační a agitační práce v okrese Louny.⁵⁴ Ve srovnání s obecními volbami 1923 sociální demokraté své postavení na Lounsku o něco vylepšili, zatímco KSC citelně oslabila, byť nadále disponovala mnohem silnější pozicí. V řadách sociální demokracie nicméně zavládl opatrný optimismus a pevná víra, že „*pozvolný růst bude trvalý*“.⁵⁵

Dalším testem oprávněnosti takového přesvědčení se staly volby do okresních a zemských zastupitelstev, vypsané na listopad a prosinec 1928. Vedením sekretariátu v čase voleb byl opět

⁵¹ K druhému sjezdu sociálně demokratických organizací v župě lounské. In: *Dělnické listy*, 30. 1. 1925, s. 1.

⁵² HOLUB, V.: *Václav Majer...*, s. 7. „Vývoj“ a pochvalovské lesy. In: *Dělnické listy*, 12. 4. 1935, s. 4.

⁵³ Vojenský historický archiv (VHA), fond Kmenové listy, Kmenový list Majer Václav.

⁵⁴ Organizacím a všem složkám strany okresu lounského. In: *Dělnické listy*, 23. 9. 1927, s. 3–4. Obecní volby se konaly 16. října a v lounském okrese se volilo celkem do 51 obcí. Sociální demokraté podali samostatnou kandidátku v 15 obcích (jednou z nich byl i Pochvalov), což bylo nejvíce ze všech voleb po rozvratu strany. Přesto regionální sociálnědemokratický list konstatoval, že se strana jen „*zvolna prodírá hlozím indiferentismu a zlých poměrů v řadách dělnictva*“ a že kandidátek mohlo být klidně víc, „*nebýt velké liknavosti dělnictva a ještě většího nechutenství a otrávenosti, která v jeho řadách panuje.*“ Velké práce a úsilí bude ještě třeba. In: *Dělnické listy*, 7. 10. 1927, s. 6.

⁵⁵ Povolební. In: *Dělnické listy*, 21. 10. 1927, s. 2.

pověřen Majer. Stranický tisk upozorňoval, že všichni „*musí do práce a agitace*“ a „*nesmí být liknavých a pohodlných*“, protože „*kdo bojuje – dobude, kdo nebojuje, ztratí!*“⁵⁶ V porovnání s parlamentními volbami 1925 zaznamenala sociální demokracie největší nárůst hlasů ze všech stran, komunisté naopak největší úbytek. Trend voleb 1927 byl tedy potvrzen a v lounském sekretariátu sociální demokracie mohla panovat radost z pokračování „*ozdravovacího procesu v dělnickém hnutí*“.⁵⁷

Stoupající tendenci vykazovala i Majerova politická kariéra. Když župní vedení začátkem roku 1929 rozhodlo, že bude v Lounech zřízen stálý sekretariát, Majer byl ustanoven jeho tajemníkem.⁵⁸ Také začal působit v místní redakci *Dělnických listů*, stranických novin lounské župy.⁵⁹ V únoru 1929 byl rovněž zvolen do nového okresního výkonného výboru strany. V tajemnické funkci Majer pokračoval v práci, kterou už dobře znal z Pochvalova. Svou činností hodlal přispět především k dalšímu růstu a upevnění pozic strany. Pilně objížděl obce na Lounsku a jako dobrý řečník v nich vystupoval na stranických i veřejných schůzích s referáty na aktuální politická, hospodářská a zemědělská témata. Diskutoval, polemizoval, agitoval, organizoval, informoval. Nevedl si špatně – strana na Lounsku nadále sílila. V řadě obcí, do nichž zavítal na schůzi, byly obnovovány sociálnědemokratické organizace.

Jakožto expert na problematiku vesnice, jemuž ležely na srdci zájmy malorolníků, měl Majer na mušce především agrárníky. Vyčítal jim, že jejich „*hrabivá nenasytlost nezná mezí*“ a že jdou na ruku statkářům a bohatým sedlákům, zatímco drobní zemědělci jsou „*rdoušení svěřací kazajkou*“ jejich „*tak zvané zemědělské politiky*“.⁶⁰ Agrárníci nezůstávali Majerovi během jeho působení ve funkci tajemníka lounské sociální demokracie nic dlužni. I oni měli jasnou představu o tom, kdože může za problémy venkova. Dle regionálního agrárníckého tisku

⁵⁶ Volby!. In: *Dělnické listy*, 2. 11. 1928, s. 2. Kdo bojuje – dobude! Kdo nebojuje – ztratí!. In: *Dělnické listy*, 23. 11. 1928, s. 1.

⁵⁷ Soudružským organisacím strany v okrese lounském. In: *Dělnické listy*, 2. 11. 1928, s. 2. Soudružkám a soudruhům našeho kraje, Výsledek voleb v okrese Louny. In: *Dělnické listy*, 7. 12. 1928, s. 1–2.

⁵⁸ AČSSD, f. 71, a. j. 51, Osobní oddělení, Obsazení sekretariátů a osobní spisy tajemníků, Louny, Majer V., tajemník Louny, Osobní list /K 1. lednu 1932/ Václav Majer.

⁵⁹ Majerova publicistika byla v zásadě dvojího zaměření; buď se věnovala organizačním stranickým záležitostem, nebo zemědělské problematice. Texty o běžném vnitrostranickém životě Majer podepisoval svým jménem. To připojil i pod některé články, týkající se zemědělství. Protože se však jednalo převážně o polemické texty zaměřené proti agrárníkům, často byly podepsány šifrou –er, a to zejména v případech argumentační vyhrocenosti. Vzhledem k patrné tematické i formulační podobnosti mezi články podepsanými jménem a šifrou se nicméně domnívám, že v obou případech je takřka jistě autorem tatáž osoba, tedy Majer.

⁶⁰ Organizační prací – k novým úspěchům. In: *Dělnické listy*, 1. 3. 1929, s. 2. MAJER, Václav: Hospodářské problémy venkova. In: *Dělnické listy*, 29. 4. 1929, s. 12. Ku předu!. In: *Dělnické listy*, 5. 7. 1929, s. 2. Břvany (na postupu). In: *Dělnické listy*, 21. 12. 1929, s. 3. –er: Ano, chmelari si dají pozor, hlavně na agrárníky!. In: *Dělnické listy*, 30. 12. 1932, s. 4.

pomáhala sociální demokracie zemědělcům tak akorát „*do dluhů a k žebrácké holi*“ a jejím skutečným cílem mělo být „*úplné zbídačení a naprostá zkáza*“ zemědělského lidu. Samotný Majer pak význam agrárníků nemohl snížit „*ani sebevětšími kozačiny*“.⁶¹

Parlamentní volby na podzim 1929 stvrdily z celorepublikového hlediska návrat sociální demokracie do pozice nejsilnější socialistické strany a po více než třech letech i návrat do vlády. KSČ oslabil zhruba o pětinu hlasů oproti volbám 1925 a celostátně se tak propadla z druhého na čtvrté místo, protože se od ní voliči odvraceli z důvodu vrcholící bolševizace.⁶² V samotném lounském okrese sice i po volbách zůstávali sociální demokraté nejslabší socialistickou stranou, stejně jako národním socialistům se jim však povedlo získat velké množství hlasů na úkor KSČ a síla jednotlivých stran se vyrovnala.⁶³

Coby perspektivní funkcionář, který měl i přes své mládí již dostatečné zkušenosti, stal se čerstvý lounský tajemník Majer posluchačem Dělnické vyšší lidové školy v Kladně. Tato škola organizačně spadala pod Dělnickou akademii a v jejím rámci představovala nejvyšší stupeň socialistického vzdělání. Vedení strany mělo na zřeteli, že „*socialismus potřebuje otevřených mozků stejně jako srdcí*“, a tak zřídilo tuto instituci zejména pro účely přípravy nastupujících stranických kádrů. Majer v letech 1929–1931 navštěvoval a splněním všech studijních povinností úspěšně završil čtyřsemestrální vzdělávací cyklus, jehož náplní byly přednášky z oblasti hospodářství, kultury, mezinárodní politiky, zemědělství či komunální politiky.⁶⁴

⁶¹ Chmelaři, dejte si pozor!. In: *Naše stráž: Orgán Republikánské strany župy lounské*, 23. 12. 1932, s. 1. Úvěrovou pomoc zemědělcům odpravili sociální demokraté. In: *Naše stráž*, 10. 2. 1933, s. 1. Jak smýšlí soc. demokratický tajemník pan Václav Majer o našich družstevních organizacích. In: *Naše stráž*, 4. 5. 1934, s. 4.

⁶² Cílem procesu bolševizace bylo obecně očistění komunistických stran jednotlivých států od jejich specifík a přetvoření do podoby avantgardních monolitických „sekt“, které se bezvýhradně podřizují direktivám moskevského centra mezinárodního komunismu. V případě Československa znamenala bolševizace především vypořádání se s dědictvím *šmeralismu*, tedy Šmeralovou snahou o vybudování masové strany, vycházející z tuzemské socialistické tradice a přesvědčení o specifčnosti vývoje středoevropského prostoru. Bolševizace vyvrcholila nástupem Gottwaldova vedení na V. sjezdu KSČ na jaře 1929. Na první pohled nejzřetelnějším důsledkem bolševizace byl její dopad na širí členské základny KSČ. V roce 1928 měla strana mezi 100–138 tisíci členy, následujícího roku jejich počet klesl na 17 tisíc. V tomto světle se pak ztráta zhruba pětiny hlasů ve volbách – a čtvrtiny mandátů – nejeví tak fatálně, byť se samozřejmě jednalo o velký propad. RUPNIK, J.: *Dějiny KSČ*, s. 57–88. RAKOSNÍK, Jakub – NOHA, Jirí: *Kapitalismus na kolenou: Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934*. Praha, Auditorium 2012, s. 261–262.

⁶³ Ve volbách do poslanecké sněmovny dostala sociální demokracie v okrese Louny 3 541 hlasů (oproti 1 619 hlasům ve volbách 1925), národní socialisté 5 632 (v roce 1925 to bylo 4 230). KSČ podstatně ztratila, když se propadla na 3 929 (oproti 7 386 z roku 1925). Okres Louny. In: *Naše stráž*, 1. 11. 1929, s. 2.

⁶⁴ *Čtyřicet let výchovné práce Dělnické akademie: 1896–1936*. Praha, Dělnická akademie 1936, s. 5–18. *Dělnická kultura: Sborník Dělnické akademie a Dělnické vyšší lidové školy v Kladně 1929–1930*. Kladno, Dělnická akademie 1930, s. 62–67. *Dělnická kultura: Sborník Dělnické akademie a Dělnické vyšší lidové školy v Kladně 1930–1932*. Kladno, Dělnická akademie 1932, s. 28–29. ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Majer V. a spol. činnost a charakteristiky.

Politický život Loun přelomu dvacátých a třicátých let charakterizovala značná roztržičnost, přičemž napětí mezi stranami rostlo vždy s blížícími se volbami. Komunální volby v Lounech proběhly v březnu 1931 a sociální demokracie v nich získala 4 mandáty v městském zastupitelstvu, což byl dvojnásobek oproti volbám 1927. Vnitřní krizí zmítní lounští komunisté naopak spadli z 9 na 5 mandátů.⁶⁵ Nejvíce hlasů dostali národní socialisté, kteří obsadili 10 křesel v zastupitelstvu, stejně jako druzí národní demokraté. Na lounské radnici tak nadále pokračovala koalice těchto dvou stran v čele s národněsocialistickým starostou Josefem Fouskem. Majer byl nově ustaveným zastupitelstvem zvolen do finanční komise města Loun, ve které působil jako místopředseda. Rovněž se stal náhradníkem v městském zastupitelstvu. Rok 1931 přinesl Majerovi šťastné chvíle i v osobním životě, neboť se v červenci oženil s jednadvacetiletou Boženou Jánskou.⁶⁶

I československá verze blahobytných *Roaring Twenties* dospěla do *Great Depression*. Začátek třicátých let byl dobou nástupu hospodářské krize, která zasáhla i lounský okres. Každá strana měla svou představu o krocích, jež je třeba v boji s krizí podniknout, což přirozeně vytvářelo konflikty. Zásadním průvodním jevem krize byla nezaměstnanost. Počty nezaměstnaných vzhledem k převážně zemědělskému charakteru okresu stoupaly v zimě a klesaly v době jarních prací, žní, sklizně chmele a řepné kampaně. Sociální demokraté tak po městském zastupitelstvu a radě prostřednictvím Majera žádali účinné akce na podporu lidí bez práce. Přestože ve vztahu ke komunistům nadále panovala ostražitost a Majer prohlásil, že si chtějí „z bídy udělat politický kšeft“, vznikl ze společné iniciativy sociální demokracie a KSČ v únoru 1932 Akční výbor nezaměstnaných. Výbor se snažil lidem opatřit práci, případně jim zajistit pravidelnou týdenní podporu, bezplatnou lékařskou péči a přiděl uhlí. Nezaměstnaní se rovněž měli v práci střídát se stálými obecními dělníky. Navrhovaná opatření měla být financována zvýšením vybraných obecních poplatků, například dávky z vlastnictví loveckých pušek či dávky z útraty ve vinárnách. Vedení města návrhy opozice odmítlo a situaci se snažilo zlepšit

⁶⁵ Lounští komunisté prožívali na přelomu dvacátých a třicátých let těžké chvíle. Vnitřní spory je sužovaly už od porážky ve volbách 1929. Kvůli tíživé finanční situaci navíc byli nuceni v roce 1930 zastavit vydávání svého časopisu *Průboj*. Odpor proti bolševizaci dokonce vyústil v rozpad strany. Kromě KSČ, ve které v Lounech zůstalo organizováno pouze 127 členů, tak začala působit ještě „Komunistická strana – opozice“, rovněž používající označení „Proletářská opozice“, která v komunálních volbách získala 1 mandát. V říjnu 1932 se pak komunistická opozice sloučila se sociální demokracií. LŮŽEK, B.: *Boje a vítězství...*, s. 67–72. Komunistická opozice sloučena s čs. sociální demokracií. In: *Dělnické listy*, 21. 10. 1932, s. 1.

⁶⁶ KUPROVÁ, J.: *Louny za Velké války...*, s. 246–252. Státní okresní archiv Louny (SOkA Louny), fond Archiv města Louny, Protokoly městského zastupitelstva, I. díl, období 1931–1934, Protokol o I. řádné schůzi zastupitelstva města Loun, konané dne 29. května 1931. ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Majer V. a spol. činnost a charakteristiky.

zavedením nouzových prací, které měly být takové povahy, aby náklady na materiál byly co nejmenší a většina výdajů mohla mířit na mzdy. Nezaměstnaní tak kupříkladu dláždili ulice nebo budovali kanalizaci. Zdaleka ne všichni však podporu za odvedenou práci dostávali.⁶⁷

Dalším sporným tématem, které hýbalo lounskou politickou scénou, byla otázka zvyšování dávky z nájemného. Úprava místních dávek a poplatků představovala způsob, jak snižovat schodek městského rozpočtu, a splnit tak podmínky pro čerpání příspěvku ze státního vyrovnávacího fondu. Hladina všech místních poplatků však v Lounech začátkem třicátých let dosáhla maxima. Zvýšení příjmů rozpočtu tak bylo možné už pouze zaváděním nových poplatků, eventuálně změnou sazby pro výpočet dávky z nájemného. Právě s plánem zvýšení dávky z nájemného z 15 % na 25 % přišla radniční většina. Majer ve finanční komisi proti návrhu protestoval, poznamenav, že jeho realizace by nejvíce postihla chudé a střední vrstvy občanstva. Upozorňoval, že výše nájemného nebo nájemní hodnoty, ze které se dávka počítá, je v mnoha případech nastavena nespravedlivě, a místo zvyšování dávek žádal nápravu stávajících podmínek. Poukazem na výsledky hospodaření města rovněž zpochybňoval argument, že získání příspěvku z vyrovnávacího fondu je možné pouze při zvýšení dávky. Majer byl nicméně ve finanční komisi se svým názorem v menšině, takže návrh na zvýšení dávky byl doporučen zastupitelstvu k schválení.⁶⁸

Když zastupitelstvo na schůzi v červnu 1934 návrh projednávalo, Majer se v obecnstvu jednání zúčastnil. Na zasedání vládla zjitřená atmosféra a starosta Fousek jej ze schůze nechal vyvést strážníkem. Opozice v následujících dnech odsoudila starostův postup a schválila rezoluci, podle které měli opoziční zastupitelé rezignovat na své funkce, čímž by zastupitelstvo pozbylo usnášeníschopnosti. Jednotu v řadách opozice se však poté nepovedlo udržet a z plánu sešlo. Radniční většina tak svůj návrh na zvýšení dávky schválila. Spor pak měl i soudní dohru, když vedení města podalo na Majera žalobu pro jeho účast na emotivní schůzi zastupitelstva. I když se Majer hájil, že k bouři odporu nedal podnět a „*vřava byla všeobecná*“, byl na základě výpovědi starosty a několika radních odsouzen k pokutě 400 korun podmíněně na rok. Celá

⁶⁷ Obecní chudí objektem komunistické demagogie. In: *Dělnické listy*, 25. 3. 1932, s. 2. KUPROVÁ, J.: Louny za Velké války..., s. 268–269. STEJSKALOVÁ, Radka: Vývoj politických stran v Lounech v 1. polovině 30. let. In: *Sborník okresního archivu v Lounech*. Louny, Okresní archiv Louny 1988, s. 79–86.

⁶⁸ Naše důvody proti zvýšení dávek v Lounech. In: *Dělnické listy*, 29. 6. 1934, s. 3.

kauza zvýšení nájemného byla nakonec předána k vyšetření zemskému úřadu a spor postupně utichl.⁶⁹

Kooperace lounské sociální demokracie a KSČ při organizování akcí na podporu nezaměstnaných a při protestech proti zvyšování obecních poplatků nastolovala otázku možností spolupráce, která by stála na pevnějších základech a měla trvalejší charakter, nikoliv pouze případ od případu. Takovým úvahám navíc mohlo nahrávat, že na celorepublikové úrovni KSČ v půlce třicátých let, v duchu taktiky stanovené Kominternou, učinila prudký obrat v postoji k sociální demokracii a vůbec k československému státu. V reakci na nástup nacismu a fašismu v Evropě vyhlásil VII. kongres Kominterny roku 1935 projekt *lidové fronty proti fašismu*. Zhruba po deseti letech tak komunisté opustili svou dosavadní linii *třídy proti třídě*, vycházející z koncepce *sociálfašismu*, podle níž nebyla sociální demokracie ničím jiným než umírněným křídlem fašismu.⁷⁰

U sociálních demokratů však tento veletuč nebudil přílišnou důvěru. Nejvyšší patro stranické politiky, tedy vedení v čele s Antonínem Hamplem, v období po komunistickém obratu opakovaně, jasně a z principu odmítalo nabídky na spolupráci. Kromě ideových důvodů mluvily proti spolupráci s KSČ na půdorysu lidové fronty dle Hampla i důvody mocenské, neboť komunistům šlo o to „*zneužít jednotnou lidovou frontu a zmocnit se vlády*“.⁷¹ Případné ustavení čistě levicové vlády by navíc podle stranického vedení vyvolalo bezprostřední seskupení sil pravice a zvýšilo tedy možnost nástupu fašismu v Československu. Nejlepší záruku proti fašistickému ohrožení tak čelní představitelé sociální demokracie viděli v boji proti nebezpečí „zprava i zleva“ a nejvhodnější základnu pro takový zápas nadále spatřovali v osvědčené koaliční politice. Špičky československé sociální demokracie, stojící na zřetelně

⁶⁹ Ohromná schůze v Lounech. In: *Dělnické listy*, 13. 7. 1934, s. 3. Lounské obecní dávky u okresního soudu. In: *Dělnické listy*, 2. 11. 1934, s. 4. SOKA Louny, f. Archiv města Louny, Protokoly městského zastupitelstva, I. díl, období 1931–1934, Protokol sepsaný o XXV. schůzi městského zastupitelstva 26. června 1934. STEJSKALOVÁ, Radka: Sociální boje na Lounsku ve 30. letech. In: *Sborník okresního archivu v Lounech*. Louny, Okresní archiv Louny 1985, s. 28–36.

⁷⁰ RUPNIK, J.: *Dějiny KSČ*, s. 89–121. J. V. Stalin například ve své stati *K mezinárodní situaci* z roku 1924 napsal: „*Fašismus je bojová organizace buržoasie, opírající se o aktivní podporu sociální demokracie. Sociální demokracie je objektivně umírněné křídlo fašismu. ... Tyto organizace se navzájem nevylučují, nýbrž naopak se vzájemně doplňují. Nejsou to protivy, nýbrž dvojčata. Fašismus je formálně neustavený politický blok těchto dvou hlavních organizací, vzniklý v podmínkách poválečné krise imperialismu a určený k boji proti proletářské revoluci. Buržoasie se nemůže udržet u moci bez tohoto bloku.*“ STALIN, J. V.: *K mezinárodní situaci*. In: *Spisy: Svazek 6, 1924*. Praha, Svoboda 1951, s. 263–281, s. 265.

⁷¹ KUKLÍK, Jan st.: Antonín Hampl – pokus o politický portrét jedné z profilujících osobností československé sociální demokracie meziválečného období. In: ŠTAIF, Jiří (ed.): *Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi: Sborník příspěvků k jubilantovým sedmdesátinám*. Praha, Karolinum 2003, s. 143–149, s. 146.

protikomunistických pozicích, se zkrátka nemínily vzdát fungující koalice výměnou za nejistou spolupráci s nevypočitatelnými komunisty. Na tomto názoru se až do konce první republiky nic nezměnilo.⁷² Hamplovské vedení přitom zásadně nezavrhovalo myšlenku dělnického sjednocení. Pouze důsledně trvalo na tom, že takové sjednocení když tak musí proběhnout na sociálnědemokratické ideové bázi a komunistický návrat „z *vandru domů*“ je tak možný pouze v případě jejich ideové, politické i organizační kapitulace.⁷³

Podobně jako stranické špičky reagovalo na změnu komunistické taktiky i lounské vedení. Majer konstatoval, že je sice dobře, že komunisté – pozdě, ale přece – změnili stanovisko k demokracii a obraně republiky, bylo by však záhodno, aby četná prohlášení podpořili skutky. Lounská sociální demokracie ve své rezoluci deklarovala věrnost myšlence budování co nejsilnějšího „*dělnického hnutí pod rudými prapory sociální demokracie*“ a „*kamarádům z komunistické strany*“ doporučovala, aby v těchto aktivitách nešli proti ní. Podobně župní výbor členy varoval, že „*komunisté neskýtají záruky*“, k jejich nabídkám „*nelze mít důvěry*“ a je třeba je „*důrazně odmítati*“. Všechny nabídky na spolupráci ze strany KSČ měli členové hlásit župnímu a okresnímu vedení.⁷⁴

V květnu 1935 se konaly hned několikery volby; 19. května parlamentní, o týden později zemské a okresní. „*Doba ... je zlá a nebezpečná, není to maličkost, komu dáme svým volebním lístkem plnou moc, aby jednal a rozhodoval za nás,*“ upozorňoval Karel Čapek, byv si dobře vědom, že výsledky voleb určí, jestli se „*rozpor mezi českým národem a menšinami*“ dále vyhrotí „*ve směru bojovných nacionalismů*“.⁷⁵ Zatímco v případě českého pravého extrému se Čapkova obava nenaplnila, neboť Národního sjednocení ve volbách do poslanecké sněmovny pohořelo a jeho zisk 5,55 % vedl ke škodolibým poznámkám a la „*zemřelo národní upocenění ...*

⁷² Ne všichni členové strany však sdíleli principiálně odmítavý postoj vedení vůči KSČ. Zejména mezi mladou generací sociálních demokratů a komunistů docházelo ve třicátých letech ke spolupráci, například při společném angažmá na půdě různých studentských spolků atp. Ze sociálnědemokratické perspektivy o prvorepublikových kontaktech mezi jednotlivými proudy levicově orientované mládeže píše HÁJEK, Jiří: *Paměti*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1997, s. 20–50. Z komunistického úhlu pak BUDÍN, Stanislav: *Jak to vlastně bylo*. Praha, Torst 2007, s. 47–222.

⁷³ KUKLÍK, J. st.: Antonín Hampl..., s. 143–149. RÁKOSNÍK, J. – NOHA, J.: *Kapitalismus na kolenou*, s. 276–277.

⁷⁴ Jednotně pro sociální demokracii. In: *Dělnické listy*, 17. 5. 1935, s. 4. Naše stanovisko k jednotné frontě zůstává nezměněno. In: *Dělnické listy*, 9. 8. 1935, s. 1. Komunisté a jejich „nová politika“. In: *Dělnické listy*, 4. 10. 1935, s. 3. Veřejný projev v Lenešicích. In: *Dělnické listy*, 11. 10. 1935, s. 2.

⁷⁵ ČAPEK, Karel: Volební advent. In: *Na břehu dnů*. Praha, Československý spisovatel 1966, s. 333–336.

pozůstatky byly zpopelněny a větrem rozneseny“,⁷⁶ vítězství Sudetoněmecké strany (SdP) naopak do demokratického tábora přineslo další nejistotu.⁷⁷

Pro sociální demokracii znamenaly volby v celostátním měřítku určité oslabení. Sociální demokraté vstupovali do boje o přízeň voličů v těžké pozici; coby podílníci na vládě, nesoucí tak politickou odpovědnost za sociální dopad velké hospodářské krize, neměli ani opoziční strany jako při volbách 1929. Dělat vládní a současně dělnickou a lidovou politiku v čase hospodářské a společenské krize bylo zkrátka obtížné – o to víc, že při uzavírání kompromisů byli sociální demokraté agrárikům slabším partnerem. Nakonec z toho bylo 12,57 %, tedy zhruba o půl procenta méně než v roce 1929, což byl v dané situaci v podstatě úspěch.⁷⁸ Majer šel do voleb na pátém místě kandidátky do poslanecké sněmovny, zvolen však nebyl. Stejně jako v roce 1929 totiž hlasy odevzdané pro sociální demokraty stačily pouze na dva mandáty.⁷⁹

Majer tak nadále vykonával funkci lounského tajemníka, sváděl polemiky najmě s agráriky a snažil se zlepšit situaci nezaměstnaných. Rovněž působil jako předseda spotřebního družstva Zemprodukt.⁸⁰ Majerova lounská epizoda však již neměla mít dlouhého trvání. Vzhledem k jeho odbornosti v zemědělských otázkách vedení strany už nějakou dobu uvažovalo, že jej povolá do Prahy.⁸¹ K tomu došlo začátkem roku 1936. Koncem února Majer rezignoval na radnici na členství ve finanční komisi i funkci náhradníka v zastupitelstvu. Župnímu předsednictvu strany doporučil „hodného a šikovného“ soudruha, který měl řídit sekretariát do

⁷⁶ Poděkování. In: *Dělnické listy*, 31. 5. 1935, s. 4.

⁷⁷ „Německý kohoutek (Henlein) sezobal Němce,“ napsaly *Dělnické listy* a narážely tak na skutečnost, že henleinovci získali v německých krajích běžně dvě třetiny voličů, v některých okresech a městech dokonce až 80 %. (V celé ČSR získala SdP 15,18 %.) Volby v župě lounské. In: *Dělnické listy*, 24. 5. 1935, s. 1.

⁷⁸ V oficiálním stranickém materiálu se s dvouletým odstupem dokonce optimisticky psalo, že volební výsledek ukázal, „že sociální demokracie je nezranitelná a že si prvenství mezi socialistickými stranami uhájí vždycky.“ *Zpráva o činnosti k sjezdu 1937*, s. 320.

⁷⁹ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938): Díl druhý, Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*. Praha, Libri 2002, s. 502–504. Kandidáti českosl. sociálně demokratické strany dělnické. In: *Dělnické listy*, 30. 4. 1935, s. 1. Po velkém boji k novému zápasu!. In: *Dělnické listy*, 24. 5. 1935, s. 1.

⁸⁰ Zemědělské družstvo Zemprodukt bylo v Lounech založeno koncem roku 1932. Sdružovalo malozemědělce z Lounska a v realitě hospodářské krize se prostřednictvím lokální úpravy cen a odstraňováním mezičlánků mezi výrobcem a spotřebitelem snažilo hájit zájmy drobných rolníků v konkurenci velkostatkářů. Malozemědělci o svých potřebách a starostech. In: *Dělnické listy*, 16. 12. 1932, s. 9. Zemědělské družstevnictví. In: *Dělnické listy*, 18. 8. 1933, s. 8. Obecný přehled organizační struktury, klasifikace a vývoje prvorepublikového družstevnictví poskytuje například PRŮCHA, Václav: *Zemědělská družstva v meziválečném Československu ve světle statistiky*. In: HARNA, Josef – RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.): *Agrární strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace*. Uherské Hradiště, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti 2010, s. 141–152.

⁸¹ Možnosti svého působení v Praze řešil Majer s vedením strany už v lednu 1933. Tehdy však trvalý přesun do hlavního města odmítl s tím, že má v Lounech zemědělské družstvo, které by „nerad ponechal náhodě“ a několik dalších věcí, jež by „rád přivedl ku konci“. AČSSD, f. 71, a. j. 51, Osobní oddělení, Obsazení sekretariátů a osobní spisy tajemníků, Louny, Majer V., tajemník Louny, Dopis V. Majera V. Dundrovi z 19. 1. 1933.

doby, než bude definitivně vybrán nový tajemník. Majer opustil Louny, přestěhoval se do Prahy na Perštýn⁸² a od března 1936 nastoupil do vedení sociálnědemokratického Ústředního svazu domkářů a maloročníků, který byl jednou ze satelitních organizací strany.⁸³

⁸² Národní archiv (NA), fond Policejní ředitelství Praha II (PŘ) – všeobecná spisovna – 1941–1950, karton č. 6925, signatura M402/8 Majer. Z Perštýna do Lidového domu v Hybernské, sídla strany i Ústředního svazu domkářů a maloročníků, to měl Majer zhruba kilometr daleko.

⁸³ SOkA Louny, f. Archiv města Louny, Protokoly městského zastupitelstva, II. díl, období 1935–1938, Protokol sepsaný o XLI. schůzi městského zastupitelstva 20. března 1936. AČSSD, f. 71, a. j. 51, Osobní oddělení, Obsazení sekretariátů a osobní spisy tajemníků, Louny, Majer V., tajemník Louny, Dopis V. Majera V. Dundrovi z 11. 2. 1936.

2. Praha volá

Nedá se říct, že by Majer přicházel do Prahy zcela prost zkušenosti s prací v ústředí strany. Několik let byl už totiž členem zemědělské komise při ústředním výkonném výboru strany, do níž byl zvolen na sjezdu v říjnu 1933.⁸⁴ Zemědělci jako celek pro sociální demokracii nepředstavovali skupinu obyvatelstva, ke které by primárně obracela svou pozornost. Jistě, v programových dokumentech či rezolucích byly odstavce o zemědělské politice a předseda Hampl příležitostně deklaroval, že „*socialismus nebyl nikdy zemědělským nepřitelem*,“⁸⁵ případně že „*sociální demokracie má právo a povinnost jít na venkov ..., neboť na vesnicích se ještě pořád dělá ta stará agrární politika ,hořejší a dolejší hospody‘, na kterou malozemědělci doplácí.*“⁸⁶ Celkově však sociální demokracie ve svém zemědělském programu nedokázala venkovu nabídnout přitažlivou alternativu vůči komplexnímu programu agrárníků.⁸⁷

Platilo, že v české společnosti, jinak zájmově velmi rozdrobené, neexistovala žádná jiná skupina obyvatelstva, která by byla téměř monopolně ovládána jednou politickou stranou, než rolnictvo. Agrárníci de facto neměli mezi středními vrstvami rolnictva vážného konkurenta a pouze v některých krajích – hlavně v bohatých zemědělských oblastech Moravy – soupeřili s lidovou stranou. Vzhledem k silnějšímu postavení agrárníků v rámci vlády se v zemědělské politice státu prosazovala jejich stanoviska a sociální demokracie se zde soustředila pouze na korekce sociálních dopadů této politiky na rolnictvo.⁸⁸ Sociálním demokratům v podstatě nezbyvalo, než přenechat politické organizování zemědělského dělnictva agrárníků, protože

⁸⁴ Zemědělská komise byla dvacetičlenným poradním orgánem vedení strany a jejím úkolem byla příprava odborných stanovisek, podle nichž strana upravovala svůj postup ve vládě a parlamentu. Svou činností se snažila přispět ke zlepšení podmínek malých rolníků. V době Majerova působení se komisi například podařilo prosadit osvobození drobných zemědělců od omezení osevu pšenice. Komise se dále zúčastnila projednávání opatření na záchranu zadlužených rolníků, kde se zasazovala za spravedlivé nastavení podmínek pro odklad exekucí a za stanovení úlev při placení dluhů a zemědělského vyrovnání. *Zpráva o činnosti k sjezdu 1937*, s. 235–236.

⁸⁵ Pracující zemědělec patří sociální demokracii. In: *Náš venkov: Orgán Ústředního svazu domkářů a maloroľníků v Praze*, 9. 10. 1936, s. 1.

⁸⁶ Požadavky malozemědělčů pražské župy. In: *Náš venkov*, 25. 2. 1938.

⁸⁷ KUKLÍK, Jan st.: Hledání cesty k demokratickému socialismu (k programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let). In: KÁRNÍK, Zdeněk (ed.): *K novověkým sociálním dějinám českých zemí III.: Od války k válce, 1914–1939*. Praha, Karolinum 1998, s. 59–91, s. 68. Dále se otázce vývoje programových debat uvnitř sociální demokracie za první republiky nejpodrobněji a z různých úhlů věnuje POLÁŠEK, Martin: *Revizionisté, progresivisté a tradicionalisté: Programové debaty v československé sociální demokracii v letech 1924–1938*. Praha, Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd; Brno, Doplněk 2013. S akcentem na ekonomickou stránku věci potom RÁKOSNÍK, J. – NOHA, J.: *Kapitalismus na kolenou*, s. 241–259. Programové dokumenty na jednom místě přináší *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. PROKŠ, Petr (ed.). Praha, Historický ústav AV ČR 1999.

⁸⁸ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938): Díl třetí, O přežití a o život (1936–1938)*. Praha, Libri 2003, s. 47–48. RÁKOSNÍK, J. – NOHA, J.: *Kapitalismus na kolenou*, s. 258.

jakékoliv větší angažmá sociální demokracie v „rolnické otázce“, například v podobě snahy mobilizovat zemědělský proletariát, by potenciálně ohrožovalo nejen rudozelenou vládní kooperaci, ale v důsledku celé demokratické uspořádání republiky.⁸⁹

Spolupráce agrárníků a sociálních demokratů tak představovala zásadní faktor pro zachování československé demokracie, přičemž tato koalice byla možná díky tomu, že ve vedení obou stran v začátcích republiky převládla umírněná stanoviska. Základy partnerství byly položeny v letech 1919–1920 a souvisely s podobou, v jaké byla tehdy uzákoněna pozemková reforma. Přijatý kompromis byl výsledkem ustoupení sociálních demokratů z maximalistických požadavků socializace půdy a zároveň byl výrazem silné orientace vedení agrární strany na podporu menších a středních rolníků na úkor velkostatků. Když pak kolem poloviny dvacátých let došlo vyloučením Karla Práška z agrární strany k dalšímu oslabení jejího velkostatkářského křídla a v levé části politického spektra koncem dekády získali sociální demokraté navrch nad komunisty, podmínky pro stabilitu koncentrační vlády let 1929–1938 se ještě upevnily.⁹⁰

Nezbytnost umírněné koalice organizovaného dělnictva a samostatných zemědělců v zemích, v nichž nebyl dominantním politickým proudem liberalismus, konstatoval i Gregory M. Luebbert, který si všímal specifík třídních spojenectví a jejich promítání do formování vládních koalic v meziválečné Evropě. Luebbert identifikoval tři rozhodující aktéry meziválečné masové politiky; „městskou dělnickou třídu“, „městskou střední třídu“ a „rodinné rolnictvo“, jež definoval jako početnou střední třídu zemědělské společnosti, mající právě tolik půdy, aby ji v rámci rodiny, bez nutnosti si ve větší míře pravidelně najímat zemědělské dělníky, obhospodařovala a dodávala zboží na trh. Protože ani jedna skupina nebyla tak velká, aby mohla sama vládnout, byla pro stabilitu společnosti nutná koalice. Spolupráce dvou městských tříd nebyla ve společnostech se slabým liberálním proudem reálná, takže se nabízely jen dvě možné konfigurace; spojení rodinného rolnictva buď s městskou buržoazií, nebo s městským proletariátem. První varianta ústila ve *fašismus*, druhá – což byl případ meziválečného Československa – v *sociální demokracii*. V tomto kontextu přirozeně nejde o pojmenování konkrétní strany, ale o označení typu společensko-politického uspořádání, které během

⁸⁹ LUEBBERT, Gregory M.: *Liberalism, Fascism, or Social Democracy: Social Classes and the Political Origins of Regimes in Interwar Europe*. New York, Oxford University Press 1991, s. 295–303.

⁹⁰ RÁKOSNÍK, J. – NOHA, J.: *Kapitalismus na kolenou*, s. 217.

třicátých let v politické rovině zachovávalo procedury pluralitní demokracie a v hospodářství opouštělo klasickou liberální ekonomickou ortodoxii ve prospěch keynesiánství.⁹¹

Přestože nějaká masivní politická expanze do řad zemědělského proletariátu ve skutečnosti nepřicházela v úvahu, přece jen to neznamenal, že by sociální demokraté zcela ignorovali potřeby těch zemědělců, kteří byli členy strany.⁹² A pokud sociální demokracie ve svém středu hledala někoho, kdo by rozuměl životu zemědělských dělníků, domkářů a maloročníků, byl by s to hájit jejich zájmy a budovat jejich hnutí, jen těžko mohla volba padnout na někoho jiného než na Václava Majera. Díky své zkušenosti s organizační prací a hlubokému vhledu do zemědělské problematiky, která byla současně jeho zálibou, představoval pro funkci tajemníka sociálnědemokratického Ústředního svazu domkářů a maloročníků vlastně ideální osobu.

Majer se do vedení dostal na sjezdu svazu v prosinci 1935. Delegáti ho zvolili do představenstva a také do odboru pěstitelů chmele, což byla spolu odborem řepařů jedna z dvou zájmových organizací v rámci svazu. Za tajemníka si pak širší předsednictvo Majera vybralo na svém zasedání o tři měsíce později. Od března 1936 tak spolu s předsedou Antonínem Černým a jednatelem Václavem Literou tvořil nejužší vedení svazu.⁹³ Z titulu své funkce měl Majer zejména organizačně zajišťovat provoz sekretariátu a být všemožně nápomocný regionálním pracovníkům hnutí při zakládání nových místních skupin. Nové úkoly bezesporu vnímal jako výzvu a pustil se do práce se snad ještě větším nasazením, než na jaké byl zvyklý z Loun. Na stránkách svazového časopisu *Náš venkov* se tak brzy začala objevovat četná upozornění, že soudruh Majer bude referovat na schůzi či konferenci některé z místních skupin hnutí. Do regionů vyrážel po celou dobu svého působení ve funkci tajemníka skoro každý týden, i když sem tam vynechal. V projevech před členy hnutí hovořil převážně o „*zemědělských otázkách a jejich řešení se zřetelem k potřebám domkářů a maloročníků a venkovských dělníků*“,⁹⁴ ale také o celkové politické a hospodářské situaci. Někdy jezdil na jeden, nejčastěji na dva, občas i na tři dny. Většinou koncem týdne, od pátku do neděle. Od délky cesty se pak odvíjel počet schůzí,

⁹¹ LUEBBERT, G. M.: *Liberalism, Fascism, or Social Democracy*, s. 277–295.

⁹² Statistiky sociálního rozvrstvení členstva uváděly, že domkáři a maloročníci tvořili ke konci roku 1935 asi 3,6 % členů strany (vyjádřeno absolutně se jednalo o 7 598 lidí), zemědělství dělníci pak zhruba 7,4 % (15 555 lidí). Pro porovnání; největší skupinu z celkového počtu 210 898 členů sociální demokracie představovali nikoliv překvapivě průmysloví dělníci, jichž bylo 84 322, tedy cirka 40 %. *Zpráva o činnosti k sjezdu 1937*, Tabulka č. IV.

⁹³ Náš sjezd. In: *Náš venkov*, 31. 1. 1936. Z naší činnosti. In: *Náš venkov*, 10. 4. 1936, s. 1.

⁹⁴ Velké schůze malozemědělců na Královéhradecku. In: *Náš venkov*, 15. 5. 1937.

kteřé navštívil. Obvyklá byla dvě vystoupení denně na různých místech, zvládl ale i tři referáty za den.⁹⁵

Kromě výjezdů do regionů byl Majer činný žurnalisticky a na stránkách *Našeho venkova* i *Práva lidu* publikoval řadu textů k zemědělské problematice. Stejně jako v projevech a následných diskuzích během cest do krajů, i ve svých člancích především oponoval agrárníkům a podroboval kritice jejich politiku vůči středním a drobným rolníkům. Upozorňoval na potřebu samostatného zákona, který by jasně a spravedlivě upravoval výši pachtovného a podmínky pachtovních smluv. Taktěž se zabýval agrárnickým návrhem zákona o zemědělských zastupitelstvech a zemědělských komorách, na kterém kritizoval nedemokratický kuriový volební systém, zvyhodňující velké sedláky a statkáře.⁹⁶

Zvláštní pozornost pak Majer věnoval problémům chmelařství. Jakožto rodák z chmelařského kraje měl totiž doma v Pochvalově „několik větviček“ a angažoval se v chmelařské organizaci lounského okresu. V tomto případě tak sám patřil mezi ony drobné zemědělce, za jejichž práva se bil v tajemnické funkci. Majerovy pře s agrárníky v chmelařských záležitostech počaly už v dobách jeho působení v rodné obci, přelily se do Loun a neustaly ani po přesunu do Prahy. Jádro sporu přitom bylo vlastně pořád stejné, ať už se za ta léta jednalo o problematiku registrace práva pěstování, provenienční zákon, jenž upravoval povinné známkování chmele dle místního původu, nebo třeba návrh stanov či obecně fungování chmelařských organizací. Majer agrárníkům vždy vyčítal v podstatě to, že jimi navrhovaná opatření jdou na ruku „chmelobaronům“ a velmi ztěžují život malým a středním pěstitelům, což ve výsledku poškozuj e československé chmelařství jako celek. Argumentace na obou stranách byla často dost vyostřená a spory končily i žalobou.⁹⁷

Majerovo pracovní nasazení přinášelo ovoce. Svaz organizačně sílil a upevňoval své pozice na venkově. Vzestup hnutí dokládala statistika, podle níž počet místních skupin domkářů a malorolníků vzrostl meziročně o 117, a k poslednímu dni roku 1936 tak svaz tvořilo 452

⁹⁵ Naše schůze v lounské župě. In: *Náš venkov*, 17. 7. 1936. Naše schůze a konference. In: *Náš venkov*, 29. 4. 1936, s. 8.

⁹⁶ MAJER, V.: Věci pachtýřské. In: *Náš venkov*, 15. 5. 1937, s. 1. TÝŽ: O zemědělské komory. In: *Náš venkov*, 10. 4. 1936, s. 1.

⁹⁷ MAJER, V.: Chmelaři se budou bránit!. In: *Dělnické listy*, 27. 5. 1932, s. 3. TÝŽ: Problémy našeho chmelařství. In: *Náš venkov*, 16. 4. 1937, s. 1. TÝŽ: Zelená demokracie. In: *Náš venkov*, 26. 11. 1937, s. 3. TÝŽ: Starosti s chmelem. In: *Náš venkov*, 13. 5. 1938, s. 2. TORN, Čeněk: Za Václavem Majerem.... In: *Denní hlasatel: The leading Bohemian (Czechoslovak) daily, Časopis věnovaný zájmům československého lidu v Americe*, 30. 1. 1972.

místních organizací.⁹⁸ Na základě Majerových pracovních výsledků měly dokonce stranické špičky v té době uvažovat o jeho vyslání na studijní cestu do Nizozemska a Skandinávie, aby se seznámil s progresivními trendy tamního zemědělství a promýšlel možnosti jejich využití v Československu.⁹⁹

„Ovzduší, v němž jsme pracovali, nebylo pozitivní činnosti nejpříznivější“, charakterizoval rok 1937 autor zprávy o činnosti strany, vydané k likvidačnímu sjezdu v prosinci 1938. Narážel především na napjaté vztahy, které panovaly mezi jednotlivými vládními stranami, a ztěžovaly tak fungování koncentrační vlády agrárnického premiéra Milana Hodži. Kořeny této nedůvěry mezi agrárníky a zbytkem koalice sahaly do závěru roku 1935, k událostem spojeným s volbou nástupce T. G. Masaryka v prezidentském úřadu.¹⁰⁰ Přestože rozštěpení koalice se tehdy podařilo zabránit, spory „zanechaly stíny, které přes nejlepší vůli nemohly býti odstraněny“.¹⁰¹

Majera postihla v únoru 1937 tragédie v soukromém životě, když při porodu zemřela jeho žena i sotva narozená dvojčata. Byl poté „duševně úplně rozvrácen“, takže jeho nejbližší přátelé a spolupracovníci ho museli „na každém kroku“ sledovat.¹⁰² Osobní ořes se snažil překonávat prací. Nadále tak obrazil schůze místních organizací a přispíval do novin. Vzhledem k napětí ve vztahu k agrárikům se nebál užívat silnějších slov. Psal například o tom, že ministerstvo zemědělství domkáře „ubíjí a finančně ujařmuje v síti různých kapitalisticko-spekulacních podniků strany agrární“, nebo že malozemědělci čelí „agrární selské zvěsti“ a „zelenému teroru, který je v některých místech strašný“.¹⁰³

⁹⁸ Zpráva o činnosti k sjezdu 1937, s. 352–353.

⁹⁹ ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Majer V. – charakteristika, záznam A. Říhy z 28. 6. 1946.

¹⁰⁰ V samotné volbě 18. prosince 1935 byl ve Vladislavském sále československým prezidentem jasně zvolen Edvard Beneš, jenž v tu chvíli už ani neměl protikandidáta a pravicový *prosinčový blok* tvořený jeho nepřáteli tak skončil blamáží a rozpadem. Kvalitu vztahů vládních stran však neblaze poznamenaly události týdnů a dnů, které volbě předcházely. Zatímco sociální demokraté po celou dobu jasně podporovali Beneše, vývoj u agráriků byl velmi komplikovaný. Ze zorného úhlu jejich koaličních partnerů se agrárnické angažmá v protibenešovské frontě jevilo jako značně problematická epizoda. Hrozil rozpad koalice, po němž by následovalo zformování dvou bloků, které by se oba musely opírat o tichou pomoc extremistů; spojená pravice o Henleina, spojená levice – tedy socialisté s lidovci – pak o komunisty. Ve vedení obou klíčových stran tehdy proto zvítězilo přesvědčení, že cesta z vládní krize vede jen přes zachování a upevnění koncentrační koalice, zatímco vše ostatní by bylo hazardování s osudem státu. Toto stanovisko je patrné i z onoho nakonec dost jasného výsledku prezidentské volby. KÁRNÍK, Z.: *České země... Díl druhý...*, s. 560–574.

¹⁰¹ Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1937–1938 vydaná k mimořádnému (likvidačnímu) sjezdu v Praze dne 18. prosince 1938. Praha, Výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany dělnické 1938, s. 13.

¹⁰² HOLUB, V.: Majerova šedesátka. In: *Demokracie a socialismus: List Československé sociální demokracie*, leden 1964, s. 7–9. ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Majer V. – charakteristika, záznam A. Říhy z 28. 6. 1946.

¹⁰³ MAJER, V.: Agrární politika na soudu zemědělského výboru. In: *Náš venkov*, 12. 3. 1937, s. 4. TÝŽ: A jdou s námi lidé z vesnic.... In: *Náš venkov*, 30. 4. 1937, s. 2.

Od 15. do 17. května se ve Smetanově síni pražského Obecního domu konal osmnáctý řádný sjezd strany. Poslední prvorepublikový, jak poté určily události dalších měsíců. Majer se aktivně účastnil zejména jednání zemědělské sekce. Coby člen její návrhové komise se podílel na formulaci zemědělské rezoluce, již sjezd přijal.¹⁰⁴ Kromě představení vlastního textu rezoluce se Majer ve svém vystoupení před zemědělským plémem zabýval postupem na vesnicích před plánovanými obecními volbami, které posléze – důsledkem napjaté domácí i zahraniční situace – proběhly po odkladech na jaře 1938. Navrhoval, aby se na vnitrostranických fórech diskutovalo, za jakých okolností by bylo z taktického hlediska účelné v některých místech vedle kandidátní listiny strany postavit také oficiální kandidátku skupiny domkářů a maloročníků. V závěru svého projevu volal po posílení sociálnědemokratického družstevnictví, protože jedině tak se „proletáři hroudy“ budou moci vymanit z područí agrárního kapitálu.¹⁰⁵

Z hlediska Majerova postupu vzhůru stranickou organizační pyramidou bylo nejdůležitějším momentem sjezdu jeho zvolení do ústředního výkonného výboru sociální demokracie.¹⁰⁶ Ve vrcholném stranickém orgánu se setkal se zkušenými politickými harcovníky, jako byli kupříkladu předseda Antonín Hampl nebo ministři Rudolf Bechyně, Ivan Dérer a Jaromír Nečas, ale rovněž s příslušníky mladší generace a svými vrstevníky Bohumilem Laušmanem či Adolfem Říhou, jejichž životní cesty se v následujících letech pozoruhodně proplétaly.¹⁰⁷ Majer

¹⁰⁴ Rezoluce se mimo jiné vyslovila pro to, aby „byla vybudována skutečná demokratická zemědělská samospráva“ a aby „došlo k ustavení zemědělských komor podle zemí se současným ustavením zemědělských společenstev,“ přičemž „volební řády musí být stejné jako do obcí, aby hlas i těch sociálně nejslabších byl plně uplatněn.“ Vzhledem k obtížným finančním poměrům řady maloročníků rezoluce dále žádala „urychlené projednání a uskutečnění pojištění osob samostatně výdělečně činných pro případ invalidity a stáří“ a změnu dosavadního způsobu „rozdílení podpor zemědělcům, živelní pohromou postižených..., neboť dochází k nesprávnostem a protekcionářství.“ *Protokol osmnáctého řádného sjezdu českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937 ve Smetanově síni Obecního domu hlav. m. Prahy*. Praha, Výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany dělnické 1937, s. 164–165.

¹⁰⁵ *Ibid.*, s. 203–205.

¹⁰⁶ Ústřední výkonný výbor tvořilo 40 členů a stejný počet náhradníků. Při volbě bylo podmínkou, že nejméně třetina členů i náhradníků musí být mimopražských, přičemž se mělo dbát na zastoupení jednotlivých zemí a větších průmyslových oblastí. Ústřední výkonný výbor se scházel k zasedáním každý měsíc. Přehled organizační struktury prvorepublikové sociální demokracie nabízí KUKLÍK, J. st.: *Československá sociálně demokratická strana...*, s. 692–697.

¹⁰⁷ Adolf Říha byl o necelých šest let starší než Majer a ve třicátých letech byl župním tajemníkem sociální demokracie v Ústí nad Labem. Stejně jako Majer byl zvolen do posledního prvorepublikového ÚVV a po Mnichovu byl činný v Národní straně práce. Válku strávil v protektorátu, po osvobození se stal aktivním komunistickým informátorem. Díky svým kontaktům na sociální demokraty přinášel KSČ zprávy o působení čelných poválečných představitelů strany, například Majera nebo generálního tajemníka Blažeje Vilíma. NA, f. Československá strana národně socialistická – ústřední sekretariát (ÚS NSS), sign. 35–98–3. ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, podsvazek č. 285.

rovněž před delegáty obhájil svůj post v zemědělské komisi, jejíž členové ho pak na ustavující schůzi zvolili jednatelem.¹⁰⁸

V létě 1937 vládní koalici zaměstnávaly spory kolem uplatňování obilního monopolu a návrhu sociálních demokratů, národních socialistů a lidovců na střídání ministerstev, podle kterého měly rezorty, jež byly dlouho spravovány jednou stranou, přejít pod kontrolu jiného koaličního partnera. Vnitropolitické hašteření pak načas ustalo na přelomu léta a podzimu, po smrti T. G. Masaryka.¹⁰⁹ „*Vy, kteří jste rozprostírali černá sukna na dlažbu nádvoří, měli jste věru příliš málo látek, neboť v těch dnech byla katafalkem celá země a my všichni byli jsme smutečními hosty na této ponuré slavnosti,*“ popsal s ročním odstupem atmosféru pohnutých dnů podzimu 1937 Jaroslav Seifert, toho času kulturní redaktor stranického tisku.¹¹⁰ Přestože hluboký smutek zavládl ve všech demokratických složkách společnosti, sociální demokraty odchod *prezidenta Osvoboditele* zasáhl zvláště bolestně. Pro svůj zájem o sociální otázku a socialistické hnutí byl totiž Masaryk již od raných fází politické kariéry blízkým, i když nezávislým spolupracovníkem sociální demokracie. Marxismus však podrobil zásadní kritice, přičemž místo historického materialismu a revolučního násilí nabídl vlastní pojetí socialismu, v němž zdůraznil etický rozměr a cestu parlamentní demokracie.¹¹¹ Proto se po vzniku státu, a samozřejmě především po stranickém rozkolu, Masaryk stal hlavní myšlenkovou autoritou sociální demokracie a jeho názory pak splývaly s oficiální doktrínou strany.¹¹² Nyní byl však ten, jenž „*po čtvrt století pevnou rukou řídil osudy národa*“ a sociálním demokratům „*často býval nenahraditelným rádcem a učitelem aktivní politiky v demokracii*“, mrtev. Navíc v době, která „*v mnohých státech zavrhuje humanitu*“, jak Antonín Hampl dále konstatoval v projevu bezprostředně po Masarykově skonu. V řadách sociální demokracie se tak jistě ještě prohloubily obavy z možného budoucího vývoje.¹¹³

¹⁰⁸ *Protokol sjezdu 1937*, s. 169, 227. Ustavující schůze zemědělské komise sociálně demokratické. In: *Náš venkov*, 16. 7. 1937.

¹⁰⁹ MAJER, V.: O ceny obilí. In: *Náš venkov*, 25. 6. 1937, s. 1. *Zpráva o činnosti k sjezdu 1938*, s. 13–19.

¹¹⁰ SEIFERT, Jaroslav: Žalm zářijový. In: *Publicistika (1933–1938): Dubia: Společná prohlášení*. Praha, Akropolis 2011, s. 509.

¹¹¹ Masaryk svůj postoj stručně vyjádřil těmito slovy: „*Můj socialism, to je jednoduše láska k bližnímu, humanita. ... vždycky jsem pro dělníky a lidi pracující vůbec, často pro socialism a zřídka pro marxism.*“ ČAPEK, Karel: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha, Fr. Borový; Čin 1937, s. 56–57. Hlavní body (nejenom) Masarykovy kritiky marxismu přehledně a stručně shrnuje HRUBÝ, Karel: Masaryk a Bernstein. In: *Sociologický časopis*, ročník 34, číslo 4 (1998), s. 437–451.

¹¹² RUPNIK, J.: *Dějiny KSČ*, s. 32–35, 48–50.

¹¹³ *Zpráva o činnosti k sjezdu 1938*, s. 17–19.

Krátké uklidnění na politické scéně Československa pak pominulo hned na začátku roku 1938. V novoroční anketě ústředního agrárnického deníku *Venkov* se totiž objevilo vyjádření předsedy agrárníků Rudolfa Berana, v němž připouštěl jistou možnost dohody se Sudetoněmeckou stranou, a hned vedle byla otištěna Henleinova protičeskoslovenská slova. Beranova úvaha vyvolala ve zbytku koalice, jejíž součástí byly i německé novoaktivistické strany, prudký odpor, a tak bylo po dvou letech znovu zaděláno na hlubokou vládní krizi. Postoj sociální demokracie v otázce možností případné kooperace s henleinovci se totiž nijak neměnil a nadále vycházel ze slov předsedy Hampla, který už během předcházejícího roku prohlásil: „*Mluvíce o spolupráci, postavili bychom se proti každé spolupráci se stranou, jejíž základy nejsou demokratické a nestojí plně na půdě státu.*“¹¹⁴

K rozpadu vlády důsledkem Beranova novoročního vyjádření, které se poté agrárnický předseda v dalších projevech snažil mírnit, nedošlo. V březnu 1938 přišel anšlus Rakouska a ten vše změnil. Zatímco zfanatizovaná část českých Němců přivítala obsazení Rakouska s nadšením a Henlein dále tiskl vládu ke zdi, drže se taktiky kladení nehorázných a v demokratickém státu neuskutečnitelných požadavků, většina československé společnosti se propadla do deprese. Ve chvílích nejistoty a obav o další osud státu lidé jednak vyjadřovali odhodlání svou zemi bránit, jednak se obraceli do minulosti a dodávali si kuráž připomínáním toho, jak se s nepřízní dějin rvaly minulé generace. Podobné charakteristiky vykazovaly i poanšlusové aktivity Václava Majera, který na veřejných schůzích „*za nadšeného souhlasu všech přítomných zdůrazňoval, že hranice, suverenitu a demokratická zřízení republiky bude všechen lid brániti do krajnosti a proti komukoliv.*“ Dále Majer bil na poplach před „*kahánkovštinou*“¹¹⁵ a „*infekcí agrárního poraženectví*“, kterou měly šířit některé regionální agrárnické noviny a již bylo třeba zastavit, neboť „*co by pak byly platny všechny mužné a rozhodné projevy dr. Hodži a všechna opatření vlády, kdybychom nechali beztrestně zdravé demokratické jádro venkovského lidu takto rozleptávat a kazit.*“ Před Prvním májem pak připomněl výročí zrušení poddanství. Devadesát let staré události vztáhl k současnosti konstatováním, že svou svobodu si venkovský lid „*může udržeti jenom v demokracii*“, zatímco „*diktatury činí ze svobodného zemědělce opět nevolníka. Zemědělský lid v Československu se*

¹¹⁴ Ibid., s. 37. HOPPE, Jiří: *Československá sociálně demokratická strana dělnická v roce 1938: Pokus o zařazení ČSSD do politického systému ČSR v druhé polovině 30. let a sledování předmnichovské politiky strany v roce 1938*. Praha, Diplomová práce FF UK 1992, s. 78–81. KÁRNÍK, Z.: *České země... Díl třetí...*, s. 78–86.

¹¹⁵ Ferdinand Kahánek byl pravicový novinář, od jara 1938 šéfredaktor *Venkova*, blízký spolupracovník Rudolfa Berana, ostrý kritik Benešovy (nejen) zahraniční politiky a naopak propagátor bezvýhradné orientace Československa na Polsko. KUKLÍK, Jan ml. – NĚMEČEK, Jan: *Proti Benešovi!: Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*. Praha, Karolinum 2004, s. 48–52.

však nedá nikým zlákat do nového poddanství! Proto zdrcující většina zemědělského lidu odmítá fašistickou a nacistickou ideologii ať přichází odkudkoli. ¹¹⁶

V houstnoucí mezinárodněpolitické atmosféře¹¹⁷ si sociální demokraté začátkem června 1938 připomněli šedesát let od založení své strany. Oslavy jubilea probíhaly ve dnech 4.–6. června a jejich vrcholem byl čtyřhodinový manifestační průvod Prahou, v němž pochodovalo 150 tisíc účastníků ze všech koutů republiky. Nechyběly alegorické vozy a velkoformátové obrazy. Trasa vedla z Fochovy třídy, dnešní Vinohradské, po Václavském náměstí a odtud přes Poříčí a Hlávkův most na Výstaviště, kde byl průvod zakončen projevy stranických špiček a lidovou veselící. Povedený průběh oslav potvrdil odhodlání sociálních demokratů vytrvat „v úsilí o bezpečnost republiky a rozvoj demokratického socialismu.“¹¹⁸

Napětí se dále stupňovalo a bylo zřejmé, že „v přelidněném srdci Evropy, kde je sousedská závist tak veliká, nemůže nikdy existovat takové řešení každodenních béd, jež by uspokojovalo všechny zúčastněné.“¹¹⁹ Letní zprostředkovatelská mise Waltera Runcimana nikam nevedla, lord v půli září po šesti týdnech bez výsledku opustil Prahu a nastala doba ultimát. Dne 19. září, čtyři dny po jednání Nevilla Chamberlaina s Adolfem Hitlerem v Berchtesgadenu, předali britský a francouzský vyslanec Benešovi plán na odstoupení okresů, ve kterých žilo více než 50 % Němců, a následnou mezinárodní garanci nové hranice. Ve vládě to vřelo, kabinet se nakonec z obavy před rozpadem vedení státu usnesl, že zachová prezidentovi věrnost, ať se rozhodne jakkoliv. Poté, co v noci na 21. září Beneše oba vyslanci upozornili, že v případě odmítnutí plánu Československo nemůže spoléhat na západní pomoc, vláda plán přes prvotní zamítnutí nakonec napodruhé přijala. Ráno 22. září pak Hodžův kabinet podal demisi a vystřídala ho úřednická vláda generála Jana Syrového.¹²⁰

¹¹⁶ Veliká schůze pěstitelů chmele v Řevničově. In: *Náš venkov*, 18. 3. 1938, s. 4. MAJER, V.: Agrární noviny a vesnice. In: *Náš venkov*, 13. 4. 1938, s. 1–2. TÝŽ: Selské rebelie a dělnictvo. In: *Náš venkov*, 29. 4. 1938, s. 1–2. TÝŽ: Od roboty k socialismu. In: *Právo lidu*, 1. 5. 1938, s. 21.

¹¹⁷ K oslabení mezinárodního postavení Československa ve svých důsledcích přispěla květnová *malá mobilizace*, jež byla vyhlášena v reakci na údajně chystané německé nepokoje v pohraničí, které měly proběhnout v čase vrcholící kampaně před obecními volbami. Mobilizace sice zafungovala „dovnitř“ státu, když proběhla bez excesů a upevnila důvěru lidu k vládě a armádě, z mezinárodního hlediska však tlak na ČSR ještě zesílil. Západní představitelé totiž přistoupili na Hitlerovu argumentaci, že wehrmacht žádnou invazi nepřipravoval a na hranu války tak situaci žene nikoliv Německo, nýbrž nervózní Československo. KÁRNÍK, Z.: *České země... Díl třetí...*, s. 516–529. FABER, David: *Mnichov: Krize appeasementu 1938*. Praha, Bourdon 2015, s. 167–194.

¹¹⁸ *Zpráva o činnosti k sjezdu 1938*, s. 44–51. HOPPE, J.: *Československá sociálně demokratická strana...*, s. 100–101.

¹¹⁹ KENNAN, George Frost: *Z Prahy po Mnichovu: Diplomatické zprávy 1938–1940*. Praha, Academia 2021, s. 79–81, dok. č. 1 – Osobní poznámky o mnichovské krizi, sepsané na začátku října 1938, s. 80.

¹²⁰ FABER, D.: *Mnichov*, s. 305–312. Rudolf Bechyně za sociální demokraty na posledním zasedání Hodžova kabinetu premiérovi poděkoval za spolupráci ve vládě. Ačkoliv soukromě zrovna v případě Hodži častokrát dospěl

Souhlas vlády s britsko-francouzským ultimátem uvedl do pohybu společnost. Spontánní pochod na Pražský hrad večer 21. září následovala hned nazítří demonstrace před Rudolfinem, sídlem poslanecké sněmovny Národního shromáždění, kde se na výzvu v noci ustaveného Výboru na obranu republiky sešlo čtvrt milionu lidí. Za sociální demokraty na manifestaci promluvil poslanec Ivan Markovič, ministr sociální péče Jaromír Nečas a předseda Hampl, který prohlásil: „*Udržte klid a vyčkejte dalších pokynů svých politických vůdců. Republika je v nebezpečí. Potřebujeme silných a pevných. Nedejte se vyprovokovat temnými živly a provokatéry! Hledte udržet důstojný ráz své manifestace. Republika vás bude potřebovat. Zůstaňte pevní, ukáznění a silní. Ať žije republika!*“¹²¹

V reakci na nezdar další schůzky Chamberlaina s Hitlerem v Bad Godesbergu, kde německý vůdce ultimativně žádal okamžité předání mnohem rozsáhlejších oblastí, než jaké vymezoval britsko-francouzský plán, byla pozdě večer 23. září na doporučení západních mocností vyhlášena všeobecná mobilizace. Stanoven byl nejkratší možný termín provedení, 25.–28. září.¹²² Částečně mobilizovali i Francouzi, Britové uvedli v pohotovost své loďstvo.¹²³ Válčit však nechtěl nikdo, a tak bylo rozhodnuto o svolání konference velmocí do Mnichova, kde se měl problém definitivně vyřešit. Zástupci Itálie, Německa, Velké Británie a Francie v noci z 29. na 30. září podepsali dohodu o odstoupení pohraničních oblastí s německou většinou v první říjnové dekádě. Československo nebylo k jednání přizváno. Pouze jako „pozorovatelé“ byli v Mnichově přítomni velvyslanec v Německu Vojtěch Mastný a sekretář ministra zahraničí Hubert Masařík, jimž byl oznámen výsledek s tím, že odpověď československé vlády se nečeká. Vláda ani prezident nespatořovali v nastalé situaci žádnou naději na smysluplný odpor, a proto se podmínkám mnichovské dohody podvolili.¹²⁴ Odhodlání veřejnosti se změnilo v rozhořčení a zoufalství, které posléze u řady lidí jistě mohlo být hlavním zdrojem pomnichovské mravní kocoviny.¹²⁵

přesně k opačnému mínění, na posledním jednání kabinetu ocenil snahu vlády řešit obtížné situace bez osobních konfliktů a vždy pro blaho státu. HOPPE, J.: *Československá sociálně demokratická strana...*, s. 111.

¹²¹ Výzva posl. soudr. Ant. Hampla. In: *Právo lidu*, 23. 9. 1938, s. 2.

¹²² Václav Majer se coby četař v záloze záříjové mobilizace zúčastnil, stejně jako předtím v květnu malé mobilizace. VHA, f. Kmenové listy, Kmenový list Majer Václav.

¹²³ SMETANA, Vít: *Ani vojna, ani mír: Velmocí, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, s. 39.

¹²⁴ FABER, D.: *Mnichov*, s. 373–406. KÁRNÍK, Z.: *Malé dějiny...*, s. 360–373.

¹²⁵ O pocitech odhodlání, nejistého čekání a následného zmaru mobilizovaných (a záhy demobilizovaných) mužů píšou ve svých pamětech například BUDÍN, S.: *Jak to vlastně bylo*, s. 218–222, nebo HOLUB, Václav: *Vítězství i prohry: Život na pozadí 20. století: Vzpomíná autor*. Vimperk, Vydáno vlastním nákladem 1997, s. 65–67.

Politická scéna se v otázce kapitulace rozdělila, sociální demokracie ve svém postoji následovala prezidentovo rozhodnutí. Záříjové dilema volby mezi kapitulací a osamoceným bojem vyjádřil v únoru 1939 Rudolf Bechyně následujícími slovy: „*Není žádné tajemství, že jsem byl pro obrannou válku až do poslední chvíle, to jest až do chvíle, kdy bylo oficiálně sděleno, že Francie s Anglií nás opustily a že se vojsko tří sousedů strojí na pochod. Svoje hlasování pro válku bych byl zodpověděl před svým svědomím i před národem – ne však hlasování, které by bylo zahnilo národ na beznadějně, zoufalé jatky.*“¹²⁶

Beneš se na bezvýhradnou podporu sociální demokracie mohl spolehnout nejen v závěrečné fázi záříjové krize, ale i ve všech předcházejících událostech pohnutého roku 1938, jež do samotného mnichovského finále vyústily. V posledním roce první republiky se sociální demokracie svým působením vždy snažila maximálně přispět k zachování liberálnědemokratického Československa. V zlomových momentech si uvědomovala potřebu informovat veřejnost, povzbuzovala členstvo v odhodlání bránit republiku, vyzývala je k důvěře v prezidenta, armádu, vládu, stranické vedení i další instituce, a zároveň ho žádala o zachování klidu a svědomité plnění každodenních povinností.¹²⁷ Vzhledem k důvěře panující mezi sociálními demokraty a prezidentem pak vlastně nepřekvapí, že Beneš učinil právě z Jaromíra Nečase, muže s rozsáhlými kontakty mezi západoevropskými sociálnědemokratickými politiky, svého zvláštního emisara. Prezident v půli září vybavil Nečase na cestu do Paříže a Londýna za lídry tamních levicových stran přísně tajným návrhem možného řešení krize. Takzvaný *pátý* či *Nečasův plán* spočíval v nabídce odstoupit Německu území o velikosti asi 4–6 tisíc km², spolu s 1,5–2 miliony Němců, tedy podstatně větším množstvím obyvatelstva, než na onom území strategicky bezvýznamných hraničních výběžků žilo.¹²⁸

¹²⁶ BECHYNĚ, Rudolf: Po mnichovské katastrofě. In: *Pero mi zůstalo: 1938–1945*. Praha, Dělnické nakladatelství 1947, s. 31.

¹²⁷ Soudruzi a soudružky! In: *Právo lidu*, 23. 9. 1938, s. 1. MAJER, V.: Vesnice je klidná. In: *Právo lidu*, 10. 9. 1938, s. 4.

¹²⁸ *Československá zahraniční politika v roce 1938, sv. II., 1. červenec – 5. říjen 1938 (ČZP, II., 1. červenec – 5. říjen 1938)*. DEJMEK, Jindřich (et al.) (eds.). Praha, Ústav mezinárodních vztahů, Karolinum, Historický ústav AV ČR 2001, s. 284–285, dok. č. 599 – 15. září, Praha. – Instrukce prezidenta ČSR E. Beneše ministru sociální péče ČSR J. Nečasovi pro jeho jednání ve Francii. Je jistě vhodné spolu s Vitem Smetanou promýšlet, zda byla přiznaná ochota vzdát se vlastního území zdařilým taktickým manévrem, který snad mohl přesvědčit západní mocnosti, aby se při hledání cesty ven z krize postavily za ČSR, jak zřejmě věřil Beneš, či naopak chybou, jíž si Československo samo zbytečně zužovalo prostor pro další jednání. SMĚTANA, V.: *Ani vojna...*, s. 69–75.

3. Pomnichovská „maškaráda mloků“

Přesné podmínky provedení okupace pohraničních oblastí, jak o nich rozhodla konference v Mnichově, mělo určit následné rokování zástupců čtyř velmocí a Československa v Berlíně. Tato jednání už probíhala zcela pod německou taktovkou a ve všech sporných případech rozhodla v československý neprospěch, takže „z republiky opadávaly německé kraje jako trámy z hořící budovy.“¹²⁹ Celkový účet za Mnichov nakonec činil ztrátu přibližně třetiny území i obyvatel, kolem 40 % středních a průmyslových závodů včetně tak zásadních oblastí, jako byly severočeské uhelné revíry či hutě na Ostravsku. Nové hranice rozvrátily i tehdejší železniční a silniční síť. Nejpalčivějším sociálním problémem se stala péče o desítky tisíc uprchlíků z odstoupených území.¹³⁰

„Cizí lidé nám zmenšili území hmotné, a teď nám sami naši ještě zmenšují naše území duchovní,“¹³¹ poznamenal si v listopadu do zápisníku Josef Čapek, a upozornil tak na skutečnost, že pomnichovská „vivisekce Československa“¹³² měla i svůj nekvantifikovatelný rozměr, spočívající v proměně společenského klimatu. Slovy Václava Černého byla druhá republika „nevyličitelná, v našich dějinách dosud nevidaná maškaráda mloků deroucích se vzhůru a rozestavujících si beze studu vlastnoručně přinesené židličky na jeviště nedávné národní velikosti, až divákovi poslední zbytek dosud neponížené důstojnosti stoupal do hrdla a srdce se plnilo ledem.“¹³³ Z perspektivy bystrého zahraničního pozorovatele vystihl pomnichovskou náladu na území okleštěného státu George F. Kennan: „Všechno, co mělo nějakou soudržnou sílu, bylo hozeno přes palubu. Ve smýšlení lidu nezbylo nic jiného než zatrpkllost, zmatek a skepse. Každý rys liberalismu a zejména pak demokracie byl beznadějně a nenávratně zdiskreditován. Trávil jsem vikendy na venkově, kde hosté nedělali nic jiného, než že do sebe klopili jednoho panáka za druhým ... a opakovali donekonečna: „Jak bylo možné, že národ dovolil, aby ho dvacet let vedl takový »Sauhund« – takový mezinárodní, demokratický

¹²⁹ SEIFERT, J.: Pracující našli své místo. Stromy už nebudou tak krásně kvést. Přesedáme do jiného vlaku. In: *Publicistika (1933–1938)*, s. 521.

¹³⁰ GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan st.: *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha; Litomyšl, Paseka 2004, s. 163–180. PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992: I. díl, období 1918–1945*. Brno, Doplněk 2004, s. 425–449.

¹³¹ ČAPEK, Josef: *Psáno do mraků: 1936–1939*. Praha, Fr. Borový 1947, s. 219.

¹³² SOUKUP, František: *Žalují: Projev adresovaný Socialistické Internacionále v říjnu 1938*. Praha, Propagační oddělení čs. sociální demokracie 1946, s. 9.

¹³³ ČERNÝ, Václav: *Paměti II, 1938–1945: Křik koruny české: Náš kulturní odboj za války*. Brno, Atlantis 1992, s. 126.

»Sauhund« – jako Beneš? Takový národ si nezasluhuje, aby existoval. Měl by být zničen,‘ atd. ¹³⁴

Útoky vedené z extrémně nacionálních a fašizujících pozic mířily nejen na usvědčeného hlavního viníka národní pohromy Beneše, jenž začátkem října abdikoval a nedlouho poté odletěl do Velké Británie, ale na celou demokratickou politickou scénu a kulturní levici. Ve vztahu v Benešovi opustil konzervativně pravicový tisk věcnou rovinu polemiky a intenzivně se zaměřil na osobní útoky. Exprezidenta líčil jako morálně defektního hrabivce, který svou zahraniční politikou zavlekl stát do služeb mezinárodní levicové ideologie. Pranýřován byl i T. G. Masaryk, jeho potomci a jeho myšlenkový odkaz. Masaryk, vykreslovaný jako kosmopolitní kariérista a filozof nevalné úrovně, byl nařčen ze zhoubného matení veřejnosti pochybnými humanistickými ideály, které se pro malý národ nehodí a přivedou ho akorát do záhuby. „Charaktery praskaly jako kaštiny v ohni“ ¹³⁵ a ve vypjatých projevech českého nacionalismu, který ideologicky zneužíval svatováclavskou tradici a kompromitovaného českého lva nahradil svatováclavskou orlicí, byl stále patrnější osten antisemitismu. Z význačných kulturních představitelů pak atakům pravicového tisku – jehož četba tehdy jistě nejen Jiřímu Hájkovi připadala „jako brodit se v kalu“ ¹³⁶ – museli čelit například Karel Čapek, Jiří Voskovec, Jan Werich a Jaroslav Ježek. Fyzicky i psychicky zdeptaný Čapek zemřel o Vánocích 1938 „uštván zdivočilou českou smečkou“ ¹³⁷. Tvůrčí trio Osvobozeného divadla emigrovalo na přelomu let 1938/1939. ¹³⁸

První republika nikdy neměla nouzi o kritiky i zastánce a patří k věci, že z obou táborů zní hlasy plamenné i střízlivé, poctivé i zjištěné, poučené i diletantské. Není divu, neboť při pohledu na její konec a na začátek republiky druhé se lze těžko ubránit úvahám o neúspěšnosti fungování prvorepublikové demokracie se všemi jejími charakteristickými, a přitom kontroverzními atributy, jako byla „pětková praxe“ v rozhodování na úkor plného rozvinutí reprezentativního parlamentarismu či všeprostopující stranicí. ¹³⁹ Na podstatné negativum prvorepublikového

¹³⁴ KENNAN, G. F.: *Z Prahy po Mnichovu*, s. 82–84, dok. č. 2 – Výňatky z osobního dopisu z 8. prosince 1938, s. 82.

¹³⁵ ČERNÝ, V.: *Paměti II*, s. 78.

¹³⁶ HÁJEK, J.: *Paměti*, s. 57.

¹³⁷ „Tisíckrát buď opakováno, nikdy zapomenuto, že Karla Čapka usmýkali za vozem ‚lásky k národu‘ Čecháčkové.“ ČERNÝ, V.: *Paměti II*, s. 61.

¹³⁸ RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha, Karolinum 1997, s. 47–181. GEBHART, J. – KUKLÍK, J. st.: *Druhá republika...*, s. 180–209.

¹³⁹ Slabé stránky první republiky rozebírá kupříkladu HEUMOS, Peter: *Strukturální prvky první Československé republiky: Politicko-společenský systém, intermediární organizace a problém stability*. In: *Soudobé dějiny*, 2, 2–3 (1995), s. 157–168.

politického provozu lapidárně upozornil opět Kennan: „*Češi si snadno zvykají na politické strany, a čím menší je strana, tím větší je jejich věrnost její věci a tím intenzivnější je jejich žárlivost na všechny ostatní. Po mnoho let české politické strany seděly kolem stolu a rozdělovaly si všechny politické zisky s přesností malých chlapců, kteří si dělí ukradený meloun. Jejich posedlost relativní velikostí jejich podílu spíše než obsahem toho, co se má rozdělovat, byla jedním z faktorů, které přispěly ke katastrofě, jež národ stihla.*“¹⁴⁰ Stinných rysů politického stranictví si všimal i Václav Černý, kritický vůči „*vládě partajních sekretariátů, stranických bonzů a omezených skupinových zájmů*“.¹⁴¹

Peter Bugge ve své studii, výmluvně nazvané *Czech Democracy 1918–1938 – Paragon or Parody?*, dospívá k závěru, že „*ctnosti a neřesti*“ prvorepublikové demokracie byly „*vnitřně propojeny*“.¹⁴² Bugge tak upozorňuje na problematičnost jakéhokoliv jednoznačného soudu vynesného nad první republikou. Vnímá-li například zarytý odpůrce Pětku pouze coby v přítomí rozhodující elitářskou skupinku obcházející parlament, bude reálnému zhodnocení její role zhruba stejně daleko jako její nadšený zastánce, skálopevně odmítající byť sebemenší kritiku onoho neformálního mocenského kruhu, bera do úvahy pouze jeho zásluhy na zachování demokracie v prvních chaotických letech státu.

V období budování a ve *zlatých létech* republiky, tedy v jejím prvním desetiletí, se nepochybně projevovaly především silné stránky konsociačního modelu a Československo dokazovalo, že liberální demokracie může fungovat i v segmentované společnosti. Jak však uvádí Jakub Rákosník, konsociační uspořádání si v sobě nese dvě úskalí. Obě se během třicátých let stala zjevnými a je třeba mít na paměti, že nikoliv pouze extrémně nepříznivý zahraničněpolitický vývoj a dopad hospodářské krize, ale i ona dvě úskalí přispěla k destrukci první republiky.

První problém spočíval v atomizaci systému zprostředkovávání zájmů. Na vrub roztříštěnosti nebyly zájmové organizace v segmentované společnosti schopny monopolizovat reprezentaci partikulárních skupinových zájmů a legitimizovat je jako celospolečenské. V dílčích otázkách se tak modem operandi řešení společenských konfliktů stalo *junktivování*, tedy zákonodárství

¹⁴⁰ KENNAN, G. F.: *Z Prahy po Mnichovu*, s. 149–154, dok. č. 12 – Zpráva z 29. března 1939 o novém režimu v Čechách a na Moravě, s. 152.

¹⁴¹ ČERNÝ, V.: *Paměti II*, s. 373–374.

¹⁴² BUGGE, Peter: *Czech Democracy 1918–1938 – Paragon or Parody?*. In: *Bohemia*, 47, 1 (2007), s. 3–28, s. 25.

podle logiky „něco za něco“. ¹⁴³ Díky tomu se sice prvorepublikový systém těšil stabilitě, avšak za cenu neschopnosti vyřešit fundamentální společenské rozpory, což platilo zvláště pro národnostní problém, který se republice nakonec stal osudným.

Druhý rys konsociačního pojetí, jehož problematičnost začínala být s postupem třicátých let v Československu zřejmá, představuje existence širokých vládních koalic. Pokud kabinet sestává ze všech či z naprosté většiny systémových stran, může to v důsledku vést pouze k faktické neexistenci či přinejmenším trvalé slabosti systémové opozice. Nespokojeným voličům pak nezbývá jiná možnost než odevzdat hlas antisystémové opozici. Do takové patové situace dospěl československý konsociační projekt po volbách v roce 1935. Strany stojící otevřeně proti republice, případně požadující zásadní revizi existujícího ústavního systému, získaly v úhrnu přes 43 % hlasů. Jestliže po volbách 1929 byla koncentrační koalice jednou z nabízejících se forem většinové vlády, v roce 1935 znamenala v podstatě jedinou možnost, protože široká pravolevá koalice systémových stran měla dohromady již jen nepříliš výraznou většinu. ¹⁴⁴

Nelze se tedy zas tak divit, že v proměněné pomnichovské realitě se dostávalo větší pozornosti hlasům, usilujícím o fundamentální změny dosavadního liberálnědemokratického uspořádání Československa. Za jednu z hlavních příčin národní a státní katastrofy byl označován československý stranický systém, jenž byl podle kritiků příliš roztržštěný, nepřehledný, těžkopádný. Jednotlivé strany se vyznačovaly strnulým centralistickým uspořádáním a upřednostňováním vlastních zájmů před obecnými, tedy „*partajničením*“. Přestože strany byly přirovnávány k „*obludám škodícím veřejné správě*“ ¹⁴⁵ už dříve, na podzim 1938 bylo obdobným výtkám ochotno naslouchat širší publikum. Argumentem pro opuštění dosavadního modelu se stalo nacionalistické heslo sjednocení všech národních politických sil. Jako společný cíl byla vytyčena záchrana republiky. ¹⁴⁶

¹⁴³ Peter Heumos uvádí dva příklady této praxe za všechny; v roce 1926 agráři podpořili zvýšení kněžských platů výměnou za souhlas lidovců se zavedením zemědělských cel, v roce 1930 pak byly díky dohodě agráři se sociálními demokraty odhlasovány dovozní certifikáty na okurky zároveň se zvýšením podpory v nezaměstnanosti. HEUMOS, P.: *Strukturální prvky...*, s. 157–158.

¹⁴⁴ RÁKOSNÍK, J. – SPURNÝ, M. – ŠTAIF, J.: *Milníky moderních...*, s. 161–163.

¹⁴⁵ PEHR, Michal: Chvála a kritika prvorepublikové demokracie. In: *Historie – Otázky – Problémy*, 6, 1 (2014), s. 120–134, s. 131.

¹⁴⁶ HOLZER, Jan: Stranický systém druhé republiky. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno, Doplněk 2005, s. 1037–1056, s. 1037–1039.

Sociální demokracie nebyla na prahu druhé republiky v jednoduché pozici. Stát, který dvacet let významně spoluutvářela, zrovna dospěl k hořkému konci, na němž tak přirozeně měla podíl. Na rozdíl od některých nedávných partnerů z vládní koalice se přitom v atmosféře hledání viníků a převlékání kabátů své odpovědnosti nijak nezříkala. Postavení sociálních demokratů pak rovněž oslaboval nástup konzervativní pravice do čela republiky.

Strana tak stála před otázkou, zda vůbec a případně jak se přihlásit k účasti na správě pomnichovského státu. Stranické špičky, vedené smyslem pro realistickou zodpovědnost, který v nich vypěstovala prvorepubliková léta koaliční spolupráce, akceptovaly trend zjednodušování politického systému. Byly však rozhodnuty vzdorovat nebezpečí nastupující „glajchšaltace“ a totalitarizace. Předseda Hampl v tomto duchu jednal s Rudolfem Beranem a výsledkem jejich rozhovorů byla nepsaná dohoda, že v druhé republice bude připuštěna existence druhé, opoziční strany.¹⁴⁷ Hampl tím získal sice omezenou, ale alespoň nějakou možnost v realitě druhé republiky legálně hájit principy demokracie, Beran zas vyhověl přání průmyslových kruhů, které upozorňovaly, že s ohledem na garanci pomnichovských hranic a otázku půjčky ze strany západních demokracií je ve státním zájmu udržet alespoň zbytky pluralismu.¹⁴⁸ Vedení sociální demokracie tedy dalo podnět k vzniku sice opoziční, avšak státotvorné a loajální strany, jež měla v systému dvou stran „kontrolovat“ vládnoucí Stranu národní jednoty, ve které se zformovala pravice pod vedením agrárníků. „Chaos demokracie“ nahradila *autoritativní demokracie*. Ta měla na jedné straně autoritativními nástroji „opravovat“ nedokonalosti dosavadní humanistické demokracie, zároveň se ale hlásila ke kontinuitě s liberálnědemokratickou předmnichovskou republikou a vyjadřovala neochotu akceptovat totalitární tendence, které by nepochybně byly silnější v případě existence pouze jedné strany. Druhá republika si tak sice nesporně uchovávala formální demokratické znaky, současně však poskytla oficiální platformu fašizujícím silám.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Podle nepsaného ujednání, které oba garanti dodrželi, neměla Hamplova strana útočit na Berana a využívat těžkostí jeho vlády, která vystřídala 1. prosince Syrového úřednický kabinet. Naopak Beran si uvědomoval, že nesmí své moci zneužít k zásahům proti opozici. Oba předsedové se ve svých stranách snažili mírnit největší excesy z řad extrémistů, kteří žádali buď likvidaci Národní strany práce, nebo naopak její posun na radikální opoziční pozice, eventuelně i přechod do ilegality. KUKLÍK, Jan st.: Sociální demokracie a sociální demokraté mezi dvěma totalitami (1938–1948). In: HRUBEC, Marek – BARTA, Miloš (ed.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. Praha, Masarykova dělnická akademie; Brno, Doplněk 2006, s. 60–69, s. 62.

¹⁴⁸ Dvoustranický koncept nebyl jedinou možnou vývojovou variantou uspořádání druhé republiky. Jako možné směry další geneze se nabízely i konstrukce monopartistická a tripartistická, jak blíže referuje HOLZER, Jan: První a Druhá Československá republika: Úvod do komparace stranických systémů. In: *Politologický časopis*, 4 (1997), s. 330–351.

¹⁴⁹ KUKLÍK, Jan st.: *Sociální demokraté ve druhé republice*. Praha, Univerzita Karlova 1993, s. 9–32.

Další postup sociální demokracie v souvislosti se zjednodušováním stranických poměrů byl koncem října hlavním bodem jednání ústředního výkonného výboru. Přítomní se tehdy shodli, na potřebě nového subjektu, který by tvořil „*demokratickou základnu pro soustředění všech pracujících lidí bez ohledu na jejich dosavadní stranickou příslušnost.*“ Pro přebudování stávající sociální demokracie a vytvoření nové strany pracujícího lidu, přípravu jejího programu a hledání vhodného názvu byla ustavena komise v čele s Hamplem. Jejím členem byl zvolen i Majer. Protože všichni přítomní souhlasili, že je především třeba jednat rychle, přípravné práce začaly být okamžitě prováděny prostřednictvím existující organizační sítě sociální demokracie. V Celetné ulici pak vznikl ústřední sekretariát nové strany, jehož vedení se ujali Bohumil Laušman, František Petro a Václav Majer.¹⁵⁰

Před budovateli nové strany stály dvě hlavní výzvy. V první řadě bylo třeba před veřejností vůbec obhájit samotnou smysluplnost zjednodušování politického systému právě do podoby dvou stran, jehož cestou se v pomnichovské situaci rozhodli vydat. Proto od podzimu na stránkách sociálnědemokratického tisku vycházely texty, které argumentovaly tím, že loajálně opoziční levicový subjekt představuje jedinou možnost, jak za dané situace zajistit, aby autoritativní demokracie přece jen ještě zůstávala demokracií. Ve stejném duchu psal i Václav Majer, jenž po ustavení Národní strany práce konstatoval, že „*rozhodnutí o zjednodušení politického života*“ bylo na venkově „*přijato s radostí*“, neboť právě zde byla „*přemíra politického stranictví zvláště těžce pocíťována*“. I malé vesnice s pár chalupami byly podle Majera „*při jakémkoli volebním zápase ... zmítány virem volební agitace.*“ Zároveň vysvětloval, že stejně neblahý jako stranická přebujelost by byl i systém jedné strany, zatímco „*utvoření dvou stran zajišťuje kontrolu a spolupráci.*“¹⁵¹

Druhý podstatný úkol představovala potřeba nový subjekt ideově zaštitit programem a přesvědčit veřejnost, že vznikající strana není jen „sociální demokracií po faceliftu“,¹⁵² ale že má co nabídnout jak občanům doposud organizovaným jinde nebo stojícím mimo politiku, tak soudruhům, pro něž nebylo snadné opustit tradiční značku. Den před likvidačním sjezdem

¹⁵⁰ AČSSD, f. 71, a. j. 6, Zápis o schůzi ÚVV čsl. soc. dem. strany, konané 25. 10. 1938. Pro jednotu pracujícího lidu. In: *Právo lidu*, 26. 10. 1938. HOLUB, Václav: Od Mnichova po Košice. In: MOKRÝ, Adolf (ed.): *Osmdesát let Československé sociální demokracie 1878–1958*. Londýn, Ústřední výkonný výbor československé sociální demokracie v exilu 1958, s. 122–138, s. 122.

¹⁵¹ MAJER, V.: Vesnice a zemědělství v nových poměrech. In: *Nedělní Národní práce*, 1. 1. 1939, s. 5.

¹⁵² „*Nestačí jen změna názvu strany, ale naše reorganizace musí jít do hloubky,*“ upozorňoval vedoucí tajemník Laušman. AČSSD, f. 71, a. j. 6, Zápis o schůzi ÚVV čsl. soc. dem. strany, konané 25. 10. 1938.

sociální demokracie¹⁵³ vyšel v kladenském stranickém periodiku *Hlas lidu* článek Rudolfa Bechyněho, nadepsaný *Starý prapor*, který lze vnímat právě jako určité symbolické rozloučení „staré gardy“ sociálních demokratů s mateřskou stranou a přijetí její nové podoby v nových časech. Zkušený žurnalista Bechyně svůj text orámoval symbolem *rudého praporu*, který po šedesát let, ať se děje co se děje, vlaje nad sociální demokracií. Poselství bylo jasné; „*tvoří se nové politické formace ... starý ideál však zůstává*“. Bechyně provedl krátký výlet do dějin strany. Začal jejím buřičským obdobím, v němž bylo dělnictvo „*vykořisťováno úžasným způsobem*“ a program představovala „*revoluce proti všem*“. Po vzniku republiky se však hnutí „*vyzulo z dětských střežičků původního revolucionářství a duši strany stalo se úsilí po reálné, pozitivní práci.*“ Strana nechtěla jen „*horlit a protestovat,*“ chtěla tvořit. „*Přestala zásadně odmítati stát, a stala se vědomě jedním z jeho pilířů ... náš socialismus přijal myšlenky a závazné zásady demokracie. Marxistická zásada třídního boje doplněna byla masarykovskou zásadou humanitní demokracie,*“ pokračoval Bechyně. V logice jeho výkladu pak neexistovala jiná možnost, než aby sociální demokracie, jež se dala cele do služeb republiky a jejího lidu, akceptovala realitu nové doby: „*Je-li třeba, aby se v zájmu národa a státu přetvořily stranické formace a zjednodušil politický život, vyhovujeme této potřebě,*“ uvedl jednoznačně Bechyně a závěrem textu vyjádřil víru, že „*mužové a ženy, prošeďší školou staré, tvrdé a věrné sociální demokracie, nikdy nezradí.*“¹⁵⁴

Ustavující sjezd Národní strany práce se sešel 11. prosince na Žofině. Antonín Hampl, který se stal předsedou, se v projevu přihlásil k budování nové strany na širokých základech a ubezpečoval přítomné „*soudruhy, přátele, bratry a sestry*“,¹⁵⁵ že Národní strana práce je útvarem „*novým nejenom formou, ale i obsahem a duchem*“.¹⁵⁶ Tomu odpovídal i referát Josefa

¹⁵³ Likvidační sjezd sociální demokracie proběhl v Lidovém domě 18. prosince 1938, týden po ustavujícím sjezdu Národní strany práce. NA, f. Zemský úřad Praha – Prezidium zemského úřadu v Praze (PZÚ) – fond 207, sign. 207–1512–31, Bývalá československá sociálně-demokratická strana – likvidační sjezd v Praze dne 18. 12. 1938.

¹⁵⁴ Archiv Národního muzea (ANM), fond Rudolf Bechyně, Vědecká, odborná a literární činnost původce fondu/Rukopisy uveřejněné, datované, inv. č. 268, *Starý prapor*. Loučení se starou sociální demokracií (*Hlas lidu* 17. 12. 1938).

¹⁵⁵ Otázku oslovování členů a členek Národní strany práce otevřel ustavující sjezd a během následujících týdnů probíhaly diskuze na toto téma na úrovni regionálních organizací. „*Použivej oslovení ,přátelé‘,*“ nabádal stranické funkcionáře v lednu 1939 materiál vydaný propagačním oddělením strany, a pokračoval: „*Není chybou, obrátí-li se k bývalým straníkům sociálně demokratickým oslovením ,soudruzi‘ a k bývalým stoupencům národně socialistických ,bratří‘, ale nemůžeš během schůze užívat jen jednoho či druhého oslovení, neboť měj na mysli, že jsou na schůzi také indiferentní, nebo bývalí stoupenci jiných směrů a že je musí takové neobratné vystupování zarážet!*“ Ústřední výkonný výbor strany nakonec shledal, že národní tradici nejlépe odpovídá oslovení „*bratře a sestro*“, které oficiálně vyhlásil v půlce února. Dále mělo platit, že „*členové strany si navzájem tykají, členky rovněž. Ve styku členů a členek však nechť zpravidla je udržováno vykání.*“ Bratři a sestry v národní straně práce. In: *Nedělní Národní práce*, 19. 2. 1939, s. 3. NA, f. Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha (PMV) – fond 225, sign. 225–1171–3, Ústřední kancelář Národní strany práce – propagační oddělení, leden 1939.

¹⁵⁶ Dva projevy poslance Antonína Hampla. In: *Večerník Práva lidu*, 12. 12. 1938, s. 2.

Macka, nemarxistického národohospodáře hlásícího se k zásadám etického socialismu, znalce a propagátora Keynesovy ekonomické teorie. Macek měl dát nové straně „*ideologickou páteř*“¹⁵⁷, a disponoval tak největším vlivem na podobu jejích programových dokumentů. V hospodářské oblasti požadoval program Národní strany práce státní zásahy do ekonomiky ve prospěch veřejného sektoru, rozšiřování kompetencí odborů a komplexní sociální politiku. Strana se distancovala od antisemitismu, hlásila se k zásadám právního státu, respektování občanských svobod a neúčastnila se protibenešovské a protimasarykovské kampaně. V zahraniční politice byla strana pro neutralitu a zachování intenzivních styků se západními demokraciemi, ve vztazích k Německu se její pojetí příliš nelišilo od stanoviska Strany národní jednoty. Macek, přes vědomí mocenské převahy na německé straně, věřil – nebo možná spíše chtěl věřit –, že při vůli na obou stranách je s nacistickým Německem možná dohoda.

Mackova skupina mínila vytvořit stranu po vzoru britské Labour Party. Národní strana práce proto měla opustit dogmatickou ideologičnost i vyvolávání třídních rozporů a stát se subjektem, v jehož řadách bude místo pro příslušníky různých vrstev; od dělníků po inteligenci, bez rozdílu náboženského vyznání či ideového pohledu na svět. Pro svůj záměr nacházeli oporu u mladších funkcionářů, reprezentovaných vedoucím tajemníkem Laušmanem či Majerem. Strana poskytla pozitivní ideovou platformu demokratickým, liberálním a levicovým proudům, avšak naplňování jejího programu od počátku problematizovaly nepřekročitelné mantinely „loajální spolupráce“ s autoritativní Stranou národní jednoty.¹⁵⁸

Ne všichni členové sociální demokracie však proces přeměny přijali za svůj a zhruba každý třetí zůstal mimo řady Národní strany práce. Nešlo přitom pouze o obyčejné straníky, ale rovněž o řadu významných funkcionářů. Například ústřední tajemník Vojtěch Dundr a někteří další přemýšleli o tom, jak v nejistých podmínkách připravovat obnovení tradiční sociální demokracie. Radikálně naladěná část stranické inteligence z Dělnické akademie, od počátku třicátých let sdružená kolem časopisů Dělnická osvěta a Nová svoboda, se oproti tomu orientovala na vytvoření nového subjektu. Vycházela přitom z přesvědčení, že stará strana má zodpovědnost za koaliční politiku v době ztroskotání první republiky, a je proto záhodno utvořit zcela nové, personálně nezdiskreditované uskupení; Národní stranu pracujícího lidu. Tyto snahy sice v druhé republice nedošly naplnění, vytvořily však jistý myšlenkový rámec, z něhož

¹⁵⁷ ČERNÝ, V.: *Paměti II*, s. 70.

¹⁵⁸ KUKLÍK, Jan st.: *Sociální demokraté...*, s. 47–63. RATAJ, J.: *O autoritativní...*, s. 200–202.

mnozí sociální demokraté – a vlastně i politici z jiných táborů – vycházeli později během války, ať doma či v emigraci, při svých úvahách o podobě poválečného uspořádání státu.¹⁵⁹

Z ostatních prvorepublikových stran zamířili do Národní strany práce například příslušníci legionářsko-sokolského křídla národních socialistů, poslanci Ferdinand Richter, Josef Patejdl, J. B. Kozák a Karel Moudrý.¹⁶⁰ Delikátní otázku představovala míra a způsob případného zapojení komunistů. Národní strana práce chtěla poskytnout prostor i jiným levicovým proudům, než byl ten tradičně sociálnědemokratický, její předáci se ale zároveň obávali radikalizace strany i možné rozvratné činnosti komunistů. Ti už sice opustili tezi o sociálfašismu a nahradili ji lidovou frontou, avšak sociální demokraty ostražitost neopouštěla. Funkcionáři Národní strany práce v přípravných výborech tak nakonec dostali pokyn jednotlivce z řad komunistů přijímat,¹⁶¹ ovšem pouze ty umírněné.¹⁶²

Václava Majera v druhé republice zaměstnávala především organizační práce v sekretariátu nové strany, neopouštěl však ani zemědělskou problematiku. Když ústřední výkonný výbor sociální demokracie koncem října diskutoval o založení nového subjektu, Majer upozorňoval, že při jeho budování je třeba „*mít na zřeteli, aby také zemědělci a živnostníci měli k nové straně*

¹⁵⁹ Josef Fischer, hlavní teoretik radikální stranické inteligence, dokonce pro Národní stranu pracujících lidí vypracoval programový dokument nazvaný *Druhá republika – stát práce!* Ze samotného textu i celého působení radikálních sociálnědemokratických intelektuálů byla patrná snaha vymezit se kriticky či dokonce ostře odmítavě vůči všemu, co nějak souviselo s prvorepublikovou formou stranictví a tehdejšími stranickými lidy. KUKLÍK, Jan st. – KUKLÍK, Jan ml.: Formování sociálně demokratického exilu v Paříži a v Londýně v letech 1939–1941. In: KÁRNÍK, Zdeněk – MĚCHÝŘ, Jan (eds.): *K novověkým sociálním dějinám českých zemí IV.: Zvraty a převraty, 1939–1992*. Praha, Karolinum 2001, s. 11–56, s. 12–13.

¹⁶⁰ Podle záznamů policie, která proces vzniku Národní strany práce pozorně sledovala, docházelo k jistým sporům mezi národněsocialistickými poslanci a členy aparátu čerstvě ustavené strany. Příkladem budiž hlasitá hádka mezi Patejdlem a Moudrým na jedné a Laušmanem a Majerem na druhé straně, k níž mělo dojít 9. ledna 1939. Předmětem měla být otázka, zda starostové obcí, pokud jsou příslušníky bývalých socialistických stran, mají na své funkce rezignovat, anebo je vykonávat dále, poukazující na fakt, že byli do svých úřadů před změnou poměrů řádně zvoleni a jejich funkční období stále trvá. Zatímco Laušman s Majerem trvali na rezignacích, Patejdl s Moudrým naopak argumentovali, že v případě rezignace by vláda nejspíše dosadila do funkce nějakého bývalého agrárníka, čímž by Národní strana práce oslabovala. NA, fond Předsednictvo ministerské rady (PMR), kart. 180, sign. 344/8, Národní Strana Práce – organizační činnost, záznamy ze 7. února 1939.

¹⁶¹ Podle záznamů policie, která proces vzniku Národní strany práce pozorně sledovala, měli okresní důvěrníci dle instrukcí stranického ústředí v případě komunistů „*bedlivě přezkoumávati osobní vlastnosti každého nového člena*“ a mít na paměti, že Národní strana práce „*staví do popředí otázku kvality členstva před kvantitou*.“ Funkce ve straně pak měly být svěřovány jen „*vyzkoušeným členům*“, kterými se v úzkém pojetí rozumí jen osvědčení pracovníci bývalé sociálně demokratické strany.“ NA, fond Předsednictvo ministerské rady (PMR), kart. 180, sign. 344/8, Národní Strana Práce – organizační činnost, záznamy z 14. a 21. ledna 1939.

¹⁶² Větší personální zastoupení komunistů a ochota ke kooperaci se rozvíjela uvnitř Národního hnutí pracující mládeže, tedy sdružení, které bylo nejvýznamnější satelitní organizací Národní strany práce a vzniklo spojením sociálnědemokratických mládežníků s komunistickým Svazem mladých a částí národněsocialistické mládeže. Spolupráce mezi mládeží pak pokračovala i během války v rámci odboje. VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Československá sociální demokracie a Národní fronta*. Praha, Academia 1985, s. 14.

vztah“ a že „*praktická činnost musí se v tomto směru jasně projevit.*“¹⁶³ Nedlouho po sjezdu Národní strany práce byl pak Majer na ustavující schůzi zemědělské komise při ústředním výkonném výboru zvolen jejím referentem.¹⁶⁴

Pomnichovské územní ztráty sice neměly na rostlinnou a živočišnou výrobu tak zásadní dopad jako na průmysl, i tak ale muselo zemědělství čelit nezanedbatelným problémům. Za hraniční čarou se ocitla čtvrtina lesů, přičemž zásadní bylo zejména odtržení souvislých porostů pohraničních českých hor. Z hlediska produkce obilnin byla druhá republika soběstačná, a to i přes ztrátu třetiny orné půdy. Citelně však bylo postiženo ovocnářství i vinařství a – což Majera rozhodně nemohlo nechat chladným – přímo drtivý byl dopad ve výrobě chmele, protože nejproduktivnější oblasti zůstaly v záboru.¹⁶⁵

Program Národní strany práce se ve své zemědělské části vyslovoval proti spekulativnímu nakládání s půdou, pro „*rozumné pokračování v pozemkové reformě*“, rekultivační a meliorační práce, legislativní úpravu pachtovného a rozšíření sociálního zákonodárství i na práci v zemědělství.¹⁶⁶ Uvedené body ve svých novinových článcích tematizoval i Václav Majer. Upozorňoval na neefektivní využívání rostlinných i živočišných kapacit, což přisuzoval roztržitosti zemědělských organizací, kterou shledával „*za změněných poměrů politických úplně absurdní*“, a volal po jejím odpovídajícím zjednodušení.¹⁶⁷ Jako hlavní úkol vnímal „*spravedlivou úpravu pozemkové držby*“ a „*úpravu otázek pachtýřských*“. Zdůrazňoval potřeby drobných a středních zemědělců, domkářů, chalupníků a maloročníků, kteří byli doposud „*při svých požadavcích přehlíženi a odstrkováni*“. V jejich podpoře přitom spatřoval nezbytný předpoklad k „*zastavení odlivu pracovních sil z venkova.*“ Plédoval proto pro rozdělování co nejvíce půdy mezi tyto drobné rolníky, mezi nimiž je „*přímo hlad po kusu zemědělské půdy*“, a žádal, aby spekulaci s půdou byla učiněna přítrž. Zmiňoval též problémy zemědělců, kteří „*zanechali svoje usedlosti v postoupeném území a jsou dnes bez existence.*“

¹⁶³ AČSSD, f. 71, a. j. 6, Zápis o schůzi ÚVV čsl. soc. dem. strany, konané 25. 10. 1938.

¹⁶⁴ Stejně jako dříve v sociální demokracii, i v Národní straně práce měly podle osvědčené praxe fungovat pracovní komise, jejichž úkolem bylo pro potřeby ústředního výkonného výboru připravovat odborné podklady k jednotlivým tématům. Zakládání expertních skupin započalo hned po sjezdu. Jako jedna z prvních, 5. ledna 1939, konala ustavující schůzi právě zemědělská komise. Odborné komise Národní strany práce. In: *Národní práce*, 13. 1. 1939, s. 2.

¹⁶⁵ Lounsko – středisko naší chmelné produkce. In: *Právo lidu*, 1. 11. 1938, s. 4. GEBHART, J. – KUKLÍK, J. st.: *Druhá republika...*, s. 165. PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny... I. díl*, s. 430.

¹⁶⁶ KUKLÍK, Jan st.: Národní strana práce (1938–1939). In: MALÍŘ, Jirí – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno, Doplněk 2005, s. 1073–1090, s. 1079.

¹⁶⁷ MAJER, V.: O sjednocení zemědělské práce. In: *Nedělní Národní práce*, 5. 2. 1939, s. 5.

Jejich situaci navrhoval řešit parcelací velkých statků a konstatoval, že „*bez dalšího provádění pozemkové reformy to asi nepůjde.*“¹⁶⁸

Po ustavujícím sjezdu strany a vánočních svátcích pokračovalo i v novém roce 1939 v regionech budování organizační sítě na všech úrovních; někde již místní organizace fungovaly, jinde stále působily přípravné výbory. Stranický sekretariát hlásil v druhé půlce února na 125 tisíc členských přihlášek a odhadoval, že během března či dubna bude organizační struktura kompletně dotvořena.¹⁶⁹ Podmínky pro působení Národní strany práce však byly čím dál horší a její reálné možnosti ovlivňovat politický vývoj státu od sklonku roku klesaly. Na vině byl zmocňovací zákon, jehož přijetí v půli prosince završilo druhorepublikovou snahu zmenšit význam parlamentu. Beranův kabinet tak získal právo nahrazovat zákony vládními nařízeními a prezidentu Háchovi, který byl zvolen 30. listopadu, umožnil na jednomyslný návrh vlády dekretovat ústavní změny.¹⁷⁰ Se závěrem roku se rovněž objevila v pravicovém tisku kampaň proti Národní straně práce, označující ji za narušitelku jednoty národa, a zpochybňující tak její smysl, neboť existence dvou politických stran prý vedla pouze k tomu, že „*polovina národa hasí a druhá jí přeřezává hadice*“.¹⁷¹

Útoky ještě nabraly na intenzitě koncem ledna, po návratu ministra zahraničí Františka Chvalkovského z cesty do Berlína. Hitler tlačil na rychlé přijetí radikální antisemitské legislativy, rozsáhlou redukcí velikosti české armády, další podřízení zahraniční politiky a přizpůsobení ekonomického systému říšským potřebám. Vláda se sice nejela německé požadavky plnit okamžitě a bezvýhradně, ovšem posloužily jí jako impulz k provedení dalších kroků k omezení liberálních a demokratických sil, které beztak plánovala.¹⁷² Utužení vnitropolitického režimu pod tlakem přicházejícím z Německa potvrzoval například v půlce února zveřejněný návrh programu Strany národní jednoty, jenž ji prohlašoval za „*výhradní*

¹⁶⁸ MAJER, V.: Dejte půdu těm, kdo ji obdělávají. In: *Národní práce*, 15. 2. 1939, s. 2. TÝŽ: Zemědělci čekají. In: *Nedělní Národní práce*, 19. 2. 1939, s. 4. TÝŽ: Zemědělství by uživilo mnohem více lidí. In: *Nedělní Národní práce*, 12. 3. 1939, s. 5.

¹⁶⁹ KUKLÍK, J. st.: *Národní strana práce...*, s. 1080–1081.

¹⁷⁰ GEBHART, Jan: Od demokracie k totalitě – proměny politické scény a veřejného života druhé republiky. In: JIRÁK, Jan – BEDNAŘÍK, Petr – KÖPPLOVÁ, Barbara a kol.: *Druhá republika: 167 obyčejných dní: Politické a mediální klima a jeho reflexe*. Praha, Karolinum 2016, s. 19–27.

¹⁷¹ RATAJ, J.: *O autoritativní...*, s. 212.

¹⁷² KENNAN, G. F.: *Z Prahy po Mnichovu*, s. 103–108, dok. č. 6 – Výňatky z depeše z 1. února 1939 od ctihodného Wilbura J. Carra, amerického vyslance v Praze, pro ministerstvo zahraničních věcí, týkající se německo-československých vztahů.

nositelku mocenské vůle národa“¹⁷³ a navrhoval uspořádat společnost na základě stavovského zřízení.

V závěrečných týdnech druhé republiky se tak Národní strana práce ocitla v roli diváka, sledujícího politické drama zániku státu. Svou existenci sice uhájila, ovšem už se nezmohla na nic víc, než aby přihlížela a podporovala to, co v činech Beranovy vlády za podporu stálo. V okamžiku konce samostatnosti okleštěného státu nebyla mocenským faktorem, který by tento konec mohl nějakým podstatným způsobem ovlivnit.¹⁷⁴

¹⁷³ RATAJ, J.: *O autoritativní...*, s. 220.

¹⁷⁴ KUKLÍK, J. st.: *Sociální demokraté...*, s. 71–88, 129–138.

4. Ilegální i legální působení v protektorátu

Když ráno 15. března 1939 vjížděla do Prahy kolona wehrmachtu na motorkách se sajdkárami, hnal se městem studený vítr. Z černých mraků padal déšť se sněhem, který zůstával ležet v ulicích. Centrum bylo přeplněné; v normálním ranním provozu, kdy lidé spěchali do práce, se postupně kolem hlavních komunikací začaly tvořit tiše přihlížející davy „zatrpkých, ale zvědavých Čechů. ... Hodně žen plakalo za chůze do kapesníku.“¹⁷⁵ Těžké vložky roztávaly na kabátech německých vojáků a jejich mrazem promodralé tváře nepropůjčovaly vstupu armády třetí říše zrovna velkolepý ráz. Někdo si snad mohl myslet, že do města přijel *circus plechowy*. Zato odpoledne se obloha roztrhala, na chvílku vysvitlo slunce a po mokré dlažbě centra Prahy pochodovali vojáci – již ne zmoklí a zmrzlí, nýbrž arogantně sebevědomí a triumfálně prozpěvující: „*Wir werden weiter marschieren, bis alles in Scherben fällt, denn heute gehört uns Deutschland und morgen die ganze Welt!*“¹⁷⁶ Řada lidí si nikoliv neopodstatněně v tu chvíli musela klást neodbytnou otázku, jestli jim onen zítřek vůbec skýtá nějakou perspektivu.

Operaci *Březnový vír*, což byl krycí název obsazení českomoravského území druhé republiky, završil symbolicky Hitler během 15. března svým příjezdem na Pražský hrad. Den předtím, vyhlášením samostatnosti Slovenska a Podkarpatské Rusi a jejich svěřením se pod ochranu německé říše, došel naplnění jeho tlak na radikální separatistické síly uvnitř republiky. Cíle úplného zničení Česko-Slovenska tak bylo dosaženo. S ohledem na mezinárodněpolitické okolnosti, kdy politika appeasementu ještě udržovala v Evropě podivný mír, museli nacisté nicméně zvažovat, jakou formou zbytek českých zemí připoutat k Říši. Výsledkem byl zvláštní útvar jménem Protektorát Čechy a Morava. Výnos o jeho zřízení z 16. března včleňoval české země do územního rámce nacistického Německa a zároveň formálně zaručoval českému národu autonomní a svébytný rozvoj, ovšem jen potud, pokud byl „*v souladu s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami Říše*“.¹⁷⁷

Poté, co prezident Hácha – nově titulovaný přídomkem *státní*, byť reálně žádný stát neexistoval – nechal rozpustit parlament, koncentroval se politický život v protektorátu do Národního souručenství. Jediná povolená politická organizace se měla stát jakousi náhražkou za zrušené strany, a snad i parlament, neboť členění výboru Národního souručenství, což byl vedoucí orgán hnutí, do jednotlivých komisí odpovídalo struktuře výborů zrušeného parlamentu. Ačkoliv

¹⁷⁵ KENNAN, G. F.: *Z Prahy po Mnichovu*, s. 135–144, dok. č. 10 – Osobní poznámky datované 21. března 1939 o březnové krizi a konečné okupaci Prahy Němci.

¹⁷⁶ HÁJEK, J.: *Paměti*, s. 63–64.

¹⁷⁷ DEJMEK, Jindřich a kol.: *Československo: Dějiny státu*. Praha, Libri 2018, s. 278–291.

postupem času se Národní souručenství jednoznačně posouvalo na kolaborantsko-aktivistické pozice, zhruba v prvním roce své existence fungovalo jako místo, kde se koncentrovaly národní síly, snažící se uplatňovat zdržovací či místy dokonce pasivně rezistentní politiku vůči germanizační strategii okupantů. V podstatě nejsvětlejším momentem historie Národního souručenství bylo jeho ustavení, respektive úspěch náborové akce, která do jeho řad přivedla přes 98 % potenciálních členů – tedy dospělých, bezúhonných protektorátních občanů mužského pohlaví a árijského původu. Masový vstup byl jednak projevem pochopení pro vládní přizpůsobení se okupační moci, ale zároveň manifestací národní svébytnosti a vyjádřením nesouhlasu s okupací. Demonstroval tak jistou dvojakost, která byla pro chování občanů protektorátu typická. Její krajní póly tvořily kolaborace a odboj, přičemž u každého jednoho člověka mohl poměr mezi oněmi dvěma tendencemi v různých fázích okupace nabývat různých podob a intenzity.¹⁷⁸

Nejen sociální demokraté, ale vlastně všichni politicky činní občané se začátkem jara 1939 již podruhé během posledního ani ne půl roku octli v situaci, kdy bylo třeba přivést ke konci jejich stávající organizační platformu a přizpůsobit se nové době. Předsednictvo Národní strany práce tak za použití velmi podobných slov jako na podzim konstatovalo, že „*v důsledku nových událostí a v opětně změněných poměrech dochází k politickému soustředování českého lidu v novém jednotném politickém útvaru,*“ přičemž Národní strana práce se podřizuje „*ochotně příkazu doby i potřebám národní věci a dobrovolně přistupuje k likvidaci svého organisovaného hnutí.*“ Stoupencům strany pak předsednictvo doporučilo, „*aby se do jednoho přihlásili do Národního souručenství a s nemenší láskou a nadšením i v jeho řadách pracovali.*“¹⁷⁹ Po dohodě s Antonínem Hamplem byl zajištěním vstupu Národní strany práce do Národního souručenství pověřen Bohumil Laušman, který však v nové organizaci sám nepřijal žádnou funkci, aby mohl svůj čas a energii věnovat přípravám na přechod sociální demokracie do ilegality.¹⁸⁰ S Hamplem bylo dále ujednáno, že do sekretariátu Národního souručenství nastoupí jako zástupce předsedy organizační komise František Petro, funkci generálního tajemníka Mládeže Národního souručenství převezme Václav Holub, František

¹⁷⁸ VEČEŘA, Pavel: Národní souručenství. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno, Doplněk 2005, s. 1091–1104, s. 1091–1097. KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha, Argo 2005, s. 486.

¹⁷⁹ Příslušníkům a příznivcům Národní strany práce. In: *Národní práce*, 2. 4. 1939, s. 2.

¹⁸⁰ HORÁK, Pavel: *Bohumil Laušman: Politický životopis: Riskantní hry sociálnědemokratického lídra*. Praha, Mladá fronta 2012, s. 43.

Tymeš zaujme místo ve výboru Národního souručenství¹⁸¹ a Václav Majer se stane vedoucím tajemníkem Radosti ze života, jedné ze satelitních organizací Národního souručenství.¹⁸²

Radost ze života vznikla jako česká varianta německého uskupení Kraft durch Freude.¹⁸³ Během dubna k budoucí náplni její činnosti poněkud neurčitě zaznělo, že „*bude míti za úkol poučovati mladé lidi, že práce není tvrdým údělem, nýbrž radostnou povinností.*“¹⁸⁴ O něco konkrétněji, byť stále dost obecně a vskutku ambiciózně byly cíle této „*velkorysé kulturní akce*“ představeny v tisku. V centru zájmu Radosti ze života měla stát rodina coby „*základ budoucnosti národa*“. Rodina měla být především zdravá, k čemuž měl pomoci „*čistý, hygienický byt*“, ještě lépe rodinný domek, a proto: „*Vybudování vlastního domova rodinného domku nesmí být pro většinu našich rodin nedostižným ideálem. Naopak – rodinný domek všem!*“ Co platilo o rodině, mělo platit též „*o obcích, okresech a celé vlasti*“. Autor proto čtenáře přesvědčoval, že „*odstranit nezdravost, nečistotu, zkrášlit život, o to lze usilovat v každém domě, v každé ulici a v každém městě.*“ Radost ze života se měla dále zaměřovat na zpřístupnění rekreačních možností „*co nejširším vrstvám lidu*“. Stejně měla být každému dostupná „*dobrá kniha, dobrý film, dobré divadlo, rozhlas*“.¹⁸⁵ Ve jménu péče „*o tělesné a duševní zotavení českého lidu*“ byly pod hlavičkou Radosti ze života od jara 1939 organizovány sportovní akce typu kurzů plavání nebo lyžování, letní tábory, zimní dovolené, zájezdy za kulturou či památkami, ale třeba i vánoční pozvání 1 700 sociálně slabých členů Národního souručenství do 26 nejlepších pražských kaváren.¹⁸⁶

Radost ze života sestávala ze čtyř pracovních odborů – Volná chvíle, Česká rodina, Radost z práce a Zdravý národ, z nichž každý byl „*veden předsedou s kruhem spolupracovníků*“.

¹⁸¹ Z dalších sociálních demokratů byli členy výboru v jeho začátcích ještě Josef Macek, Leopold Vaverka (Jiří Horák jej nesprávně překřtil na Ladislava) a Antonín Zelenka. HORÁK, Jiří: *The Czechoslovak Social Democratic Party: 1938–1945*. New York, Dizertační práce Faculty of Political Science, Columbia University 1960, s. 149. 70 členů nového výboru NS. In: *Národní práce*, 18. 5. 1939, s. 1.

¹⁸² HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 79.

¹⁸³ Radost ze života měla svými aktivitami přispět k pozvednutí ekonomické a sociální úrovně širokých mas pracujících. Hrála tak svou roli v první koncepci německých okupantů vůči Čechům, zhruba do podzimu 1940. Nacisté si od zlepšení životní situace a poskytování zjevných výhod těm dělníkům, kteří se přihlásí k německému, slibovali depolitizaci pracujících, která u nich povede k přijetí nacionálního socialismu a v konečném důsledku k poněmčení. BRANDES, Detlef: *Germanizovat a vysídlit: Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha, Prostor 2015, s. 24–46.

¹⁸⁴ NA, f. Zemský úřad Praha – PZÚ – f. 207, sign. 207–767–15, Národní souručenství, situační zpráva, 17. 4. 1939.

¹⁸⁵ „Radost ze života“. Velkorysá akce Národního souručenství. In: *Národní práce*, 13. 4. 1939, s. 1.

¹⁸⁶ *Rok Národního souručenství: Právní, organizační a pracovní programová základna české národní pospolitosti*. Praha, Propagační komise Národního souručenství 1940, s. 56–60. Akce „Radosti ze života“. Bezplatné pohoštění v kavárnách. In: *Večerník Národní práce*, 21. 12. 1939, s. 2.

Z hlediska struktury nižších organizačních celků Radost ze života kopírovala krajskou, okresní a místní organizační síť Národního souručenství. Její referenti si v místech svého působení měli vytvořit sbor spolupracovníků, přičemž měli dbát na to, aby tito byli „z řad osvědčených pracovníků osvětových a sociálních, z řad činovníků organisace turistické, lyžařů, skautů a divadelních ochotníků, ... aby byli zastoupeny odborové organisace zaměstnanecké i zaměstnavatelské a hlavně mládež.“¹⁸⁷

Od začátku roku 1940 se stal tiskovou tribunou Radosti ze života týdeník *Pestrý týden*, známý vysokou grafickou úrovní a důrazem na kvalitní novinářskou fotografii. Jako takový byl příhodným periodikem pro organizaci, která slovy jejího předsedy Vladimíra Struppla chtěla „vnést do šedi lopotné námahy trochu jasu a zdravého optimismu“.¹⁸⁸ Podobně nabytí Pestrého týdne přivítal z pozice vedoucího tajemníka i Václav Majer, neboť organizace za sebou měla již „sedmiměsíční úspěšnou a rozsáhlou činnost“, avšak měla-li i v budoucnu provádět „v plném rozsahu svůj velký lidovýchovný, sociální a rekreační program“, musela být „opřena o spolehlivou a dostatečně pružnou a výkonnou organizaci, doplněnou účinnou propagandou“. Právě v Pestrém týdnu získala Radost ze života „širokou základnu k propagaci svých podniků a akcí“, a Majer tak mohl věřit, že časopis „nalezne v řadách příslušníků Národního souručenství plné porozumění a že bude všude čten a rozšiřován“.¹⁸⁹

Mnozí ze sociálních demokratů, kteří v raně protektorátním období působili ve veřejných funkcích v povolených organizacích, začali být bezprostředně po obsazení českého území armádou nacistického Německa aktivní i v rodících se strukturách odbojového hnutí. Do prvního konfliktu se sociální demokraté nedostali s okupanty, nýbrž s jejich tuzemskými sympatizanty. Podle vzpomínky Václava Holuba bojůvka českých fašistů, nabuzená příjezdem wehrmachtu do Prahy, zaútočila 15. března na Lidový dům. Obsadila jeho kanceláře včetně telefonní ústředny a tiskárny a funkcionáře strany násilím vyhnala. Na základě Hamplovy intervence u Berana útočníky z budovy do dvou hodin vykázal operativně přivolaný oddíl české policie.¹⁹⁰ Čeští fašisté se tak k vlastní nelibosti ani v prvních hodinách okupace, ani v delším časovém horizontu nestali pro nacisty přímými partnery k prosazování jejich politiky. Domácí radikálové fungovali pouze jako zdvižený prst, jímž mohli nacisté protektorátní reprezentaci

¹⁸⁷ MAJER, V.: „Radost ze života“ do nového roku. In: *Pestrý týden: Ústřední obrazový list Radosti ze života*, 6. 1. 1940, s. 7.

¹⁸⁸ STRUPPL, Vladimír: Radost všem!. In: *Pestrý týden*, 6. 1. 1940, s. 6.

¹⁸⁹ MAJER, V.: „Radost ze života“ do nového roku. In: *Pestrý týden*, 6. 1. 1940, s. 7.

¹⁹⁰ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 76–77.

v čele s prezidentem a vládou¹⁹¹ kdykoliv pohrozit, pokud by měli pocit, že nedostatečně spolupracuje.

Počáteční fáze organizovaného protinacistického odboje na protektorátním území nechala vzniknout třem uskupením; Petičnímu výboru Věrní zůstaneme, Politickému ústředí a Obraně národa. Protože posledně jmenovaná organizace se orientovala primárně na důstojníky zrušené československé armády,¹⁹² aktivity sociálních demokratů se odehrávaly v rámci dvou „civilních“ odbojových proudů. V Petičním výboru Věrní zůstaneme měli ústřední roli sociálnědemokratičtí intelektuálové z prostředí Dělnické akademie, jako byli Josef Fischer, Wolfgang Jankovec nebo Václav Patzak, kteří věnovali velkou pozornost programu poválečné obnovy státu. Výsledky svých úvah vyjádřili požadavkem „*revoluce, nikoliv pouhá restituce*“. V obnoveném Československu tak hodlali dosíci zásadní proměny jeho politického, sociálního a ekonomického systému oproti předmnichovské podobě.¹⁹³ Zástupci sociálních demokratů v Politickém ústředí byli Jaromír Nečas a Bohumil Laušman. Personálně nepočetné uskupení bylo organizováno na půdorysu předmnichovské koalice stran a působili v něm většinou příslušníci mladší generace politiků. Zakladateli byli spolupracovníci prezidenta Beneše a snahou bylo navázání kontaktu s formujícím se zahraničním odbojem. Cílem Politického ústředí byla v zásadě obnova „starého“ Československa, i když s určitými socializačními změnami v politickém a ekonomickém systému.¹⁹⁴ Ilegálně působící sociální demokraté respektovali Edvarda Beneše jako vůdčí postavu zahraničního odboje; dle vzpomínek Prokopa Drtiny souhlasili s tím, že veškerá „*podzemní činnost se má dít v souladu s potřebami zahraniční akce, v čele které chtěli vidět presidenta Beneše. To jim bylo zcela samozřejmé* ...“¹⁹⁵

¹⁹¹ Beranův kabinet vládl do konce dubna, kdy jej nahradila protektorátní vláda generála Aloise Eliáše. DEJMEK, J. a kol.: *Československo*, s. 295.

¹⁹² Cílem Obrany národa bylo připravit organizační kostru armády, která poslouží jako základ převratu a povstání na konci války. KŘEN, J.: *Dvě století...*, s. 515.

¹⁹³ Témata promyšlená počátkem války intelektuály z Petičního výboru Věrní zůstaneme vyústila posléze v text nazvaný *Za svobodu. Do nové Československé republiky*. Dokument přijatý v březnu 1941 se hlásil k myšlenkovému odkazu T. G. Masaryka a volal po spojení politické demokracie s demokracií hospodářskou, sociální a kulturní. Stal se programem Ústředního vedení odboje domácího, střešního odbojového orgánu, jenž vznikl počátkem roku 1940 poté, co dosavadní organizace utrpěly těžké rány způsobené několika vlnami zatýkání a odchodem řady předních odbojářů do emigrace. KUKLÍK, J. st.: *Sociální demokracie...*, s. 65.

¹⁹⁴ KUKLÍK, Jan ml.: *Znárodněné Československo: Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha, Auditorium 2010, s. 95–96. DEJMEK, J. a kol.: *Československo*, s. 313–315.

¹⁹⁵ DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek první. Kniha I., Přes Mnichov do emigrace*. Praha, Melantrich 1991, s. 353.

Sociální demokracie svou odbojovou činnost organizovala nejen po národní, ale i po stranické koleji. K prvním diskuzím o možnostech budoucího vývoje se sociální demokraté potkali u Antonína Hampla již 15. března.¹⁹⁶ Rozhovory o variantách dalšího postupu pak probíhaly i během schůzí, k nimž se sociální demokraté legálně scházeli za účelem přípravy a realizace jednotlivých kroků procesu likvidace Národní strany práce a jejího včlenění do Národního souručenství.¹⁹⁷ Po začátku války zintenzivnily přípravy ilegální činnosti. Hned v září 1939 sociální demokraté se souhlasem bývalého předsedy Hampla a generálního tajemníka Dundra ustavili ústřední výbor ilegální strany, podle vzpomínek jednoho z členů Václava Holuba tvořený dále Oldřichem Bergerem, Vladimírem Görnerem, Václavem Koubkem, Bohumilem Laušmanem, který obvykle schůze řídil, Václavem Majerem, Františkem Petrem, Václavem Škodou, Františkem Veselým a Blažejem Vilímem.¹⁹⁸ Účastníci důvěrných setkání probírali aktuální problémy a způsoby, jimiž na ně reagovat, připravovaly se ilegální letáky, navazovalo se spojení s pracovníky v regionech i sociálnědemokratickým exilem ve Francii a Anglii, kde již dleli Rudolf Bechyně, Josef Bělina, Karel Kříž či Ján Bečko.¹⁹⁹ Řeč přicházela i na programové otázky optimálního poválečného uspořádání státu. Počátkem roku 1940 tak ilegální ústřední výbor po předchozím důkladném projednávání formuloval stručný hospodářský a politický program, v němž byla „jasně vyjádřena zásadní potřeba socialistického řešení všech našich osvobozovacích snah“, přičemž „na prvé místo“ byla kladena otázka nacionalizace bank a průmyslu.²⁰⁰ Antonín Hampl byl Laušmanem o ilegální činnosti informován, avšak přímo se do ní nezapojoval, stejně jako další zasloužilí prvorepublikoví předáci. Byli přece jen příliš známí, nechtěli na sebe zbytečně poutat pozornost a tím ohrozit ilegální činnost mladší generace sociálnědemokratických funkcionářů.²⁰¹ Strana v podzemí měla fungovat na základě takzvaných trojek. Aby se snížilo riziko možného odhalení, v každé stranické buňce ilegální sítě se znali vždy jen tři členové. Pouze jeden z nich znal spojku jiné trojky, v hierarchii podzemní organizace buď níže, nebo výše postavenou, aby jejich komunikace nikdy nebyla horizontální.²⁰²

¹⁹⁶ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 43.

¹⁹⁷ HOLUB, V.: *Od Mnichova po Košice*, s. 125.

¹⁹⁸ Oldřich Berger jako člena zmiňuje ještě Jaroslava Hladkého a naopak neuvádí Vladimíra Görnera. BERGER, Oldřich: *Velké dílo: Hospodářsko-politický profil československého znárodnění*. Praha, Dělnické nakladatelství 1946, s. 18.

¹⁹⁹ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 83.

²⁰⁰ BERGER, O.: *Velké dílo*, s. 18.

²⁰¹ HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 152–155.

²⁰² HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 44–45.

Působení ve veřejných funkcích v rámci Národního souručenství nebylo pro jeho celonárodní charakter zprvu odbojem vnímáno jako projev kolaborace, už proto, že mezi Národním souručenstvím a hnutím rezistence nejprve fungoval jistý personální překryv. Ilegální činnost se tak mísila s oficiálními formami a například čelná figura Národního souručenství, agrárník Josef Nebeský, spolu s Václavem Majerem a dalšími sociálními demokraty finančně přispívali převaděčům, jež organizovali útoky z protektorátu.²⁰³ Mnohem nejednoznačněji však bylo pohlíženo na lidi, kteří zastávali funkce v protektorátní vládě či úřadech, a zároveň byli ve spojení s podzemím. Kontroverze v řadách odboje budil především případ sociálního demokrata Jaromíra Nečase, který coby člen Politického ústředí zároveň od července 1939 předsedal protektorátnímu Nejvyššímu cenovému úřadu. Podle Drtiny v počínajícím životě Politického ústředí po Nečasově jmenování „*nastala jistá krize*“, neboť „*přijal vyloženě kolaborantskou funkci z rozhodnutí a z rukou kolaborantské vlády*“. V odbojových kruzích navíc kolovala informace, že Nečase na tento post prosadili přímo nacisté. Drtina, s nímž Nečas diskutoval, zda má funkci vzít, si byl vědom choulostivosti situace a nehodlal kategorickou radou z Nečase snímat odpovědnost za jeho rozhodnutí. Když posléze Nečas křeslo přijal, kolegové z odboje vnímali jeho působení, trvajícím až do jeho útěku do emigrace v lednu 1940, jako prospěšné. Drtina s odstupem desítek let v pamětech konstatoval, že Nečasovo rozhodnutí „*přineslo odbojovému hnutí mimořádně vydatnou pomoc*“.²⁰⁴ Sám Nečas své angažmá v čele instituce, jež v očích obyvatel protektorátu představovala jeden z nástrojů nacistického útlaku, prý vysvětloval naivní vírou, že funkce mu umožní provádět opatření, díky nimž nebudou klesat mzdy dělníků. Podle svědectví Václava Majera měl Nečas funkci přijmout až po výslovném souhlasu Hampla. Bývalý předseda strany v obsazení významného protektorátního postu spolehlivým člověkem spatřoval příležitost k dílčímu zlepšení podmínek pro odbojovou činnost, k němuž poté skutečně došlo. Ve snaze oslabovat Nečasovy pozice v londýnském exilu pak jeho odpůrci – často z řad sociální demokracie – upozorňovali na problematičnost jeho působení v čele exponovaného úřadu a tázali se, zda opravdu stálo za „*morální prohru, kterou sociální demokracie v očích lidu utrpěla*“.²⁰⁵

Ilegálně činní sociální demokraté a s nimi celé podzemní hnutí velmi brzy po okupaci začali pociťovat, že čelí úplně jinému protivníkovi, než jakým byla v prvním odboji před čtvrtstoletím habsburská monarchie. Nacisté ihned po 15. březnu započali s budováním perzekučního

²⁰³ NA, f. ÚS NSS, sign. 35–98–3, Záznam Adolfa Říhy.

²⁰⁴ DRTINA, P.: *Československo můj osud... Svazek první. Kniha 1.*, s. 372–374.

²⁰⁵ HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 161–163.

aparátu. První „preventivní“ zatýkání nazvané *Akce Mříže* probíhalo od března do května. Zasáhlo kolem 6 tisíc lidí, především komunistů, sociálních demokratů, německých emigrantů a Židů, z nichž 1,5 tisíce bylo posláno přímo do koncentračních táborů.²⁰⁶ Z významných sociálních demokratů si během dubna gestapo přišlo pro bývalého předsedu senátu Františka Soukupa a plzeňského starostu a poslance Luďka Pika. Od počátku dubna rovněž gestapo začalo prohledávat stranický sekretariát v Lidovém domě, protože zde doufalo naleznout korespondenci a další materiály mapující kontakty sociálních demokratů s německými a rakouskými antifašisty po roce 1933. Díky předvídavosti stranických funkcionářů se však povedlo dokumenty včas zničit – Jiří Hájek vzpomínal na „*koniášovské dílo*“ a lakonicky poznamenal, že „*bylo co pálit*“²⁰⁷ – případně ukrýt, takže do rukou nacistů nepadly.²⁰⁸

Druhá vlna zatýkání, tentokrát pojmenovaná *Albrecht I.*, následovala po vypuknutí války. Do poloviny září bylo zatčeno kolem 2 tisíc potenciálních nepřátel Říše, mezi nimi opět řada sociálních demokratů, jejichž valná část byla poslána na smrt do Dachau a Buchenwaldu. Další střet s okupační mocí, při němž tentokrát došlo k prolnutí spontánního odporu zahrnujícího širší společenské vrstvy s organizovaným odbojem, přišel v den Němci zakázaného bývalého státního svátku 28. října 1939.²⁰⁹ Tehdy v Praze proběhly masové demonstrace, při nichž byl zabit dělník Václav Sedláček. Několik dalších osob bylo zraněno. Protektorátní tisk se snažil tvářit, jako by se nic nestalo.²¹⁰ Čtenářům nabízel únik z prožívané nejistoty například pozváním na premiéru filmové komedie *Cesta do hlubin študákovy duše*, která měla být „*nejveselejší reminiscencí na nejkrásnější doby života – z péra osvědčeného autora Jaroslava Žáka*“.²¹¹ Realita protektorátního podzimu však komická nebyla ani v nejmenším a spěla

²⁰⁶ DEJMEK, J. a kol.: *Československo*, s. 307.

²⁰⁷ HÁJEK, J.: *Paměti*, s. 64.

²⁰⁸ MAJER, Václav: *Czechoslovakia*. In: HEALEY, Denis (ed.): *The Curtain Falls: The Story of the Socialists in Eastern Europe*. London, Lincolns-Prager 1951, s. 83–97, s. 86–87.

²⁰⁹ Tisk a oficiální představitelé protektorátu konstatovali, že i když „*datum 28. října nelze vymazat z myslí a srdcí*“, nejde ho „*za nynější naší ústavně právní základny oslavovat jako svátek*“. Je nutno zachovat kázeň, protože Čech jedině „*ukázněností a klidem vykoná nejlepší službu svému národu*“, přičemž je třeba „*mít dobrý pozor na ty, kdo by se pokoušeli tohoto dne zneužít k provokacím*“. Takoví totiž „*sledují temné nebo dobrodružné cíle*“. Den národní kázně. In: *Národní práce*, 28. 10. 1939, s. 1.

²¹⁰ Podle Kennana byl za protektorátu český tisk „*gleichgeschaltet*“, a to bez jakýchkoli rozpaků“, což dokonce vedlo samotné české novináře k otázce na Háchu, zda existuje vůbec nějaký důvod, proč by měly české noviny dále vycházet. Prezident opáčil, že „*skončit s novinami by rozzlobilo Němce a že české žurnalistiky bude třeba, aby udržela sílu české kultury v období, kdy takové udržování vyžaduje všemožnou podporu*.“ Tisk tedy vycházet nepřestal, ovšem vyjma sportovní a ekonomické rubriky obsahoval prakticky jen materiál o zahraničních záležitostech, dodávaný říšským ministerstvem propagandy. Zprávy z domova se omezovaly na „*změny v pražské ZOO, dopravní nehody, anekdoty a úmrtní oznámení*“, zkrátka témata, která „*jsou natolik vzdálená politice, že se nedotknou německých citů*“. KENNAN, G. F.: *Z Prahy po Mnichovu*, s. 163–166, dok. č. 16 – Dopis ze 14. dubna 1939 od generálního konzula Linnella pro charché d'affaires v Berlíně, komentující všeobecnou situaci v Protektorátu, s. 163–164.

²¹¹ *Cesta do hlubin študákovy duše*. In: *Večerník Národní práce*, 31. 10. 1939, s. 3.

k rozuzlení, v němž sice „*študáci*“ – byť nikoliv gymnaziální – hráli hlavní roli, v žádném případě však „*veselou a rošťáckou*“.²¹² Mezi lidmi zraněnými při srážkách demonstrantů s nacisty 28. října byl totiž i medik Jan Opletal, jenž svým zraněním po dvou týdnech podlehl. Opletalův pohřeb se stal velkou národní manifestací českého studentstva, která poskytla záminku pro tvrdý zásah vůči českému školství a uzavření vysokých škol. Dne 17. listopadu německé policejní jednotky přepadly univerzity a koleje, bez soudu popravily devět studentských funkcionářů a o den později bylo přes tisíc studentů odvečeno do koncentračního tábora Sachsenhausen.²¹³

V sobotu 2. prosince 1939, dva týdny po brutálním zásahu proti akademické obci, vystoupil státní tajemník Karl Hermann Frank s projevem na Staroměstském náměstí. Jeho slova zřetelně ukazovala, že nacistická protektorátní politika nehodlá už do budoucna připustit něco jako stotisícovou demonstraci 28. října a to, co následovalo po ní. K. H. Frank se jal Čechům připomenout, že „*tam, kde vlaje prapor s hákovým křížem, vlaje navěky*“ a důrazně prohlásil: „*Češi musí zanechat všelijaké dvojité hry a stejně tak musí jednat, dosavadní metody jsou prohlédnuty a vedou do zkázy.*“ Frankovo poselství, poněkud zvráceně využívající odkazu na evangelium, nemohlo být jasnější; „*kdo není s námi, je proti nám, a kdo je proti nám, bude rozdrčen.*“²¹⁴

Po Frankových slovech se na přelomu let 1939/1940 dostavily činy v podobě rozsáhlé ofenzivy zaměřené na rozvrácení odbojové činnosti. V kombinaci s podzimním zásahem proti vysokoškolákům, jímž dali nacisté demonstrativně najevo, že Češi nemají mít právo na vyšší vzdělání a výchova českých elit není žádoucí, se vyjevila pravá povaha germanizačních cílů nacistů. *Česká otázka* sice měla být zodpovězena až po válce a v době jejího trvání šlo okupační správě hlavně o to udržet klid a maximálně využít průmyslovou produkci pro válečné potřeby, nicméně bylo zřejmé, že Češi jako národ mají výhledově ze srdce velkoněmeckého prostoru zmizet. V mírnějším případě měli být degradováni na nacionální relikv na způsob Lužických Srbů. Radikálním řešením pak nebylo nic menšího než fyzická likvidace, jak pregnantně vyjádřil Heinrich Himmler, podle něhož byla česká otázka „*otázkou sedmi milionů rakví*“.²¹⁵

²¹² Sobotní filmové okénko. Cesta do hlubin študákovy duše. In: *Večerník Národní práce*, 4. 11. 1939, s. 3.

²¹³ DEJMEK, J. a kol.: *Československo*, s. 308–313.

²¹⁴ GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan st.: *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha, Themis 1996, s. 110–113.

²¹⁵ KŘEN, J.: *Dvě století...*, s. 487. MYANT, M. R.: *Socialism and democracy...*, s. 25–29.

5. Z protektorátu do Anglie jihovýchodní cestou

Tvrdý protiodbojový kurz nacistických okupantů záhy pocítili i ilegálně působící sociální demokraté. Bohumilu Laušmanovi, na něhož byl v prosinci vydán zatykač, se podařilo z protektorátu uprchnout, stejně jako posléze během prvních měsíců nového roku Jaromíru Nečasovi a Františku Němcovi.²¹⁶ Ne tak řadě bývalých funkcionářů sociálnědemokratické mládeže v čele s Blažejem Vilímem, kteří byli zkraje února 1940 zatčeni a odsouzeni k mnohaletým trestům, z nichž je vysvobodil až konec války.²¹⁷ Když byl v únoru vydán zatykač i na Václava Majera, rozhodl se pro emigraci. V pondělí 5. února nahlásil generálnímu sekretariátu Národního souručenství, že je nemocen, a vyžádal si lístek k lékaři. Poté, co zaměstnanci sekretariátu během týdne Majera v jeho bytě opakovaně nezastihli, uvědomil generální tajemník Národního souručenství Vladimír Mrazík 10. února pražské policejní ředitelství, že je Majer nezvěstný.²¹⁸

Se začátkem války padla možnost emigrovat z protektorátu přes území Polska a dále lodí z jeho pobaltských přístavů. Prchajícím Čechoslovákům tak začátkem roku 1940 zbývala v podstatě jediná, jihovýchodní cesta vedoucí přes Slovensko, Maďarsko, Balkán a blízkovýchodní oblast do Francie; po jejím pádu v červnu 1940 potom již na vlastní pěst pouze na Blízký východ.²¹⁹ Majer nejistou pouť do emigrace zhruba v půlce února nastoupil společně s přítelem Václavem Holubem, na něhož byl rovněž vydán zatykač. Majer s Holubem, v kapsách s falešnými doklady na jména Martin a Havel a oděni do kabátů s maďarskými penězi zašitými v rukávech, se z Prahy vlakem dostali přes Valašské Meziříčí a Púchov do Ilavy. Česko-slovenskou hranici překonali ukryti na vrchu otevřeného vagonu s uhlím. Zhruba po týdně následoval přesun do Nitry a odtud asi po deseti dnech, opět po železnici, přes Komárno na budapešťské nádraží Nyugati.²²⁰

²¹⁶ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 49–50.

²¹⁷ BERGER, Oldřich: *Československá sociální demokracie v domácím odboji: Projev pronesený dne 19. října 1945 na XX. manifestačním sjezdu československé sociální demokracie v Praze*. Praha, Československá sociální demokracie – propagační oddělení 1945, s. 16.

²¹⁸ NA, f. PŘ – všeobecná spisovna – 1941–1950, kart. č. 6925, sign. M402/8 Majer, Policejnímu ředitelství v Praze, 10. 2. 1940.

²¹⁹ HEUMOS, Peter: *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945: Politisch-soziale Struktur, Organisation und Asylbedingungen der tschechischen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nationalsozialismus: Darstellung und Dokumentation*. München, Oldenbourg 1989, s. 94–95.

²²⁰ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 86–95.

Vzhledem k meziválečnému napětí mezi Československem a Maďarskem představovala cesta Maďarskem nejobtížnější úsek jihovýchodní emigrační trasy. Zásadní požadavek revize územních ztrát plynoucích z trianonské mírové smlouvy sice dílčím způsobem uspokojila první vídeňská arbitráž, jež v listopadu 1938 přirčila Maďarsku mimo jiné Košice a Užhorod, a následné obsazení zbytku Podkarpatské Rusi v březnu 1939, uprchlíky z protektorátu však na maďarském území ve velké většině případů rozhodně nečekalo přátelské přijetí. Přístup maďarských úřadů postupně přitvrzoval v důsledku tlaku nacistů, přesto však prchající Čechoslováci učinili v Maďarsku různé zkušenosti.²²¹ Řada z nich byla měsíce vězněna, jiné Maďaři „vozili spoutané v řetězech na maďarsko-rakouské hranice, kde je přímo předávali gestapu“.²²² Na druhou stranu se například díky zásahu vlivných maďarských osobností včas podařilo do Rumunska odsunout skupinu šestačtyřiceti zatčených československých důstojníků, kteří by jinak byli předáni gestapu v Petržalce. V Budapešti se od konce roku 1939 snažil ve prospěch uprchlíků z protektorátu pracovat bývalý československý konzul v Záhřebu Stanislav Miňovský a ve spolupráci s francouzským konzulátem i několik československých vojenských pověřenců. Počet a potřeby uprchlíků však převyšovaly omezené možnosti sporého počtu budapeštských pracovníků zahraniční akce.²²³

Majerovi s Holubem se podařilo z nádraží Nyugati nepozorovaně dostat na půdu francouzského konzulátu, odkud byli po důkladném prověření odvedeni spojku do bytu jedné židovské rodiny. Společně s dalším emigrantem Janem Slavíkem se po několika dnech vydali vlakem a autem do Szegedu, města při hranicích s Jugoslávií. Podle dohody se tu měli potkat s převaděčem. „Šikovný chlapec“ se však ukázal být spolupracovníkem maďarských orgánů. Majer sice pojal podezření, že je noční krajinou maďarsko-jugoslávského pomezí vede špatným směrem, mladík mu však vysvětlil, že je třeba jít oklikou, aby se vyhnuli strážní budce. Po nějaké době došli k zemědělskému stavení. Podle hochových slov už jen zbývalo stavením projít a na druhé straně byla Jugoslávie. Náhle se však otevřely dveře, tmě prořízlo ostré světlo a z domu se vyřítili vojáci. Trio zaskočených Čechoslováků se dalo na útěk. Slavíkovi se podařilo prchnout, Majer však zakopl, upadl a vojáci se na něj vrhli. Holub nechtěl přítele nechat samotného, takže zastavil, byl dostihnut „hřmotným chlapem, který byl velitelem stráže“

²²¹ HEUMOS, P.: *Die Emigration aus der Tschechoslowakei...*, s. 96–97.

²²² *Věrní jsme zůstali: Účast sociálních demokratů v domácím a zahraničním odboji*. Praha, Dělnická akademie 1947, s. 114–115.

²²³ BROD, Toman: Cesty československých uprchlíků přes Balkán v letech 1939–1940. In: HROZIENČIK, Josef (hl. red.): *Československo a Juhoslávia: Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968, s. 400–405, s. 401.

a vysloužil si ránu pěstí, která ho stála dva zuby. Nazítří byli Majer s Holubem převezeni k výslechu do Szegedu. Po pár dnech v nuzných podmínkách tamního vězení je čekal převoz do budapešťské věznice Tolonczház.²²⁴

„*Ti, kteří prošli budapešťským Tolonczházem,*“ napsala vrchní tobrucká krysa Karel Klapálek²²⁵ ve svých pamětech, „*jistě si dobře pamatují na tamější prostředí: odporně špinavá šalanda, ráno a večer stejně odporná polévka z červivých fazolí, křik, hádky neklid. Nejhorší bývala noc. Pro sedmdesát hnanců – neboť tady jsme přestali být lidmi – existovala sotva polovina drátěnek.*“²²⁶ Právě do „postřkové“ věznice Tolonczház, „*domu hladu a špíny*“ sloužícímu svému účelu už od dob Rakouska-Uherska, byla zavírána většina československých emigrantů. Menší část pak byla držena v Citadele, části starého městského opevnění, stojící na budapešťském vrchu Gellért.²²⁷ V lednu 1940 bylo v maďarských žalářích vězněno přes tisíc Čechoslováků. Po třech měsících sice jejich počet klesl na 425, nicméně jejich situace byla velmi neutěšená. Většina ve společnosti skutečných zločinců trávila již několikátý měsíc a strádala nedostatečnou stravou i vážnými nemocemi.²²⁸

Jednotvárný vězeňský život si od všivění a dohola ostříhaní Majer s Holubem s převážně českými a slovenskými spoluvězni krátili například různými přednáškami. „*Vašek Majer mluvil o československém parlamentním systému a vyprávěl nějaké zajímavosti ze schůzí,*“ vzpomínal Holub, podle něhož v Tolonczházu dlela řada velmi inteligentních vojáků a důstojníků, jejichž zkušenosti stály za poslech. Svě se po určité době za mřížemi jala konat šeptanda a mezi vězni kolovaly různé zvěsti. Podle některých měli být Čechoslováci šupem posíláni na maďarsko-slovenské pomezí a tam předávání gestapu, jiné zas hovořily o úspěšných pokusech o opětovné překročení hranice. Holubovi, jehož žena pocházela z Košic, se podařilo příbuzným odeslat zprávu o svém zadržení. Pár dní po doručení motáku navštívil Holuba ve věznici jeho švagr Ferko a předal mu „*velice slušný obnos peněz*“. Když pak mezi osazenstvem Tolonczházu začala cirkulovat zpráva, že uprchlíci budou transportováni na slovensko-maďarskou hranici, povedlo se Majerovi s Holubem díky Ferkovým penězům uplatit úředníka a zajistit si místo ve

²²⁴ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 95–99.

²²⁵ Podplukovník Klapálek velel Československému pěšímu praporu 11 – Východnímu, jenž se v roce 1941 podílel na úspěšné obraně severoafrického přístavu Tobruk, obléhaného německými a italskými jednotkami. V květnu 1942 po reorganizaci na 200. lehký protiletadlový pluk – Východní byl nasazen k protivzdušné obraně Haify, Bejrútu a počátkem roku 1943 opět Tobrúku. Poté se v létě 1943 přesunul do Velké Británie. HRBEK, Jaroslav (et al.): *Draze zaplacená svoboda: Osвобоzení Československa 1944–1945: Svazek I*. Praha, Paseka 2009, s. 117.

²²⁶ ČEJKA, Eduard: *Československý odboj na Západě: (1939–1945)*. Praha, Mladá fronta 1997, s. 152.

²²⁷ HEUMOS, P.: *Die Emigration aus der Tschechoslowakei...*, s. 98.

²²⁸ BROD, T.: *Cesty československých uprchlíků...*, s. 401.

skupině, která měla být vyhoštěna na Slovensko poblíž Košic. Po několika týdnech tak s ostatními uprchlíky opustili vězení a nastoupili do vlakového transportu směr Košice, respektive Kassa, jak se město po připojení k Maďarsku jmenovalo. Odtud byli dopraveni na hranice, kde je maďarští vojáci „postrčili“ na slovenské území. Holub s Majerem se samozřejmě před zraky ozbrojených Maďarů rozběhli požadovaným směrem. Jakmile se však vojáci vrátili do posádky, opatrně se vydali zpět do Košic, do bytu rodičů Holubovy ženy.

Další zastávkou na jejich cestě se měla stát znovu Budapešť. Holubův švagr, který byl funkcionářem klubu maďarských fotbalistů v Košicích, přišel s originálním nápadem. Svému týmu sjednal v maďarské metropoli zápas, a tak se Holub s Majerem do Budapešti dostali společně s fotbalisty. Ti si po příjezdu na nádraží vysloužili od obecnstva nadšeného přivítání, dvojice Čechoslováků se od nich nepozorovaně oddělila a vydala se opět na konzulát. Tam proběhlo vše podle plánu a nazítří už skupina 28 mužů vyrazila vlakem, automobily a posléze pěšky k jugoslávské hranici. Noční akce tentokrát skončila úspěchem. Oslavu zdárně dokonaného útěku ve společnosti jugoslávských vojáků však Holubovi záhy zkalilo zjištění, že Václav Majer ve skupině chybí. Uvědomil proto jugoslávského velitele, který hned vyslal do terénu četu vojáků, aby se pokusili Majera najít. Krajinou chodící vojáci vykřikovali „*tu slobodno, tu Jugoslávie*“, avšak Majer se ze svého úkrytu zvedl až poté, co zvolal, že 27 jeho kamarádů je již v pořádku na jugoslávské straně. V bezpečí nedaleké strážnice pak Majer druhům vyprávěl, jak se při zmateném útěku krajinou hraničního pásma ztratil a nebyl si jistý, na jaké straně hranice se nachází. Proto se raději schoval a byl rozhodnut počkat do rozednění, až se bude moci lépe zorientovat. Když však nabyl přesvědčení, že jej hledají opravdu příslušníci jugoslávské armády a nikoliv provokatéři, úkryt opustil. V půlce dubna, zhruba dva měsíce poté, co v Praze nasedli na vlak a vydali se na pouť do emigrace, se tak Holub s Majerem ocitli „*na svobodné straně Evropy*“. Následujícího dne se skupina Čechoslováků vydala přes Suboticu vlakem do Bělehradu.²²⁹

Jestliže většina maďarské společnosti i státní správy zaujímala ve vztahu k československé emigraci nepřátelský či v lepším případě lhostejný postoj, v případě Jugoslávie, jež byla v meziválečném období československým spojencem v Malé dohodě, byla situace jiná. Široké vrstvy občanů královské Jugoslávie projevovaly své sympatie k Československu v době mnichovské krize a stejně tomu bylo i v první polovině roku 1940, kdy na balkánské trase

²²⁹ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 100–108. MAJER, Václav: V československé armádě ve Francii a v Anglii. In: FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky II*. Brno, Atlantis 1994. Příloha 2/5, s. 299–304, s. 300.

kulminovala emigrační československá vlna. Přestože po vypuknutí války vyhlásila Jugoslávie neutralitu, a oficiální pomoc Čechoslovákům ze strany nejvyšších jugoslávských představitelů tak nebyla možná, předseda vlády Dragiša Cvetković o působení československé emigrace v Bělehradě, Záhřebu, Varaždínu, Mariboru, Sarajevu i dalších městech věděl a toleroval je. Vojenské kruhy a obyvatelstvo je pak vyloženě podporovaly. Vzhledem k rostoucímu tlaku ze strany nacistického Německa a fašistické Itálie se nicméně manévrovací prostor jugoslávských orgánů zužoval a vláda se několikrát musela uchýlit i k represím vůči uprchlíkům.²³⁰

Českoslovenští uprchlíci byli v Bělehradě většinou ubytováni v Českém domě. Finanční i hmotné zajištění jejich pobytu obstarávala jednak podpůrná jugoslávská organizace *Udruženje za slovenske emigrante*, jednak českoslovenští usadlíci v Bělehradě a ředitelé jugoslávských poboček průmyslových závodů se sídlem v protektorátu, ať už se jednalo o Škodu, brněnskou Zbrojovku či Baťovy podniky.²³¹ V podstatě všichni emigranti, kteří mířili koncem roku 1939 a v prvních měsících roku následujícího do Bělehradu, tak činili s úmyslem vstoupit do československé armády a pokračovat dále do Francie, kde byla od srpna 1939 činná Československá vojenská kancelář, respektive správa pod vedením divizního generála Sergeje Ingra. Jejím úkolem bylo budovat československé jednotky, které se zapojí do války po boku spojeneckých vojsk.²³² Ani Majer s Holubem nebyli výjimkou. Přesuny československých vojáků z Jugoslávie na západ zajišťovali nejprve bývalý vyslanec Jaroslav Lípa s úředníky zrušeného vyslanectví a národněsocialistický politik Josef David coby zástupce domácího odboje. Pozice politické složky československého exilu v Bělehradě však postupně slábly na úkor armády. Od března 1940 tak zodpovědnost za transfery Čechoslováků přecházela stále více na generála Ondřeje Mézla – krycím jménem Andreje Gaka – a jeho spolupracovníky, kteří byli podřízeni Ingrově vojenské kanceláři. Podle Davidových vzpomínek Mézl „*svou neshledlivou povahou způsobil mnoho nepříjemností*“.²³³ I přes existující kompetenční spory nicméně plynulost odjezdů vojáků narušena nebyla. Aby se mohli Čechoslováci vydat na cestu, jejímž cílem bylo jejich zařazení do jednotek rodící se československé armády, bylo třeba, aby předtím vstoupili do francouzské cizinecké legie. Francouzský konzulát v Bělehradě pak obstarával vojákům společné propustky. Vlakové transporty odjížděly hlavně přes Soluň a

²³⁰ HEUMOS, P.: *Die Emigration aus der Tschechoslowakei...*, s. 99–100.

²³¹ *Ibid.*, s. 101. BROD, T.: *Cesty československých uprchlíků...*, s. 403.

²³² HRBEK, J. (et al.): *Draze zaplacená svoboda*, s. 114.

²³³ *Josef David: Vzpomínky na deset let po Mnichovu (1938–1948)*. TOMESŠ, Josef – VAŠEK, Richard (eds.). Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Nakladatelství Lidové noviny 2022, s.41.

Istanbul do Bejrútu, poté lodí k francouzským břehům. Od září 1939 do června 1940 bylo z Bělehradu po této trase vypraveno 77 transportů s 2 058 osobami.²³⁴

„Nad Bejrútem nás ještě zastihl sníh, ale když jsme sjeli řetězovým vlakem k Středozemnímu moři, viděli jsme na stromech zrající pomeranče,“ vzpomínal Václav Holub na poslední dubnový den 1940, kdy spolu s Majerem a dalšími vojáky dorazili do libanonské metropole. Zde byli vojáci ubytováni ve velkém stanovém táboře francouzské armády, ve stanech po šesti až osmi mužích, jimž velel vždy poddůstojník s nejvyšší hodností. V jednom případě Václav Majer, který se s prezenční vojenskou službou loučil v hodnosti četaře. Po několika dnech se Čechoslováci spolu s francouzskými vojáky a několika civilisty nalodili na egyptskou obchodní loď Marriette Paša a vyrazili Středozemním mořem směr Marseille. Jednoho z Čechoslováků napadlo, že dlouhou chvíli na palubě nepřilíš rychlého obchodního plavidla by bylo možné zkrátit uspořádáním kulturně-zábavného večera, při kterém by se českoslovenští vojáci Francouzům a Francouzům trochu představili. Když bylo rozhodnuto, že vystoupení mají proběhnout dvě, jedno odpoledne pro mužstvo, druhé navečer pro důstojníky a přítomné dámy, oba Václavové protestovali, protože – dokud nebyli vojáci v uniformách – „*považovali toto třídění za nedemokratické*“. Ve svém protestu však zůstali osamoceni.²³⁵

Rozhlasová zpráva o generální ofenzivě na západní frontě, kterou wehrmacht zahájil 10. května útokem na země Beneluxu, zastihla posádku mezi Korsikou a Sardinii. Po pár dnech se vojáci vylodili v Marseille, která už byla v plné vojenské pohotovosti. Českoslovenští vojáci byli ubytováni v nevlídné pevnosti Saint-Jean, sloužící jako kasárna cizinecké legie. Zde se podle Majerova svědectví „*dostali pod tvrdé komando typického seržanta*“, a přestože internace trvala pouze dva dny, „*i tato krátká doba stačila k ochutnání trpkého života cizineckého legionáře. Naštěstí formalita našeho závazku k cizinecké legii byla rychle vyřízena a nastoupili jsme cestu do tábora našeho vojska v Agde.*“²³⁶

V Agde, městečku ležícím v podhůří Pyrenejí zhruba 4 kilometry od středomořského pobřeží, se československé pozemní jednotky začaly formovat krátce po začátku války. Již koncem září 1939 zde vznikly 1. československý náhradní prapor a 1. pěší prapor, během podzimu pak 1. a

²³⁴ BROD, T.: Cesty československých uprchlíků..., s. 403–405. MAJER, V: V československé armádě..., s. 300.

²³⁵ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 110–112.

²³⁶ MAJER, V: V československé armádě..., s. 300. HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 112–113. *Věrní jsme zůstali*, s. 116.

2. pěší pluk a ustavovaly se dělostřelecké, ženijní, spojovací a další útvary. K organizačnímu završení formování československých jednotek došlo v půlce ledna 1940 zřízením 1. československé divize. Jejím velitelem se stal divizní generál Rudolf Viest, v červnu ze zdravotních důvodů vystřídaný brigádním generálem Bedřichem Neumannem, krycím jménem Bohušem Miroslavem.²³⁷ V době Majerova příjezdu činil počet československých vojáků ve Francii necelých 11,5 tisíce. „*Několik dřevěných baráků, jakoby nepatřičně rozhozených na kamenité načervenalé větrné pláni,*“ již jejich potřebám nemohlo stačit. Na žádost československého velení tak francouzské úřady vojákům přidělily další ubytovací prostory v nedalekém Béziers i v širším okolí, táhnoucím se po středomořském pobřeží až ke španělským hranicím.²³⁸

„*Primitivní*“ – takové bylo podle Majerových, a nejen jeho, vzpomínek zařízení agdeského tábora, původně sloužícího uprchlíkům ze španělské občanské války. Hygienicky nevyhovující umývárny narychlo sbité z prken, baráky, do nichž zatékalo, štěnice, komáři, voda, která „*byla slane hořká, nedala se pít a nehodila se ani k mytí a praní, jelikož se v ní mýdlo sráželo*“²³⁹; to všechno představovalo pro Majera „*maličkost*“, která nemohla přebít radost z toho, že je konečně součástí československé armády. Příchod do Agde tak pro něj byl nezapomenutelným dnem.²⁴⁰ Výmluvným důkazem nedostatečné výstroje a výzbroje, jimiž Čechoslováci na jaře 1940 ve Francii disponovali, byla skutečnost, že mnozí vojáci museli obléknout slátané uniformy z roku 1871 a cvičili se starými puškami z roku 1905.²⁴¹ Kromě deficitů v materiální oblasti výcvik znesnadňovalo i různorodé složení jednotek. Vedle důstojníků, poddůstojníků a doma vycvičených vojáků v nich byli i dobrovolníci, kteří drželi pušku v ruce poprvé v životě.

Majer s Holubem byli v Agde přiděleni k zákopnické četě, Majer jako četař byl určen účetním roty a velitelem rotního skladiště. Oba Václavové se v Agde ještě ani neohřáli, a už se spolu s celou četou připojili k ženistům, aby byli odvezeni do Avignonu, kde absolvovali na dravé Rhône krátký intenzivní výcvik. Z fronty přicházely nedobré zprávy o proražení francouzské obrany a rychlém postupu wehrmachtu hluboko do vnitrozemí. Počátkem června začali být Čechoslováci přepravováni na sever na frontu k řece Marně, nedaleko Paříže. Zpráva, že 10.

²³⁷ HRBEK, J. (et al.): *Draze zaplacená svoboda*, s. 114–115.

²³⁸ ČEJKA, E.: *Československý odboj...*, s. 150–152.

²³⁹ Zkušenosti Marcela Ludikara z československé armády v exilu. In FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky II*. Brno, Atlantis 1994. Příloha 2/6, s. 304–311, s. 306.

²⁴⁰ MAJER, V: V československé armádě..., s. 300–301.

²⁴¹ Zkušenosti Marcela Ludikara..., s. 308.

června „*latinská sestra Itálie vrazila Francii dýku do zad*“²⁴² zastihla Majera a spol. při krátké zastávce na cestě, během výcviku v ostré střelbě. Poněkud znepokojující bylo, když českoslovenští vojáci v blízkosti střelnice objevili v poli vysekaný velký hákový kříž – znamení pro německá letadla – a usedlost, v níž byly pro německé parašutisty schovány zbraně a připraveno ubytování. Italské vyhlášení války Francii a Anglii uspíšilo cestu Čechoslováků na frontu, ovšem čím blíže Marně se dostávali, tím byl postup obtížnější. Francie se propadala do chaosu, cesty zatarasovaly proudy prchajícího obyvatelstva, vojsko a vojenská vozidla. Československé pluky už sice byly vybaveny dobrými puškami, ovšem zmatky v zásobování způsobovaly, že každý voják dostal pouze osm nábojů. Ruční granáty byly k ničemu, protože francouzské vozy s rozbuškami nedojely. „*Byla to sabotáž, nebo lajdáctví? Anebo obojí?*“, ptal se Majer po více než dvou desetiletích a přiznával, že tehdy byla jeho víra v sílu a odolnost Francie vážně otřesena poznáním, že země nebyla na válku připravena „*ani vojensky, ani politicky, ani mravně*“.²⁴³

Když dorazili Čechoslováci na frontu, již se hroutila. Přestože se v ústupových bojích mezi Marnou a Loirou plně osvědčily, utrpěly československé jednotky těžké lidské i materiální ztráty a postupně opouštěly pozice směrem na jih. Drtivé porážce francouzské armády dva špatně vyzbrojené a nedostatečně vycvičené pluky, byť s výbornou morálkou, přirozeně zabránit nemohly. Wehrmacht vstoupil 14. června bez boje do Paříže a o tři dny později nová vláda maršála Pétaina požádala Hitlera o příměří, což se rovnalo kapitulaci Francie. Přijetí německých podmínek bylo 22. června stvrzeno podpisem příměří, symbolicky v železničním voze v Compiègne, na místě německé kapitulace z roku 1918. Většina mobilizovaných Čechoslováků žijících trvale ve Francii se po francouzské porážce rozešla do svých domovů. Celkový úbytek československého vojska čítal přes 7 tisíc mužů, což představovalo zhruba 60 % původního počtu. Vojáci, kteří chtěli v boji pokračovat, pak spěšně mířili do jihofrancouzských přístavů, kde museli odevzdat zbraně. Britské námořnictvo odtud v rámci operace *Aerial* evakovalo 4 938 československých vojáků a civilistů. Čechoslováci byli nejprve ozbrojenými torpédoborci dopraveni od francouzských břehů na volné moře na paluby dopravních lodí a na nich poté do Velké Británie.²⁴⁴

²⁴² CUHRA, Jaroslav (et al.): *České země v evropských dějinách: Díl čtvrtý: Od roku 1918*. Praha; Litomyšl, Paseka 2006, s. 107.

²⁴³ MAJER, V: V československé armádě..., s. 301–302. HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 114–119.

²⁴⁴ HRBEK, J. (et al.): *Draze zaplacená svoboda*, s. 115–116. MARŠÁLEK, Zdenko: *"Česká" nebo "československá" armáda?: Národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945*. Praha, Academia 2017, s. 161–177.

Úprk na jih rozdělil věrnou dvojici Majer–Holub. Václav Holub nastupoval v středomořském přístavu Sète na palubu s chmurnými myšlenkami. Účetní roty totiž nebyl k nalezení, a Holub tak plavbu přes Gibraltar do Liverpoolu strávil v obavách, zda přítel nepadl do německého zajetí. V memoárech sepsaných o více než půlstoletí později Holub vylíčil, jak mu Majer po jejich shledání na anglické půdě měl vyprávět o své pouti do Anglie. Prý nestihl přesun do Sète, a tak se připojil k Čechoslovákům, mířícím z Paříže do Bordeaux. Tam se měl setkat mimo jiné s národněsocialistickým poslancem Jaroslavem Stránským nebo sociálními demokraty Bohumilem Laušmanem a Františkem Němcem a spolu s nimi nastoupit na „poslední loď, která opouštěla Francii“.²⁴⁵ Holubova dávná vzpomínka se však nejeví jako odpovídající skutečnosti. Pravděpodobnější bude verze samotného Majera, pocházející z první půlky šedesátých let. Podle ní Majer nastoupil 26. června 1940 na loď rovněž v Sète. Teprve po několika dnech, kdy vlastně pořádně netušil, kam jej egyptské plavidlo širým mořem veze, se spolu s dalšími Čechoslováky dověděli, že cílem jejich plavby je Velká Británie. Tato skutečnost dodala vojákům odvahy, neboť se během plavby měli možnost seznámit s mobilizujícími projevy nového ministerského předsedy Winstona Churchilla. „*Budeme hájit náš ostrov, ať to stojí cokoli, budeme bojovat na plážích, budeme bojovat v prostorech vylodění, budeme bojovat na polích a v ulicích, budeme bojovat v kopcích. Nikdy se nevzdáme.*“²⁴⁶ – toto i další zarputilá a odhodlaná poselství dokázala strhnout nejen většinu britského obyvatelstva, ale s pohnutím a nadějí je vnímal i Václav Majer. „*Byli jsme také hrdi, že jsme přes přísné nařízení Francouzů propašovali v pláštích a dekách zabalené pušky, kulometry i náboje a ovšem také velké množství francouzských cigaret, kterým jsme říkali trupky. Tak se stalo, že jsem se naučil kouřit,*“ vzpomínal Majer, jakže si osvojil zlovyk, jenž mu nepochybně ubral léta života. Nepříjemně dlouho se táhnoucí plavba, během níž se vojáci v podpalubí mačkali jako sardinky, skončila po sedmnácti dnech v liverpoolském přístavu.²⁴⁷

Když připlouvali k merseysideským břehům, byli vojáci zaskočeni povykujícími zástupy, jež lemovaly pevninu. Po zkušenosti s podivnou atmosférou ve Francii se Čechoslováci původně domnívali, že jim Angličané hrozí. Záhy však zjistili, že se naopak jedná o projev sympatií. Po

²⁴⁵ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 114–119.

²⁴⁶ CUHRA, J. (et al.): *České země...*, s. 107.

²⁴⁷ MAJER, V: *V československé armádě...*, s. 303.

vyloďení v Liverpoolu odcestovali českoslovenští vojáci vlakem do Beeston Castle, nádraží nedaleko Chesteru. Odtud šli už pěšky do stanového vojenského tábora Cholmondeley.²⁴⁸

²⁴⁸ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 57.

6. „Dozrání emigrantské setby“

„Dr. Beneš zářil. Neviděl jsem ho nikdy předtím tak šťastného, později jen při jeho příjezdu do vlasti a uvítání v Brně a v Praze,“²⁴⁹ popsal Prokop Drtina duševní rozpoložení, v němž se Edvard Beneš nacházel v druhé půlce července 1940. Pro nezvykle silnou emocionální reakci měl Beneš dobrý důvod. Od událostí podzimu 1938 bylo úběžníkem jeho veřejných aktivit „odčinění Mnichova“. Právě v době, kdy Majer dorazil do Velké Británie, učinil prezident k naplnění svého cíle důležitý krok. Tím bylo britské uznání prozatímní československé vlády v exilu, k němuž došlo 21. července 1940 výměnou dopisů mezi Benešem a britským ministrem zahraničí lordem Halifaxem. Při složitých jednáních s Foreign Office nedokázal Beneš prosadit všechny své představy – zejména pokud šlo o jeho teorii politické a právní kontinuity Československa – a rmoutila ho hlavně ona *prozatímnost*. Přesto však, jakožto Brity uznávaný „prezident Republiky československé“, měl nyní Beneš jasně potvrzené své výsadní postavení v rámci československé emigrace a zajištěnou převahu nad oponenty z jejího středu.²⁵⁰

„Červencové dozrání emigrantské setby“²⁵¹ v podobě Benešova velkého osobního vítězství se nerodilo lehce. Není nijak přehnané, když se i v střízlivě psaných odborných textech věnovaných celému procesu, definitivně završenému až o rok později britským plnoprávným uznáním, objevují slova a spojení jako „*křivolakost*“,²⁵² „*trnitá cesta*“ či „*dlouhý a únavný boj*“.²⁵³ Po vypuknutí války totiž Beneše v zápase o politické vůdcovství československé zahraniční akce oslabovalo několik faktorů. Jedním z nich byla nepřízeň francouzské vlády, jež v důsledku posilovala pozice bývalého vyslance v Paříži Štefana Osuského a bývalého předsedy vlády Milana Hodži, dvou hlavních Benešových soupeřů v boji o post lídra exilu. Též mezi britskými politiky a úředníky byla řada těch, kteří neměli Beneše zrovna v oblibě, byť jej nakonec akceptovali jako „*jediného zkušeného a opravdu schopného*“ k vedení československého exilu.²⁵⁴

²⁴⁹ DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek první. Kniha 2., Emigraci k vítězství*. Praha, Melantrich 1991, s. 526.

²⁵⁰ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 99–100.

²⁵¹ DRTINA, P.: *Československo můj osud... Svazek první. Kniha 2.*, s. 524.

²⁵² BROWN, Martin David: *Jak se jedná s demokraty: Britské ministerstvo zahraničí a československá emigrace ve Velké Británii, 1939–1945*. Praha, Beta–Dobrovský; Plzeň, Ševčík 2008, s. 56.

²⁵³ SMETANA, Vít: From Re-Emergence to Uncertainties: The Changing Position of Czechoslovakia in London throughout the Second World War. In: GEANEY, Kathleen Brenda – SMETANA, Vít (eds.): *Exile in London: The Experience of Czechoslovakia and the Other Occupied Nations, 1939–1945*. Prague, Karolinum Press 2017, s. 59–71, s. 59.

²⁵⁴ *Ibid.*, s. 59–60.

System Whitehallu²⁵⁵ měl některé charakteristické rysy, které se projevily v mechanismu rozhodování o britské zahraniční politice. Kupříkladu platilo, že Foreign Office byl sice podstatným, ovšem nikoliv jediným aktérem v soukolí rozhodovacího procesu. Na ministerstvu existovala dlouhá tradice napětí mezi profesionálním administrativním sborem a volenými politiky; v první řadě přirozeně ministrem zahraničí, ale rovněž jeho kolegy z kabinetu či přímo premiérem. Tyto tenze ústily v situace, v nichž byla doporučení ministerských úředníků politiky prostě „obejita“, což se koneckonců stalo i v létě 1941, při plném uznání československé vlády ze strany Britů.²⁵⁶ Ve struktuře ministerstva zahraničí byl za jednání s Čechoslováky zodpovědný odbor Střed. Spojkou pro komunikaci mezi Benešem a příslušným odborem byl Robert Bruce Lockhart, zaměstnanec oddělení politického zpravodajství ministerstva zahraničí, znalec Československa a přítel Beneše a Jana Masaryka. Lockhartova dobře vyargumentovaná memoranda, jež na základě rozhovorů s Benešem a informací získaných ze zpravodajských zdrojů pro odbor Střed sepsoval, měla spolu s jeho dalšími aktivitami velký vliv na zlepšování československé pozice. Je nicméně třeba mít na paměti, že v kontextu mezinárodního vývoje stály československé záležitosti na okraji zájmu Whitehallu. Bez ohledu na intenzitu a povahu Benešových aktivit tak Foreign Office přistupoval k jeho návrhům vždy zdrženlivě a se snahou vyhýbat se jakýmkoliv závazkům. V československo-britských vztazích proto k podstatným posunům kýmžným Benešovým směrem docházelo vždy v důsledku zásadních proměn situace na bojištích a jejich vojenských a politických dopadů. Impulzem pro uznání prozatímní exilové vlády se stal pád Francie. Českoslovenští emigranti, dříve považovaní za přítěž, najednou ve světle katastrofické válečné situace Británie začali představovat významný vojenský přínos, a nebylo tedy na škodu vyjít vstříc jejich požadavkům. Stejně tak bylo britské definitivní uznání 18. července 1941 reakcí na Sovětský svaz, který Čechoslováky plně uznal pár hodin předtím.²⁵⁷

Prozatímní československá exilová vláda vznikla v červenci 1940 z dosavadního Československého národního výboru. Ten se ustavil 17. října 1939 v Paříži a tvořili jej Edvard Beneš, někdejší předseda lidovců Mons. Jan Šrámek, generálové Sergej Ingr a Rudolf Viest, ředitel brněnské Zbrojovky Eduard Outrata, Hubert Ripka, Štefan Osuský a Juraj Slávik. Pro své personální obsazení čelil výbor od počátku kritice, a to nejen od osob stojících mimo, ale i

²⁵⁵ Londýnská ulice Whitehall je lemována řadou vládních budov a její název tak bývá používán jako synonymum pro britskou vládu.

²⁵⁶ BROWN, M. D.: *Jak se jedná s demokracií*, s. 18–23, s. 91.

²⁵⁷ *Ibid.*, s. 65–92. SMETANA, V.: *From Re-Emergence to Uncertainties*, s. 59–64.

od vlastních členů. Osuský si připadal osamocen mezi „benešovci“ a Hodža namítal, že nejsou důsledně hájeny slovenské zájmy. Sociálním demokratům vadilo jednak složení výboru, jež považovali za příliš pravicové, neboť mezi členy nebyl zastoupen žádný z nich a „*nikdo nemá práva házeti na smetišť velké demokratické socialistické hnutí československého národa*“.²⁵⁸ Dále kritizovali zapojení starých koaličních politiků. Ve Francii působící sociálnědemokratickou emigraci, jejímiž nejaktivnějšími představiteli byli Jiří Stolz a Bohuslav Ečer, přivedl její odmítavý postoj vůči Československému národnímu výboru až ke spolupráci s Hodžou a Osuským, a tedy do opozice vůči Benešovi.²⁵⁹ Naléhavost sociálnědemokratických protestů nejprve utlumil Ripka, který jim nabídl placená místa v rodícím se úřednickém aparátu Československého národního výboru. Situaci v pařížské skupině pak definitivně uklidnil příchod dalších sociálnědemokratických emigrantů z protektorátu začátkem roku 1940. Jaromír Nečas, František Němec a Bohumil Laušman se za Beneše postavili a tlumočili mu podporu domácího odboje. Posílen ujištěním o výsadním postavení, jemuž se těšil doma, pokusil se Beneš výtky mířící na nereprezentativnost politického profilu Československého národního výboru vyřešit doplněním Jan Masaryka, Ladislava Feierabenda a Jaromíra Nečase, avšak v této věci narazil u ostatních členů výboru.

Byť sociální demokraté dlící ve Velké Británii byli Benešovi nakloněni podstatně víc než jejich pařížští soudruzi, nespokojené hlasy se ozývaly i v Londýně. Slova se chopili Václav Patzak a Rudolf Bechyně, k nimž se z umírněnějších pozic připojil i Josef Bělina, československý zástupce v organizaci na podporu uprchlíků Czech Refugee Trust Fund, publicista a odborářský funkcionář s dobrými kontakty na Labour Party.²⁶⁰ Patzak s Bechyněm v únoru 1940 Beneše žádali o přeměnu Československého národního výboru do podoby Národní rady, tedy orgánu,

²⁵⁸ ANM, f. Rudolf Bechyně, Materiály z veřejné činnosti původce fondu/Československá sociální demokracie, inv. č. 387, Prohlášení ÚV čs. soc. dem. v ČSR pro dr. E. Beneše, říjen 1939.

²⁵⁹ Ečerův dopis Benešovi z října 1939 dosti drsným způsobem ilustroval tehdy běžnou averzi řadových příslušníků domácího i zahraničního odboje k předmnichovskému politickému establishmentu. Dle Ečera bylo třeba, aby exilovou reprezentaci tvořili „*lidé schopní odborně, politicky, ale také last [but] not least fyzicky. S invalidy jsme udělali špatné zkušenosti... Měli jsme jednu garnituru doživotních vůdců státu, dodanou politickými stranami před 20 lety, a od té doby neobnovovanou. Lidé vyčerpaní fyzicky i opotřebovaní politicky (někteří opravdu byli již se svým duševním stavem hotovi) nemohli pak čelit kritické situaci a být Vaší oporou. Nedoporučuji přibírat do vlády lidi zatížené politickou zodpovědností za předmnichovské chyby. To není otázka viny či nevin. ... Proto by nebylo moudré tyto osobnosti reaktivovat teď' a zrovna v zahraničním odboji. Mním to bez jakéhokoliv osobního ostnu.*“ Ečer závěrem dodal, že za „staré“ politiky považuje Bechyněho, Hodžu i Šrámka. KUKLÍK, J. st. – KUKLÍK, J. ml.: Formování sociálně demokratického exilu..., s. 19.

²⁶⁰ Josef Bělina byl nejdůležitějším prostředníkem mezi československým sociálnědemokratickým exilem a Labour Party. Především v úvodní fázi války působil v rámci sociálnědemokratického proudu s velkým nasazením. Postupně však jeho vliv z důvodu ostražitosti vůči Sovětskému svazu slábl. Bělinovy válečné aktivity přibližuje ŠIMSOVÁ, Sylva: Dokumenty o exilovém sociálně demokratickém politikovi Josefu Bělinovi v britských archivech. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, 8 (2010), s. 265–284.

který by plnil funkci parlamentu. Navrhovali vytvoření celého systému prozatímního exilového státního zřízení v čele s Benešem jako prezidentem, vládou a zmíněnou Národní radou. S obdobným řešením již ve svých myšlenkách kalkuloval i Beneš, protože vznik kvazi parlamentního sboru se zastoupením více názorových proudů si Britové kladli jako jednu z podmínek pro rozhovory o uznání československých exilových orgánů. Foreign Office zároveň jednání podmiňoval zabezpečením spolupráce všech klíčových českých a slovenských politiků v emigraci. Beneš tedy musel především získat souhlas Osuského a Hodži. To se mu nakonec podařilo, byť definitivní slovo od Hodži i některých sociálních demokratů dostal až dodatečně.²⁶¹

Kromě prezidenta republiky a exilové vlády mělo prozatímní státní zřízení v době svého vzniku v půlce roku 1940 ještě třetí součást, a sice Státní radu, což měl být onen exilový „rádoby“ parlament – poradní a kontrolní orgán, podávající zprávy o otázkách, které mu byly vládou a prezidentem předloženy k vyjádření.²⁶² Aby byla splněna Brity stanovená podmínka uznání exilové vlády, měly mít ve Státní radě zastoupení všechny relevantní směry československé emigrace. Beneš tak zprvu předpokládal, že ve vedení Státní rady zasednou Bechyně a Hodža a že členy se stanou i českoslovenští Němci. Tato představa však došla jen částečného naplnění. Jednání o vstupu zástupce německých sociálních demokratů Wenzela Jaksche ztroskotala. Jednak pro ostrý odpor domácího odboje, dále z důvodu, že Jaksch provozoval z pohledu Čechoslováků k nezdaru a katastrofě odsouzenou „*silly policy*“,²⁶³ projevující se nejprve plány na federalizaci Československa, posléze odmítavým postojem k odsunu německého obyvatelstva, což znemožnilo jakoukoliv dohodu s Benešem a vládou. Nezdařilo se ani angažmá Milana Hodži, který sice funkci formálně přijal, ale do práce ve Státní radě se nezapořil. Dílčím úspěchem naopak byla účast Štefana Osuského a sociálních demokratů. Mimo struktury prozatímního státního zřízení zůstali komunisté, v souladu s direktivami Kominterny ze září 1939 v té době hovořící o oboustranně imperialistické válce a sledující linii protibenešovské propagandy.²⁶⁴

²⁶¹ KUKLÍK, J. st. – KUKLÍK, J. ml.: Formování sociálně demokratického exilu..., s. 16–35.

²⁶² V roce 1941 se státní zřízení rozšířilo ještě o Nejvyšší účetní a kontrolní úřad a roku 1942 ještě o Právní radu. Do širěji chápané struktury státního zřízení pak bývají zařazovány i československé vojenské jednotky ve Velké Británii, Sovětském svazu a na Blízkém východě, soustava polních soudů a československé zastupitelské úřady. DEJMEK, J. a kol.: *Československo*, s. 329.

²⁶³ Labour History Archive and Study Centre, People's History Museum, Manchester (LHASC), Labour Party (LP), James Middleton Papers (JSM/INT), box 5, Czechoslovakia, Bělina Huysmansovi 30. 8. 1944.

²⁶⁴ KUKLÍK, Jan ml.: *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Praha, Linde 2002, s. 28–47.

Ministerským předsedou exilové vlády byl jmenován Jan Šrámek, zosobňující kontinuitu s předmnichovskou republikou i Československým národním výborem. Zbylé členy pařížského výboru ve vládě doplnili ještě Jan Masaryk, agrárník Ladislav Feierabend i tři sociální demokraté; ministr sociální péče František Němec, ministr bez portfeje Jaromír Nečas a Ján Bečko, státní tajemník na ministerstvu sociální péče. Další reprezentanti sociální demokracie našli místo ve Státní radě. Z necelých čtyřiceti poslanců první Státní rady jich sociálními demokraty bylo osm. Členy bez hlasovacího práva byli ministři Němec, Bečko a Nečas. Ostatní, tedy Ján Čaplovič, Marie Jurnečková-Vorlová, Bohumil Laušman, Vojta Beneš a předseda Státní rady Rudolf Bechyně, byli členy plnoprávními.²⁶⁵

Sociální demokraté tak na jednu stranu nepochybně dosáhli svého, když byli jejich představitelé vtaženi do struktur exilového zřízení. Na druhou stranu začalo být brzy zřejmé, že jednota bude v sociálnědemokratickém táboře stěží dosažitelná. Sociální demokraté odcházeli z Československa s Hamplovým dobrozdáním „*rozbít každému hubu, kdo půjde proti Benešovi*“.²⁶⁶ Už v momentě prvního prezidentova vítězství, tedy při britském uznání exilové vlády, jež sociální demokraté vnímali hlavně jako psychologickou vzpruhu pro angažované Čechoslováky a deklarovali připravenost „*dostát svým povinnostem v boji proti nacistickému barbarství*“,²⁶⁷ se ale ukázalo, že představy jednotlivých soudruhů ohledně naplňování instrukce dlouholetého předsedy se budou různit. Vnitřní napětí bylo pro sociálnědemokratický proud charakteristické po celou dobu války. „*Esprit de corps*“,²⁶⁸ tedy odhodlání společně táhnout za jeden provaz, bylo mnohdy nedostatečné. Vzájemné porady, když už se k nim českoslovenští sociální demokraté byli schopni sejít, proto často bývaly „*very nasty*“.²⁶⁹ Interní osobní spory oslabovaly skupinu i navenek, a značně tak limitovaly možnosti spolupráce sociálních demokratů s Labour Party.²⁷⁰

S uznáním prozatímního státního zřízení se sociální demokracie začala štěpit na skupinu kolem ministrů, hlasujících loajálně s vládou, a na radikální kritiky stojící mimo kabinet, formující se

²⁶⁵ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 58–65. LHASC, LP, JSM/INT, box 5, Czechoslovakia, Bělina Gilliesovi 8. 12. 1940.

²⁶⁶ Těmito slovy vyprovázel Antonín Hampl do exilu Františka Němce. HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 126.

²⁶⁷ LHASC, LP, Labour and Socialist International (LSI), International Inter-Allied (Dallas Group) Correspondence 1940–1944, 25/1/38, Nečas Gilliesovi 31. 7. 1940.

²⁶⁸ *Ibid.*, JSM/INT, box 5, Czechoslovakia, Bělina Gilliesovi 8. 12. 1940.

²⁶⁹ *Ibid.*, Bělina Gilliesovi 19. 1. 1945.

²⁷⁰ LHASC, LP, LSI, File of documents dealing with the International 1923–1948, 27/4/7, Miscellaneous. Labouristům a jejich poměru k sociálnědemokratické emigraci v Londýně se věnuji v textu BROŽ, Jan: Jak se jedná s labouristy. Českoslovenští sociální demokraté v exilu a Labour Party během druhé světové války. In: *Historica Olomucensia*, 59 (2020), s. 155–171.

za Rudolfem Bechyněm. Benešovi záleželo především na jednotě prozatímního státního zřízení a vybízel k dělné spolupráci všech složek zahraniční akce. Důležité posty obsazoval lidmi, o jejichž loajalitu se nemusel obávat,²⁷¹ čímž systematicky posiloval své dominantní postavení uvnitř československého exilu.²⁷² Ne všichni však byli z Benešových personálních šachů nadšeni. Zklamání cítil ambiciózní Laušman, jenž doufal, že jej prezident povolá na ministerstvo sociální péče namísto Němce. Bechyně jakožto výrazná politická osobnost nesl snad ještě trpčeji, že mu prezident vyhradil méně vlivnou funkci. Motorem jeho exilového působení se tak stala snaha zvýšit význam Státní rady, a tím posílit své vlastní postavení. Ze Státní rady hodlal učinit reálnou politickou sílu, fungující jako kontrolní orgán a protiváha vůči kabinetu v čele s dle jeho názoru „neváženým a neřestným starcem“²⁷³ Šrámkem. Svůj kritický přístup k vládě Bechyně dále demonstroval obnovením vydávání časopisu *Nová svoboda* na londýnské půdě v březnu 1941. Spolu s Václavem Patzakem a pravidelnými přispěvateli Bohumilem Laušmanem či Zdeňkem Fierlingerem tak navázali na tradici stejnojmenného tiskoviny, sloužící v meziválečném období coby tribuna levicové inteligence z okolí Dělnické akademie. I v Londýně časopis vyjadřoval stanoviska levicového proudu sociálnědemokratického exilu i dalších politických skupin, které spojovala kritika vládní a Benešovy politiky. Bechyněho skupina se tak pro své aktivity dostávala do stále patrnějšího názorového nesouladu s vládními sociálními demokraty.²⁷⁴

Václav Majer se v době diskuzí exilových špiček o podobě čerstvě ustaveného státního zřízení nacházel necelých 300 kilometrů severozápadně od Londýna. Spolu s dalšími z necelých čtyř tisíců československých vojáků prožíval v létě 1940 první dny v táboře v Cholmondeley. Majer se stal velitelem stanu a stejně jako předtím ve Francii byl s Holubem přidělen k velitelské rotě do zákopnické čety.²⁷⁵ Místo zbraně tak nafasoval lopatu a pustil se do zvelebování tábora, jehož zařízení bylo v porovnání s podmínkami v Agde či na frontě na daleko vyšší úrovni. Obyvatelé stanů měli k dispozici osvětlení, dobrou úroveň hygieny zaručoval vodovod a

²⁷¹ Prezidentův tajemník Eduard Táborský si v létě 1944 do deníku zapsal Benešovu poznámku, že Šrámkovo jmenování ministerským předsedou bylo jediným východiskem, neboť „nikdo jiný by to tak neškodně nevedl. Takový Bechyně by byl nadělal spousty hlouposti.“ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 131.

²⁷² Pozdější britské snahy učinit v rámci československého exilu z Jana Masaryka „konzervativní protiváhu“ a jistý korektiv Benešovy prosovětské orientace neuspěly pro Masarykovu slabost a nerozhodnost. BRANDES, Detlef: *Limited Influence: The British and the Governments-in-Exile of Poland, Czechoslovakia and Yugoslavia*. In: GEANEY, Kathleen Brenda – SMETANA, Vít (eds.): *Exile in London: The Experience of Czechoslovakia and the Other Occupied Nations, 1939–1945*. Prague, Karolinum Press 2017, s. 12–19, s. 13.

²⁷³ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 58–59.

²⁷⁴ HORÁK, Jiří: Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji. In: *Svědectví*, ročník II, číslo 1 (1958), s. 38–54, s. 39–40. VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...*, s. 27–31.

²⁷⁵ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 122–123.

dostatek umýváren, proviantní skladiště bylo plné a v táboře nechybělo ani fotbalové hřiště. Vojáci dostávali žold a dobře najíst, byť československým kuchařům chvíli trvalo, než se naučili připravovat pokrmy z „uzených ryb, skopového, „sosičů“ a kapusty“.²⁷⁶ Materiálně si vojáci sice nemohli stěžovat, velmi znepokojující však byla nálada v mužstvu. Týdny fyzických i psychických útrap a zklamání z drtivé porážky Francie neblaze ovlivnily duševní rozpoložení vojáků. Armádní velení nebylo s to problém adekvátně řešit, důstojníci, kteří se neosvědčili, zůstávali ve svých funkcích, a mezi mužstvem tak stále častěji docházelo k individuálním i hromadným projevům nekázně.

„*Bouřlivě se rozvlnilo ideové proudění*“ a situace dospěla k otevřené konfrontaci. Interbrigadisté, především komunisté a jejich sympatizanti, začali požadovat „*očistu*“ vedení „*buržoazního*“ odboje a žádali záruky, že nebudou v „*kapitalistické válce v zájmu imperialistických mocností*“ zneužiti v boji proti Sovětskému svazu.²⁷⁷ Majer vzpomínal, jak v době kampaně „*španěláků*“²⁷⁸ s Holubem a dalšími „*po večerech navštěvovali jednotlivé stany a hovořili s vojáky o nesmyslnosti, bláznovství a zradě komunistických rozvratníků. Také důstojníci pomáhali a na naší straně byli Valčík, Bublík a Gabčík, kteří později byli vycvičeni jako parašutisté ... a vykonali spravedlivý trest na Heydrichovi.*“²⁷⁹ Vojenské velení, tedy generálové Sergej Ingr a Bedřich Neumann, reagovalo na projevy nespokojenců jejich označením za nositele vzpoury. Reptající vojáky nechalo odzbrojit, přemístit do oddělené části tábora a odmítalo jim vydávat stravu. Informace o napětí uvnitř československé armády se dostaly i do britského tisku, což znamenalo vážný politický problém ve chvíli, kdy vrcholila jednání o uznání československé exilové vlády. Dne 26. července 1940 přijel do Cholmondeley prezident Beneš, jenž vyslechl stížnosti delegace nespokojenců a slíbil nápravu všech nedostatků. Opoziční vojáci se však odmítli podříditi, takže následovala přísná opatření. Dalšího dne bylo 537 mužů, kteří vypověděli poslušnost československému velení – tedy cirka osmina

²⁷⁶ MAJER, V: V československé armádě..., s. 303.

²⁷⁷ ČEJKA, E.: *Československý odboj...*, s. 233–234. „*Levičáci, kteří nařikají, že ,tohle je kapitalistická válka‘ ..., mají v hlavě asi něco v nepořádku,*“ kroutil George Orwell hlavou nad direktivami Kominterny, platnými až do napadení Sovětského svazu. ORWELL, George: *Lev a jednorozec: Socialismus a anglická národní povaha*, 19. 2. 1941. In: *Lev a jednorozec: Eseje I.: (1928–1941)*. Praha, Argo 2013, s. 347–416, s. 385.

²⁷⁸ Interbrigadisté byli sice nejaktivnější, nikoliv však nejpočetnější skupinou účastníků vzpoury. Mezi nespokojenci tvořilo 165 „španěláků“ zhruba třetinu. Zároveň je pravdou, že rozhodná většina interbrigadistů, kteří působili v řadách československých pozemních jednotek v Británii, se ke vzpouře přidala. Sloužit dále zůstalo asi 60 z nich, přičemž někteří tak činili pouze na základě příkazu komunistického vedení, jež nadále potřebovalo mít v armádě spolehlivé informátory a agitátory. MARŠÁLEK, Z.: *„Česká“ nebo „československá“ armáda?*, s. 210.

²⁷⁹ MAJER, V: V československé armádě..., s. 303–304.

ze všech vojáků evakuovaných do Británie – převezeno do britského internačního tábora, aby byli posléze zařazeni do britských pracovních oddílů.²⁸⁰

Majer mezi vzbouřence nepatřil, vůdčím figurám československého exilu i vedení armády zůstával loajální. To ale neznamenalo, že by problémy vojáků nepovažoval za palčivé. Poručík Bernard Šik²⁸¹ do velitelského posudku napsal, že Majer je „*ustálené povahy se snahou stavěti se do postoje ochránce nižších a kritizování činnosti vyšších*“.²⁸² Nepřekvapí tedy, že Majerovi na pozitivním vývoji v armádě velmi záleželo. Prosazoval možnost zapojení vojáků do politického jednání a rozhodování a také kritizoval nedostatečné zastoupení socialistů v institucích československého exilového zřízení. Kolem Majera začalo vznikat neformální uskupení sociálnědemokratických vojáků, tvořící tak vedle v Londýně usazených provládních sociálních demokratů a Bechyného opozičně laděného křídla třetí sociálnědemokratický proud československé emigrace. Protože šlo o vcelku početnou skupinu, Majerovo slovo začalo mít záhy váhu i mezi soudruhy nad Temží. Jak dokládá vzájemná korespondence,²⁸³ svými názory na armádní problematiku se Majer v té době přibližoval pohledu Bohumila Laušmana. Desátník kulometné roty Laušman byl rovněž svědkem červencové rebelie v Cholmondeley. V prosinci 1940 byl vojenskou správou propuštěn do Londýna na trvalou dovolenou, aby mohl vykonávat funkci poslance Státní rady a předsedy jejího branného výboru.²⁸⁴ Další oblastí, v níž se Majerovo stanovisko ve druhé půlce roku blížilo názorům Laušmana, a tím i radikálnějšího Bechyného, byla kritika personálního obsazení a pravomocí vlády a Státní rady.²⁸⁵

Majer a Holub se jakožto lídři vojenské skupiny písemně obraceli nejen na Laušmana, ale i na další sociálnědemokratické představitele. V listu z prosince 1940, který adresovali ministrům Nečasovi, Němcovi, Bečkovi a poslancům Bechyněmu s Laušmanem, nabídli poměrně jasnou představu, jaká by podle nich měla být role sociálních demokratů nejen v realitě československého exilu, ale i v perspektivě poválečné budoucnosti, v níž měly nastat „*pronikavé změny ... v ohledu politickém, hospodářském i sociálním*“. V dopise dále stálo: „*V*

²⁸⁰ ČEJKA, E.: *Československý odboj...*, s. 234–235. ŠOLC, Jiří: *Útěky a návraty Bohumila Laušmana: Osud českého politika*. Praha, Naše vojsko 2008, s. 76–78. MARŠÁLEK, Z.: *"Česká" nebo "československá" armáda?*, s. 207–214.

²⁸¹ Šik velel Majerovi s Holubem v zákopnické četě už ve Francii a teď i v Anglii a podle Holubových vzpomínek byl „*schopný velitel, i když ne právě příjemný člověk*“. HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 122.

²⁸² VHA, f. Kmenové listy, Kmenový list Majer Václav.

²⁸³ ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Korespondence Majer–Laušman 1940–1941.

²⁸⁴ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 62–70.

²⁸⁵ Laušman ve svých pamětech uvedl, že v té době hájil „*zásadu, že Státní rada má mít právo kritiky vládní politiky i vojenské správy a že toto právo by mělo být pro Čechoslováky přinejmenším tak posvátné, jako je pro Angličany*.“ LAUŠMAN, Bohumil: *Kdo byl vinen?*. Vídeň, VI. n. 1953, s. 26–27.

odboji tvoříme nejpočetnější a nejsolidnější ideovou skupinu... Cítíme, že linie [vlády] je povážlivě pravicová, politicky a sociálně reakční... V armádě ... se zahnížďuje protekce, ... bezduché vojáckování, často antisemitismus a skrytě klerikalismus... Je třeba vyjasnit poměr těch, kteří vládou, k těm, kdož jsou ovládáni... Mělo se tak státi jmenováním Státní rady. Pochybujeme však, že toho bude dosaženo, neboť chudé vymezení její kompetence i její složení je v rozporu s principy demokracie... Vyloučení všech komunistických poslanců a německých sociálních demokratů, zatímco do Státní rady byli povoláni poslanci krajně pravicoví, je ukázkou demokracie podle denních potřeb. K zastoupení nových lidí zejména z řad vojáků není vůbec přihlíženo a zastoupení socialistů je nedostatečné. To nutno považovati za ... nespravedlivé i nebezpečné ... i pro budoucí úpravu poměrů doma, neboť přes všechna opačná tvrzení je jisté, že duch politiky zahraničního odboje bude míti ... rozhodující vliv na státoprávní a politické normy našeho nového státního celku... Pro naše zastoupení nemůže býti směrodatný nějaký politický klíč z posledních dob koalice, neboť vytvořením Národní strany práce v době pomnichovské nastalo nové přeskupení politických sil ... vyrostlo silné hnutí ... a věříme, že přes všecken teror a násilí je toto hnutí doma živé, neubitě a připravené. S touto skutečností musíme počítat i zde za hranicemi a vytvořiti předpoklady ... pozitivní spolupráce všech kladných socialistických sil... Každou jinou kombinaci nutno odmítati, zejména překonanou kombinaci starých politických stran a skupin, neboť k tomu se u nás již nemůžeme v žádném případě vrátiti... Kdo by tak činil, bude smeten. Národní strana práce byla výrazem snah a uskutečnění touhy pracujícího lidu po politickém i odborovém sjednocení a v rozhodné chvíli bude základem politického života v novém státním útvaru... Politické vedení odboje musí býti výrazem vůle vytvořiti novou formu státního života, jak předpokládá demokratický socialismus. My socialisté ... musíme míti program a vůli k práci i boji za jeho splnění.²⁸⁶

Jádro pře mezi dvěma skupinami londýnských sociálních demokratů spočívalo podle Jiřího Horáka v první půlce roku 1941 především v otázce, zda je za dané situace přednější věc socialismu, či společného odboje. V praxi to znamenalo jednak vyjasnit, kde leží hranice vhodné míry spolupráce s ostatními exilovými proudy, po jejímž překročení by již byla ohrožena realizace socialistických cílů, a dále promýšlet, zda má hnutí bezodkladně budovat pevnější strukturu ne nepodobnou organizačnímu uspořádání „staré“ sociální demokracie, nebo spíše volnější útvar, který pouze vytvoří podmínky pro sjednocení dělnické třídy po osvobození. Je přitom třeba říct, že kooperace s komunisty zatím nebyla na stole, neboť pro ně

²⁸⁶ ANM, f. Rudolf Bechyně, Korespondence/Osobní korespondence, inv. č. 89, Majer Václav, Majer a Holub Nečasovi, Němcovi, Bečkovi, Bechyněmu a Laušmanovi 1. 12. 1940.

tehdy válka ještě nezačala být vlasteneckou a zůstávala nadále imperialistickou. „Bechyňovci“ chtěli akceschopný aparát, jenž zvýší vliv socialistů na zahraniční odboj, postaví se reakční vládě se slabými sociálnědemokratickými ministry a důstojnickému sboru v armádě, který považovali z 80 % za fašistický. Koordinaci socialistických sil se nebránila ani provládní skupina, avšak důsledně se podřizovala prezidentově autoritě, upozorňovala, že pro vítězství nad nacismem je nezbytná spolupráce všech a je tedy třeba podpořit vládu, i když její složení není nejlepší. Případné sjednocení dělnické třídy do podoby „*velké konstruktivní socialistické strany*“²⁸⁷ mělo nastat až po osvobození a exil pro něj měl pouze ideově připravit předpoklady.²⁸⁸ Spory tedy nevyvolával ani tak obecný cíl, jako spíše konkrétní prostředky a načasování snah o jeho dosažení.

Přestože kritičnost vůči poměrům v exilu stavěla Majera s Holubem po bok bechyňovců, byla vojenská sociálnědemokratická skupina, do které patřil například i Bechyněho syn Zdeněk, v pravidelném kontaktu i s vládním proudem. Holub s Majerem často jezdili do Londýna ke konzultacím, po nichž je obvykle někdo z londýnských, nejčastěji Němec, Nečas nebo Laušman, pozval na večeři, při níž se diskutovalo dále. Vojenští předáci byli též častými hosty u Rudolfa Bechyněho, bydličního – stejně jako prezident Beneš – v londýnské čtvrti Putney. U Bechyňů byly „*politické rozhovory vždy také provoněny báječnými buchtami paní Fanyňky*“.²⁸⁹ Funkcionáři z metropole rovněž občas přijížděli za vojáky. Například Ján Bečko je v půlce prosince 1940 zastihl doslova „*u krumpáčů*“, ale nakonec dostal možnost k mužstvu i důstojníkům po práci promluvit a dojem z jeho návštěvy byl dobrý.²⁹⁰ Od jara 1941 se podmínky pro styk londýnských soudruhů s příslušníky armády ztížily, protože vláda přijala usnesení, podle kterého mohly nevojenské osoby vojáky navštívit pouze při slavnostních a oficiálních příležitostech.²⁹¹

Československá vojenská jednotka, v níž po událostech z léta 1940 zbylo 3 276 vojáků a důstojníků, prošla reorganizací. Nově zřízenou 1. československou smíšenou brigádu pod velením brigádního generála Bedřicha Neumanna tvořil 1. prapor, 2. prapor, do něhož patřili Majer s Holubem, a 1. dělostřelecký oddíl. Majera s Holubem a dalšími zákopníky v druhé půlce roku zaměstnávala především stavba dřevěných baráků v okolí venkovského sídla Walton

²⁸⁷ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 75.

²⁸⁸ HORÁK, J.: *Českoslovenští sociální demokraté...*, s. 41.

²⁸⁹ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 129.

²⁹⁰ ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Majer Laušmanovi 17. 12. 1940.

²⁹¹ *Ibid.*, Laušman Majerovi 9. 4. 1941, Laušman Majerovi 12. 5. 1941.

Hall, kam se během podzimu Čechoslováci přesunuli ze stanového tábora Cholmondeley. Četu zákopníků potkalo štěstí, protože byla ubytována nikoliv v barácích, které pomáhala stavět, ale přímo v honosné budově Walton Hall. Prostorné místnosti s krbem, v němž si vojáci opékali chléb a připravovali jídlo z ryb upytlačených v blízkém rybníku, velel tradičně Majer.²⁹² Tři dny po uzavření československo-britské dohody o československé branné moci vykonali vojáci 28. října 1940 přísahu v Leamingtonu, kde sídlilo velitelství brigády. Převzali zbraně a *battle dressy*, opatřené označením *Czechoslovakia* a státním znakem. Začal pravidelný výcvik, v případě zákopníků doprovázený úpravou prostorů a kladením drátěných překážek i jiných zátarasů v místech, kde hrozilo nebezpečí možné německé invaze.²⁹³ V noci ze 14. na 15. listopadu 1940 noví nájemníci Walton Hall hleděli na oblohu, která byla „*jakoby v jednom ohni*“. Znovu a znovu z ní padaly německé bomby a nálet *luftwaffe* proměnil velkou část zhruba 30 kilometrů vzdáleného Coventry v sutiny. Následujícího dne ráno odjeli Čechoslováci pomáhat se záchranou raněných, odklizením trosk a uvolňováním komunikací.²⁹⁴

Přese všechny odlišnosti prozatím nebyly v úvodu roku 1941 osobní a politické spory v sociálnědemokratickém táboře natolik zásadní, aby znemožnily společné porady o dalším postupu. Diskuze probíhaly jak mezi sociálnědemokratickými členy Státní rady, tak v širším kruhu bývalých členů sociální demokracie a Národní strany práce. Nevedly však k žádným výsledkům a budily dojem „*nemohoucnosti a neuspokojené ctižádosti*“.²⁹⁵ Názor jedněch, zdůrazňující potřebu určit reprezentaci zmocněnou k tomu, aby v emigraci jasně politicky působila jménem celého sociálnědemokratického proudu, se střetával s pohledem druhých, kteří upozorňovali na prezidentovu neochotu jednat se stranami, ale pouze s jednotlivými osobami, jež si vybral a jimž důvěřuje.²⁹⁶ Ve snaze nalézt cestu k nastolení udržitelné jednoty ve vlastních řadách ustavili českoslovenští sociální demokraté na schůzi 12. března výbor Československého socialistického klubu. Na jeho půdě měli do budoucna „ladit noty“ a lámat hroty možných sporů. Skupinu známou též jako Devítka tvořili předseda Bechyně, jednatel Laušman, členové vlády Bečko, Nečas, Němec a dále Čaplovič, Jurnečková-Vorlová, Majer a

²⁹² HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 131–136.

²⁹³ ČEJKA, E.: *Československý odboj...*, s. 235–238.

²⁹⁴ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 132. Majer ve vzpomínce uvedl, že na svou účast v záchranných pracích po *Coventry Blitzu* bude do smrti hrdý. MAJER, V.: *V československé armádě...*, s. 303.

²⁹⁵ Těmito slovy vyjádřil historik a diplomat Jan Opočenský, občasný účastník sociálnědemokratických schůzí, svůj pocit ze setkání 17. ledna. *Válečné deníky Jana Opočenského*. ČECHUROVÁ, Jana (et al.) (eds.). Praha, Karolinum 2001, s. 82.

²⁹⁶ LHASC, LP, JSM/INT, box 5, Czechoslovakia, Bělina Gilliesovi 1. 3. 1941.

Viboch.²⁹⁷ Nesoulad mezi členy se však nikoliv překvapivě projevil v otázce formálního uspořádání. Vládní trojice, držíc se Benešovy představy nadstranického exilu, o klubu uvažovala jako o volnějším, nezávislém útvaru. Naproti tomu Bechyně s Laušmanem, k nimž se přikláněli i „Majerovi vojáci“, tlačili na vznik pevnější, a tedy akceschopnější politické formace s volenými funkcionáři a hlasováním, jež by se stala oficiálním zahraničním vedením levicové strany.²⁹⁸

Organizační tříbení socialistického klubu drhlo i důsledkem špatných osobních vztahů. Majera spory mezi soudruhy nezajímaly. Oproti tomu, co bylo v sázce, je považoval za malichernost. „*Známe svoji skutečnou sílu doma i zde a divíme se, že není ani zdaleka využita,*“ obracel se v květnu poněkud rozčarovaně jménem vojáků z Walton Hall na londýnské špičky a žádal, „*aby došlo k ustavení skupiny neprodleně, bez zřetele na jakékoliv osobní nechuti a zájmy.*“ Majerův text pokračoval: „*Kdyby... nebylo možno dosáhnouti jednoty postupu a trval dosavadní stav, vedoucí k postupnému promarňování velkých hodnot a možností, jež zde jsou, pak my, kteří jsme v armádě a vycitujeme důležitost situace bezprostředněji, budeme nuceni dojíti k přesvědčení, že osobní rozpory, nevraživost a různé zájmy pronikly do takové hloubky, že není možno je odstraniti a že toto ohrožuje naši společnou věc. Z tohoto zjištění nebudeme pak váhati provésti příslušné důsledky a činiti Vás všechny za dnešní i budoucí stav plně odpovědnými.*“²⁹⁹ Jaké důsledky by vojáci neváhali provést, to Majer nespécifikoval. V dalším dopise již nicméně s potěšením konstatoval, že se věci konečně hýbou. Za vojáky vyjádřil souhlas s Bechyněm coby předsedou, místopředsedou Nečasem, jednatelem Laušmanem a Bělinou jakožto „styčným důstojníkem“ pro komunikaci s Labour Party. Dále Majer v duchu dopisu z prosince předcházejícího roku připomněl, jakým směrem by se podle představ vojenské skupiny měla ubírat činnost sociálnědemokratického exilu: „*Vycházejíce ze slavné a velké minulosti sociální demokracie... musíme nyní v této době založiti a budovati naše hnutí na takové základně – organizační i programové – jež umožní a docílí velkorysé sjednocení všech konstruktivních socialistických sil k vybudování mohutného dělnického hnutí socialistického, schopného boje za dosažení... našich cílů. Nemůžeme proto přecházet údobí Národní strany práce, která...*

²⁹⁷ HORÁK, J.: Českoslovenští sociální demokraté..., s. 42. Personální výčet členů výboru Československého socialistického klubu se různí. Josef Bělina se s Jiřím Horákem shodne na Bechyněm, Laušmanovi, Čaplovičovi a ministrech. Nezmiňuje však Jurnečkovou-Vorlovou, Majera a Vibocha a oproti tomu uvádí mezi členy sebe, Bräunera, Kosinu, Kříže, Patzaka, Stolze a Wintera. LHASC, LP, JSM/INT, box 5, Czechoslovakia, Bělina Gilliesovi 13. 3. 1941. Majer každopádně, vzhledem k tomu, že podepsal čestný závazek člena výboru, ve výboru opravdu působil.

²⁹⁸ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 75.

²⁹⁹ ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Majer Nečasovi, Němcovi, Bečkovi, Laušmanovi, Bělinovi, Čaplovičovi a Wintrovi 20. 5. 1941.

*nezanikla, ... nýbrž vstoupila do ilegality..., a proto je nutno budovati na jejím prohloubeném programu.*³⁰⁰

Pracující na vytvoření semknutějšího útvaru, který by jim pomohl vylepšit vlastní politickou pozici, předložili Bechyně s Laušmanem členům výboru socialistického klubu začátkem září 1941 k podpisu *Čestný závazek*. Podepsaný v něm na svou čest sliboval, že zachová „*věrnost k demokratickému socialismu*“, nebude vynášet informace z jednání, podřídí se rozhodnutí většiny, bude se „*přičiňovati, aby autorita a posice socialistických členů vlády, Státní rady, státní administrativy a výboru nebyla oslabována kritikami mimo půdu výboru*“, a konečně, že bude „*přísně postupovati proti každému, kdo by tento závazek porušil*“.³⁰¹ Majer svůj podpis pod dokument připojil. Sociálnědemokratičtí ministři a Pavol Víboch nikoliv, neboť podobná taktika podle nich hrozila vyústit v nebezpečnou izolaci sociálnědemokratické složky československého odboje a jeho tříštění.³⁰²

Kontroverze ohledně podpisů čestných závazků tak byla dalším důkazem disonance v sociálnědemokratickém táboře. Jeho vládní členové nebyli spokojeni, jakým směrem a jakým způsobem je Bechyně vede. Němec v půlce srpna podmiňoval svou účast na dalších poradách změnou Bechyněho chování a vyzýval ho, aby zanechal „*invektiv a klepů*“.³⁰³ Začátkem října ministři předsedovi Státní rady poslali společný dopis. Zopakovali v něm své stanovisko, že klub vnímají jako sdružení socialisticky smýšlejících lidí, nikoliv politickou stranu, protože pevně se stranicky organizovat bude možné až doma. Dále konstatovali, že hlavou odboje je Beneš a v jakýchkoliv sporných případech se podřídí jeho autoritě. Ohradili se proti způsobu, jakým Bechyně vede schůze, jimž dává „*ráz vysloveně politické strany*“ tím, že zavádí bojovné hlasování a trvá na podepsání čestného závazku, což de facto představuje návrat praxe podepisování reverzů. Svou činností pak sám zbytečně útočí na ně, sociálnědemokratické

³⁰⁰ ANM, f. Rudolf Bechyně, Korespondence/Osobní korespondence, inv. č. 89, Majer Václav, Majer Bechyněmu 1. 6. 1941.

³⁰¹ NA, f. Bohumil Laušman, kart. 27, inv. č. 21, Čestný závazek členů výboru čl. socialistického klubu.

³⁰² HORÁK, J.: Českoslovenští sociální demokraté..., s. 42.

³⁰³ ANM, f. Rudolf Bechyně, Korespondence/Osobní korespondence, inv. č. 104, Němec František, Němec Bechyněmu 16. 8. 1941.

ministry,³⁰⁴ a dokonce i na prezidenta.³⁰⁵ Bechyně v odpovědi označil výtky „*od první do poslední řádky za nesprávné, částečně i za nepravdivé*“ a uvedl, že ministři jdou a patří jinam než on.³⁰⁶ Jakákoliv spolupráce vládních sociálních demokratů s Bechyněm, ať už v rámci socialistického klubu či jinde, se tak v říjnu 1941 jevila jako obtížně představitelná. Vztahy ještě víc ochladly poté, co sociálnědemokratičtí ministři podpořili rozhodnutí prezidenta Beneše nahradit pro druhé funkční období Státní rady předsedu Bechyněho dosavadním přednostou její kanceláře Prokopem Maxou. Bechyněho se velmi dotklo, že má být vystřídán nikoliv politikem, ale úředníkem, který mu navíc do té doby byl podřízen.³⁰⁷

³⁰⁴ Konflikt mezi Bechyněm a exilovou vládou, a tedy i sociálnědemokratickými členy kabinetu, způsoboval především odlišný pohled na otázku neprůhledného financování československého zahraničního odboje z výnosů zbrojní výroby, již ve Velké Británii podle patentů brněnské Zbrojovky zajišťovala akciová společnost Caswick. Ústřední postavou kauzy byl ministr financí exilové vlády Eduard Outrata, předválečný ředitel Zbrojovky, nyní hlavní akcionář Caswicku. Bechyně byl přesvědčen, že Outratovo působení ve společnosti Caswick je motivováno snahou „*zašantročit státní majetek do soukromých rukou*“. Vláda včetně sociálnědemokratických ministrů se nakonec postavila za Outratu, i když především Nečasův pohled na věc prošel vývojem a jeho změna byla spíše důkazem loajality k Benešovi než osobního přesvědčení. KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 136–142.

³⁰⁵ ANM, f. Rudolf Bechyně, Korespondence/Osobní korespondence, inv. č. 104, Němec František, Němec, Bečko a Nečas Bechyněmu 6. 10. 1941.

³⁰⁶ *Ibid.*, Bechyně Nečasovi, Němcovi a Bečkovi 8. 10. 1941.

³⁰⁷ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 142–143.

7. Sovětský svaz ve válce a sociálnědemokratické reakce

Personální obměna na začátku druhého období Státní rady se neomezovala pouze na předsednický post. Prezident se do svého poradního sboru rozhodl k 21. listopadu jmenovat i Václava Majera, jenž v sociálnědemokratické skupině doplnil Bečka, Bechyněho, Vojtu Beneše, Čaploviče, Jurnečkovou-Vorlovou, Laušmana, Nečase, Němce a Vibocha, kteří byli do funkcí uvedeni 12. října. Sociální demokraté tak získali čtvrtinu všech mandátů, Laušman byl navíc jmenován místopředsedou Státní rady. Prezident rovněž provedl rekonstrukci Šrámkovy vlády, která se dílčím způsobem dotkla sociálních demokratů. Z dosavadních sociálnědemokratických členů zůstali v kabinetu všichni, ovšem kromě Němce, jenž nadále vedl ministerstvo sociální péče, se změnilo jejich postavení. Nečas byl jmenován ministrem pro hospodářskou rekonstrukci a zároveň byl pověřen vedením věcí, které náležely do kompetence ministerstva veřejných prací. Bečko se stal státním ministrem, pověřeným vedením Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu.³⁰⁸

Majer byl jako člen Státní rady začátkem prosince propuštěn z armády na dovolenou na dobu výkonu mandátu a vedení sociálnědemokratické vojenské skupiny předal Václavu Holubovi. Natrvalo přesídlil do Londýna, kde obýval byt v činžovním domě Grampians na Shepherds Bush Road, v západní části středu města v obvodu Hammersmith.³⁰⁹ Přestože Majer ve své politické kariéře postoupil zase o stupínek výše, v exilovém prostředí byl stále poměrně neznámou personou. Jak ukazují například deníkové záznamy Jana Opočenského, ani mezi sociálnědemokratickými exulanty neměli zdaleka všichni o Majerovi povědomí. Opočenský, jenž v rámci československého státního zřízení působil v aparátu ministerstva zahraničí, si v souvislosti s uvažovaným Majerovým jmenováním do Státní rady 15. listopadu 1941 do deníku neurčitě poznamenal, že „*socialisté prosazují jako člena za malozemědělce nějakého Majera, který je socialista*“³¹⁰ a 2. prosince pak o absolventovi pochvalovské obecné dvoutřídky a vyšší socialistické školy v Kladně psal jako o „*dr. Majerovi*“.³¹¹ Majerovo jmenování trpce nesl exilový ministr financí Ladislav Feierabend. Bývalý agrárník žádal prezidenta, aby při doplnění Státní rady nezapomínal na zemědělce, neboť „*tvoří 37 % národa*

³⁰⁸ KUKLÍK, J. st. – KUKLÍK, J. ml.: Formování sociálně demokratického exilu..., s. 43. HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 282. NA, f. Státní rada – Londýn (SR – L) – f. 836, ka. 9, inv. č. 17, sign. KPR a prezident ČSR, členové Státní rady 1941–42.

³⁰⁹ VHA, f. Kmenové listy, Kmenový list Majer Václav. NA, f. SR – L – f. 836, ka. 1, inv. č. 6, sign. Adresář členů vlády a Státní rady 1940–1945.

³¹⁰ *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 168.

³¹¹ *Ibid.*, s. 174.

*a složení Státní rady neodpovídá obrazu doma, když tam není žádný zemědělec“.*³¹² Přirozeně předpokládal, že Beneš vybere za reprezentanta zemědělců někoho z agrárníků. Prezident však jmenoval jako zástupce maloročníků Majera, opáčil, že žádného velkostatkáře-agrárníka jmenovat nemůže. Feierabend poté v rozhovoru s Benešem označil jeho počínání za diskriminaci, vece, že prezident „*dává do rukou zbraň agrárníkům, kteří byli proti němu*“.³¹³

V sociálnědemokratickém táboře se v závěru roku 1941 dosažení jednoty stále více jevílo jako iluzorní. Den po Mikuláši se u Laušmana doma potkalo několik sociálnědemokratických členů Státní rady. Podle líčení Pavola Víbocha se v jednu chvíli o slovo přihlásil Bechyně a ve své promluvě vyjádřil potřebu společného politického postupu proti prezidentovi, vládě i jejím sociálnědemokratickým ministrům. Když Majer namítl, že by snad bylo vhodné, aby podobných debat propříště byli sociálnědemokratičtí členi kabinetu přítomni, Bechyně opáčil, že on žádné ministry nemá, ztratil je a že vždy jednali za jeho zády. Majer dále projevoval nesouhlas,³¹⁴ Jurnečková-Vorlová „*sa tvárila jako človek, ktorému je to Bechyného jednání trapné*“, obličej Čaploviče s Laušmanem zračily „*nadšenie a súhlas*“ a Víboch „*bol pobúrený*“ a připadal si „*jako medzi zločincami*“. Závěrem porady Bechyně požadoval od přítomných závazek mlčenlivosti a Čaplovič oznámil, že nazítří svolává do svého bytu schůzi, na kterou pozval i komunistické členy Státní rady, „*aby ich získal pre spoločný postup*“.³¹⁵

Víbochovo svědectví ukazuje, že v už tak dost rozklížených sociálnědemokratických řadách začalo vzhledem k okolnostem válečného vývoje rezonovat další kontroverzní téma, a sice otázka spolupráce s komunisty. Vstup Sovětského svazu do války v červnu 1941 měl bezprostřední vliv na celý československý exil, a jistě nejen proto, že „*Göring neměl tolik letadel, aby mohl útočit na obě strany*“, takže přestalo soustavné bombardování Londýna, ve městě bylo bezpečněji a Ladislav Feierabend i další mohli bez obav vyrazit na koncert, do divadla, anebo severozápadně od centra na hřbíky a křemenáče do lesíčku u Gerald's Cross.³¹⁶ Zásadní proměna mezinárodní válečné situace se na podzim promítla do nového složení Státní

³¹² *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, sv. I., 1940–1941 (ZSČVL, I., 1940–1941)*. NĚMEČEK, Jan – ŠTOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan ml. (eds.). Praha, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2008, s. 751–770, 39. schůze 24. 11. 1941, s. 753.

³¹³ FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky II*. Brno, Atlantis 1994, s. 242–244.

³¹⁴ Majer svůj odmítavý postoj během následujícího týdne změnil. Již na schůzi 13. prosince se s Bechyněm, Čaplovičem, Jurnečkovou-Vorlovou a Laušmanem shodli, oproti názoru osamocněného Víbocha, na nutnosti ostře kritizovat vládu, a to včetně jejich sociálnědemokratických členů. KUKLÍK, J. st. – KUKLÍK, J. ml.: *Formování sociálně demokratického exilu...*, s. 44.

³¹⁵ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 78–79.

³¹⁶ FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky II*, s. 139–140.

rady, do níž dostali od prezidenta pozvání i zástupci londýnského vedení KSČ Anežka Hodinová-Spurná, Karel Kreibich, Václav Nosek a Josef Valo.³¹⁷ Napadením Sovětského svazu přestala být válka v komunistickém narativu imperialistickým konfliktem. Komunisté začali dávat najevo ochotu spolupracovat s představiteli západního odboje, ve Státní radě působili konstruktivním dojmem, byli loajální vůči Benešovi i vládě a mluvili „více o vlastenectví než o socializaci“. I Ladislav Feierabend přiznával, že si nemohl na chování představitelů KSČ stěžovat a po setkání s Noskem, o němž prezident hovořil jako o „dobrém českém fotrovi“, byl „zviklán ve svém negativním postoji ke komunistům“.³¹⁸ Změnu v přístupu londýnské exilové veřejnosti ke komunistům, k níž došlo po vstupu Sovětského svazu do války a KSČ do Státní rady, reflektoval na stránkách svého deníku i prezidentův kancléř Jaromír Smutný: „*Staří socialisté se radikalizují a mění rudou barvu na odstín moskevský, dostávají tzv. moskevskou červeň, vyložení buržoové prokazují komunistům čest, že k nim přisedají a debatují s nimi jako najednou rovní s rovnými, Moskva se jim už jeví jako náš jediný upřímný partner, zapomínají na to, jak nemohli doma přijít bolševikům na jméno....*“³¹⁹

Na rozdíl od sociálních demokratů slyneli komunisté disciplinovaností. Na londýnské exilové scéně představovali sílu, se kterou bylo třeba začít počítat, a bechyňovsko-laušmanovské křídlo sociální demokracie tak ucítilo příležitost posílit vlastní postavení. Články hledající inspiraci v Sovětském svazu se v Nové svobodě objevovaly už před červnem 1941, po něm se pak počet textů, které podporovaly jednostrannou, až nekritickou orientaci na Sovětský svaz, přirozeně znásobil. Protivládně naladěni sociální demokraté v nové situaci začali uvažovat o komunistech jako o potenciálních partnerech, s jejichž pomocí by bylo možné odkázat do patřičných míst kabinet „*rozhodné převahy pravice se slabým levicovým křídlem*“.³²⁰

Bechyně věřil, že komunisty zláká ke koordinované akci jeho představa provedení nutných fundamentálních změn meziválečného společenského uspořádání. Své názory Bechyně shrnul v rozsáhlém textu *Stát, demokracie a politické strany*, který vyšel na pokračování v Nové

³¹⁷ Počet komunistů ve Státní radě nakonec stoupl na šest, když se členy stali ještě Ivan Petruščák a Bohuslav Vrbenský. LAŠTOVIČKA, Bohuslav: *V Londýně za války: Zápasy o novou ČSR 1939–1945*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1961, s. 150.

³¹⁸ FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky II*, s. 147–151.

³¹⁹ *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943, I: Vztahy mezinárodní diplomacie k politice československé emigrace na západě (DHČP 1939–1943, I)*. OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (eds.). Praha, Academia 1966, s. 383–387, dok. č. 316 – 1943, říjen 4. Londýn. – Úvaha J. Smutného o ovzduší, které se vytvořilo v československé emigraci v Londýně v období boje československých komunistů za uzavření československo-sovětské smlouvy, s. 384.

³²⁰ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 144.

svobodě. „*Naše krise kotvila ve společenském řádu a jeho úpadku ... hospodářství kapitalismu na celé čáře selhalo. ... Zdravý život demokratický je nemožný ve společnosti, jejíž hospodářský řád je ovládán monopolním kapitálem,*“ konstatoval Bechyně ve třetí, závěrečné části dlouhého článku, a pokračoval: „*Zreformujte ústavní zřízení, volební řády, omezte moc i počet politických stran, dejte jim přiměřenější funkci, učiňte cokoliv v oboru státního a politického zřízení – a nespravili jste nic, dokud od základů nepřebudujete společenský řád. A to je hlavní úkol, před nímž stojíme v přítomné době. Co bylo v republice do Mnichova, náleží minulosti. Je to ukončená epocha. Jest jistě mnoho věcí zdravých a silných v tom období, na něž bude národ navazovat. Rozhodně k nim však nepatří typ starého politického stranictví, forma i činnost starých koaličních vlád. Chytil by vodu do koše, kdo by chtěl obnovovat bývalé politické strany a metody. Já na příklad k takovým rybářům nepatřím. Nechci se svými přáteli tvořiti znovu starou sociální demokracii. Jde o to, abychom již nyní položili základ velkého jednotného lidového hnutí s radikálním programem společenské přestavby. ... V první světové válce ... zvítězila politická demokracie. ... V druhé válce světové rodí se demokracie hospodářská – takové je naše přesvědčení.*“³²¹

Londýnští komunisté, byvše „*jen poštovní schránkou a hlásnou troubou*“³²² vedoucích činitelů trávících válku v Sovětském svazu, se však k Bechyněho nevoli drželi moskevských instrukcí, podle kterých měli kooperovat se všemi složkami londýnského odboje. Bechyněho představa, že se připojí k jeho otevřené kritice vlády a společně donutí prezidenta k rekonstrukci kabinetu ve prospěch radikální levice, tak nedošla naplnění. Byť Bechyněho počáteční nadšení nahradilo v poměru ke komunistům jisté rozčarování, jež vyústilo ve vzájemné očerňování v Nové svobodě a komunistickém listu Mladé Československo, propast mezi umírněnými a radikálními sociálními demokraty se nijak nezmenšila.³²³

Za hlavního programového mluvčího sociálnědemokratické levice, jenž se do poloviny roku 1941 výrazně realizoval na stránkách Nové svobody, byl pokládán Zdeněk Fierlinger. Svou představu socialistického programu předestřel nejprve v publikaci *Dnešní válka jako sociální krise*, vydané koncem roku 1940, a posléze na jaře v Nové svobodě v textu *Nejdříve jasnou myšlenku a program*. Fierlinger požadoval návrat k vědeckému marxismu a odmítal ideu

³²¹ BECHYNĚ, R.: Stát, demokracie a politické strany III. In: *Nová svoboda: List pro informaci politickou, kulturní a hospodářskou*, August-September 1941, s. 111–113.

³²² *Válečné deníky Jana Opočenského*, záznam z 10. 2. 1945, s. 401.

³²³ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 109–112.

budování obdoby Národní strany práce, neboť to by znamenalo začlenit do strany „*elementy, které nejsou marxistické*“.³²⁴ Z krize liberálnědemokratického uspořádání, vedoucího do pasti fašismu, navrhoval uniknout cestou socialistické alternativy. Kritizoval předmnichovský systém, prosazoval rozsáhlé politické a sociální reformy v revolučním duchu a pro inspiraci v ekonomické oblasti se obracel do Sovětského svazu. Nesouhlasil s prezidentovým názorem, že programové diskuze by měly být v odboji odloženy na později, ale naopak se vyslovil pro brzké budování základů nových „ideových hnutí“ v rámci exilu. Vládní sociální demokraté, využívající k prezentaci svých programových tezí časopis *Čechoslovák*, považovaný za oficiální list prozatímního státního zřízení, se též vyslovovali pro nutnost hlubokých společenských a hospodářských změn v osvobozené vlasti. Své ideje ovšem formulovali daleko umírněnějším jazykem a neopomínali zdůrazňovat sociální výdobytky první republiky. O potřebě důkladné revize předválečného zřízení tak nebylo sporu, názorové střety se však objevovaly v otázkách jejího rozsahu a načasování.³²⁵

Jestliže do léta 1941 mohl být Fierlinger vzhledem k spojení s Sovětským svazem s Německem brán za bezprizorního diplomata, který si dlouhou chvíli v Anglii krátil teoretizováním na stránkách jedné levicové tiskoviny, radikální obrat sovětské politiky vůči Československu znamenal i pro něj osobně podstatnou změnu. Po uznání československé exilové vlády Moskvou a obnovení diplomatických styků se totiž prezident v zájmu kontinuity rozhodl křeslo vyslance v Sovětském svazu obsadit právě Fierlingerem, který tuto funkci vykonával již mezi léty 1937–1939. Pozdější vývoj ukázal, že jeho jmenování na významný post přispělo k další diferenciaci československého exilu a nebylo právě nejprozíravějším Benešovým krokem. Staronový vyslanec se totiž pro své neskrývané sovětofilství, jež se promítalo do výkonu jeho diplomatické funkce, dostával od počátku do sporů s vládou i prezidentem. Naopak londýnští zastánci blízké spolupráce se Sovětským svazem a československými komunisty hodnotili Fierlingerovo angažmá kladně.³²⁶

Dalším projevem dosud marného úsilí vybudovat organizační strukturu, na jejíž podobě a fungování by se dokázali všichni sociální demokraté shodnout, bylo vytvoření klubu členů vlády a Státní rady, v jehož čele stáli Bechyně a Němec. Socialistický klub měl po neúspěchu

³²⁴ *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 82.

³²⁵ KUKLÍK, J. st. – KUKLÍK, J. ml.: Formování sociálně demokratického exilu..., s. 39–41. FIERLINGER, Zdeněk: *Ve službách ČSR: Paměti z druhého zahraničního odboje. Díl první*. Praha, Dělnické nakladatelství 1947, s. 341–343. HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 249–256.

³²⁶ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 148–152.

Devítky znovu přivést k racionální diskuzi vládní sociální demokrata a Bechyněho stoupence. Na setkání koncem ledna 1942 byl přijat Majerův návrh, podle kterého se měli sociální demokraté scházet pravidelně jednou za dva týdny, aby se vzájemně informovali a pokoušeli se najít společnou řeč. Ne poprvé a ne naposled se však ukázalo, že názory na základní ideologické a politické otázky jsou velmi rozdílné. Bylo tedy rozhodnuto o svolání konference, jíž se mělo zúčastnit pokud možno co nejvíce příslušníků sociálnědemokratického ideového proudu, kteří by probrali sporná témata a stanovili všeobecně přijatelná východiska dalšího postupu. Podnětem pro uspořádání konference se stalo radikálně formulované dubnové *Prohlášení k současné politické situaci* skupiny sociálnědemokratických vojáků.³²⁷ Holubem podepsaný dopis uváděl, že „*socialisté nemohou dále ustupovat*“ pravicové vládní převaze, a že pokud se pravice nepodřídí, musí „*k tomu být donucena*“. Dále žádal, aby byly položeny „*pevné a trvalé základy*“ pro sjednocení dělnické třídy.³²⁸ Konference funkcionářů bývalé sociální demokracie a Národní strany práce se konala v Londýně 9. června 1942 a požadavky armádních sociálních demokratů se staly předmětem ostré diskuze. Sociální demokraté z okruhu Nové svobody s vývody dopisu souhlasili. Ústy Václava Patzaka pravili, že se „*moc nachází v rukou pravicových živlů*“, a volali po „*odstranění nadvlády agrárníků*“. Patzakovi rozhodně oponoval Josef Bělina, varující před jakoukoliv spoluprací s komunisty, a redaktor BBC Josef Kosina, který dokonce navrhoval vůbec se vojenskou rezolucí nezabývat a hodit ji do koše. V reakci na prohlášení vojáků vyslovila konference souhlas s touto jeho částí, podle které exilová vláda není představitelkou vůle lidu doma ani většiny emigrace. Dále konstatovala, že v táboře levice nebylo doposud dosaženo „*ideového jasna*“, avšak odmítla z rozkolu dělnické třídy vinit její „*sociálně reformní*“ složku.

Výsledkem konference bylo kompromisní usnesení, které se sice hlásilo k prvorepublikové tradici, ale zároveň podle něj nemělo v exilu dojít k obnově stranické struktury na starých, tedy předmnichovských základech. Bylo jistě úspěchem, že se účastníci porady nakonec vůbec byli s to shodnout na závěrečném dokumentu. Na druhou stranu však tento úspěch značně relativizovala skutečnost, že usnesení bylo formulováno bez přímého vlivu těch, kteří k jeho vzniku svým dopisem vlastně dali popud – tedy bez sociálnědemokratických vojáků. Jiří Horák

³²⁷ Václav Majer o 17 let později vyslovil domněnku, podle které mohl být návrh Prohlášení dílem Rudolfa Bechyněho, jenž text přes svého syna Zdeňka, působícího v armádní skupině, „podstrčil“ Holubovi, který si jej poté osvojil. Jiří Horák však s touto myšlenkou polemizuje a silně se přiklání k závěru, že dopis je autentickým vyjádřením pohledu sociálnědemokratického mužstva. HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 296.

³²⁸ HORÁK, J.: *Českoslovenští sociální demokraté...*, s. 43–44. FIERLINGER, Zdeněk: *Ve službách ČSR: Paměti z druhého zahraničního odboje. Díl druhý*. Praha, Svoboda 1948, s. 126.

uvádí, že reprezentantům armádní skupiny se na konferenci nedostalo pozvání, účastni tak byli pouze jednotlivci z jejich řad, a proto vojáci mohli být sotva spokojeni s vyzněním usnesení. Tato skutečnost se pak projevila během srpna, kdy radikálně orientovaní sociální demokraté přišli s návrhem *vyhlášení zásad spolupráce* sociálních demokratů s komunisty, které nepřipouštělo kompromisy, konstatovalo, že dvacetiletí československého reformního socialismu nevedlo k cíli, a žádalo společný postup s komunisty ve všech oblastech zahraničního odboje.³²⁹

Václav Majer přicházel do Londýna od vojáků z Walton Hall značně kriticky naladěný vůči fungování centrálních struktur československé emigrace. Během roku 1942 tak hledal svou pozici na londýnské scéně a dostal se do několika konfliktů s jejími politickými reprezentanty. Ve Státní radě Majer aktivně působil zejména v branném výboru.³³⁰ Zde navázal na spolupráci s Bohumilem Laušmanem, jenž již od prvního funkčního období Státní rady na půdě výboru kritizoval poměry v československých jednotkách, ať už se jednalo o výhrady ke způsobu evakuace armády z Francie či k počátkům organizace vojska na britském území.³³¹ V prvních měsících roku 1942 roztočili Majer s Laušmanem v branném výboru další kolo konfliktů s ministrem národní obrany Ingrem. Spor se vedl o ministerstvem organizované přípravné kurzy pro důstojníky v Leamingtonu. Účelem těchto kurzů bylo připravit vojáky na jejich roli v závěrečné fázi války a na několikaměsíční přechodné bezprostředně poválečné období, během něhož měly vojenské orgány osvobozené československé území spravovat, dokud nedojde k předání správy do rukou civilních institucí. Majer s Laušmanem uznávali nutnost připravit armádu na úkoly na přelomu války a míru, obávali se však politického zneužití vojska, neboť měli od účastníků kurzů informace, že obsahová náplň kurzů je z tohoto hlediska problematická. „*Armáda nesmí být samostatným politickým činitelem, nýbrž pouze pomocníkem ústavních orgánů při dodržování pořádku,*“ shrnul Majer na schůzi branného výboru 7. dubna. Ministr Ingr na nařčení reagoval poukazem na skutečnost, že podoba kurzů je výsledkem porad s prezidentem. Možnost zneužití armády k politickým účelům vyloučil, říka, že leamingtonské přednášky „*nemají naprosto nic společného s nějakým politickým režimem nebo zabarvením*“. Obdobně se ministr vymezil vůči nařčení, že důstojníci cvičí přebírání státní správy do svých rukou. Vzhledem k tajnosti kurzů žádal po Laušmanovi jméno osoby, která

³²⁹ HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 292–308.

³³⁰ Kromě členství v branném výboru byl Majer v druhém funkčním období Státní rady též zapisovatelem výboru hospodářského a sociálního. NA, f. SR – L – f. 836, ka. 18, inv. č. 26, sign. Osobní záležitosti členů Státní rady 1940–1945, seznamy členů jednotlivých výborů Státní rady.

³³¹ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 133–134.

mu informace poskytla, což Laušman odmítl a vyzval Ingra, aby po informátorovi nepátral a aby nikdo nebyl trestán za to, že se baví s členy prezidentova poradního sboru. Po schůzce s Benešem a dalším Ingrově ubezpečení nicméně Laušman 24. dubna konstatoval, že leamingtonské kurzy probíhají „*v duchu ústavních zákonů republiky*“.³³²

Napětí v branném výboru nicméně nadále přetrvávalo a projevilo se kupříkladu v září a říjnu 1942, kdy Majer v diskuzi nad Ingrovým expoé o aktuálním stavu armády odmítl zákaz kolportáže časopisů a jiných tiskovin v armádě. Branný výbor sice přivítal opatření ministerstva, jimiž v armádě postupovalo proti šíření „*tiskovin s tendencí protistátní a rozvratnou*“, avšak celkově „*nedospěl k přesvědčení, že tento zákaz vyhovuje poměrům*“ v zahraničním vojsku, a prostřednictvím Majerem připravené rezoluce vyzval vojenskou správu, aby „*věc jinak vhodně vyřešila*“.³³³

Z Majerových polemik vedených mimo půdu branného výboru se v prvním roce jeho londýnského působení dostalo širší publicity výměně názorů s ministrem financí Ladislavem Feierabendem. Příčinou rozmlývky byl *Středoevropský manifest* – zemědělský program agrárních reforem založených na udržení soukromého vlastnictví půdy s připuštěním dobrovolného družstevnictví. Manifest představoval výsledek neformálních rokování agrárních politiků sedmi středoevropských a balkánských států, kteří se v první půlce roku 1942 scházeli v Londýně, aby promýšleli možnosti poválečné zemědělské spolupráce.³³⁴ Majer výsledný text, přesněji angažmá bývalých agrárníků a současných ministrů Feierabenda a Jána Lichnera v procesu jeho vzniku i následné propagace, napadal na různých místech a rozličnými způsoby; ať už projevy ve Státní radě či dopisem, kterým se spolu s dalšími kolegy ze Státní rady obrátil na předsedu vlády Šrámka, respektive ministra Ripku. Delegace socialistů se v září vypravila i

³³² ANM, f. Rudolf Bechyně, Materiály z veřejné činnosti původce fondu/Národní rada ČS v Paříži, Státní rada v Londýně, inv. č. 379, Jednání branného výboru Stát. rady 7. dubna 1942 až 24. dubna 1942.

³³³ Rozprava branného výboru. In: *Čechoslovák*, 6. 11. 1942, s. 6. Nová svoboda v textu zdůvodňujícím odmítnutí zákazu kolportáže v podobě předkládané vojenskou správou argumentovala nebezpečím oklešťování práv vojáků. Neznámý autor textu dával československého „*Masarykova vojáka*“, který je „*demokrat, myslící a vzdělaný člověk*“, do protikladu k „*nemyslicímu vojáku Hitlerovu*“, který pouze „*otrocky poslouchá*“. Masarykův voják „*nedělá puče, ... respektuje zákonité autority, ale zůstává i v uniformě občanem, dožaduje se, aby tyto autority byly hodny jeho důvěry. ... Nedělá politiku, dokud je v aktivní službě, ale chce a musí politice rozumět, a proto chce a musí být zpraven o veřejných věcech a chce o nich ve volné chvíli svobodně pohovořit s kamarády.*“ Masarykův voják In: *Nová svoboda*, October 1942, s. 224.

³³⁴ KUKLÍK, J. ml.: *Znárodněné Československo*, s. 113–114. Feierabend manifest otiskl jako přílohu ve svých pamětech. *Středoevropský manifest*. In: FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky II*. Brno, Atlantis 1994. Příloha 2/10, s. 330–307.

za Benešem. Prezident ale protestující odbyl tím, že se „*nesmějí divit, když agráři hájí názory, které jsou socialistům nepřijemné*“.³³⁵

Došlo i na názorovou výměnu v tisku. Když Feierabend koncem července v Českoslováku publikoval článek, v němž program představil, reagoval Majer o měsíc později v témže periodiku polemickým textem. Feierabendovi vytkl, že manifest v tisku i v srpnovém rozhlasovém projevu vysílaném do protektorátu prezentoval nikoliv jako jeden z řady možných podnětů k diskusi, nýbrž jako závazný zemědělský program. Konstatoval nevhodnost takového přístupu s poukazem na to, že agráři reprezentují pouze část československého zemědělského lidu, a tak by neměli navozovat dojem, že mluví za všechny. Majer dále vyjádřil přesvědčení, že zemědělství nelze vylučovat z celkového souboru hospodářských a sociálních otázek a řešení zemědělského problému se nedá považovat za „*úze stavovskou záležitost*“. Programu rovněž vytkl, že „*spočívá na předpokladu udržení současného soukromokapitalistického řádu*“, a i když hovoří o vyvlastnění velkostatků a rozdělení půdy sedlákům, zapomíná na chalupníky, baráčníky i venkovské dělníky a opomíjí otázku pachtovného a sociálního pojištění zemědělců. Odmítl tak heslo programu, znějící „*zemi sedlákům*“, upozorniv, že sedláci měli půdy vždy dostatek. Výhradním upřednostňováním „*individuálního selského vlastnictví*“ pak dle Majera manifest popíral „*skvělé výsledky kolektivního obhospodařování půdy v SSSR, ale i úspěch a krásné výsledky družstevního podnikání zemědělského v zemích skandinávských*“. Závěrem označil program za „*nedomyšlený, ... možno říci i politicky reakční*“, neboť, i přes verbální podmiňování úspěchu kooperací Anglie, Ameriky a Sovětského svazu, byl podle Majerova názoru Sovětský svaz reálně ze spolupráce vylučován. Feierabend na Majerovy poznámky odpověděl o týden později. Odmítl, že by program prezentoval jako hotovou věc, a souhlasil, že zemědělský problém nelze vyjímát z celkového řešení hospodářsko-sociálních otázek, avšak „*někde nutno začít*“. Ocenil „*krásné výsledky*“ skandinávského zemědělského družstevnictví a konstatoval, že ve Skandinávii je půda v soukromém vlastnictví. Odmítl, že by program podle hesla „*zemi sedlákům*“ chtěl půdu dávat těm, kdož ji mají, a upozornil, že v rozhlasovém projevu domů řekl: „*Půda necht' patří těm, kteří na ní skutečně pracují*“. Výtku na vyloučení Sovětského svazu ze spolupráce odmítl

³³⁵ FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky II*, s. 189–197. *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně*, sv. II., 1942 (*ZSČVL, II., 1942*). NĚMEČEK, Jan – ŠTOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan ml. – BÍLEK, Jan (eds.). Praha, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2011, s. 799–824, 77. schůze 21. 12. 1942, příloha F, 22. 11. 1942 – Dopis H. Ripky V. Majerovi, týkající se projevu L. Feierabenda v československém vysílání britského rozhlasu BBC o programu poválečné zemědělské politiky, s. 823–824.

poukazem na text manifestu, který uváděl, že „provedení programu bude odvislé od rozsahu pomoci, kterou poskytnou Velká Británie, USA a SSSR.“ Polemiku v tisku uzavřel další týden text, v němž Majer nazval Feierabendovu reakci „zbytečně nervosní“ a označil za „zajímavé přiznání“ skutečnost, že „ve své rozhlasové řeči pan ministr necitoval program, nýbrž požadavek ‚zemi sedlákům‘ změnil tak, že půda patří těm, kdož na ní pracují.“³³⁶

Zemědělský manifest a s ním spojené kontroverze se řešily i na jednání kabinetu. Rozhodně však nešlo o prioritu, neboť i když se agrární středoevropský program poprvé na pořadu schůze objevil již v září, byl tento bod opakovaně odsouván. Dostalo se na něj až 18. prosince. Feierabend program představil a hájil jeho závěry především vůči připomínkám Bečka a Němce. O tři dny později, na poslední schůzi roku, se ministři k tématu ještě krátce vrátili. Feierabend přečetl svůj kritizovaný projev přednesený v srpnu v československém vysílání BBC a Ripka seznámil kolegy s odpovědí Majerovi na protestní dopis členů Státní rady. Tím byla věc vyřízena, vláda žádné formální usnesení ve věci středoevropského zemědělského programu nepřijala. Šrámek tak mohl schůzi uzavřít a popřát „pánům příjemné vánoční svátky“.³³⁷ Když Majer otázku ještě zvedl 10. února 1943 v politickém výboru Státní rady, Ripka mu odpověděl, že manifest je soukromým elaborátem, a vláda proto neměla důvod k němu zaujímat stanovisko.³³⁸

Do sporů s celou vládou, a tedy i její sociálnědemokratickou složkou, se během roku 1942 dostávali nejen sociálnědemokratičtí zástupci ve Státní radě, ať už to byli Laušman, Majer či Bechyně, jenž z pozice řadového člena ztrácel zábrany a na kabinet stále tvrději útočil. Ke konfliktům docházelo i uvnitř kabinetu mezi vládními sociálními demokraty a zbylými ministry. Zejména se vyhroutil spor mezi Nečasem a nesocialistickými členy vlády. Jeho počátky sahaly již do poloviny předešlého roku a souvisely s rozsahem politických, ekonomických a sociálních proměn poválečného Československa. Ministři Outrata a Lichner tehdy Nečase kritizovali, že s ostatními členy vlády dopředu nekonzultoval obsah svého rozhlasového

³³⁶ FEIERABEND, L. K.: Příklad poválečné spolupráce. In: *Čechoslóvák*, 31. 7. 1942, s. 8. MAJER, V.: To není příklad poválečné spolupráce. In: *Čechoslóvák*, 28. 8. 1942, s. 9. FEIERABEND, L. K.: Moje odpověď. In: *Čechoslóvák*, 4. 9. 1942, s. 11. MAJER, V.: Místo odpovědi. In: *Čechoslóvák*, 11. 9. 1942, s. 9. Středoevropskému manifestu se věnovaly i šifrou E.L.B. respektive L.B. podepsané články v *Nové svobodě*. Texty jednak shrnovaly polemiku v *Čechoslóvák*u, jednak detailněji rozebíraly jednotlivé body předloženého zemědělského programu, přičemž kritika mířila obdobným směrem jako Majerovy poznámky. E.L.B.: Program zemědělského pokroku?. In: *Nová svoboda*, September 1942, s. 182–183. L.B.: O zemědělském programu Dra. Feierabenda. In: *Nová svoboda*, September 1942, s. 183–184. TÝŽ.: O zemědělském programu Dra. Feierabenda. In: *Nová svoboda*, October 1942, s. 211–212.

³³⁷ *ZSČVL, II., 1942*, s. 786–798, 76. schůze 18. 12. 1942, s. 799–824, 77. schůze 21. 12. 1942.

³³⁸ FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky II*, s. 196.

projevu z 1. května 1941, v němž zmínil nutnost provedení znárodnění a pozemkové reformy.³³⁹ Je příznačné, že Nečase za rozhlasové vystoupení plísnila i Nová svoboda; Nečasovi taktéž vytkla jednak absenci diskuze před projevem, jednak rozsah navrhovaných socializačních změn v hospodářství, které však – na rozdíl od ministrů – považovala za nedostačující.³⁴⁰ Když Nečas na jaře 1942 v hospodářském a sociálním výboru Státní rady představil svůj návrh poválečné hospodářské obnovy Československa, dostalo se mu obdobných reakcí. Kolegové ministři i opozičně naladěni sociální demokraté protestovali, že je staví před hotovou věc, aniž by s nimi záležitost předtím projednal, a stejně tak ho obě skupiny káraly za nedostatečnou, či naopak přílišnou šířku a hloubku uvažovaných opatření.³⁴¹

Podzimní měsíce byly vzhledem k roční funkční periodě Státní rady tradičním časem jmenování jejího nového složení. Sociálnědemokratická reprezentace zůstávala pro třetí zasedání personálně stejná jako v předcházejícím období. Majer byl na ustavující plenární schůzi 5. listopadu 1942 zvolen za předsedu branného výboru a člena výborů politického a hospodářského a sociálního.³⁴² Dne 14. listopadu též došlo na velkou rekonstrukci exilového kabinetu, již vyústila vládní krize způsobená spory o financování zahraničního odboje ze zbrojařských aktivit společnosti Caswick a osobním konfliktem ministrů Nečase a Outraty. Kabinet podal demisi a prezident v podstatě obratem jmenoval novou vládu, již bez obou znesvářených ministrů. Sociální demokraty tak v kabinetu nadále zastupovali Bečko jako ministr sociální péče a současně správce věcí spadajících do působnosti ministerstva zdravotnictví a tělesné výchovy a Němec coby ministr hospodářské obnovy a rovněž správce otázek náležících do gesce ministerstva školství a národní osvěty.³⁴³

³³⁹ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 151–152.

³⁴⁰ Nezbytnost programové diskuse. In: *Nová svoboda*, May 1941, s. 69–70.

³⁴¹ HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 290–291. *E.L.B.*: Hospodářský řád, appeasement nebo anarchie?. In: *Nová svoboda*, April 1942, s. 80–81.

³⁴² Státní rada. Volba předsednictva pro III. zasedání SR. Vyslanec Prokop Maxa zvolen aklamací předsedou. In: *Čechoslovák*, 13. 11. 1942, s. 2.

³⁴³ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 109–110.

8. 1943 – rok dalších úroků doleva

„Dosti ponurý dojem, který nevěstil do budoucna nic dobrého“ – tak hodnotili kondici sociálnědemokratického exilu na sklonku roku 1941 ve své studii otec a syn Kuklíkovi.³⁴⁴ O rok později se nenabízel lepší obrázek, naopak. Programové rozdíly a rozpory mezi sociálnědemokratickými ministry a bechyňovsko-laušmanovskou levicí, reprezentovanou členy Státní rady a okruhem časopisu *Nová svoboda*, během dvanácti měsíců vzrostly a od počátku roku 1943 se nadále stupňovaly.

Nesoulad mezi umírněnými a radikálními sociálními demokraty potvrdila a posílila Laušmanova několikaměsíční pouť do Sovětského svazu, z níž se koncem zimy 1943 vrátil. Nikoliv nevýznamný člen Státní rady vyrazil na východ jako soukromá osoba, byť s vědomím prezidenta, který mu prostřednictvím předsedy Státní rady Maxy poskytl placené volno a čtvrtletní dovolenou, do níž se nezapočítával čas strávený na cestě.³⁴⁵ Vzhledem k nesouhlasu Němce a Majera se Laušmanovi nepodařilo získat mandát hovořit v sovětském Rusku za všechny sociální demokraty.³⁴⁶ Britskou pevninu tak 29. května 1942 opouštěl jako posel sociálnědemokratické levice s cílem domluvit socialistickou spolupráci. Takzvanou severní cestou přes Severní a Barentsovo moře doplul o čtyři měsíce později k ruským břehům. Navštívil Kujbyšev – dnešní Samaru –, kam byly v době německé ofenzivy evakuovány diplomatické úřady, Buzuluk a Moskvu. Pro další pohyby na československé emigrantské levice byla důležitá jeho setkání s Gottwaldem i dalšími představiteli komunistického vedení a čas trávený s velvyslancem Fierlingerem, který mladšího kolegu povzbuzoval v kritickém pohledu na zástupce sociální demokracie ve vládě.

Počátkem října došlo k rozhovorům Laušmana s Gottwaldem, při nichž šéf KSČ ostře zkritizoval politiku londýnské vlády. Zároveň však upozornil na aktuální taktickou potřebu působit nikoliv na užším půdorysu *lidové* – tedy pouze levicové – fronty, nýbrž na bázi fronty širší, *národní*, v níž spolupracují všechny protifašistické síly. Z této pozice pak levicovým sociálním demokratům vytýkal jejich snahu o těsnou kooperaci výlučně s KSČ. Zároveň Gottwald vyjádřil i nespokojenost s chováním londýnských komunistů, jimž měl za zlé, že útočí na sociální demokraty na stránkách časopisu *Mladé Československo*. Laušmana překvapila

³⁴⁴ KUKLÍK, J. st. – KUKLÍK, J. ml.: Formování sociálně demokratického exilu..., s. 44.

³⁴⁵ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 85.

³⁴⁶ HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 309.

Gottwaldova rezervovanost, nicméně jeho východiska respektoval a v jejich duchu instruoval v četných zprávách zasílaných do Londýna své spolupracovníky.

Nabídka koordinovaného postupu bechyňovsko-laušmanovské skupiny a londýnských komunistů však zřejmě Gottwaldovi nebyla zcela cizí. Měsíc po jednání s Laušmanem totiž na Gottwaldův popud otázku možného „*podnícení pokrokových činitelů, kteří by vytvořili určitou platformu pro důsledný národně osvobozenecý boj*“ vznesl Jan Šverma na poradě s Georgi Dimitrovem, generálním tajemníkem Kominterny. Dimitrov však zdůraznil, že vzhledem k Benešově otevřenosti vůči Sovětskému svazu je nejdůležitější zachovat dobré vztahy s prezidentem. „*Navrhované vystoupení v Londýně*“ by v tomto smyslu znamenalo „*vážné politické nebezpečí*“, jemuž bylo třeba „*za každou cenu zabránit*“. Držice se těchto směrnic, absolvovali komunisté poslední sérii jednání s Laušmanem na přelomu let 1942/1943. Laušmanův návrh, aby komunisté s levými sociálními demokraty vytvořili společný blok, a donutili tak prezidenta k rekonstrukci kabinetu v jejich prospěch, KSČ odmítla. Zklamání Laušmanovi dále přinesla i neochota komunistů příliš mluvit o budoucnosti a uspořádání poválečných poměrů v republice. Spokojený mohl naopak být s navázáním kontaktů s vedením KSČ a s příslibem tiskové spolupráce Nové svobody a Nového Československa, jak zněl od nového roku název původního Mladého Československa. Sovětský svaz Laušman opustil začátkem února. „*Místo socialistického sjednocení*“ se tak do Londýna zkraje března vrátil „*pouze s Národním blokem*“.³⁴⁷

Zjara 1943 se Sovětský svaz zásluhou nepopíratelných vojenských úspěchů těšil nejen v Londýně rostoucím projevům sympatií a jeho mocenskopolitická pozice sílila. Rudá armáda dokázala porazit wehrmacht u Stalingradu a se Sověty se zkrátka muselo počítat, což přijímali i příslušníci československé emigrace, bez ohledu na své politické preference. Postup sovětských vojsk vzbuzoval naděje na brzké ukončení války a například Feierabend se prý „*s někým vsadil o libru, že budeme na Vánoce doma*“.³⁴⁸ Pro sociální demokraty platilo, že takřka všichni hleděli na východ minimálně s velkou nadějí a optimismem, když ne rovnou s nekritickým nadšením. Stejně tak, pokud šlo o kooperaci s KSČ. Rok 1943 se pro sociální demokracii stal rokem naprosto neproblematizované orientace na Sovětský svaz a příklonu ke

³⁴⁷ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 80–126.

³⁴⁸ *DHČP 1939–1943, I*, s. 383–387, dok. č. 316 – 1943, říjen 4. Londýn. – Úvaha J. Smutného o ovzduší, které se vytvořilo v československé emigraci v Londýně v období boje československých komunistů za uzavření československo-sovětské smlouvy, s. 384.

spolupráci s komunisty. Sociální demokraté s rezervovaným přístupem k zemi Sovětů, jako byl například Josef Bělina, se dali spočítat na prstech jedné ruky.

Tendenci nevyšimati si trámů v očích Sovětského svazu, a naopak vidět třísky v očích všech ostatních prokázali sociální demokraté poprvé v březnu, kdy nejen socialisty otřásla zpráva o popravách dvou polsko-židovských sociálnědemokratických předáků v Rusku. Informace o okolnostech smrti Victora Altera a Henryka Ehrlicha, kteří byli zastřeleni za údajné napomáhání nepříteli a protisovětské aktivity, získal od polských socialistů v Londýně Josef Bělina. Ten v dané věci zpravil Bečka, Nečase a Němce. Všichni tři však Bělinův dopis z 6. března, který byl zároveň pozváním na pietní setkání o šest dní později, ponechali bez odezvy.³⁴⁹ Reakce, a to veskrze negativní, se Bělina od svých krajanů dočkal až koncem března. V polském emigrantském tisku tehdy vyšla rezoluce vyjadřující solidaritu polské straně a uznání „životu a dílu“ obou zastřelených funkcionářů. Pod textem byli kromě jiných podepsáni i významní labourističtí funkcionáři jako generální tajemník James Middleton či tajemník mezinárodního oddělení William Gillies, a právě Bělina.³⁵⁰ U každého signatáře byla uvedena jeho domovská strana, což probudilo k akci československé sociální demokratické strany. Ačkoliv Bělina avizoval, že souhlas s dokumentem vyjádřil pouze za svou osobu, ostatní sociální demokraté, obávající se, že podpis bude brán jako vyjádření postoje celé sociálnědemokratické skupiny, přišli za pár dnů s prohlášením, jímž se od Bělinova činu distancovali.³⁵¹ Koncept prohlášení ze 4. dubna ještě obsahoval vyjádření hluboké lítosti nad zmařenými životy dvou polských socialistů.³⁵² Ve finální podobě ze 7. dubna, kterou otiskla nejen levicová Nová svoboda, ale i provládní Čechoslávák, se již tato formulace neobjevila. Prohlášení nejprve konstatovalo, že Bělina „*nikdy nebyl členem výkonného výboru a není oprávněn jménem strany jakékoliv projevy činiti*“, a dále uvádělo: „*K vlastní věci vyslovujeme názor, že z vnitřní záležitosti polského socialistického hnutí nemá býti činěna politická akce mezinárodního rázu. Sovětský*

³⁴⁹ LHASC, LP, Labour Party International Department Correspondence (LP/ID/CORR), box 5, Poland: Execution of Ehrlich and Alter 1940–1943, Personal remarks of Mr. Josef Bělina, 16. 4. 1943.

³⁵⁰ Ibid., Bělina Gillesovi 11. 4. 1943, Gillies Bělinovi 12. 4. 1943.

³⁵¹ V kontextu přístupu Čechosláváků je zajímavý iluzí prostý pohled labouristických činitelů, který dávali najevo v soukromé korespondenci. Když Nečas hořekoval nad těžkostmi, jež Bělina v „*politováníhodné záležitosti*“ popravu Altera a Ehrlicha svou aktivitou způsobil, Gillies opáčil, že Bělina „*udělal pouze to, co by měl udělat každý soudruh*“. Kritizoval zdrženlivost, kterou ve vztahu k „*sovětskému spojenci*“ a jeho záměrům Británie praktikuje a nazval takový přístup „*politikou appeasementu*“. Zastřelení dvou polských socialistů na sovětském území pak bylo dle Gilliese v duchu „*staré stalinské tradice*“ a dokazovalo, že „*ruský medvěd se nezměnil a je dobré to mít na paměti*“. LHASC, LP, JSM/INT, box 5, Czechoslovakia, Nečas Gilliesovi 5. 4. 1943, Gillies Nečasovi 13. 4. 1943.

³⁵² ANM, f. Rudolf Bechyně, Materiály z veřejné činnosti původce fondu/Československá sociální demokracie, inv. č. 388, Prohlášení výk. výb. českoslov. soc. dem. 4. dubna 1943.

svaz nachází se v nejstrašnější válce a my věříme, že prostředky své obrany volí svědomitě. Proto nemůžeme se připojit k akci, navazované na tento bolestný případ.“ Podepsáni: Bečko, Bechyně, Jurnečková-Vorlová, Laušman, Majer, Němec, Nečas, Patzak.³⁵³

Obdobně se sociálnědemokratické špičky zachovaly, když Němci v dubnu zveřejnili objev ostatků 15 tisíc polských důstojníků, kteří byli v roce 1939 při okupaci východního Polska sovětskou armádou zajati a posléze postříleni a pohřbeni v masových hrobech u vesnice Katyň. Sovětské orgány reagovaly oficiálním komuniké, podle kterého zločin spáchali Němci v létě 1941. Polská exilová vláda se obrátila na Mezinárodní červený kříž s žádostí o vyšetření této masové vraždy. Britové s Američany takový postup odmítli. Sovětský svaz přerušil s polským exilovým kabinetem diplomatické styky a označil požadavek za „zrádný úder“. Bechyně s Patzákem, Laušmanem a Čaplovičem sepsali rezoluci na podporu Sovětů ve sporu s Poláky. Dostalo se jim kritiky od ministrů Němce a Bečka, kteří však nijak nezpochybovali obsahovou stránku vyjádření, nýbrž jim vadilo, že autoři nenabídli dokument k podpisu ostatním členům sociálnědemokratického klubu členů vlády a Státní rady.³⁵⁴

Důkazem narůstajícího vlivu KSČ a zároveň produktem utužující se „socialistické pospolitosti“, v němž se navíc spojila londýnská i moskevská větev československého exilu, bylo společné prohlášení sociálních demokratů, komunistů a národních socialistů k 1. květnu 1943. Popud k jeho vzniku vzešel z Londýna. Návrh prohlášení putoval poté do Moskvy Fierlingerovi, aby pro něj zajistil podporu vedení KSČ.³⁵⁵ Výsledný text byl určen domácímu odboji a jako takový byl v předvečer Prvního máje vysílán rozhlasem na území protektorátu. Provolání vzpomenu, „*jak síla dělnických mas v minulé válce lámala stávkami a demonstracemi rakouský a maďarský teror*“ a povzbuzovalo k „*semknutí sil pracujícího lidu a všech vrstev národa*“. Vyzývalo k ustavování tajných dělnických výborů, které se dají do služeb národních výborů tvořících orgány sjednoceného domácího odboje, a volalo po stupňování odbojových aktivit včetně stávek, demonstrací a sabotáží. V Londýně text podepsali členové Státní rady Čaplovič, Jurnečková-Vorlová, Laušman, Majer a Němec za sociální demokraty,³⁵⁶ komunisté Hodinová-Spurná, Kreibich, Nosek a Valo a národní

³⁵³ K exekuci dvou předáků „Bundu“. In: *Nová svoboda*, April 1943, s. 87. K zprávě listu „Dziennik Polski“. In: *Čechoslovák*, 22. 4. 1943, s. 4.

³⁵⁴ HORÁK, J.: Českoslovenští sociální demokraté..., s. 47. HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 127.

³⁵⁵ HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 319–320.

³⁵⁶ Půlka sociálnědemokratických reprezentantů ve Státní radě – Vojta Beneš, Bečko, Bechyně, Viboch a Nečas – nebyla pod manifestem podepsána. LHASA, LP, LP/ID/CORR, box 5, Poland: Execution of Ehrlich and Alter 1940–1943, Bělina Gillesovi 3. 5. 1943.

socialisté Josef David s Františkem Uhlířem. V Moskvě dokument signovali vrcholní komunističtí předáci Klement Gottwald, Václav Kopecký, Rudolf Slánský, Jan Šverma a Bohuslav Vrbenský.³⁵⁷ Sbližování na levici československého exilu ještě podtrhla společná prvomájová oslava, kterou v Londýně pod Bečkovým předsednictvím představitelé tří socialistických stran uspořádali a jejímž výsledkem byla rezoluce vyjadřující upřímné sympatie sovětskému lidu i vládě.³⁵⁸

Rozpuštění Kominterny v půlce května způsobilo v řadách protihitlerovské koalice velké překvapení a nastolilo otázku, jak tomuto aktu rozumět. Reálně se jednalo o Stalinův zastírací manévr, jímž chtěl umenšit obavy spojenců, že cílem sovětské politiky je šíření světové revoluce prostřednictvím poslušných komunistických stran, avšak prohlédnout skutečný smysl dokázal málokdo.³⁵⁹ Většinou převládla interpretace, podle které šlo o projev dobré vůle a posílení nezávislosti komunistických organizací jednotlivých zemí. Nová svoboda napsala, že rozpuštění Kominterny „není nijaký taktický trik“, nýbrž „politický čin velkého dosahu, projev důvěry Sovětského svazu v poctivé úmysly ostatních spojeneckých států“, přispívající k tomu, aby komunisté a sociální demokraté doma i v zahraničí „v národní pospolitosti ... splnili vůdčí poslání uvnitř bojujícího a osvobozujícího se národa“.³⁶⁰ Konec Komunistické internacionály jako významný předpoklad pro sjednocení odboje hodnotili ve svém prohlášení z 22. května jak komunističtí členové Státní rady, tak v reakci na toto prohlášení i sociální demokraté.³⁶¹

Ve světle přelomových politicko-vojenských událostí jara 1943 se mohlo na moment zdát, že v londýnské sociálnědemokratické skupině zavládl klid, shoda a osobní i politické spory mezi reprezentanty levicového a umírněného proudu ustaly. Sociální demokraté přišli se snahou reorganizovat svou skupinu a postavit ji na širší základnu. Na poradě Socialistického klubu 14.

³⁵⁷ Provolání do vlasti k Prvnímu máji. In: *Nová svoboda*, May 1943, s. 108. Fierlinger ve svých pamětech, jistě především v narážce na Majera, napsal: „Je dobře si znovu přečíst podpisy na manifestu a vzpomenout, jakými boji v levicovém táboře museli projít mnozí z nás, kteří jsme zůstali myšlence jednoty dělnického hnutí věrni. Kdo myšlenku zradil a jaké pohyby jej k tomu přivedly? Nedůslednost politického myšlení, slabost charakterová, nesplněné osobní ambice, oportunismus a falešné poznání, že nastala nová konjunktura a že lze na ní vydělat?“ FIERLINGER, Z.: *Ve službách ČSR... Díl druhý*, s. 127.

³⁵⁸ HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 321.

³⁵⁹ Sověti ve skutečnosti nijak nepustili ze zřetele ambici ovládat světové komunistické hnutí. Agenda formálně zrušené Kominterny pouze přešla jako celek pod sovětské stranické orgány, zejména pod v červnu nově zřízené Oddělení mezinárodních informací, v jehož čele stál od listopadu opět Dimitrov. Personální kontinuitu mezi Kominternou a uspořádáním po květnu 1943 potvrzovalo i působení Gottwalda v nové struktuře. Mezinárodní komunistická organizace ve své nové podobě tak byla vlastně ještě více navázána na sovětské vedení, neboť se stala přímou součástí sovětského stranického aparátu. SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 298.

³⁶⁰ V. P.: Historický krok. In: *Nová svoboda*, June-July 1943, s. 134, 145.

³⁶¹ Prohlášení čs. komunistů, členů Státní rady v Londýně. In: *Nová svoboda*, June-July 1943, s. 146. Prohlášení čs. soc. demokratů a členů Státní rady v Londýně. In: *Nová svoboda*, June-July 1943, s. 146.

května se členové posledního výkonného výboru sociální demokracie a Národní strany práce a sociálnědemokratičtí členové Státní rady prohlásili za zahraniční složku revolučního socialistického hnutí působícího v domácím odboji a vyslovili víru, že „jednota pracujících lidu měst a venkova povede nakonec k ideovému sjednocení v jednotném dělnickém hnutí.“³⁶²

Naladění na stejnou vlnu však dlouho nevydrželo. Skupina kolem Bechyněho s Laušmanem doufala, že rozpuštění Kominterny rozváže komunistům ruce a cesty obou dělnických táborů se sejdou „opět tam, kde se v roce 1920 rozešly“.³⁶³ Bechyně s Laušmanem byli ovšem opět zklamáni, protože londýnští představitelé KSČ otázku bezprostředního slučování odmítali. Umírněnější křídlo sociální demokracie zas ústy Františka Němce, jenž v té věci jednal s národním socialistou Hubertem Ripkou, v polovině roku prosazovalo koncepci, podle níž měli být jádrem budoucí socialistické strany sociální demokraté s národními socialisty, kteří by společně „drželi na uzdě“ komunisty, což odpovídalo i tehdejšímu prezidentovu pojetí. Samotní národní socialisté si již od vstupu Sovětského svazu do války vyměňovali s komunisty názory na schůzkách v Ripkově londýnském bytě. Původně každotýdenní setkání však brzy začala být nepravidelná a nevedla k žádným závěrům ani dohodám.³⁶⁴ Na podzim 1943 podobně do ztracena vyzněla i iniciativa Bečka, Němce, Majera a Jurnečkové-Vorlové, kteří navrhovali vytvoření Informační kanceláře československého exilu. Rozhodující vliv v ní měli mít sociální demokraté a organizace měla být protiváhou Československo-britského klubu přátelství, v kterém dominovali komunisté.³⁶⁵ Po několika schůzkách, na nichž národní socialisty reprezentovali Ripka, Uhlíř, David a Firt a komunisty Nosek, Valo, Hodinová-Spurná a Petruščák, však věc utichla.³⁶⁶

Do sociálnědemokratického tábora se v průběhu roku vrátilo v podstatě tradiční napětí. Šlo přitom jen o další sloku stokrát obehnané písničky. Válečný vývoj postupoval a nenechával nikoho na pochybách, že Sovětský svaz a tím pádem i komunisté budou hrát pro budoucnost

³⁶² HORÁK, J.: Českoslovenští sociální demokraté..., s. 47. TÝŽ: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 323–324.

³⁶³ FIERLINGER, Z.: *Ve službách ČSR... Díl druhý*, s. 125.

³⁶⁴ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 130–133. PAVLÁT, David: *Novinář a politik Hubert Ripka: Člověk, který nemlčel*. Praha, Academia 2018, s. 171–172.

³⁶⁵ Československo-britský klub přátelství měl oficiálně představovat a prosazovat politické a kulturní zájmy celé československé emigrace a poskytnout platformu pro spolupráci s Brity, reálně však sloužil zájmům komunistů. Laštovička v pamětech uvádí, že klub vznikl z iniciativy KSČ „pro hlubší vzájemné poznávání a lepší propagaci naší věci v britské společnosti.“ LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války*, s. 75. Feierabend na to konto ironicky poznamenává, že se klub „vlastně měl jmenovat Klub sovětsko-československého přátelství.“ FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky II*, s. 148.

³⁶⁶ HORÁK, J.: Českoslovenští sociální demokraté..., s. 47.

Československa zásadní roli. Otázka vhodného poměru ke KSČ tak nadále představovala jádro sporu mezi sociálními demokraty. Jaromír Nečas si v půlce roku 1943 v dopise povzdychl, že uvnitř skupiny panují velmi rozdílné představy o obsahové náplni pojmu „*demokratický socialismus*“. Pro jedny se dle Nečase „*skutečný demokratický socialismus*“ blížil realitě sovětského Ruska. Druzí byli pro „*parlamentní režim, avšak s velmi těsnou spoluprací s komunisty*“. Podle třetích, kteří rozhodně nebyli nejpočetnější, byl nezbytnou podmínkou pro uskutečnění ideálu demokratického socialismu standardní parlamentní režim, v němž má prostě sociálnědemokratická strana většinu.³⁶⁷ Dělení na *levici* a *pravici*, kdy je pro určení příslušnosti jedince k tomu či onomu křídlu důležitý jeho postoj ke komunistům, je tak třeba chápat v kontextu tehdejšího všeobecného posunu doleva. Jiří Horák konstatuje, že skupinu kolem sociálnědemokratických členů vlády bylo „*za daných okolností jen těžko možno označit za pravicovou*“, a dospívá k lapidárnímu závěru, že „*nejsprávnější rozdělení sociálních demokratů patrně bude na ty, kteří už se s komunisty sžili, a ty, kteří s komunisty byli ochotni spolupracovat*.“³⁶⁸

Majer o názorovém proudu, k němuž sám sebe přiřadil, psal ve stejné době jako Horák jako o „*pravicové skupině*“, která „*trvala zásadně na samostatném a nezávislém politickém postupu a na spolupráci se všemi skupinami v exilu, nevyjímaje ani komunisty, pokud se dalo věřit, že jsou schopni demokratické spolupráce a podporují cíle československého národního odboje*“. Názorové oponenty z „*levicové skupiny*“ pak Majer viděl coby ty, již usilovali „*o spolupráci s komunisty, za každou cenu*“.³⁶⁹

Byť Majer s odstupem 15 let sám sebe hodnotil jako sociálnědemokratického „*pravičáka*“, svou činností během roku 1943 plně kráčel cestou všeobecně sdílené adorace Sovětského svazu a aktivní podpory kooperace s komunisty. Vyjadřoval se jak v plenárních zasedáních Státní rady, tak na schůzích jednotlivých výborů, jichž byl členem, zejména v jednáních branného výboru, jemuž předsedal. Zabýval se tak především otázkami organizace vojska, přičemž konstatoval, že „*československá armáda splnila již svůj politický úkol*“, a opakovaně se vyslovoval pro její nasazení v boji.³⁷⁰ Kvitoval proto zapojení Čechoslováků do bojů v Sovětském svazu po boku

³⁶⁷ LHASC, LP, JSM/INT, box 5, Czechoslovakia, Nečas Gilliesovi 2. 6. 1943.

³⁶⁸ HORÁK, J.: Českoslovenští sociální demokraté..., s. 50.

³⁶⁹ MAJER, Václav: Moskevská cesta. In: MOKRÝ, Adolf (ed.): *Osmdesát let Československé sociální demokracie 1878–1958*. Londýn, Ústřední výkonný výbor československé sociální demokracie v exilu 1958, s. 139–146, s. 144.

³⁷⁰ Směr naší zahraniční politiky. In: *Čechoslovák*, 1. 1. 1943, s. 4. VHA, sbírka 20, sign. 20 – 4 – 1 MNO – ministr, Zápis 5. schůze branného výboru v třetím zasedání Státní rady, konané dne 15. 2. 1943.

„*hrdinné a vítězné Rudé armády*“ a jeho „*velkým toužebným přáním*“ bylo nasazení československé jednotky v Británii na bojištích západní fronty, v jejíž brzké otevření doufal.³⁷¹ Stejně jako v předcházejícím období, artikuloval Majer v rámci Státní rady potřebu politické výchovy mužstva, říká, že „*boj může vésti toliko armáda ideově silná, nenakažená fašismem*“. Jako vzorový příklad „*ideově silného vojska*“ viděl přirozeně Rudou armádu. Dle Majera bylo třeba armádu držet mimo dosah stranických sporů, aby mohla „*politicky vychovávat ve smyslu státní ideje*“ a být „*v naprostém souladu se státně politickou linií československého boje za svobodu*“.³⁷² Ne vždy stejné názory na vhodnou podobu osvětové činnosti v rámci armády spolu s otázkou rychlosti probíhající reorganizace a přezbrojování jednotky v Británii vedly v roce 1943 k jistým pokračujícím tenzím mezi Majerem a ministrem národní obrany Ingrem. V širším rámci byly spory branného výboru s Ingrovým úřadem důkazem přetrvávajícího napětí mezi Státní radou a vládou v otázce vymezení kompetencí.³⁷³

Nebyl by to Majer, aby se nevyjadřoval i k zemědělské tematice, tentokrát z titulu zpravodaje hospodářského a sociálního výboru pro poradní zprávu o ministerstvu zemědělství.³⁷⁴ I zde vstupoval do diskuzí s tradičními názorovými oponenty, v tomto případě s bývalými agrárníky aktivními v londýnském státním zřízení, především ministrem zemědělství a veřejných prací Jánem Lichnerem. V podstatě kontinuálně navázal na při, kterou v československé emigraci v létě 1942 vyvolal agrární středoevropský program. Majer hájil „*proti některým členům Státní rady názor, že zemědělský průmysl musí sloužit plně zájmům zemědělství a nemůže být zdrojem spekulace*.“ Upozorňoval, že „*zemědělství a průmysl, obchod a živnosti tvoří jeden hospodářský celek, musí se navzájem doplňovat*“ a že problémy zemědělství nelze řešit izolovaně. „*Pro zemědělství nemohou platit jiné hospodářské zákony a principy než pro ostatní hospodářství, proto reformy a změny, týkající se hospodářské a sociální struktury, nemohou se zastavit před vraty selských statků a chalup*.“ Oponoval názoru, podle něhož mělo být klíčem k blahobytu výlučně soukromé vlastnictví půdy, neboť to dle Majera vede „*k úžasnému rozkouskování půdy*“ a znemožnění použití moderních strojů. Vyslovoval se tak pro rozvoj

³⁷¹ Čs. Státní rada pro 2. frontu. In: *Nové Československo*, 20. 2. 1943, s. 1. VHA, sb. 20, sign. 20 – 4 – 1, MNO – ministr, projev V. Majera v branném výboru 21. 9. 1943.

³⁷² Ideová jednotka čs. zahraniční armády. In: *Čechoslovák*, 22. 4. 1943, s. 10.

³⁷³ VHA, sb. 20, sign. 20 – 4 – 1, MNO – ministr, Zápis 5. schůze branného výboru SR, konané dne 15. 2. 1943, Návrh zpravodaje branného výboru V. Majera pro poradní zprávu o činnosti MNO a o čs. branné moci, předložený 6. schůzi branného výboru v březnu 1943. *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, sv. III.1, leden–červen 1943 (ZSČVL, III.1, leden–červen 1943)*. NĚMEČEK, Jan – ŠTOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan ml. – BÍLEK, Jan (eds.). Praha, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2012, s. 239–266, 86. schůze 20. 4. 1943, s. 239–245. Rozpočtová rozprava branného výboru. In: *Čechoslovák*, 17. 12. 1943, s. 8.

³⁷⁴ Problémy hospodářské obnovy. In: *Čechoslovák*, 12. 3. 1943, s. 4.

různých forem družstevnictví, dále pro zintenzivnění rostlinné i živočišné výroby a zlepšení sociálního zabezpečení rolnictva. Pro inspiraci v řešení zemědělských otázek se obracel do Sovětského svazu, kde na osvobozených územích „za sovětskými tanky postupují vzápětí kolony traktorů, secích strojů a osvobozené kraje jsou připravovány k setbě.“³⁷⁵

Majerův pozitivní přístup k spolupráci s londýnskými komunisty a pochopení pro jejich tehdejší politiku se projevovaly například ve vystoupeních na různých veřejných sešlostech spolků jako Československo-britský klub přátelství či Mladé Československo, což byla komunistická mládežnická organizace. Těchto akcí se obvykle účastnili i jiní než komunističtí činitelé, a navenek tak nepůsobily jako sraz disciplinované skupinky vyznavačů komunismu, nýbrž jako otevřená setkání různých zástupců londýnské emigrace. Bylo vlastně vcelku podružné, zda se jednalo o debatu pořádanou uskupením prosazujícím zájmy KSČ à la zmíněný Friendship Club, nebo o rokování na půdě Státní rady. Podstatná byla skutečnost, že z úst nemalé části nekomunistických politiků zaznívaly myšlenky a návrhy, které docela dobře souzněly s těmi komunistickými, případně šly ještě dál. Majer se tak například při rozpravě ve spolkových místnostech Mladého Československa vyslovil pro potřebu zosřnění rozhlasové propagandy do protektorátu ve smyslu vyzývání dělníků k ozbrojenému odporu a vytváření národních výborů v závodech.³⁷⁶ V té době, několik týdnů před společným socialistickým svoláním k Prvnímu máji, které obsahovalo obdobnou výzvu, šlo ještě o natolik silné prohlášení, že jej v následné diskuzi zmírňovala Anežka Hodinová-Spurná. Komunistická politička děla, že Státní rada doposud o dělnických výborech ani podpoře utváření bojových orgánů v závodech nejednala. Kárala Majera za obdobné vyjádření, které již předtím vyslovil i v rozhlase, a vyjádřila názor, že by se plénum Státní rady mělo nejprve dohodnout na společném stanovisku a teprve poté jej veřejně prezentovat.³⁷⁷

Veskrze vřelý vztah k Sovětskému svazu a pevné přesvědčení o jeho inspirativní roli i klíčovém významu pro budoucnost Československa Majer v různé míře akcentoval svými vyjádřeními u příležitosti důležitých výročí. Při připomínce 60 let od Marxovy smrti jakožto člen československé delegace – již tvořili mimo jiné komunistický člen Státní rady Valo,

³⁷⁵ Jde o problém evropský. In: *Čechoslovák*, 9. 4. 1943, s. 7. Státní rada o kontrole a zemědělství. In: *Čechoslovák*, 16. 7. 1943, s. 2.

³⁷⁶ Majer tak mimoděk vlastně artikuloval představy moskevského vedení KSČ z přelomu let 1942/1943, které se v jednání s Laušmanem respektive v následující rezoluci vyslovilo pro podporu ozbrojeného odporu na území protektorátu a vytváření národních výborů. HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 120–121.

³⁷⁷ Rozprava „Nového Československa“. In: *Čechoslovák*, 26. 3. 1943, s. 18. Diskuse o činnosti Státní rady. In: *Nové Československo*, 27. 3. 1943, s. 7.

sociálnědemokratický ministr Němec a předseda Státní rady Maxa – v projevu na londýnském hřbitově „poukázal na stálou životnost Marxova učení, které se dočkalo svého uskutečnění v politice, hospodářství a životě národů Sovětského svazu“. Nabídl též optimistický pohled do budoucnosti: „*Věříme s Marxem, že socialismus je cestou ke společné mezinárodní spolupráci, k trvalému míru a blahobytu národů. ... Dnes jsme zde my, hrstka socialistických emigrantů z Československa. Ale jednou hrob Marxův bude poutním místem lidstva, osvobozeného ze slepého zajetí mrtvých společenských hospodářských doktrín.*“³⁷⁸

V textu věnovanému čtvrtstoletí Československa Majer připomněl, že stejně jako před pětadvaceti lety, i nyní jde o svobodu, ovšem skutečné svobody nemůže být tam, „*kde se připouští a trpí nespravedlnost sociální a útisk hospodářský*“. A přestože meziválečnému státu přiznal nepopíratelné úspěchy na poli sociální politiky, konstatoval, že „*neblahým rozlomením socialistického hnutí ... byl počáteční slibný vývoj k sociálním a hospodářským reformám z prvé doby republiky záhy zabrzděn.*“³⁷⁹ Majer tak naznačil, že v osvobozené domovině bude potřeba „*pronikavým programem*“ společenských a ekonomických reforem završit, co bylo po první válce pouze načrtnuto a zůstalo nedotaženo. Použil tedy vlastně argument, který se poté za třetí republiky stal důležitou součástí komunistického narativu, jenž rok 1945 líčil jako šanci k nápravě chyb „*ukradené revoluce*“ roku 1918, kdy došlo k osudovému promeškání příležitosti k naplnění „*sociálních a socialistických tužeb pracujícího lidu*“.³⁸⁰

Majerovou statí k 26. výročí bolševické revoluce prostupoval obdiv k lidu Sovětského svazu, jehož vojsko drtí „*nacistické hordy, šílené touhou po ovládnutí světa*“. Kde se však vzala taková úžasná síla v zemi, jejíž hospodářství bylo na konci minulé války „*zaostalé, rozvrácené a zničené?*“, ptal se Majer a nikoliv překvapivě si odpověděl, že to byla právě říjnová revoluce, která „*uvolnila hluboké zdroje národního uvědomění a morální síly, dala základ k vytvoření Rudé armády ... a umožnila výstavbu socialistického státu hospodářsky silného, vnitřně pevného, a proto nepřemožitelného.*“ Tajemství úspěchů Sovětského svazu tkví v tom, že „*bojuje nejen za svobodu své země a svobodu porobených národů, ale současně brání také výsledky své revoluce.*“ Dále Majer konstatoval, že československý lid doma i v emigraci „*vzhlíží k Sovětskému svazu s láskou a nadějí, ... poután ... přátelstvím vřelým, věrným a*

³⁷⁸ U hrobu Karla Marxe. In: *Čechoslovák*, 19. 3. 1943, s. 2. Uctění památky K. Marxe. In: *Nové Československo*, 20. 3. 1943, s. 6.

³⁷⁹ MAJER, V.: Nový den svobody. In: *Čechoslovák*, 28. 10. 1943, s. 4.

³⁸⁰ BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem: České politické diskurzy 1945–1948*. Praha, Argo 2015, s. 80.

opravdovým“ , přičemž Čechoslováci v Sovětském svazu vidí „i spojence pro dobu míru a poválečné spolupráce. Je proto rozumné a správné, že vláda republiky ... usiluje již nyní o další prohloubení a upevnění spojení se Sovětským svazem.“³⁸¹

³⁸¹ MAJER, V.: Revoluce zvítězila!. In: *Nové Československo*, 7. 11. 1943, s. 3.

9. „Chytrý podsaditý chlapík s dychtivýma očima a zamyšlenou tváří“ jedná v Moskvě – co předcházelo, co následovalo

Po únorovém vítězství u Stalingradu Rudá armáda v létě 1943 dokonala obrat na východní frontě triumfem u Kurska. Německé tanky Tygr a Panter byly v konfrontaci se sovětskou materiální i lidskou převahou po padesátidenním boji poraženy a sovětský úspěch v jedné z největších bitev moderních dějin následovaly další ofenzivy po celé délce fronty. Wehrmacht již nedokázal převzít iniciativu. Radikální změna nastala i ve Středomoří, kde se po kapitulaci německo-italských vojsk v severozápadní Africe v červenci vylodili Američané a Britové na Sicílii. Avšak zatímco Rudá armáda během měsíců následujících po kurském vítězství postoupila o 500–1 300 kilometrů na západ, pohyb západních spojenců Apeninským poloostrovem směrem k severu vázl.

Na přelomu listopadu a prosince došlo v Teheránu, u kulatého stolu „*neobyčejných rozměrů*“, zhotoveného českým truhlářem,³⁸² k prvnímu společnému setkání amerického prezidenta Roosevelta, britského premiéra Churchilla a sovětského vůdce Stalina. Roosevelt v jednání spoléhal na improvizaci, prokazoval pochopení pro sovětskou stranu a směrem k Churchillovi si neodpustil občasné ironizující poznámky ohledně britské koloniální nadvlády v Indii. Pro Churchilla, který k Sovětům přistupoval obezřetněji, bylo o to obtížnější Stalinovým návrhům oponovat. Přestože britsko-americké představy se od těch sovětských odlišovaly, velmi dobře připravený, uměřeně vystupující a vojenskými úspěchy posílený Stalin přesně věděl, co chce, a dokázal ve všech hlavních bodech geopolitické agendy prosadit svou.³⁸³ Po Teheránu tak bylo jasné, že budoucnost Pobaltí bude v Sovětském svazu a hranice Polska se posunou na západ, s územími zisky na vrub Německa na západě a ztrátami ve prospěch Sovětského svazu na východě. Vzhledem k sovětským představám teheránská konference rovněž znamenala definitivní konec (kon)federačním plánům na uspořádání východní části kontinentu, tedy i projektu polsko-československé konfederace.³⁸⁴

Sovětské přebírání iniciativy a aktivní vystupování při jednáních Velké trojky mělo podstatný vliv na pozici exilových reprezentací států středovýchodní Evropy. Prezident Beneš na základě zkušenosti s postupem západních demokracií během Mnichova modifikoval svá

³⁸² FIERLINGER, Z.: *Ve službách ČSR... Díl druhý*, s. 587.

³⁸³ Zdroje rozdílných motivací velmocí protihitlerovské koalice a dopady změn jejich přístupu k zemím východní Evropy – zejména Československu a Polsku – v průběhu války podrobně ozřejmuje SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 249–360.

³⁸⁴ DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé: Velká politika 1938–1991. Díl I., Světová válka a nukleární mír 1938–1964. Praha, Karolinum 2004*, s. 84–98. SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 260–270.

zahraničněpolitická východiska; při zajištění bezpečnosti Československa před opakováním německé hrozby nemělo být do budoucna radno se spoléhat na světovou organizaci, nýbrž na spojení s jednotlivými velmocemi, a to optimálně všemi, ne jen těmi ležícími západním směrem. Už v prvních pomnichovských měsících tak Beneš došel k závěru, že poválečné postavení státu na mezinárodní scéně bude třeba zajistit nikoliv výlučnou, ale přesto zcela zásadní a pevnou alianční vazbou na Sovětský svaz.³⁸⁵ Zároveň si uvědomoval, že pro existenci suverénního Československa je klíčové, aby spolupráce velmocí protihitlerovské koalice pokračovala i v poválečném období. Beneš se tak snažil o vyváženou a vstřícnou politiku vůči všem členům Velké trojky. Směrem k Britům to znamenalo počáteční otevřenost plánům polsko-československé konfederace, které odpovídaly britské představě stabilizace střední Evropy.³⁸⁶ Z hlediska poměru k Američanům byla mimořádně důležitá Benešova cesta do Spojených států v květnu 1943. Prezident jednal s Rooseveltem i dalšími významnými osobami jeho administrativy a dle tajemníka Táborského se mu dostalo „*překvapivě dobrého přijetí*“.³⁸⁷ Benešovi se za Atlantikem podařilo dosáhnout definitivního překonání předchozích amerických výhrad k otázkám legality prozatímního státního zřízení i získat podporu pro obnovu státu v předmnichovských hranicích a předběžný souhlas s transferem německé menšiny.³⁸⁸ Ve vztahu k západním velmocím však Beneš narážel na nechuť britské a americké diplomacie vázat se bilaterálními smlouvami k malým spojencům. A protože Sověti na jaře 1943 s Benešovým návrhem na uzavření sovětsko-československé spojenecké smlouvy souhlasili, asymetrický vztah k velmocím se v československé zahraniční politice stával realitou.³⁸⁹

³⁸⁵ Beneš též věnoval nemalé intelektuální úsilí prokázání možné kompatibility sovětského komunismu se západními demokraciemi. Úvahy na toto téma, ubírající se v podstatě obdobnými cestami jako budoucí teorie konvergence, rozváděl zejména v závěrečných (7.–9.) kapitolách knihy BENEŠ, Edvard: *Demokracie dnes a zítra*. Praha, Čin 1946.

³⁸⁶ Myšlenka na soustátí s Poláky byla opuštěna během roku 1943 vzhledem k zásadně odmítavému postoji Sovětského svazu. Slabý otisk původního ambiciózního projektu se objevil v sovětsko-československé smlouvě, která obsahovala protokol umožňující přistoupení třetí strany, což bylo v Benešových představách Polsko. Přistoupení Polska ke smlouvě však za daných podmínek v podstatě nebylo reálné. KUKLÍK, Jan ml. – NĚMEČEK, Jan: Londýnský exil a obnova československého státu. In: NĚMEČEK, Jan (et al.) (eds.): *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století: Hledání východisek*. Praha, Historický ústav AV ČR 2010, s. 265–290, s. 282.

³⁸⁷ LHASC, LP, JSM/INT, box 5, Czechoslovakia, Bělina Gilliesovi 4. 7. 1943. Týdeník Time v textu referujícím o Benešově cestě nazval prezidenta „*prorokem*“, jenž už v listopadu 1938 předpověděl vypuknutí válečného konfliktu, který se nevyhne ani Americe. Avšak předválečný svět – jak psal autor článku – bohužel „*nepříjemným pravdám ... chytrého podsaditého chlapíka s dychtivýma očima a zamyšlenou tváří*“ nevěnoval dostatečnou pozornost. Text nicméně konstatoval, že i když v Bílém domě se Benešovi dostane vřelého přijetí od přítele Franklina Roosevelta, State Department i některé složky československé emigrace hledí na Beneše a jeho názory velmi skepticky. The Prophet. In: *Time*, 17. 5. 1943.

³⁸⁸ „*Plně odčiněn*“ mohl být Mnichov dle Beneše pouze v případě, že bude vybudováno „*Československo silnější, tentokrát už bez národnostních menšin*.“ BENEŠ, E.: *Demokracie dnes a zítra*, s. 234.

³⁸⁹ SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 313–338. KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: Londýnský exil..., s. 280–283. Benešova zahraniční politika, jejíž zásadní plod smlouva se SSSR představovala, se ve své době i později v pracích historiků dočkala rozličného hodnocení. Se seriózním kritickým přístupem a jasně stanovenými závěry ukazuje

Když Beneš 11. prosince přijížděl do Moskvy, měl za sebou náročnou třítydenní cestu. Počasí zdrželo jeho odlet do Bagdádu a v Iráku pak musel několik dní čekat, protože Stalin a další sovětské činitele byli zaneprázdnění teheránskou konferencí. Ani následná jízda vlakem se neobešla bez komplikací. Na moskevském nádraží však bylo pro Beneše nachystáno okázalé uvítání; vlající vlajky, čestná stráž, červený koberec a po něm kráčející delegace v čele s ministrem zahraničí Molotovem a maršálem Vorošilovem. O den později pak prezident v Kremlu po boku svého „přítele a patrona“ Stalina sledoval, jak Molotov a Fierlinger podepisují československo-sovětskou smlouvu o „*přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci*“.³⁹⁰ Vychýlení československé zahraničněpolitické orientace východním směrem tak bylo definitivně stvrzeno.

Pro další vnitropolitický vývoj bylo naprosto zásadní Benešovo jednání s moskevským vedením KSČ, následující bezprostředně po podpisu spojenecké smlouvy se Sovětským svazem.³⁹¹ S Gottwaldem, Švermou, Kopeckým a Slánským se Beneš sešel k celkem šesti rozhovorům ve dnech 13. – 20. prosince 1943.³⁹² Proměny válečné situace poskytovaly vhodné podmínky pro aktivní nástup KSČ „*jako beranidla pro rozšíření sovětského mocenského vlivu ve střední Evropě*“ a komunisté při rokování s prezidentem zahájili „*frontální ataku*“ na důležité pozice v odboji i budoucím osvobozeném Československu. Rozhodující obrat na bojištích se promítl i do politických dohod mezi oběma zahraničními centry československého odboje. Bylo příznačné, že komunisté své návrhy formulovali nikoliv jako úzce stranicky vyhraněný program, nýbrž je vždy prezentovali coby celonárodní programové požadavky a úkoly nové lidové moci.³⁹³

racionalní i problematické stránky Benešova konání a jeho příčiny i důsledky SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 352–360.

³⁹⁰ Czechoslovakia: New Partnership. In: *Time*, 20. 12. 1943. VORÁČEK, Emil a kol.: *V zájmu velmoci: Československo a Sovětský svaz 1918–1948*. Praha, Historický ústav 2019, s. 397–401.

³⁹¹ Prezidentovy úvahy o vnitropolitických parametrech obnoveného Československa procházely během války vývojem a je pro ně charakteristická interakce principů kontinuity a diskontinuity ve vztahu k první republice. Beneš ve svých teoretických pracích promýšlel řadu hospodářských, sociálních a politických reforem, které měly podle jeho mínění po konci války v Československu proběhnout. Prezident v důsledku mezinárodního i domácího vývoje měnil svůj názor na šíři a hloubku, kterou by poválečné změny měly v optimálním případě mít. Nejprve byl zdrženlivý, postupem času prosazoval komplexnější reformy. KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Londýnský exil...*, s. 265–280.

³⁹² KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 259.

³⁹³ KOCIAN, Jirí: Diskuse a představy československého politického exilu o programu obnovy poválečné ČSR. In: *Válečný rok 1944: Příspěvky účastníků mezinárodní konference konané ve dnech 19.–20. října 1999 v Praze*. Praha, Ministerstvo obrany České republiky – AVIS 2001, s. 119–128, s. 119–120.

Mezi hlavní komunistické požadavky patřilo zesílení domácího odboje, potrestání válečných zločinců a kolaborantů, uspořádání česko-slovenského poměru na principu *rovný s rovným* a řešení problému německé menšiny, podle kterého měla vláda zaručit, že potrestání nebudou všichni Němci, ale pouze aktivní nacisté. V zahraničněpolitické oblasti komunisté přirozeně považovali za hlavní spojenectví se Sovětským svazem. Pro bezprostředně poválečné období navrhovali vytvoření prozatímního státního aparátu. Ten by sestával z prezidenta, prozatímní vlády, Prozatímního národního shromáždění a soustavy zemských, okresních a místních národních výborů.³⁹⁴ Hlavním úkolem provizorních orgánů moci mělo být zajištění přechodu k normálním poměrům, potrestání válečných provinilců a vybudování armády vedené důstojníky, kteří projevíli „*důsledně demokratické smýšlení*“. V ekonomické oblasti počítalo vedení KSČ s majetkovými zásahy v podobě konfiskace nepřátelského majetku, částečných restitucí a se zavedením národních správ. Tyto návrhy byly formulovány v umírněné podobě a vycházely z oficiální politiky Moskvy, která jako prvořadý cíl doby vnímala porážku fašismu, podřídila tak ideologii reálné politiky a z taktických důvodů brzdila radikální tendence jednotlivých národních komunistických stran.³⁹⁵

V otázce zjednodušení politického uspořádání komunisté modifikovali Benešovu představu v tom smyslu, že navrhli vytvoření bloku tří socialistických stran – komunistické, sociálnědemokratické a národněsocialistické. Takový návrh prakticky vylučoval Benešovu původní koncepci, v níž prezident počítal s přetvořením československého stranického systému na půdorysu tří stran; středové, konzervativní a levicové, která by sjednotila všechny socialistické strany. Moskevští předáci KSČ však integraci do jedné levicové strany odmítli a přišli s ideou socialistického bloku, který pro sociální demokraty a národní socialisty v podstatě představoval závazek vycházet komunistům více či méně ochotně vstříc. *Národní blok pracujícího lidu měst a venkova* měl být jakýmsi předstupněm komunisty zvažovaného budoucího stranickopolitického uspořádání na bázi svého druhu nové koalice stran v podobě systému Národní fronty.³⁹⁶ Blok se měl stát vůdčí silou československé politiky a měl vystupovat ne jako reprezentant pouze socialistického proudu, nýbrž jako vykonavatel vůle

³⁹⁴ Podle Táborského se prý Benešovi idea ustavení národních výborů zrovna nezamlouvala a komunistům sdělil, že mu příliš připomínají „*sověty z Leninových časů*“. Právě na národní výbory však komunisté kladli zvláštní důraz. Chtěli, aby nebyli pouze institucí pro přechodné období, nýbrž aby po řádných volbách nahradily dosavadní správní a samosprávné orgány. KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 259–260.

³⁹⁵ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Londýnský exil...*, s. 270–272. KORBEL, Josef: *The Communist Subversion of Czechoslovakia 1938–1948: The Failure of Coexistence*. Princeton, Princeton University Press 1959, s. 73–75. VORÁČEK, E. a kol.: *V zájmu velmocí*, s. 401–404.

³⁹⁶ KOCIAN, Jiří: Program obnovy Československa v českém politickém spektru v letech 1939–1945. In: *Moderní dějiny: Sborník k dějinám 19. a 20. století*, 2 (1994), s. 163–169, s. 166.

naprosté většiny národa. Prezidentovu nabídku vstoupit do exilového kabinetu KSČ odmítla, nechtíc se vázat politickou odpovědností za kroky vlády a upozorňujíc na možné mezinárodní obtíže. Slíbila však, že londýnské vládě zachová podporu. Komunisté se pokládali za nejsilnější stranu a konstatovali, že by tím pádem v poválečné prozatímní vládě měli mít nárok na předsednický post. Gottwald deklaroval, že nyní toto právo nebudou uplatňovat, to ale neznamená, že by se jej do budoucna zříkali. Špičky KSČ každopádně trvaly na tom, že premiérem se musí stát někdo ze stran socialistického bloku a v prozatímním kabinetu si žádaly křesla ministrů vnitra a národní obrany. Do budoucna komunisté počítali s tím, že Národní fronta, vzniklá v domácím i zahraničním odboji, bude pokračovat i po skončení války. Dále předpokládali, že kromě tří socialistických stran budou mít v provizorní vládě své místo i zástupci konzervativního proudu, katolíci a agrárníci.³⁹⁷

O výsledcích Benešova jednání s moskevskými komunisty šly Londýnem různé zvěsti. Jan Opočenský si například tři dny před prezidentovým návratem do Británie do deníku poznamenal, že Nosek a Vrbenský se mají stát ministry. Jaké rezorty jim měly připadnout, to Opočenský nevěděl, pouze zaslechl, že prý „*nechtějí sociální péči, protože je zasviněna*“.³⁹⁸ Představitelé londýnského exilu se s reálnými výsledky moskevských rozhovorů seznamovali v týdnech po prezidentově návratu.³⁹⁹ Beneš předstřel svou představu konkrétních politických kroků nutných pro obnovu Československa, bezesporu ovlivněnou návštěvou Moskvy, v obsáhlém projevu ve Státní radě začátkem února 1944. V řadě otázek se přiblížil komunistickým návrhům a výrazně akcentoval nutnost hlubokých sociálních a hospodářských změn revolučního charakteru, byť zdůraznil, že nejradikálnější opatření mají být pouze přechodná a po opadnutí revoluční vlny musí projít korekcí. I když ve věci stranického systému prezident zopakoval svou původní vizi „*strany levé, strany centra a strany konzervativní*“, během následujícího období se ukázalo, že proces politických jednání v Londýně, natož v Moskvě, nebude schopen aktivně ovlivnit ve prospěch realizace svých představ. Do té doby všeobecně sdílený a Benešem prosazovaný princip nestrannosti zahraničního odboje byl

³⁹⁷ KORBEL, J.: *The Communist Subversion...*, s. 87–89. *Cesta ke Květnu: Vznik lidové demokracie v Československu do února 1948. 1. svazek.* KLIMEŠ, Miloš – LESJUK, Petr – MALÁ, Irena – PREČAN, Vilém (eds.). Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1965, s. 40–59, dok. č. 2 – 1943, 13.–20. prosinec. Moskva. – Záznam členů delegace moskevského vedení KSČ o jednání s prezidentem Benešem.

³⁹⁸ *Válečné deníky Jana Opočenského*, záznam z 3. 1. 1944, s. 325.

³⁹⁹ Podle Stránského v neoficiálních rozhovorech s některými členy vlády a Státní rady prezident „*vypravoval, jak důkladně komunisté promýšlejí za dlouhých nočních schůzek úkoly, které osvobozenou republiku čekají, a jak přesné plány mají pro jednotlivé problémy a situace.*“ *Únor 1948 očima poražených: Záznam diskusí exilových politiků z let 1949–1950.* HORÁK, Pavel – PREČAN, Vilém (eds.). Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Nakladatelství Lidové noviny 2018, s. 87–99, dok. č. 6 – Zápis o šesté schůzce, konané 6. prosince 1949, s. 87.

opuštěn, jednotlivá stranická seskupení se aktivizovala a úvodní měsíce roku 1944 se nesly ve znamení obnovy organizačních struktur stran v podmínkách exilu.⁴⁰⁰

Úvahy o žádoucí podobě stranické krystalizace se nevyhýbaly ani Majerovi. Přeměnu stranického systému uvítal již na podzim 1943. V plenární schůzi Státní rady se tehdy při debatě o vnitřních otázkách československé politiky dotkl problematiky politických stran Alexander Vido, předválečný slovenský živnostník a nyní hospitant ve skupině národních socialistů. Především s odkazem na hlinkovce a henleinovce uvedl, že se na politickém kolbišti obnovené republiky nesmí a nebude trpět „*protistátní činnost stran*“. Pakliže se však příslušný subjekt bude řídit demokratickými zásadami a nebude ohrožovat existenci státu, nespátroval Vido důvod, proč by v poválečném Československu „*neměly [mít] místo opoziční strany, které by s tou kterou vládou nesouhlasily*“. Majer během následné diskuze k tématu poznamenal, že „*počet stran a jejich reforma se nedá nadekretovat*“, nicméně „*k systému tuctu politických stran se vrátit nemůžeme, můžeme pracovat již nyní k žádoucímu zjednodušení a tím i ozdravení našeho politického a veřejného života.*“⁴⁰¹ K otázce se dále vyjádřil v březnu 1944 v reakci na prezidentovo poselství pronesené začátkem února ve Státní radě: „*Nenáležel jsem nikdy k těm ... [kteří] přičítali všechno zlé a neblahé, co nás stihlo, na politické stranictví a politické strany. Naopak, sám jsem přesvědčen ..., že vedle těch chyb, které náš systém v tomto měl, byly ... i mnohé klady a přednosti. Při svém úsilí o získání příslušníků i voličů přinášely politické strany do naší veřejnosti četné problémy a otázky, byly vedeny diskuze a rozhovory a to vše pomáhalo nakonec zvyšovat všeobecnou politickou úroveň našeho lidu, která je při srovnání s lidem jiných zemí skutečně vysoká. A jsem toho názoru, že právě tato veliká politická vyspělost našeho lidu znemožnila v těžkých dnech pomnichovských snahy o vytvoření totalitní či fašistické strany anebo hnutí. Na druhé straně ovšem nemůžeme přecházet vady, které tento systém měl, a jsem hluboce přesvědčen o tom, že k takovému systému se vrátit nemůžeme a nechceme. Jednou z velkých slabin ... bylo, že u nás byly některé strany vytvořeny s charakterem čistě stavovským. To pak ztěžovalo jednání o takových problémech, hospodářských a sociálních, které neměly být předmětem stranicko-politických tahaček a jednání, neboť jejich řešení bylo v zájmu celostátním. To musíme mít také na zřeteli při všech úvahách o našem budoucím politickém systému.*“⁴⁰²

⁴⁰⁰ KOCIAN, J.: Program obnovy Československa..., s. 120–123. KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 195–197.

⁴⁰¹ Spravedlnost k věrným občanům. In: *Čechoslovák*, 8. 10. 1943, s. 2.

⁴⁰² NA, f. Bohumil Laušman, kart. 26, inv. č. 16, Projev V. Majera ve 12. schůzi politického výboru ve 4. zasedání SR, 6. 3. 1944.

Vývoj v sociální demokracii v čase po prezidentově návratu z Moskvy předurčily dva „*ve společné dohodě*“ napsané dopisy, jež Beneš do Londýna doručil. V jednom se Fierlinger obracel na Laušmana s Bechyněm a sdělení obsažené v jeho psaní odpovídalo druhému dopisu, který Gottwald poslal Noskovi. Pisatelé ve svých poselstvích seznamovali londýnské soudruhy s výsledky jednání, přesvědčovali je o případnosti spolupráce tří socialistických stran a naléhavě doporučovali „*učinit vážný pokus o sjednocení*“ na platformě socialistického bloku.⁴⁰³

Nezbývalo než zrevidovat usnesení konference z června 1942, podle něhož nemělo dojít k obnově strany na prvorepublikovém půdorysu. Již koncem ledna 1944 se provládní Bečko a Němec domluvili s bechyňovci Laušmanem a Patzakem na ustavení jednotné sociálnědemokratické skupiny. V půlce února se s tímto kvartetem sešel prezident, aby spolu projednali roli sociálních demokratů v přípravě na obnovu poválečného stranického života. Vznik sociálnědemokratické skupiny, tvořené dvěma orgány, *vedením a konferencí*, byl definitivně potvrzen na konferenci funkcionářů 27. února 1944. Její závěry opět vyjadřovaly kompromis. V novém vedení takzvané zahraniční skupiny byli převážně členové předválečného ústředního výboru strany, ústředního výkonného výboru mládeže a členové Státní rady.⁴⁰⁴ Předsedou byl zvolen Bechyně, místopředsedy Bečko a Patzak, tajemníkem Laušman a pokladníkem Majer.⁴⁰⁵ Bělina coby nejdůslednější kritik jakéhokoliv sblížení s komunisty nebyl do skupiny přizván.⁴⁰⁶ Konference konstatovala, že členové vlády jsou ministři jen za svou osobu a že vláda bude podporována pouze v případě, že bude postupovat v souladu se sociálnědemokratickým programem. Ten se vyslovoval pro znárodnění průmyslu i bankovníctví a pro pozemkovou reformu. Účastníci konference dále podpořili ideu vytvoření socialistického bloku, souhlasili se zásadní reformou veřejné správy na principu národních výborů a žádali spolupráci se Sovětským svazem i západními spojenci.⁴⁰⁷ Závěrečná rezoluce

⁴⁰³ FIERLINGER, Z.: *Ve službách ČSR... Díl druhý*, s. 196–210. *Cesta ke Květnu... I. svazek*, s. 59–68, dok. č. 3 – 1943, 21. prosinec. Moskva. – Dopis Kl. Gottwalda čs. komunistickým pracovníkům ve Velké Británii.

⁴⁰⁴ Sociálnědemokratictí členové vlády a Státní rady v lednu „resuscitovali“ skomírající společný klub v čele s Němcem a Bechyněm. *Cesta ke Květnu... I. svazek*, s. 82–92, pozn. č. 1 k dok. č. 8 – 1944, únor. Londýn. – Návrh programu Národního bloku pracujícího lidu města i venkova, vypracovaný představiteli KSČ ve Velké Británii, s. 82.

⁴⁰⁵ LHASC, LP, JSM/INT, box 4, Czechoslovakia, Nečas Gilliesovi 21. 3. 1944, Bechyně a Laušman mezinárodnímu oddělení Labour Party 31. 3. 1944. ANM, f. Rudolf Bechyně, Materiály z veřejné činnosti původce fondu/Československá sociální demokracie, inv. č. 389, Návrh jednacího řádu skupiny /k diskusi/, 30. 3. 1944. ŠOLC, J.: *Útěky a návraty...*, s. 90.

⁴⁰⁶ NEDVĚD, Jaroslav: *Cesta ke sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou v roce 1948*. Praha, Academia 1968, s. 24.

⁴⁰⁷ ANM, f. Rudolf Bechyně, Vědecká, odborná a literární činnost původce fondu/Projevy, přednášky, referáty, inv. č. 333, Projev R. B. na konferenci soc. dem. funkcionářů v Londýně, rezoluce, 27. 2. 1944.

byla 9. března 1944 zaslána prezidentu Benešovi. Konkretizaci programu pak ještě obsahovalo *Prohlášení zásad* z půlky dubna. Právilo, že „vyrůstá zároveň politická i akční jednota československého pracujícího lidu měst a venkova“ a že skupina, ideově stojící „na základě vědeckého socialismu“, bude usilovat o „co nejužší a nejpevnější“ organizační sjednocení vytvořením jedné levicové strany.⁴⁰⁸

Ani další kompromisní stanovisko nemohlo zakrýt reálné vnitřní spory, v jejichž důsledku se od sebe dva názorové proudy uvnitř sociální demokracie dále vzdalovaly. Bechyňovci, tak jako už mnohokrát předtím, směrem ke komunistům volali po exkluzivitě. A opět zůstali oslyšeni. Obnova strany na starých základech byla pro příslušníky bechyňovského směru těžko akceptovatelná. Chtěli spolupracovat s komunisty jinak než formou tradičních stran, byť nově sdružených pod hlavičkou socialistického klubu. Vůči londýnské vládě se stavěli do stále hlasitější opozice a rozhodně si nepřáli křísit starou sociální demokracii i s jejími ministry.⁴⁰⁹ Bechyně s Laušmanem dlouhodobě doufali v přesun „těžiště politické moci doleva“ a ještě před cestou do Moskvy seznámili Beneše se svými představami o budoucím vývoji i s velmi kritickým pohledem na vládu, která se podle jejich názoru na osvobozené území rozhodně neměla vracet ve stávající podobě.⁴¹⁰ Nyní však museli spolknout hořkou pilulku. Kromě preferovaných rozhovorů s londýnskými komunisty, vedených ve „skutečně přátelském duchu“, jim nezbyvalo, než „ve smyslu přání vysloveného v Moskvě“, na němž měl prezident „nevšední zájem“, jednat i se sociálnědemokratickou „ministerskou skupinou“ a na půdě socialistického bloku i s národními socialisty.⁴¹¹

Základní rámec nové konfigurace spolupráce socialistických stran vymežil komunisty vypracovaný programový návrh⁴¹² z února 1944, organizačně se blok zformoval v březnu. Schůze bloku se zpočátku konaly pravidelně a sociální demokraty na nich zastupoval Němec, jehož později nahradil Majer, dále Bečko, Bechyně a Laušman. Komunisty reprezentovali

⁴⁰⁸ HORÁK, J.: Českoslovenští sociální demokraté..., s. 51–52. ANM, f. Rudolf Bechyně, Materiály z veřejné činnosti původce fondu/Materiály z veřejné čin., ostatní, inv. č. 422, Prohlášení zásad pro poválečné uspořádání ČSR, 16. 4. 1944.

⁴⁰⁹ Moskevská část sociálnědemokratické emigrace se názorově diferencovala mnohem méně než londýnská skupina. Čelní představitelé, tedy zejména Fierlinger a dále například Vojta Erban, a rovněž sociální demokraté ve východní armádě, zastávali unisono levicové postoje, na nichž setrvali, s výjimkou Viléma Bernarda, i později. Sociální demokraté v Sovětském svazu též na rozdíl od londýnských nevytvořili žádnou pevnější politickou organizační strukturu. VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...*, s. 39–40.

⁴¹⁰ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 134.

⁴¹¹ FIERLINGER, Z.: *Ve službách ČSR... Díl druhý*, s. 217–228.

⁴¹² *Cesta ke Květnu... I. svazek*, s. 82–92, dok. č. 8 – 1944, únor. Londýn. – Návrh programu Národního bloku pracujícího lidu města i venkova, vypracovaný představiteli KSČ ve Velké Británii.

Nosek, Valo, Spurný a Laštovička, národní socialisty Stránský, Ripka, David a Uhlíř. Blok byl sice formálně neoficiálním orgánem, na jeho půdě se však diskutovala stěžejní témata, mající dopad na politiku vlády. Šlo především o otázky principu výstavby národních výborů, osobu a kompetence vládního delegáta pro osvobozené území, úpravu česko-slovenského poměru, přístup k německé menšině či přípravu ekonomické obnovy Československa. Přijetí usnesení si vyžadovalo jednomyslný souhlas, který poté zavazoval členy bloku v duchu dosažené dohody postupovat ve Státní radě a ve vládě. Návrhy bloku bylo třeba projednat i s nesocialistickými složkami politické reprezentace; k rozhovorům se zemědělci kolem Feierabenda byl delegován Bechyně, spojkou k lidovcům byl Stránský. Přestože zejména národní socialisté na půdě bloku občas vůči komunistickým návrhům rozehráli „*celou klaviaturu námitek*“⁴¹³, iniciativní komunisté nakonec většinou prosadili svá řešení. Ze závětří tak ovlivňovali kroky Šrámkova kabinetu a vstup do vlády nadále odmítali.⁴¹⁴

Přestože Benešova dohoda s moskevským komunistickým vedením nalajnovala hřiště do podoby socialistického bloku, oba sociálnědemokratické proudy vzhledem k své nespokojenosti nadále uvažovaly také o jiných alternativách budoucího stranického seskupování. Rozhovory a sondáže na toto téma navazovaly na obdobné aktivity z minulého roku. Tehdy se Němec chtěl „*za každou cenu a bez ohledu, jsou-li křiví anebo hrbatí*“ dohodnout s národními socialisty zastoupenými Ripkou⁴¹⁵ na budoucím vytvoření „*jednotné strany demokratického socialismu*“. Pochopitelně narazil na odpor bechyňovců, jejichž slučovací tužby se upínaly jiným směrem.⁴¹⁶ V první polovině roku 1944 byla provládní skupina sociálních demokratů reprezentovaná Němcem, Bečkem a Majerem ve styku opět především s Ripkou. Jeho cílem bylo, aby „*jádrem příští formace*“, která vytvoří hráz komunistům, byli „*národní socialisté a sociální demokraté spolu s malozemědělci a inteligencí*“.⁴¹⁷ Takové představy odpovídala i diskuze na schůzi vedení sociálnědemokratické skupiny 8. června, kde se v souvislosti s podobou příštího stranického systému hovořilo o „*krajní levici, levici, středu a pravici*“. Vzhledem k tomu, že středem se rozuměli lidovci, levici měli v takovém schématu společně tvořit sociální demokraté a národní socialisté. Protivládně

⁴¹³ LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války*, s. 346.

⁴¹⁴ PAVLÁT, D.: *Novinář a politik...*, s. 175. KOCIAN, J.: Program obnovy Československa..., s. 124–126. *Únor 1948 očima poražených*, s. 87–99, dok. č. 6 – Zápis o šesté schůzce, konané 6. prosince 1949, s. 91.

⁴¹⁵ Ripku ve sblížení se sociálními demokraty již od léta 1942 podporoval prezident Beneš. PAVLÁT, D.: *Novinář a politik...*, s. 173.

⁴¹⁶ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 131–133.

⁴¹⁷ *Cesta ke Květnu... I. svazek*, s. 157–159, pozn. č. 3 k dok. č. 31 – 1944, 7. červenec. Londýn. – Dopis P. Drtiny předsedovi skupiny čs. socialistů J. Stránskému, s. 159.

laděná sociálnědemokratická skupina v podobných pokusech neviděla nic než škodlivou snahu vybudovat organizaci po vzoru Labour Party, tedy v podstatě následovnici pomnichovské Národní strany práce, a naopak chtěla spojením s komunisty nechat vzniknout „*stranu se socialistickým programem*“.⁴¹⁸ Londýnští komunisté hodnotili s rozpaky integrační snahy obou sociálnědemokratických křídel; jak námluvy provládního proudu s národními socialisty, tak i volání bechyňovců po „*seskupování marxistů*“ a úplném vynechání národních socialistů. „*Velikou myšlenku politiky Bloku naši partneři ještě asi dosud nepochopili,*“ shrnul Nosek na podzim v dopise Gottwaldovi.⁴¹⁹

Socialistický blok tak dosáhl největších výsledků v počátečních měsících své existence. Ačkoliv kupříkladu Majer přednášel československým odborářům v Anglii „*o významu a činnosti bloku zde a pak v osvobozené naší domovině*“ a Vilém Bernard psal, že „*místo sociální demokracie je v bloku dělnických stran, po boku komunistů a československých socialistů*“, což znamená „*pronikavou a takřka převratnou změnu*“ oproti dosavadní sociálnědemokratické politice, realita skýtala trochu jiný obrázek.⁴²⁰ Neshody mezi jednotlivými stranami se začaly projevat během jara, například v souvislosti s nominací vládního delegáta pro osvobozená území.

Dne 8. května 1944 byla uzavřena dohoda se Sovětským svazem o poměru mezi československou správou a vrchním velitelem osvobozené armády, podle níž měl delegát převzít kontrolu nad dobytým územím a zajistit součinnost civilních a vojenských orgánů. V souvislosti s obsazením postu padala různá jména. Vláda nejprve z politických důvodů schválila Slováka Juraje Slávika, avšak agrárník s minulostí ministra vnitra s podílem na prvorepublikových zásadách proti komunistickým demonstracím narazil u komunistů a levých sociálních demokratů. Bylo tak ujednáno, že delegátem má být člen socialistického bloku. Protože delegát představoval prodlouženou ruku vlády a od té si komunisté udržovali odstup, vlastního nominanta nenabídli. Měli se však vyslovit pro někoho z trojice Němec, Majer, Ripka. Posledně jmenovaný s ohledem na povinnosti v ministerstvu zahraničních věcí odmítl a stejně jako zbylí kolegové z vlády doporučil Němce. Tomu se dostalo podpory spolustraníků

⁴¹⁸ ABS, fond ZV 127 MV – kauza Bohumil Laušman, Protokol o výpovědi s obviněným B. Laušmanem, 2. 7. 1954. HORÁK, J.: Českoslovenští sociální demokraté..., s. 52–53.

⁴¹⁹ *Cesta ke Květnu... I. svazek*, s. 305–307, dok. č. 96 – 1944, 13. listopad. Londýn. – Z dopisu V. Noska Klementu Gottwaldovi do Moskvy se zprávami o vývoji situace na území republiky a poměrech v londýnské emigraci, s. 306.

⁴²⁰ Schůze, akce, projevy. Čs. odborová skupina W.9. a okolí. In: *Čechoslovák*, 9. 6. 1944, s. 10. BERNARD, Vilém: Nové cesty rozvoje sociální demokracie. In: *Nová svoboda*, July-August 1944, s. 126.

s výjimkou Bechyněho, jenž vystupoval stále více jako solitér. Od půlky roku se dostával do konfliktu nejen s vládními sociálními demokraty, ale i s dosavadním souputníkem Laušmanem. Bechyně se střežil všeho, co by mohlo posilovat pozici Šrámkova kabinetu. Proto odmítal i ujednání vedení sociálnědemokratické skupiny z 25. července, které žádalo pro sociální demokrata jedno místo ve sboru poradců vládního delegáta⁴²¹ a rovněž Němcovo nahrazení v ministerské funkci jiným sociálním demokratem. Bechyně však nakonec tlaku soudruhů včetně Laušmana ustoupil. Podvolil se usnesení, které do vlády nominovalo Majera⁴²² a Laušmana vyslalo jako politického poradce vládního delegáta na osvobozené území.⁴²³

⁴²¹ Žhavým kandidátem na politického poradce vládního delegáta byl původně Majer. Sám se v době jednání o složení delegace vyjádřil, že „dává přednost členství v delegaci na osvobozené území před členstvím ve vládě“ a pro případnou nominaci by měl rovněž podporu národněsocialistické skupiny. ANM, f. Rudolf Bechyně, Materiály z veřejné činnosti původce fondu/Československá sociální demokracie, inv. č. 390, Zápis o 17. schůzi soc. dem. skupiny v Londýně, 11. 7. 1944. *Cesta ke Květnu... 1. svazek*, s. 136–140, dok. č. 25 – 1944, 31. květen. Londýn. – Zápis o 12. poradě skupiny čs. socialistů, s. 138.

⁴²² Na schůzi vedení sociálnědemokratické skupiny byli jako ministerští kandidáti jmenováni Majer, Patzak a Nečas. Podle Jiřího Horáka pak měli v dopise z 31. července Bečko s Němcem navrhnout prezidentovi na místo uprázdněné po Němcovi Majera, Patzaka a Kosinu. Výslovně však doporučili, aby byl ministrem jmenován Majer. ANM, f. Rudolf Bechyně, Materiály z veřejné činnosti původce fondu/Československá sociální demokracie, inv. č. 390, Zápis o 19. schůzi soc. dem. skupiny v Londýně, 25. 7. 1944. HORÁK, J.: Českoslovenští sociální demokraté..., s. 53.

⁴²³ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 212–213. HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 143–146. PAVLÁT, D.: *Novinář a politik...*, s. 175–176.

10. Na dvou židlích v exilovém kabinetu

V souvislosti s jeho jmenováním vládním delegátem zprostil 3. srpna 1944 prezident ministra pro hospodářskou obnovu Františka Němce úřadu ministra obchodu, průmyslu a živností. Týž den Beneš na uvolněné místo jmenoval Václava Majera, který nazítří do prezidentových rukou složil úřední přísahu. O týden později předseda Šrámek srdečně uvítal „*nového pana ministra, známého ... ze Státní rady*“ na schůzi ministerské rady a popřál mu „*hojně zdaru*“.⁴²⁴ V září byl Majer, ve 40 letech nejmladší člen londýnské vlády, ještě pověřen zastupováním nepřítomného Němce v ministerstvu hospodářské obnovy.⁴²⁵ Jeho vstup do kabinetu byl z určitého úhlu pohledu průlomový moment. Jak si v té souvislosti poznamenal do deníku Eduard Táborský, jednalo se o prvního politika, který „*celkem nebyl v dřívější ČSR ničím, a dnes je členem vlády*“.⁴²⁶

Majer, jehož dosavadním politickým vrcholem bylo předsedání brannému výboru Státní rady, se tedy stal „vládním“ sociálním demokratem. Kariérní postup pěkně ilustruje názorový vývoj, jímž v londýnské emigraci procházel. Před zhruba třemi a půl lety jakožto mluvčí vojenské skupiny vyjadřoval znepokojení nad „*povážlivě pravicovou*“ a „*reakční*“ linií kabinetu, a nyní zasedl s ministry ke stolu jako jeden z nich. V Majerově ideově-politickém směřování se nejednalo o nějaký ostrý zlom, ale spíše o další projev odpoutání se od radikálnějších stanovisek z počáteční fáze emigrace. Roli hrál jistě i celkový posun československého exilu doleva. Na to, aby byl Majer řazen do pravicového proudu uvnitř sociální demokracie, zkrátka nemusel prodělat nějakou zásadní názorovou proměnu. Úplně stačilo, aby při všeobecném směřování doleva zůstával na svém a ve vztahu k ostatním politickým aktérům si zachovával relativně emancipovaný přístup.

Majerův posun doprava tak sice byl vzhledem k celkovým okolnostem do jisté míry optický, avšak po vstupu do vlády nemohlo být o jeho příslušnosti k umírněnému proudu v rámci strany pochyb. Dle Jiřího Horáka se Majer po Němcově odjezdu na osvobozená území dokonce stal hlavou pravicové skupiny, což potvrzovalo jeho odklon od postojů z doby působení v armádě i

⁴²⁴ *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, sv. IV.2, červenec–prosinec 1944 (ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944)*. NĚMEČEK, Jan – ŠŤOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan ml. – BÍLEK, Jan (eds.). Praha, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2015, s. 84–111, 148. schůze 11. 8. 1944, s. 84. V. Majer ministrem obchodu. In: *Čechoslovák*, 18. 8. 1944, s. 2.

⁴²⁵ Ministerská rada. In: *Čechoslovák*, 6. 10. 1944, s. 2. NA, f. SR – L – f. 836, ka. 9, inv. č. 17, sign. KPR a prezident ČSR, seznam členů vlády dle stáří.

⁴²⁶ KUKLÍK, J. ml.: *Mýty a realita...*, s. 41.

po jmenování do Státní rady. Jak Horák dodává, neformální pozice lídra umírněného proudu na Majera víceméně zbyla, neboť ostatní možní pretendenti na tento post buď nedisponovali potřebnými vůdcovskými schopnostmi (Ján Bečko), byli po smrti (Gustav Winter), měli vážně podlomené zdraví (Jaromír Nečas) nebo žili za oceánem (Vojta Beneš). Majer a další provládně orientovaní sociální demokraté v porovnání s Bechyněho skupinou nedisponovali žádnou jasnější politickou a ideologickou koncepcí. Tak nějak intuitivně cítili, že chtějí stranu „ubránit“ před vlivem radikálněji laděných soudruhů, vzhledem k nedostatku pozitivního programu však byly jejich kroky převážně reaktivní a váhavé.⁴²⁷

Pro Feierabenda byla zpráva o Majerově jmenování ministrem „*potěšující*“. Zatímco před dvěma lety, v době jejich sporů o Středoevropský manifest, byl podle něj Majer „*ještě pod vlivem marxismu a nedovedl se dobře orientovat v rozhárané situaci své strany*“,⁴²⁸ nyní se nacházel „*rozhodně na sociálnědemokratické pravici*“.⁴²⁹ Obdobně komunisté konstatovali, že než se Majer stal členem kabinetu, byl „*počítán k tzv. levé skupině*“, leč „*za svého ministrování se přiblížil k vládní benešovské skupině*“.⁴³⁰ Oproti tomu sám Majer se jako pravicový činitel viděl již v časech působení ve Státní radě a za pravicovou dokonce neváhal označit ani sociálnědemokratickou skupinu v armádě, což je dost diskutabilní hodnocení. Postřehy Jiřího Horáka, Feierabenda a komunistů tak odrážejí realitu přece jen věrněji než Majerův sebezpyt.⁴³¹

Vláda s Majerovou účastí se v půlce roku 1944 zabývala řadou klíčových otázek, souvisejících s očekávaným osvobozením. Pracovní náplní exilového kabinetu v nejhektičtějších letech jeho existence tak byla zejména příprava finální podoby prezidentských dekretů nezbytných k zajištění obnovy Československa, čímž se završovalo úsilí započaté již v předcházejících válečných letech. Vzhledem k nutnosti zefektivnit a akcelarovat práci na základních legislativních normách došlo začátkem roku 1944 ke změně postupu přípravy dekretů. Na návrh ministra vnitra Slávika byl vytvořen nový expertní komitét úředníků, jenž měl chystat podklady legislativnímu výboru ministrů. Úkolem výboru byla koordinace přípravných prací legislativní

⁴²⁷ HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 375–377.

⁴²⁸ FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky II*, s. 195.

⁴²⁹ FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky III*. Brno, Atlantis 1996, s. 172.

⁴³⁰ KAPLAN, Karel: První poválečná vláda: Komentované dokumenty. In: ADAMOVÁ, Karolína – ZAVACKÁ, Katarína – KAPLAN, Karel: *K ústavnímu vývoji v českých zemích a na Slovensku v letech 1938–1948: Studie; Ústavní vývoj na Slovensku v období od 6. 10. 1938 do apríla 1945; První poválečná vláda: Komentované dokumenty*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny ČSAV 1992, s. 101–108, Příloha č. 1 – Charakteristiky navrhovaných ministrů-nekomunistů zpracované moskevským komunistickým exilem, s. 108.

⁴³¹ MAJER, V.: *Moskevská cesta*, s. 144. Podobný pohled na věc zastával i HOLUB, V.: *Od Mnichova po Košice*, s. 130–131.

povahy a předkládání připomínek k návrhům předsedovi vlády. Navrhovatel příslušné normy měl pak podněty legislativního výboru zapracovat a návrh následně předložit k připomínkovému řízení. V jeho průběhu expertní komitét úředníků provedl redakci znění všech vládních předloh, jejichž působnost byla zamýšlena pro dobu po skončení války. Legislativní výbor ministrů tvořili ministr spravedlnosti Stránský, ministr vnitra Slávik, státní ministr Ripka, ministr sociální péče Bečko a ministr hospodářské obnovy, tedy od srpna Majer.⁴³²

Ještě předtím, než zasedl ve vládě a jejím legislativním výboru, byl Majer z pozice zpravodaje politického výboru Státní rady aktivní v procesu přípravy ústavního dekretu o obnovení právního pořádku. Osnova normy, která měla zajistit, aby v osvobozeném Československu nezavládl právní chaos a nejistota, byla politickému výboru předložena k vypracování poradní zprávy zhruba rok po vzniku její první verze. V politickém výboru probíhala od května do července 1944 v celkem devíti schůzích obsáhlá diskuze. Komunista Kreibich kritizoval neurčitost osnovy ve vztahu k národním výborům a vládnímu delegátovi a pravomoc vlády určovat použitelnost předpisů z doby nesvobody. Vypracoval vlastní návrh, který však nezískal podporu. Jako poradní zpráva byl přijat Majerův text. Kromě dílčích stylistických úprav obsahoval několik připomínek politického rázu, z nichž nejdůležitější byl apel na sladění ustanovení této normy s chystaným dekretem o národních výborech. Z návrhů věcného rázu bylo podstatné doporučení určit rozhodné datum pro stanovení počátku doby nesvobody až na 30. září 1938, nikoliv vládou proponované 29. září. Konec doby nesvobody poradní zpráva navrhovala ponechat vládnímu nařízení. Plenární schůze Státní rady schválila zprávu politického výboru v půlce července 1944. Majer při té příležitosti v projevu zdůraznil „*hlavní a zásadní*“ myšlenku zprávy, a sice, „*že v osvobozené republice má být od počátku uplatněn předmnichovský právní řád.... Pokud pak bude třeba použít něčeho z cizáckého právního balastu let nesvobody, pak se to může stát jen na zcela krátkou, přechodnou dobu a musí být učiněno vše, aby tyto zbytky neblahé minulosti byly co nejrychleji odstraněny.*“⁴³³ Vláda posléze většinu připomínek Státní rady zohlednila v definitivní verzi osnovy, kterou prezident podepsal 3. srpna 1944.⁴³⁴

⁴³² KUKLÍK, J. ml.: *Mýty a realita...*, s. 81–82. Vzhledem k bobtnající vládní agendě pak ještě na podzim ministerská rada schválila Majerův návrh na úpravu pořadu svého jednání v tom smyslu, že ministr vnitra Slávik a státní ministr Ripka měli informovat členy vlády o zprávách z domova v neformálních schůzích a rezortní ministři se měli v řádných schůzích omezit na podávání konkrétních návrhů k věcem ze zpráv vyplývajících. *ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944*, s. 446–499, 163. schůze 13. 10. 1944, s. 454–455, s. 471.

⁴³³ Ústavní zákon číslo 1. In: *Čechoslovák*, 21. 7. 1944, s. 1.

⁴³⁴ KUKLÍK, J. ml.: *Mýty a realita...*, s. 160–168.

Jakožto ministr zodpovídající za hospodářské záležitosti byl Majer aktivní v souvislosti s přípravou dekretů ekonomicko-finanční povahy, na něž se dostalo po vydání základních norem pro obnovu ústavního systému a právního řádu osvobozeného státu. I v případě této skupiny předpisů se v mnohém navazovalo na diskuze z předcházejících válečných let. Majer naskočil do Němcem rozjetého vlaku, a musel se tak pokusit co nejrychleji zorientovat v agendě, kterou jeho předchůdce v minulých letech uvedl do pohybu. Protože řada otázek závisela na mezinárodních jednáních a rovněž se často různily představy jednotlivých rezortů, měly být dekrety stručné a jasné a podrobnosti měly řešit prováděcí předpisy a instrukce.⁴³⁵

Nejvýznamnější ze skupiny norem, jejichž smyslem bylo zaručit fungování ekonomiky v bezprostředně poválečném období, byl nepochybně dekret o mimořádných opatřeních k zajištění hospodářského života na osvobozeném území. Přípravy běžely již od roku 1942, ovšem konkrétnější podoby nabyly až začátkem roku 1944. Pozdržení přišlo v létě, z důvodu tříměsíční cesty ministra Feierabenda do Spojených států a Kanady a Němcova odchodu na post vládního delegáta. Přes Feierabendovu nepřítomnost vyzvala vláda v druhé půlce srpna Majera, aby se coby Němcův nástupce ujal koordinace příprav a učinil vše pro co nejrychlejší předložení normy.⁴³⁶ Osnova dekretu prošla zkráceným připomínkovým řízením a Majer ji projednal i „s partnery, tvořícími část národní fronty, kteří nejsou ve vládě“, tedy s komunisty. Dekret spolu s důvodovou zprávou předložil kabinetu 6. října. Zatímco podle Stránského byl dekret „rozumně a politicky spravedlivě sdělán“, Lichner nejprve Majerovi účelově vytkl, že ministerstvo zemědělství nedostalo příležitost návrh připomínkovat, a poté spolu s Feierabendem kritizoval rozsáhle pojatou restituci majetku.⁴³⁷ Nakonec se prosadil kompromis, který navrhoval prohlásit restituci majetku ztraceného v důsledku rasové, národní či politické perzekuce jako princip a pro konkrétní provedení restituce přijmout zvláštní dekret či dokonce zákon Národního shromáždění. Kabinet v půlce října postoupil osnovu dekretu Státní radě k vypracování poradní zprávy. Ta byla po projednání v hospodářském a sociálním výboru

⁴³⁵ Na přípravě se podílela především ministerstva hospodářské obnovy, průmyslu, obchodu a živností, zemědělství a financí. K řadě otázek se vyjadřovalo i ministerstvo zahraničí či vnitra. Od konce roku 1941 byl pro diskuze o problematice poválečné hospodářské rekonstrukce zřízen komitét hospodářských ministrů. Ibid., s. 183–188.

⁴³⁶ KUKLÍK, J. ml.: *Znárodněné Československo*, s. 127–128.

⁴³⁷ *ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944*, s. 401–445, 162. schůze 6. 10. 1944, s. 415–423. Text návrhu dekretu i důvodovou zprávu obsahují přílohy F[1] a F[2] zápisu příslušné schůze.

koncem listopadu schválena a pro vládu z ní vyplynula jistá doporučení na změnu či doplnění dekretu, stejně jako z následných připomínek některých ministerstev.⁴³⁸

Majer dekret v pozměněné podobě předložil na jednání vlády 1. prosince. Nejprve uvedl, že dekret je „*rámcový, povahy deklaratorní a neřeší materii*“, z čehož plynulo, že bude muset být konkretizován dalšími normami s přihlédnutím k reálnému stavu na osvobozeném území. Poté předestřel hlavní připomínky Státní rady, které byly do textu návrhu zapracovány, především doplnění Slovenské národní rady (SNR)⁴³⁹ mezi orgány, které mohly rozhodovat o zavedení „*zatímní správy*“ a oddělení režimu nepřátelského majetku od majetku „*státně nespolehlivých osob*“.⁴⁴⁰ Následovala dlouhá diskuze, v níž vystoupili s kritikou především Feierabend a Stránský. I předseda Šrámek konstatoval, že není „*přesvědčen, že děláme dokonalé dílo*“. S ohledem na situaci vládního delegáta dodal, že „*věc však kvapí*“, a návrh byl schválen.⁴⁴¹ Dekret byl vydán nicméně až 1. února 1945 a vyjadřoval dvě hlavní zásady; zaprvé restituci majetku, jehož převod proběhl po 28. září 1938 pod tlakem rasové, politické a národní perzekuce, a to prohlášením příslušných majetkoprávních jednání za neplatné za určitých podmínek, zadruhé zajištění veškerého soukromého i veřejného nepřátelského majetku, jakož i majetku státně nespolehlivých osob.⁴⁴²

Pro obnovu válkou zničeného hospodářství měl zvláště v prvních měsících míru sehrát rozhodující úlohu dekret o postavení Správy Spojených národů pro hospodářskou pomoc a

⁴³⁸ Během jednání na půdě Státní rady se objevovaly námitky komunisty Kreibicha a dalších, zda má podobná norma vůbec smysl, vzhledem k tomu, že Slovenská národní rada vydala vlastní hospodářské předpisy. KUKLÍK, J. ml.: *Mýty a realita...*, s. 189–190.

⁴³⁹ Slovenská národní rada se ustavila na konci roku 1943 vánoční dohodou mezi představiteli občanského a komunistického odboje. Po vypuknutí Slovenského národního povstání se postavila do jeho čela. Zákonodárnou moc SNR vykonávala prostřednictvím nařízení. Podle svého nařízení č. 1 přebrala na Slovensku veškerou zákonodárnou, vládní a výkonnou moc do doby, než se demokratickým způsobem konstitují legitimní slovenské orgány. Dále vyhlásila, že chce postupovat v souladu s československým zahraničním odbojem a pracovat na vytvoření nové Československé republiky. SNR také hned po vypuknutí povstání vytvořila svoji novou strukturu – vlastní SNR byla rozšířena na 50 členů a dále vzniklo předsednictvo SNR a takzvaná pověřenectva jako orgány výkonné moci. Přijetím nařízení č. 40 z 23. října si pak SNR zachovala kontinuitu pro poválečný vývoj. KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 479–482.

⁴⁴⁰ „*Zatímní správa*“ podniků a majetku, které byly ve vlastnictví či správě „*státně nespolehlivých osob*“, představovala zajišťovací opatření, které ještě neodnímalo vlastnické právo, avšak přinášelo příslušným osobám významná omezení. Při zajištění nepřátelského majetku se československá vláda odvolávala na britské a americké zákony o zajištění a konfiskaci německého majetku na jejich území a následná mezinárodní jednání o reparacích. KUKLÍK, J. ml.: *Znárodně Československo*, s. 129.

⁴⁴¹ *ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944*, s. 732–769, 173. schůze 1. 12. 1944, s. 750–757. Text návrhu dekretu i důvodovou zprávu obsahuje příloha G zápisu příslušné schůze.

⁴⁴² KUKLÍK, J. ml.: *Znárodně Československo*, s. 129.

obnovu (United Nations Relief and Rehabilitation Administration – UNRRA).⁴⁴³ Hledání vhodné organizační struktury a sladění požadavků jednotlivých států na rozsah čerpané pomoci se ukazovalo jako komplikovaný proces. Evropský výbor UNRRA se tak ustavil teprve v březnu 1944. Ministr Němec během následujících měsíců jednal s evropským výborem i generálním ředitelem Unrry o parametrech pomoci Československu. Majer sice začátkem října plenární schůzi Státní rady informoval, že jednání s Unrrou „*vstupují nyní do intenzivnějšího a konkrétnějšího stadia*“,⁴⁴⁴ ovšem vlekoucí se rozhovory zpožďovaly práci na příslušném dekretu, jehož předlohu vláda schválila a postoupila Státní radě až ve druhé půlce října.⁴⁴⁵ Počátkem listopadu Majer kolegům ve vládě předložil k diskuzi a schválení nákupní a dovozní plán, vypracovaný na žádost Unrry úředníky ministerstva hospodářské obnovy, a dále zprávu o jednáních s Unrrou. Jak Majer referoval, vedoucí činitelé Unrry na schůzi s československou delegací v Montrealu předběžně souhlasili s požadavky vlády a přislíbili republice na prvních šest měsíců po osvobození 200 milionů dolarů, což byla suma odpovídající asi 6 miliardám předválečných korun. Dále byla v řešení dohoda o dodávkách inzulínu i dalších důležitých léků a lékařského materiálu, 500 tun mýdla a až 2 tisíc tun sušeného hovězího. Kromě výčtu pozitiv montrealských jednání Majer zároveň upozorňoval na problémy, které představovala otázka dopravy materiálu.⁴⁴⁶

Na schůzi 7. prosince vláda projednala zásady smlouvy s Unrrou spolu s podmínkami vyslání její mise do Československa. Základní dohoda mezi exilovou vládou a Unrrou, podle které byly Československu zdarma poskytnuty dodávky zboží a různé služby, za jejichž distribuci odpovídala československá vláda, byla uzavřena 26. února 1945. Smlouvu o okamžité pomoci

⁴⁴³ UNRRA byla založena z podnětu prezidenta Roosevelta v listopadu 1943 ve Washingtonu. Na její první konferenci v Atlantic City, kde se sešli delegáti ze 44 spojeneckých zemí, reprezentovali Československo ministři Masaryk a Němec. Svou činností měla UNRRA poskytovat okamžitou pomoc osvobozeným územím, která v důsledku válečných ztrát v národním hospodářství, pro špatný zdravotní stav obyvatel a nedostatečné vyživovací podmínky nemohla obnovit chod ekonomiky bez cizí pomoci. UNRRA měla obětem války dodávat potraviny, textil, základní suroviny a lékařský materiál i služby. SOMMER, Karel: *UNRRA a Československo*. Opava, Slezský ústav AV ČR 1993, s. 9–11.

⁴⁴⁴ Činnost ministerstva pro hosp. obnovu. In: *Čechoslovák*, 13. 10. 1944, s. 4.

⁴⁴⁵ KUKLÍK, J. ml.: *Mýty a realita...*, s. 193. Ministerská rada. In: *Čechoslovák*, 3. 11. 1944, s. 7.

⁴⁴⁶ *ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944*, s. 592–637, 167. schůze 3. 11. 1944, příloha I, 19. 10. 1944 – Přípis V. Majera J. Šrámkovi informující o jednání československých zástupců s představiteli organizace UNRRA v Montrealu, s. 617–619. Klíčový problém zajištění dopravy dodávek od Unrry na československé území si úředníci ministerstva hospodářské obnovy velmi dobře uvědomovali. Doufali v brzké ustavení plánované European Central Inland Transport Office (ECITO), která měla sloužit jako dopravní orgán Unrry a zabývat se obnovou dopravního systému v Evropě. Zároveň si byli vědomi, že nelze čekat, až zahájí ECITO činnost a upozorňovali na nutné brzké dodání letadel, která měla československá vláda již dlouho objednána, případně operativní dohodu s Brity a Američany o zapůjčení letadel. NA, f. Ministerstvo hospodářské obnovy Londýn (MHO – L) – f. 786, ka. 7, inv. č. 27, Zprávy o činnosti 1942–1945, Vyjádření jednotlivých referátů MHO k poradní zprávě SR o činnosti MHO /září–říjen 1944/, Vyjádření dopravního odboru, 20. 10. 1944.

a první obnově podepsal za československou stranu Masaryk, za Unrru zástupce generálního ředitele Frederick W. Leith-Ross. Podpisu se za vládu zúčastnili ještě Majer, Ripka a Feierabend.⁴⁴⁷ O týden později byla všechna ujednání ratifikována a téhož dne byl vydán příslušný dekret prezidenta republiky. UNRRA byla v rozsahu sjednaném mezinárodní smlouvou prohlášena za zvláštní právnickou osobu s právem exteritoriality a k plnění dohody byla pro Československo vytvořena zvláštní mise UNRRA. V čele mise stál Petr Ivanovič Alexejev ze Sovětského svazu a její jmění, majetek a příjmy, stejně jako smluvní jednání, byly osvobozeny od všech daní, poplatků, cel a dávek. Případné další výsady mohla misi svými nařízeními poskytnout vláda.⁴⁴⁸

Dojednání smlouvy s Unrrou, od níž si jistě nejen Masaryk sliboval, že svým působením vrátí „zdravou barvu bledým, vyhublým, utrápeným a smutným tvářím evropských dětí“,⁴⁴⁹ bylo bezesporu nejdůležitějším bodem agendy rezortů, za něž nesl Majer odpovědnost. Nikoliv však bodem jediným. Majer svou představu o vývoji průmyslu a obchodu v osvobozeném státě a krocích nutných k obnově hospodářství opakovaně artikuloval ve Státní radě, vládě či při jiných vystoupeních, například před československými letci, britskými a americkými žurnalisty či na půdě Československo-britského klubu přátelství. Konstatoval, že zprávy z domova jsou sice kusé, nicméně i tak je zřejmé, že zásobovací situace obyvatelstva je neutěšená, a protáhne-li se válka přes zimu, ještě se zhorší. I proto, že „*Němci se snaží v poslední chvíli vyrabovat a zničit vše, co mohou*“. Pro osvobozovaná území tak bylo třeba „*obstarat co nejvíc životních potřeb a co nejrychleji*“, přičemž opakovaně zmiňoval problém dopravy. Přislíbené dodávky zboží první pomoci bylo třeba nejprve dostat do některého z černomořských přístavů a poté buď po Dunaji, nebo po železnici na hranice republiky. Vzhledem k válkou zničené infrastruktuře plánoval Majer na osvobozené území urychleně vyslat odborníky, kteří měli provádět technickou obnovu komunikací, aby se pomoc co nejrychleji dostala do vnitrozemí, kde měla být spravedlivě distribuována pod kontrolou národních výborů.⁴⁵⁰ Jakmile bude podchycen akutní problém dodávek pomoci, mělo se započít s prací na naplňování dalších úkolů nutných pro obnovu

⁴⁴⁷ Masaryk v projevu uvedl: „*Dohoda je historickým dokumentem sui generis. Ukazuje velmi cennou ochotu spojených národů pomoci Československu bez jakýchkoliv zásahů do jeho suverenity a je důkazem důvěry, že Československo splní ... závazky, které dnes svým podpisem na sebe bereme.*“ Dále Masaryk poděkoval Leith-Rossovi za jeho pochopení, trpělivost a smysl pro humor, tedy tři vlastnosti, jichž bylo třeba, „*aby tato listina byla konečně vypracována.*“ UNRRA – smlouva s Československem. In: *Čechoslovák*, 2. 3. 1945, s. 1.

⁴⁴⁸ KUKLÍK, J. ml.: *Mýty a realita...*, s. 193. MAJER, Václav: *UNRRA a Československo*. Praha, Tiskové oddělení ministerstva výživy 1946, s. 6.

⁴⁴⁹ UNRRA – smlouva s Československem. In: *Čechoslovák*, 2. 3. 1945, s. 1.

⁴⁵⁰ MAJER, V.: Zásobování osvobozeného území. In: *Čechoslovák*, 22. 12. 1944, s. 4. Přípravy pro obnovu hospodářského života. In: *Čechoslovák*, 8. 12. 1944, s. 2.

ekonomiky. To znamenalo především bez zbytečných průtahů odpoutat československé hospodářství od německého hospodářského prostoru a přeorientovat produkci podniků a závodů, podřízenou německým válečným zájmům, na potřeby mírové výroby.⁴⁵¹ Stejně tak mělo v budoucím hospodářském systému dojít k obnově malé živnostenské výroby, padnuvší za obět' německé válečné produkci. Majerovy rezorty řídily na podzim a v zimě i řadu dalších příprav pro první chvíle míru, například nechaly v Londýně a Moskvě vytisknout poštovní známky pro osvobozené území nebo jednaly o možnostech vlastní československé letecké dopravy.⁴⁵² Ministerstvo obchodu, průmyslu a živností myslelo i na kulturu a oddech. S britskými producenty uzavřelo smlouvu „o přenechání britských filmů pro poválečné Československo“, díky níž se mohlo obyvatelstvo těšit především na „superfilmy *Henry V. a Caesar a Cleopatra*“.⁴⁵³

Majer a klíčoví úředníci jeho rezortů přirozeně hleděli i za horizont přechodného období bezprostředně po osvobození. „*Počítáme s tím, že budoucí naše hospodářství, se zřetelem k světovému vývoji, musí být založeno na celostátním hospodářském plánu..., jehož účelem podle našeho soudu má být: plná zaměstnanost, spravedlivé rozdělení důchodů, dokonalá organizace práce, rovnoměrný a vzestupný vývoj národního hospodářství a v souvislosti s tím stoupající životní úroveň našeho lidu. Také pro plánování máme na mysli takový organismus, který zaručí, že také hospodářská činnost bude se řídit principy demokratickými,*“ vysvětloval Majer v přednášce československým letcům.⁴⁵⁴ Cesta k lepším zítřkům prostě vedla přes hospodářský plán. Ten však nesměl být rigidní, bylo ho třeba vhodně měnit a doplňovat podle aktuální situace. O překvapení totiž nebyla nouze: „*Žádají se kovadliny pro kováře, ruční sekery, signálové svítilny, suché kapesní baterie, praporky, žárovky, visací zámky a podobné věci, o kterých se pochopitelně těžko dalo předpokládat, že jich bude třeba,*“ podivil se Majer, když František Němec poslal z Podkarpatské Rusi seznam nejpotřebnějšího zboží.

⁴⁵¹ MAJER, V.: Přechod k mírové výrobě. In: *Čechoslovák*, 15. 12. 1944, s. 4. Podmínky hospodářské obnovy v ČSR. In: *Čechoslovák*, 17. 11. 1944, s. 2.

⁴⁵² Poradní zpráva o ministerstvu průmyslu. In: *Čechoslovák*, 12. 5. 1944, s. 4. Přípravy pro obnovu hospodářského života. In: *Čechoslovák*, 8. 12. 1944, s. 2.

⁴⁵³ VHA, sb. 20, sign. 20 – 9 – 13, MNO – I. odbor, UNRRA – jednání, dohody, smlouvy, Opatření anglických filmů. Podepsání smlouvy, 12. 2. 1945.

⁴⁵⁴ Napětí a bída v českých zemích. In: *Čechoslovák*, 24. 11. 1944, s. 3.

„*Teorie ‚volné hry hospodářských sil‘*“ byla všeobecně passé a Majerovy úřady rozhodně nebyly místy, která by ji chtěla vracet do hry.⁴⁵⁵ „*Věděl jsem, že v ministerstvu panuje ‚pokrokový duch‘, i když dosud ne čistě komunistický*“, zaznamenal ve svých pamětech žurnalista Rudolf Kopecký, který nastoupil do služeb ministerstva obchodu, průmyslu a živností v době, kdy Majer v čele rezortu střídal Němce. Jedním z Kopeckého úkolů bylo šéfovi připravovat podklady pro rozhlasové projevy. „*Majer mi řekl, o čem chtěl mluvit, a já mu dodal lidově odborný výklad o tom. Ujednání bylo, že zůstanu při odborné stránce věci, kdežto Majer, jak to zásadně říkal, ‚si to sám upraví na hubu‘. Jak si to upravil nevím, protože jsem se nikdy nepokusil to poslouchat*“, líčil Kopecký, který se během svého angažmá v úřadu rovněž účastnil schůzí poradního sboru pro hospodářské otázky. „*Měl [jsem] možnost na schůzích vyjadřovat docela nepokrytě své názory. Schůzím předsedal ministr Majer, nebo v jeho zastoupení komunistická poslankyně Anežka Hodinová-Spurná, jíž jsme obecně říkali Anežka Hružová. Jim působilo vyražení, když uprostřed diskuze o nějakém hospodářském problému mohli říct: ‚A nyní nám řekne náš reakcionář, co on o tom soudí.‘ Po takovém vyzvání jim to ten reakcionář vždycky řekl*“, popisoval Kopecký.⁴⁵⁶

Sarkastické vzpomínky pravicového novináře, politicky se hlásícího k národním demokratům a kritizujícího Benešovu orientaci na Sovětský svaz, především vypovídají o jednom důležitém rysu Majerovy povahy. Byl schopen naslouchat a dát prostor i člověku s odlišnými názory; i když ho přitom třeba z hecu označoval za „*reakcionáře*“.⁴⁵⁷ V ministerstvu hospodářské obnovy zas Majer těsně spolupracoval s vedoucím úředníkem Evženem Löblem.⁴⁵⁸ Ekonom Löbl byl na jedné straně aktivním členem londýnské komunistické skupiny, zároveň jej však, coby absolventa vídeňské Vysoké školy zahraničního obchodu, z odborného hlediska oceňovali i lidé z opačného konce ideologického spektra jako například Feierabend.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ První zásilky pro osvobozené území. In: *Čechoslovák*, 19. 1. 1945, s. 2. ABS, fondy krajských a okresních složek StB – B 1 – KS SNB Praha, inv. j. 160, Zpráva ministra Majera ve Státní radě 10. 1. 1945 o přípravách prvé pomoci pro osvobozené území.

⁴⁵⁶ *Rudolf Kopecký: Vzpomínky starého novináře: „Proti Benešovi, nacistům a komunistům“*. NEKOLA, Martin (ed.). Beroun, Machart 2018, s. 370–372.

⁴⁵⁷ Majer na Kopeckého pamatoval i po osvobození, kdy mu nabízel místo v úředním aparátu obnovené republiky. Kopecký se však pro svůj nesouhlas se směřováním osvobozeného státu rozhodl zůstat v Londýně. Ibid., s. 419.

⁴⁵⁸ NA, f. MHO – L – f. 786, ka. 7, inv. č. 27, Zprávy o činnosti 1942–1945, Z vnitřní organizace MHO, 25. 7. 1944.

⁴⁵⁹ FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky III*, s. 163–164. JANČÍK, Drahomír – KALINA, Tomáš: Národohospodářské elity politických stran na počátku přechodu k plánovanému řízení československé ekonomiky (1945–1946). In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav (eds.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha, Národní archiv; Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005, s. 92–99, s. 95.

Majerem vedená ministerstva spolu s několika dalšími československými úřady sídlila ve velké moderní budově Fursecroft v Brown Street, ani ne 500 metrů od severovýchodního okraje Hyde Parku, v němž leží Speakers' Corner.⁴⁶⁰ Kromě stejné adresy a podobných polí působnosti umocňovala jistý přirozený překryv agendy obou rezortů ještě skutečnost, že byly po většinu své existence spravovány jednou osobou; nejprve od listopadu 1942 Němcem, poté od léta 1944 Majerem. Dle Němcových představ z doby, kdy se jeho vládní angažmá naplňovalo a on mířil do funkce delegáta pro osvobozené území, se ministerstvo hospodářské obnovy mělo zabývat spíše krátkodobými úkoly, tedy takovými, které se týkaly období bezprostředně po osvobození, například zásobováním. Úkoly ryze dlouhodobé, jako byla třeba příprava budování poválečného průmyslu republiky na nových základech plánovaného hospodářství, pak měly připadnout spíše ministerstvu obchodu, průmyslu a živností.⁴⁶¹ Vymezení kompetencí jednotlivých ministerstev obecně představovalo dost choulostivou otázku. Běžné byly spory s ostatními hospodářskými rezorty, tedy financemi a zemědělstvím. Došlo však i na roztržku s ministerstvem veřejných prací, neboť Lichner měl pocit, že s ním Majer nedostatečně konzultuje záležitosti týkající se dopravy zboží od Unrry po Dunaji, a zasahuje tím do oblasti odpovědnosti jeho úřadu.⁴⁶²

Další velká témata exilové politiky, která si v druhé půlce roku 1944 žádala konkretizaci do té doby probíhajících obecnějších úvah a diskuzí do podoby závazných norem, představovala problematika národnostních menšin a retribuce, tedy potrestání nacistů a kolaborantů. Původní Benešovy představy o řešení národnostní otázky, vyjádřené v únoru 1941, počítaly s odsunem obyvatelstva v kombinaci s odstoupením části pohraničního území. S ohledem na vývoj války se v úvahách Beneše i ostatních zvyšoval počet Němců, kteří měli být optimálně vysídleni. Prezident nicméně i na počátku roku 1945 nadále zůstával na pozici výměny německého obyvatelstva spolu s územím, proti čemuž se vyslovila vláda. Pro případné provedení transferu Němců z Československa byl klíčový postoj spojeneckých velmocí. Ty se postupně v letech 1942–1943 přikláněly k myšlence, že mezinárodně odsouhlasený odsun představuje patrně jediné řešení problému národnostních minorit v prostoru střední a jihovýchodní Evropy. V

⁴⁶⁰ HORÁK, Pavel: *Republika v exilu: Inscenování československé vlády v Londýně za druhé světové války*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2022, s. 101–107.

⁴⁶¹ NA, f. MHO – L – f. 786, ka. 7, inv. č. 27, Zprávy o činnosti 1942–1945, Reorganisace ministerstva, 17. 7. 1944. Působnost ministerstva hospodářské obnovy byla původně definována širěji, než jak ji viděl Němec v půlce roku 1944. Dekret, jímž bylo ministerstvo v listopadu 1941 ustaveno, respektive vládní nařízení v červnu 1942 pověřovalo rezort jak přípravou naléhavých přechodných úkolů týkajících se zásobování po osvobození, tak přípravou a studiem podmínek pro znárodnění, plánování a pozemkovou reformu. KUKLÍK, J. ml.: *Znárodněně Československo*, s. 112–114.

⁴⁶² ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944, s. 770–801, 174. schůze 7. 12. 1944, s. 775–777.

závěru války nicméně rostly obavy západních spojenců z konkrétní realizace rozsáhlého transferu a Britové s Američany vybízeli ke zdrženlivosti a varovali před prováděním „jednostranných akcí“ vůči velké skupině obyvatelstva.⁴⁶³

Dekret o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, který se měl stát základem celostátně prováděného *retribučního soudnictví*, byl podepsán koncem února a publikován začátkem března 1945. Tím se završila několikaletá příprava normy, jež v sobě zahrnovala jak potrestání válečných zločinců, tak i domácích kolaborantů. Zároveň na omezenou dobu zaváděla zvláštní soustavu soudních orgánů – *mimořádných lidových soudů*, tvořených předsedou-soudcem z povolání a soudci z lidu. Retribuční dekret byl retroaktivní a jeho konečnou podobu ovlivnily názory prezidenta, vlády, Státní rady, moskevského komunistického vedení i zprávy o stupňujících se německých krutostech, které přicházely z protektorátu.⁴⁶⁴

Majer se k „problému Němců v Československu“ vyjádřil na podzim 1943. Ve Státní radě tehdy prohlásil, že „musíme být tvrdí a nesmlouvaví k těm, kteří se přímo anebo nepřímo podílejí na zločinech, páchaných na našem lidu a kteří republiku zradili. Současně však musíme být spravedliví k těm, kteří zůstali republice a demokracii věrni v osudných dobách, kteří nehradili a za ni bojovali a bojují.“ Vzpomněl svých osobních zkušeností s německými sociálními demokraty a komunisty, kteří na Žatecku, Mostecku a Chomutovsku „bojovali po boku českých hraničářů“ v roce 1938 proti henleinovcům. „Mnozí Němci i v zahraničí konají svou povinnost,“ upozornil dále a závěrem shrnul: „Proto nejen z důvodů lidských, ale také politických třeba rozlišovat: trestat přísně a bez milosti viníky, ale postupovat spravedlivě a zbytečně negeneralizovat.“⁴⁶⁵

⁴⁶³ KUKLÍK, Jan ml. – NĚMEČEK, Jan: Jak se připravoval odsun Němců. In: NĚMEČEK, Jan a kol.: *Kapitoly z osvobození Československa 1945*. Praha, Academia; Mafra, a.s. 2017, s. 134–138. PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo 1939–1946: Válečné představy a poválečná realita*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, s. 91–99.

⁴⁶⁴ KUKLÍK, J. ml.: *Mýty a realita...*, s. 194–214. Prezident měl o vládní verzi retribučního dekretu pochyby a dokonce zvažoval, že dekret v podobě schválené vládou nepodepíše. Zastával totiž názor, že v Londýně může být připraven pouze rámcový návrh, který musí být podroben revizi podle skutečných poměrů ve vlasti, které nemohly být emigraci známy. Vláda však trvala na konečném znění dekretu. K podpisu byl dokument připraven již v lednu a jeho publikované znění nese datum 1. února, definitivně se jej však Beneš rozhodl podepsat až 28. února 1945 a v dopise Šrámkovi a Státní radě zopakoval, že dekret bude muset být „doma podroben úvaze a podle potřeby změněn nebo doplněn“.

⁴⁶⁵ Spravedlnost k věrným občanům. In: *Čechoslovák*, 8. 10. 1943, s. 2.

Retribuční tematikou se Majer v zimě a na jaře 1944 dále zabýval v diskuzích politického výboru Státní rady. Stejně jako ostatní členové výboru doporučoval, aby vláda předložila stručnější, jasnější a revolučnější návrh dekretu. Žádal přísné tresty pro kolaboranty, zároveň konstatoval, že pouhé členství v SdP nemůže být trestné, protože strana byla povolena. Vyjadřoval se proti veřejným popravám. Dále upozorňoval, že norma by měla pamatovat na zločinné počínání vedoucích činitelů velkých hospodářských koncernů, kteří dali své podniky do služeb Němců.⁴⁶⁶ Po vstupu do vlády pak Majer podobu retribučního dekretu projednával s kolegy ministry. Na schůzích ministerské rady začátkem října se zejména mezi Stránským a Majerem rozvinula diskuze ohledně možnosti exkulpace s odvoláním na to, že dotyčný vykonával pouze rozkaz nadřízeného. Stránský nepovažoval za nezbytné v textu dekretu přímo zmiňovat otázku plnění rozkazu. Majer však vyjádřil obavu, že poukazováním na plnění rozkazu výše postavené osoby by se otevírala „*masově možnost vyhnout se trestu*“.⁴⁶⁷ V návrhu dekretu se tak objevila formulace: „*Neodkladné donucení rozkazem představeného nezprošťuje viny nikoho, kdo se dobrovolně stal členem organizací, jejichž členství ukládalo vykonat každý, i zločinný rozkaz.*“⁴⁶⁸

Transfer německého obyvatelstva vnímal Majer, stejně jako ostatní členové kabinetu, primárně jako otázku zásadního politického významu. Spolu s Feierabendem vyjádřil potřebu udržet skupiny kvalifikovaných a specializovaných německých dělníků a neopomíjel tedy ani hospodářský rozměr věci. „*Postavíme-li se na stanovisko transferu, třeba učinit opatření, abychom v souvislosti s ním měli právo a možnost přidržet německé dělnictvo k práci v průmyslu speciálním a exportním s tím, že i když je chceme později vyhostit, musí vybudovat to, co zničili,*“ poznamenal Majer, a upozornil tak i na problém obnovy silně poškozených průmyslových závodů v německých oblastech. Při jednáních vlády o jednotlivých aspektech odsunu byl aktivní zejména Stránský: „*Žiji touto otázkou od dětství a nyní o ní mluvím jako československý ministr... Mám pocit, že kdybych o věci mluvil i čtyry hodiny, nebudu mluvit nevěcně...*“ konstatoval ministr spravedlnosti.⁴⁶⁹ Přestože ani on odsun principiálně neodmítal,

⁴⁶⁶ *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, sv. IV.1, leden–červen 1944 (ZSČVL, IV.1, leden–červen 1944).* NĚMEČEK, Jan – ŠŤOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan ml. – BÍLEK, Jan (eds.). Praha, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2014, s. 527–561, 136. schůze 28. 4. 1944, příloha C, 2. 2. 1944 – Výklad V. Klecandy ve Státní radě shrnující výsledky rozpravy o návrhu dekretu prezidenta republiky o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů, s. 548–560.

⁴⁶⁷ ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944, s. 378–400, 161. schůze 5. 10. 1944, s. 382.

⁴⁶⁸ Ibid., s. 401–445, 162. schůze 6. 10. 1944, příloha C, 6. 10. 1944 – Návrh dekretu prezidenta republiky o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, předložený ministerstvem spravedlnosti, s. 425–435.

⁴⁶⁹ Ibid., s. 625–637, 168. schůze 7. 11. 1944, s. 630–634.

na jednáních vlády opakovaně zmiňoval pochybnosti ohledně transferu, ať už se jednalo o jeho technické provedení, legislativní ukotvení, ekonomické dopady či nebezpečí postihu nevinných jednotlivců. Podobně Majer při jednání o osnově dekretu o československém občanství osob německé a maďarské národnosti upozorňoval na „*morální povinnost*“ nediskriminovat Němce a Maďary, kteří sloužili v československé armádě.⁴⁷⁰

⁴⁷⁰ Ibid., s. 638–652, 169. schůze 8. 11. 1944, s. 651.

11. Potíže s Fierlingerem, Bechyněm a osvobozenými územími

Během roku 1944 se sociální demokracie, respektive s ní spjaté osobnosti několikrát staly tématem jednání kabinetu. Hned po vstupu do vlády musel Majer spolu s ostatními ministry řešit vrcholící konflikt se Zdeňkem Fierlingerem. Vědom si své silné pozice v Moskvě, překračoval velvyslanec v Sovětském svazu opakovaně pravomoci a svými činy šel mnohdy přímo proti zájmu londýnské vlády, jíž byl podřízen a jejíž linii měl prosazovat. Nepřípustné bylo též jeho zasahování do politických záležitostí československého exilu, kterým se Fierlinger rovněž pouštěl daleko za hranice kompetencí státního úředníka.

Velvyslancovy aktivity, především protivládní postup v otázce česko-polských vztahů⁴⁷¹ a snaha prostřednictvím blízké spolupráce s levicovým proudem získat pro sebe vedoucí postavení v exilové sociální demokracii, byly předmětem diskuzí v kabinetu již od počátku roku 1944. Na konci července, tedy ještě bez Majera, se pak vláda rozhoupala k ráznému řešení a jednomyslně navrhla prezidentovi Fierlingerovo odvolání.⁴⁷² Přestože usnesení nemělo být veřejné, záhy se o něm dověděli komunisté a levicoví sociální demokraté a Valo s Laušmanem vyrazili za prezidentem, aby vyjádřili důrazný nesouhlas. Beneš je měl uklidnit, že Fierlingera neodvolá.⁴⁷³ „*Kdyby sovětský vyslanec u československé vlády se provinil jen setinou toho, co dělal Fierlinger [u vlády sovětské], musel by být odstřelen. ... On nás prodává Sovětům,*“ vyjádřil Jan Masaryk měsíc po přijetí usnesení bezmoc svou i ostatních ministrů.⁴⁷⁴ Prezident zas měl v rozhovoru s Feierabendem poznamenat, že „*nemůže Fierlingera odvolat, protože byla zde intervence od Rusů, aby ho neodvolával.*“⁴⁷⁵ Snaha zprostit Fierlingera funkce tak vyšla naprázdno. Vláda ustoupila a slovy Stránského konstatovala, že „*v Moskvě není diplomatické zastoupení, jen neposlušný zástupce, který nechce poslouchat.*“⁴⁷⁶

Dalším levicovým sociálním demokratem, jehož aktivity byly v půlce roku 1944 probírány a negativně hodnoceny na půdě ministerské rady, byl Rudolf Bechyně. Příležitosti otevřeně kritizovat exilové zřízení a jeho představitele se Bechyně chopil i v souvislosti

⁴⁷¹ Fierlinger vystupoval výrazně prosovětsky, a tím protipolsky, ve věci projektu možné československo-polské konfederace. Po ustavení lublinského výboru pak zaslal bez vědomí vlády jeho předsedovi pozdravný telegram a v dalších měsících pokračoval v nátlaku na uznání výboru československou exilovou vládou. KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 216–222.

⁴⁷² ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944, s. 48–83, 147. schůze 28. 7. 1944.

⁴⁷³ FIERLINGER, Z.: *Ve službách ČSR... Díl druhý*, s. 324.

⁴⁷⁴ ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944, s. 126–152, 150. schůze 25. 8. 1944, s. 137.

⁴⁷⁵ *Válečné deníky Jana Opočenského*, záznam z 27. 10. 1944, s. 379 Beneš měl dále říct, že „*nezapomene a že si tyto účty srovná*“.

⁴⁷⁶ ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944, s. 563–591, 166. schůze 27. 10. 1944, s. 570.

s Fierlingerovým případem, když záležitost otevřel v konferenci sociálnědemokratických funkcionářů. Ta přijala usnesení, v němž vládní návrh „s největším důrazem“ a „hlubokým rozhořčením“ odmítla a prohlásila „za lehkomyšlnou hru s vážnými zájmy československého státu“. Vláda se svým rozhodnutím „představila jako nepřítel skutečné národní jednoty“. Přestože schůzi kabinetu, na níž bylo usnesení o Fierlingerově odvolání přijato, byli přítomni oba sociálnědemokratičtí ministři, Bečka rezoluce nezmiňuje a pouze uvádí: „S bolestí a rozhořčením jsme zjistili, že také ministr Fr. Němec odevzdal svůj hlas pro odstranění Zd. Fierlingera a tento neuvěřitelný čin vykonal bez vědomí našeho vedení. Prohlašujeme, že ministr Němec ztratil naši důvěru.“⁴⁷⁷ Jednalo se však jen o další v řadě Bechyněho útoků. Počátkem srpna si stěžoval na československou exilovou vládu u šéfa labouristů Clementa Attleeho a vývoj v emigraci napadal rovněž v tisku. Pustil se i do zpochybňování Benešovy prezidentské funkce a vyslovoval se útočně vůči ministru financí Feierabendovi.⁴⁷⁸

Během srpna Bechyně začal rozšiřovat svůj článek *Před návratem domů*, v němž tvrdě kritizoval výsledky vládní činnosti. Vláda podle něj doposud neudělala skoro nic pro politickou, hospodářskou a společenskou obnovu státu po válce. Počíná si „nemohoucně, ... přešlapuje na jednom místě“, z některých jejích příprav „přímo čiší duch, který se nesrovnává se smýšlením lidu doma“ a „československé záležitosti by stály lépe, kdyby je řídila jiná vláda“. V armádě panují nedemokratické poměry a myšlenka národní jednoty ve skutečnosti funguje jako „plášť, jímž se přikrývají neblahé zjevy našeho života v emigraci“.⁴⁷⁹

Bechyněho leták nezůstal dlouho nepovšimnut. Němec reagoval prohlášením, jež zaslal sociálním demokratům v armádě. Upozornil, že se jedná o Bechyněho osobní názory. Odmítl je a uvedl, že nereprezentují stanovisko sociálnědemokratické skupiny.⁴⁸⁰ Článek přispěl i k utlumení činnosti v rámci socialistického bloku, kde se v té věci pohádal Ripka a Stránský s autorem textu a Čaplovičem. Národní socialisté následně odmítali s Bechyněm na půdě bloku spolupracovat.⁴⁸¹ Leták vzbudil rozruch i na vládní úrovni. Ripka ho označil za „rozvratnictví“

⁴⁷⁷ ANM, f. Rudolf Bechyně, Materiály z veřejné činnosti původce fondu/Československá sociální demokracie, inv. č. 391, Konference funk. Čs. soc. dem. (odvolání Zd. Fierlingera z Moskvy), 1944. Podle Majera měla být Bechyněm a Čaplovičem podepsaná rezoluce odeslána předsedovi vlády a prezidentovi. Šrámek poznamenal, že nic podobného neobdržel. Text však dostal Stránský, o čemž kolegy ministry informoval: „Nebudu na to odpovídat výkladem důvodů, odmítnu to jako drzost, ježto pan Čaplovič se opovážuje nazvat lehkomyšlným usnesení vlády. To nestrpím a chci, aby to kolegové znali.“ ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944, s. 126–152, 150. schůze 25. 8. 1944, s. 133–135.

⁴⁷⁸ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: Londýnský exil..., s. 276.

⁴⁷⁹ BECHYNĚ, R.: Před návratem domů. In: *Pero mi zůstalo*, s. 226–235.

⁴⁸⁰ HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 382–383.

⁴⁸¹ PAVLÁT, D.: *Novinář a politik...*, s. 176–177.

a „*neslýchaný útok*“. Optikou ministra pověřeného propagandou a věcmi informačními jej hodnotil jako jednu „*z nejhorsích věcí, jež se staly od Mnichova do nynější doby*“ a upozorňoval na propagandistické využití odpůrci „*československé věci*“. Bechyněho nikdo neobhajoval, pouze se lišila razance, s níž ministři jeho jednání odsuzovali. Zatímco pro Masaryka byl Bechyně „*zrádce*“, pro Ingra „*záškodník*“ a Stránský poznamenal, že „*rozvrat je rozvrat*“, Bečko přece jen s jistou zdrženlivostí upozorňoval na Bechyněho zhoršující se zdravotní stav, který mohl mít vliv na jeho chování.⁴⁸² Majer pravil, že sociální demokraté neměli tušení, že Bechyně něco chystá, a svůj leták tedy rozeslal bez vědomí a souhlasu ostatních funkcionářů. Proto Majer v jedné ze sociálnědemokratických porad po vydání letáku přednesl „*jménem svým, Bečkovým a Němcovým ohrazení proti formě, tendenci i obsahu*“ a uvedl, že „*leták je škodlivý a může oslabit jednotu v předvečer návratu, kdy je nutno se starat o nejpevnější soudržnost, a je s to ohrozit československou věc.*“ Majer kolegům ministrům slíbil, že v rámci sociálnědemokratické skupiny budou učiněny „*další kroky*“.⁴⁸³

K uklidnění situace však nedošlo, naopak; koncem roku Bechyně odstartoval závěrečné kolo sporů s drahnou částí československého exilu. V ostré a patetické řeči, pronesené v plénu Státní rady 21. prosince, upozornil na nešvary exilového státního zřízení, když zmínil údajné finanční machinace a nehospodárnost. Zúčtoval s prezidentem, vládou, již označil za „*kočovnou společnost, která nemá doma v podzemí žádnou oporu a v exilu žádný program*“, jejími jednotlivými členy i úředníky na ministerstvech.⁴⁸⁴ Po projevu se od něj odvraceli i zbývající političtí spojenci, jako byl Václav Patzak. Vláda s předsednictvem Státní rady se shodly, že Bechyně musí být za své výroky volán k odpovědnosti. Mělo se tak stát před kárným výborem Státní rady, kam byl Bechyně pozván, aby doložil a obhájil svá tvrzení. Jednání bylo svoláno

⁴⁸² Bechyněho dlouhodobě sužovala závažná plicní choroba. Feierabend vzpomínal na jeden jejich vzrušený rozhovor z jara 1944, kdy se „*objevila v jeho ústech krev*“ a uváděl, že Bechyně „*už doma trpěl souchotinami a také v exilu neustále pokašlával*“. FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky III*, s. 176.

⁴⁸³ ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944, s. 126–152, 150. schůze 25. 8. 1944. Bechyněho leták nebyl jediným textem z té doby, který atakoval exilové státní zřízení či jeho reprezentanty. Dle Ripkova vyjádření se měl objevit i „*neuvěřitelně sprostý útok na Majera*“. Ripka uvedl: „*Je to kloaka a něco tak odporného, že se člověku... zvedá žaludek. Tam se náznakem dovolává dopisu Bechyňova. Jsem proti tomu, aby Majer žaloval, je to pod jeho důstojnost. Páni si to přečtou. Chci na to jen upozornit. Kolega Majer bude tak hodný a dá nám to; byl jediný, co to dostal.*“ Majer naplnil Ripkův předpoklad a k věci se nijak nevyjadřoval. Co přesně Ripku tak popudilo, není bohužel zřejmé, neboť text letáku není k zápisu ze schůze vlády připojen. V zápisech se ani dále neobjevuje žádná jiná zmínka o textu, takže že možné, že „*to*“ Majer oproti Ripkovu přání ani kolegům nedal.

⁴⁸⁴ FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky III*, s. 202. Jedním z napadených úředníků byl i František Vondřích z Majerem spravovaného ministerstva hospodářské obnovy. Vondřích žádal Majera potažmo jeho prostřednictvím vládu o svolení bránit se Bechyněho útokům soudní cestou. Vláda se usnesla, že proti podání žaloby na Bechyněho pro urážku na cti ze strany Vondřícha nemá námitek. *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, sv. V., 1945 (ZSČVL, V., 1945)*. NĚMEČEK, Jan – ŠTOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan ml. – BÍLEK, Jan (eds.). Praha, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2016, s. 163–196, 179. schůze 19. 1. 1945, s. 163–165, s. 176–177.

na 16. ledna 1945, avšak Bechyně se omluvil s poukazem na svůj zdravotní stav. O tři dny později však již pronesl hlavní projev na prvním protivládním protestním mítinku. S cílem oslovit širší okruh československých emigrantů ve Velké Británii se na jeho pořádání dohodl s ostatními opozičně naladěnými příslušníky exilu, stojícími často na opačném ideologickém pólu. To způsobilo, že od něj dali ruce pryč i Fierlinger, Laušman a Čaplovič. Před kárným výborem absolvoval Bechyně několik stání od půli února, avšak případ vyzněl do ztracena vzhledem k okolnostem, které přinesl konec války. Státní rada totiž ukončila činnost dřív, než mohlo dojít k prošetření Bechyněho tvrzení.⁴⁸⁵ Vedle vystupování na protivládních mítincích se Bechyně ve snaze získat pro své opoziční aktivity pozornost britských úřadů korespondenčně obracel na Foreign Office a jednou i přímo na premiéra Churchilla. Pracovníci ministerstva však v Bechyněho protivládních akcích nespatořovali žádný prvek konstruktivního programu, a tak nechávali jeho dopisy bez odpovědi.⁴⁸⁶

Když zrovna neřešila potíže s nedisciplinovanými Fierlingerem a Bechyněm, obracela se od srpnového odletu Němcovy delegace a vypuknutí Slovenského národního povstání pozornost londýnské exilové vlády stále více na československé území. Překotné události Slovenského národního povstání způsobily další krizi v sociálnědemokratickém táboře. V půlce září totiž v Bánské Bystrici proběhl slučovací sjezd slovenských sociálních demokratů a komunistů. Provázel jej chaos, daný mimo jiné nejednoznačným postojem reprezentantů obou stran, nacházejících se v Moskvě. Vedení KSČ akci nejprve schválilo, aby za několik dní změnilo názor a doporučilo sjednocení odložit na příhodnější časy. Stejně tak Laušman, který tehdy spolu s ostatními členy vládní delegace v Moskvě vyčkával odletu na osvobozené území. Laušmanovo nadšení ze sloučení vystřídal jisté pochyby. Splynutí pod hlavičkou Komunistické strany Slovenska – to jeho uším úplně neznělo jako dobrovolná integrace dvou suverénních subjektů „*podle zásady rovný s rovným*“, kterou si přál.⁴⁸⁷ Přes průvodní zmatky i určité pozdější korekce původních jednoznačně souhlasných stanovisek se nicméně sloučení na Slovensku stalo faktem.⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 293–297, s. 300–308. HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 383–386.

⁴⁸⁶ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 447–451.

⁴⁸⁷ Nerovnováhu indikovalo i složení vedení nové strany. Předsedou byl zvolen Karol Šmidke, I. místopředsedou Gustáv Husák, II. místopředsedou Ján Čech a dva místopředsednické posty měly být rezervovány Viliamu Širokému a Júliu Durišovi. S výjimkou Čecha tak byli všichni členové nejvyššího vedení představiteli komunistů. *Cesta ke Květnu... I. svazek*, s. 231–233, pozn. č. 1 k dok. č. 61 – 1944, 17. září. Banská Bystrica. – Organizační směrnice pro budování jednotné KSS, s. 231.

⁴⁸⁸ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 152–154.

I ve Velké Británii byla recepce středoslovenských událostí nejednoznačná. Sociální demokraté kolísali kdesi mezi podporou sloučení na jedné a vyhýbavým či neutrálním postojem na druhé straně. Patzak chtěl odeslat Laušmanovi telegram, že londýnští vítají jednotu socialistického tábora a souhlasí s vytvořením sjednocené dělnické strany. Patzakův návrh byl zamítnut a na schůzi sociálnědemokratických činovníků se prosadil text Majera a Bečka, který sloučení nezmiňoval a pouze všeobecně ocenil velký politický význam povstání pro posílení československé státní jednoty. Bechyně s Patzákem přesto na Slovensko odeslali telegram, v němž uvítali splnutí obou stran, za což se na jejich hlavy snesla kritika Majera a Bečka.⁴⁸⁹

Vládní delegace přiletěla na Slovensko 7. října. Kromě Laušmana, který se rozhodl v Banské Bystrici setrvat, slovenské území opustila 23. října. Tehdy se povstalecká obrana hroutila pod závěrečným útokem německých jednotek a delegace se rozhodla pro přesun na Podkarpatskou Rus, aby plnila úkoly, s nimiž odlétala z Londýna. Během šestnáctidenní slovenské epizody měli dva členové výpravy se sociálnědemokratickou příslušností, Němec a Laušman, příležitost poznat nálady sloučených sociálních demokratů. Němcova funkce vládního delegáta jej zavazovala k nadstranickosti, avšak vzhledem k vývoji situace ho Bechyně s Majerem společným telegramem žádali, aby se na osvobozeném území rovněž choval jako mluvčí londýnských soudruhů. Přesto byl Němec zdrženlivý. Jakožto emisar londýnské sociální demokracie tak na území kolem Banské Bystrice, „*keré bylo po dva měsíce ostrovem svobody v nacistickém moři*“,⁴⁹⁰ vystupoval primárně Laušman. Ten brzy „*v zájmu povstání*“ zapomněl na své pochybnosti, aktivně působil pro socialistickou jednotu a svým vystupováním na schůzích i články v tisku se snažil získávat váhající sociální demokraty pro vstup do sjednocené strany.⁴⁹¹

Během banskobystrického intermezza vládní delegace se konal likvidační sjezd slovenské sociální demokracie, jemuž byli přítomni i Němec s Laušmanem. Slovenské funkcionáře přirozeně zajímal názor českých stranických špiček londýnské emigrace na sloučení. Laušman měl nejprve poznamenat, že Němec jakožto hlava vládní delegace nemá na rozdíl od něj mandát mluvit za stranu, a poté jménem londýnského vedení vyjádřil souhlas se sloučením. I přes existenci Bechyněho a Majerova telegramu Němec nijak nekomentoval Laušmanovu

⁴⁸⁹ HOLUB, V.: Od Mnichova po Košice, s. 131–132. HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 397. *Únor 1948 očima poražených*, s. 46–64, dok. č. 3 – Zápis o třetí schůzce, konané 12. listopadu 1949, s. 48.

⁴⁹⁰ LAUŠMAN, B.: *Kdo byl vinen?*, s. 31.

⁴⁹¹ HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 399. HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 161–163.

poznámku ohledně práva hovořit z pověření strany. K otázce sjednocení zaujal rovněž kladný poměr. Konstatoval nicméně, že diskutovat sjednocení v den likvidačního sjezdu je poněkud pozdě a že rozhodnutí o likvidaci může učinit pouze řádný sjezd slovenské strany, nikoliv schůze několika delegátů z části území. O pár dnů později formuloval své stanovisko v tom smyslu, že sloučení bylo „*předčasný čin, který musí být podroben revizi po osvobození republiky*“.⁴⁹²

Obdobné argumenty jako Němec si dle Noskova reportu Gottwaldovi měli „*vymýšlet*“ v Londýně i Majer a další názoroví souputníci vládního delegáta.⁴⁹³ Na vládní úrovni se o sloučení hovořilo koncem září. Sociálnědemokratičtí ministři sjednocení hodnotili jako pouze regionální záležitost, a zároveň důkaz obecnějšího trendu seskupování politických sil. Majer považoval „*událost v Baňské Bystrici ... za lokální průvodní zjev, který ukazuje, že touha po zjednodušení politického života bude silná... S tím nutno počítat, a kdo myslil, že se otevrou sekretariáty starých politických stran, ten se přepočítal.*“ Bečko uvedl, že jej sjednocovací snaha „*nezarmucuje*“ a že „*podzemní boj sblíží všechny složky; ježto byla příležitost, sjednotily se*“.⁴⁹⁴

Povstání sice koncem října skončilo porážkou a odchodem povstalců do hor, z hlediska úvah o uspořádání osvobozeného státu však mělo zásadní význam. Na politickou scénu vstoupila totiž Slovenská národní rada s požadavkem obnovení republiky na principu rovnoprávnosti českého a slovenského národa. Jednání mezi představiteli londýnského exilu a delegací SNR, jejichž cílem mělo být vyjasnění vzájemných vztahů, proběhla v Londýně v říjnu a listopadu 1944.⁴⁹⁵ Přes vojenský nezdar povstání bylo jasné, že autorita SNR nemůže být opomíjena a předmnichovský centralismus československého státu je na Slovensku neudržitelný. Aktuálně bylo třeba především zvážit, jak uvést v Londýně připravované dekrety do souladu s normotvorbou SNR. Zákonodárná a exekutivní činnost SNR začala být v podstatě „*konkurencí*“ pro vládního delegáta, a omezovala tak případné možnosti jeho působení na

⁴⁹² HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 399–400. *Cesta ke Květnu... 1. svazek*, s. 228–231, pozn. č. 1 k dok. č. 60 – 1944, 17. září. Banská Bystrica. – Rezoluce sjednocovacího sjezdu KSS, s. 229.

⁴⁹³ *Ibid.*, s. 305–307, dok. č. 96 – 1944, 13. listopad. Londýn. – Z dopisu V. Noska Klementu Gottwaldovi do Moskvy se zprávami o vývoji situace na území republiky a poměrech v londýnské emigraci, s. 305. I jednoznační obhájci sloučení viděli jisté deficity v samotném provedení akce, jak dokládá Čaplovičovo vyjádření ve Státní radě, podle něhož „*řešení nebylo ideální a nebylo stoprocentní*“. *Ibid.*, s. 228–231, pozn. č. 1 k dok. č. 60 – 1944, 17. září. Banská Bystrica. – Rezoluce sjednocovacího sjezdu KSS, s. 230.

⁴⁹⁴ *ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944*, s. 353–377, 160. schůze 29. 9. 1944, s. 358–361.

⁴⁹⁵ Usnesení Slovenské národní rady o poměru k exilovému zřízení a poselství vlády Slovenské národní radě obsahují přílohy schůze vlády 23. října. *Ibid.*, s. 541–562, 165. schůze 23. 10. 1944, s. 553–559.

slovenském území. Konečná dohoda mezi Benešem a SNR zněla tak, že vládní delegát měl na Slovensku osvobozená území přebírat od sovětských velitelů podle československo-sovětské smlouvy a pak je předávat SNR. Situaci nicméně prozatím vyřešila porážka povstání a přesun delegace na Podkarpatskou Rus.⁴⁹⁶

Na Sověty osvobozovanou Podkarpatskou Rus dorazila vládní delegace v den státního svátku, 28. října 1944. O den později Němec poslal zdravici Stalinovi, aby jej zpravil, že „*jako delegát československé vlády převzal moc v osvobozených oblastech Československé republiky*“. I o malou formální moc, kterou snad v té době měl, však Němec záhy přišel. Již od června v oblasti působily Moskvou organizované partyzánské skupiny. Vojenská kontrarozvědka SMĚŘŠ (Smert' špionam – Smrt špionům) a jednotky NKVD (Narodnyj komissariat vnutrennich děl – Lidový komisariát vnitřních věcí) okamžitě za postupující armádou zatýkaly osoby německé a maďarské národnosti a vzápětí také příslušníky rusínské nekomunistické inteligence. Celkem se mělo jednat o více než 32 tisíc lidí. Na osvobozených územích okamžitě vznikaly národní výbory a jedinou relativně akceschopnou politickou silou na Podkarpatské Rusi byla malá komunistická strana. Sovětské vojenské orgány, v rozporu s květnovou československo-sovětskou smlouvou, zahájily „dobrovolný“ nábor do Rudé armády. Koncem listopadu přijal sjezd národních výborů Zakarpatské Ukrajiny v Mukačevu manifest, v němž požadoval připojení k Ukrajinské sovětské republice.⁴⁹⁷

Za dané situace byla vládní delegace v podstatě odsouzena do role diváka, nedisponovala žádnými mocenskými nástroji a zůstávala zcela odkázaná na sovětskou podporu a pomoc. Nemajíc regulérní rádiové spojení s Londýnem, odesílala delegace tajně do Británie zprávy, z nichž číselně bezmoc. Tváří v tvář realitě Němec na sklonku roku 1944, kdy jednal v Moskvě se sovětskými představiteli o dalším osudu delegace, Benešovi telegrafickou zprávou doporučoval, aby vláda Sovětskému svazu oznámila, že je ochotna vyhovět požadavku sjezdu národních výborů na odtržení. Takový návrh Beneš odmítl s tím, že by to byla diplomatická i psychologická chyba a že navíc vláda s prezidentem mohou nanejvýš konstatovat, že suverenitu není možné na území provádět, ovšem vzdát se území nemají právo.⁴⁹⁸

⁴⁹⁶ KUKLÍK, J. ml.: *Mýty a realita...*, s. 156–158, s. 215–219.

⁴⁹⁷ VORÁČEK, E. a kol.: *V zájmu velmoci*, s. 417–421.

⁴⁹⁸ SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 340.

Byť si členové vlády uvědomovali, v jak obtížné situaci se Němec nachází, úvahami o otevření otázky státoprávní příslušnosti provincie zašel podle nich příliš daleko. „*Němcův postup ... se nám nelíbil,*“ uvedl Majer a pokračoval: „*Máme být v postupu svém pevní, i v otázce státoprávního postavení Podkarpatské Rusi, ježto prezident a vláda nejsou oprávněni v té věci rozhodovat. Proto bylo správné odmítnout vše, co by bylo možno jinak vyložit.*“⁴⁹⁹ Londýnské exilové špičky si ohledně postupu sovětské strany na Podkarpatské Rusi nedělaly iluze. „*Československá vláda pro Moskvu neexistuje. ... Ignorují nás, ignorují delegáta a neplatíme tam ani za trónik,*“ děl Feierabend, jenž dále odmítl vysvětlovat neutěšený stav věcí poukazem na ukrajinský nacionalismus, který se měl vymknout kontrole a měl Moskvě přerůst přes hlavu. Obdobně Majer se domníval, že se kabinet „*musí vhodným způsobem ohradit*“ a má „*ve vsí formě*“ sovětskou vládu upozornit, že dění na Podkarpatské Rusi nelze než „*považovat za porušení československo-sovětské smlouvy*“. Přes veškerá vyjádření pronesená v kruhu ministerské rady a rozčarování nad sovětskými kroky, jdoucími proti československo-sovětským smluvním ujednáním, byla exilová reprezentace odhodlána za každou cenu předejít sporům s velmocí, toho času osvobozující území republiky. Postupovala v podstatě tak, jak vyjádřil Stránský: „*I kdyby 99 % mluvilo pro porušení [smlouvy] a 1 % ne, myslím, že se má vláda držet jednoho procenta a nutit se do výkladu, že k porušení nedošlo.*“⁵⁰⁰

Provincie, již se byl prezident beztak výhledově ochoten vzdát, se zkrátka neměla stát záminkou pro konflikt s Moskvou. To potvrdila i korespondence mezi Benešem a Stalinem koncem ledna. Nejprve napsal Stalin Benešovi. Ujistil jej, že sovětská vláda nechce otázku řešit jednostranně, ale jen dohodou mezi SSSR a Československem, takže není důvod, aby československá vláda byla neklidná. Zároveň však Stalin konstatoval, že sovětská vláda nemohla zabránit obyvatelům Zakarpatské Ukrajiny, aby vyjádřili svou národní vůli, a připomněl Benešovi jeho výrok z prosince 1943, kdy zmínil připravenost předat území Sovětskému svazu. Beneš v odpovědi bagatelizoval znepokojení některých československých kruhů a popřel domněnku, že by on sám či vláda podezřívali Moskvu z jednostranných kroků. Podle Tábořského deníkového záznamu došlo v této chvíli u Beneše ve vztahu k Sovětskému svazu k jistému vystřízlivění. Prezident se dalšího vývoje prý skutečně obával. Nezbyvalo mu však, než ujišťovat Stalina, že jeho tvrzením

⁴⁹⁹ ZSČVL, V., 1945, s. 49–72, 177. schůze 9. 1. 1945, s. 61. Velmi kriticky naladěný ministr Ján Lichner dokonce Němcovu misi opakovaně nazval „*fiaskem*“, proti čemuž se Majer ohrazoval a žádal kolegu, ať vynáší soudy až po uplynutí určitého času. ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944, s. 832–859, 176. schůze 21. 12. 1944, s. 838–839. ZSČVL, V., 1945, s. 73–161, 178. schůze 12. 1. 1945, s. 75–76.

⁵⁰⁰ ZSČVL, V., 1945, s. 73–161, 178. schůze 12. 1. 1945, s. 76–81.

plně věří. Ne snad proto, že by chtěl Podkarpatskou Rus ještě zachránit, nýbrž proto, aby zabránil opakování podobného scénáře na Slovensku.⁵⁰¹

⁵⁰¹ VORÁČEK, E. a kol.: *V zájmu velmoci*, s. 423–424. SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 338–341.

12. „*Gaunerři, nebo volí*“(?) v Moskvě

Důležitými tématy závěrečného období války byly pro československý exil otázky likvidace prozatímního státního zřízení, složení a programu první poválečné vlády a odjezdu do osvobozené vlasti. Výsledkem jednání prezidenta s představiteli londýnského a zprostředkovaně i moskevského exilu v lednu a únoru 1945 byla dohoda, podle níž měla stávající vláda vykonávat svůj úřad až do ustavení kabinetu na osvobozeném území. Především na nátlak KSČ, podpořený výslovnou žádostí sovětské vlády, bylo rozhodnuto, že se londýnská emigrace včetně Beneše vrátí na osvobozené území, konkrétně do Košic, přes Moskvu. Tamní pobyt hodlal prezident zasvětit rozhovorům se sovětskými představiteli o Podkarpatské Rusi, transferu obyvatelstva i poválečné československo-sovětské spolupráci. Stejně tak se v Moskvě měla odehrát klíčová vnitropolitická rokovaní o podobě a programu nové vlády.⁵⁰²

Cesta Čechoslováků domů směrem z východu se sama o sobě jevila jako vcelku případná a nepřekvapivá. Postup Rudé armády do centra kontinentu byl rychlejší než průnik amerických a britských vojsk z opačného směru, takže návrat z východu zkrátka představoval způsob, jak se co nejdříve dostat na území osvobozeného Československa. Přesto nebyla plánovaná pouť do Moskvy v Londýně přijímána bezvýhradně. Obavy v rozhovoru s Benešem nezávisle na sobě vyjádřili Feierabend a Majer. Prvně jmenovaný prezidentovi navrhol, ať do Kremlu pošle jen představitele politických stran a sám nejedí, protože by se tak stal v podstatě „*vězněm*“ Sovětů.⁵⁰³ Cestu problematizoval i Majer. Při soukromé audienci prezidenta upozornil na „*obtížnou situaci*“ uvnitř rozklížené sociálnědemokratické skupiny, vyjádřil obavu, že delegáti budou v Moskvě „*úplně pod tlakem komunistů*“, a tázal se Beneše, „*zdali je nevyhnutelné, abychom tam jeli*“. Prezident měl odpovědět, že neexistuje jiná možnost, „*poněvadž jinak bychom to vydali bez boje komunistům celé*“, což Majer nakonec uznal.⁵⁰⁴

Týdny předcházející momentu, než se důležitá část londýnské emigrace přesunula k jednáním do Moskvy, byly vyplněny řadou vnitropolitických diskuzí, jejichž závěry měly sloužit jako východiska pro moskevské rozhovory. Prezident hovořil s představiteli hlavních politických směrů a rovněž jednotlivé skupiny komunikovaly mezi sebou. Byla tak oživena i setkání socialistického bloku, na nichž se mluvilo především o londýnských nominantech pro moskevská jednání; za národní socialisty měli jet Stránský a David, za sociální demokraty

⁵⁰² KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 282–283.

⁵⁰³ KORBEL, J.: *The Communist Subversion...*, s. 109–111. *Válečné deníky Jana Opočenského, záznamy z 5. 1. 1945 a 11. 1. 1945*, s. 394–396. FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky III*, s. 218.

⁵⁰⁴ *Únor 1948 očima poražených*, s. 46–64, dok. č. 3 – Zápis o třetí schůzce, konané 12. listopadu 1949, s. 50.

Majer s Bečkem a za KSČ Nosek s Laštovičkou. Padlo rovněž rozhodnutí podstatné z hlediska poválečného stranického uspořádání republiky. Reprezentanti socialistického bloku se totiž v půlce února shodli, že agrární strana nebude obnovena, neboť se svou „*účastí na politickém rozvalu republiky ... sama vyloučila*“ a nepřichází v úvahu jako partner v Národní frontě.⁵⁰⁵

Přirozeně probíhaly i schůze jednotlivých stranických uskupení. Sociální demokraté se jednak usnesli, že londýnské Bečka a Majera by v stranické delegaci po příjezdu do Moskvy měli doplnit ještě Němec a Laušman, náhradníky pak měli být Holub a Patzak.⁵⁰⁶ Dále se sociálnědemokratická skupina na setkání 11. února, již bez zdiskreditovaného Bechyněho, rozhodla ještě před odletem do Sovětského svazu vypracovat svůj akční program. Iniciátorem tohoto kroku byl Benešův osobní tajemník Eduard Táborský, jenž své názory nepochybně konzultoval s prezidentem a chtěl do textu prosadit vlastní návrhy na změnu ústavy, která měla být přijata referendem.⁵⁰⁷ Program akčního výboru strany měl navazovat na Prohlášení zásad z dubna 1944 a přicházel s představou ekonomických, sociálních i politických změn, k nimž by mělo v obnovovaném státu dojít. Navrhoval komplexní přestavbu republiky v duchu demokratického socialismu, znárodnění velkých podniků, pozemkovou reformu, decentralizaci státní správy, řešení slovenské otázky i problému národnostních menšin. Zahraničněpoliticky mělo být Československo úzce spojeno se Sovětským svazem, ale zároveň si mělo uchovat a dále prohloubit „*dosavadní přátelské vztahy k demokraciím západním*“. Program chtěl „*na místě upadající, liberální demokracie*“ vybudovat „*demokracii novou, demokracii lidovou, v níž by skutečným pánem veškerého svého politického a hospodářského života byly nejširší vrstvy lidové.*“ V otázce stranického uspořádání požadoval sjednocení dělnického hnutí v jedné socialistické straně: „*Vše, co se tomuto sjednocení staví v cestu, ať jsou to rozpory osobní, nabyté posice v té či oné straně, vzájemné rekriminace a stížnosti z minula, vše to musí ustoupit před velikým cílem, který máme před sebou a jehož lze dosíci jen jednotným úsilím všech socialistů republiky.*“⁵⁰⁸ Program byl schválen 18. února a měl sociálnědemokratickým delegátům sloužit jako základ pro moskevská jednání.⁵⁰⁹ Reprezentanti sociální demokracie s

⁵⁰⁵ PAVLÁT, D.: *Novinář a politik...*, s. 177. LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války*, s. 483. Rozhodnutí nepovolit obnovu agrární strany však neupíralo jednotlivcům s agrárnickou minulostí možnost politicky působit. V první poválečné vládě zasedli například Lichner a Ursíny, ovšem ne jako agrárníci, nýbrž coby zástupci slovenské Demokratické strany. *Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý na prvé schůzi vlády dne 5. dubna 1945 v Košicích*. Praha, Ministerstvo informací 1945, s. 29.

⁵⁰⁶ MAJER, V.: *Moskevská cesta*, s. 145.

⁵⁰⁷ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Londýnský exil...*, s. 276.

⁵⁰⁸ ABS, B 1, inv. j. 160, Program akčního výboru Československé sociálně demokratické strany dělnické.

⁵⁰⁹ Kromě citované verze se text zachoval v několika podobách, lišících se však pouze řazením jednotlivých odstavců a některými formulacemi. *Cesta ke Květnu... 1. svazek*, s. 358–366, dok. č. 122 – 1945, 18. únor. Londýn. – Akční program skupiny příslušníků čs. strany sociálně demokratické v zahraničí. Akční program skupiny Čs.

ním však v Moskvě ani oficiálně nevystoupili, neboť jako výchozí dokument pro jednání vzali návrh komunistů.⁵¹⁰

Poslední týdny londýnského pobytu byly krom jiného i ve znamení loučení s britskými hostiteli. Královský pár pozval manžele Benešovy na 14. února do Buckinghamského paláce. O dva dny později se uskutečnil slavnostní oběd na rozloučenou s tehdejšími místopředsedou vlády Clementem Attleem a některými dalšími členy britského kabinetu, na něž kromě Beneše dorazili i Šrámek, Ripka, Slávik, Feierabend, Bečko a Majer. Koncem února pozval prezidenta na setkání i Churchill. Ministerský předseda, v podstatě pár dnů po návratu z jaltské konference, vyjádřil jisté obavy ze sovětského postupu a vzhledem k budoucímu vývoji v Československu poznamenal, že věří, že Čechoslováci budou „rozumní“.⁵¹¹ Část exilu dala Churchillovi okamžitě záminku, aby o své víře zapochyboval. Dne 26. února a poté znovu 5. března byla totiž v BBC bez vědomí britských orgánů odvysílána výzva k povstání v protektorátu. Majerem, Fierlingerem, Gottwaldem a dalšími podepsané *Provolání k českému lidu* ponoukalo „syny národa“, aby se „semknuli v jednotnou národní frontu“ a vstoupili „v rozhodující zápas s německými vetřelci“. To ale bylo v rozporu s politikou britské vlády, která by v případě vypuknutí povstání nemohla bojujícím poskytnout pomoc.⁵¹²

Poslední projev na půdě Státní rady pronesl Beneš 23. února. Ve své řeči jednak formuloval programové cíle pro osvobozené území, když mimo jiné hovořil o nutnosti podstatné změny postavení prezidenta, s tím, že hlavní díl politické odpovědnosti za poválečný vývoj musí spočívat na vládních stranách sdružených na půdorysu budovaného systému Národní fronty. Dále konstatoval, že sice končí významná etapa boje za svobodu a exilové činnosti, avšak v Londýně nadále zůstanou některé úřady, zejména z důvodu provedení likvidace prozatímního státního zřízení.⁵¹³ Československá vláda v Londýně se k své poslední, v pořadí 185. schůzi sešla 28. února. Přestože ministři měli na programu řadu důležitých otázek, kupříkladu schválili zastupování těch členů vlády, kteří se chystali na jednání do Moskvy – zastupováním Majera v jeho dvou úřadech byl pověřen Ripka – závěr schůze se nesl v klidnějším duchu. Ministři

soc. demokracie v Londýně. In VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...* Příloha č. 1, s. 165–173. Přestože v Moskvě zůstal program nevyužit, v prvních týdnech po osvobození jej sociální demokraté – v podstatě ve stejném znění, pouze se stylistickými úpravami, plynoucími z toho, že původní verze vznikala ještě za války a nová v míru –, vydali tiskem a prezentovali jako svůj rámcový program, který bude dále rozpracován. *Program akčního výboru Československé sociální demokracie*. Praha, Nákl. vl. 1945.

⁵¹⁰ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: Londýnský exil..., s. 276–277.

⁵¹¹ PAVLÁT, D.: *Novinář a politik...*, s. 192–193. KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 286.

⁵¹² ZSČVL, V., 1945, s. 22. Provolání k českému lidu. In: *Čechoslovák*, 2. 3. 1945, s. 7.

⁵¹³ ZSČVL, V., 1945, s. 20–21, s. 30–31. MAJER, V.: *Moskevská cesta*, s. 139.

nejprve ocenili Majera, Feierabenda a rezortní úředníky „za velkou práci“ završenou podpisem smlouvy s Unrou. Poté Slávik poděkoval Šrámkovi „za to, jak vedl ministerskou radu a přes těžkosti udržel jednotného ducha, v němž se ... vždy usnesla“, a popřál vespolek šťastný návrat domů. Jako poslední si vzal slovo předseda Šrámek. Jednání uzavřel konstatováním, že za 17 let ve vládách nepoznal „opravdu nějak zvlášť lepší vlády, než tato byla“, a vyjádřil přesvědčení, „že se sejdem na tom neb onom místě jako osoby v práci pro národ doma.“⁵¹⁴

Když Majer po skončení poslední schůze kabinetu opustil po 15. hodině budovu Úřadu předsednictva ministerské rady na adrese 62 Princes Gate, SW7, symbolicky se uzavřelo zatím nejvýznamnější období jeho kariéry. Majerovu ministrování se v různých dobách dostávalo z různých úst různého hodnocení. Zhruba dva měsíce po jeho nástupu do funkce se měl Masaryk v rozhovoru s Feierabendem vyjádřit, že „Majer je lepší ministr než Franta [Němec], který prý nechal po sobě nepořádek“.⁵¹⁵ Dle poúnorových komentářů vzešlých z aparátu ministerstva národní bezpečnosti byl Majer naopak „nejmizernějším reprezentantem úřadu v zahraničí“ a se svojí „znalostí věcí a jazyka“ na funkci nestačil.⁵¹⁶ Několikaměsíční vládní angažmá v závěrečném období existence exilového státního zřízení každopádně znamenalo Majerův vstup do nejvyšší sféry československé politiky. A i když se ministři na posledním zasedání vzájemně pochválili a vedli řeči o jednotě, jejich diskuze nebyly vždy svorné. Majer se dostával do sporů především s Jánem Lichnerem. Důvodem byly nejen kompetenční třenice mezi Majerovými úřady a Lichnerovými ministerstvy zemědělství a veřejných prací. Majerovi vadila i Lichnerova kritika vládního delegáta Němce. Pohádat se – například kvůli měnovým opatřením na osvobozeném území – Majer dokázal i s Feierabendem nebo Stránským.⁵¹⁷ Zároveň však s oběma v řadě jiných otázek zastával podobná stanoviska a jejich lidský vztah byl dobrý. Vzhledem k příslušnosti k stejnému vnitrostranickému proudu nacházel bez problémů shodu s druhým sociálnědemokratickým ministrem Bečkem. Často si notoval s Ripkou.

Jaro přichází v roce 1945 do Anglie brzy. Počasí je už začátkem března slunné a neobyčejně teplé. V londýnských parcích i v krajině za městem „kvetou krokusy a daffodils, jarní tráva se

⁵¹⁴ ZSČVL, V., 1945, s. 409–464, 185. schůze 28. 2. 1945, s. 426–427.

⁵¹⁵ *Válečné deníky Jana Opočenského*, záznam z 26. 9. 1944, s. 373.

⁵¹⁶ ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Zaslání poznatků o býv. min. Majerovi z 15. 8. 1950.

⁵¹⁷ Stránský například uprostřed jedné vzrušené debaty na Majerovo vystoupení reagoval slovy: „Majer pronesl delší řeč, jež je pozoruhodná tím, že by se v ní těžko našla správná věta.“ ZSČVL, IV.2, červenec–prosinec 1944, s. 563–591, 166. schůze 27. 10. 1944, s. 570.

v *prvním zeleném rozpuku a světle žlutě zelená*“.⁵¹⁸ Termín odletu československých politických špiček do Moskvy je stanoven na 9. března. Delegace včetně členů vlády Majera, Bečka, Lichnera a Stránského, kteří však cestují nikoliv jako ministři, nýbrž zástupci politických stran, se v určený den dopoledne schází na londýnském letišti. Všichni jsou na místě, čeká se už jen na prezidenta s ministrem zahraničí. Krátce před odletem se dostaví pouze Masaryk, aby ostatním oznámil, že „*starý nepojede*“. Údajně pro úřední zaneprázdnění, ve skutečnosti kvůli zdravotní indispozici.⁵¹⁹ Čtrnáctičlenná delegace tak vyrazí bez Beneše. Prezident opustí britskou půdu o dva dny později a k ostatním se připojí v Káhiře. Společně pak přes Teherán a Baku dorazí 17. března na moskevské letiště Tušino, kde je čeká početný uvítací výbor v čele s Molotovem, čestná rota Rudé armády a Gottwald s dalšími českými komunisty.⁵²⁰

Ještě před vlastním zahájením moskevských jednání se k poradě sešly jednotlivé stranické skupiny. Dvoudenní rokování sociálních demokratů začalo 18. března na československém velvyslanectví, vzdáleném asi patnáct minut chůze od hotelu Nacional, kde byli londýnští ubytováni. Kvetoucí šafrány a narcisy byly daleko, 2,5 tisíce kilometrů vzdušnou čarou, Moskvou vanul mrazivý vzduch, v ulicích ležel sníh a nebyl nikdo, kdo by ho odklízěl. Delegáti tak brouzdali z Nacionalu na velvyslanectví a zpět „*prošlapanými anebo teprve prošlapávanými cestičkami přes vrchy a doly závějí*“.⁵²¹ Sociálnědemokratické porady se zúčastnili z Londýna příšedší Majer, Bečko, Tábořský, Holub a Patzak, ze soudruhů pobývajících na východě Fierlinger, Bernard a Laušman. Přítomen byl i Jozef Šoltész, bývalý sociální demokrat, který se po sloučení na Slovensku dostal do vedení nové strany a při hlavních jednáních byl členem delegace Slovenské národní rady.⁵²²

Osobní setkání představitelů umírněného a radikálního křídla jen potvrdilo štěpení strany. V důsledku přineslo další oslabení „majerovské“ skupiny, vyjádřené personálními změnami v sociálnědemokratické delegaci. Původní londýnské ujednání počítalo se složením Němec–

⁵¹⁸ *Válečné deníky Jana Opočenského*, záznam ze 17. 3. 1945, s. 406.

⁵¹⁹ Pravou příčinou prezidentovy absence na letišti byl záchvat mrtvice, který utrpěl večer před plánovaným odletem. Feierabend navštívil Beneše den po záchvatu a viděl, „*že prezidentova líc je pokleslá a spodní víčko oka odchlípené*“. S poukazem na vážný zdravotní důvod se snažil Beneše opět přesvědčit, aby do Moskvy nejedl: „*Já věřím v Boha a jsem přesvědčen, že vaše nevolnost je pokyn Prozřetelnosti*.“ Prezident však opáčil, že „*ted' už je pozdě*“, do Moskvy musí a chtěl by tam být co nejdříve, aby mohl sledovat jednání. FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky III*, s. 226–227.

⁵²⁰ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 145–153. *Prezident Republiky v Moskvě*. In: *Čechoslovák*, 23. 3. 1945, s. 1. *Josef David*, s. 153–154.

⁵²¹ LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války*, s. 497.

⁵²² HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 169.

Bečko–Majer–Laušman, náhradníci Holub–Patzak. Tedy čtyři pravicoví ku dvěma levicovým. Podle pozdějších Majerových vyjádření se však sám Němec do Moskvy příliš nehrnul, protože se mu nedostalo pozvání na jednání. Možný přesun z Podkarpatské Rusi navíc zhatily „dopravní“ důvody, což byl eufemismus pro sovětskou neochotu Němce do Moskvy pustit. Jeho místo tak zaujal náhradník Patzak. S odůvodněním, že na Slovensku strana neexistuje, a proto nemá právo být na jednáních zastoupena, byl dále z účasti vyloučen Slovák Bečko, který tak nemohl uplatnit svou „rozložitou houževnatost a vyjednávačskou urputnost“.⁵²³ Za Bečka však nezaskočil druhý náhradník Holub, ale Fierlinger. Poměr sil v delegaci se tak otočil, a jak uvádí Karel Kaplan, Majerova účast byla chápána v podstatě jako nutný ústupek Benešovi.⁵²⁴ Došlo též ke sporu Fierlingera s Majerem, jenž se vyjádřil, že skupina by měla být opatrná s přijímáním nevratných rozhodnutí, upozorniv, že strana má své předválečné vedení, o jehož osudu není prozatím nic známo: „*Tehdy jsem nevěděl, že Hampl je již po smrti. Nevěděl jsem také nic o Dundrovi. Ale měl jsem zájem na tom, aby se tyto věci dělaly, až při nich bude eventuálně Hampl. A když jsem řekl Fierlingerovi, že to nemůžeme rozhodovat bez Hampla, Dundra aj., Fierlinger mi na to řekl: ‚To se teprve ukáže, možná že Hampl bude viset jako Beran.‘*“⁵²⁵

Samotné diskuze o podobě poválečné vlády a jejím programu probíhaly od 22. do 29. března.⁵²⁶ Sociálnědemokratický kvartet jednal nejprve s delegacemi národních socialistů, komunistů a lidovců, k nimž se 25. března připojili i zástupci Slovenské národní rady. Beneš v té době jednal se sovětskými představiteli včetně Stalina.⁵²⁷ Schůzi československých politiků se prezident neúčastnil a jeho zprostředkovaný vliv nebyl nijak zásadní, byť dle komunistů „*bylo cítit jeho zásahy nepřímou přes Stránského a Majera*“.⁵²⁸ Komunisté, na rozdíl od představitelů ostatních stran, působili připraveným a sebevědomým dojmem. Porady byly v jejich režii a jako podklad

⁵²³ DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha I., Emigraci k vítězství*. Praha, Melantrich 1992, s. 19.

⁵²⁴ KAPLAN, Karel: *Das verhängnisvolle Bündnis: Unterwanderung, Gleichschaltung und Vernichtung der Tschechoslowakischen Sozialdemokratie 1944–1954*. Wuppertal, POL-Verlag 1984, s. 37.

⁵²⁵ *Únor 1948 očima poražených*, s. 46–64, dok. č. 3 – Zápis o třetí schůzce, konané 12. listopadu 1949, s. 52. MAJER, V.: *Moskevská cesta*, s. 145. HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 420–427.

⁵²⁶ Průběh jednání zachycují dokumenty publikované v edici *Cesta ke Květnu... I. svazek*, s. 378–453, dok. č. 127–138.

⁵²⁷ Hlavní část rozhovorů vedl Beneš, Masaryk a další českoslovenští představitelé především s delegací v čele s Molotovem. Došlo k vyřešení otázky Podkarpatské Rusi. Molotov připomněl Benešovi jeho dosavadní výroky k tomuto tématu, včetně těch, jimiž vyjadřoval přesvědčení, že se Podkarpatská Rus má stát součástí SSSR. Žádal po prezidentovi písemné stvrzení, že k tomu dojde hned po válce. Výsledkem byla dohoda, podle níž měla být oblast připojena k Ukrajinské sovětské socialistické republice, přičemž se tak mělo stát v hranicích, jež mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí existovaly v předválečném Československu. Dohoda byla nakonec realizována v červnu 1945. VORÁČEK, E. a kol.: *V zájmu velmoci*, s. 428–429. SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 346–347.

⁵²⁸ KAPLAN, K.: *První poválečná vláda*, s. 86.

pro jednání posloužil jejich návrh vládního programu, který předtím prodiskutovali i s vedoucím oddělení mezinárodních informací sovětské komunistické strany Georgi Dimitrovem.⁵²⁹ Nikdo z ostatních politiků necítil potřebu tuto skutečnost jakkoliv zpochybňovat. Naopak Stránský, hodnocený posléze komunisty jako jeden z dvou „troublemakerů“, hned v úvodu konstatoval: „*Nám není nic nového, že jednáme na základě konceptů komunistické strany, my jsme na to zvyklí z Londýna ... Od doby, kdy nastal v naší emigraci vnitropolitický život, bylo a je to přirozené. My jsme byli zaměstnání více přítomnosti. Vy jste se mohli obírat plány, nehledě k tomu, že je to už v charakteru komunistů dívat se dopředu.*“⁵³⁰

Komunisté se pohybovali v mezích stanovených v dřívější poradě s Dimitrovem, jenž Gottwalda a ostatní koncem roku 1944 upozornil, že nejprve je třeba vyhrát válku, a teprve poté, až nastane vhodná chvíle, řešit otázku uchopení moci. Stručně řečeno; „*otázku sovětizace Československa nestavět*“.⁵³¹ Komunistické vystupování a návrhy tak celkově nepůsobily na partnery u jednacího stolu nijak nepřipustně či radikálně. Například v části věnované obnově hospodářství se ani neobjevil pojem znárodnění a pouze bylo uvedeno, že „*celý peněžní a úvěrový systém*“ má být postaven „*pod státní vedení*“. KSČ zmiňovala především potřebu konfiskace německého a maďarského majetku, potrestání kolaborantů a podporovala spíše zajišťovací opatření typu prozatímní správy, která ponechávala další vývoj otevřený, mimo jiné s ohledem na nálady na osvobozeném území. Prioritu u komunistů měla obecně mít rekonstrukce, přičemž případná další rozhodnutí měla být činěna teprve po zjištění skutečného stavu ekonomiky.⁵³² Až na Majerův návrh došlo k rozšíření výčtu segmentů hospodářství, jichž se mělo týkat případné znárodnění, ještě o „*klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje*“.⁵³³ Jedna z mála retuší, kterou do textu vládního programu

⁵²⁹ Už před začátkem jednání souhlasili s navrhovanou podobou programu Fierlinger, Laušman a Ludvík Svoboda, jimž komunisté svůj návrh předložili. Ibid., s. 79.

⁵³⁰ *Cesta ke Květnu... I. svazek*, s. 391–410, dok. č. 131 – 1945, 22.–23. březen. Moskva. – Zápis z jednání zástupců tří socialistických stran a zástupce lidové strany o návrhu vládního programu, s. 392.

⁵³¹ Dimitrov Gottwaldovi, Kopeckému, Valovi, Novomeskému a Frišovi dále řekl: „*Kdy bude doba zralá pro to, aby se mohla otázka sovětského Československa stavět, o tom se nebudeme nyní přítí. To není tak lehké a snadné, jak si mnohý myslí. Češi a Slováci se musí na cestu k sovětské moci dopracovat sami svým vývojem. A také my musíme národy k socialismu a k sovětské moci připravovat soustavnou přípravou politickou, ideologickou. K tomu má mimo jiné sloužit blok a součinnost s demokratickými živly.*“ *Pražské dohody 1945–1947: Sborník dokumentů*. JIČÍN, Rudolf – KAPLAN, Karel – ŠILAR, Jaroslav (eds.). Praha, Ústav pro soudobé dějiny ČSAV 1992, s. 10–11, dok. č. 1 – 1944, 6. prosinec, Moskva. – Vyjádření J. Dimitrova k česko-slovenským vztahům na poradě s představiteli KSČ, s. 10.

⁵³² KUKLÍK, J. ml.: *Znárodněné Československo*, s. 138.

⁵³³ *Cesta ke Květnu... I. svazek*, s. 410–425, dok. č. 132 – 1945, 24. březen. Moskva. – Zápis z jednání zástupců tří socialistických stran a zástupce lidové strany o VI. až XVI. kapitole návrhu vládního programu, s. 421. *Program československé vlády...*, s. 22.

nekomunisté prosadili, tak spočívala v zradikalizování původně mírnějšího komunistického návrhu, s nímž navíc přišel jejich hlavní oponent.

Zástupci nekomunistických stran přijeli do Moskvy zoufale nepřípraveni. „*Působíme velmi trapně ... komunisté do nás jdou jak do másla*“, hodnotil kondici sociálnědemokratického týmu vyjednávačů Táborský.⁵³⁴ Podobně Stránský do Londýna telegrafoval Ripkovi, že „*Majer je při nejlepší vůli zcela bezmocný, protože jeho spoludelegáti ... se podřizují každému pokynu komunistů.*“⁵³⁵ Lidovecké duo Šrámek–Hála působilo pasivně. Šrámek se dokonce ani neúčastnil schůzí, které se zabývaly programovými záležitostmi. Z postele vstal, až když přišly na řadu personálie. Národní socialisté sice občas komunistické návrhy rozporovali, nejvíce asi 25. března, kdy ukončili schůzi odchodem na protest proti slovenským nárokům – a ovšem i proti Kopeckého antisemitskému výpadu vůči Stránskému, jež se snažil Gottwald vyžehlit poznámkou, „*že Vašek je blázen, že jeho slova nelze brát vážně*“.⁵³⁶ O den později se však národní socialisté vrátili k jednacímu stolu a přistoupili na kompromis s tím, že konečná formulace státoprávního postavení Slovenska bude provedena až po osvobození celého státu. Komunisté tak, i díky šikovné podpoře slovenských požadavků, v jejichž důsledku dokázali při projednávání řady jiných návrhů získat pro své stanovisko i delegáty SNR, prosadili naprostou většinu svých představ.⁵³⁷

Výsledky moskevských jednání komunisté právem považovali za svůj úspěch. Přesto diskuze vždy neodsýpaly a průtahy měli na svědomí zejména dva delegáti. Jak po skončení moskevských rozhovorů Nosek s Laštovičkou reportovali soudruhům do Londýna: „*Nejhůře v jednání si počínali jako obvykle Stránský a Majer. Teprve potom, když byli strašně zbiti, umkli a jednání pokračovalo rychleji kupředu.*“⁵³⁸ Atmosféru porad, na nichž se Stránský s Majerem často ocitali v menšině, přibližuje ve svých pamětech Václav Holub: „*V jedné polední přestávce se zastavil v pokoji V. Majera v Nacionálu prof. Járo Stránský, který z národních socialistů jediný vystupoval rozhodně proti komunistům, a přímo rozzuřen říká: ‚Majere, prosím vás, to je hrozné, co ti komunisté navrhuji. Co budeme dělat?‘ Majer se dlouho nerozmýšlel a řekl svou jadrnou otevřeností: ‚Pane profesore, to se ptáte mne, vy starý politik, ministr a nejlepší náš*

⁵³⁴ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 169.

⁵³⁵ *Cesta ke Květu... 1. svazek*, s. 441–444, pozn. č. 2 k dok. č. 135 – 1945, 27. březen. Moskva. – Zápis z jednání o složení nové vlády, s. 441.

⁵³⁶ *Josef David*, s. 154.

⁵³⁷ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 288–290.

⁵³⁸ KAPLAN, K.: *První poválečná vláda*, s. 85.

žurnalista? – Já vám povím, co budeme dělat.‘ Stránský nedočkavě čekal na Majerovo doporučení. ‚Nesmíme se posrat!‘ řekl rozhodně Majer. A Stránský to ve své noblesnosti akceptoval s ulehčením, že se konečně řešení našlo.“⁵³⁹

Příhoda značí, že Majerovi nescházelo odhodlání. Nejen za jednacím stolem, ale ani v rovině fyzické konfrontace; dle vlastních slov si to jednou chtěl „v pozdní hodině večerní“ s Gottwaldem vyřídit pěstmi.⁵⁴⁰ Majerovu kuráž potvrzuje i Masarykův postřeh, zaznamenaný Opočenským: „Masaryk ... řekl Láďovi [Feierabendovi], že v Moskvě všichni sklapli, jen Václav Majer zůstal pevný.“⁵⁴¹ Stejně tak je ale z Holubovy historiky patrné, že odhodlání bylo mnohdy to jediné, čeho se alespoň některým londýnským delegátům v Moskvě dostávalo. Pokud demokratům záleželo na prosazení vlastních představ, což asi záleželo, vzhledem k tomu, že výsledek jednání poté hodnotili jako svůj neúspěch, jistě by splnění cílů spíše dosáhli, kdyby kromě prostého odhodlání disponovali i nějakým programovým dokumentem. Z něj by pak mohli při jednání vycházet a předkládat kvalifikované alternativy ke komunistickým návrhům. Odhodlání je zkrátka podmínka nutná, nikoliv však sama o sobě dostačující a v takových chvílích se rozhodně nemůže dostavit „ulehčení“ doprovázené pocitem, „že se konečně řešení našlo“.

Nekomunističtí účastníci jednání v nich zpětně viděli důležitý krok na cestě, která vedla k mocenskému střetu v únoru 1948. Proto se v pozdějších reflexích do Moskvy konce března 1945 v duchu vraceli, aby hledali vysvětlení, a často především omluvu pro své tehdejší vystupování. Zajímavé jsou především pohledy Majera a Stránského, a to díky jejich otevřenosti, kterou zachycují zápisy z často živelných schůzí politiků v pouňorovém exilu.⁵⁴² Svůj reaktivní přístup a zdrženlivost vůči komunistům ospravedlňovali demokraté poukazem na místo konání a atmosféru, v níž jednání probíhala. Podvolení se komunistickým návrhům rovněž zdůvodňovali prezidentovou instrukcí: „Musíte se dohodnout.“⁵⁴³ Majer sice později přemýšlel, zda přece jen neměli postupovat sebevědoměji a „rozbít jednání“, zároveň si však byl vědom, že po letech „nikdo nemůže vědět, co by se stalo“. Nedostatek asertivity a absenci

⁵³⁹ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 156.

⁵⁴⁰ *Únor 1948 očima poražených*, s. 169–181, dok. č. 14 – Zápis o čtrnácté schůzce, konané 7. února 1950, s. 173.

⁵⁴¹ I Majerovo odhodlání však mělo své limity. O pár dní později si totiž Opočenský zapsal: „Láďa mluvil s Masarykem. Masaryk mu řekl, že Majer zůstal sice den pevný, ale pak se opil a byl po druhý den nezpůsobilý jednat.“ *Válečné deníky Jana Opočenského, záznamy ze 7. 4. 1945 a 10. 4. 1945*, s. 410.

⁵⁴² *Únor 1948 očima poražených*, s. 46–64, dok. č. 3 – Zápis o třetí schůzce, konané 12. listopadu 1949, s. 87–99, dok. č. 6 – Zápis o šesté schůzce, konané 6. prosince 1949, s. 259–270, dok. č. 22 – Zápis o dvaadvacáté schůzce, konané 21. dubna 1950, s. 271–274, dok. č. 23 – Zápis o schůzce konané 9. května 1950.

⁵⁴³ DRTINA, P.: *Československo můj osud... Svazek druhý. Kniha 1.*, s. 23.

„protoplánu“ vysvětloval snahou londýnských delegátů „ukázat komunistům, že to myslíme poctivě“. Také Stránský v Moskvě do konfliktu jít nechtěl: „Věděl jsem, že budeme muset s komunisty vládnout, a když musím s někým něco dělat, mám zásadu dostat do toho teplejší vzduch.“⁵⁴⁴ Fakt, že demokratičtí politici nijak pravidelně nekonzultovali a nekoordinovali své kroky, omlouval obavou, že by tím komunisté dostali „záminku mluvit a jednat o nějaké protikomunistické koalici“. Demokratům tak dle Stránského nezbývalo, než se „přizpůsobit alespoň dočasně“, ve společné naději, „že nakonec rozhodne politická uvědomělost našeho lidu doma“.⁵⁴⁵

Majer nezpochybňoval, že ve všech hlavních bodech vládního programu byly přijaty návrhy komunistů, kteří ustoupili pouze v detailech. Neslyšel však rád, když někdo říkal, že demokraté přijali původní komunistický draft vlastně bez boje. Pakliže by tomu tak bylo, šlo by podle něj nabýt dojmu, „že my všichni, co jsme byli v Moskvě, že jsme byli buď gaunerři, nebo volí. V životě bych nepodepsal pod žádným nátlakem něco, z čeho by mělo být zřejmé, že by to mělo takové následky. Vždyť jsme přece brali jeden odstavec za druhým, diskutovali, takže se nemůže říci, že jsme to podepsali tak, jak nám to tam předložili.“⁵⁴⁶ Stránský, vůči jehož interpretaci se Majer ohrazoval, konstatoval, že si nepamatuje, že by se „o každou větu zápasilo“, a dále zdůraznil, že v programu skutečně nebylo změněno nic podstatného a že Majer prosazené úpravy přeceňuje.⁵⁴⁷

Komunisté dosáhli svého nejen v programové oblasti, ale i v personálních záležitostech. Důkazem šikovně zvolené taktiky, s níž vedli jednání v otázkách obsazování funkcí, byl jejich postup při hledání vhodné osoby na post předsedy vlády. Tím se na návrh komunistů stal Zdeněk Fierlinger; nominálně sociální demokrat, reálně *fellow traveler*. Jeho jmenování do funkce premiéra se nezamlouvalo prezidentovi⁵⁴⁸ ani dalším představitelům londýnské vlády, kteří si s Fierlingerem užili své během jeho působení na postu československého velvyslance v Moskvě a měli v paměti neúspěšné snahy o jeho odvolání. Raději než Fierlingera by

⁵⁴⁴ *Únor 1948 očima poražených*, s. 46–64, dok. č. 3 – Zápis o třetí schůzce, konané 12. listopadu 1949, s. 54, s. 57–59.

⁵⁴⁵ *Ibid.*, s. 87–99, dok. č. 6 – Zápis o šesté schůzce, konané 6. prosince 1949, s. 98.

⁵⁴⁶ *Ibid.*, s. 259–270, dok. č. 22 – Zápis o dvaadvacáté schůzce, konané 21. dubna 1950, s. 270. MAJER, V.: *Moskevská cesta*, s. 143.

⁵⁴⁷ *Únor 1948 očima poražených*, s. 271–274, dok. č. 23 – Zápis o schůzce konané 9. května 1950.

⁵⁴⁸ V říjnu 1947 prezident k okolnostem Fierlingerova jmenování uvedl: „Řekl jsem mu ..., že Sověty jej chtějí mít za ministerského předsedu proto, aby jim sloužil. Nabádal jsem ho, aby to prohlédl, nedovede-li to, tak že věci nerozumí. Fierlinger opáčil, mám-li ho za idiota. To ne, ale řekl jsem, že nerozumíte věci. Hledal jsem jiného ministerského předsedu, ale nikdo nebyl, všichni byli slabí, ustrašení....“ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 463.

nekomunističtí politici jako šéfa vlády viděli Gottwalda. Mělo se uvažovat i o Bohumilu Laušmanovi, ovšem komunisté byli neoblomní a ostatní na jejich návrh přistoupili.⁵⁴⁹ Fierlinger v premiérském křesle skýtal pro komunisty hned několik výhod. Jednak měli jistotu, že vůči nim ministerský předseda bude loajální. Dalším plusem bylo, že šlo o příslušníka jiné strany, což při pevně stanoveném početním rozdělení křesel mezi jednotlivé podílníky na vládě znamenalo, že si KSČ zbytečně neblokovala jedno místo. A konečně, přenechání postu premiéra jiné straně mohli komunisté prezentovat jako vlastní velkorysost a důkaz, že nelpí na funkcích.⁵⁵⁰

Dne 28. března dosáhly delegace jednomyslné dohody o programu i osobním složení vlády. Výsledky porad byly poté na slavnostní audienci předloženy prezidentovi, který je schválil. První poválečná vláda se tak dala považovat za politicky dohodnutou. Každá z českých stran získala v kabinetu tři místa, slovenské strany každá po čtyřech a nestraníkům bylo vyhrazeno pět postů. Sociální demokracii kromě ministerského předsedy Fierlingera reprezentovali ministr průmyslu Laušman a ministr výživy Majer. „*Výživa bude nejhorším resortem, neboť není co rozdělit,*“ komentoval Táborský, který též pochyboval, jestli je vůbec možné Fierlingera ještě považovat za sociálního demokrata.⁵⁵¹ Většinu klíčových postů obsadili buď komunisté sami – především vnitro a informace, ale i důležité zemědělství –, anebo jejich dlouholetí blízcí názoroví souputníci, kteří do KSČ vstoupili v následujících letech. Trefná byla poznámka George Kennana, tehdejšího amerického chargé d'affaires v Moskvě, podle něhož byli kromě komunistů se stranickou legitimací v kabinetu ještě tři „*dokonale sovětizovaní členové vlády*“; Fierlinger a dva „*nestraníci*“ – ministr obrany Ludvík Svoboda a ministr školství Zdeněk Nejedlý.⁵⁵²

⁵⁴⁹ KORBEL, J.: *The Communist Subversion...*, s. 115. PAVLÁT, D.: *Novinář a politik...*, s. 196.

⁵⁵⁰ O správnosti Fierlingerova jmenování poněkud paradoxně v rozhovoru s Benešem zapochyboval Stalin. Lze ovšem předpokládat, že se nejednalo o upřímně míněnou poznámku, vzhledem k tomu, že Fierlinger byl navržen československými komunisty, a je nadmíru nepravděpodobné, že by tento krok nebyl předem schválen sovětským vedením. Fierlinger jako premiér byl jen špičkou ledovce komunistické nekompromisní personální politiky, již s podporou sovětských míst prováděli. Z klíčových míst, nezřídka za tichého souhlasu nekomunistů, byli postupně odstraňováni nejvíce prozápadní představitelé, jako byl šéf zpravodajců František Moravec nebo ministr obrany Ingr. Ministr financí Feierabend „předběhl vývoj“ a na znamení nesouhlasu se zákazem obnovy agrární strany podal demisi dříve sám. SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 350–351.

⁵⁵¹ KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 290. HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 170. Obsazení křesla ministra výživy bylo jednou ze změn, k nimž oproti původním komunistickým představám došlo během moskevských jednání. V prvním Gottwaldově projektu vlády z 22. února bylo totiž s Majerem počítáno na ministerstvo pošt. KAPLAN, K.: *První poválečná vláda*, s. 83.

⁵⁵² SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 350.

Posledního březnového dne prezident, většina designovaných ministrů, jejich doprovod a sovětští činitelé v čele s budoucím velvyslancem v Československu Valeriánem Zorinem opustili Moskvu. Vlakem se vydali směrem na československé území.⁵⁵³ Dlouhou chvíli na cestě nekonečnou sovětskou krajinou, kterou občas přerušovaly zastávky ve městech, si pasažéři krátili všelijak. Docházelo k úsměvným i trapným situacím, politickým rozhovorům i nepodstatnému klábosení. Marta Gottwaldová si na manželovi pláčem vymohla účast na oficiálním setkání československých politiků s jejich ukrajinskými protějšky v Kyjevě. Opilý Majer se v noci dobýval do kupé, v němž spala jedna z úřednic prezidentovy kanceláře. Laušman se snažil přesvědčit Holuba, aby svůj další politický osud spojil s ním a Fierlingerem, nikoliv s Majerem, tvrdě, „*že Majer nebude dlouho ministrem, že se s ním doma nepočítá a že také Gottwald má k němu vážné výhrady*“. Prokopu Drtinovi se dostalo „*pozvání do kupé, v němž byly usazeny některé manželky komunistických pohlavárů k jakémusi odpolednímu dýchánku*“.⁵⁵⁴

Ještě před přechodem státní hranice, 2. dubna, podala Šrámkova exilová vláda demisi, kterou prezident přijal. Nazítří dorazila výprava na osvobozené území do Košic. Majer se tak znovu ocitl ve městě, přes které v roce 1940 pod falešným jménem prechal do emigrace. Nyní již nebyl uprchlíkem, nýbrž ministrem vlády, která se vracela domů. Společně s přítelem Holubem si však v nabitém programu rádi našli čas, aby navštívili Holubovy příbuzné a při večeři společně zavzpomínali na dramatické chvíle před pěti lety.⁵⁵⁵

Kabinet předsedy Fierlingera složil 4. dubna slib do prezidentových rukou. Následujícího dne na svém prvním zasedání víceméně symbolicky projednal a přijal v Moskvě dohodnutý program. Šestnáct článků *košického vládního programu* obsahovalo základní zásady vládní politiky ve vnitropolitické a mezinárodní oblasti. V I. oddílu definoval novou vládu jako vládu široké Národní fronty Čechů a Slováků, jejíž existence byla limitována přípravou a provedením „*všeobecné, tajné a přímé volby do Ústavodárného shromáždění*“, které mělo za úkol vypracovat novou československou ústavu. Dále program měnil podobu místní správy, když zřizoval národní výbory, uváděl zásady znárodnění a pozemkové reformy a formuloval postup

⁵⁵³ Závěry moskevských jednání byly úspěchem KSČ a nedošlo tak k naplnění hrozby, podle níž se nekomunističtí delegáti údajně neměli z Moskvy dostat domů, pokud neschválí komunistické návrhy vládního programu a personálního obsazení kabinetu. KORBEL, J.: *The Communist Subversion...*, s. 120.

⁵⁵⁴ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 156. DRTINA, P.: *Československo můj osud... Svazek druhý. Kniha 1.*, s. 29–32. URSÍNÝ, Ján: *Z můjho života: Príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky*. Martin, Matica slovenská 2000, s. 69.

⁵⁵⁵ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 162. PEHR, M.: *Zápas o nové...*, s. 165.

vůči německé a maďarské menšině. Ustanovení programu se tak stala základem pro reformovaný společenský systém Československa, které se mělo stát „*lidově demokratickým státem*“. Vládní program byl rovněž nazýván programem „*národní a demokratické revoluce*“.⁵⁵⁶

Československo tak konečně mělo vládu na svém domácím území a tato měla svůj program, který byla odhodlána naplňovat. Kromě silného dojetí a radosti, jež se dostavily ve chvíli, kdy se jejich „*nohy dotkly opět naší osvobozené půdy*“,⁵⁵⁷ pociťovali nekomunističtí politici v prvních dnech pobytu „doma“ i obavy. Měli k nim stejné důvody, jako při moskevských jednáních. I na osvobozeném území totiž byli svědky narůstajícího sovětského tlaku na ovládnutí středoevropského prostoru. Československé orgány se v Košicích nacházely v izolaci, plně závislé na libovůli sovětské strany. Rozhlasové vysílání mělo minimální dosah – Majer vzpomínal, jak mu poté, co pronesl projev do éteru, slovenský technik tajně přiznal, že jeho řeč byla „*slyšet tak nejdál 40 km od Košic*“.⁵⁵⁸ Vláda musela žádat i o drobnosti, jako byla dodávka několika desítek tun papíru pro tisk novin a brožur či o základní dopravní prostředky.

S poukazem na logistické a bezpečnostní problémy, které však sloužily jen jako zástěrka pro politické důvody, navíc Sověti zabránili spojeneckým diplomatům, akreditovaným u československé vlády, v odjezdu z Británie do Košic. Stalo se tak doslova v poslední chvíli, kdy již řada diplomatů měla naloděna svá zavazadla. Moskva zkrátka neměla zájem, aby se v přífrontové oblasti pohybovali pozorovatelé, jejichž prostřednictvím by československý kabinet a prezident mohli komunikovat se západními vládami.⁵⁵⁹ Sám Beneš, ubytovaný ve vile hlídané Rudou armádou, měl prohlásit, „*že se cítí jako ve vězení*“⁵⁶⁰, a Majer uváděl, že když chtěl prezidenta navštívit, musel „*projít přes tři kordony ruských vojáků*“.⁵⁶¹

Sociální demokraté se z Majerova popudu v Košicích sešli k první schůzi svého ústředního akčního výboru na osvobozeném území. I když mezi zúčastněnými měli převahu zástupci umírněného křídla, otevřeně kriticky vystoupit proti čerstvě jmenovanému premiérovi se

⁵⁵⁶ *Program československé vlády...* KUKLÍK, J. ml. – NĚMEČEK, J.: *Proti Benešovi!*, s. 291–293.

⁵⁵⁷ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 160–161.

⁵⁵⁸ *Únor 1948 očima poražených*, s. 46–64, dok. č. 3 – Zápis o třetí schůzce, konané 12. listopadu 1949, s. 53–54.

⁵⁵⁹ VORÁČEK, E. a kol.: *V zájmu velmoci*, s. 429–430. PAVLÁT, D.: *Novinář a politik...*, s. 198–199. NĚMEČEK, Jan: Československo na prahu války a míru. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav (eds.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha, Národní archiv; Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005, s. 31–39, s. 36.

⁵⁶⁰ *Josef David*, s. 162.

⁵⁶¹ *Únor 1948 očima poražených*, s. 46–64, dok. č. 3 – Zápis o třetí schůzce, konané 12. listopadu 1949, s. 53.

v obavě z ohrožení jednoty strany neodvážili. Shromáždění tak potvrdilo Fierlingera jako předsedu skupiny a Laušmana určilo jeho zástupcem. Fierlinger se pokusil svého potenciálního konkurenta Františka Němce odstavit z vnitrostranického provozu nabídkou křesla československého velvyslance v Bulharsku. To sice Němec odmítl, nicméně v poválečné republice se pak ve straně nijak zásadně neangažoval, takže Fierlinger vlastně dosáhl svého. Holub byl jmenován generálním tajemníkem. Jeho úkolem bylo po příchodu do Prahy vybudovat ústřední sekretariát a zahájit obnovu strany. Konference rovněž schválila svolání, které mělo být v postupně osvobozovaných oblastech republiky rozšiřováno ve formě letáků. Text uváděl, že sociální demokracie obnovuje svou činnost jako nezávislá strana.⁵⁶²

Košické čekání Beneše, vlády a všech ostatních na osvobození celého území Československa trvalo něco přes měsíc. Kabinet během té doby konal četná zasedání. Rozebíraly se na nich důležité otázky, týkající se například zásadních personálních změn v armádě či způsobu vytváření národních výborů.⁵⁶³ Probíhala též jednání KSČ, sociálních demokratů a národních socialistů o podobě další spolupráce na bázi socialistického bloku.⁵⁶⁴ Dne 8. května vláda odcestovala do Bratislavy, odkud se za dva dny letecky přesunula do osvobozené Prahy, kam 16. května přijel i prezident.⁵⁶⁵

⁵⁶² HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 446–449. HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 166.

⁵⁶³ *Cesta ke Květnu: Vznik lidové demokracie v Československu do února 1948. II. svazek.* KLIMEŠ, Miloš – LESJUK, Petr – MALÁ, Irena – PREČAN, Vilém (eds.). Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1965, s. 615–616, dok. č. 217 – 1945, 17. duben. Košice. – Usnesení čs. vlády o zbavení reakčních důstojníků nejvyšších velitelských funkcí v čs. armádě, s. 668–670, dok. č. 248 – 1945, 3. květen. Košice. – Ze zápisu jednání vlády o osnově vládního nařízení o národních výborech, s. 683–684, dok. č. 255 – 1945, 5. květen. Košice. – Vládní nařízení o volbě a pravomoci národních výborů.

⁵⁶⁴ *Ibid.*, s. 603–612, dok. č. 214 – 1945, 13. duben. Košice. – Zápis o schůzi zástupců tří českých socialistických stran.

⁵⁶⁵ PEHR, M.: *Zápas o nové...*, s. 165.

13. Do nylonového věku – společnost, ideje, politika

Když v Evropě na jaře 1945 utichly zbraně, zavládlo na kontinentu přesvědčení, že po zkušenostech hospodářské krize a války bude záhodno organizovat společnost podle jiných principů, než nabízel klasický meziválečný liberalismus. Představy o lidském štěstí a povaze vhodného sociálního zřízení se během ani ne dvou dekád radikálně proměnily; „*od individuální autonomie směrem k zájmům společnosti jako celku, od plurality k jednotě, od akcentu na svobodu k touze po rovnosti a také od samoregulace trhu k řádu v podobě řízené ekonomiky.*“⁵⁶⁶ George Orwell už na podzim 1940 psal, že nejpozději do dvou let očekává v Anglii revoluční změny, „*které překvapí ty blbce, co si nevidí na špičku nosu*“.⁵⁶⁷ O pár měsíců později upozorňoval na neefektivnost soukromovlastnického kapitalismu a nezbytnost zásadního přesunu moci. Ten však neměl znamenat „*rudé vlajky a pouliční boje... ani ... diktaturu jediné třídy,*“ nýbrž vědomou otevřenou revoltu „*obyčejných lidí proti neefektivnosti, třídním výsadám a vládě starých*“.⁵⁶⁸ Bez socialistických změn dle Orwella pro Anglii tváří v tvář Hitlerovi neexistovala budoucnost: „*Válka a revoluce jsou neodlučitelné. Nemůžeme zavést nic, na co by západní národ pohlížel jako na socialismus, aniž bychom porazili Hitlera; na druhé straně nemůžeme porazit Hitlera, pokud ekonomicky a společensky zůstaneme v 19. století.*“⁵⁶⁹

V různých fázích války i po jejím skončení volali po změně nejen levicovní intelektuálové Orwellova typu. Rozsah evropské katastrofy otevíral nové možnosti i prozíravým příslušníkům jiných ideologických proudů. Kupříkladu vůdce francouzského odboje Charles de Gaulle pocházel ze severofrancouzské konzervativní katolické buržoazie, a ani on nechtěl návrat k politickému a společenskému systému třicátých let, jemuž přičítal přímou odpovědnost za pohromu, která postihla jeho zemi.⁵⁷⁰ „*Nové uspořádání německého hospodářství musí vycházet z uvědomění, že doba neomezené vlády soukromého kapitalismu skončila,*“ deklarovali v únoru 1947 v ahlenském programu němečtí křesťanští demokraté a italský křesťanský demokrat Alcide de Gasperi v projevu v červenci 1944 prohlásil, že „*Karl Marx a Ježíš Kristus, Žid jako Marx, sdílejí stejné poselství rovnosti a univerzálního bratrství, pravý*

⁵⁶⁶ RÁKOSNÍK, J. – SPURNÝ, M. – ŠTAIF, J.: *Milníky moderních...*, s. 167–168.

⁵⁶⁷ ORWELL, George: *Má země vpravo či vlevo, podzim 1940.* In: *Lev a jednorozec*, s. 341–347, s. 346.

⁵⁶⁸ TÝŽ: *Lev a jednorozec: Socialismus a anglická národní povaha, 19. 2. 1941.* In: *Lev a jednorozec*, s. 347–416, s. 386.

⁵⁶⁹ *Ibid.*, s. 392.

⁵⁷⁰ JUDT, Tony: *Poválečná Evropa: Historie po roce 1945.* Praha, Slovart 2008, s. 63–64.

obraz spasení“.⁵⁷¹ Slova poválečného italského premiéra a programového dokumentu dominantní německé politické strany demonstrovala proměnu, jíž prošlo politicky angažované křesťanství. Zatímco v meziválečné době jeho představitelé často tendovali ke krajní pravici či přímo sympatizovali s pravicovými diktaturami, po válce nabídli demokratický program. Sice v něm kladli důraz na stabilitu, úlohu rodiny a společenský smír, ale zároveň prosazovali zvýšení role státu, sociální reformy – byť netřídně pojaté – a jako protivníky vnímali spíš liberály hájící volný trh než kolektivistickou levici.⁵⁷²

Konsenzus ve věci provedení zásadních změn v uspořádání státu a společnosti existoval i v čerstvě svobodném Československu. Kromě obligátních vzpomínek na velkou hospodářskou krizi a válku navíc v československém případě v úvahách o optimálních parametrech poválečného vývoje hrál klíčovou roli specifický prožitek Mnichova a zkušenost s krizí československé demokracie třicátých let. Zásadní vliv měly Benešovy myšlenky. Směr, jímž se ubírají, představil například v dopise předsedovi Státní rady Bechyněmu na podzim 1940. Prezident vyjádřil „*přesvědčení, že historii a duchu národa i jeho složení nejlépe odpovídá systém parlamentní demokracie. Jistě se k ní v osvobozené republice vrátíme, očistivše ji od zjištěných vad a omylů a zdokonalivše ji všestranně, aby tak lépe sloužila našim osvědčeným ideálům, lépe odpovídala novým poměrům po této válce a revoluci a plně vyhovovala velikým úkolům národa a státu v době poválečné.*“⁵⁷³ Ve dvou Benešových větách je patrný argumentační vzorec, charakteristický pro jeho další úvahy jak v londýnské emigraci, tak v prvních měsících po osvobození. Velmi umně užívaná technika „*rétorického splynutí nového se starým*“ umožňovala Benešovi podle aktuálních potřeb míchat *kontinuitu s revolucí* a uvěřitelně odvodit revoluci května 1945 z logiky vlastních dějin.⁵⁷⁴ Liberální buržoazní demokracie první republiky neměla být zatracena, ale prostě odkázána do minulosti. Zkrátka se přežila. Doba si žádala posun „*do nového stadia demokracie socializující, lepší a dokonalejší, sociálně a hospodářsky vyvinutější*“.⁵⁷⁵ Prezident sice hovořil o revoluci, reálně však doufal v evoluci. Coby demokrat věřil, že kolektivizující a socializující přeměny proběhnou nenásilnou a povlovnou cestou.⁵⁷⁶

⁵⁷¹ SASSOON, Donald: *One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century*. London, I. B. Tauris 2010, s. 140.

⁵⁷² JUDT, T.: *Poválečná Evropa*, s. 80–81.

⁵⁷³ NA, f. SR – L – f. 836, ka. 1, inv. č. 6, sign. Československé státní úřady a organizace 1940–1945, Prezident Beneš předsedovi Státní rady Bechyněmu 13. 10. 1940.

⁵⁷⁴ BRENNER, Ch.: *Mezi Východem a Západem*, s. 57–64.

⁵⁷⁵ BENEŠ, E.: *Demokracie dnes a zítra*, s. 288.

⁵⁷⁶ *Ibid.*, s. 245, s. 256–257.

Co z dědictví a tradic meziválečného státu si přenést do nové lidovědemokratické doby, a s čím se naopak nadobro rozloučit? Na prahu třetí republiky panovala shoda, že právě skončený konflikt byl v návaznosti na interpretaci první světové války pokračováním boje o demokracii a osvobození Čechů a Slováků od německého útlaku.⁵⁷⁷ Provedená „národní očista“ od německojazyčné menšiny sloužila jako důkaz, že se pouze neopakuje založení státu ve chvílích po rozpadu monarchie, nýbrž dochází k splnění tehdy daných slibů a nedokončených projektů. V oblasti národní a sociální měla revoluce roku 1945 uzavřít polovičatou revoluci z roku 1918 a zároveň v ní pokračovat v duchu nové doby, která přinese rozšíření demokracie i na ty části společnosti, jež byly mezi válkami marginalizovány na základě svého sociálního statusu. V rozsahu kritiky první republiky a v jejím zaměření se sice jednotlivé strany třeba i nezanedbatelně lišily, nicméně ohledně odmítnutí liberalismu a přílišného stranického pluralismu vládl konsenzus. Podstatný byl i další příznačný prvek poválečného politického diskurzu, na nějž upozorňuje Christiane Brenner; i největší zastánci první republiky se v prvních měsících po osvobození primárně vztahovali k jejímu „duchu“ a „morálce“, nikoliv demokratickým institucím a zákonům.⁵⁷⁸ Pochybující o aktuální nezbytnosti institucionálního zajištění demokracie, aktéři politické debaty se ve vyšší míře obraceli k velkým postavám minulosti, tedy především k T. G. Masarykovi. Život a dílo prezidenta Osvoboditele bylo možné uvést do souvislostí prakticky s jakýmkoliv současným tématem. „Komunisti ... nepřistříhoval jim virtuosně ve 47. roce soudruh Štoll i Masaryka do pěticípé hvězdy?“, kladl si za pár let Jiří Voskovec výstižnou řečnickou otázku.⁵⁷⁹ Stejně tak si i další strany, byť méně strojeně, z kritika marxismu a architekta liberálnědemokratické minulosti Československa udělaly spolutvůrce jeho socializujícího dneška. „Univerzální politická značka TGM“ zkrátka sloužila jak opatrným kritikům, tak nadšeným stoupencům vývoje k lidové demokracii. Svého Masaryka měli demokraté i demagogové, využívající implicitně ústřední

⁵⁷⁷ Během německé okupace bylo zavražděno více než 300 tisíc Čechů a Slováků. DEJMEK, Jindřich – NĚMEČEK, Jan: Volby 26. května 1946 v českých zemích. In: FRIEDL, Jirí – JEDLIČKOVÁ, Blanka – ŠKERLOVÁ, Jana a kol.: *Parlamentní volby 1946 a Československo: Souvislosti, prognózy, fakta, následky*. Praha, Historický ústav AV ČR 2017, s. 209–242, s. 220.

⁵⁷⁸ BRENNER, Ch.: *Mezi Východem a Západem*, s. 74–82.

⁵⁷⁹ Voskovec Ferdinandu Peroutkovi 23. 8. 1950, Ellis Island, N. Y. In: *Jiří Voskovec & Jan Werich – Korespondence I*. MATĚJKA, Ladislav (ed.). Praha, Akropolis 2007, s. 63. Kromě Ladislava Štolla se z komunistů k Masarykovi ve veřejných vystoupeních dále vyjadřoval zejména Václav Kopecký. KSC kladla důraz především na Masarykovo působení před rokem 1918, což mělo jasný důvod: „Bojovníka proti národním mystifikacím a advokáta obětí antisemitských štvanic bylo totiž možné neomezeně představovat jako ‚pokrokového‘ muže, zatímco kritik marxismu a vedoucí státník buržoazní demokracie, k níž se KSC až do doby těsně před jejím koncem stavěla zcela nepřátelsky, výrazně ztěžoval spontánní přijímání jeho odkazu.“ BRENNER, Ch.: *Mezi Východem a Západem*, s. 66.

myšlenky Masarykovy filozofie dějin, podle níž v souladu s plánem Prozřetelnosti směřuje vývoj společnosti ke stále dokonalejší demokracii.⁵⁸⁰

Veřejný prostor třetí republiky ovládl *socialismus*. V duchu jeho principů měl být uspořádán politický systém, hospodářství a celý společenský život. Nadužívání pojmu přirozeně vyústilo v značné významové rozostření. Socialismus tak potkal stejný osud jako T. G. Masaryka; každý si do něj mohl promítat do jisté míry cokoliv a dalo se jím zaštitit a ospravedlnit mnohé. Nedlouho po osvobození však tato skutečnost prozatím nikoho – snad s výjimkou pronikavých intelektuálů⁵⁸¹ – příliš neznepokojovala. Významy slov se ještě vznášely v revolučním oparu a byly vnímány jaksi intuitivně, v symbolické rovině, bez konkrétní náplně.⁵⁸² Užitečnost a aktuální opodstatnění navíc přiznaly socialismu i osobnosti, ztělesňující liberální myšlenkové dědictví první republiky. V nedogmatickém a dostatečně širokém řečišti raně pokvětnového socialismu tak našli místo třeba Ferdinand Peroutka nebo Václav Černý. Jejich socialismus však akcentoval především neopominutelný humanistický rozměr a rozhodně nelícoval s marxisticko-leninskou variantou.⁵⁸³

Peroutku sice jeho oponenti s oblibou nálepkovali jako liberála, avšak jeho „*pragmatický liberalismus*“⁵⁸⁴ mu skýtal uplatnění i v poválečném veřejném prostoru. Peroutka koneckonců vždy odmítal *laissez faire* verzi liberalismu a produktivní směr jeho vývoje spatřoval v interakci se socialismem. Navíc již v roce 1924 napsal, že „*podstata liberalismu je právě v tom, dát ve volné konkurenci rozhodovat silám doby*“. Stejně tak věděl, že „*socialismus nechodí po horách, ale po lidech*“.⁵⁸⁵ Když tedy za dvacet let s razancí vkročil i mezi lid československý, vzal to Peroutka prostě na vědomí, konstatovav, že „*plamen doby ožehává věci, které mnozí měli za*

⁵⁸⁰ DRÁPALA, Milan: *Na ztracené vartě Západu: Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha, Prostor 2000, s. 28–30.

⁵⁸¹ „*Vysíláme populární slovo jako šíp z tětivy a mlhavě doufáme, že někam doletí,*“ kritizoval v únoru 1946 obsahovou nevyjasněnost jednoho hojně frekventovaného pojmu Ferdinand Peroutka. Hovořil tehdy sice o nacismu („*něčeho se chceme zbavit, ale neříkáme přesně, čeho*“), ale socialismus byl úplně stejným z tětivy vysílaným šípem. PEROUTKA, Ferdinand: Hlubší smysl (únor 1946). In: *O věcech obecných II: (Výbor z politické publicistiky)*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1991, s. 521–523, s. 521.

⁵⁸² DOBEŠ, Jan: Socialismus v politické teorii a praxi let 1945–1948. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav (eds.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha, Národní archiv; Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005, s. 276–286, s. 276–278.

⁵⁸³ Christiane Brenner trefně konstatuje, že Peroutka „*vítal socialistické období se směsí kapitulace, pochopení nutnosti a nadšeného obratu k politickému projektu nižších vrstev*.“ Zdařilý je rovněž Brennerové rozbor rétorické virtuóznosti, již bylo třeba Černému, aby svou představu o roli a směřování kultury upravil do dobově akceptovatelné podoby. BRENNER, Ch.: *Mezi Východem a Západem*, s. 96, s. 274–281, s. 284–289.

⁵⁸⁴ DRÁPALA, M.: *Na ztracené vartě...*, s. 22.

⁵⁸⁵ PEROUTKA, Ferdinand: O ohavnosti liberalismu. In: *Český liberalismus: Texty a osobnosti*. ZNOJ, Milan – HAVRÁNEK, Jan – SEKERA, Martin (eds.). Praha, Torst 1995, s. 415–426, s. 422–423.

věčné“.⁵⁸⁶ V nové realitě pak svým čtenářům vysvětloval, že není návratu a „*cesta do budoucnosti vede jen branou socialismu*“. Jedním dechem přitom naléhavě upozorňoval, že není radno zapomínat na mravnost a ideály a vítězně postupující socialismus se „*nesmí rozejít s pojmy práva a spravedlnosti*“.⁵⁸⁷ Obdobně vykolíkoval území svého socialismu i Václav Černý, jenž na jaře 1946 uvedl: „*Stal jsem se socialistou prostě tím, že jsem žil – žil v této lidské společnosti s otevřenými očima, neumrtveným svědomím, myslícím mozkiem a v trvalém styku s díly socialistických klasiků. ... Přijímám ... cíle komunistické přestavby lidské společnosti. Nepřijímám zdůvodnění těchto cílů a výklad vývoje tak, jak je podává historický materialismus. Nezodpovídám si svůj socialismus a nevysvětluji si člověka a život pouze z Marxe.*“⁵⁸⁸

Budovatelský elán, přesvědčení o nezbytnosti hlubokých strukturálních změn, totem Masaryk, Beneš, socialismus. Ze stejných pozic jako drahná část společnosti vycházel na rozhraní války a míru i Václav Majer. „*Přátelé!... V projevech ze zahraničí jsem vás žádal, abyste sabotovali, dnes vás žádám, abyste spolupracovali,*“ naléhal na posluchače při své první rozhlasové promluvě ze svobodné Prahy, dobře věda, že „*úkoly, které má ministr výživy, vyžadují skutečnou a účinnou spolupráci všech našich poctivých lidí.*“⁵⁸⁹ V četných vystoupeních i novinových článcích během týdnů a měsíců po osvobození Majer konstatoval, že lidstvo stojí na prahu nové epochy. Válka přinesla revoluci, jejíž důsledky jsou nedozírné, a poválečný vývoj událostí dal socialistickým stranám za pravdu. Mnohé z toho, oč sociální demokraté v minulých desetiletích usilovali, se po květnu 1945 stalo široce přijímanou normou. Socialismus přestal být věcí dělníků a stal věcí všech.⁵⁹⁰

„*V celém světě vítězí velké ideály demokracie a socialismu. Jsou to ideály, nad které není krásnějších a lidštějších, ideály, za které sociální demokracie bojuje již sedm desítek let,*“ napsal Majer před volbami v květnu 1946.⁵⁹¹ Zdůrazňování nezbytnosti nastolení rovnováhy mezi socialismem a demokracií bylo ve třetí republice typickou součástí Majerových

⁵⁸⁶ PEROUTKA, F.: Není návratu (listopad 1945). In: *O věcech obecných II*, s. 479–481, s. 479.

⁵⁸⁷ TÝŽ: „Nesrozumitelný dnešek“ (leden 1946). In: *O věcech obecných II*, s. 537–540, s. 537.

⁵⁸⁸ *Můj poměr ke KSČ: Projevy z řad pracujících inteligence*. Praha, Komunistická strana Československa 1946, s. 24. Propagační brožuru, do které sesbírali vyjádření zhruba 150 veřejně činných osobností, vydali komunisté před květnovými volbami 1946. Černého odpověď dokládá, že obsahovala i kritické příspěvky. Jak konstatuje Lenka Kalinová, o rok později by se takové názory v oficiálním stranickém dokumentu už rozhodně objevit nemohly. KALINOVÁ, Lenka: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: K dějinám české společnosti v letech 1945–1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004, s. 91.

⁵⁸⁹ ABS, B 1, inv. j. 160, Rozhlasový projev ministra výživy Václava Majera.

⁵⁹⁰ MAJER, V.: Ve službách lidu a republiky. In: *Právo lidu*, 26. 7. 1945. ABS, B 1, inv. j. 160, poznámky k projevu v Plzni 26. 8. 1945.

⁵⁹¹ MAJER, V.: Před velkým rozhodnutím. In: *Právo lidu*, 24. 5. 1946, s. 1.

vystoupení. Československo podle něj mělo k socialismu kráčet vlastní cestou, „*jež zajišťuje občanskou svobodu, svobodu myšlení a přesvědčení*“, a neohlížet se po cizích vzorech.⁵⁹² Důsledně nechávat onen „cizí vzor“ nepojmenován patřilo k průvodním znakům doby. V různých obměnách naopak bývalo často vyřčeno, že „*nezávislou, demokratickou a socialistickou republiku v duchu ideálů ... T. G. Masaryka*“ se nejlépe podaří zabezpečit a utužit, když budou Čechoslováci svůj život zařizovat „*podle toho, co radí a doporučuje*“ prezident Beneš.⁵⁹³ Garantem, že se Československo neodchýlí od masarykovské demokracie, byla podle Majera – vyjma osoby prezidenta Beneše – nikoliv překvapivě sociální demokracie. Zhruba od půlky roku 1947, kdy se vztahy mezi stranami začaly podstatně zhoršovat, z jeho úst opakovaně zaznívalo: „*Máme dva velké úkoly: Postupovat politicky tak, aby na cestě k socialismu nebyly pochovány demokracie, lidská práva a svoboda, ale na druhé straně nesmíme dopustit, aby pod pláštěm ochrany demokracie a svobody byl pohřben socialismus. ... To je velký, dějinný úkol sociální demokracie.*“⁵⁹⁴ Majer tak od své strany žádal tolik, kolik Peroutka naložil na bedra celého jednoho pokolení, když napsal: „*Každá generace má svůj zvláštní úkol. Zvláštní úkol naší generace je spojit socialismus se svobodou.*“⁵⁹⁵

Těžkosti podzimu 1947 však v okamžicích po osvobození nikoho netrápily; kachlová kamna s troubou vyjevující obrazy budoucnosti, jaká měl sedlák Hlavsa v Cimrmanově Vizionáři, totiž v poválečném Československu nikdo nevlastnil. Po všem fyzickém, materiálním a psychickém strádání let německé okupace prostupovala na jaře 1945 širokými vrstvami společnosti ohromná euforie ze znovuzískané svobody.⁵⁹⁶ Lidé byli ochotni přinášet velké oběti a dobrovolně, zadarmo a často spontánně pomáhali při různých brigádách při obnově republiky. Dobové heslo velelo „*roztočit kola*“ a zaměřit „*všechny síly na obnovu národního hospodářství*“.⁵⁹⁷ Stejně tak vláda, požívající ve společnosti velké autority, byla odhodlána

⁵⁹² Musíme jít vlastní cestou. In: *Svobodné noviny: List Sdružení kulturních organizací*, 22. 7. 1947, s. 2.

⁵⁹³ Uskutečňujme slova presidentova. In: *Právo lidu*, 23. 7. 1946.

⁵⁹⁴ Vstříc slavné budoucnosti strany. In: *Právo lidu*, 3. 6. 1947.

⁵⁹⁵ PEROUTKA, F.: Rozkol, nebo jednota? (listopad 1946). In: *O věcech obecných II*, s. 573–579, s. 579.

⁵⁹⁶ Kromě euforie byla po osvobození ve společnosti přítomna i vysoká míra fyzického násilí vůči německy hovořícímu obyvatelstvu. Slovy Jiří Loewyho: „*Praha první den po válce: vřící kotol plný vraždění a zběsilého sadismu. A já si pořád připomínal, že to je spravedlivá odplata, protože oběťmi jsou nacisté, pokryvší se neodčinitelnou, hroznou vinou, kteří mají na svědomí moje blízké, moje kamarády. Ale pocit zadostiučinění se nechtěl dostavit, viděl jsem jenom zmučené bezbranné lidi, převážně ženy a děti. Najednou jsem pocítil strašné zklamání, že bestialita neskončila zároveň s nacismem, že nelidské hrůzy pokračují. Cítil jsem se tím i jaksi podveden a okraden, zbaven té samozřejmé nebetyčné morální převahy nad nepřitelem, kterou jsem do té chvíle měl.*“ LOEWY, Jiří: *Úseky polojasna: Vzpomínky Jiřího Loewyho*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005, s. 108.

⁵⁹⁷ KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha, Academia 2007, s. 94.

ihned začít plnit závazky plynoucí z košického programu. Osvobozením mělo všechno teprve začít. „*Návrat domů neznamena konec zápasu,*“ upozorňoval ještě v Londýně Majer: „*Naopak – jsou a budou před námi velké a těžké úkoly: nastává nám zápas o vybudování nové Republiky, ještě lepší, dokonalejší, šťastnější, než jsme měli.*“⁵⁹⁸ Do tohoto namáhavého zápasu šel kabinet vybaven do té doby nevídanými pravomocemi. Před vznikem Prozatímního národního shromáždění⁵⁹⁹ 28. října 1945 totiž vláda, byť nutně v součinnosti s prezidentem, formou dekretů reálně vykonávala i zákonodárnou moc.⁶⁰⁰

Institucionálním vyjádřením souladu mezi politickým vedením republiky a očekáváním jejího obyvatelstva se stala Národní fronta Čechů a Slováků, představující politickou základnu a reálně i nejmocnější útvar lidové demokracie. Středolevá koalice čtyř českých a dvou slovenských politických stran,⁶⁰¹ z nichž všechny se podílely na vládě, nepřipouštěla opozici. Národní fronta svá jednání končila dohodou, o níž se nehlasovalo, ale vyžadovala souhlas všech a byla pak pro všechny závazná. Většina důležitých otázek, ať už vládní program, klíčové zákony či personálie, se rozhodla právě v Národní frontě. Teprve poté byla prodiskutována kabinetem a parlamentem.⁶⁰² Systém postavený na nezbytnosti dosáhnout všeobecně akceptovaného kompromisu mohl být funkční pouze potud, pokud trvala vůle všech aktérů takového kompromisu dosáhnout. Jakmile vůle ochabla, byl konflikt těžko řešitelný, neměl-li se celý nově budovaný mocenský systém rozpadnout, což se ukázalo v únorové krizi 1948. Lidovědemokratické uspořádání se navíc přes veškeré proklamace nijak nevypořádalo s meziválečnými zlovyky, ale naopak je ještě zvýraznilo a povýšilo na systém.⁶⁰³ Československá společnost se po zkušenostech minulých let vcelku neměla problém shodnout, že „*mnoho stran je čert, jedna strana ďábel*“.⁶⁰⁴ Redukce počtu stran však k vymýcení všemi

⁵⁹⁸ „Jednoty jest nám třeba...“ Projev Ministra Majera o nejbližších úkolech. In: *Čechoslovák*, 23. 2. 1945, s. 4.

⁵⁹⁹ Provizorní parlament se ustavil na základě delegačních voleb, v nichž jeho členy vybíraly národní výbory – mocenské orgány státní správy, které na místních úrovních nahradily tradiční samosprávu. KOCIAN, Jiří: Politický systém v letech 1945–1948. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno, Doplněk 2005, s. 1125–1130, s. 1125–1126.

⁶⁰⁰ PEHR, M.: *Zápas o nové...*, s. 166–170.

⁶⁰¹ Před volbami na jaře 1946 vznikly na Slovensku ještě další dvě strany, Strana práce a Strana slobody. Ve volbách však nedosáhly výsledků, které by mohly nějak ovlivnit dosavadní stranickou strukturu. Obě malé strany sice získaly zastoupení v parlamentu a SNR, ale ve vládě a sboru pověřenců zastoupeny nebyly. KAPLAN, Karel: *Národní fronta 1948–1960*. Praha, Academia 2012, s. 15.

⁶⁰² Možná právě proto, že o podstatných věcech se ve třetí republice rozhodovalo jinde a reálná moc parlamentu byla zásadně oslabena na úkor vlády a Národní fronty, přinášely parlamentní debaty pohled za kulisy deklarované třetirepublikové jednoty. Ve výborech i na plenárních schůzích se totiž často odehrávaly prudké spory mezi poslanci, zrcadlící skutečné poměry v Národní frontě. *Ibid.*, s. 18.

⁶⁰³ RUPNIK, J.: *Dějiny KSČ*, s. 199–200. RÁKOSNÍK, J. – SPURNÝ, M. – ŠTAIF, J.: *Milníky moderních...*, s. 181. KAPLAN, K.: *Národní fronta...*, s. 9–32.

⁶⁰⁴ KHÁS, Ladislav: Socialistický blok. In: *Svobodné noviny*, 17. 6. 1945, s. 1.

odmítaného partajničení a parcelace státu podle stranického klíče nevedla. „*Pod rouškou hesla o odpolitizování podařilo se veškerý náš život tak zpolitizovat, jak toho není pamětníka. Není pravda, že třetí republika je méně zpolitizována než první; pravda jest, že je citelně více zpolitizována,*“ tepal Peroutka dobové poměry, rozdělující „*národní svět na čtyři díly, z nichž každý patří jedné politické straně.*“⁶⁰⁵ Komunistům jejich partneři v Národní frontě právem vyčítali, že nemístně prosazují svůj vliv ve vznikajících zájmových a masových společenských organizacích, které měly být nadstranické, ve znárodněných podnicích, ve státním aparátu i ve veřejných institucích typu rozhlasu. Josef David vzpomínal, že za první republiky kritizovaná stranickost ministerstev a nepotismus byly „*packařením proti tomu, jak komunističtí ministři obsazovali svými straníky a příbuznými své resorty*“.⁶⁰⁶ Na příkladu Majerova ministerstva výživy je vidět, že KSČ pozorně evidovala politickou příslušnost úředníků na všech manažerských úrovních i v ministerstvech spravovaných jinými stranami. Všímala si kompetencí přednostů jednotlivých odborů a vedoucích oddělení a tlačila na obsazení dosud volných míst – případně nahrazení „*politicky naprosto nevhodných*“ pracovníků – vlastními soudruhy. Stejný zájem, zejména prostřednictvím národohospodářské komise při ústředním výboru, věnovala KSČ i ředitelským postům v státních podnicích spadajících pod ministerstvo výživy.⁶⁰⁷

⁶⁰⁵ PEROUTKA, F.: Druhá výstavba (září 1946). In: *O věcech obecných II*, s. 551–554, s. 551–552.

⁶⁰⁶ *Josef David*, s. 168.

⁶⁰⁷ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – generální sekretariát (KSČ – ÚV – 100/1), sv. 132, a. j. 882, organizační materiály k ministerstvu výživy.

14. Znárodněné hospodářství a Majerova (pod)výživa

Komplexní demokratizace, prostupující v poválečné Evropě takřka všemi složkami života jednotlivce i společnosti, se i v hospodářské oblasti projevovala etatismem. Kultivovat tržní ekonomiku a ochránit hospodářství před meziválečnými neduhy mělo především znárodnění. V jisté míře k němu přistupovaly vlády napříč kontinentem, ovšem motivace, rozsah a způsob jeho provedení se lišily. Na Západě postupně přecházely pod kontrolu státu nejméně životaschopné sektory ekonomiky a strategicky významné oblasti, přičemž s nástupem recese druhé poloviny padesátých let tamní vlády od extenzivních zásahů do hospodářství upouštěly. Nejvíce v rámci západní Evropy posílil roli státu v ekonomice v prvních poválečných letech labouristický kabinet ve Velké Británii, kde došlo například k znárodnění Bank of England, telekomunikací, letecké, železniční i silniční dopravy nebo energetického průmyslu.⁶⁰⁸ Rozdíl mezi západní Evropou a lidovými demokraciemi, kde se podle amerického pozorovatele znárodnění šířilo „jako oheň préríí“,⁶⁰⁹ vystihl s odstupem šedesáti let třetirepublikový národohospodářský expert sociální demokracie Jaroslav Krejčí: „...i v řadě západoevropských zemí ... došlo ... ke znárodnění dolů, hutí, energetických zdrojů a některých odvětví těžkého průmyslu. Jenže důvody k takovému kroku byly jiné. Šlo většinou o odvětví, která se ocitla v krizové situaci. Zastaralá technologie, nedostatečný odbyt či konkurence levnějších zdrojů; také nepříznivý vliv na ovzduší přicházel v úvahu. U nás se však předpokládalo, že právě tato odvětví budou rozvojová, a hlavně šlo o prosazování socialistického principu spojeného s vyvlastněním.“⁶¹⁰

Na západě kontinentu představovalo znárodnění prostě jeden z možných národohospodářských nástrojů, využitelných pro mírovou obnovu ekonomiky a prevenci škodlivých vlivů, známých z meziválečného období. Pro lidové demokracie vznikající se východní Evropě však bylo znárodnění, jak naznačil Krejčí, ještě něčím víc. Fungovalo jako jakési politické razítko, které stvrzovalo, že jsou pokládány základy skutečně *echt* socialistické společnosti. V Českoslovincích otázka znárodnění navíc podporovala jejich poměrně oblíbenou představu o vlastní jedinečnosti; vždyť přece Československo bylo unikátní tím, že se v něm snoubila „východní“ důslednost v přístupu k znárodnění se „západní“ průmyslovou vyspělostí, o níž si ostatní, vesměs agrární lidovědemokratické státy mohly nechat jen zdát.⁶¹¹

⁶⁰⁸ SASSOON, D.: *One Hundred Years...*, s. 151–153.

⁶⁰⁹ KUKLÍK, J. ml.: *Znárodněné Československo*, s. 358.

⁶¹⁰ KREJČÍ, Jaroslav: Naděje a zklamání: Vzpomínky na třetí republiku. In: *Na pozvání Masarykova ústavu 2*. Praha, Masarykův ústav AV ČR 2005, s. 104–115, s. 110.

⁶¹¹ KAPLAN, Karel: *Znárodnění a socialismus*. Praha, Práce 1968, s. 8.

Parametry a dynamika znárodnění „made in Czechoslovakia“ byly ovlivněny taktickými posuny v přístupu komunistů coby neaktivnější politické síly nově budované republiky. Zdrženlivost v ekonomických otázkách, s níž se prezentovali na moskevských jednáních, si ponechávali i v prvních týdnech po květnu 1945. Dosavadní opatrnost opustili teprve po zjištění, že společenská nálada na osvobozeném území přeje fundamentálním změnám a že jimi reálně preferované široce pojaté znárodnění nevyvolá politickou krizi.

Začátkem léta prezident v rozhovoru s Gottwaldem navrhl vypracovat znárodnovací dekrety, které podepíše. Benešovým úmyslem bylo zabránit tomu, aby se znárodnění v raně poválečné radikální náladě stalo předmětem vyhrocených střetů v parlamentu, který se měl sejít 28. října, a zejména mimo něj.⁶¹² Komunistické vedení s prezidentovou myšlenkou rádo souhlasilo. Avšak zatímco v prvních týdnech po osvobození komunisté poněkud tlumili netrpělivost dělnictva a snahy o revoluční řešení poválečné situace, od léta naopak prostřednictvím odborů podněcovali jeho požadavky na rozsáhlé znárodnění. To v praxi znamenalo rozšíření dosavadních komunistických návrhů o požadavek jít přes národní hranici znárodnění.⁶¹³ Od července 1945 se poté odborné komise na ministerstvech průmyslu, výživy a financí a též komise socialistického bloku jaly připravovat příslušné znárodnovací dekrety, které vláda začala projednávat začátkem září.⁶¹⁴

Role sociální demokracie v znárodnovacím procesu byla zásadní; už proto, že ovládala oba z hlediska znárodnění nejvýznamnější rezorty. Celkově strana usilovala o důsledně provedené znárodnění, které vytvoří co nejrozsáhlejší a ucelený státní sektor, přičemž – na rozdíl od taktizujících komunistů – vystupovala v této věci aktivně od samého začátku. Zvláště

⁶¹² Jan Kuklík hodnotí Benešův postup kriticky a upozorňuje, že prezident v rozhovorech se západními diplomaty naopak znárodnění před svoláním parlamentu vylučoval. Beneš tak buď hrál dvojí hru a domácím politikům a odborářům říkal něco jiného než západním diplomatům – což by mu nebylo tak úplně nepodobné –, anebo brzy podlehl tlaku „zleva“ a západní představitele se jen snažil uklidnit. KUKLÍK, J. ml.: *Znárodněné Československo*, s. 163–164.

⁶¹³ V projevu k stranickým funkcionářům 9. července 1945 Gottwald řekl: „*Pokud se týká německé a maďarské buržoazie, jdeme úplně na její ekonomické kořeny. Chceme úplně zlikvidovat a znárodnit německý a maďarský majetek. Co se týká českého a slovenského velkokapitálu, podnikáme první kroky ke znárodnění a demokratizaci hospodářství...*“ GOTTWALD, Klement: O politice Komunistické strany Československa v dnešní situaci. Přednáška na školení pro okresní a krajské funkcionáře KSČ Velké Prahy 9. července 1945. In: *Vybrané spisy ve dvou svazcích: Svazek 2, 1939–1953*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1955, s. 90–108, s. 101.

⁶¹⁴ KOCIAN, Jiří: Znárodnování v programu československých politických stran. In: FAJMON, Hynek – BALÍK, Stanislav – HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objekty: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008. s. 60–70, s. 60–61. KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny...*, s. 52–66. MYANT, M. R.: *Socialism and democracy...*, s. 71.

podstatnou úlohu sehrál ministr průmyslu Laušman, který se považoval za politického garanta hospodářských změn. Za provedení rychlé akce, dokud k ní existuje společenská vůle, se zasazoval i předseda vlády Fierlinger. Představy Václava Majera, sociálnědemokratických úředníků jeho ministerstva a zemědělských expertů strany však byly odlišné. Přestože se odchylné názory nedokázaly plně prosadit a celkový proces ovlivňovaly jen nepatrně, nebyly přece jen zcela nepodstatné. Ministerstvu výživy byla totiž svěřena příprava znárodnění podniků potravinářského průmyslu, což v poválečném přidělovém hospodářství představovalo velmi důležitou a ekonomicky delikátní oblast.⁶¹⁵ Jak vyjádřil Majer: „*Výživa, toť úsek citlivý, jehož dobrý či špatný chod se takřka okamžitě odráží v každé domácnosti, v mozku i srdci každé hospodyně.*“⁶¹⁶

Podobně jako při diskuzích o osnově ostatních znárodnovacích dekretů, i v tomto případě panovaly v kabinetu spory o formu, rozsah a rychlost provedení akce, přičemž dělicí názorová linie nevedla jen podél hranic jednotlivých stran, ale v případě sociálních demokratů i uvnitř. Zdeněk Jirásek vládní představitele sociální demokracie staví na krajní póly debaty, když Laušmana nazývá „*nejintenzivnějším propagátorem znárodnění*“, zatímco na Majerovo konto poznamenává: „*Pokud bychom měli hledat mezi výkonnými národohospodáři někoho, kdo se snažil omezit okruh znárodnění v rámci svých kompetencí, tak by za nejdůslednějšího odpůrce znárodnění byl označen právě Václav Majer.*“⁶¹⁷ V londýnské exilové vládě spadala příprava znárodnění do kompetence Majerem spravovaného ministerstva pro hospodářskou obnovu. Jednalo se tedy o oblast, která mu nebyla cizí. Přesto; kout plány zpoza La Manche a podnikat konkrétní kroky v osvobozené republice – to byly dvě odlišné věci. Majer jistě nikterak neproblematizoval samotnou ideu zajištění rozsáhlých majetků a segmentů hospodářství pod národní správu a neměl pochyby o prospěšnosti znárodnění velkých a důležitých podniků. Celou problematiku nicméně v poválečném Československu nahlížel především z perspektivy rezortu výživy a s pochopením pro veškeré jeho potřeby a specifika. S vědomím tehdejšího všeobecného znárodnovacího nadšení, kdy otázka nezněla *zda vůbec*, nýbrž *jak moc*, tak lze

⁶¹⁵ KAPLAN, K.: *Znárodnění a socialismus*, s. 54. KUKLÍK, J. ml.: *Znárodněné Československo*, s. 197.

⁶¹⁶ MAJER, Václav: K znárodnění potravinářských podniků. In: *Lidová demokracie: Orgán Československé strany lidové*, 27. 10. 1945.

⁶¹⁷ JIRÁSEK, Zdeněk: Dopad znárodnění v roce 1945 na československou ekonomiku. In: FAJMON, Hynek – BALÍK, Stanislav – HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objetí: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008. s. 93–97, s. 95.

souhlasit s hodnocením Václava Průchy, podle něhož Majer „znárodnovací akci v potravinářském průmyslu spíše brzdil“.⁶¹⁸

Coby ministr výživy a stranický zemědělský odborník posuzoval otázku z hlediska potřeb vesnice. Považoval za samozřejmé, že „*půda má zůstat v soukromém vlastnictví pracujících zemědělců*“, a od znárodnění si sliboval hlavně rozbití dřívější soustavy kartelů a trustů, již byli běžní zemědělci „*ubíjeni a vykořisťováni*“. Zásadní význam nejen v zemědělství, ale v celé budované soustavě socializujícího hospodářství přisuzoval drobnému a střednímu soukromému podnikání, jehož „*zdravý vývoj*“ měl být podporován.⁶¹⁹ Podporu živnostníkům a malým firmám verbálně vyjadřovali i komunisté. V jejich případě však nebyla motivována ohledem na prospěšnost, kterou tvorbě národního bohatství přináší aktivita drobných soukromníků. Komunisty vedla snaha ovlivnit sociální strukturu poválečné společnosti, eliminovat velkopodnikatele a podmínky nastavit tak, aby náhodou zas po čase „*nevyrostli*“. Tomu odpovídá i Gottwaldova reakce při jedné z vládních debat o podobě znárodnovacích dekretů. Majer se vyslovil pro vyškrtnutí paragrafu, podle něhož měly být znárodnovány i podniky, které se v budoucnu rozšíří natolik, že budou splňovat kritéria pro znárodnění. Majer hodnotil návrh jako „*národohospodářsky nežádoucí*“, obával se, že bude vnímán jako negativní signál směrem k malým podnikatelům a v důsledku způsobí omezování ekonomické soutěže a podnikavosti. Gottwald se jej snažil přesvědčit, že skutečnost je právě opačná, neboť snaha vyhnout se znárodnění povede k modernizaci výroby a bude „*vzpruhou pro podnikatele, aby nepřijímali zaměstnance, nýbrž racionalizovali podniky po stránce technické*“.⁶²⁰

Starost o vývoj soukromého podnikání Majer projevovat i v dalších etapách třetí republiky. „*Má v plánovaném, socialistickém ... hospodářství místo a možnost svobodného rozvoje a úspěchu také soukromé podnikání zemědělské, živnostenské a obchodní? ... Anebo je zde*

⁶¹⁸ PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992: II. díl, období 1945–1992*. Brno, Doplněk 2009, s. 87. Kuriózním důkazem popularity znárodnovacího konceptu je například návrh skupiny poslanců z počátku roku 1946, podle něhož měl být znárodněn zestátněním Moravský kras. Důvodová zpráva se odvolávala na znárodnění veškerého nerostného bohatství těžného v dolech a vápencové krasové útvary považovala za podobné „*doly*“ vytvořené samotnou přírodou. KUKLÍK, J. ml.: *Znárodněné Československo*, s. 267–268.

⁶¹⁹ MAJER, Václav: *Zemědělci a socialistické hnutí: Projev pronesený dne 20. října 1945 na XX. manifestačním sjezdu československé sociální demokracie v Praze*. Praha, Československá sociální demokracie – propagační oddělení 1946, s. 8–11.

⁶²⁰ *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945: Dokumenty*. JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.). Brno, Doplněk, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2002, s. 552–560, dok. č. 32.9 – 1945, 21. září. Praha. – Část zápisu 58. schůze vlády konané za účasti zástupců SNR, jednající o znárodnění dolů a průmyslu a rozsahu znárodnění sklářského průmyslu, pil, výroby osinkocementového zboží, dřevoviny, celulózy, papíru a lepenky, s. 554.

nebezpečí, že postupně budou soukromí podnikatelé, a to i podnikatelé střední a drobní, zatlačováni, a s nimi soukromý obchod a řemesla, na cestu předem ztracenou až k postupné likvidaci?“, tázal se řečnický v zimě 1947, aby si odpověděl, že v republice nesmí být učiněno nic, „co by mohlo omezovat a zabíjet práci, iniciativu a tvůrčí úsilí“ soukromého podnikání. Naopak bylo třeba vytvořit legislativní i materiální podmínky pro jeho rozvoj a uplatnění. Dále kritizoval, že při jednáních o dvouletém hospodářském plánu nebyla soukromému podnikání věnována adekvátní pozornost. Varoval, že „na rozhodujících místech jsou někteří lidé, kteří se domnívají, že znárodněná výroba nebo sektor družstevní potřebují nějaká zvláštní privilegia a výhody na úkor soukromé složky naší výroby a podnikání“, s čímž rozhodně nesouhlasil, poznamenav, že „hýčkané a rozmazlené děcko to obyčejně nikam nepřivede.“⁶²¹

V době diskuzí o podobě znárodnovacích dekretů během léta 1945 Majer zvláště upozorňoval, že speciálně v oblasti zemědělství je pro přebudování systému do kýžené podoby socializující ekonomiky klíčové dobře fungující družstevnictví.⁶²² Při přípravě osnov příslušných dekretů tak Majerův úřad tuto myšlenku akcentoval. Kromě uvedení částí potravinářského sektoru, jichž by se mělo znárodnění týkat, proto návrh ministerstva výživy z konce první zářijové dekády přicházel i s ideou využití družstevních forem znárodnění. Na tuto iniciativu však reagovala Ústřední rada odborů, která ve svém prohlášení družstevnictví odmítla a požadovala znárodnění jen a pouze zestátněním. Dne 27. září pak Majer, podpořen národními socialisty a slovenskými demokraty, zopakoval návrhy na větší využití formy družstevnictví v potravinářském sektoru. Mělo se jednat hlavně o segment cukrovarnictví a lihovarnictví, a to zejména kvůli možnosti propojit zpracování surovin s jejich pěstováním. Proti Majerovým návrhům opět vystoupili komunisté, najmě ministr zemědělství Július Ďuriš, reprezentant Komunistické strany Slovenska. Komunisté v souladu s usnesením své národohospodářské komise pokládali zestátnění za „vyšší formu“⁶²³ znárodnění než družstevnictví. Zisk neměl podle nich být dělen pouze mezi družstevníky, ale měl náležet celku. Rovněž argumentovali obavou z přetrvávajícího vlivu „cukrobaronů“ na nová družstva. Problém představovala i otázka stanovení hranice pro znárodnění z hlediska počtu zaměstnanců a výrobní kapacity podniků.⁶²⁴

⁶²¹ ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Projev ministra soudruha Majera: O lepší budoucnost soukromého podnikání a distribuce.

⁶²² Státní okresní archiv Rakovník (SOkA Rakovník), fond Václav Majer, Novými cestami v zemědělství.

⁶²³ *Dekrety prezidenta...*, s. 672–685, dok. č. 33.1 – 1945, 27. září. Praha. – Část zápisu 61. schůze vlády, jednající o znárodnění potravinářského průmyslu, s. 674.

⁶²⁴ Rozvinula se například debata kolem zařazení pivovarů do znárodnění. Majer, podporovaný spolustraníky a komunisty, navrhl znárodnit pivovary s ročním výstavem 100 tisíc hektolitrů v roce 1937. Zbylí členové kabinetu

Vzhledem k prezidentovu záměru podepsat dekrety před první schůzí Prozatímního národního shromáždění byla jednání vedena v značném časovém presu. Dne 17. října se náměstek předsedy vlády za slovenské demokraty Ján Ursíny a lidovecký ministr zdravotnictví Adolf Procházka na zasedání kabinetu pokusili vrátit do hry združstevnění zejména u cukrovarů. Přišli tak s návrhem, který byl již jednou začátkem října většinou vlády odmítnut ve prospěch preferovaného vytváření národních podniků v potravinářském průmyslu. Majer se pokusil patovou situaci vyřešit prosazením takzvaného zájmového podílu především řepařů na znárodněných cukrovarech, což znamenalo pokus o jakousi třetí cestu a jednalo se o řešení v podobě účasti na řízení znárodněného podniku. Po další diskuzi se vláda nakonec dopracovala k východisku v podobě návrhu Ripky a Kopeckého, podle kterého byly ze znárodnění skutečně vyňaty takzvané rolnické cukrovary, jež se měly přeměnit na družstva, ale měl v nich být vyloučen vliv velkostatkářů.⁶²⁵

*„Byl bych si přál – říkal jsem to docela otevřeně – kdybychom byli postupovali po etapách a kdyby celý zákon co do rozsahu byl prováděn tak, aby postupem doby bylo více zkušeností,“*⁶²⁶ prohlásil prezident 24. října 1945, kdy podepsal dekret č. 101/45 o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského a další tři vládou schválené znárodnovací dekrety. I přes vyčtenou výhradu tak Beneš dodržel plán a příslušné listiny podepsal před prvním zasedáním parlamentu.⁶²⁷

Ve své finální podobě se znárodnění týkalo všech bank a pojišťoven, klíčového průmyslu a ostatních závodů s více než 500 zaměstnanci. V několika oborech, například v částech potravinářského průmyslu, byla tato hranice snížena na 400 až 150 pracovníků, případně byla vymezena kapacitou výrobního zařízení. Celkem bylo v průmyslu znárodněno přes 3 tisíce podniků, v nichž pracovalo 61,2 % zaměstnanců průmyslu a jejichž výrobní kapacita tvořila

doporučovali hranici 300 tisíc hektolitrů a hodlali též usilovat o vynětí určitých pivovarů ze znárodnění. Výsledkem byl kompromis, který určil limit 125 tisíc hektolitrů, takže znárodnění se dotklo jen 13 pivovarů v českých zemích a jednoho na Slovensku. Kompromisního řešení bylo dosaženo i v případě mlýnů, cukrovarů a továren na výrobu čokolády a cukrovinek. Nejdůležitější bylo zvláštní ujednání o znárodnění továren na výrobu umělých tuků, kde byla stanovena nízká hranice 150 zaměstnanců. KUKLÍK, J. ml.: *Znárodněné Československo*, s. 199–200.

⁶²⁵ Ibid., s. 198–200.

⁶²⁶ PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny... II. díl*, s. 93.

⁶²⁷ Kromě dekretu č. 101/45 prezident podepsal dekrety č. 100/45 o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, č. 102/45 o znárodnění akciových bank a č. 103/45 o znárodnění soukromých pojišťoven. HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 190.

téměř dvě třetiny československého průmyslového potenciálu.⁶²⁸ Vznikl tak robustní znárodněný sektor a už tak nesmírně silná mocenská pozice vlády se ještě upevnila. Druhý den po podpisu dekretů proběhly v městech po celém Československu manifestace oslavující znárodnění. Největší z nich na Václavském náměstí, kde promluvil prezident a zástupci všech politických stran. Zatímco Benešův projev byl střizlivě laděný, relativně kritický a prezident v něm varoval před velkými očekáváním a nabádal k odpovědnosti, vystoupení ostatních politiků zněla optimističtěji, či přímo oslavně až pateticky, jak tomu bylo v případě Fierlingera a Laušmana, kteří na akci reprezentovali sociální demokracii.⁶²⁹

Pole působnosti a odpovědnosti ve funkci šéfa rezortu výživy Majerovi v nejobecnější rovině vymezilo vládní nařízení z 25. května 1945. Ministra zmocňovalo, „*aby k zajištění výživy obyvatelstva Československé republiky činil v dohodě se zúčastněnými ministry veškerá nutná opatření, týkající se výroby, oběhu a spotřeby potravin a poživatin, zejména řídil podchycení výrobků původu rostlinného a živočišného sloužících výživě, určoval výrobky, které možno odebírat jen na odběrní doklady, stanovoval pro jednotlivá období dávky potravin a poživatin a pečoval o jejich spravedlivé a rovnoměrné rozdělování.*“⁶³⁰

Podmínky pro plnění bez nadsázky grandiózního úkolu rozhodně nebyly ideální. Problém totiž představovala už jen taková základní věc, jakou bylo zajištění adekvátních prostor, v nichž budou moci zaměstnanci rezortu vykonávat svou práci. Ministerstvu výživy byly již začátkem července přislíbeny kanceláře v budově bývalé Průmyslové banky v ulici Na Příkopě 14, kde sídlil Ústřední svaz průmyslu. O měsíc později však Majer konstatoval, že svaz na výzvu k vyklizení budovy vůbec nereagoval, a tak ministerstvo „*nemůže pro nedostatek místností celou řadu svých agend vůbec uvést v chod a agendy dosud obstarávané dále rozvinouti, což prostě ohrožuje řádný chod služby celého úřadu.*“ Přestože vláda v září přijala usnesení, které potvrzovalo přidělení zhruba 50 kanceláří v budově Na Příkopě ministerstvu výživy na úkor Ústředního svazu průmyslu, koncem listopadu Majer opět nemohl než bezmocně poznamenat, že vládní nařízení se „*nesetkalo s žádným výsledkem*“ a jeho ministerstvo „*dodnes nemá vlastní úřední budovu, ačkoliv se o své umístění stará již od revoluce.*“ Pracovníci rezortu výživy tak

⁶²⁸ V průmyslu výživy pracovalo 93 tisíc lidí, z nich 36,6 % v soukromém sektoru. U mlýnů činil podíl 52 %, v lihovarech 49,2 %, v potravinářském odvětví 44 %. KAPLAN, K.: *Znárodnění a socialismus*, s. 100.

⁶²⁹ KUKLÍK, J. ml.: *Znárodněné Československo*, s. 220–222. PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny... II. díl*, s. 94–95.

⁶³⁰ NA, f. Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna (ÚPV – B), ka. 917, sign. 865/2, Vládní nařízení ze dne 25. května 1945, kterým se zmocňuje ministr výživy k úpravě výroby, oběhu a spotřeby potravin a poživatin.

úřadovali především v budově ministerstva zemědělství na Těšnově 65, kde jim bylo vyhrazeno 73 kanceláří pro 375 zaměstnanců, a rovněž v budově Všeobecného penzijního úřadu na Žižkově, kde v 21 místnostech pracovalo 177 referentů. Nevyhovující provizorium, které se projevovalo například nedostatkem přímých telefonních linek, se posléze proměnilo v setrvalý stav a Majer úřadoval „v podnájmu“ na Těšnově až do konce svých ministerských dnů.⁶³¹

Ministerstvo výživy představovalo velkou instituci s rozvětvenou organizační strukturou, která se utvářela v hektickém období prvních poválečných měsíců a ustálila se až v polovině roku 1946. V čele stál ministr a užší výkonný orgán v podobě prezidia, dále úřad sestával z devíti odborů, účtárny, správy pomocných služeb a Československého úřadu pro hospodářskou pomoc a obnovu.⁶³² Jednotlivé odbory vedené přednosty se dále větvily na oddělení.⁶³³ Majer kolem sebe na ministerstvu soustředil tým nejbližších kolegů. Důležitou roli v něm hrál jeho osobní tajemník, jímž byl nejprve starý přítel Václav Holub, kterého po zvolení poslancem v květnu 1946 nahradil Vlastimil Kalach. Do důvěrného okruhu ministrových spolupracovníků dále patřili Vratislav Cinke, přednosta I. – koordinačního a plánovacího – odboru, Majerův známý ze sociálnědemokratické skupiny v zahraniční armádě,⁶³⁴ a Miloš Vaněk; žurnalista a národohospodář se zkušeností několikaletého členství v KSČ, který se však koncem dvacátých let vrátil do sociální demokracie, propagoval keynesiánství a kriticky hodnotil vývoj sovětského hospodářství. Zřejmě proto byl pro komunistického informátora „*fašista*“, který se snaží ministra nabádat k „*některým výstředním věcem*“.

Vaněk šéfoval velmi důležitému V. odboru, majícímu na starost znárodněný průmysl v oblasti výživy, a zabýval se tak například jmenováním vedoucích činitelů národních podniků.⁶³⁵

⁶³¹ NA, f. ÚPV – B, ka. 65, sign. 145/48, Ministerstvo výživy – umístění. ABS, f. 45 – Vyřazené spisy z fondů Studijního ústavu MV, sign. 45–49–3, část 1, přímá linka pro M. Vaňka, květen 1946.

⁶³² Úkolem úřadu bylo komunikovat s misí UNRRA v Československu, sladovat požadavky jednotlivých odvětví domácího hospodářství a řídit, kontrolovat a administrovat distribuci přicházejících dodávek. Organizační uspořádání úřadu se vyvíjelo, měnil se jeho název, vedení i počet zaměstnanců. Od léta 1945 stál v čele František Němec, jehož po jmenování vyslancem v Kanadě nahradil koncem srpna 1946 Miroslav Kerner, dosavadní přednosta VII. odboru ministerstva výživy. Úřad začínal v půlce roku 1945 s 43 pracovníky, v důsledku rapidního rozšiřování agendy pak již na konci roku zaměstnával 218 osob, rok nato – vzhledem k expoziturám po Evropě i ve Washingtonu – dokonce 506 lidí. Poté již personál postupně klesal na 238 pracovníků v květnu 1948, přičemž posledním zaměstnancům skončil pracovní poměr závěrem roku 1948. SOMMER, K.: *UNRRA a Československo*, s. 16–19. PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny... II. díl*, s. 118. MAJER, V.: *UNRRA a Československo*, s. 12–13.

⁶³³ NA, f. ÚPV – B, ka. 98, sign. 216/1/16, Organizační plán ministerstva výživy ze září 1945. NA, f. KSČ – ÚV – 100/1, sv. 132, a. j. 882, Organizační řád ministerstva výživy z července 1946.

⁶³⁴ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 129.

⁶³⁵ KSČ se snažila získat přehled o vnitřním fungování úřadu a ministr a jeho kolegové se tak stali objektem jejího zájmu. Vedoucí osobnosti na ministerstvu dle zpráv komunistických informátorů spojovalo, že byly „*pravicového zaměření*“, ministra „*ovládali*“ či „*převyšovali*“, veškerou práci dělali za něj, takže on „*nemusel vyvíjet téměř*

Obsazování čelných pozic ve státních podnicích bylo důvodem otevřených i skrytých sporů mezi politickými stranami, které sledovaly stranické složení elit a prosazovaly své kádry na tyto posty. Komunisté měli pevné postavení v závodních a podnikových radách a odborech, podílejících se na výběru řídicích pracovníků. Navíc mohli výběr ovlivňovat skrze závodní stranické organizace, a proto měli mezi manažery silnější zastoupení. Sociální demokraté mohli své kandidáty upřednostňovat díky tomu, že ředitele státních podniků jmenovali z titulu svých funkcí ministři Laušman a Majer. Ve třetí republice tak bylo kolem 70 % ředitelů podniků a jejich náměstků členy komunistické nebo sociálnědemokratické strany.⁶³⁶

Jít se musí, a pokud se Majer nechtěl stát ministrem podvýživy, bylo bez ohledu na problémy s nedostatkem kanceláří nezbytné, aby se aparát ministerstva hned po osvobození pustil do práce. Na shromáždění všech zaměstnanců nového úřadu Majer 15. května 1945 nastínil úkoly rezortu a vytyčil všeobecné pracovní směrnice. Konstatoval, že náročná situace žádá od všech pracovníků ministerstva „nejvyšší vypětí všech sil a samostatného iniciativního jednání“. S nadějí poznamenal, že cestou z Košic „všude viděl obdělaná pole, slibující bohatou úrodu“, avšak zdůraznil, že v aktuální vyživovací situaci je třeba střídmeho nakládání s danými zásobami, které musí být rozdělovány sociálně spravedlivě, tedy tak, aby „újmý neslo rovnoměrně všechno obyvatelstvo, a nikoliv jen některé jeho třídy“. Deklaroval odhodlání potírat černý trh a upozornil na možné problémy v distribuci potravin, k nimž může dojít důsledkem špatných dopravních podmínek.⁶³⁷

Překonání poválečné zásobovací krize by nebylo možné bez zahraniční pomoci od Unrry, která zásadně urychlovala obnovu výroby a umožňovala zlepšit výživu i zásobování obyvatelstva.⁶³⁸

žádnou pracovní činnost“ a zároveň mu byli „až příliš věrní“. Holub měl být „znám jako velký alkoholik, který se v podnapilosti rád chlubí“, Kalach prý Majerovi donášel „veškeré klepy, které získá stykem mezi úředníky“. Samotný Majer měl udržovat „různé styky s děvčaty“. Jeho „velmi panovačná“ sekretářka Marie Buzková, jejíž pracovní výkonnost byla nízká, měla „žít v předpokladu, že se stane manželkou ministra“. Když pak Majer „vyměnil ... Buzkovou za novou [přítelkyni] z tiskového odd. min. výživy Adamcovou“, měla se snažit „výhružkami přimět p. ministra k návratu“ a činit mu „co nejvíce nepříjemnosti“. Celkově informátoři aparát ministerstva výživy líčili jako „blok těsně uzavřený, který pracuje více méně stranicko-politicky a jest velmi těžké proniknouti do této dobře vybudované práce.“ ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Majer V. a spol. činnost a charakteristiky, Kabinet min. výživy Majera, Majer V. – záznam 9. 10. 1947, Věc Vaněk M. z 16. 3. 1948.

⁶³⁶ KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny...*, s. 97.

⁶³⁷ Úroda bude, musíme však hospodařit. In: *Právo lidu*, 18. 5. 1945. Železniční i silniční doprava v Československu byla vinou války rozvrácena, komplikaci představovaly i zablokované vodní cesty. Zásadním problémem byl nedostatek dopravních prostředků všeho druhu – byly buď v dezolátním stavu, anebo během války zkrátka zmizely do Německa. UNRRA pomohla obnově československé dopravy především dodáním lokomotiv, vagonů, mostních konstrukcí, stavební techniky nutné k obnově poškozených dopravních uzlů, a zejména více než 13 tisíců automobilů. SOMMER, K.: *UNRRA a Československo*, s. 46–52.

⁶³⁸ Pomoc v podobě potravin, ošacení, ropy, železné rudy a dalších surovin dodával do Československa i Sovětský svaz. PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny... II. díl*, s. 118.

Optimisticky naladěný redaktor Mladé fronty si mohl už před půlkou června v kantýně ministerstva výživy pochutnat na prvních karbanátcích z dehydrovaného masa a rozepsat se o kávě z Brazílie, hrachu z Aljašky, mouce z Nebrasky a švestkách ze San Francisca, tedy dalších potravinách, které UNRRA dodala „v bezvadném stavu“. Jeho interviewovaný hostitel – „statný, ... vlídně se usmívající čtyřicátník“ – ministr Majer však dobře věděl, že celkový stav věci není přes všudypřítomný elán a nadšení ani zdaleka tak pozitivní.⁶³⁹ Jak shrnuje Lenka Kalinová: „Příděly potravin a dalších spotřebních předmětů byly po květnu 1945 hluboko pod úrovní zdravé výživy a nedosahovaly předválečné úrovně. Nezbytnou úroveň energie zajišťovaly hlavně příděly chleba, brambor a moučných výrobků s omezeným zastoupením masa, tuků a jiných bílkovin, nemluvě o vitamínových a jiných prvcích zdravé výživy. Příděly s vyšší kalorickou hodnotou dostávali jen těžce manuálně pracující.“⁶⁴⁰

Majer během prvních měsíců po osvobození varoval před nerealistickými očekáváními a otevřeně uváděl, že i v případě úspěšných žní lze v dohledné době předpokládat pouze zvyšování přídelů chlebovin, avšak u masa a tuků není naděje na brzké zlepšení. Rovněž kritizoval praxi některých národních výborů, které nerespektovaly všeobecné směrnice a v místě svého působení, když jim to zásoby dovolily, libovolně zvýšily příděly nedostatkových produktů, čímž poškodily zájmy celku.⁶⁴¹ Vývoj výživy v měsících po osvobození představil Majer v prosincovém projevu v zásobovacím výboru parlamentu. Začal konstatováním, že se povedlo překonat nejhorsí a lidé nebudou přes zimu trpět hladem, i když výživové hodnoty dosavadních přídelů nedosahují potřebné výše a celý systém bude třeba přebudovat.⁶⁴² Upozornil na uspokojivou produkci cukru, chmele a sladu, umožňující tyto žádané komodity vyvážet. Zmínil, že pokud jde o chleba, mouku a brambory, daří se potřeby obyvatelstva plnit v souladu s vyživovacím plánem ministerstva, na rozdíl od masa a tuků, jejichž nedostatek způsobil krizi, která vyvrcholila v říjnu a listopadu. Připomněl význam pomoci Unrry, díky jejímž dodávkám se podařilo zvládnout zásobovací situaci zejména v oblastech nejvíce

⁶³⁹ Zajistíme letošní žně. In: *Mladá fronta: Deník Svazu české mládeže*, 14. 6. 1945, s. 1.

⁶⁴⁰ KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny...*, s. 83.

⁶⁴¹ Se zásobami, které máme, vydržíme do žní. In: *Právo lidu*, 21. 6. 1945, s. 1–2. Příděly budou postupně zvyšovány. In: *Lidová demokracie*, 14. 7. 1945.

⁶⁴² V novém přídělovém systému mělo dojít k sjednocení praxe v obou částech republiky, a to tím, že Slovensko bude zapojeno do zásobovací soustavy platné v českých zemích. Jednotlivé potraviny pak měly být rozdělovány „podle vědecky zjištěné potřeby pro různé kategorie obyvatelstva“, přičemž mělo být pamatováno nejen na pracující a těžce pracující, ale především na děti, dospívající mládež a matky. V zásobování jsme nejhorsí už překonali. In: *Právo lidu*, 12. 12. 1945, s. 2. Naše zásobovací situace je obtížná, ne však kritická. In: *Národní osvobození*, 12. 12. 1945, s. 2.

postižených válkou, tedy na Slovensku a v některých krajích Moravy.⁶⁴³ Upozornil na dopravní problémy, které zásadně ztěžují distribuci a v podstatě znemožnily jakékoliv plynulé zásobování zeleninou a ovocem. Dále pohovořil o aktivitách ministerstva na zahraničních trzích, spočívajících v nákupu pšenice v Kanadě, ryb ve Skandinávii a mléčných produktů ve Švýcarsku. Závěrem zdůraznil, že situace v zásobování sice není skvělá, ale také není kritická.⁶⁴⁴ Majer věřil, že v novém roce dojde ke zlepšení do té míry, že jeho úřadu ubude „úkolů ryze distribučních“ a bude se moci více věnovat „plánování řádné výživy našeho lidu z hlediska vědeckého, zejména lékařského“.⁶⁴⁵

Majerovo přání však bylo otcem myšlenky. Hodnota denního přídělů potravin sice na konci roku 1945 v Československu činila 1 800–1 900 kalorií oproti 1 300 kaloriím v létě,⁶⁴⁶ ovšem v úvodních měsících roku 1946 došlo ve světě k zhoršení vyživovací situace. Vývoj sledovali znepokojeně nejen politici, ale i papež. Svatý otec začátkem dubna v projevu ve vatikánském rozhlase vyzval všechny lidi dobré vůle, aby se spojili v potírání nebezpečí hladu, a konstatoval, že „nejméně 16 příštích měsíců budeme se musit intenzivněji a snažněji modlit: ‚Chléb náš vezdejší dejž nám dnes‘.“⁶⁴⁷ Před rezortem výživy stály další velké výzvy. Československo nadále bojovalo s nedostatkem potravin živočišného původu. Došlo k snížení dávek tuků, které se tak nacházely sotva na třetinové úrovni předválečné spotřeby. Pokles přídělů tuků byl částečně kompenzován zvýšením dávek cukru, které však dosáhly svého stropu, neboť vyšší přídělů cukru by již nebyly zdraví prospěšné. Dostupné potraviny postrádaly vitamin C a

⁶⁴³ Pomoc od Unrry dosáhla vrcholu v roce 1946 a oficiálně byla činnost její mise na československém území ukončena k 30. červnu 1947. Dohodnuté dodávky nicméně do republiky proudily i v dalších měsících a poslední dorazily v dubnu 1949. Československo dostalo zboží v hodnotě 273 milionů dolarů, což představovalo více než 13,5 miliardy korun. Zhruba polovinu tvořily potraviny, dále pak dopravní prostředky, pohonné hmoty, rudy, textilní suroviny, živá zvířata a zdravotnické potřeby – přínosem byly především zásilky penicilinu a poskytnutí 15 kompletních nemocnic po 200 lůžkách. Československo přispělo do akce UNRRA hlavně dodávkami cukru pro Polsko, Jugoslávii a Rakousko v hodnotě 8,5 milionu dolarů. PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny... II. díl*, s. 119. Ministr s. Majer zhodnotil činnost UNRRA. In: *Právo lidu*, 2. 7. 1947.

⁶⁴⁴ Chystá se nová úprava přídělů. In: *Svobodné noviny*, 12. 12. 1945, s. 2.

⁶⁴⁵ Hospodářství v Československu ve starém roce a jeho předpoklady v r. 1946. In: *Právo lidu*, 1. 1. 1946, s. 5. Majer přikládal správné výživě velký význam pro zdraví a růst národa, a tak se snažil, aby problematika pronikla mezi širší veřejnost a nebyla vnímána jako víceméně soukromá věc jednotlivých domácností. Podporoval proto výzkumnictví v oboru potravinářství i vzdělávání pracovníků v potravinářském segmentu. Oceňoval tak například přednáškový cyklus o podnikové ekonomice potravinářského průmyslu, který Vysoká škola obchodní otevřela nejen svým studentům, ale i posluchačům Českého vysokého učení technického. NA, f. Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv, díl II (MZV – VA II) – f. 506, ka. 1193, inv. č. 4054, sign. Václav Majer 1945–1946, *Hospodářské zprávy ČTK*, Praha, 18. 3. 1946, *Zpravodajství domácí*, Slavnostní zahájení přednášek z podnikové ekonomiky potravinářského průmyslu na Vysoké škole obchodní. Stejně tak si Majer uvědomoval potřebnost výchovy hospodyň a považoval za žádoucí zavést na všech školách vyučování o výživě. Shodl se na tom s deputací Ústředí československých hospodyň, vedenou místopředsedkyní Boženou Krchovou, během její návštěvy u něj v úřadu. Spolupráce hospodyň s ministrem výživy. In: *Právo lidu*, 13. 7. 1946, s. 2.

⁶⁴⁶ MYANT, M. R.: *Socialism and democracy...*, s. 56.

⁶⁴⁷ Světový nedostatek potravin. In: *Svobodné noviny*, 6. 4. 1946, s. 1.

vzhledem k nízkým přídělům mléka a mléčných výrobků trpěla populace nedostatkem vápníku.⁶⁴⁸ Světová obilná nouze ohrožovala i tuzemskou produkci chleba a nezbyvalo než osít chlebovým obilím všechny plochy, „*a to i takové, kde podle pozdějších plánů obilí nemá být pěstováno pro méně vhodnou jakost půdy*“.⁶⁴⁹ Majer před zástupci zahraničního i domácího tisku uvedl, že více než dvě třetiny mládeže lze označit za ohrožené tuberkulózou a dalšími nemocemi z podvýživy, již trpí obyvatelé republiky v podstatě už 7 let.⁶⁵⁰ Československo nedosahovalo základní denní kalorické hodnoty, kterou UNRRA pro osvobozené země stanovila na 2 650 kalorií. Aktuální průměrná kalorická hodnota výživy běžných spotřebitelů byla dle Majera 1 800 kalorií. Bez dodávek od Unrry by klesla asi na 1 600 kalorií denně, přičemž „*by to byla strava krajně jednostranná a biologicky bezobsažná*“. Ministr poukazoval na skutečnost, že člověk „*podle lékařských předpokladů*“ potřebuje asi 100 gramů bílkovin denně, z toho polovinu živočišných, a Československo bylo na jaře 1946 schopné obyvatelstvo sytit jen asi 15 gramy živočišných bílkovin na osobu na den.⁶⁵¹

Majer spolu se svým úřadem dělal, co mohl; zajímal se o to, jak řeší zásobovací a vyživovací problémy země západní Evropy, nebo domlouval v zahraničí nákupy potravin nad rámec pomoci od Unrry – například v Londýně s britským protějškem Benem Smithem jednal o dodávkách československého piva, cukru, chmele a slivovice výměnou za britský rybí tuk, pomerančovou šťávu, kakao a kávu, a když měl jeho letoun na zpáteční cestě vážnou poruchu a musel přistát v Bruselu, využil čekání na opravu stroje k rozhovorům o vyživovací situaci s belgickými úřady.⁶⁵² Přesto se na adresu ministerstva přirozeně objevovala kritika, například za neefektivní boj proti černému trhu či těžkopádně organizovanou distribuci, kvůli které se zboží k zákazníkům dostává pozdě a v mnoha případech zkažené.⁶⁵³ Majer uznával, že kritika do demokracie patří a „*tu a tam ve vyživovací politice se staly chyby a ani napříště nelze se jim úplně vyhnout*“.⁶⁵⁴ Když měl pocit, že výtky jsou scestné, neoprávněné či mohou být ve svých

⁶⁴⁸ Špatný stav naší výživy. In: *Svobodné noviny*, 6. 4. 1946, s. 4. Zbavujeme se okupantské podvýživy. In: *Právo lidu*, 5. 4. 1946.

⁶⁴⁹ Stav naší výživy a naděje na úrodu. In: *Svobodné noviny*, 19. 5. 1946, s. 1.

⁶⁵⁰ Kalorická hodnota přídělů potravin se během války snižovala. V říjnu 1939 činila 1 919 kalorií na den, o rok později 1 516, aby nakonec klesla až na 861 kalorií. Špatný stav naší výživy. In: *Svobodné noviny*, 6. 4. 1946, s. 4.

⁶⁵¹ Stav naší výživy a naděje na úrodu. In: *Svobodné noviny*, 19. 5. 1946, s. 1.

⁶⁵² LHASC, LP, JSM/INT, box 4, Czechoslovakia, Materiály k přípravě Majerovy cesty do Londýna v únoru 1946. Výměnná dohoda s Londýnem. In: *Práce: List Revolučního odborového hnutí*, 24. 2. 1946, s. 2. Ministr soudr. Majer opět v Praze. In: *Právo lidu*, 10. 3. 1946.

⁶⁵³ Pro zlepšení zásobování pracujících. In: *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*, 11. 7. 1945, s. 3. Nemocný si stěžuje. In: *Svobodné noviny*, 13. 10. 1945. Rovně a jasně. In: *Svobodné slovo*, 30. 4. 1946.

⁶⁵⁴ Vyživovací situace a bodový systém. In: *Svobodné noviny*, 20. 2. 1946, s. 3.

důsledcích škodlivé, neváhal se ozvat. Opakovaně například odmítal tlak na uvolnění těch potravin, jichž byl zdánlivý dostatek, neboť by tím došlo k narušení celkové vyživovací soustavy.⁶⁵⁵ S přihlédnutím k zásobovací situaci ve světě a vzhledem k přetrvávajícímu tuzemskému nedostatku masa a tuků by podle Majera předčasně provedené úplné uvolnění některých hlavních druhů potravin – chlebovin, cukru –, mohlo způsobit „*těžké poškození širokých vrstev lidových a pomohlo by jen spekulaci*“. Odložení potravinových lístků tak mělo přijít na pořad dne teprve v momentě, kdy nastane trvalý dostatek základních potravin.⁶⁵⁶

Majera i počínání jeho úřadu často kritizoval ministr zemědělství Ďuriš, přičemž čím více času od osvobození uběhlo, tím častěji a hlasitěji kritické poznámky zaznívaly. Potenciálních třecích ploch byla mezi dvěma nájemníky jedné budovy na Těšnově celá řada a oba ministři se střetli už při projednávání dekretu o znárodnění v potravinářském průmyslu.⁶⁵⁷ Přibývajících konflikty jednak odrážely kompetenční spory mezi ministerstvy, jejichž agenda byla v určitých oblastech z principu věci podobná, vzájemně na sobě závislá a žádala si spolupráci.⁶⁵⁸ Napjaté vztahy však umocňovala i skutečnost, že Ďuriš – podle Ursínyho příkrého hodnocení „*člověk velmi nedobry*“, který o zemědělství nevěděl nic a jehož příspěvek k povznesení životní úrovně rolnictva se rovnal nule –,⁶⁵⁹ patřil v rámci komunistického proudu k radikálnímu křídlu. Jako takový se v čele významného rezortu jal nevybíravě prosazovat komunistickou agrární politiku, na kterou ostatní strany hleděly nelibě nejen pro její obsah, ale právě i z hlediska formy, již Ďuriš volil. Komunisté postupem třetí republiky stále častěji opouštěli hranice běžného způsobu vedení politického boje, svá stanoviska prosazovali nikoliv prostřednictvím diskuzí ve vládě a

⁶⁵⁵ Naše zásobovací situace je obtížná, ne však kritická. In: *Národní osvobození*, 12. 12. 1945, s. 2.

⁶⁵⁶ NA, f. ÚPV – B, ka. 875, sign. 845/12, Zpráva ministra výživy V. Majera zásobovacímu výboru Ústavodárného shromáždění, 21. srpna 1946. Přídělový lístkový systém zásobování obyvatelstva základními potravinami a průmyslovými výrobky byl v Československu zrušen až s měnovou reformou provedenou k 1. červnu 1953. PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny... II. díl*, s. 278–288.

⁶⁵⁷ Majer považoval za samozřejmé, že v duchu dřívějších vládních usnesení bude jeho úřad při provádění dekretu své kroky konzultovat s ostatními ministerstvy, pakliže se jich budou dotýkat. V „*pohnuté debatě*“ však rozhodně protestoval proti Ďurišově požadavku, aby text dekretu nadto výslovně uváděl, „*že se ministr výživy o všech otázkách, týkajících se organizace potravinářského průmyslu, vždy dohodne s ministrem zemědělství*.“ Majer vnímal takový návrh jako naprosto nepřijatelný, neboť by fakticky znamenal, že bude při všech důležitých opatřeních, směřujících k uskutečnění dekretu, vázán na souhlas ministra zemědělství. Ďuriš Majera obvinil, „*že si nechce dáti koukati do karet*“. Majer nakonec akceptoval kompromis, který sice v osnově dekretu hovořil o nutnosti dohody s dalšími zúčastněnými rezorty, avšak zmiňoval i jiné úřady než ministerstvo zemědělství, omezoval situace, v nichž musí k takové dohodě dojít a odvolával se na dřívější vládní usnesení. *Dekrety prezidenta...*, s. 706–714, dok. č. 33.5 – 1945, 17. říjen (odpoledne). Praha. – Část zápisu 85. schůze vlády, jednající o § § 1, 2–5, 8–10, 18, 19 osnovy dekretu o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského a o stanovisku Slovenské národní rady k dekretům o znárodnění, s. 710–712.

⁶⁵⁸ „*Ministerstvo zemědělství je ministerstvem výrobním, ministerstvo výživy je především ministerstvem spotřebním, řídí výkup, výrobu, spotřebu a distribuci*“, vysvětlil v tisku kompetence obou rezortů Majer. Ministr výživy má slovo. In: *Mladá fronta*, 25. 8. 1946.

⁶⁵⁹ URSÍNY, J.: *Z mého života*, s. 110.

parlamentu, ale skrze „tlak mas zdola“ a přenášeli politiku „do ulic a na náměstí“, v případě Ďuriše tedy spíše „na meze a návsi“. Jak si všimá Jan Dobeš, oblast zemědělství tak byla jednou z prvních, kde byl od poloviny roku 1946 patrný narůstající konflikt mezi komunisty a ostatními stranami.⁶⁶⁰

Na trase ministerstvo výživy – ministerstvo zemědělství se napětí v této době projevovalo spory ohledně distribuce úrody rané zeleniny a ovoce. Příroda totiž v létě 1946 „ukázala, jak vypadá skutečné tempo“ a Československo „zaplavila úrodou tak velikou, že překonala neoptimističtější předvidání odborníků“.⁶⁶¹ Přebytky rychle se kazícího ovoce a zeleniny bylo třeba včas dostat ke spotřebitelům. Na jaře stanovené výkupní i prodejní ceny, platné pro vnitřní trh, však nepočítaly s tak velkou úrodou. Značná nabídka tak spolu s nedostatkem koupěschopnosti způsobily problémy.⁶⁶² Komunistický tisk psal, že „něco neklape“, a zatímco vlaky plné tuzemských produktů stojí na kolejích a „čekají na příkaz, kam mají být dirigovány ke spotřebě“, do republiky proudí stovky vagonů s ovocem a zeleninou ze zahraničí. „Ministerstva výživy a zahraničního obchodu musí podat vysvětlení“, žádal ve svém textu zemědělský expert KSČ Josef Nepomucký, který z vážné situace dále vinil velkoobchodníky.⁶⁶³ Ďuriš si pozval do úřadu zástupce pěstitelů a zemědělce, aby jim řekl, že i když „nechce zasahovat do kompetence druhých úřadů, ale pouze pomoci“, je vzhledem k okolnostem nucen „přikročiti k činu“, a začal na ministerstvu organizovat komise, které měly v distribuci sjednat pořádek.⁶⁶⁴ Ministerstvo výživy vysvětlovalo, že už v březnu zahájilo jednání o vývozu potenciálních přebytků, v tisku kolující zvěsti o importu brambor jsou zcela vymyšlené a dovoz ze zahraničí se omezuje na nepatrná kvanta, sjednaná dříve vládou, případně na v tuzemsku nedostupné ovoce, jako jsou citróny. Rovněž konstatovalo, že se postaralo o rovnoměrné a plynulé zásobování všech oblastí, i když připouštělo, že se „vyskytly v distribuci určité přechodné poruchy, zaviněné náhlým uzráním ovoce a zeleniny a jeho nabídkou na trhu a bohužel i nepochopením některých velkoobchodníků, kteří včas a řádně nesplnili úkoly jim uložené“. Závěrem svého prohlášení ministerstvo výživy uvedlo, že se vždy snažilo o stanovení

⁶⁶⁰ DOBEŠ, Jan: Zemědělské otázky v Prozatímním a Ústavodárném Národním shromáždění. In: *Zemědělství na rozcestí 1945–1948: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998*. Uherské Hradiště, Slováké muzeum 1998. s. 103–109, s. 105. Boj o vesnici se mezi politickými stranami nejvíce vyhroutil v souvislosti s jednáními o podobě druhé a třetí etapy poválečné pozemkové reformy. VEBER, Václav: *Osudové únorové dny 1948*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2008, s. 125–126, s. 172–174. PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny... II. díl*, s. 178–183.

⁶⁶¹ KUTHAN, Jaroslav: Starosti pěstitelů zeleniny. In: *Svobodné noviny*, 8. 8. 1946, s. 4.

⁶⁶² Boj s nadbytkem. In: *Svobodné noviny*, 9. 8. 1946, s. 3.

⁶⁶³ NEPOMUCKÝ, Josef: Zlikvidovat džungli v distribuci ovoce a zeleniny. In: *Rudé právo*, 8. 8. 1946, s. 1.

⁶⁶⁴ Ovoce a zelenina o třetinu levnější. In: *Rudé právo*, 9. 8. 1946, s. 1.

cenové hladiny se zřetelem k zájmům pěstitelů i spotřebitelů a s ohledem na stav úrody, přičemž tato snaha „se nesešla vždy a včas s patřičným porozuměním ostatních činitelů“.⁶⁶⁵

Na vládní úrovni vznikla zvláštní mezirezortní komise pro zeleninu a ovoce, která pro cestu z „kalamity“ způsobené neočekávanou úrodou a pro zajištění lepšího odbytu doporučila snížit ceny ovoce a zeleniny o třetinu a dále pověřila výkupem produkce zemědělská družstva namísto dosavadních sběrů.⁶⁶⁶ V celém procesu opět sehrál podstatnou úlohu iniciativně vystupující Ďuriš. Z jednání vlády odešel rovnou do rozhlasu, kde o závěrech důvěrné schůze tendenčně pohovořil a výslednou dohodu prezentoval jako svou zásluhu. *Právo lidu* posléze jen útrpně poznamenalo, že z Ďurišova chování by se dalo nabýt „dojmu, že ministerstvo výživy nic nedělá a že veškerá péče o blaho lidu leží výhradně na bedrech rezortu páně Ďurišova“, jenž „v poslední době právě nijak slavně nevyniká smyslem pro fair-play hru...“⁶⁶⁷

⁶⁶⁵ Pravda o distribuci brambor, zeleniny a ovoce. In: *Právo lidu*, 8. 8. 1946, s. 2.

⁶⁶⁶ Zemědělská družstva pověřena výkupem ovoce a zeleniny. In: *Rudé právo*, 17. 8. 1946, s. 1. Majer se příslušných jednání neúčastnil – ve vládě jej zastupoval Laušman –, neboť byl na konferenci Unrry v Ženevě. K situaci ve výživě. In: *Právo lidu*, 13. 8. 1946.

⁶⁶⁷ Ministerstvo výživy pracuje dobře!. In: *Právo lidu*, 11. 8. 1946.

15. Obnova sociální demokracie a manifestační sjezd

Rozhodnutí obnovit v osvobozené republice sociální demokracii bylo jedním z výsledků moskevských jednání. Samotní sociálnědemokratičtí účastníci porad měli na tento krok odlišné názory a přikládali mu různý smysl, čemuž odpovídalo i jejich veřejné vystupování. Laušman pochyboval o účelnosti akce. V půlce dubna v Košicích při schůzi sociálních demokratů, komunistů a národních socialistů vyjádřil zklamání, že komunistický návrh na pokračování spolupráce socialistických stran na bázi socialistického bloku nejde dál a neobsahuje odstavec, že tento útvar je pouze dočasnou záležitostí a cílem má být vytvoření jednotné strany.⁶⁶⁸ V prvních dnech po návratu do osvobozené Prahy mluvil o přechodné fázi, během níž má dojít ke sblížení stran, jež následně umožní jejich sjednocení. O dva měsíce později pak v duchu svého přesvědčení řekl, že se strana „*nikdy nevzdá myšlenky socialistické jednoty*“.⁶⁶⁹

Fierlinger s Majerem oproti Laušmanovi ideu obnovení strany přijali, ovšem každý z jiného důvodu. Nový premiér vnímal budování samostatné sociální demokracie v duchu komunistické taktiky. Podle ní měla být kooperace socialistických stran sice těsná, avšak v aktuální chvíli neměla překročit formát socialistického bloku. Uspěchané sjednocení totiž mohlo ve společnosti oslabit „*pokrokové síly*“ a zavdat příčinu „*sjednocení na pravici, kde by měli příležitost uplatnit se i exponenti reakce*“.⁶⁷⁰ A tak se Fierlinger, i když obecně „*v diskuzi s komunistickými soudruhy ... vždy hájil myšlenku jedné strany*“, začal „*po vzájemné dohodě se stranou komunistickou*“ na jaře 1945 angažovat v procesu obnovování sociální demokracie.⁶⁷¹ Socialistický blok sice zažil svůj vrchol někdy v úvodních měsících roku 1944 a od té doby hibernoval, ovšem na prahu míru komunisté tuto preferovanou koncepci znovu probudili. Kdyby totiž blok fungoval zcela podle jejich představ, umožňoval by jim ovlivňovat směřování sociálnědemokratické a národněsocialistické strany a vytvořit tak „*pevné socialistické jádro*“ Národní fronty, které díky své převaze prosadí vlastní návrhy i v případě nesouhlasu nesocialistických stran.⁶⁷² Současně, i přes vůdčí postavení komunistů, byl blok

⁶⁶⁸ *Cesta ke Květnu... II. svazek*, s. 603–612, dok. č. 214 – 1945, 13. duben. Košice. – Zápis o schůzi zástupců tří českých socialistických stran, s. 607. Majer se měl brzy po příjezdu do Prahy v rozhovoru s Vojtěchem Dundrem vyjádřit v tom smyslu, že měli s Fierlingerem v Košicích „*hodně práce, aby ... Laušmana získali pro založení samostatné strany ...*, protože ... *prý zásadně byl pro utvoření jedné strany dělnické a sice strany komunistické*“ . ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Zpráva – pramen Říha.

⁶⁶⁹ KAPLAN, K.: *Das verhängnisvolle Bündnis*, s. 211.

⁶⁷⁰ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...*, s. 44.

⁶⁷¹ ANM, fond Zdeněk Fierlinger, Biografický materiál/Memoárové texty, vydané, nevydané/Koresp. k textům Z. F., inv. č. 263, Z. F.: K historii boje za jednotu dělnického tábora v ČSR. Citovaná Fierlingerova stať *K historii boje za jednotu dělnického tábora v ČSR* vznikla poté, co byl už jako člen ÚV KSČ v lednu 1949 pověřen, aby pro vnitrostraníckou potřebu vypracoval dokument o činnosti sociální demokracie od osvobození do sloučení.

⁶⁷² Dohoda o ustavení Národního bloku pracujících lidí měst a venkova a o společném postupu stran v něm sdružených byla Fierlingerem, Gottwaldem a Zenklem podepsána 8. června a v tisku publikována 17. června 1945.

přece jen seskupením tří samostatných subjektů. V podstatě lští tak bylo možné pro jeho podporu získat v důsledku i ty skupiny obyvatelstva, jež by přímo komunisty nikdy nevolily.⁶⁷³ Ostražitější pozorovatelé československého dění z žurnalistických kruhů blízkých Labour Party se proto na adresu socialistického bloku brzy vyjádřili v tom smyslu, že představuje „*jakousi totalitu více stran*“, která komunistům umožní upevnit vlastní moc a umete cestu „*diktatuře jedné strany*“.⁶⁷⁴

Majer na rozdíl od Fierlingera nehodlal budováním „*pevného a mohutného sociálnědemokratického hnutí*“⁶⁷⁵ realizovat taktický manévr, který povede stranu do komunistického područí. Věřil, že pokud se strana ideově otevře a přijde s programem atraktivním nejen pro dělníky, ale i pro reprezentanty středních vrstev a další doposud opomíjené voličské skupiny,⁶⁷⁶ autorita sociální demokracie v celé společnosti stoupne, a tím i její vliv v praktické politice. Získávat straně příznivce i v jiných než tradičně dělnických kruzích chtěl tedy Majer nikoliv proto, aby pokoutně posiloval pozici KSČ. Přestože Fierlinger později napsal, že Majer už na moskevských a košických jednáních „*nemohl skrýt svůj odmítavý postoj k nějakému skutečnému socialistickému souručenství*“ a při první příležitosti usiloval „*o vnitřní rozklad Národní fronty*“, vypovídá takové hodnocení mnohem více o době, v níž bylo publikováno, než o reálné situaci na jaře 1945.⁶⁷⁷ Majer totiž nijak nevystupoval proti třetirepublikové kooperaci s komunisty a dalšími stranami, pouze vycházel od začátku

Stanovovala princip parity pro obsazování národních výborů a vyzývala k zakládání koordinačních výborů bloku na nižších správních úrovních. Též určovala, že vznikající zájmové, odborné a kulturní organizace mají být vytvářeny nadstranicky. Komunistický plán využívat blok jako nástroj k prosazování vlastních zájmů nebyl nicméně naplněn a blok během půl roku přestal fungovat, když jej národní socialisté de facto opustili. KOCIAN, J.: Politický systém..., s. 1127–1128. Jednota všech zárukou šťastné budoucnosti. In: *Právo lidu*, 17. 6. 1945, s. 1. Dohoda o vzniku bloku přitahovala pozornost tehdejších aktérů i po více než dvaceti letech od podpisu. Koncem roku 1967 došlo v exilovém tisku k polemice mezi Zenklem a Majerem. Národněsocialistický signatář ve svém článku uvedl, že s dohodou nesouhlasil, podepsal ji jen proto, že byl vázán předchozími jednáními a hned řekl Gottwaldovi, že ujednání nespočívá na zdravých základech a národní socialisté postupovali nadále jako samostatná strana. Majer reagoval textem, v němž zpochybnil Zenklův výklad s tím, že podepsání dohody předcházela řada jednání, o nichž byl Zenkl jistě informován. KUKLÍK, J. ml.: *Mýty a realita...*, s. 402–403.

⁶⁷³ V případě sociální demokracie se jednalo především o část prvorepublikových příznivců strany, která měla v paměti meziválečné konflikty s KSČ a byla vůči ní z principu podezřívána. Dále šlo o příslušníky středních vrstev, o jejichž přízeň se sociální demokracie nově chtěla ucházet. ANM, f. Zdeněk Fierlinger, Biografický materiál/Memoárové texty, vydané, nevydané/Koresp. k textům Z. F., inv. č. 263, Z. F.: K historii boje za jednotu dělnického tábora v ČSR.

⁶⁷⁴ LHASC, LP, JSM/INT, box 4, Czechoslovakia, Extract from „The New Leader“, 11. 8. 1945.

⁶⁷⁵ ABS, B 1, inv. j. 160, poznámky k projevu v Plzni 26. 8. 1945.

⁶⁷⁶ Za chybu, jíž se v nových poměrech třeba vyvarovat, označil Majer v projevu na manifestačním sjezdu v říjnu 1945 skutečnost, že sociální demokraté před válkou „*nedovedli podchytit a získat ony velké masy pracujících zemědělců pro svůj program, pro věc socialismu*“. MAJER, V.: *Zemědělci a socialistické hnutí*, s. 8.

⁶⁷⁷ FIERLINGER, Z.: *Ve službách ČSR... Díl druhý*, s. 593. Druhý díl Fierlingerových válečných pamětí vyšel až po únoru 1948, což se při popisu řady událostí a hodnocení osob projevuje tendenčním výkladem.

z přesvědčení, že vždy je třeba jednat „*jako rovný s rovnými*“.⁶⁷⁸ O poznání věrnější popis skutečnosti proto představoval pohled Bohuslava Laštovičky. Podle něj byl Majer na dubnové schůzi socialistických stran v Košicích, na které se projednávaly možnosti spolupráce v rámci bloku, „*v rozmrzelé náladě*“, vůči návrhům KSČ projevoval skepsi a „*viděl v nich skrytý úmysl dostat jednotné organizace pod vliv komunistů*“.⁶⁷⁹

Otázku účelnosti obnovy vlastní strany si kladly nejen exilové špičky, ale rovněž předváleční členové doma. A řada z nich nespátřovala v budování samostatné strany smysl. Bezprostředně poválečná výstavba sociální demokracie tak nebyla živelnou akcí řadových členů, kteří by ve všech koutech republiky s nadšením doháněli, co jim bylo takřka sedm let odpíráno, nýbrž zejména zpočátku šlo o aktivitu řízenou „*od shora*“.⁶⁸⁰ Důvodů pro vlažnější reakci členské základny v úvodní fázi obnovovacího procesu bylo více; možné zklamání z prvorepublikové stranické politiky, růst prestiže komunistů, obecné sjednocovací tendence ve společnosti. Nadšení pro budování vlastní strany v sociálních demokratech na osvobozeném území rozhodně neposilovaly ani fámy, rozšiřované komunisty i zástupci dalších stran – a hned po návratu koneckonců i Laušmanem –, naznačující brzké splynutí s komunisty.⁶⁸¹ Pochyby a nejistota ohledně budoucnosti strany a otálení s její obnovou v prvních dnech po osvobození vedly například v Plzni a Ostravě, kde měla strana před válkou silné pozice, k odlivu především dělnického členstva ke komunistům. V Českém Brodě dokonce došlo hned v květnu k spontánnímu sloučení a trvalo další měsíc, než byly strany „*rozvedeny*“.⁶⁸² Jinde zas byly sociálnědemokratické místní organizace zakládány samotnými komunisty, aby tím byla v regionech uváděna v život centrálně dohodnutá politická struktura.⁶⁸³ Předpoklady pro obnovu objektivně ztěžovala i skutečnost, že mnozí zkušení a zasloužilí funkcionáři za svou odbojovou činnost a sociálnědemokratické přesvědčení zaplatili buď rovnou životem, tak jako předseda Antonín Hampl, nebo alespoň podlomeným zdravím a v politice se dále neangažovali.⁶⁸⁴ Majer s odkazem na založení organizace českých sociálních demokratů v

⁶⁷⁸ MAJER, V.: *Zemědělci a socialistické hnutí*, s. 7.

⁶⁷⁹ LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války*, s. 574.

⁶⁸⁰ *Zpráva o činnosti Československé sociální demokracie k XXI. řádnému sjezdu v Brně 14.–16. listopadu 1947*. Praha, Československá sociální demokracie 1947, s. XXIX.

⁶⁸¹ BERNARD, Vilém: *Der ungleiche Lebenskampf (Die pluralistische „Volksdemokratie“ 1945–1948)*. In: KREJČÍ, Jaroslav (ed.): *Sozialdemokratie und Systemwandel: Hundert Jahre tschechoslowakische Erfahrung*. Berlin – Bonn, J. H. W. Dietz 1978, s. 51–61, s. 51.

⁶⁸² HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 454–455.

⁶⁸³ NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení...*, s. 41.

⁶⁸⁴ Předseda stranické propagační komise Oldřich Berger na manifestačním říjnovém sjezdu hovořil o 600 umučených, s tím, že se nejedná o konečné číslo a počet sociálnědemokratických obětí jistě přesáhne původní

rámci celorakouské strany poznamenal, že „vybudovat sociálnědemokratickou stranu nebylo v roce 1945 o nic méně obtížné než v roce 1878“.⁶⁸⁵

Již na první pražské schůzi stranického vedení, která se konala 12. května v Lidovém domě, došlo ke střetu mezi Majerem a předsedou strany Fierlingerem. Na pořadu zasedání bylo doplnění v Košicích ustaveného ústředního akčního výboru o sociální demokraty, kteří válku přečkali na území Protektorátu. Mezi účastníky konference a navrhovanými osobami v podstatě chyběli meziváleční funkcionáři a příznivci tradičního směřování strany, a naopak převažovaly doposud politicky nevýznamné tváře, případně lidé prosazující těsnou spolupráci s KSČ. V obavě z ovládnutí stranického orgánu komunistickými příznivci Majer žádal, aby se výbor zatím nedoplňoval a aby se „u sporných jedinců zjistilo, jak se během války chovali a kam dnes politicky vlastně patří“.⁶⁸⁶ Vzhledem k početní převaze levice však se svým návrhem neuspěl a výbor byl doplněn podle Fierlingerových představ.⁶⁸⁷ Majerovi se rovněž nepodařilo přemluvit Františka Tymeše, předválečného člena vedení sociální demokracie a navrátilce z koncentračního tábora, aby se ucházel o předsednický post. V křesle šéfa strany byl tak potvrzen Fierlinger. Generální tajemník Holub na svou funkci záhy rezignoval, přesunul se za Majerem na ministerstvo výživy a stranickou organizační práci po něm začátkem června převzal Blažej Vilím. Schůze dále jmenovala prozatímní předsednictvo, které mělo stranu řídit do podzimního sjezdu. Jedním z jeho členů byl i Majer.⁶⁸⁸

XX. manifestační sjezd sociální demokracie se konal 18. – 21. října 1945 ve Smetanově síni Obecního domu v Praze a představoval jistý mezník v tom smyslu, že v sociálnědemokratickém táboře utnul úvahy o brzkém splnutí s komunisty. Jednak přijal organizační řád, obnovující stranu na podobných základech jako v meziválečném období,⁶⁸⁹ a dále schválil programové

odhad tisíc osob. Nelze opomenout ani více než 3 tisíce „žalářovaných a zatčených, kteří se vrátili šťastně mezi nás“. BERGER, O.: *Československá sociální demokracie v domácím odboji*, s. 7–8.

⁶⁸⁵ MAJER, V.: *Czechoslovakia*, s. 87. Jiří Horák posléze hodnotil (ne)aktivitu z exilu přicházejících sociálních demokratů-obnovitelů kriticky. Nezpochyboval o obtížnost situace, v níž se nalézali, vadilo mu však, že byli příliš zaneprázdněni snahou o zajištění svých vlastních pozic ve vznikajících orgánech státní moci. Pro obnovu sociální demokracie a organizační usměrnění domácích soudruhů tak podle Horáka exilové sociálnědemokratické špičky v posledních momentech války a prvních chvílích svobody neudělaly nic. HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 450.

⁶⁸⁶ HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 171.

⁶⁸⁷ Fierlinger viděl situaci tak, že se „Majer hned v květnu 1945 pokoušel ... vnutit vedení strany řadu funkcionářů starého ražení a vytvořil ve straně svou pravicovou frakci“. ANM, f. Zdeněk Fierlinger, Biografický materiál/Memoárové texty, vydané, nevydané/Koresp. k textům Z. F., inv. č. 263, Z. F.: K historii boje za jednotu dělnického tábora v ČSR.

⁶⁸⁸ HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 455–458.

⁶⁸⁹ Základním stavebním kamenem stranické struktury nadále zůstávaly – stejně jako za první republiky – místní organizace. Do budoucna se sice po vzoru komunistů počítalo s vytvořením závodních organizací, avšak vzniklo

zásady, podle nichž byla „*samostatná existence sociální demokracie ... potřebou budování státu a ... zájmem nejširších vrstev československého pracujícího lidu*“.⁶⁹⁰ Zároveň však průběh i výsledky sjezdu potvrdily tehdejší převahu levicových funkcionářů, kteří chtěli sociální demokracii vést cestou úzké spolupráce s komunisty. Aniž by měl protikandidáta, byl za předsedu zvolen Zdeněk Fierlinger, místopředsedy Bohumil Laušman, Evžen Erban, Anna Jungwirthová a František Tymeš.⁶⁹¹ Václav Majer, jehož delegáti zvolili do ústředního výkonného výboru a představenstva, a s ním pár dalších „*poněkud jinak smýšlejících*“⁶⁹² činovníků, kteří preferovali rovnocennou spolupráci se všemi politickými partnery, se tak nacházelo v stranických orgánech v jednoznačné menšině. Podstatná část sjezdových promluv se nesla v jednotném duchu a vyslovovala se pro těsnou socialistickou vzájemnost. Byť programové zásady deklarovaly samostatnost strany, stejně tak obsahovaly třídně vyhrocená stanoviska, odkazovaly do historie meziválečné stranické přesvědčení, „*že socialismus lze uskutečniti jen reformistickou politikou drobných politických zisků*“ a záruku „*sociálního rozvoje národa a státu*“ spatřovaly v socialistickém bloku.⁶⁹³ Rovněž přiznávaly politickou váhu sjednoceným odborům, v nichž reálně brzy převládl vliv komunistů. Sociální demokraté tak v zaměstnaneckém hnutí v podstatě vyklidili pozice a ztratili jednu ze svých tradičních

jich poměrně málo a nebyly mezi sociálními demokraty oblíbené. Řádný sjezd, jehož úkolem byla volba předsedy a ústředního výkonného výboru, měl mít dvouletou periodicitu. Denní stranickou politiku řídilo představenstvo strany, které zvolila ustavující schůze ústředního výkonného výboru. Kromě předsednictva, tvořeného předsedou a čtyřmi místopředsedy, v představenstvu působilo také deset volených zástupců ústředního výkonného výboru, předseda kontrolní komise, generální tajemník, šéfredaktor Práva lidu a ústřední ředitel stranických hospodářských podniků. Mezi sjezdy bylo možné v případě potřeby svolat takzvané zastupitelstvo, jehož jednání se vedle členů ústředního výkonného výboru účastnili také reprezentanti krajů, poslanci parlamentu i zemských národních výborů, redaktori stranického tisku atd. Organizační řád dával značnou pravomoc krajským výborům, což rovněž navazovalo na meziválečnou praxi. Nejvýraznější organizační změnou oproti předválečnému období bylo neobnovení strany na Slovensku. VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Československá sociální demokracie. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno, Doplněk 2005, s. 1165–1173, s. 1166–1167.

⁶⁹⁰ *Politické programy Československé...*, s. 249–254, dok. č. 84 – 1945, 18. – 21. říjen. Praha. – Zásady politického programu, který přijal XX. manifestační sjezd Československé sociální demokracie, s. 250.

⁶⁹¹ KAPLAN, K.: *Das verhängnisvolle Bündnis*, s. 40. Vilím později v dopise Jiřímu Horákovi uvedl, že chápal sjezd jako příležitost k vystrnadění Fierlingera z předsednické funkce. Chtěl toho dosáhnout pomocí argumentu, že premiér by neměl být zároveň předsedou strany. Odkazoval přitom na prvorepublikovou sociálnědemokratickou praxi, kdy šéf strany nikdy nepůsobil ve vládě. Možné vyzývatele spatřoval Vilím v Tymešovi a Laušmanovi. Prvně jmenovaný měl Vilímovu nabídku odmítnout s tím, že Fierlinger je jako premiér známou osobností a jeho popularita může sociální demokracii dobře posloužit. Laušman, jenž by v logice Vilímovy vlastní argumentace coby člen kabinetu vlastně rovněž neměl usilovat o předsednické křeslo, pro změnu děl, že proti Fierlingerovi nikdy kandidovat nebude – což se stalo o dva roky později. Dále Jiří Horák upozorňuje ještě na třetího možného protikandidáta, jímž měl být František Němec. Jeho jméno se prý objevovalo v úvahách některých zastánců autonomního směřování strany, když však po prvních sondážích zjistili, že většina delegátů nechce v obavě z ohrožení jednoty stavět Fierlingerovi soupeře, od svého záměru upustili. HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 476–479.

⁶⁹² NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení...*, s. 43.

⁶⁹³ *Politické programy Československé...*, s. 249–254, dok. č. 84 – 1945, 18. – 21. říjen. Praha. – Zásady politického programu, který přijal XX. manifestační sjezd Československé sociální demokracie, s. 251–252.

meziválečných opor, což později Jiří Horák označí za fatální chybu třetirepublikové sociální demokracie a „*nedbalost hraničící se zločinem*“.⁶⁹⁴

Každý stranický sjezd je kromě jiného inscenovanou přehlídkou pro samotné účastníky i vnější pozorovatele a je pochopitelné, že zve-li se sjezdem manifestačním, divadelní stránka věci se prohlubuje. Sociální demokraté hodlali v říjnu 1945 manifestovat v první řadě svou jednotu. V realitě strany řízené většinově profierlingerovským prozatímním předsednictvem to znamenalo především výběr účastníků sjezdu takovým způsobem, aby byl umenšen potenciální vliv předválečných lídrů a dalších funkcionářů „nasáklých“ prvorepublikovou spoluprací s buržoazními stranami. Sjezdoví delegáti tak většinově byli buď názorově nevyhranění, nebo přímo podporovali Fierlingerovu linii. Odmítnutí zasloužilých straníků, jež Vojta Beneš označil za „*sloupy, o které se opíral plot mezi oběma zahradami, sociálně demokratickou a komunistickou*“, mělo dojít tak daleko, že František Němec, člen předválečného vedení strany a londýnské exilové vlády, zpočátku ani nebyl na sjezd pozván. Povolení zúčastnit se a promluvit dostal až poté, co se proti této skutečnosti ohradil dopisem vedení strany.⁶⁹⁵ Němcův projev se pak jako jeden z mála svým vyzněním odlišoval od ostatních sjezdových vystoupení,⁶⁹⁶ když polemizoval s všeobecnou distancí od předválečné sociálnědemokratické politické praxe, dovolával se velkých mužů prvorepublikové stranické historie a vyjádřil přesvědčení, že v zájmu státu je existence co nejsilnější sociální demokracie. Socialistická jednota mohla být dle Němce možná „*jedině a výlučně dohodou rovnocenných partnerů celého socialistického hnutí*“. Z této perspektivy pak kritizoval „*likvidaci sociální demokracie na Slovensku*“ a volal po její revizi.⁶⁹⁷ To byl koneckonců požadavek, kterému se dostalo jednoznačně kladné odezvy u naprosté většiny delegátů. Poté, co Vilím plénu přečetl prohlášení starých slovenských soudruhů, v němž konstatovali, že po včlenění sociální demokracie do KSS reálně stojí „*značná část slovenského pracujícího lidu ... nečinně stranou*“, a žádali opětovné vybudování samostatné organizace pod Tatrami, vyjádřil generální tajemník odhodlání takový krok učinit, na což přítomní reagovali hlučným potleskem a souhlasnými výkřiky.⁶⁹⁸

⁶⁹⁴ HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 471.

⁶⁹⁵ Vojta Beneš: *Cesta do třetího exilu*. NEKOLA, Martin (ed.). Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Nakladatelství Lidové noviny 2022, s. 41. HORÁK, J.: *The Czechoslovak Social Democratic Party*, s. 478.

⁶⁹⁶ Asi nejzřetelněji se od sjezdové linie, načrtnuté Fierlingerovým vedením, odchýlil ve svém ostrém vystoupení pražský delegát Kobylka, který v diskusi upozornil na nečisté komunistické praktiky v odborech. *Protokol XX. manifestačního sjezdu Československé sociální demokracie, který se konal 18.–21. října 1945 ve Smetanově síni Obecního domu v Praze*. Praha, Ústřední výbor Československé sociální demokracie 1946, s. 246–248.

⁶⁹⁷ Ibid. s. 88–93.

⁶⁹⁸ KAPLAN, K.: *Das verhängnisvolle Bündnis*, s. 48. *Protokol XX. manifestačního sjezdu ...*, s. 249–250.

Snaha sociální demokracie zaměřit se na nedělnické vrstvy obyvatelstva se na manifestačním sjezdu odrážela i navenek ve změně názvu strany. Z něj bylo vypuštěno slovo „*dělnická*“, a strana se tak nově oficiálně jmenovala *Československá sociální demokracie*. Modifikaci názvu vysvětlil delegátům generální tajemník Vilím. Uvedl, že dříve sociální demokraté ke své škodě podceňovali význam „*ostatních vrstev národa*“ a tuto chybu je třeba do budoucna odčinit. Určitá změna orientace však současně vyvolávala mezi členy obavy, zda se nejedná o postup, který rezignoval na vliv strany v dělnickém prostředí.⁶⁹⁹

Delegáti vyslechli i několik zdravic od hostů sjezdu, a to jak domácích, tak zahraničních. Z hlediska vztahů sociální demokracie se socialistickými stranami na mezinárodní úrovni mělo velkou váhu především vystoupení zástupce Labour Party, poslance Toma Williamsona.⁷⁰⁰ Ne snad, že by řekl něco převratného – nešlo o konkrétní slova, ale spíše o symbolickou rovinu. Zejména pro ty československé soudruhy, jejichž cílem bylo budování autonomní a sebevědomé strany, totiž britští labouristé představovali jakýsi vzor a oporu už během londýnské emigrace. A po válce jejich prestiž ještě vzrostla. Volební triumf v červenci 1945 jim umožnil poprvé v historii vytvořit většinový kabinet a Attleeho vláda se tak mohla pustit do uskutečňování ambiciózního programu, spočívajícího v aktivních zásazích státu do ekonomiky a dalekosáhlém projektu sociálního zabezpečení obyvatelstva. Přeměna britské společnosti v režii labouristů se přitom paradoxně neopírala o socialistické teoretiky, nýbrž představovala zhmotňování teorií Johna Maynarda Keynesa a Williama Beveridge – reformních ekonomů, jejichž myšlenky však vyrůstaly z liberálních kořenů.⁷⁰¹ Čechoslováci tak uznale hleděli za Kanál a ani příznivci Fierligerova vedení nemohli nevidět, jak kolébka kapitalismu získává socialistické kontury, a co víc, bez komunistů.

⁶⁹⁹ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie*, s. 1166. Pokles vlivu na dělnictvo byl objektivním faktem, jemuž musela třetirepubliková sociální demokracie čelit. Zatímco v meziválečném období tvořili dělníci téměř 60 % členské základny, po válce to bylo něco málo přes 30 %. TÁŽ: *Československá sociální demokracie...*, s. 46.

⁷⁰⁰ Williamson ve své řeči, překládané Josefem Bělinou, delegáty ujistil, že labouristé jsou připraveni československým sociálním demokratům poskytnout veškerou pomoc při výstavbě republiky i strany, konstatoval, že Labour Party dosáhla volebního vítězství nejen díky hlasům dělníků, ale zejména získáním středních vrstev obyvatelstva a vypíchl hlavní body vládního programu. Dále se vyslovil pro mezinárodní socialistickou kooperaci a vyjádřil pochopení pro odsun Němců z republiky, přičemž zdůraznil, že musí proběhnout „*způsobem řádným a lidským*“. Závěrem prohlásil za „*naprosto nutné*“, aby byli českoslovenští sociální demokraté a labouristé do budoucna „*v pokud možno co nejužším styku*“ a těsně spolupracovali. *Protokol XX. manifestačního sjezdu...*, s. 138–140.

⁷⁰¹ SASSOON, D.: *One Hundred Years...*, s. 140–142.

Českoslovenští sociální demokraté projevovali ve vztahu k Velké Británii a Labour Party neskrývané nadšení. V souvislosti s účastí labouristické delegace na manifestačním sjezdu oblepili Prahu plakáty s Londýnem zahaleným do rudé vlajky a textem „*Náš prapor nade trůny vlaje*“, což přece jen vzbudilo mezi britskými diplomaty určité rozpaky.⁷⁰² Sympatie nicméně byly oboustranné a labouristická reprezentace, ať už na stranické nebo vládní úrovni, měla o Československo a jeho sociálnědemokratickou stranu upřímný zájem. V mezích daných vlastní svízelnou ekonomickou situací a geopolitickou strategií Britové poskytovali Čechoslovákům po celou dobu třetí republiky všestrannou pomoc a snažili se posilovat pozice demokratů. Zásadní práci v oblasti šíření britské kultury a prohlubování hospodářské spolupráce odvedl velký znalec tuzemské reality, velvyslanec Philip Nichols. O utužování vazeb mezi Československem a Západem se osobně zasazoval i ministr zahraničí Ernest Bevin.⁷⁰³ Po stranické linii byli klíčovými postavami pro rozvíjení vztahů s československými sociálními demokraty Morgan Phillips, generální tajemník strany a spolu s Williamsonem druhý účastník manifestačního sjezdu,⁷⁰⁴ a Denis Healey, nový poválečný tajemník mezinárodního oddělení labouristů.

Labour Party nebyla názorově z jednoho kusu a měla své levicové křídlo, reprezentované socialistickými intelektuály jako Konni Zilliacus, který v únoru 1948 přivítá komunistické uchopení moci v Československu coby triumf pracujícího lidu,⁷⁰⁵ či Harold Laski, jenž svého přítele Fierlingera nazval „*prima partákem*“.⁷⁰⁶ Vliv frakce prosazující těsnou spolupráci se Sovětským svazem však po válce celkově klesal. Pro vystupování britské vlády na mezinárodním poli i přístup Labour Party k zahraničním socialistům bylo podstatné, že labouristické postoje definovala stranická pravice, jejímiž představiteli byli právě ministr zahraničí, generální tajemník a tajemník mezinárodního oddělení.

Bevin se svou zkušeností odborářského bosse a ministra práce v Churchillově koaliční vládě z let války rozhodně nebyl politickým zelenáčem, přesto způsobilo překvapení, když jej Attlee učinil zrovna šéfem rezortu zahraničí. V čele Foreign Office málokdo očekával nemanželského

⁷⁰² COSTA, Ettore: *The Labour Party, Denis Healey and the International Socialist Movement: Rebuilding the Socialist International during the Cold War, 1945–1951*. Chem, Palgrave Macmillan 2018, s. 58.

⁷⁰³ SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 453–499.

⁷⁰⁴ LHASC, LP, JSM/INT, box 4, Czechoslovakia, Materiály k cestě labouristické delegace na XX. manifestační sjezd sociální demokracie v říjnu 1945.

⁷⁰⁵ SMETANA, Vít: Bod obratu? Americká a britská reflexe voleb a československé politiky v roce 1946. In: KOCIAN, Jiří – SMETANA, Vít a kol.: *Květnové volby 1946 – volby osudové?: Československo před bouří*. Praha, Euroslavica 2014, s. 157–201, s. 189.

⁷⁰⁶ LHASC, LP, JSM/INT, box 4, Czechoslovakia, Laski Phillipsovi 10. 10. 1945.

syna služby, jenž v jedenácti letech opustil školu a pro kariéru vrcholného politika ho neformoval Eton a některá z kolejí Oxbridge, nýbrž společenství nekvalifikovaných dělníků v bristolských docích. Bevin se jako diplomatický začátečník v novém prostředí rychle zorientoval. Na poslední konferenci Velké trojky v Postupimi, kde s Attleem po volebním vítězství labouristů nahradili duo Winston Churchill – Anthony Eden, si ještě představoval, že „*levice dovede mluvit s levicí*“. Záhy však po zkušenostech z opakovaných jednání se Sověty svůj postoj podstatně přehodnotil. Bevinovy hádky s Molotovem utvářely kolorit zasedání Rady ministrů zahraničních věcí již od prvního setkání v tomto formátu v září 1945.⁷⁰⁷ Na pařížské konferenci zjara 1946 pak napětí mezi oběma muži kulminovalo výstupem, při kterém se Bevin s výkřikem „*mám už toho dost*“ na Molotova vrhl a pěstní konfrontaci zabránila jen duchapřítomná ochranka.⁷⁰⁸ S obdobnou nedůvěrou a znepokojením, narůstajícím úměrně tomu, jak se během následujícího roku zvyšovalo politické nepřátelství mezi velmocemi, sledoval Bevin dění v ostatních evropských zemích. Loajalitu komunistických reprezentací jednotlivých států nikoliv vlastním občanům, ale Moskvě, výstižně shrnul konstatováním, že „*komunisté nestojí na levici, ale na Východě*“.⁷⁰⁹

Ostražitě ke komunistům přistupovali i Healey s Phillipsem.⁷¹⁰ Prvně jmenovaný nezapomínal na doby, kdy sovětští komunisté považovali sociální demokraty za úhlavní nepřátele. Šířit informace o skutečné povaze stalinského Ruska a podporovat sociálnědemokratické strany v jejich boji o zachování samostatnosti proto považoval za jedno ze svých poslání ve funkci tajemníka mezinárodního oddělení Labour Party.⁷¹¹ Phillips se po návratu z manifestačního sjezdu vyjádřil, že není pochyb o oddanosti strany demokracii a o její nezávislosti, i když panuje všeobecná shoda na spolupráci s komunisty. Konstatoval, že nikoliv KSČ, ale levé křídlo sociální demokracie je aktuálně nejrevolučněji naladěnou silou v Československu, a věřil, že komunisté zůstanou na demokratické cestě, o čemž ho v rozhovoru přesvědčoval i prezident

⁷⁰⁷ Rada ministrů zahraničních věcí měla v poválečném světě koordinovat zahraniční politiku spojeneckých mocností a řešit aktuální problémy ve vzájemných vztazích. Kromě zástupců Velké trojky tvořili Radu i ministři zahraničí Francie – pro věci spojené s německou otázkou – a Číny – v záležitostech týkajících se Dálného východu. DURMAN, K.: *Popely ještě žhavé*, s. 142.

⁷⁰⁸ *Ibid.*, s. 142–146, s. 175–177.

⁷⁰⁹ CUHRA, J. (et al.): *České země...*, s. 167.

⁷¹⁰ Phillipsovy postoje charakterizuje jeho výrok z roku 1950, podle nějž labouristická strana „*vděčí více metodismu než marxismu*“. Phillips tak chtěl upozornit, že podstatou britského socialismu je idea vzdělávání širokých vrstev, péče o sociálně znevýhodněné a občanská angažovanost, nikoliv násilná revoluce a zostřování třídního boje. COSTA, E.: *The Labour Party...*, s. 280.

⁷¹¹ *Ibid.*, s. 63.

Beneš.⁷¹² Na Phillipse rovněž zapůsobilo neobyčejně vřelé přijetí, jehož se mu s Williamsonem v Praze dostalo, stejně jako lačnost Čechoslováků po britských novinách, knihách, filmech a časopisech. Nebylo proto překvapivé, že se sociální demokraté brzy začali na labouristické soudruhy obracet s žádostmi o pravidelné dodávky socialistických tiskovin, díky nimž by získali představu o britském pohledu na situaci ve středoevropském regionu, a naopak nabízeli zasílání informací do Británie, aby si tamní společnost mohla učinit věrný obrázek o československých problémech.⁷¹³ Snaha Labour Party vyhovět těmto požadavkům československých sociálních demokratů plně odpovídala linii prosazované Foreign Office, neboť Bevin chtěl nebezpečí sovětské expanze čelit právě posílením sociálnědemokratické propagandy a koncem roku 1945 dal britským zastupitelským úřadům pokyn, aby spustily ministerstvem připravenou informační kampaň upozorňující na socialistické úspěchy britské vlády.⁷¹⁴

⁷¹² LHASC, LP, Morgan Phillips International Papers (GS/INT), Czechoslovakia 1945–1957, Phillipsův report o účasti na XX. manifestačním sjezdu.

⁷¹³ Ibid., JSM/INT, box 4, Czechoslovakia, Korespondence ohledně dodávání britských tiskovin do Československa, podzim 1945.

⁷¹⁴ COSTA, E.: *The Labour Party...*, s. 64, s. 113.

16. Na cestě k volbám 1946

Viděno analytickým okem a z odstupu několika desetiletí se první poválečné volby nejeví jako bod zlomu, který by nezvratně rozhodl o směřování lidovědemokratického Československa.⁷¹⁵ To ale vůbec neznamená, že by doboví aktéři nepřikládali klání o přízeň voličů v květnu 1946 zásadní význam. Vždyť od posledních parlamentních voleb uplynulo jedenáct dramatických let a voliči dostali možnost vyjádřit se v radikálně proměněném společensko-politickém klimatu.⁷¹⁶ Přípravy na volby do třísethlavého Ústavodárného národního shromáždění a jakousi neoficiální úvodní fází kampaně zahájily strany již závěrem roku 1945. Dne 16. ledna 1946 se pak konala porada koordinačního výboru stran Národní fronty, kde se přítomní usnesli na slušně vedeném volebním boji, na což apeloval ve svých vystoupeních i prezident Beneš. Také deklarovali, že nebudou kritizovat politiku Národní fronty a vlády a že princip společného vládnutí v mezích systému Národní fronty, kde si jednotlivé strany navzájem byly zároveň spojencem i konkurentem, bude pokračovat i po volbách. Během následujících měsíců bylo schváleno několik zákonů, podle nichž měly volby do jednokomorového parlamentu proběhnout.⁷¹⁷ Volební legislativa přebírala četná prvorepubliková opatření, avšak v řadě věcí přicházela s novou praxí. Zachován byl volební systém poměrného zastoupení, vázané kandidátní listiny a volební povinnost, obsahující však řadu výjimek. Podstatnou změnu naopak

⁷¹⁵ Obdobné hodnocení platí i pro další státy středovýchodní Evropy. Ať už se v nich volby konaly dříve nebo později, byly svobodné či manipulované a výsledky komunistů byly jakékoliv – zjevná porážka v Maďarsku v listopadu 1945, vítězství ve svobodných volbách v Československu v květnu 1946, polské vítězství na základě falšování a manipulace v referendu v červnu 1946 a v lednových parlamentních volbách 1947 –, na celkové podobě politiky příliš nezměnily. Výchozí stav byl i po volbách zachován, maximálně došlo k posunu doleva, avšak nikoliv k nastolení diktatury jedné strany. Lidové demokracie jako autonomní, tedy nestalinské, systémy trvaly, dokud existovala spolupráce vítězných mocností. Jakmile kooperace velmocí přestala fungovat, udržení lidových demokracií jako společenských uspořádání „mezi“ kapitalismem a socialismem sovětského typu ztrácelo v jednotlivých středoevropských zemích na významu a jednodušším se stalo blokové řešení. VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha, Libri 2000, s. 248–251.

⁷¹⁶ Kromě úvah o „osudovosti“ parlamentních voleb 1946 se stále vrací otázka, jak dalece byly tyto volby svobodné. Jakub Charvát si jako výchozí analytický rámec bere koncept německého politologa Dietera Nohlana, který uvažuje existenci vazby mezi mírou soutěživosti voleb a konkrétním typem politického režimu. Proceduru kompetitivních voleb váže k demokratickému režimu, semi-kompetitivní volby charakterizují autoritářské režimy a nekompetitivní volby se objevují v režimech totalitárních. Pro určení stupně kompetitivnosti je pro Nohlana podstatné, nakolik volby (1) představují významnou instituci v rámci politického procesu, (2) dávají voličům možnost výběru a (3) garantují jim volební svobody, (4) nastolují otázku moci a (5) jsou skutečným zdrojem legitimacy režimu. Vzhledem k zachovanému, avšak limitovanému volebnímu pluralismu, omezení principu volební svobody na základě národnostního kritéria, dohodě stran Národní fronty, že se po volbách zase sejdou ve vládě a nikoho jiného mezi sebe nepustí, a konečně pochybnosti, zda by komunisté bývali byli akceptovali i jiné zodpovězení otázky moci, než jim hrálo do karet, označuje Charvát volby 1946 za „volby s omezenou politickou soutěží“. Na Nohlenově kontinuu se tak „nacházejí kdesi mezi kompetitivním a semi-kompetitivním typem voleb“, přičemž dle Charvátova hodnocení „ve skutečnosti byly o něco více než jen polosoutěživé“. CHARVÁT, Jakub: Analýza průběhu a výsledků voleb do Národního shromáždění konaných v roce 1946. In: KOCIAN, Jiří – SMETANA, Vít a kol.: *Květnové volby 1946 – volby osudové?: Československo před bouří*. Praha, Euroslavica 2014, s. 23–58, s. 52–56.

⁷¹⁷ Za první republiky existovalo dvoukomorové Národní shromáždění, sestávající z Poslanecké sněmovny a Senátu.

představovalo přiznání volebního práva pouze těm občanům Československé republiky, kteří byli české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti. „*Nesouhlasím s pozitivní formulací, že volební právo bude přiznáno pouze slovanskému elementu. Jsem pro negativní formulaci, tzn. že Němcům a Maďarům má být volební právo odňato tehdy, jestliže nejsou příslušníky národního boje za svobodu,*“ pokusil se Majer při jednáních o volebních zákonech zajistit volební právo alespoň těm Neslovanům, kteří sloužili a bojovali v československé armádě.⁷¹⁸ Jeho návrh se však neseťkal s podporou. Kromě osob německé a maďarské národnosti platila překážka volebního práva i pro válečné provinilce, zrádce a kolaboranty. Poprvé od roku 1927 se mohli zapojit příslušníci armády a policie a zavedeny byly voličské průkazy, umožňující vhodit hlas do urny i mimo trvalé bydliště. Se zdůvodněním co možná nejvíce přiblížit budoucí poslance jejich voličstvu vzrostl počet volebních krajů z 22 na 28.⁷¹⁹ Došlo též ke snížení věkové hranice aktivního a pasivního volebního práva na 18 let, respektive 21 let.⁷²⁰

Problematickou se při projednávání volebních zákonů ukázala být otázka takzvaných bílých hlasovacích lístků. Jednalo se o iniciativu komunistů, podle jejichž argumentace měla být prostřednictvím bílých lístků dána voličům možnost projevit nesouhlas se stávajícím režimem a politickými stranami. Předpokládalo se, že takovou příležitost by mohli využít zejména přívrženci zakázaných stran.⁷²¹ Vzhledem k volební povinnosti tak existovala nemalá skupina potenciálních voličů, o níž jistě stálo za to usilovat a která, pokud by svůj názor vyjádřila bílými lístky, mohla přijít do jisté míry vniveč. Možnost vyjádřit se proti establishmentu Národní fronty pomocí bílého lístku však byla svým způsobem iluzorní a pro výsledek voleb nemělo hlasování touto formou valný význam, protože takové hlasy propadaly do druhého skrutinia a byly rozděleny stranám podle výsledku prvního skrutinia.⁷²² Komunistický návrh nicméně vyvolal nevoli zejména u národních socialistů, kteří společně se slovenskými demokraty

⁷¹⁸ BRÜGEL, Johann Wolfgang: *Češi a Němci 1939–1946*. Praha, Academia 2008, s. 187.

⁷¹⁹ DEJMEK, J. – NĚMEČEK, J.: Volby 26. května 1946..., s. 215–220. CHARVÁT, J.: Analýza průběhu a výsledků..., s. 27–38.

⁷²⁰ U některých představitelů nekomunistických stran budila otázka snížení věkové hranice jisté obavy, neboť předpokládali, že většina mladých voličů odevzdá svůj hlas komunistům a upozorňovali na jejich možnou „nevyzrállost“. Majer při moskevských jednáních argumentoval, že snížení hranice volebního práva na 18 let bude znamenat, že k volbám přijdou lidé, kteří dospívali v „*nepřátelském ovzduší*“ a chvíli potrvá, „*než budou vyléčeni z ... určitých znaků, které jim vtisklo vyrůstání v nacistickém ovzduší*“. Další člen sociálnědemokratické delegace, Václav Patzak, se naopak vyjádřil, že když mohou být mladí povolováni do zbraně, měli by dostat i hlasovací lístek. Komunistický vyjednávač Václav Kopecký děl, že „*je třeba oprostít se ... od strachu z lidu*“. *Cesta ke Květnu... I. svazek*, s. 391–410, dok. č. 131 – 1945, 22.–23. březen. Moskva. – Zápis z jednání zástupců tří socialistických stran a zástupce lidové strany o návrhu vládního programu, s. 406.

⁷²¹ Šlo o voliče tří nepovolených stran, které ve volbách 1935 úhrnem získaly 25,3 % hlasů. Byli to agráři se 14,3 %, národní demokraté s 5,6 % a živnostníci s 5,4 % hlasů. PEHR, Michal: Volby 1946. In: *Na pozvání Masarykova ústavu 5*. Praha, Masarykův ústav AV ČR 2007, s. 11–32, s. 18.

⁷²² DEJMEK, J. – NĚMEČEK, J.: Volby 26. května 1946..., s. 217.

nejvíce doufali v přízeň elektorátu bývalých agrárníků. Protože vedení Národní fronty nedokázalo ve věci bílých lístků dospět k dohodě, přijalo 21. února 1946 usnesení, že o jejich osudu rozhodne bojové hlasování na půdě Prozatímního národního shromáždění. Parlament posléze v dubnu bílé lístky schválil většinou 154 hlasů.⁷²³

Dalším předmětem politického sporu v Národní frontě, který se ale nakonec povedlo vyřešit dohodou, se stal termín konání voleb. Košický vládní program sice už ve svém prvním článku obsahoval závazek připravit a provést volby „v nejkratší možné lhůtě“,⁷²⁴ avšak zejména přičiněním nikam nespíchajících komunistů se volby v Československu konaly jako jedny z posledních v osvobozené Evropě. Do lednového jednání o vhodném termínu voleb šly strany s odlišnými představami. Národní socialisté chtěli volby v únoru či březnu, lidovci nejpozději v dubnu. Sociální demokraté neměli jasno; na jednu stranu Právo lidu opakovalo přání konat volby co nejdříve, zároveň se však poslanec Josef Kubát začátkem roku vyslovil pro jejich další odklad. Nakonec sociální demokraté prosazovali 5. květen. Komunisté chtěli především dobudovat svou organizační strukturu, upevnit vlastní pozice a pořádně se na volby připravit. Proto mluvili optimálně o podzimu, nejdříve o konci května. Všeobecně akceptovatelným kompromisem, který však nejvíce vyhovoval představám komunistů, se nakonec ukázala být poslední květnová neděle, tedy 26. květen 1946. Ostatní strany přijaly argumentaci komunistického ministra vnitra Václava Noska, podle nějž dřívějšímu konání bránily administrativně-organizační překážky, mající kupříkladu podobu časově náročné přípravy voličských seznamů či velkých přesunů obyvatelstva.⁷²⁵

Lednový příslib slušného vedení volební kampaně byl písemně stvrzen koncem března uzavřením dohody mezi stranami Národní fronty. Dohoda zavazovala k předvolební agitaci vedené „v souladu se zásadami košického vládního programu“, kladně hodnotila dosavadní politický, společenský a hospodářský vývoj a vyjadřovala odhodlání pokračovat ve spolupráci Národní fronty i po volbách. Kampaň měla být vedena pozitivně a politické strany a jejich tiskové orgány se měly zdržet „nezásadních polemik a osobního osočování“. Pakliže by nějaká ze stran měla dojem, že „je ve veřejném zájmu, aby byla některá osoba pranýřována“, mělo

⁷²³ Bílé lístky nakonec ve volbách tvořily jen velmi malý podíl odevzdaných hlasů. V českých zemích jich bylo 0,35 %, na Slovensku 0,79 %. PEHR, Michal: KSČ a volby 1946. In: KARNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu: Svazek V*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005, s. 177–193, s. 179–183.

⁷²⁴ *Program československé vlády...*, s. 4.

⁷²⁵ CHARVÁT, J.: *Analýza průběhu a výsledků...*, s. 35–37.

v té záležitosti rozhodnout vedení Národní fronty.⁷²⁶ Strany si též slíbily, že v kampani nezneužijí ve svůj prospěch autoritu prezidenta Beneše a nebudou zpochybňovat zahraničněpolitickou orientaci státu ani politiku Sovětského svazu.⁷²⁷

I když kampaň stále nebyla oficiálně zahájena, přípravy na volby byly ve skutečnosti v plném proudu. Došlo už k mnoha faulům a k pošťuchování mezi stranami, které na řadě míst opustilo meze volební agitace na stránkách tisku a získalo podobu fyzických konfliktů. Situaci už sotva mohla zkultivovat dohoda, již si jednotlivé strany vykládaly „*tak nějak přibližně*“.⁷²⁸ Ostrý boj se v měsících předcházejících květnovým volbám rozhořel zejména mezi národními socialisty a komunisty. Národní socialisté se rovněž nevybíravě vymezovali vůči sociálním demokratům, neboť tehdy ještě nebyli schopní, respektive ochotní rozlišovat jednotlivé vnitrostranické proudy a prezentovali sociální demokracii jako nesamostatnou stranu, která se beztak sloučí s komunisty. Bez ohledu na přísliby korektního vedení kampaně celorepublikový i regionální tisk národněsocialistické strany nazýval sociální demokraty „*neokomunisty*“, „*kryptokomunisty*“ či komunistickými „*podnájemníky*“ a psal, že hlas pro sociální demokraty je ve skutečnosti hlasem pro KSČ. Vstupovat do sociální demokracie bylo podle národněsocialistické publicistiky politickou sebevraždou.⁷²⁹ Sociální demokraté na oplátku národním socialistům předhazovali „*zneužívání Benešova jména a demagogické využívání přechodných nesnází*“. Na národní socialisty útočili prostřednictvím článků v Právu lidu, což už v lednu 1946 vyústilo v žalobu, kterou národní socialisté na sociálnědemokratický list podali u rozhodčího soudu novinářů. Dalším lednovým konfliktem pak byla událost, kdy sociálnědemokratický poslanec a zároveň předseda Ústředního svazu československých řemesel Pavel Sajal pozval národněsocialistického ministra spravedlnosti Prokopa Drtinu na valnou schůzi svazu, ale pak mu neudělil slovo. Drtina tak – na rozdíl od Fierlingera s Laušmanem –, nemohl proslovit svůj připravený projev, v čemž národní socialisté spatřovali netaktnost a politický naschvál. Novinové přestřelky trvaly po celé předvolební období. V reakci na stále se opakující národněsocialistické výpady, že se sociální demokracie hodlá sloučit s komunisty, prohlásilo Právo lidu národní socialisty za „*lživé a zbabělé pomlouvače*“.

⁷²⁶ Volební soutěž v duchu košického programu. In: *Rudé právo*, 26. 3. 1946, s. 1.

⁷²⁷ KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha, Mladá fronta 1993, s. 59.

⁷²⁸ Co se děje před volbami. In: *Svobodné noviny*, 18. 5. 1946, s. 2.

⁷²⁹ NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení...*, s. 48–49. DEJMEK, J. – NĚMEČEK, J.: Volby 26. května 1946..., s. 227–228. KAPLAN, K.: *Das verhängnisvolle Bündnis*, s. 67.

Svobodné slovo s gusem odpovědělo citací z Laušmanova projevu bezprostředně po osvobození, v němž se vyslovoval pro socialistické sjednocení.⁷³⁰

Svědectvím o napjatých vztazích s národními socialisty je i zápis z důvěrné schůze sociálních demokratů z půlky února 1946. Poradě předsedal poslanec Vojta Erban, Vilímův sok a Laušmanův spojenec, jenž mimo jiné řekl: „[národněsocialistická strana] má dvojí tvář, jednou dívají se na budování republiky a druhou na hniající žumpu soukromého kapitalismu. Je to nejnebezpečnější strana, která u nás existuje, a náš boj proti ní musí být veden všemi členy. V této straně je ukryt reakcionářský duch a jen odtud mohli bychom očekávat nepoctivé akce.“ Dále konstatoval, že národní socialisté věnují sociálním demokratům „opravdu dojemnou péči“ a napadají je všude, kde mohou. „Kdože se to dovolává Beneše a Masaryka? Vždyť oni šli s prapory do Národní jednoty zrádcovat Beneše a Masaryka!“, zakončil Vojta Erban posměšně své hodnocení národních socialistů. Směrem ke KSČ se vyjádřil v tom smyslu, že sice v boji „nevolí vhodné prostředky“, ale je aspoň jasné, co od ní očekávat. Sociální demokraté tak vůči komunistům i přes jejich výstřelky „konají slušnou politiku“. Připustil nicméně, že „všechno má své meze“, a vyjádřil přání, aby všichni komunističtí funkcionáři „byli tak dobří jako Gottwald a Slánský“.⁷³¹

Zdaleka ne každý komunistický činitel však dosahoval alespoň takových „kvalit“, jež příznivec těsné spolupráce s KSČ Vojta Erban přisuzoval vůdčímu stranickému duu. Vztahy mezi komunisty a sociálními demokraty proto v předvolebních měsících opravdu nebyly harmonické. Projevy nesouladu byly patrné už od podzimu 1945, vzhledem k okolnostem doprovázejícím ustavení Prozatímního národního shromáždění a rekonstrukci Fierlingerova kabinetu. Funkci předsedy provizorního parlamentu si nárokovali komunisté i národní socialisté, přičemž sociální demokraté podpořili KSČ, doufajíce, že se jim revanšuje výměnou ministerstva výživy za rezort zemědělství. Komunisté se však domluvili s národními socialisty, že jim přenechají post šéfa parlamentu, pokud nebudou žádat více míst v kabinetu. Sociální demokraté tak nejenže neposílili svou vládní pozici, ale navíc byli rozčarováni postupem „nevděčných“ komunistů, kteří na jejich úkor upřednostnili dohodu s národními socialisty.

⁷³⁰ *Tři roky: Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945–1948. Díl I., Události od osvobození na jaře 1945 do provedení voleb v květnu 1946.* Praha, Melantrich 1991, s. 233, s. 488–489. KOUTEK, Ondřej; Prokop Drtina: *Osud československého demokrata.* Praha, Ústav pro studium totalitních režimů; Vyšehrad 2011, s. 214–215.

⁷³¹ ABS, OB 2231, díl II., část 2., Důvěrná schůze soc. demokratické strany v Praze dne 13. 2. 1946.

Útoky komunistů vůči sociálním demokratům často mířily na Václava Majera. Nebyly novinkou – začaly v létě v souvislosti s jednáními o parametrech znárodnovacích dekretů a pokračovaly i v dalších měsících a po novém roce. V prosinci 1945 Gottwald na zasedání ÚV KSČ hovořil o pravici v sociální demokracii, přičemž Majera označil za jejího mluvčího. Začátkem roku pak komunisty ovládané odbory se souhlasem fierlingerovce Evžena Erbana, sociálnědemokratického reprezentanta ve vedení sjednoceného zaměstnaneckého hnutí, spustily kampaň upozorňující na nedostatky v Majerem vedeném ministerstvu výživy.⁷³² Komunistické výpady se neomezovaly na nejvyšší politickou úroveň. Od podzimu přicházelo do sekretariátu strany stále více stížností sociálnědemokratických funkcionářů ze závodů a národních výborů na nekolegiální a agresivní chování komunistů. Krajsí a okresní funkcionáři v různých koutech republiky museli čelit intrikám, vyhrožování a fyzickému násilí ze strany členů KSČ. Komunisté odmítali zastoupení sociálních demokratů v mnoha okresních a místních národních výborech, bránili zakládání okresních sociálnědemokratických organizací a objevily se i případy bezdůvodného zatýkání a vyslýchání sociálních demokratů orgány Sboru národní bezpečnosti.⁷³³ Například v Plzni, kde byla vzhledem k předválečné dominanci sociální demokracie a poválečné dynamické expanzi komunistů rivalita nebývale silná, spory v únoru 1946 vyvrcholily násilným incidentem. V sociálnědemokratickém regionálním tisku vyšel článek kritizující poměry v komunisty ovládané továrně, na což okresní výbor KSČ reagoval vysláním skupinky příslušníků závodní stráže Škodových závodů do redakce sociálnědemokratického deníku. Výhrůžky fyzickým násilím a dělnickými manifestacemi měly soudní dohru, při níž byli dva okresní tajemníci KSČ odsouzeni k podmíněným trestům odnětí svobody za trestný čin veřejného násilí.⁷³⁴

Sociální demokraté nebyli s to vnějším atakům efektivně čelit. Směrem k veřejnosti deklarovali, že jejich strana rozhodně není v krizi, nejsou v ní „žádná křídla, ani levé, ani pravé“, a interní pře prezentovali jako „znak síly a nikoliv slabosti“, dokládající demokratičnost hnutí.⁷³⁵ Ve skutečnosti však museli řešení vnitrostranických sporů věnovat

⁷³² KAPLAN, K.: *Das verhängnisvolle Bündnis*, s. 62–66. Do Majera „šili“ i národní socialisté, kteří psali, že ministerstvo provádí „skutečně podivnou výživovací politiku ... s husami“, když část jejich produkce, místo aby byla vykrmena a sloužila jako zdroj nedostatkových tuků, je využívána k výrobě „labutěnek, pudřenek a jiných podobných artiklů“, které posléze míří na export. Co se dá jíst: husí sádlo nebo labutěnky?. In: *Svobodné slovo*, 10. 1. 1946.

⁷³³ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 196–197.

⁷³⁴ ŠLOUF, Jakub: Vznik „protikomunistických bloků“ při rekonstrukci národních výborů po volbách v květnu 1946, situace v západních Čechách. In: FRIEDL, Jiří – JEDLIČKOVÁ, Blanka – ŠKERLOVÁ, Jana a kol.: *Parlamentní volby 1946 a Československo: Souvislosti, prognózy, fakta, následky*. Praha, Historický ústav AV ČR 2017, s. 407–414, s. 408.

⁷³⁵ MAJER, V.: Cestou demokracie a socialismu. In: *Právo lidu*, 29. 1. 1946.

spoustu energie, síly na odražení vnějších útoků jim pak už nezbyly a navenek působili pasivně. Persony ve vedení se ještě tak byly schopné shodnout na obnově sociální demokracie na Slovensku, byť k ní s ohledem na námitky komunistů nedošlo „*pod vlastní firmou, ale pouze pod firmou „Strany práce“*“.⁷³⁶ To byla ale světlá výjimka. S blížícími se volbami docházelo napříč stranou mnohem častěji ke sporům. Jejich příčina tkvěla v odlišném přístupu k otázce poměru ke komunistům. Zastánci autonomního směřování strany se přeli se skupinou kolem Fierlingera s Laušmanem o to, jakou taktiku v kampani zvolit. Majer spolu s kolegou z londýnského exilu Němcem, řadou krajských a okresních činovníků a postupně i generálním tajemníkem Vilímem na základě stížností z regionů upozorňoval, že KSČ se nechová jako spojenec, a pokud se vůči ní sociální demokraté dostatečně nevymezí, nemohou si dělat čáku na volební úspěch. Fierlingerovská levice pak vnitrostranickým oponentům slovy Vojty Erbana vytýkala, že své úsilí soustřeďují pouze dovnitř strany a intrikují proti vedení „*se zřejmým úmyslem izolovat soudruhy Fierlingera a Laušmana*“, místo aby se obraceli k potenciálním voličům a bojovali o jejich sympatie.

Další spor mezi dvěma křídly vypukl ohledně složení volebních kandidátek, respektive míry vlivu, který by na jejich podobu mělo mít stranické centrum. Zatímco levice se snažila do seznamů přicházejících z regionů zasahovat, Majer s Vilímem chtěli prosadit kandidátní listiny podle návrhů z regionů tak, jak ležely a běžely. Pravice nakonec svůj záměr uhájila. Její protivníci ovšem počítali s tím, že právě obvody „*v rukách protifierlingerovských a protilaušmanovských elementů*“ ve volbách pohoří, což poté levici umožní provést patřičná „*energická opatření*“ pro „*výměnu garnitur v krajích*“.⁷³⁷

⁷³⁶ DÉRER, Ivan: *Antifierlinger I: Politické paměti 1945–1949*. Praha, GTA 1993, s. 10. Práci na organizační obnově započal záhy po pražském manifestačním sjezdu tajemník Vilím ve spolupráci s čerstvě ustaveným akčním výborem pro rozšíření činnosti na Slovensko. KSS chápala obnovení slovenské sociální demokracie jednoznačně jako akci namířenou proti komunistickým zájmům, I Gottwald dával najevo, že v případě obnovy učiní vše pro to, aby byla strana marginalizována. Přesto nakonec po několika obtížných jednáních komunisté s obnovou, i když pouze pod podmínkou jiného názvu, souhlasili. Strana práce byla založena na konferenci v Bratislavě 20. ledna 1946. Předsedou byl zvolen Ivan Frlička, do funkce čestného předsedy delegáti jmenovali Ivana Dérera, jenž do činnosti strany nezasahoval a fungoval především jako jakási morální a ideová opora. NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení...*, s. 47–48. BARNOVSKÝ, Michal: *Politické strany na Slovensku v letech 1945–1948*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno, Doplněk 2005, s. 1189–1222, s. 1216–1217.

⁷³⁷ Vojta Erban viděl situaci naprosto jednoznačně. V korespondenci varoval Fierlingera s Laušmanem, že „*křečovitá snaha udržet trvalý soulad mezi koncepcemi naprosto protichůdnými vede ke kompromisům, na kterých lidé Fierlingerovi a Laušmanovi nutně musejí prodělat, jako vždy, kdy se přísná socialistická tendence spojí s něčím jiným*“. Dále upozorňoval, že bez „*včasných a náležitých opatření*“ se na nejbližším stranickém sjezdu „*stane konsolidovaná pravice ... problémem více než obtížným*“. Proto navrhol odstranit všechny protivníky, přičemž vyčištění strany mělo proběhnout „*takticky správně a soustavným postupem, pokud možno bez otřesů*“. HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 202–204.

Předvolební kampaň oficiálně odstartovala 25. dubna, kdy byla zveřejněna vyhláška ministerstva vnitra z 19. dubna o vypsání voleb do Ústavodárného národního shromáždění. Naplno se kampaň rozběhla při příležitosti 1. května. Každá politická strana si organizovala vlastní oslavy Svátku práce. Největší akce probíhaly v Praze, kde do ulic vyšlo celkem 400 tisíc lidí. Centrem sociálnědemokratických slavností bylo náměstí Republiky, sevřený osmistup národních socialistů si vyslechl projevy stranických špiček na Staroměstském náměstí, tribuna KSČ stála na Můstku a lidovečtí řečníci oslovili shromáždění na Malostranském náměstí. Průvody všech stran prošly přes Václavské náměstí. Nejvíce byli vidět komunisté, jejichž dvaatřicetistup pochodoval náměstím jako poslední. Protože průvody ostatní stran byly delší, než se předpokládalo, dostalo se na komunisty až odpoledne, z čehož „vzniklo menší rozladění“, které se však „neprojevalo nijak bouřlivě“. Oslavy tak proběhly vcelku poklidně a vesměs docházelo pouze k verbálnímu popichování, když na sebe mýějící se davy skandovaly různá předvolební hesla.⁷³⁸ Tábory lidu byly uspořádány ve městech po celé republice, například Václav Majer promluvil v Kladně.⁷³⁹

Dva týdny před volbami se sešel ústřední volební výbor, který schválil kandidátní listiny a počet mandátů připadajících na jednotlivé země v poměru 150 poslaneckých křesel pro Čechy, 81 pro Moravu a Slezsko a 69 pro Slovensko. Trináctiletá Eva Šindelářová vylosovala pořadí kandidátních listin. Komunistům los přiřkl jedničku, lidovcům dvojku, sociálním demokratům trojku a národním socialistům čtyřku.⁷⁴⁰ Kampaň tak postoupila do další fáze, v níž přidělená čísla pronikla do volebních sloganů a na plakáty.⁷⁴¹ „Není pomalu v Praze už místečka, ... kde by na chodce nekřičely jedničky, dvojky a tak dále. ... Už i skála pod Vyšehradem je popsána a děšť ji bude umývat po několik let,“ hořekovaly nad vizuálním smogem metropole Svobodné noviny.⁷⁴²

⁷³⁸ „Pojďte s námi, s námi nezabloudíte“, nabádali voliče národní socialisté a lidovci zas hlásili, že „totalita bude bita“. Komunisté razili v kampani motto „republice více práce, to je naše agitace“. Sociální demokraté žádné ústřední heslo neměli, nejčastěji používali slogan „demokracie naše cesta – socialismus náš cíl“ nebo „pro republiku šťastných, sytých a svobodných lidí“. PEHR, M.: Volby 1946, s. 18.

⁷³⁹ Slavnosti 1. května v ČSR. In: *Svobodné noviny*, 3. 5. 1946, s. 1. Pražské oslavy Svátku práce. In: *Svobodné noviny*, 3. 5. 1946, s. 3.

⁷⁴⁰ Výpočet mandátů proveden. In: *Svobodné noviny*, 15. 5. 1946, s. 1.

⁷⁴¹ Komunisté na přisouzené číslo zareagovali sloganem „na hřebíček palička, na reakci jednička“, lidovci přišli s hesly „k lepším zítřkům buduj spojku, demokrat jsi, volíš dvojku“, „bez okolků volme dvojku“, „ten, kdo není extremistu, fašista či totalista, volí dvojku dozajista“, a konečně „myslivec si nesmí spléstí jestřába a sojku, rádili v revíru škodná, vezme na ni dvojku“. Sociální demokraté šířili slogan „občane věř jenom na 3 a všem to natři, jak se patří“. Národní socialisté deklarovali, že „pravdu hájí, pravdu šíří volte proto číslo čtyři“, „každé dítě dnes už ví, tahle čtyřka zvítězí“ nebo „do urny když čtyřku dáte, totalitu pochováte“. PEHR, M.: Volby 1946, s. 16.

⁷⁴² Co se děje před volbami. In: *Svobodné noviny*, 24. 5. 1946, s. 2.

Samotné volby v neděli 26. května proběhly v relativním klidu, který nakonec nenarušil ani přesun sovětských vojenských jednotek přes československé území. Manévry, jež se měly mezi sovětskými okupačními zónami v Rakousku a Německu odehrát právě v době voleb, byly totiž na základě Masarykovy a Benešovy intervence u sovětského velení pozastaveny a pokračovaly až po volbách.⁷⁴³ Možná i díky omezení prodeje alkoholu od sobotní 14. hodiny do uplynutí jedné hodiny po uzavření volebních místností se neobjevily žádné větší problémy, snad jen tu a tam došlo k drobným svízelm, jako bylo přelepování a strhávání plakátů.⁷⁴⁴

⁷⁴³ SMETANA, V.: Bod obratu?..., s. 162–163, s. 182–183. VORÁČEK, E. a kol.: *V zájmu velmoci*, s. 558.

⁷⁴⁴ CHARVÁT, J.: *Analýza průběhu a výsledků...*, s. 35. PEHR, M.: *Volby 1946*, s. 20.

17. Povolební vyjasňování pozic – kdo jsou a co chtějí třetirepublikoví sociální demokraté?

Sociální demokraté vyšli z voleb v obou částech republiky jako jasní poražení. V českých zemích zvítězili komunisté s 40,17 %, následovaní národními socialisty s 23,66 %, lidovci s 20,24 % a sociálními demokraty s 15,58 % hlasů. I na Slovensku skončila sesterská Strana práce poslední, když získala 3,11 % hlasů. Ve srovnání s ostatními českými stranami trátili sociální demokraté oproti volbám 1935 ve všech ohledech. KSČ v absolutních číslech získala takřka čtyřnásobek hlasů než při posledních prvorepublikových parlamentních volbách, národní socialisté a lidovci dvojnásobek, zatímco sociální demokracie zůstala na svém.⁷⁴⁵ Volební dominance komunistů klesala plynule od severozápadu k jihovýchodu, a to v celorepublikovém měřítku, jak ukázala jejich prohra na Slovensku. V rámci českých zemí však komunisté zvítězili v naprosté většině volebních krajů. Oporu získali zejména v severozápadním pohraničí, průmyslových zázemích velkých měst⁷⁴⁶ a překvapivě se jim podařilo ovládnout i maloměsto a venkov, s výjimkou katolické Moravy.⁷⁴⁷ Upevnění mocenských pozic KSČ ještě podtrhla skutečnost, že podle výsledků voleb došlo na základě vládního nařízení z 27. května k rekonstrukci složení všech národních výborů a k následnému přerozdělování jejich řídicích funkcí. Komunisté tak dominovali i v zastupitelských orgánech na nižších úrovních vládnutí. Na mnoha místech, například v Plzni a Olomouci, však při jednáních o obsazení vedoucích postů docházelo ke sporům a formování „protikomunistických bloků“, což byl prvek, který se o rok později přenesl i na centrální úroveň.⁷⁴⁸

Regionální podpora – vzhledem k volebním výsledkům spíše „ne-podpora“ – sociální demokracie nebyla strukturovaná. Sociální demokraté se nemohli opřít o oblasti, v nichž by obdrželi zásadně více, než bylo oněch zhruba 15,5 % představujících v květnu 1946 jejich souhrnný volební zisk v českých zemích. Nadprůměrných výsledků kolem 20 % dosáhli přece

⁷⁴⁵ Rozdělení mandátů v Ústavodárném národním shromáždění vypadalo takto: komunisté 114 (KSČ 93, KSS 21), národní socialisté 55, lidovci 46, slovenští demokraté 43, sociální demokraté 37, Strana slobody 3, Strana práce 2. CHARVÁT, J.: *Analýza průběhu a výsledků...*, s. 42–49.

⁷⁴⁶ Na komunistické poměry podprůměrný výsledek 36,02 % stačil, aby KSČ z meziválečné pozice jednoznačně nejsilnější strany na území Prahy sesadila národní socialisty. Ti získali v pražském volebním kraji 33,31 % a byl to ve volbách 1946 jejich nejlepší výsledek. KOUBEK, Jiří: *Volby do Ústavodárného národního shromáždění v roce 1946 (Volební geografie českých zemí)*. In: KUBÁČEK, Jan (ed.): *I. studentský politologický almanach*. Praha, Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta 2005, s. 137–155, s. 141. CHARVÁT, J.: *Analýza průběhu a výsledků...*, s. 42–43.

⁷⁴⁷ KOUBEK, J.: *Volby do Ústavodárného...*, s. 141–144.

⁷⁴⁸ *Obnova Národních výborů podle výsledků parlamentních voleb*. In: *Svobodné noviny*, 8. 6. 1946, s. 3. ŠLOUF, J.: *Vznik „protikomunistických bloků“...*, s. 407–414.

jen alespoň v některých svých prvorepublikových baštách; na severu Moravy, ve Slezsku a v ústeckém a plzeňském kraji. Velmi málo – 10–12 % – dostali na jihu Čech a na Vysočině.⁷⁴⁹

Komunisté měli budovatelský drav, hustou a přitom dostatečně pružnou organizační síť, zřetelnou vazbu na všemi respektovaného osvoboditele z východu. Uměli „prodat“ svou odbojovou činnost a jejich distance od meziválečného politického provozu byla autentická. Kontrolovali významné pozice ve státě. Ve volebním boji získali nejen dělníky, u nichž by se to tak nějak dalo čekat, ale dokázali uspět rovněž u prvovoličů, řady reprezentantů středních vrstev, intelektuálů. Po agrárech přebrali vesnici. Tyli z rozdělování konfiskované nepřátelské půdy, prostřednictvím ministra Ďuriše rozdávali zemědělcům dekrety na půdu a slibovali, že soukromý majetek českých rolníků je pro ně nedotknutelný a budou bránit každému, kdo by jim chtěl půdu brát.⁷⁵⁰ V kampani vystupovali agresivně, ale zároveň reagovali popudlivě na jakýkoliv náznak kritiky. Peroutka týden před volbami trefně napsal, že „naši komunisté“ představují „zvláštní směs drsnosti a citlivůstkářství“ a „zasazují mohutné rány, ale zdráhají se přijímat i malé“.⁷⁵¹

Národněsocialistická strana v předvolebním období zaujala roli hlavního potenciálního oponenta nástupu KSČ. Komunistů bylo všude plno, národní socialisté tak do značné míry zastávali pouze reaktivní postoje a nestali se pozitivní alternativou v tom smyslu, že by dokázali nabídnout vlastní promyšlené programové varianty budoucího vývoje republiky. Kritériem politického úspěchu pro ně mnohokrát bylo, že něčemu cizímu zabránili, a nikoliv, že něco vlastního prosadili. Snad proto se jim podařilo oslovit podstatnou část podnikatelů včetně řemeslníků a malých obchodníků, majících obavy, že etatizace zajde příliš daleko. Podobně jako KSČ vedli národní socialisté kampaň tvrdě. Často používali silná slova. Nejen reálně znepokojující projevy komunistického chování, ale kdejaký novinový článek nejednou označili za „teror“ či „totalitu“, což v důsledku oslabovalo význam pojmů, s nimiž je lepší zacházet opatrně.⁷⁵²

Vedle neurvalých komunistů a totalitou strašících národních socialistů se sociální demokracie pokusila vést poctivou kampaň s minimem demagogie, snad aby dostála čestnému

⁷⁴⁹ KOUBEK, J.: Volby do Ústavodárného..., s. 150–152.

⁷⁵⁰ DEJMEK, J. – NĚMEČEK, J.: Volby 26. května 1946..., s. 221–224.

⁷⁵¹ PEROUTKA, F.: Koho kritisovat?. In: *Svobodné noviny*, 19. 5. 1946, s. 1.

⁷⁵² MYANT, M. R.: *Socialism and democracy...*, s. 113–120. DEJMEK, J. – NĚMEČEK, J.: Volby 26. května 1946..., s. 227–234.

prvorepublikovému predikátu strany „*slušných lidí*“.⁷⁵³ O přednostech sociální demokracie přesvědčovaly veřejnost významné osobnosti z řad jejího členstva. Jan Bělehrádek, profesor medicíny a první poválečný rektor Univerzity Karlovy, vyslovil straně uznání za „*kladný vztah k vyšší kultuře, zejména k vědě*“, jenž jí dává jistý klid, nadhled při řešení aktuálních problémů a „*vysokou míru naděje, že se jednou člověk nebude musit stydět za výstřelky politického siláctví své strany*“. Bělehrádek si cenil i rovnováhy „*mezi programem socialismu a metodou demokracie*“ v politice strany. Podobné vyznání nabídl i Jaroslav Seifert: „*Žádná strana nemá jméno, které tak dokonale vyslovuje program strany, jako právě sociální demokracie. Jsem sociálním demokratem, protože celým svým životním názorem jsem socialistou a protože věřím, že příští socialistický stát v našich hranicích není myslitelný bez demokracie.*“ Seifert dále vyzdvihl rozvahu a slušnost ve vedení politického boje, stejně jako sepětí strany se zájmy republiky a jejího pracujícího lidu.⁷⁵⁴ Sociální demokracie v kampani upozorňovala na své zásluhy o výstavbu republiky a deklarovala, že ekonomické a společenské změny mají dále pokračovat, přičemž Československo má směřovat k socialismu nenásilným vývojem, nikoliv cestou diktatury proletariátu. V hospodářské sféře nechávala prostor pro soukromé zemědělce a drobné podnikatele. Zatímco komunisté a národní socialisté jen obecně mluvili o významu soukromého podnikání, sociální demokraté přišli s konkrétními návrhy na podporu živnostníků. Naplňovali tak závazek svého manifestačního sjezdu a projevíli otevřenost i jiným než dělnickým vrstvám společnosti.⁷⁵⁵ A všechno to ve volbách stačilo tak akorát na poslední místo. Strana, která se plně stavěla za poválečné revoluční změny, ale zároveň měla svou dlouholetou meziválečnou historii poctivé koaliční spolupráce s agrárníky i jinými občanskými stranami, připadala v nové době „*mnohému voliči ... málo průhlednou a pronikavou*“.⁷⁵⁶

Sociální demokraté se v podstatě shodli, že se poslední květnové neděle roku 1946 stali obětí vlastní bezelstnosti a cizí perfidnosti. Jak sumarizovali o rok a půl později; jakožto „*strana ministerského předsedy*“ nesla sociální demokracie až do voleb ve vládě větší zodpovědnost, než jí příslušelo, potřebám socialismu a republiky podřizovala své zájmy a její altruismus spolu

⁷⁵³ LOEWY, J.: *Úseky polojasna*, s. 132.

⁷⁵⁴ SEIFERT, Jaroslav: Proč jsem sociální demokrat. In: *Publicistika (1939–1986): Dubia: Společná prohlášení*. Praha, Akropolis 2014, s. 179–180. BĚLEHRÁDEK, Jan: Proč jsem sociálním demokratem. In: *Dnešek: Nezávislý týdeník*, 9. 5. 1946, s. 101.

⁷⁵⁵ MYANT, M. R.: *Socialism and democracy...*, s. 120–123.

⁷⁵⁶ HUMLER, František: O sociální demokracii. In: *Dnešek*, 13. 6. 1946, s. 191–192, s. 191. Fierlinger po únoru 1948 označí meziválečný postup strany za „*těžké dědictví*“ a napíše, že „*strana sledovala ... před válkou oportunistickou a reformistickou politiku a byla součástí koalice, která klesala stále hlouběji do bahna rozkládajícího se kapitalistického řádu*“. ANM, f. Zdeněk Fierlinger, Biografický materiál/Memoárové texty, vydané, nevydané/Koresp. k textům Z. F., inv. č. 263, Z. F.: K historii boje za jednotu dělnického tábora v ČSR.

s nesolidností ostatních ztížil pozici strany ve volebním boji, neboť musela čelit „*záměrné agitaci národních socialistů na straně jedné a komunistů na straně druhé, která vedla k úmyslnému rozdělování našeho národa na vyslovenou pravici a levici, takže sociální demokracie uprostřed se octla ve velmi obtížné situaci.*“⁷⁵⁷

Dovnitř strany nekonfliktně formulovaný dokument měl především povzbudit stranickou jednotu v houstnoucí politické atmosféře druhé poloviny roku 1947, nikoliv připomínkami událostí předcházejícího jara zvyšovat interní pnutí. Zpráva mohla proto jen stěží naplno pojmenovat, co se v sociální demokracii v reakci na volební debakl odehrávalo. Bezohledně vedená kampaň ostatních stran jistě podstatně přispěla k prohře sociálních demokratů. Příčiny neúspěchu byly dále spatřovány i ve špatné propagaci, malém zastoupení žen, nedostatku odborníků, neuctivosti zaměstnanců sekretariátů nebo „*odstavení zkušených a osvědčených vůdců*“ z první republiky.⁷⁵⁸ Objevil se i názor, že „*vinen*“ je vlastně „*československý volič*“, který „*zkoušku politické dospělosti zcela uspokojivě nesložil*“, protože bohužel „*nedorostl ještě k tak kritické soudnosti, aby nepodléhal laciné demagogii, dovedl ocenit slušnost a poctivost a zvážit nadstranicky obětavou práci pro stát a národ*“.⁷⁵⁹ Nad všemi výtkami se však opět vznášela jedna neodbytná otázka; neudělala ze sebe strana snadný terč útoků tím, že se nachází až příliš na komunistické orbitě?⁷⁶⁰

Stranické vedení, respektive jeho fierlingerská většina, a členská základna se podstatně lišily v chápání role sociální demokracie. Ani Fierlingerovi jistě nepůsobilo uspokojení, že jako předseda přivedl stranu k poslednímu místu ve volbách, přesto měl ve finále pocit, že je přece „*vše v pořádku*“, protože sociální demokraté mají s komunisty většinu.⁷⁶¹ Řadoví členové a

⁷⁵⁷ Zpráva o činnosti k sjezdu 1947, s. XXVIII–XXIX.

⁷⁵⁸ PEHR, M.: Volby 1946, s. 23–24.

⁷⁵⁹ ČÍŽEK, F.: O sociální demokracii. In: *Dnešek*, 13. 6. 1946, s. 190–191, s. 190.

⁷⁶⁰ Jako hlavní příčina volebního neúspěchu se přílišná blízkost ke KSČ jevila i většině z tisícovky respondentů, kteří se zhruba pět týdnů po volbách zúčastnili průzkumu Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění. Otázka zněla: „*Jak si vysvětlujete, že sociální demokracie vyšla z posledních voleb jako nejslabší strana?*“. Výsledky průzkumu by se daly shrnout odpovědí jednoho z dotázaných, který uvedl: „*Proč mám volit kovářička, když mohu volit kováře?*“. ANM, f. Zdeněk Fierlinger, Materiál z veřejné činnosti a odborná činnost/Varia/Tematické soubory písemností/Volby 1946, inv. č. 1436, Výzkum veřejného mínění: neúspěch soc. dem. ve volbách.

⁷⁶¹ Povolební dusno v sociálnědemokratickém sekretariátu popsal o necelé čtyři roky později při výslechu Vojta Erban: „*V den voleb seděli na sekretariátě soc. dem. Vilím, Fierlinger, Laušman, Majer, Vojta Erban, Jankovcová, Tůma a snad ještě někteří jiní. Když rozradostněni komunisté pod okny soc. dem. sekretariátu volali: ‚Ať žije Fierlinger‘, reagoval na to Majer tím, že řval: ‚Zavřete ty okna, vždyť jsou to gauneři.‘ Když Fierlinger vyšel na balkon, volala Jankovcová hystericky: ‚Ať jde zpátky, je to provokace, není to k vydržení.‘ ... Když se vrátil Fierlinger z balkonu a uklidňoval přítomné tím, že říkal, že je vše v pořádku, že dohromady máme většinu, odešli vztekle z místnosti Vilím, Majer a Jankovcová.*“ KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno, Doplněk 1997, s. 173.

regionální funkcionáři se však nemínili s takovým hodnocením spokojit. Neúspěch těžce nesli, vždyť jejich strana pro ně nebyla pouhou filiálkou KSČ, jejíž užitečnost se posuzuje jen podle toho, zda je schopná komunistům přispět, aby společně měli početní převahu nad ostatními stranami Národní fronty. Nikdo nemohl mít radost z externích kibiců, kteří po volbách sociálním demokratům ironicky doporučovali, aby „*poslali vedení ke komunistům a členstvo k národním socialistům*“.⁷⁶²

Hned po volbách tak do stranického sídla začaly poštou mířit rezoluce krajských výborů strany i dopisy nespokojených jednotlivců, žádajících revizi politiky vedení v čele s Fierlingerem, zosobňujícím bezvýhradnou spolupráci s KSČ. Asi nejostřeji své výtky formulovali členové krajského výboru v Plzni. „*Příliš pozdě počalo být odmítáno šíření zhoubných tvrzení, že sociálně demokratická strana splyne se stranou komunistickou. Postup strany naopak všechna tato tvrzení spíše potvrzoval. ... byla připuštěna nepřiměřená převaha vlivu komunistického,*“ konstatovali Plzeňané. Oprávněnost své kritiky podpořili poukazem na volební zisky v regionech, s tím, že strana dosáhla relativně nejlepších výsledků na Ostravsku a Plzeňsku, kde místní organizace zaujaly „*jiný postup na rozdíl od celkového postupu strany*“. Plzeňané dále vyjádřili přesvědčení, že „*pokračovati v dosavadním postupu znamenalo by ohroziti skvělé dílo tří sociálně demokratických generací*“. Podle jejich názoru tak bylo žádoucí „*doplniti ústřední vedení strany, ...přebudovati se vši péčí ústřední tisk, ... přezkoumati, znovuvybudovati a usměrniti organizační aparát, ...osamostatnit politický postup strany*“. Plzeňští sociální demokraté považovali vnitrostranickou krizi za tak vážnou, že dokonce navrhovali svolání mimořádného sjezdu, a to nejpozději v červenci 1946.⁷⁶³

Stranickému vedení, v němž také probíhaly vyhrcované výměny názorů, se nakonec ve jménu jednoty sociální demokracie podařilo uklidnit volbami rozbouřenou hladinu vnitrostranického života. Vedoucí orgány z volebních výsledků vyvodily závěry, podle nichž měla sociální demokracie zřetelně vystupovat jako samostatná politická síla, viditelně stojící napravo od komunistů a nalevo od národních socialistů. Strana měla rovněž prosazovat svůj vlastní program demokratického socialismu, usilovat o rozšíření svých řad a budovat účinnou organizaci.⁷⁶⁴ Volání po mimořádném sjezdu i další vyhraněné kritické poznámky sice na čas ustaly, nicméně volební neúspěch dal podnět k dalšímu přeskupování sil uvnitř sociální

⁷⁶² ČÍŽEK, F.: O sociální demokracii. In: *Dnešek*, 13. 6. 1946, s. 190–191, s. 191.

⁷⁶³ AČSSD, f. 71, a. j. 120, Prohlášení krajského výkonného výboru čs. sociální demokracie v Plzni.

⁷⁶⁴ KAPLAN, K.: *Pět kapitol...*, s. 173–174.

demokracie. Hlavní dělicí čarou mezi jednotlivými proudy nadále zůstal vztah ke komunistům.⁷⁶⁵ Kromě fierlingerovské levice a majerovské pravice se počala utvářet skupina středu. Jejím zosobněním se stal Bohumil Laušman, který vzhledem k volebnímu neúspěchu strany a komunistické agresivitě během kampaně, následované arogancí při povolebních vyjednáváních, dospěl k podstatné proměně své politiky.⁷⁶⁶ Laušman a jeho souputníci začali v období po volbách 1946 usilovat o jasné zachování samostatné sociální demokracie. Spolupráce s komunisty se principiálně nezříkali, ale kooperace měla probíhat na principu rovný s rovným. Měli ambici být „*spolehlivým spojovacím tmelem*“⁷⁶⁷ Národní fronty a vyvažovat protichůdné tendence mezi jejími jednotlivými stranami. „*Pravicově trockistická reakční banda ... kuloárních a kabinetních čachrářů, politických šarlatánů a bulvárních křiklounů*“,⁷⁶⁸ jak své bývalé soudruhy označil Jiří Hájek, když s nimi v padesátých letech v rámci kampaně proti „sociáldemokratismu“ účtoval z pozice člena ÚV KSČ, byla ne zcela sourodým proudem. Fierlingerovy kritiky, mezi nimiž hrál důležitou roli i generální tajemník Vilím, nicméně spojovala právě snaha zformovat sociální demokracii do podoby autonomně vystupujícího subjektu.⁷⁶⁹

Když si sociální demokracie vyjasnila, že „*při veškeré vůli k spolupráci musí ... být i vůle k svébytnosti*“,⁷⁷⁰ stál před ní úkol onu znovuobjevenou svébytnost naplnit konkrétním obsahem. Co vlastně mělo být tím typicky „jejím“ socialismem, tedy programem, který by strana dokázala realizovat a veřejnost by prosazená pozitiva vnímala jako její exkluzivní příspěvek k rozvoji republiky, čímž by byla dána rázná odpověď na pochyby o smyslu samotné existence strany? Hledání vlastní identity bylo po volbách 1946 velmi obtížné. Zatímco poválečná KSČ ve srovnání s meziválečným obdobím „zkrotla“, mnohem více akcentovala nacionalismus a prezentovala se jako státotvorná strana, která ani nepřijala žádný stranický program a v zájmu národa se plně ztotožnila s programem vlády, sociální demokraté naopak na

⁷⁶⁵ Dalším možným přístupem k dělení členstva sociální demokracie může být rozdělení na „staré“ a „mladé“, tedy na straníky působící v čelných funkcích v době první republiky a na ty členy, kteří do sociální demokracie vstoupili, či se v ní začali výrazněji angažovat, až po druhé světové válce. I zde je však zásadní otázkou vztah ke komunistům a názor na význam existence samostatné sociální demokracie. „Stará“, kteří po válce nehráli v orgánech strany důležitou roli, se zasazovali o zachování samostatné sociální demokracie, jasně vymezené vůči komunistům. Mezi „mladými“ nebylo v této klíčové věci jasno. Ivan Dérer, jeden ze „starých“, se popisu zápasu dvou koncepcí ve straně věnuje ve svých pamětech. DÉRER, I.: *Antifierlinger I*, s. 26–50.

⁷⁶⁶ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 205–210.

⁷⁶⁷ ČÍŽEK, F.: O sociální demokracii. In: *Dnešek*, 13. 6. 1946, s. 190–191, s. 191.

⁷⁶⁸ HÁJEK, Jiří: *Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1954, s. 157–159.

⁷⁶⁹ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: Československá sociální demokracie, s. 1169–1170.

⁷⁷⁰ HUMLER, F.: O sociální demokracii. In: *Dnešek*, 13. 6. 1946, s. 191–192, s. 191.

společenskou atmosféru po osvobození reagovali radikalismem. Obě strany se k sobě přiblížily, a to do té míry, že „zřetelné odlišení sociálnědemokratických a komunistických tezí k socialistickému vývoji Československa“ bylo, jak konstatuje Christiane Brenner, „často neproveditelné“.⁷⁷¹

Volby jasně ukázaly, že „vstupovat s komunisty na kolbiště, ve kterém byli zvyklí dlouhodobě se pohybovat a kde se hrálo podle jejich pravidel“⁷⁷², není pro sociální demokracii optimální; „Laušmanovo“ znárodnění přes svou radikálnost nepřineslo kýženou odměnu v podobě hlasů voličů. Sociální demokraté si uvědomili, že mnohem širší prostor pro jasné vymezení vůči komunistům jim poskytují jiné sféry působnosti strany, než bylo hospodářství.⁷⁷³ Svou odlišnost mohli sociální demokraté ukazovat například v otázkách způsobu vedení politického boje nebo v kulturní oblasti, školství či právní teorii, kde při práci na nové ústavě aktivně vystupovali zasloužilí členové strany, ústavní právníci Alfréd Meissner a Zdeněk Peška.⁷⁷⁴ Sociální demokraté totiž v těchto okruzích odvozovali svůj postoj od zásad masarykovské humanitní demokracie, což je přirozeně stavělo do blízkosti demokratických stran. Představitelé KSČ takový stav přijímali s nelibostí a vnímali jej jako nebezpečný příznak „maloburžoazního radikalismu“ či „reformismu“.⁷⁷⁵

Odklon sociálních demokratů od linie sledované KSČ lze vyzorovat i z programových prohlášení, vydaných během tří poválečných let. Čím více času od války uplynulo, tím více se tyto dokumenty obsahem i formou odlišovaly od představ komunistů. Při srovnání Zásad politického programu z manifestačního sjezdu v říjnu 1945 se Zásadami přijatými v listopadu 1947 v Brně je patrný posun od primárně hospodářských témat a revoluční rétoriky k oné „nadstavbě“ socialismu, tedy k otázce jeho vztahu k demokracii a právu. V textu schváleném v

⁷⁷¹ BRENNER, Ch.: *Mezi Východem a Západem*, s. 109.

⁷⁷² DOBEŠ, J.: *Socialismus v politické teorii...*, s. 282.

⁷⁷³ V dalších fázích třetí republiky, kdy se napětí uvnitř Národní fronty zvyšovalo, však rozpory přerostly i do hospodářské a sociální oblasti, tak jako v případě krize okolo milionářské dávky v roce 1947. Stejně tak původně blízký pohled sociálních demokratů a komunistů na zemědělskou politiku se od podzimu 1946 začal zásadně rozcházet. Důvodem bylo jednak chování ministra zemědělství Ďuriše, který se sociálními demokraty nekonzultoval své návrhy osnov nových zemědělských zákonů, roli dále hrála i stranicko-konkurenční rovina, neboť komunisté se sociálními demokraty od podzimu 1946 soupeřili o vliv mezi středním rolnictvem. Konflikty vyplývaly i z toho, že zemědělskou politiku strany určoval Majer a další příslušníci pravicového proudu. VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...*, s. 75–76.

⁷⁷⁴ „Na právní zajištění demokratických vymožeností si činila specifický nárok Československá strana národně socialistická,“ takže i v oblasti justice musela sociální demokracie obhajovat smysluplnost vlastní existence, i když tentokrát nikoliv vůči komunistům, jako v případě ekonomické náplně socialismu, nýbrž vzhledem k národním socialistům. KOHOUT, Jaroslav: *Naděje a zklamání: Vzpomínky na třetí republiku*. In: *Na pozvání Masarykova ústavu 2*. Praha, Masarykův ústav AV ČR 2005, s. 97–103, s. 101.

⁷⁷⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...*, s. 74–78.

Brně se tak konstatuje, že sociální demokracie chce „v období změn hospodářského a sociálního řádu tento postup podporovat a urychlovat tím, že bude střežit demokratické myšlení, udržovat a rozšiřovat občanské svobody a demokratická práva, uplatňovat důsledně demokratické zásady a metody, aby se celá soustava vlády a správy stávala dokonalejším výrazem a uskutečněním vůle i opravdového prospěchu lidu“.⁷⁷⁶

Pozvolné emancipační tendence v řadách sociální demokracie podpořilo i povýšené vystupování komunistů během diskuzí o podobě nové vlády. Na základě předvolebních ujednání bylo jasné, že se v ní opět sejdou partneři tvořící Národní frontu, avšak v návaznosti na volební výsledek se měla proměnit její skladba a váha jednotlivých stran. Sociální demokraté vstupovali do rozhovorů o vládě s cílem navýšit počet svých ministerstev ze dvou na tři. Majer na chůzi představenstva navrhl, aby Fierlinger, Tymeš a Vilím, jež stranické vedení pověřilo vyjednáváním, udělali vše pro to, aby vnitro připadlo někomu jinému než komunistům. Sama sociální demokracie se pak podle Majera měla snažit pro sebe získat jedno silné „politické“ ministerstvo, tedy buď vnitro, nebo zemědělství, dále si měla ponechat průmysl a nárokovat si ještě některý „nepolitický“ rezort. Sociální demokraté doufali, že jim komunisté v jejich požadavcích vyjdou vstříc, avšak místo toho se u nich setkali „s přílišnou sebedůvěrou, která je vedla k tomu, že neposuzovali sociální demokracii při sestavování vlády jako socialistického partnera ve vládě, nýbrž jako nejslabší politickou stranu“.⁷⁷⁷ Gottwald sociálnědemokratický návrh odmítl, podrážděně poznamenal, že je jaksi zvláštní, když si nejmenší strana nárokuje nejdůležitější ministerstvo, a nabídl vnitřní obchod a dopravu. Na to zas nechtěli přistoupit sociální demokraté. Vyjednávání nakonec skončilo šest týdnů po volbách ustavením šestadvacetičlenného kabinetu premiéra Gottwalda, v němž sociální demokraty opět zastupovali Fierlinger, Laušman a Majer.⁷⁷⁸ Prvně jmenovaný se stal místopředsedou vlády, druzí dva zůstali v čele ministerstev průmyslu a výživy.⁷⁷⁹

⁷⁷⁶ *Politické programy Československé...*, s. 249–254, dok. č. 84 – 1945, 18. – 21. říjen. Praha. – Zásady politického programu, který přijal XX. manifestační sjezd Československé sociální demokracie. Ibid., s. 257–261, dok. č. 86 – 1947, 14. – 16. listopad. Brno. – Zásady politického programu, který přijal XXI. sjezd Československé sociální demokracie, s. 258–259.

⁷⁷⁷ *Zpráva o činnosti k sjezdu 1947*, s. XXXI.

⁷⁷⁸ Programový dokument nového kabinetu se nazýval *Budovatelský program Gottwaldovy vlády*. Jeho legislativní prioritu představovalo vypracování nové ústavy, v oblasti ekonomické a sociální pak přechod k plánovanému hospodářství ve formě dvouletky. *Budovatelský program Gottwaldovy vlády*. Praha, Ministerstvo informací 1946.

⁷⁷⁹ KAPLAN, K.: *Das verhängnisvolle Bündnis*, s. 84–85. *Únor 1948 očima poražených*, s. 220–230, dok. č. 19 – Zápis o devatenácté schůzce, konané 28. března 1950, s. 223.

Ani komunistická arogance, vnímaná sociálními demokraty stále zřetelněji, však neznamena, že by se snad nějak automaticky sblížovali s ostatními stranami Národní fronty. Kupříkladu na adresu národních socialistů Majer výslovně poznamenal, že nedoporučuje, aby s nimi sociální demokracie jednala o společném postupu, čímž vyjádřil názor nejen svůj, ale celého stranického vedení.⁷⁸⁰ Nekomunisté totiž tehdy ještě nepocítovali potřebu postupovat koordinovaně proti zájmům KSČ. Nadto komunisté dokázali šikovnými kroky svou pozici nejsilnějšího subjektu ještě upevňovat, a to tak, že si to ostatní strany buď ani neuvědomovaly, nebo tomu nepřikládaly zásadní význam. Umný postup komunistů, na jehož konci bylo posílení jejich pozic na úkor partnerů v Národní frontě, se ukázal například v otázce nového uspořádání česko-slovenského poměru. Po volebním neúspěchu komunistů ve východní části republiky využila KSČ společných obav všech českých stran ze slovenského separatismu. Gottwald na adresu Demokratické strany poznamenal, že „*prodělala úplnou metamorfózu a že fakticky uzavřela pakt s ludáky*“.⁷⁸¹ Ostatní české strany vzaly takové obvinění vážně a výsledkem byla takzvaná třetí pražská dohoda z konce června, omezující kompetence slovenských orgánů a jejich podřízení centrální vládě. Slovenští demokraté, kteří na Slovensku nad KSS zvítězili, tak byli zásluhou českých nekomunistických politiků oslabeni, což nijak nezvýšilo potenciál spolupráce.⁷⁸²

Dalším příkladem účelného manévrování, díky němuž KSČ dosáhla svého, a přitom ještě přispěla k zvýšení nedůvěry mezi nekomunistickými stranami, byla volba předsedy Ústavodárného národního shromáždění. V Prozatímním národním shromáždění tuto funkci vykonával národní socialista Josef David, kterého jeho strana nominovala na předsedu nového parlamentu i po volbách. Komunisté proti němu nečekaně postavili vlastního kandidáta, Antonína Zápotockého, předsedu Ústřední rady odborů. Sociálnědemokratičtí poslanci byli před volbou rozděleni. Majer, Beneš a několik dalších se stavělo proti Zápotockému, nakonec se však sociálnědemokratický klub po těžkém jednání se zřetelem k stranické jednotě usnesl, že jako celek podpoří komunistického kandidáta.⁷⁸³ To při celkem 153 hlasech, jimiž v

⁷⁸⁰ KAPLAN, K.: *Das verhängnisvolle Bündnis*, s. 78.

⁷⁸¹ *Pražské dohody...*, s. 75–94, dok. č. 17 – 1946, 12. červen, Praha. – Zápis ze schůze zástupců stran české Národní fronty o vymezení kompetencí mezi ústředními a slovenskými orgány, s. 76.

⁷⁸² DEJMEK, J. – NĚMEČEK, J.: Volby 26. května 1946..., s. 240–241.

⁷⁸³ Svědectví Vojty Beneše o průběhu jednání klubu zaznamenal ve svém deníku Zdeněk Peška: „*Jednalo se asi 2 hodiny. Byla ochota v užší volbě odevzdati prázdné lístky. Nakonec s tím souhlasil i Fierlinger i Laušman. Ale pak přišla zpráva, že přes ujednání lidovci nechtějí ani v první volbě postavit svého kandidáta. Toho využily radikální živly, poukázvalo se na věrolomnost pravice atd. Při hlasování byly 3 hlasy pro Davida, asi 10 nehlasovalo, ostatní pro Zápotockého.*“ Dále si Peška poznamenal, že „*Beneš je tím velmi deprimován, klub nevyhověl ani aby směl odejít při volbě. Dnes ráno už telefonovali z Plzně, proč hlasoval pro Zápotockého, chtěli*

třísetčlenném parlamentu dohromady disponovaly KSČ, KSS a česká a slovenská sociální demokracie, znamenalo, že předsedou byl zvolen Zápotocký.⁷⁸⁴

Hlasování sociálnědemokratických poslanců nepotěšilo většinu běžných členů strany, kteří si opět uvědomili, že jejich představy se často neshodují s postupem vedení. Zdeněk Peška si do deníku poznamenal svědectví Václava Chába, redaktora legionářské tiskoviny Národní osvobození, který mu den po zvolení Zápotockého řekl, „že mu chodí do redakce sociální demokraté a pláčou, že strana včera hlasovala pro Zápotockého“.⁷⁸⁵ Národní socialisté postup sociálnědemokratického poslaneckého klubu chápali jako zradu demokratické politiky.⁷⁸⁶ Vzhledem k rozuzlení celé kauzy však byl takový odsudek poněkud licoměrný. O měsíc později se totiž Zápotocký po dohodě komunistů s národními socialisty funkce vzdal a předsedou se 18. července skutečně stal David. Sociální demokraté již po několikáté vypadali jako hlupáci. Zvolili obdobný postup jako při výběru předsedy prozatímního parlamentu na podzim 1945. A stejně jako tehdy, i nyní po obdobném průběhu dospěli k obdobnému výsledku. Epizoda s volbou předsedy Ústavodárného národního shromáždění tak měla na vztahy demokratických socialistických stran negativní dopad.⁷⁸⁷

Atmosféru, která byla pro politickou scénu charakteristická od komunistického triumfu v květnových volbách, pěkně popisuje Marie Buzková v dopise bankéři Kurtu Epsteinovi z 29. července 1946. Majerova sekretářka a tehdy i „důvěrná přítelkyně“ vylíčila jeho spolupracovníkovi, toho času dlícímu v Londýně, náladu v Československu takto: „*Tady se člověk stále dovídá o nějakém tom lidově-demokratickém teroru členů kompartaje, každou chvíli si sem někdo přijde stěžovat a lidé si stále ještě myslí, že hvězdářská legitimace otvírá brány ráje. Bohužel, ještě je to na mnoha místech smutná skutečnost a člověku se točí hlava nad nesnadností srazit jim hřebínek z rozpálených hlav, které, bohužel, ještě nezchladly. Lidé snad stále ještě nechápou, pokud to sami co nejméně nepocítí na vlastní kůži, komu že to dali moc do rukou, a je jim velmi nepříjemné, když jim to někdo připomene. Na venek a pro cizinu*

by, aby do všech důsledků pro Davida.“ ABS, f. 310 – Sekretariát Velitelství Státní bezpečnosti, sign. 310–71–6 – Sociálnědemokratická strana (1945–46), Opis deníku prof. dr. Zdeňka Pešky z let 1945–46, zápis z 19. 6. 1946.

⁷⁸⁴ HORÁK, P.: Bohumil Laušman, s. 207. A. Zápotocký předsedou sněmovny. In: *Svobodné noviny*, 20. 6. 1946, s. 2.

⁷⁸⁵ ABS, f. 310, sign. 310–71–6, Opis deníku prof. dr. Zdeňka Pešky z let 1945–46, zápis z 19. 6. 1946.

⁷⁸⁶ Drtina vnímal Zápotockého kandidaturu jako prostředek, jímž komunisté chtěli oslabit ambice národních socialistů na páté ministerské křeslo, které dávali najevo při povolebním jednání o novém kabinetu. Dále Drtina upozorňoval i na symbolickou rovinu Zápotockého angažmá ve funkci předsedy parlamentu. KSČ totiž docílila toho, že Beneš po svém zvolení skládal prezidentský slib do rukou komunisty. KOCIAN, Jiří: *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948: Organizace, program, politika*. Brno, Doplněk 2002., s. 113.

⁷⁸⁷ HORÁK, P.: Bohumil Laušman, s. 208. Josef David předsedou ÚNS. In: *Svobodné noviny*, 19. 7. 1946, s. 1.

se křičí o jednotě, která vládne mezi stranami, ale nejraději by každého, kdo se jim postaví, uškrtili.“⁷⁸⁸

Události následujících měsíců, jako například stále patrnější využívání Sboru národní bezpečnosti coby nástroje k prosazení komunistických záměrů či v lednu 1947 Gottwaldem vyhlášený cíl získat v příštích volbách většinu národa, pak klid do sociálnědemokratických řad zcela jistě nepřinesly. Naopak, nabádaly k permanentní ostražitosti. Ta část sociální demokracie, která usilovala o přístup ke KSČ na principu já pán, ty pán, stále upozorňovala na nezdravou přichylnost fierlingerovské levice ke komunistům. Vilím s Majerem se nevzdali myšlenky na výměnu předsedy strany, a naopak fierlingerovci se neúspěšně pokusili o nahrazení Vilíma ve funkci generálního tajemníka Vojtou Erbanem.⁷⁸⁹

Přestože od závěru roku 1946 ubývalo na adresu sociálních demokratů výtek od národních socialistů, spolu s tím, jak přibývaly komunistické útoky, škorpení dvou stran demokratického socialismu zcela neutichlo. Nejčastěji mělo podobu vzájemného osočování ve stranickém tisku. Národní socialisté dále zpochybňovali samostatnost sociálních demokratů, i když od voleb již diferencovali mezi vnitrostranickými proudy. Snažili se oslovovat členskou základnu, kterou na rozdíl od čelných představitelů považovali za kritičtěji naladěnou vůči KSČ. „*Stáří dobří naši soudruzi! Ptejte se těch svých v Praze, kam směřují a co vlastně chtějí!*“, obracela se národněsocialistická publicistika na řadové sociální demokraty a přesvědčovala je, že Fierlingerem ovládané vedení se odklání od politického odkazu prvorepublikových vůdců a „*kope příkopy, místo aby stavělo mosty*“.⁷⁹⁰ Sociálnědemokratické ministry tak národněsocialistický tisk například označil za „*poslušné souběžníky*“ komunistů, zatímco členům poslaneckého klubu alespoň přiznal, že občas dovedou „*mluvit a hlasovat samostatněji*“. Právo lidu si takové „*impertinence a sprostoty*“ nenechalo líbit a žádalo omluvu přímo od stranických špiček Zenkla a Davida.⁷⁹¹ Dále konstatovalo, že národní socialisté „*soptí přímo vztekem a uchylují se ke zkrucování pravdy*“, protože se obávají rostoucího vlivu sociální demokracie ve společnosti a svými útoky se snaží „*zastřít názorové zmatky a rozvrat ve vlastní straně*“.⁷⁹²

⁷⁸⁸ ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Epstein Kurt – fotokopie dopisu z 29. 7. 1946.

⁷⁸⁹ KAPLAN, K.: *Pět kapitol...*, s. 173–174.

⁷⁹⁰ KLÁTIL, František: Co chtějí?. In: *Svobodné slovo*, 27. 3. 1947.

⁷⁹¹ Zenkl a David mají slovo!. In: *Právo lidu*, 18. 1. 1947.

⁷⁹² Lid prohlédl národně socialistickou demagogii. In: *Právo lidu*, 19. 1. 1947, s. 2.

Prohlásit sociálnědemokratické vedení za unisono prokomunistické, když jej tvořily tak rozdílné politické figury jako Fierlinger a Majer, bylo od národních socialistů účelově zjednodušující. Přesto se nedá říct, že by jejich kritika neměla oporu v realitě. Celá pravda byla taková, že zatímco na krajské, okresní a místní úrovni docházelo ke konfliktům mezi komunisty a sociálními demokraty už před volbami a v jednotlivých výborech Ústavodárného národního shromáždění pak záhy po ustavení parlamentu, na nejvyšší úrovni byla situace přece jen jiná. Při zásadních jednáních a hlasováních na půdě vrcholných státních institucí totiž dlouho platilo, že komunisté se mohli na podporu sociálních demokratů spolehnout. To se však mělo od půlky roku 1947 změnit.⁷⁹³

⁷⁹³ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...*, s. 65.

18. „*Kravál*“ kolem Marshallova plánu

Václav Majer přivítal nový rok v Horní Úpě, ve společnosti Ladislava Feierabenda a jeho rodiny, Františka Němce a Blažeje Vilíma. Zima byla tehdy sice krutá, nejtužší za několik desítek let, avšak pobyt na horách se podle Feierabendových vzpomínek vydařil a zúčastnění si pěkně odpočinuli. Zážitek z dovolené tak pokazil akorát úraz Feierabendovy dcery Hany, která si na lyžích zlomila kotník. Není pravděpodobné, že by pánové za dlouhých krkonošských večerů vůbec neprobírali politiku. Nicméně označovat přátelské diskuze vedené v hotelu Na vyhlídce za „porady“ či „tajné schůzky“, jak učinil později Vojta Erban, by bylo poněkud přepjaté.⁷⁹⁴

Aniž to mohli čtyři klábosící čeští politici na přelomu prosince a ledna tušit, vstupovali do roku, který se z hlediska globálního poválečného vývoje ukázal být zlomovým. Napětí mezi velmocemi se sice objevovalo už v závěru války, ale až do zimy 1946/1947 se dařilo spory tlumit. Po vyhocení, jaké představoval třeba Stalinův projev před volbami do Nejvyššího sovětu v únoru 1946, v němž označil budoucí válku za nevyhnutelnou, nebo březnová Churchillova řeč o „železné oponě“, následovalo vždy určité uklidnění, tedy například letní mírová konference v Paříži, při níž oboustranné ústupky otevřely cestu k pozdějšímu podpisu mírových smluv s válečnými spojenci Německa. Prostor i vůle k hledání kompromisu však byly stále menší, velmocenské vztahy nabyly ryze konfrontačního charakteru a v roce 1947 nastoupily cestu k studené válce a faktickému rozdělení Evropy na dva bloky.⁷⁹⁵

Zejména z Laušmanovy iniciativy se sociální demokraté s novým rokem pomalu začali chystat na další volby. Vnitrostranické přípravy se nerozbíhaly lehce, protože plnému rozvinutí spolupráce mezi aktivním Laušmanem a generálním tajemníkem Vilímem, do jehož kompetence organizační záležitosti spadaly, prozatím bránila přetrvávající nedůvěra.⁷⁹⁶ Majer se k upevňování pozic sociální demokracie snažil přispívat svými četnými cestami po republice. Účastnil se spousty veřejných akcí, v projevech hovořil o aktuálních vnitropolitických tématech i otázkách, které spadaly do působnosti ministerstva výživy, tedy zejména o organizačním uspořádání znárodněného potravinářského průmyslu, problematice výkupu zemědělské

⁷⁹⁴ FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky III*, s. 322. ABS, svazek č. 12402/334–I, Zápis o výpovědi V. Erbana ve věci informátorské sítě soc. dem. strany z 19. 12. 1950.

⁷⁹⁵ VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ*, s. 66–72. SMETANA, Vít – KOCIAN, Jiří: Květnové volby 1946 a jejich domáci i mezinárodněpolitické důsledky. Slovo úvodem. In: KOCIAN, Jiří – SMETANA, Vít a kol.: *Květnové volby 1946 – volby osudové?: Československo před bouří*. Praha, Euroslavica 2014, s. 9–21, s. 16–17.

⁷⁹⁶ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 214–215.

produkce a distribuci potravin. Snažil se posilovat postavení sociální demokracie mezi rolníky.⁷⁹⁷ Protože v půlce roku své působení na československém území oficiálně končila UNRRA, věnoval se Majer v řadě projevů hodnocení její činnosti a odmítal hlasy, bagatelizující její zásluhy o poválečnou obnovu tuzemského hospodářství.⁷⁹⁸ V perspektivě podzimního stranického sjezdu byla první polovina roku 1947 rovněž časem konání krajských sjezdů a dalších stranických akcí. Na mnoha z nich Majer vystupoval, aby svými slovy povzbudil soudruhy v práci pro stranu a ujistil je, že směřování republiky k socialismu závisí na silné sociální demokracii, která za všech okolností důsledně hájí svobodu a právní řád a nedopustí vytváření konfrontačních „bloků“ a „protibloků“ uvnitř Národní fronty.⁷⁹⁹ Na adresu komunistů poznamenal, že si „*zvykli vnucovati [svou] vůli druhým stranám Národní fronty, s čímž druhé strany nechtějí naprosto souhlasiti*“, a sociální demokraté si nenechají nic diktovat.⁸⁰⁰

Zásadní mezinárodněpolitickou otázkou pozdního jara a léta 1947, která rozhodla o dalším osudu celého kontinentu, a tedy i politickém a hospodářském vývoji Československa, představoval takzvaný Marshallův plán. Program evropské obnovy, jak zněl oficiální název hospodářské pomoci starému kontinentu, oznámil americký ministr zahraničí George Marshall 5. června v projevu na Harvardově univerzitě. Marshallova nabídka, slovy prezidenta Trumana „*druhá půlka jednoho ořechu*“,⁸⁰¹ definovala v ekonomické oblasti obrysy nové, aktivnější politiky, kterou hodlal Washington na mezinárodní scéně provozovat a již v ideologické rovině načrtla o čtvrt roku dříve prezidentova doktrína.⁸⁰²

⁷⁹⁷ Ministr výživy o znárodněném potravinářském průmyslu. In: *Svobodné noviny*, 4. 2. 1947, s. 6. Ziskáváme důvěru lidu. In: *Právo lidu*, 25. 2. 1947. Ministr s. Majer mezi chmelaři. In: *Právo lidu*, 16. 3. 1947.

⁷⁹⁸ Přílet gen. ředitele UNRRA do Prahy. In: *Právo lidu*, 22. 4. 1947. Nikdo nemusí mít starost o naši výživu. In: *Lidová demokracie*, 21. 6. 1947, s. 2. Ministr s. Majer zhodnotil činnost UNRRA. In: *Právo lidu*, 2. 7. 1947.

⁷⁹⁹ Kladno vyslechlo představitele strany. In: *Právo lidu*, 28. 1. 1947. Podivná koalice uvnitř Národní fronty. In: *Právo lidu*, 30. 3. 1947. Věrní ideálům socialismu a demokracie. In: *Právo lidu*, 13. 5. 1947, s. 2. Pravda musí zvítězit nad agitací a demagogií. In: *Právo lidu*, 1. 6. 1947.

⁸⁰⁰ ABS, f. 2M – Odbor politického zpravodajství MV, sign. 2M–13354, Zpráva o veřejném projevu obchodníků a řemeslníků čs. soc. demokracie v Lidovém domě, 17. 3. 1947.

⁸⁰¹ LUŇÁK, Petr: *Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Praha, Libri 1997, s. 81.

⁸⁰² Trumanova doktrína byla představena v projevu na půdě Kongresu 12. března 1947, v reakci na posilování sovětské pozice v strategicky významné oblasti východního Středomoří. Finančně i materiálně vyčerpaná Británie nebyla dále schopna podporovat řeckou vládu v boji proti tamním komunistům a nebezpečí pronikání sovětského vlivu čelilo i Turecko. Proto prezident Truman požádal Kongres o schválení konkrétní peněžní pomoci ve výši 400 milionů dolarů Athénám a Ankaře, a zároveň formuloval obecnější politiku aktivní podpory, jíž se ze strany Washingtonu mělo dostávat zemím, ohrožovaným komunistickým nebezpečím. Spojené státy tak Trumanovými ústy přijaly závazek k obraně demokracie vždy a všude. Reálně se však jejich rozhodnutí vždy řídilo geostrategickými ohledy, které byly v případě Řecka a Turecka nabíledni. DURMAN, K.: *Popely ještě žhavé*, s. 179–181. LUŇÁK, P.: *Západ*, s. 72–74.

Spojené státy vnímaly společenskou deziluzi a katastrofální stav, v němž se nacházela evropská ekonomika dva roky po válce; denní přídělky potravin se místy snížily k 1 000 kaloriím, Německo v podstatě nemělo fungující měnu a jako směnná jednotka sloužily cigarety, zprávy humanitárních organizací o situaci v některých východních oblastech kontinentu obsahovaly zmínky o kanibalismu a informovaly o případech, kdy jednoroční děti vážily tři kilogramy. Vše ještě zhoršilo počasí, neboť po mrazivé zimě Evropu od června sužovalo nejparnější a nejsušší léto za celou dobu, co se o měření teploty vedou písemné záznamy. Američané sice od konce války na základě bilaterálních dohod vynaložili na půjčky jednotlivým státům mnoho miliard dolarů, takový přístup se však neosvědčoval. Půjčky totiž jednak měly nerealisticky tvrdé podmínky, jednak posloužily jen na záplatování děr a zaplacení nejnnutnějšího zboží, nikoliv k dlouhodobým investicím. Evropské země potřebovaly dolary na nákup amerických výrobků a surovin, nedisponovaly ale ničím, co by mohly vnějšímu světu prodávat. Dolarová krize se zvětšovala a nebezpečí ekonomického a společenského rozvratu, který otevře cestu politickému radikalismu, nebylo malé. Plán obnovy měl takovému scénáři zamezit. Jeho cílem, jak jej definoval sám Marshall, bylo „rozetnout začarovaný kruh a obnovit důvěru Evropanů v hospodářskou budoucnost jejich zemí a Evropy jako celku“.

Ke splnění vytyčeného úkolu mělo dojít pomocí změny dosavadní praxe. Podle Marshallových návrhů se nemělo jednat o pomoc jednotlivým zemím, ale celé Evropě, jejíž státy budou spolupracovat. Základní podmínkou plánu totiž bylo, že se Evropané mezi sebou domluví, o jaký konkrétní druh pomoci budou mít zájem, a předloží společné návrhy. Američané poté poskytnou peníze a realizace dohodnutých projektů bude v rukou Evropanů. Dále platilo, že finanční podpora – na níž Spojené státy od vyhlášení plánu do konce roku 1952 vynaložily 13 miliard dolarů –, bude rozprostřena do období několika let, takže se stane základem strategického programu obnovy a růstu, nikoliv jen krizovou výpomocí.⁸⁰³

Marshallova nabídka byla adresována všem evropským zemím bez rozdílu, což ve východní části kontinentu vyvolalo určitý zmatek.⁸⁰⁴ Sověti se nejprve rozhodli přijmout pozvání Britů a Francouzů na předběžné jednání ministrů zahraničí. Vjačeslav Molotov se na přelomu června

⁸⁰³ JUDT, T.: *Poválečná Evropa*, s. 86–92.

⁸⁰⁴ Nabídka hospodářské pomoci adresovaná nikoliv čistě jen západní Evropě, ale všem zemím kontinentu byla dána silným vlivem univerzalistické tradice americké politiky, a ovšem i vědomím voličského potenciálu amerických občanů polského či československého původu. SMETANA, Vít: Pod křídla Sovětů: Mohlo se Československo vyhnout „sklouznutí“ za železnou oponu?. In: *Soudobé dějiny*, 15, 2 (2008), s. 274–302, s. 296–297.

a července v Paříži sešel se svými protějšky Ernestem Bevinem a Georgesem Bidaultem a přednesl jim dvě hlavní výhrady k americkému návrhu. Jednak kritizoval požadavek, aby potenciální příjemci pomoci nejprve zveřejnili detailní informace o stavu svého hospodářství, který označil za porušení suverenity jednotlivých zemí. Dále protestoval proti zapojení Německa s poukazem na to, že pomoc by měla být poskytována obětem, nikoliv agresorovi. Po četných telefonických konzultacích se Stalinem nakonec Molotov odmítl sdělit požadované makroekonomické údaje a spolu s osmdesáti devíti národohospodářskými odborníky, tvořícími sovětskou delegaci, pařížskou konferenci 2. června demonstrativně opustil.⁸⁰⁵

Změna sovětského postoje z předběžně souhlasného v rozhodně zamítavý vedla k revizi původně jednoznačně pozitivního československého stanoviska. Výhodnost rozsáhlé americké nabídky hospodářské pomoci přitom byla nesporná. Exportní československá ekonomika, z níž zhruba 80 % zahraničního obchodu mířilo západním směrem, naléhavě potřebovala k využití všech svých kapacit úvěry na investice i nákup nezbytných surovin a devizy jí zoufale chyběly. Komunisté dobře znali stav domácího hospodářství a hrozící problémy, jako například snižování životní úrovně, rozhodně nebyly v jejich zájmu. Proti participaci na Marshallově plánu se tak zprvu nestavěli ani oni. Ministr informací Václav Kopecký kupříkladu na schůzi vlády 24. června řekl, že „*vidí v Marshallově plánu útěk od Trumanovy doktríny*“.⁸⁰⁶ Majer ze své pozice zodpovědného ministra výživy velmi silně vnímal i načasování nabídky – přišla ve chvíli, kdy končily dodávky Unrry a území republiky postihlo katastrofální sucho. Není divu, že v Marshallově plánu viděl „*záchranu jako z nebe seslanou*“.⁸⁰⁷ Vláda britsko-francouzské pozvání do Paříže bez problémů přijala na schůzi 4. července. Důležité bylo, že rozhodnutí definitivně potvrdilo předsednictvo vlády i o tři dny později, kdy už bylo obeznámeno se sovětskou nótou, vysvětlující důvody Molotovova odchodu z pařížských velmocenských předporad. Československé rozhodnutí tak bylo všeobecně kvitováno jako důkaz, že stát, který jinak v zahraničních otázkách zásadně podporuje sovětská stanoviska, je přesto schopen provádět samostatnou zahraniční politiku, a zároveň signál, že Sovětský svaz je ochoten takovou politiku i u svých nejbližších spojenců tolerovat.⁸⁰⁸

⁸⁰⁵ DURMAN, K.: *Popely ještě žhavé*, s. 181–184. LUŇÁK, P.: *Západ*, s. 81–82.

⁸⁰⁶ *ČSR a SSSR 1945–1948: Dokumenty mezivládních jednání*. KAPLAN, Karel – ŠPIRITOVÁ, Alexandra (eds.). Brno, Doplněk, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997, s. 347–349, dok. č. 154 – 1947, 24. červen, Praha. – Zápis o tajné části 93. schůze třetí československé vlády jednající o nabídce státního tajemníka USA G. C. Marshalla na hospodářskou pomoc Evropě, s. 348.

⁸⁰⁷ Co vím o Marshallově plánu. In: FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky III*. Brno, Atlantis 1996. Příloha 3/10, s. 468–472, s. 468.

⁸⁰⁸ TŮMA, Oldřich: Československo a Marshallův plán. 60 let od odmítnutí americké finanční pomoci. In: FAJMON, Hynek – BALÍK, Stanislav – HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objekty: Historické a politologické*

Rychle se však ukázalo, že uvedená interpretace není namístě a československá suverenita je ve skutečnosti vepší. Pařížské konferenci o distribuci americké pomoci, která měla začít 12. července, totiž předcházela cesta premiéra Gottwalda a ministrů Masaryka a Drtiny do Moskvy. Audience u Stalina proběhla v noci z 9. na 10. července. Rozhovor plynul „*velmi klidně a uměřeně, bez zjevného vzrušení*“. Překvapení Drtina s Masarykem – a ne zas tak překvapený Gottwald, který předtím bez vědomí kolegů jednal se Stalinem separátně –, si z generalissimových úst vyslechli, že československá účast v Paříži je pro Sověty nepřijatelná. Nechtějí-li snad Čechoslováci ohrozit přátelství s Moskvou a „*spolupůsobit při akci na izolaci Sovětského svazu*“, musí své rozhodnutí o vyslání delegace na pařížskou konferenci zrušit. Masaryk s Drtinou opatrně argumentovali, že Marshallův plán jako takový podle nich není zaměřen proti Sovětskému svazu a případná československá participace už vůbec ne. Dále konstatovali, že vzhledem k předcházejícímu jednohlasně kladnému postoji vlády uvádí sovětský požadavek Prahu do obtížné pozice, a pokud nemá Československo úplně ztratit tvář, bylo by snad vhodnější, kdyby delegace do Paříže přijela a jednání hned po zahájení opustila. Stalin si vyřčených připomínek nevšímal. Nad mapou Evropy hostům z Prahy připomněl jejich překerní bezpečnostní situaci a tužkou nakreslil, kudy jim v případě útoku z Německa, které se díky americké pomoci zotaví, přijde Rudá armáda na pomoc. Živení fobie z německé revanše na Čechoslováky fungovalo.⁸⁰⁹ Rozhovor na téma Marshallova plánu uzavřel Stalin poznámkou, že čím dříve Československo účast odvolá, tím lépe. Ještě v noci tak Gottwald s Masarykem a Drtinou odeslali do Prahy telegram, v němž vyzývali kolegy z kabinetu, aby se co nejdříve sešli a rozhodli o zrušení účasti na pařížské konferenci.⁸¹⁰

pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, s. 123–130, s. 123–125. *ČSR a SSSR 1945–1948*, s. 360–362, dok. č. 158 – 1947, 4. červenec, Praha. – Část zápisu 95. schůze třetí československé vlády NF o pozvání na pařížskou konferenci o Marshallově plánu. *Ibid.*, s. 362–363, dok. č. 159 – 1947, 6. červenec, Praha. – Soudobý překlad memoranda sovětské vlády vysvětlujícího příčiny odchodu sovětského ministra V. Molotova z porad o Marshallově plánu v Paříži.

⁸⁰⁹ Panický strach z germánské agrese prostupoval celou společností. V průzkumu veřejného mínění z poloviny roku 1947 na otázku „*Mohou se Němci stát mírumilovným demokratickým národem?*“ odpověděla kladně pouze 2 % Čechů a Slováků – ve srovnání s 23 % Britů, 22 % Američanů a 20 % Kanadánů. Z národů, které zažily nacistickou okupaci, bylo ve věci potenciálního demokratického vývoje německé společnosti optimistických 14 % Nizozemců a 10 % Francouzů. „*Pokusí se v budoucnu Německo rozpoutat novou válku?*“, zněla další otázka a kladně na ni odpovědělo 81 % Čechoslováků. V Americe, Británii, Kanadě, Nizozemsku a Francii se v obdobných anketách podíl kladných odpovědí pohyboval v rozmezí 43–63 %. LUKES, Igor: *Československo nad propastí: Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948*. Praha, Prostor 2014, s. 232.

⁸¹⁰ DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 2., Rok 1948 – Únor 1948*. Praha, Melantrich 1992., s. 327–336. *ČSR a SSSR 1945–1948*, s. 363–369, dok. č. 160 – 1947, 9.–10. červenec, Moskva. – Záznam o jednání československé delegace v Moskvě a telegram K. Gottwalda, J. Masaryka a P. Drtiny prezidentu E. Benešovi, V. Širokému a V. Clementisovi o výsledku jednání se Stalinem o Marshallově plánu.

Vydat v plen přátelství se Sověty samozřejmě Čechoslováci neměli ani v nejmenším v úmyslu, takže kabinet 10. července neřešil, zda účast v Paříži odvolat, či nikoliv. Názor, že sovětskému přání je třeba vyhovět, zastávali všichni přítomní ministři. Někteří nepřítomní však projevíli nesouhlas a učinili pokus kolegy v Praze o svém postoji zpravit. To byl případ především Václava Majera.⁸¹¹ Ministr výživy byl od 7. července mimo republiku, neboť coby československý delegát na mezinárodní obilní konferenci v Paříži sváděl „zápas proti hladu a za spravedlivý a stále větší, dostačující krajíc chleba pro všechny občany“.⁸¹² Když se Majer dozvěděl o chystané zvláštní schůzi vlády a o důvodu jejího svolání, rozhodl se do Prahy poslat telegram. Protestoval v něm proti revokaci vládního usnesení ze 4. července a poukazoval na negativní hospodářské a mezinárodněpolitické důsledky, které by takový krok měl. Majerova zpráva byla snad příliš ostrá, a tak velvyslanec ve Francii Jindřich Nosek v textu „opravil dvě tři věty, které se mu zdály ne dost diplomatické“.⁸¹³ Poté Majer telegram 10. července dopoledne, tedy ještě před začátkem zasedání, nechal odeslat do Prahy dvěma náměstkům předsedy vlády – komunistovi Viliamu Širokému, jenž řídil schůzi místo nepřítomného Gottwalda, a stranickému šéfovi Fierlingerovi. Ti však ostatní účastníky mimořádného zasedání vlády o vzkazu ministra výživy neinformovali, takže Majer jednání neovlivnil ani zprostředkovaně. Stejný osud potkal i Laušmanův telegram z dovolené ve Vysokém Mýtě, v němž „odmítl jako ministr průmyslu odpovědnost, kdyby se původní rozhodnutí vlády o pařížské konferenci změnilo“.⁸¹⁴

Kabinet rokoval od brzkého odpoledne do večera. Nejprve byl kritizován nepřítomný Masaryk, který údajně nepochopil sovětské memorandum k Molotovově odjezdu z Paříže, a proto nese vinu za šlamastyku, do níž se vláda dostala. Většinu schůze zabralo jednání o tom, jakými argumenty vysvětlit veřejnosti změnu vládního stanoviska. Podle komunistických návrhů mělo komuniké působit, jako kdyby ministerská rada k názorové piruetě dospěla spontánně. Naopak většina demokratů žádala, aby v prohlášení bylo decentně, ale přece jen jasně poukázáno na souvislost se sovětským postojem a změna byla vysvětlena ohledem na československo-sovětskou spojeneckou smlouvu. Na konci rozhořčené debaty pak bylo odsouhlaseno komuniké ve znění bližším návrhům nekomunistických ministrů. O odvolání československé účasti na

⁸¹¹ Na mimořádné schůzi chybělo celkem osm členů vlády. Kromě Majera a moskevského tria absentovali ještě Šrámek, Rípka, Laušman a Hála. *Únor 1948 očima poražených*, s. 160–168, dok. č. 13 – Zápis o třinácté schůzce, konané 31. ledna 1950, s. 166.

⁸¹² Po sedmi letech.... In: *Právo lidu*, 20. 8. 1947. Boj ministrů a rolníků proti hladu. In: *Právo lidu*, 8. 7. 1947.

⁸¹³ *Únor 1948 očima poražených*, s. 34–45, dok. č. 2 – Zápis o druhé schůzce, konané 8. listopadu 1949, s. 39.

⁸¹⁴ *Ibid.*, s. 160–168, dok. č. 13 – Zápis o třinácté schůzce, konané 31. ledna 1950, s. 167.

konferenci v Paříži byli následně osobně vyrozuměni britský a francouzský velvyslanec a telefonicky do Moskvy Gottwald.⁸¹⁵

Z vládního čelem vzad byl Majer velmi zklamán: „*Četl jsem toto slovní harakiri s úžasem, s bolestí a se smutkem. To je konec československé nezávislosti i svobody, říkal jsem sám sobě i svým přátelům,*“, vzpomínal o dvacet let později na pocity, které v něm vládní komuniké vyvolalo, a pokračoval: „*Sovětský brutální zásah do rozhodování československé vlády byl i hrubým zásahem do československé státní suverenity. Rozbil napadřil iluzi o československé nezávislosti a iluzi o takzvaném československo-sovětském přátelství.*“⁸¹⁶ Nočním rozhovorem v Kremlu se vláda zabývala i na své mimořádné schůzi 15. července, tentokrát již za přítomnosti Majera i navrátilců z Moskvy. Gottwald si pochvaloval výsledek jednání a poukazoval na Stalinův příslib dodávky pšenice a krmného obilí, který delegace v Moskvě získala jako dílčí „náplast“ na ztracenou příležitost. Majer žádal upřesnění rozsahu kontingentu a sdělení termínu, v němž bude doručen. Poté se ještě vrátil k odmítnutí pozvání na poradu o Marshallově plánu. Referoval ostatním ministrům, že vládní komuniké „*působilo v Paříži jako bomba*“ a mezi účastníky světové obilní konference převládl názor, že se Československo „*podrobilo určitému nátlaku*“. Závěrem konstatoval, že kabinet udělal chybu a on „*považuje za svoji povinnost, aby to vládě řekl*“. Svým komentářem však žádnou diskuzi nevyvolal a nikdo další se k jeho kritice nepřipojil. Rozprava spěla ke konci a trapnou kapitolu československé (ne)účasti na Marshallově plánu ministři uzavřeli přijetím usnesení o výsledcích jednání v Moskvě. V něm pověřili Gottwalda, aby Stalinovi poděkoval „*za porozumění a velkorysé rozhodnutí, kterým bylo zahájeno nové údobí v hospodářských a obchodních stycích mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik.*“⁸¹⁷

„*Když jsem se vrátil z Paříže domů, byl mezi mnou a Fierlingerem kravál,*“⁸¹⁸ popsal Majer, jak se jeho kritika vládního rozhodnutí promítla do vnitrostranického provozu. Fierlinger na schůzi sociálnědemokratického představenstva navrhol udělit Majerovi důtku a žádal, aby odvolal svůj pařížský telegram. Předseda však nepochodil a představenstvo vzalo Majerův

⁸¹⁵ TŮMA, O.: Československo a Marshallův plán, s. 127. *ČSR a SSSR 1945–1948*, s. 369–388, dok. č. 161 – 1947, 10. červenec, Praha. – Zápis 96. mimořádné schůze československé vlády o účasti Československa na pařížské konferenci o Marshallově plánu.

⁸¹⁶ Co vím o Marshallově plánu, s. 470–471.

⁸¹⁷ *ČSR a SSSR 1945–1948*, s. 388–394, dok. č. 162 – 1947, 15. červenec, Praha. – Zápis tajné části 97. mimořádné schůze vlády o jednání československé delegace v Moskvě.

⁸¹⁸ *Únor 1948 očima poražených*, s. 34–45, dok. č. 2 – Zápis o druhé schůzce, konané 8. listopadu 1949, s. 40.

postup na vědomí.⁸¹⁹ Onen „kravál“ měl své limity. Především se omezoval na neveřejné schůze vládních politiků či stranických špiček, a běžný občan tak neměl ani příležitost vůbec zaznamenat, že ve vedení státu možná nepanuje v extrémně důležitých otázkách takový soulad, jak je prezentováno navenek.⁸²⁰ Sociálnědemokratický tisk své čtenáře s Majerovými názory neseznámil. Pouze litoval, že se Evropa rozděluje, a opakoval v té době již neudržitelné zahraničněpolitické stanovisko o Československu jako státu, který se přátelí rovnoměrně se Západem i Východem.⁸²¹

S delším časovým odstupem chápal Majer odmítnutí Marshallova plánu jako krok, jímž Československo překročilo Rubikon. Když jej přítel Feierabend při sepisování paměti požádal o reflexi událostí července 1947, Majer mu v únoru 1968 mimo jiné napsal: „*Je možné, že tehdy, a snad jedině tehdy, a nikoliv až v únoru 1948, udeřila osudová hodina, kdy snad ještě bylo možno zachránit československou svobodu a nezávislost. Nevím! Víme, k čemu došlo, když vláda sovětskému diktátu povolila, ale nemůžeme vědět, co by se stalo, kdyby tehdy vláda sovětský diktát odmítla.*“⁸²² Majer svůj dopis v marylandském exilu napsal ve stejné době, kdy Karel Kaplan v „pražskojarním“ Československu popsal přelomovou kvalitativní změnu na poválečné cestě republiky k socialismu, plynoucí z vyostření mezinárodní situace v souvislosti s Marshallovým plánem, a vyslovil přesvědčení, že „*kořeny Února tkví v polovině roku 1947*“.⁸²³ Podobným směrem se o další čtyři dekády později obraceli i reprezentanti dalších generací tuzemských historiků. Když Oldřich Tůma a Vít Smetana uvažovali, zda českoslovenští nekomunisté vůbec kdy měli reálnou možnost pokusit se s alespoň nějakou

⁸¹⁹ Co vím o Marshallově plánu, s. 471.

⁸²⁰ Když Majer později čelil otázce, proč po návratu z Paříže neformuloval výtky veřejně, ne úplně přesvědčivě se bránil, že veřejný protest by tehdy „*narušil společný postup nekomunistických stran*“ a pomohl by jen komunistům. Ibid.

⁸²¹ KAPLAN, K.: *Das verhängnisvolle Bündnis*, s. 110.

⁸²² Co vím o Marshallově plánu, s. 471. Výčet „egyptských ran“, jež by – viděno ideologickou optikou zakladatelského období poúnorového režimu – na Československo udeřily v případě přijetí Marshallova plánu, poskytl v raně padesátých letech Fierlinger: „*Každý soudný občan tohoto státu dovede si dnes představit, v jaké situaci by dnes Československo bylo, kdyby bylo v létě 1947 přijalo Marshallův plán. Nejen by dnes neslo všechny tragické následky Marshallova plánu a byla by dnes u nás znovu nezaměstnanost a náš velký průmysl by přešel do rukou Američanů. Ale především Československo bylo by též členem Atlantického bloku a bylo by nuceno zúčastnit se s expediční armádou bojů proti Korejcům. Naši vojáci a naši ‚dobrovolníci‘ by tam prolévali krev za zájmy amerických trustů a monopolů. A v dalším vývoji, měl-li by jít v duchu přání amerických imperialistů, by Československo bylo znovu zbaveno své svobody a samostatnosti, znovu by se stalo předmětem nějakého ‚kuhhandlu‘ mezi americkým imperialismem a nacionalistickým Německem. Takový by byl dnes osud Československa, kdybychom v létě 1947 učinili první chybný krok, kdybychom byli poslechli hlasu prezidenta Beneše a představitelů naší buržoazie.*“ FIERLINGER, Zdeněk: *Zrada československé buržoazie a jejich spojenců*. Praha, Mír, Družstevní práce 1951, s. 165.

⁸²³ Čím je dnes pro vás Únor?. In: *Reportér: Týdeník pro politiku, kulturu a sport*, 15. 2. 1968, s. I–XI, s. II.

nadějí na úspěch zabránit komunistům v jejich cestě k dosažení mocenského monopolu, položili „*klíčový kontrafaktual*“ právě do doby jednání o Marshallově plánu.⁸²⁴

Ze všech demokratických politiků prokázal Majer při rozhodování o nabídce americké hospodářské pomoci nejvíce odhodlání čelit sovětskému nátlaku, hájit zájmy státu a chovat se zkrátka jako představitel vlády suverénní země. Ostatním nekomunistickým politikům ale nic nevyčítal a nedělal ze sebe hrdinu. Uvědomoval si, že v nejdůležitějších dnech byl v jiné pozici než ministři v Praze, neřkuli v Moskvě: „*V době, kdy Jan Masaryk, Prokop Drtina ... se museli rozhodovat v Moskvě a ostatní členové vlády doma pod tlakem Moskvy – já jsem byl ve svobodné zemi ... a tam jsem dýchal svobodný vzduch a cítil se člověkem zcela svobodným. Dodnes si sám sobě kladu otázku: ,Co bys byl, Václave, dělal v Praze? ‘.*“⁸²⁵

Jakkoliv Majer v půlce roku 1947 osvědčil odvalu – a posléze i sympatickou sebereflexi, když ji nepřeceňoval –, je třeba jeho pařížskou rebelii vnímat v kontextu celkového opakovaného ustupování sovětským přáním, které bylo pro československou politiku charakteristické. Moskva představovala ochránce před německým nebezpečím a podnikat cokoliv, co by mohlo Sověty vést k přehodnocení jejich ochranné role, bylo naprosto mimo mentální horizonty českých politiků, Majera nevyjímaje.⁸²⁶ Nekomunisté nadále věřili, že lze být více než loajálním spojencem Sovětského svazu, a současně v domácí politice oponovat stále účinnějším komunistům. Že podobná strategie naprosto neodpovídá skutečnému stavu věcí, to měly ukázat další události léta 1947.

⁸²⁴ SMETANA, V.: Pod křídla Sovětů. TŮMA, O.: Československo a Marshallův plán, s. 128–130.

⁸²⁵ Co vím o Marshallově plánu, s. 471–472. Obdobně střízlivě svůj protestní vzkaz z Paříže hodnotil v diskuzích s ostatními exilovými politiky: „*Možná že kdybych byl tehdy ve vládě, že bych hlasoval spolu, asi ano, já nevím.*“ *Únor 1948 očima poražených*, s. 34–45, dok. č. 2 – Zápis o druhé schůzce, konané 8. listopadu 1949, s. 42.

⁸²⁶ V projevu před asi sedmi sty posluchači, proneseném 13. listopadu, tedy den před zahájením brněnského sjezdu, Majer na toto konto řekl: „*Otázka spojenectví se Sovětským svazem je pro nás mimo jakoukoliv diskuzi, protože je to věc posvěcená krví společně prolitou, protože je to otázka naší bezpečnosti a věc srdcí všeho československého lidu.*“ ABS, OB 2231, díl III., část 2., Deník zpráv č. 286 ze dne 17. 11. 1947, Veřejný projev v Lidovém domě v Brně-Husovicích 13. 11. 1947.

19. „Jízda na tygrovi“

Vztahy mezi politickými stranami se zhoršovaly a napětí kulminovalo na přelomu srpna a září, v souvislosti s takzvanou milionářskou dávkou. Tato speciální daň měla zemědělcům pokrýt ztráty, které utrpěli vinou extrémního sucha. Komunistický ministr financí Jaromír Dolanský navrhoval jednorázové selektivní zdanění majetků nad 400 tisíc korun. Dolanského kalkulace však stála na pochybných premisách a dospívala k značně nadsazeným výpočtům, pokud jde o objem peněz, které by daň přinesla. Demagogický návrh, jehož pravým cílem bylo obrátit většinu společnosti proti majetnějším vrstvám, proto na schůzi vlády 27. srpna odmítli ministři všech nekomunistických stran. Sociální demokraté poukazovali na to, že skuteční milionáři nejsou v poválečné realitě ti, kdož mají nějaké sumy na zahraničních kontech v bezcenných předválečných či válečných penězích, nýbrž lidé z šedé ekonomiky – šmelináři, na jejichž pochybně nabyté majetky uvalená dávka sotva dosáhne.⁸²⁷ Fierlinger označil plán za „*legraci*“ a uvedl, že výpadek v rozpočtu není možné pokaždé řešit novou daní, což „*je každému serióznímu finančnímu politikovi jasné*“.⁸²⁸ Podruhé komunisté svůj návrh předložili na jednání kabinetu 2. září, a výsledek byl stejný. Otázka milionářské dávky tak byla prvním případem, kdy byli komunisté ve vládě přehlasováni a ocitli se v Národní frontě v izolaci. Na postoj ostatních stran reagovali rozpoutáním agresivní kampaně v tisku. Porušili dosud platnou praxi, podle níž se hlasování ve vládě nezveřejňovala, a na stránkách svých novin otiskli jména ministrů, kteří se vyslovili proti dávce. V dalších dnech napětí dále stupňovali, ať už pokračováním tiskové kampaně, nebo svoláváním sjezdů a konferencí různých organizací, v nichž disponovali většinou.⁸²⁹

Někteří sociální demokraté viděli v ofenzivní reakci KSČ zneklidňující paralely s vývojem v dalších východoevropských zemích, kde komunisté v přístupu k ostatním stranám přešli do agresivnějšího modu. Majer spatřoval v chování KSČ „*promyšlený postup velké politiky komunistické strany, která je synchronizována také s politikou komunistických stran ostatních lidových demokracií*“, a Laušman uváděl maďarské zkušenosti, kde „*přes dohodu octla se sociální demokracie v soustředěné palbě*“.⁸³⁰ Pohled za humna byl skutečně znepokojivý;

⁸²⁷ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 219–220. Jak výstižně napsal Jacques Rupnik: „*V zemi, kde tři čtvrtiny ekonomiky (a zejména velké průmyslové podniky) vlastnil stát, byl útok proti ‚milionářům‘ pustou demagogií.*“ RUPNIK, J.: *Dějiny KSČ*, s. 229.

⁸²⁸ KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*, s. 78. Hubert Ripka ve svých pamětech uvádí, že i někteří komunisté, zabývající se ekonomickými otázkami, měli závažné pochybnosti o Dolanského návrhu a soukromě přiznávali, že doufají, že se demokratům podaří realizaci plánu zabránit. RIPKA, Hubert: *Únorová tragédie: Svědectví přímého účastníka*. Brno, Atlantis 1995, s. 102.

⁸²⁹ KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*, s. 78–80. VEBER, V.: *Osudové únorové...*, s. 133–135.

⁸³⁰ KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*, s. 80–81.

v Polsku byla lidová strana, hlavní tamní politická protikomunistická síla, v troskách a jejímu lídrovi Stanisławu Mikołajczykovi zbývalo do odchodu do emigrace něco přes měsíc. Polští socialisté, kteří předtím komunistům asistovali při decimaci lidové strany, se nyní sami dostali do role subjektu likvidovaného bývalým partnerem a přicházeli o zbytky vlivu ve sféře hospodářství a školství. V Maďarsku byl tajemník maloroľnické strany Béla Kovács koncem února 1947 obviněn z protistátního spiknutí. Parlament jej odmítl vydat, takže si pro něj přišly sovětské vojenské orgány, v Sovětském svazu dostal 20 let a do Maďarska se vrátil až v roce 1956. Nitky spiknutí měly vést až k premiérovi Ferenci Nagyovi, jak měl Kovács „přiznat“ při výslechu, „náhodou“ zrovna ve chvíli, kdy byl premiér v květnu na dovolené ve Švýcarsku. Šéf maďarských komunistů Mátyás Rákosi poté dosáhl teroristickým handlem Nagyovy rezignace výměnou za jeho čtyřletého syna, který byl v Maďarsku držen jako rukojmí, osobní majetek a setrvání ve Švýcarsku. A maďarská sociální demokracie? Její sjezd se konal v době, kdy probíhal zásah proti Kovácsovi. Strana tak dostala zřetelné varování před dalšími kontakty svého pravicového křídla s maloroľníky. Během následujících měsíců pak došlo ve straně ke konfliktu mezi levicí a pravicí, který skončil porážkou pravicového křídla, odchodem jeho představitelů ze strany a postupným podřizováním sociální demokracie komunistům.⁸³¹

Zatímco v jiných zemích komunisté činili rozhodující kroky na cestě k moci včetně fyzické likvidace protivníků, v Československu probíhaly konflikty v rovině stále ostřejšího, ale přese všechno pořád ještě převážně politického boje. Vztahy mezi stranami byly na samotné mezi únosnosti. Komunisté nazývali sociální demokraty „*ochránci milionářů*“, ti zas mluvili o „*špinavé kampani, kterou nám [sociálním demokratům] vyhlašují [komunisté] válku. Mají ji mít!*“⁸³² Sociálnědemokratické vedení se obávalo, že spory přerostou v závažnou politickou a vládní krizi. Cesta z napjaté situace tak měla podle předáků sociální demokracie vést přece jen přes vyjednávání s komunisty. KSČ sociálnědemokratický návrh na jednání přijala, neboť jej chápala jako příležitost k obnově levicové vládní většiny. V diskuzi stranického představenstva 9. září, předcházející rokování s komunisty, se znovu projevil rozpor mezi Fierlingerovou skupinou a ostatními. Čelní sociálnědemokratičtí funkcionáři se přesto nakonec shodli na tom, že předmětem rozhovorů mohou být pouze některé konkrétní záležitosti, nikoliv obecná dohoda o spolupráci. Majer se schůze představenstva neúčastnil, protože byl v Ženevě na konferenci o

⁸³¹ VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ*, s. 159–191. DURMAN, K.: *Popely ještě žhavé*, s. 194–196, s. 225–229.

⁸³² KAPLAN, K.: *Das verhängnisvolle Bündnis*, s. 120.

výživě a zemědělství.⁸³³ Stranické vedení nicméně přijalo jeho předem vyslovený návrh, podle něhož měly být paralelně zahájeny rozhovory s národními socialisty. Jednáním s Gottwaldem, Slánským a Kopeckým pověřilo představenstvo delegaci Fierlinger–Tymeš–Vilím. Výsledkem rozhovorů byla dohoda o společném postupu, uzavřená ve čtvrtek 11. září.⁸³⁴

Následujícího dne vyšlo komuniké na prvních stranách Práva lidu a Rudého práva.⁸³⁵ Text usnesení deklaroval společný postup ve věci milionářské dávky „i při řešení druhých závažných otázek“, například úpravy platů státních a veřejných zaměstnanců. Dohoda rovněž ujišťovala, že strany budou nadále pokračovat v politice Národní fronty při zachování demokratické cesty, což byl bod, který do textu prosadila sociálnědemokratická delegace. Komunisté, kteří chtěli „zkrotit“ národní socialisty, zas trvali na formulaci, že obě strany budou usilovat o „obnovu socialistického bloku i v jeho širším smyslu“.⁸³⁶ Zveřejnění dohody způsobilo poprask mezi členy sociální demokracie, a to na všech úrovních, od místních organizací až po vedení. Na signatáře mířily výčitky nejen kvůli obsahu dohody, ale rovněž kvůli okolnostem jejího vzniku a skutečnosti, že byla uzavřena bez vědomí všech členů vedení strany i většiny poslanců sociálnědemokratického klubu. Odpůrci dohody také upozorňovali na to, že nebylo splněno usnesení představenstva, které jej zavazovalo souběžně s hovory s komunisty zahájit i jednání s národními socialisty. Kritizován byl zejména předseda Fierlinger, jehož politika měla mezi členy sociální demokracie stále menší podporu. Podle zprávy komunistického informátora generální tajemník Vilím na mladoboleslavské schůzi krajského předsednictva, konané dva dny po uzavření dohody, k situaci ve straně uvedl: „Proti předs. Zd. Fierlingerovi se postavila celá Morava a plzeňský kraj. Na Moravě jsou celé balíky vrácených legitimací přívrženců Majerova

⁸³³ Demise ministra Majera. In: *Svobodné noviny*, 13. 9. 1947, s. 1.

⁸³⁴ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 175. Na celé záležitosti je nejzajímavější Vilímovo angažmá. Generální tajemník totiž jinak vystupoval jako velký zastánce suverénní a samostatné sociální demokracie a například neváhal po Fierlingerovi chtít, aby ze svého zaplatil škodu, kterou způsobil tím, že nechal v tiskárně Práva lidu na poslední chvíli změnit „titulky, které byly ostře protikomunistické“. ABS, OB 2231, díl II., část 1., Záznam z mimořádného zasedání ÚVV soc. dem. 15. 9. 1947. Václav Veber píše, že Vilímův (i Tymešův) podpis pod dohodou měl být získán Fierlingerovým „obratným manévrem“, poté, co předseda uzavření paktu smluvil na tajných jednáních s Gottwaldem. VEBER, V.: *Osudové únorové...*, s. 135–136. Jiné, a – vzhledem k tomu, že rozhodně nebyl naiva –, nikoliv nereálné zdůvodnění Vilímova postupu přináší Pavel Horák. Upozorňuje, že samotný Vilím v dohodě spatřoval mistrovský tah, jímž jednak zkrotil komunisty, a zároveň před blížícím se sjezdem usvědčil Fierlingera jako někoho, kdo chce stranu „zavléci do chomoutu komunistů“. Horák v té souvislosti cituje levého sociálního demokrata Oldřicha Johna: „Mám jednu domněnku, i když se zdá příliš pekelná. Že totiž toto komuniké inspiroval a prosadil Vilím ze msty vůči Fierlingerovi, aby ho před veřejností úplně znemožnil a potopil.“ HORÁK, Pavel: *Stranické legitimace, vážení!: Československá sociální demokracie na útěku poválečnou Evropou (1948–1953)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2015, s. 39.

⁸³⁵ Když zpráva o dohodě mezi KSČ a sociální demokracií dorazila do redakce Práva lidu, způsobila mezi redaktory „velmi sklíčenou náladu... Sazeči odmítli komuniké sázet, vysadil je tedy sazeč – člen KSČ“. ABS, f. ZV 127 MV, svazek 6., Zpráva ze soc. dem. kruhů.

⁸³⁶ Velkorysý nezištný pokus o mír ve státě. In: *Právo lidu*, 12. 9. 1947, s. 1. Společné komuniké představitelů komunistické strany Československa a čs. sociální demokracie. In: *Rudé právo*, 12. 9. 1947, s. 1.

/pravického/ křídla. Tito bývalí členové skup. 3 [sociální demokracie] však prozatím nevstupují do žádné z ostatních skupin a není obav, že by snad podnikli nějakou samostatnou akci, právě jako příznivci Majerovi, kteří své legitimize nevrátili. Zvláště v nynější době, kdy je hlášeno spiknutí na Slovensku,⁸³⁷ se k ničemu neodhodlají.“⁸³⁸

Právě Majer byl největším kritikem dohody s komunisty. Po jejím zveřejnění podal v pátek 12. září demisi z postu ministra výživy. Funkci nabídl v poslaneckém klubu, jemuž však nepřislušelo v takové věci rozhodnout. Proto bylo na pondělí svoláno mimořádné zasedání ústředního výkonného výboru strany, které se mělo záležitostmi zabývat. Čekat až na začátek nového týdne se však v dané situaci jevílo jako neúnosné. V noci z pátku na sobotu se proto operativně sešlo stranické předsednictvo. Zopakovalo odhodlání zahájit rozhovory s národními socialisty a Majer po dlouhém jednání své rozhodnutí odvolal. V sobotu osobně informoval prezidenta, který ve světle nových skutečností jeho demisi nepřijal. Mladá fronta tak mohla čtenáře uklidnit, že ministr, který „by věru citelně scházel v našem ministerském orchestru“, zůstává ve funkci.⁸³⁹

Přestože otázka Majerova odchodu z úřadu již nebyla na stole, jednání ústředního výkonného výboru v pondělí 15. září bylo i tak dost emotivní. Schůze začala brzy dopoledne a s přestávkami trvala až do 2. hodiny ranní následujícího dne. Majer hned zkraje prohlásil: „Dohoda s KSČ, to není dohoda, to je kapitulace dosavadní linie, to není obraz nálad a smýšlení členstva, to je strašlivá rána, zasazená našemu hnutí. Fierlinger, ačkoliv to musel vědět dávno před tím, nás neinformoval, o čemž svědčí skutečnost, že v 19.30 o tom již mluvil Slánský v Lucerně.“⁸⁴⁰ To, co se stalo, je politika soustavného likvidování strany. Musím jasně

⁸³⁷ S „odhalením“ protistátního spiknutí na Slovensku přišlo ministerstvo vnitra, ovládané komunistou Václavem Noskem. Demokratická strana se ve spojení se skupinami bývalých hlínkvců a jejich emigrací měla údajně pokoušet o puč s cílem rozbít Československo. Účelem útoku Noskova rezortu bylo oslabení pozice Demokratické strany, kterého chtěli komunisté dosáhnout zkompromitováním jejich vrcholných představitelů. Stejně jako při jednání o pražských dohodách, i nyní se lídři českých stran v obavě ze slovenského nacionalismu vůči komunistickým akcím ve východní části republiky dlouhou dobu nijak nevymezovali. Skutečnou motivaci komunistického postupu si čeští demokraté uvědomili až na podzim 1947. Preventivní český pakt proti slovenskému separatismu se tak rozpadl a začal být nahrazován pozvolna se formujícím paktem proti oběma komunistickým stranám. Pozice slovenských demokratů ve Sboru pověřenců sice oslabila, avšak snaha KSS získat pro sebe většinu nedošla naplnění. VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ*, s. 151–152.

⁸³⁸ ABS, OB 2231, podsvazek č. 285, fotokopie zprávy o poměrech v krajích (soc. dem.).

⁸³⁹ Ministr Majer setrvává v úřadě. In: *Svobodné noviny*, 14. 9. 1947, s. 2. Politické poměry se uklidňují. In: *Mladá fronta*, 14. 9. 1947, s. 1–2.

⁸⁴⁰ Majer měl na mysli Slánského projev na aktivu pražských komunistických funkcionářů ve čtvrtek 11. září večer, v němž generální tajemník veřejně oznámil uzavření dohody. Lucerna plná krajských činovníků KSČ tak byla zpravena dříve než nejužší vedení sociální demokracie. Dohoda je výrazem přání všeho pracujícího lidu. In: *Rudé právo*, 12. 9. 1947, s. 1.

vyslovit, že jsme nadále samostatným hnutím, pilířem demokracie a socialismu. Nedávám konkrétní návrh ÚVV, ale žádám, aby z tohoto zasedání vyšlo statečné rozhodnutí.“ Později ještě dodal, že „komunistická strana nedělá chyby, nýbrž jde záměrně proti demokracii“. Velmi ostře pak vystoupil Slavomír Klaban, který jménem královéhradeckého krajského výboru žádal vyloučení Fierlingera a Evžena Erbana z představenstva strany. Václav Holub upozornil na Gottwaldův verbální útok na Majera. Ministerský předseda měl poté, co Majer ventiloval nesouhlas s uzavřenou dohodou, na jeho adresu prohlásit: „Je to reakcionář, který jde s národními socialisty a lidovci. Vy, poctiví sociální demokraté, si to s Majerem musíte vyřešit“. Holub se dále vyjádřil, že současné chování komunistů vnímá jako snahu „suchou cestou neutralizovat a likvidovat soc. demokracii“. Dohodu naopak hájili Fierlinger, Tymeš či Oldřich John, kteří ji interpretovali jako prostředek k uklidnění situace na politické scéně. Majer svou demisí a královéhradečtí svými výzvami k vyloučení členů představenstva podle Johna porušili organizační řád a stranickou disciplínu. „Hradec zavádí politiku frakce do strany. Majer pomáhá národním socialistům k podepření tvrzení, že se sociálnědemokratická strana rozkládá,“ kritizoval John.⁸⁴¹

Vnitrostranickou krizi se nakonec podařilo překonat – či spíše utlumit – jakýmsi kompromisem. Vedoucí orgány uznaly správnost jednání a dohody s KSČ, zároveň však zkritizovaly způsob jejího schvalování a zveřejnění, zahájily rozhovory s národními socialisty a lidovci a daly pokyn krajským a okresním organizacím, aby neuzavíraly žádné další dohody s komunisty. Fierlinger měl zůstat ve funkci předsedy až do řádného sjezdu, který byl plánován na listopad. Svým angažmá v procesu hledání cest vedoucích k uklidnění situace si další pozornost získával Laušman.⁸⁴² Obrušoval hrany a snažil se nalézt východisko, které by zamezilo dalšímu rozklížení strany. Zároveň ale neváhal „velmi hrubě“ vynadat jak Fierlingerovi s Vilímem, tak Majerovi, o němž prohlásil, že je „tvrdohlavý mezek“. A je pravda, že z Laušmanových úst měla kritika Majerovy „ukvapené“ demise zkrátka větší váhu, než když ministři kvůli nedodržení stranického postupu spílali signatáři dohody, tedy ti, kteří sami stranické procesy ignorovali.⁸⁴³

⁸⁴¹ ABS, OB 2231, díl II., část 1., Záznam z mimořádného zasedání ÚVV soc. dem. 15. 9. 1947.

⁸⁴² KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 177.

⁸⁴³ ABS, f. ZV 127 MV, svazek 6., Zpráva ze soc. dem. kruhů.

Na vládní úrovni pak byla otázka milionářské dávky uzavřena 21. října, kdy kabinet pod obrovským tlakem osnovu zákona o mimořádné dani schválil.⁸⁴⁴ Průběh celé ani ne dvouměsíční kauzy je tak možné shrnout do jednoho odstavce. Výchozím bodem je komunistický návrh, s nímž nikdo jiný nesouhlasí, takže se KSČ ocitá v menšině. Komunisté reagují veřejným pranýřováním ministrů, kteří se postavili proti dávce. Národní socialisté, lidovci a slovenští demokraté protestují proti takovým metodám a hrozí vládní krizí. Sociální demokracie úplně neví, čím je. Komunisté nedbají výtek, stupňují nátlak a řešení problému přenášejí z kabinetu „mezi lid“. Obrátí se na odbory, které iniciují „tlak zdola“. Propukají demonstrace, svolávají se schůze a jsou vysílány deputace. Na Ústřední radu odborů a na vyšší stranické a státní orgány přichází stovky protestních rezolucí. Nekomunistická část vlády se v extrémně napjaté atmosféře podvoluje a komunistický návrh schvaluje. A jede se dál...⁸⁴⁵

Střet ohledně milionářské dávky byl první příležitostí, při níž komunisté naostro předvedli novou taktiku. Nejednalo se však o žádnou radikální změnu, nýbrž o určitý posun v rámci celkové strategie KSČ, jejímž cílem bylo získání mocenského monopolu. Jestliže doposud komunisté ve svém jízdním řádu revoluce stále ještě sledovali oficiální demokratickou linii, nyní shledali, že nastal čas pro přesun k mimoparlamentní strategii. V praktické politice se toto vykročení do další etapy cesty za uchopením moci projevilo právě zvýšením aktivity a agresivity vůči ostatním stranám. Přestože už po volbách 1946 byl jasně patrný nárůst komunistické arogance, nadále se snažili působit dojmem státotvorného partnera a vyjadřovali se pro spolupráci v rámci Národní fronty. Ve vztahu k druhým stranám si proto prozatím vystačili pouze s relativně pasivním přístupem, založeným povětšinou na získávání informací z jejich vnitřku.⁸⁴⁶ Od poloviny roku 1947 však „umírnění“ komunisté definitivně přešli do

⁸⁴⁴ Milionáři budou platit!. In: *Rudé právo*, 22. 10. 1947, s. 1.

⁸⁴⁵ KALINOVÁ, L.: *Východiska, očekávání a realita...*, s. 102.

⁸⁴⁶ Informátoři, kterých měla KSČ nejvíce v sociální demokracii, byli navzájem izolováni a netvořili ucelenou síť. Jednalo se především o starší členy demokratických stran, kteří se během války rozešli s programem domovské strany a rozhodli se vstoupit do KSČ, avšak komunisté je přesvědčili, aby svou stranu neopouštěli a raději v jejich prospěch pracovali uvnitř mateřské strany. Mezi spolupracovníky byli i mladí či noví členové nekomunistických stran, které komunisté do těchto stran buď rovnou záměrně poslali, nebo je jako informátory brzy získali. Další skupina sestávala z funkcionářů nekomunistických stran, kteří se za války nějak kompromitovali, komunisté je zachránili před trestním řízením a zavázali je ke spolupráci. Zvláštní kategorií tvořili tajní členové KSČ, nasazení k nekomunistům se stranickým úkolem. Jejich počet však nebyl vysoký (nejvíce jich působilo u národních socialistů) a většina z nich se pro dvojí členství rozhodla až začátkem roku 1948. Informátory a tajné členy verboval, koordinoval a jejich zpráv využíval od roku 1946 evidenční odbor ÚV KSČ, který byl založen na Slánského podnět. Vzhledem k politické blízkosti a shodě, která panovala mezi komunisty a řadou levých sociálních demokratů, nebylo pro KSČ získávání informací zvnitřku sociální demokracie příliš obtížné. Již koncem roku 1946 měl evidenční odbor seznam členů komisí a pracovníků sekretariátu sociálnědemokratické strany a záhy dostával zprávy o zasedání ústředního výkonného výboru, poměrech v sekretariátu a názorech čelných představitelů sociální demokracie. KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 11–23. TÝŽ.: *Nekrvavá revoluce*, s. 98.

konfrontace, která měla urychlit jejich pochod k získání veškeré moci. Při řešení politických otázek se tak bez ohledu na koaliční partnery, kdykoliv se jim to hodilo, začali obracet přímo „k masám“, a stupňovali tím tlak na demokratické strany.⁸⁴⁷

Koncepční východiska pro ofenzivu KSČ představil generální tajemník Rudolf Slánský na zasedání ústředního výboru 21. srpna 1947. Plán podzimního nástupu komunistů vycházel z očekávání, že koaliční partneři se budou snažit vyvolat politickou krizi, zlikvidovat koalici a sestavit úřednický kabinet. Vedení KSČ nebylo zcela jednotné v otázce optimální taktiky, pomocí níž měli komunisté zhatit úmysl ostatních stran, a naopak využít jejich kroku ke konečnému mocenskému střetnutí. Ve hře bylo pět variant; (1) získání většiny ve volbách, (2) provedení převratu v ostatních stranách, (3) změna poměru mocenských sil ještě před volbami, (4) změna mocenského systému vytvořením nové struktury Národní fronty, (5) úřednická vláda. Komunistické špičky se nakonec rozhodly pro možnost, jejímiž tvůrci a zastánci byli Gottwald a Slánský. Jednalo se o variantu vnitřního převratu, spočívající ve vytváření levicových frakcí v demokratických stranách, doprovázeném pečlivým prověřováním a organizováním jejich prokomunisticky orientovaných členů.⁸⁴⁸ Nejednalo se o nějaký neznámý nápad, neboť linii podpory „levých, pokrokových a demokratických živlů v druhých stranách“ vytyčil poprvé ústřední výbor KSČ už v prosinci 1945. Tato idea nyní pouze vzhledem k novým okolnostem získala na aktuálnosti a ze sféry úvah se posunula do horké fáze, kdy se měla dosavadní práce zintenzivnit a vydat plody.⁸⁴⁹

Tlak na rychlé provedení rozhodující akce na cestě k převzetí moci vzrostl důsledkem kritiky, již byla KSČ podrobena na ustavující schůzi Informačního byra komunistických a dělnických stran na přelomu léta a podzimu 1947. Moskva už od jara 1946 připravovala založení organizace, která by navázala na činnost (sice v podstatě naoko, ale přeje jen rozpuštění) Komunistické internacionály a důsledně by sladila stanoviska národních komunistických stran s postoji Sovětského svazu.⁸⁵⁰ Vzhledem k jistému zmatku, který způsobila v mezinárodním komunistickém hnutí otázka Marshallova plánu, bylo z hlediska Sovětského svazu žádoucí dotáhnout přípravy do konce. Na konferenci v polské Szklarské Porębě tak vzniklo Informbyro alias Kominforma. Hlavní referát před delegáty komunistických stran

⁸⁴⁷ RUPNIK, J.: *Dějiny KSČ*, s. 228–230.

⁸⁴⁸ KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*, s. 96–105.

⁸⁴⁹ NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení...*, s. 47.

⁸⁵⁰ SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 414.

sedmi lidovědemokratických států, Francie a Itálie proslovil Andrej A. Ždanov. Sovětský ideolog vysvětlil teorii rozdělení světa na dva bloky; na jedné straně imperialistický a antidemokratický a na druhé straně antiimperialistický a demokratický. Nová velmocenská konfigurace si žádala semknutí „táboru míru“ kolem Sovětského svazu. Formování pevného bloku nenabízelo prostor pro odchylky. Českoslovenští komunisté tak byli káráni, že zbytečně zdržují revoluci, neboť se doposud oficiálně zaměřovali na snahu získat ve volbách 51 % voličů, kterou Gottwald vyhlásil v lednu 1947. Polský delegát Władysław Gomułka dokonce tvrdil, že KSČ už propásla nejvhodnější moment pro dobytí absolutní moci. Ždanov měl zas soudruhům z Prahy připomenout jejich koketování s Marshallovým plánem a vyplísnit je, že „*za mísu čočovice se dali zlákat k tomu, aby jeli do Paříže*“.⁸⁵¹ Slánský, který na konferenci reprezentoval KSČ, upozorňoval na zahraničně i vnitropolitické okolnosti československého vývoje, snažil se rozptýlit obavy a slíbil akceleraci postupu KSČ.⁸⁵²

Seskupování sil uvnitř mezinárodního komunistického hnutí jen prohloubilo Majerovy a Laušmanovy obavy ze začátku září, kdy chování KSČ ve věci milionářské dávky dávali do souvislosti s postupem komunistů v ostatních lidovědemokratických státech. Deklarace, kterou konference v turistickém středisku na polské straně Krkonoš přijala, se totiž obezřetným sociálním demokratům nečetla úplně lehce. Reprezentanti západních socialistických stran – jmenovitě francouzští socialisté Paul Ramadier a Léon Blum a britští labouristé Clement Attlee a Ernest Bevin – v ní byli napadáni jako zrádci podlézající americkému kapitálu, kteří „*se snaží zakrýt fakticky lupičskou podstatu imperialistické politiky maskou demokracie a socialistické frazeologie*“. Naproti tomu v zemích „*nové demokracie*“ tvořil „*blok komunistů a socialistů ... základnu obrany těchto zemí proti imperialistickým plánům*“.⁸⁵³ Na zasedání ústředního výkonného výboru strany 13. října Majer upozornil na nebezpečí, které podle něj pro sociální demokraty z tezí Informbyra plyne: „*Odmítám rozdělování sociálních demokratů na levé a pravé, neb hodné a špatné. Agenty reakce a imperialismu ve výčtu nehodných stran by se později mohly ... [stát] i strany další. Komunisté by se nezastavili před likvidací i těch dobrých sociálních demokratů. ... Tady jde o víc. Deklarace rozděluje svět na dva tábory. Na státy nových demokracií a na státy imperialistické. V tomto pojetí a rozdělení světa není místo pro poctivé sociální demokraty, přijdou ještě další akce komunistické. U nás mohou přijít před volbami se společnou kandidátkou a s jinými věcmi, my se musíme bránit a to akcí; nepřispělo*

⁸⁵¹ *Únor 1948 očima poražených*, s. 131–141, dok. č. 10 – Zápis o desáté schůzce, konané 3. ledna 1950, s. 134.

⁸⁵² VEBER, V.: *Osudové únorové...*, s. 111–113. RUPNIK, J.: *Dějiny KSČ*, s. 225–228.

⁸⁵³ Prohlášení k mezinárodní situaci. In: *Rudé právo*, 5. 10. 1947, s. 1.

to ke klidu ani ke spolupráci mezi demokratickým socialismem a komunistickými stranami. O mně se tvrdí, že jsem pravičák, to lidem odpouštím, neodpouštím ovšem to, když o mně někdo řekne, že jsem pesimista. Nemalujme si komunisty lepšími, než jsou.“⁸⁵⁴

Stejně obavy zněly i v západních socialistických kruzích. Takřka symbolicky zrovna v den, kdy konference v Szklarské Porębě spěla ke konci a chystala memorandum, útočící mimo jiné na Attleeho s Bevinem, předstoupil tajemník mezinárodního oddělení labouristů Denis Healey před rozhlasový mikrofon. Na vlnách stanice BBC Home Service seznámil britské posluchače se stále komplikovanější pozicí evropských socialistických stran, do níž jsou zatlačovány důsledkem mezinárodněpolitické polarizace. Vyjádřil velkou starost o jejich další osud. Upozornil na dilemata socialistů na kontinentu, kteří musí volit mezi spoluprací buď se stranami stojícími napravo od nich, a pak jsou napadáni jako „*krvaví psi buržoazie*“, anebo s komunisty, za což je jim nadáváno do kryptokomunistů. Vzpomenul zejména bezvýhodného postavení východoevropských socialistů, jejichž spojenectví s komunisty přiléhavě připodobnil k nebezpečné a pro jezdce špatně končící „*jízdě na tygrovi*“.⁸⁵⁵

V polovině roku se v Československu začaly probouzet i demokratické strany. V popředí snah o jejich koordinovaný postup stanuli národní socialisté, kteří opustili představu, že se jim podaří komunisty ve volbách porazit samostatně, a zvolna začínali promýšlet konkrétní možnosti spolupráce s ostatními nekomunistickými silami. První porada na toto téma, k níž dal bezprostřední podnět výsledek moskevských jednání o účasti na Marshallově plánu, proběhla mezi celým užším vedením strany v červenci na schůzce v Karlových Varech. Národněsocialistické špičky se shodly, že je třeba se pokusit zformovat všechny nekomunistické strany k obraně demokracie. Osloveni měli být lidovci, slovenští demokraté i pravé křídlo sociální demokracie. Společný postup se měl projevit nejen ve vládě a parlamentu, ale i na nižších správních úrovních. Jeho slabinou nicméně bylo, že se tehdy i v budoucnu omezoval výlučně na politickou formu zápasu, a jakmile komunisté přenesli řešení problémů „mezi lid“, byli demokraté v koncích. Během prázdnin národní socialisté jednak zahájili jednání po stranickopolitické linii, a sice ve formě schůzek se zástupci lidovců a slovenských

⁸⁵⁴ ABS, OB 2231, díl II., část 1., Zpráva ze zasedání ÚVV soc. dem. 13. 10. 1947.

⁸⁵⁵ Healey v té souvislosti citoval anglický limerick: „*There was a young lady of Riga – Who smiled as she rode on a tiger – They returned from the ride – With the lady inside – And the smile on the face of the tiger.*“ Konstatoval, že ve východní Evropě komunisté bez ohledu na těsnou spolupráci se socialisty provozují politiku, jejímž cílem je likvidace nezávislých socialistických stran. LHASC, LP, Labour Party International Department, Denis Healey Papers (LP/ID/DH), box 13/01, Articles, DH Home Service broadcast, The Role of the Democratic Socialists in Europe, 26. 9. 1947.

demokratů, dále též sondovali i u Sokolů, Junáků a v armádním velení.⁸⁵⁶ Kontakt se sociálními demokraty, bez jejichž jednoznačného začlenění do nekomunistických řad nemohla mít demokratická opozice naději na úspěch, tehdy probíhal velmi opatrně, formou náhodných rozhovorů vedených s Majerem či Laušmanem.⁸⁵⁷ Obsahem těchto nezávazných konverzací ale byly pouze jednotlivé politické otázky, které se zrovna řešily ve vládě. Slovy Prokopa Drtiny: „*Nikdo jsme zatím nikomu z nich neřekli naplno – ani Majerovi ne – že nám nejde toliko o spolupráci a vzájemný souhlas od případu k případu, nýbrž že bychom si přáli celkovou dohodu jejich strany s naší, závaznou pro obě strany, že nepřipustíme do voleb další rozpínavost KSČ a že se budeme spolehlivě podporovat zásadně v obraně demokracie.*“⁸⁵⁸

Když na přelomu srpna a září vláda odmítla komunistický návrh milionářské dávky, zdálo se, že by letní aktivity národních socialistů mohly mít kýžený dopad. O to větší zklamání pak v nekomunistickém táboře nastalo po podpisu dohody mezi sociálními demokratickými stranami a KSČ. Výzvu signatářů k obnovení socialistického bloku národní socialisté odmítali a argumentovali, že pokud komunisté a sociální demokraté usilují o obnovení bloku, měli před uzavřením dohody k jednání přizvat i národní socialisty, a ne je postavit před hotovou věc. Případnou obnovu socialistického bloku navíc označovali za krok, který by v důsledku vedl k „*rozdvojení národa na dvě poloviny*“.⁸⁵⁹ Národní socialisté proto deklarovali ochotu jednat nadále rovnocenně se všemi stranami a snažili se svou politiku orientovat tak, aby – slovy Huberta Ripky – „*usnadnili choulostivý úkol ministra Majera a jeho přátel, kteří usilovali o osvobození své strany z komunistického područí*“.⁸⁶⁰ O postoji většiny sociálních demokratů k dohodě s komunisty a o okolnostech provázejících její vznik informoval brzy národní socialisty z vlastní iniciativy Laušman. Navštívil ministra spravedlnosti Drtinu v jeho úřadě, aby mu sdělil, že on ani Majer o dohodě nevěděli, nemají s ní nic společného a jedná se o Fierlingerovu intriku. Laušman také Drtinu požádal, aby v tomto smyslu vyznamenal předsedu národních socialistů Zenkla a aby se

⁸⁵⁶ Karel Kaplan označuje schůzku s generály a důstojníky armády, která proběhla hned v červenci, za první a vlastně poslední vážný pokus rozšířit protikomunistický odpor nad rámec stranické spolupráce. Národní socialisté očekávali, že odmítnutí Marshallova plánu vyvolá vnitrostátní krizi, a proto je zajímalo, jestli by armáda podporovala odpůrce komunistů. Většina generality odpověděla kladně a zároveň slíbila, že bude do armádních funkcí prosazovat příznivce národních socialistů na úkor komunistů. Hodnocení setkání však bylo na obou stranách rozpačité a další schůzka se již nekonala. KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 211.

⁸⁵⁷ KOCIAN, J.: *Československá strana národně socialistická...*, s. 149. KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 206–216.

⁸⁵⁸ DRTINA, P.: *Československo můj osud... Svazek druhý. Kniha 2.*, s. 359.

⁸⁵⁹ *Tři roky: Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945–1948. Díl III., Události od druhého výročí osvobození Prahy v květnu 1947 do komunistického puče v únoru 1948.* Praha, Melantrich 1991, s. 235–236.

⁸⁶⁰ RIPKA, H.: *Únorová tragédie*, s. 107.

stranický tisk zdržel příliš prudkých útoků vůči sociální demokracii. Oba muži si slíbili, že se budou dále vzájemně informovat o postojích svých stran.⁸⁶¹

K jednáním mezi národními socialisty a sociálními demokraty, jejichž souběžným zahájením Majer podmiňoval započetí původních rozhovorů s komunisty, nakonec došlo 18. září. Sociálnědemokratickou delegaci tvořili Laušman, Vilím a Tymeš, kteří zpravili národní socialisty Stránského, Drtinu a Firtu o charakteru dohody s komunisty.⁸⁶² Obě strany se vyslovily pro udržení Národní fronty a národní socialisté odmítli obnovu socialistického bloku. Většinu vedení sociální demokracie výsledek rozhovorů neuspokojil. K významnější, konkrétnější dohodě, kterou prosazoval Majer, mezi národněsocialistickou a sociálnědemokratickou stranou nedošlo. Vilím hodnotil jednání slovy, že národní socialisté „*dělají chytráckou politiku*“, což vztahoval především na Drtinu. Pozitivněji generální tajemník vnímal schůzku s lidovou stranou, která proběhla následující den a zúčastnil se jí v doprovodu Majera a Johna. Lidovci podle Vilíma projeví vůli hledat kompromis ve sporných otázkách a jednání ukázalo, že jsou „*socialističtější než národní socialisté*“.⁸⁶³

⁸⁶¹ DRTINA, P.: *Československo můj osud... Svazek druhý. Kniha 2.*, s. 381–383.

⁸⁶² Podepřeme požadavky státních zaměstnanců. In: *Právo lidu*, 19. 9. 1947, s. 1. Politická jednání stran zahájena. In: *Svobodné slovo*, 19. 9. 1947, s. 1. KOCIAN, J.: *Československá strana národně socialistická...*, s. 154.

⁸⁶³ V Národní frontě vyjasněno. In: *Právo lidu*, 20. 9. 1947, s. 1. KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 176.

20. „České gesto víry v politickou nezávislost“

„Ministr Majer byl na brněnském sjezdu sociální demokracie tázán, jak je to vlastně ve skutečnosti se známou dohodou sociálních demokratů s komunisty. Ministr Majer se odvolal na to, co prý řekl generálnímu tajemníku KSČ poslanci Slánskému, když spolu o této věci dlouho mluvili. „Tak tedy to je tak: Když některý komunista dá našemu soudruhovi po hubě a náš soudruh se na to udiveně zeptá: »Tohle je nějaký pořádek?«, pak je to všechno v pořádku. Pak je náš soudruh považován za levičáka. Když však v takovém případě náš soudruh neřekne nic a facku hned vrátí, pak se řekne, že je to pravičák.“⁸⁶⁴

Krátké smyšlené zprávy „na motivy skutečných událostí“, kousavě glosující aktuální dění, se na první stránce úterního vydání Svobodných novin v rubrice nazvané *Pražský film* pravidelně objevovaly po celou dobu tří poválečných let, co deník vycházel. Není překvapivé, že v půlce listopadu 1947 autor skrytý za šifrou K+M+B komentoval právě dění v sociální demokracii. Činil tak již s vědomím výsledku volby předsedy strany, tedy zřejmě s jistou úlevou a nadějí, že etapa ironizované podřízenosti sociálních demokratů komunistům končí. Fierlingerova listopadová porážka, která pro nekomunisty představovala jeden z mála důvodů k optimismu v jinak dost spletité situaci, se však nerodila snadno.

Vyhrocené vztahy na tuzemské politické scéně, hrozící rozlomením koalice Národní fronty vedví, způsobovaly, že rostl význam sociální demokracie z hlediska její možné role pověstného *jazyčku na váze*; tedy subjektu, jehož „nominální“ hodnotu, určenou volebním výsledkem, vysoce převyšovala jeho „reálná“ hodnota, daná tím, že jej k prosazení svých cílů potřebovaly oba bloky.⁸⁶⁵ Zastánci nezávislého postupu sociální demokracie viděli v akcentování postavení *jazyčku na váze* šikovný nástroj, jímž i nejslabší strana mohla hrát důležitou úlohu při rozhodování o významných politických otázkách. Reprezentanti vnitrostranické levice oproti tomu označovali „*politiku jazyčkovou*“ za vyděračství, jehož cílem je izolace komunistů, a vnímali ji jako prostředek, kterým pravice „*spolu s měšťáckým táborem zachrání starou představu liberální demokracie*“.⁸⁶⁶

⁸⁶⁴ K+M+B: *Pražský film*. In: *Svobodné noviny*, 18. 11. 1947, s. 1.

⁸⁶⁵ TIGRID, Pavel: *The Prague Coup of 1948: The Elegant Takeover*. In HAMMOND, Thomas T. (ed.): *The Anatomy of Communist Takeovers*. New Haven and London, Yale University Press 1975, s. 399–432, s. 413.

⁸⁶⁶ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...*, s. 79, s. 145. ABS, OB 2231, díl III., část 1., Přehled o soc. demokratické straně v hrubých rysech. ANM, f. Zdeněk Fierlinger, Biografický materiál/Memoárové texty, vydané, nevydané/Koresp. k textům Z. F., inv. č. 263, Z. F.: K historii boje za jednotu dělnického tábora v ČSR.

Na sjezdu se očekávalo rozhodující měření sil mezi Fierlingerovou skupinou a hlasateli samostatné politiky. Výsledek tohoto střetu, který s různou intenzitou probíhal kontinuálně od neúspěšných voleb v květnu 1946, měl ovlivnit další směřování sociální demokracie. Dva měsíce mezi uzavřením dohody s KSČ a XXI. řádným sjezdem tak byly ve znamení ostrých bojů fierlingerovské levice a majerovské pravice o nerozhodnuté spolustraníky. Kvas v sociální demokracii poutal pozornost jak KSČ, tak představitelů nekomunistických sil. Nekomunisté si uvědomovali, že sjezd „ukáže, do jaké míry se prosadí nespokojenost příslušníků strany s částí vedení, reprezentovanou ... Fierlingerem, a s politickou linií, kterou strana pod jeho vlivem zachovává“.⁸⁶⁷ Podpora zastánců nezávislého politického postupu v sociální demokracii ze strany národních socialistů a lidovců však víceméně nepřesáhla rámec článků v novinách, v nichž autoři kritizovali fierlingerovce a vyzdvihovali historické zásluhy sociální demokracie.⁸⁶⁸ Oproti tomu KSČ do vnitrostranických záležitostí sociálních demokratů prostřednictvím příslušných součástí svého aparátu vcelku bez ostychu zasahovala.⁸⁶⁹ Na okresních konferencích, jež volily sjezdové delegáty, se komunisté snažili zjistit rozložení sil, získávat spolehlivé spojky mezi levicovými funkcionáři a ovlivňovat mínění těch pravicových a nerozhodnutých. Míra komunistického vměšování byla však mnohdy neúnosná i pro levicově orientované členy sociální demokracie. Mnozí delegáti, kteří původně sympatizovali s Fierlingerem, jej tak nakonec nepodpořili, protože pochopili, že je vlastně komunistickým kandidátem. Neomalená „pomoc“ komunistů způsobila zdrženlivost levých v předsjezdové kampani, kterou KSČ nelibě nesla. Přesto komunisté hodnotili své předsjezdové angažmá pozitivně. Původní plán tiskové kampaně, která měla být zahájena napadením Majera v *Dnešku*, se přitom nepovedlo realizovat, protože Peroutkou řízený časopis odmítl posloužit jako platforma pro útok na sociálnědemokratickou pravici a vytipování autoři článku nakonec couvli. A ani další snahy vyburcovat některého radikálně orientovaného představitele levice k otevřenému vystoupení proti pravici nedošly naplnění. Komunisté byli nicméně spokojeni, že s levicovými funkcionáři navázali bližší kontakt a prohloubili ideové rozpory ve straně. Rovněž získali poměrně dobrou představu o průběhu příprav sjezdu. Před jeho začátkem dávali

⁸⁶⁷ *Tři roky... Díl III.*, s. 363.

⁸⁶⁸ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...*, s. 79–81.

⁸⁶⁹ Během druhé poloviny roku 1947 a v začátku roku následujícího uvnitř KSČ pracovalo několik orgánů, v jejichž pracovní náplni bylo monitorování a ovlivňování dění v sociální demokracii i ostatních nekomunistických subjektech. Tyto orgány různě vznikaly, reorganizovaly se a slučovaly, mnohdy mezi nimi panovalo i napětí. Patřil sem kupříkladu evidenční odbor, informační odbor, ideová a politická komise, komise pro sociální demokracii a národní socialisty, zpravodajská služba ministerstva vnitra, odbor pro práci mezi ostatními stranami (oficiálně odbor Národní fronty). KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 11–55.

Fierlingerovi spíše malou naději na zvolení, avšak nadále věřili, že jistá šance existuje a ofenzivní vystoupení levice na sjezdu by mohlo strhnout nerozhodnuté delegáty.⁸⁷⁰

Předsjezdové pohyby uvnitř sociální demokracie sledovali i zahraniční pozorovatelé. Britská ambasáda v Praze ještě před začátkem horkého léta informovala Foreign Office o „*tendenci sociálnědemokratické strany mírnit svou politiku a přiblížit se více k linii britského socialismu*“.⁸⁷¹ Godfrey Lias, v poválečných letech stálý korespondent britského deníku *The Times* v Praze, pak koncem října napsal naléhavý dopis členovi Attleeho vlády Philipovi Noel-Bakerovi.⁸⁷² „*Nebudu myslím přehánět, když řeknu, že vývoj demokracie v Evropě závisí do značné míry na tom, co se nyní odehrává a bude odehrávat v této zemi,*“ uvedl zkraje svého listu Lias, s tím, že v československé politice se v posledních dvou třech měsících rozvinuly „*velmi nebezpečné trendy*“. Stručně referoval o vývoji na Slovensku, kde se komunisté „*hitlerovskou taktikou*“ snaží rozvrátit demokratickou stranu, a poté se již zaměřil na rozbor situace v sociální demokracii. Konstatoval, že stranu štěpí otázka poměru ke komunistům, která se pravděpodobně stane hlavním tématem listopadového sjezdu. Nabídl své hodnocení stranických předáků; ctižádostivý a nevyzpytatelný Fierlinger vždy hájí sovětská stanoviska, chytrý oportunista Laušman se nedávno přiblížil pravici, ačkoliv předtím byl velmi nalevo, a neochvějný pravičák Majer „*má odvahu a je oblíbený, ale není moc chytrý politik*“. Pokud by na sjezdu zvítězili „*Fierlinger and Co.*“, byla by velmi malá naděje, že se podaří Československo zachránit před osudem Maďarska a Polska. Lias proto na Noel-Bakera apeloval, aby využil svého vlivu ve straně a labouristé vyslali do Brna schopného zástupce, jenž na sjezdu především jasně podpoří pravicové křídlo v boji za demokracii, a dále delegáty ubezpečí, že Západu na Československu záleží, že hospodářská obnova Německa nepovede k jeho znovuvyzbrojení a že nehrozí návrat odsunutých Němců.⁸⁷³

Sociálnědemokratická pravice během roku 1947 upevnila a rozšířila své pozice především v krajských a okresních sekretariátech v Plzni, Praze, Liberci a částečně Ostravě, Hradci Králové a Karlových Varech. „*Státním autem na cesty republikou*“ se vydal i Fierlinger. „*Mluvil sladce, tvářil se demokraticky. ... Rozhodl se získávat jedny hrozbami a strachem, druhé cukrlátky. ...*

⁸⁷⁰ Ibid., s. 39–43.

⁸⁷¹ SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 475.

⁸⁷² Lias měl dobrý vhled do československých reálií, protože během války působil v britském ministerstvu zahraničí, kde šéfoval československému oddělení Výkonného výboru pro politické vedení války (Political Warfare Executive – PWE). KUKLÍK, Jan ml. – NĚMEČEK, Jan: *Osvobozené Československo očima britské diplomacie: Zprávy britské ambasády z Prahy v roce 1945*. Praha, Karolinum 2010, s. 19.

⁸⁷³ LHASC, LP, LP/ID/DH, box 6/11, Czechoslovakia (SDP) 1947, Lias Noel-Bakerovi 30. 10. 1947.

První, na koho obrátil svůj zřetel, byly sociálně demokratické ženy,“ vzpomínal Vojta Beneš. Celkově byla situace nepřehledná a nejednoznačná, protože podstatnou část strany tvořila nevyhraněná centristická skupina kolem Laušmana. Odhadovat silové poměry ve většině krajů tak bylo v podstatě nemožné.⁸⁷⁴ Jak reflektoval jeden z komunistických informátorů: „O centristice se zatím mnoho říci nedá, protože jako samostatný směr přímo nevystupují a je pravděpodobné, že to budou oni, kteří budou rozhodujícím činitelem na sjezdu v Brně. Toto zdánlivě neexistující hnutí ve straně není možno podceňovati, protože z něj může ve straně vyrůst opravdu rozhodující činitel.“ Rozložení sil pak viděl takto: „Většina členstva jde hlavně za Laušmanem a Fierlingerem, který má kolem sebe málo schopných propagátorů. Majer však dovede kolem sebe soustřediti nejschopnější funkcionáře a dovede dělati politiku intrik.“⁸⁷⁵

V podstatě již od konce léta bylo jasné, že brněnský sjezd bude především stranickým referendem o Fierlingerovi, „jehož hlavní snahou“ – slovy Igora Lukeše – „bylo zapřáhnout vagon strany za lokomotivu KSČ“.⁸⁷⁶ Ani na předsjezdových okresních konferencích, ani přímo v Brně se tak příliš neřešila programová témata a veškerá pozornost byla soustředěna právě na otázku volby nového předsedy sociální demokracie.⁸⁷⁷ Dlouho přitom nebylo zřejmé, kdo se Fierlingerovi jakožto jasnému kandidátovi levice a obhájci funkce postaví. Jako jeden z možných vyzývatelů byl zmiňován Ivan Dérer. Ve svých pamětech Dérer uvádí, že se začátkem října 1947 setkal s Majerem, který jej měl naléhavě požádat, aby „zanechal politické pasivity“ a přijal kandidaturu. Oba muži se shodli na potřebě zvolit v Brně silný výkonný výbor, a hlavně jiného než stávajícího předsedu. Dérer však prohlásil, že on osobně se necítí být „tím silným a schopným mužem“ a Majerovu nabídku nepřijal.⁸⁷⁸ Kandidatura samotného Majera se jevila jako příliš riskantní, neboť pro většinu strany stál příliš napravo a jeho podpora u lavírujících delegátů by byla nejistá, u příznivců levice v podstatě vyloučená.⁸⁷⁹ Prezidentův bratr Vojta Beneš se žádnou funkcí vázat nechtěl. Jednak se ve svých 69 letech již považoval za starého, a dále měl obavu, že by mohl být politickými protivníky napadán jako pouhý vykonavatel

⁸⁷⁴ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...*, s. 93–94. *Vojta Beneš*, s. 53–54.

⁸⁷⁵ ABS, OB 2231, díl III., část 1., Přehled o soc. demokratické straně v hrubých rysech.

⁸⁷⁶ LUKEŠ, I.: *Československo nad propastí*, s. 243.

⁸⁷⁷ Jiří Hájek byl členem programové komise, jejímž úkolem bylo předem připravit a na sjezdu předložit k projednání nový stranický program. Spolu s dalšími členy komise se chystal, že bude muset „vystoupit na obhajobu různých sporných pasáží návrhu“. K jeho překvapení se však v diskuzi k dokumentu nikdo nevyjádřil a všichni delegáti se soustředili jen na volbu předsedy a vedoucích stranických orgánů. HÁJEK, J.: *Paměti*, s. 152.

⁸⁷⁸ DÉRER, I.: *Antiferlinger I*, s. 15.

⁸⁷⁹ „...je zbytečné mít obavy, že za předsedu by byl zvolen Majer ..., protože levicově orientované síly nepřipustí takovouto kandidaturu,“ vyjádřil se člen předsednictva pražského krajského výkonného výboru J. Černoch, který patřil k levici uvnitř strany. ABS, OB 2231, díl III., část 1., Předsjezdová situace v sociální demokracii, zpráva ze 7. 11. 1947.

instrukcí přicházejících z Hradu, což by v důsledku oslabovalo sociální demokracii i prezidenta.⁸⁸⁰ V různých fázích předsjezdového období potom padala i další jména, jako například Vojtěch Dundr nebo František Tymeš.⁸⁸¹ Tím ale výčet možných kandidátů nekončil. Jeden komunistický informátor například přišel se zprávou, že „*majerovci připravují jako šlágr pro sjezd v Brně na místo předsedy strany jako protikandidáta soudruha Františka Němce, toho času velvyslance v Kanadě*“.⁸⁸²

Kandidátem protifierlingerovské části sociální demokracie se nakonec stal představitel středního proudu Bohumil Laušman, přičemž pravice měla k prosazení kandidatury ministra průmyslu využít jeho „*kariéristických sklonů*“.⁸⁸³ Laušman přijal výzvu za tři podmínky: „*za první – že strana bude neodvislou nejenom vůči levici, ale i vůči pravici; za druhé – že její politika bude nejenom demokratická, ale i nadále nekompromisně socialistická; a za třetí – že budu až nadále zproštěn funkce ve vládě, abych se mohl plně věnovat výstavbě strany.*“ Definitivně vystoupit proti dlouholetému politickému spojenci Fierlingerovi se Laušman podle svých pamětí rozhodl poté, co na něj zástupci Sovětů a Poláků tlačili, aby se kandidatury vzdal a podporoval stávajícího předsedu. Tyto intervence měly v Laušmanovi vzbudit „*prvé obavy, zda Sovětský svaz a Kominforma nesledují nekalé cíle, nejenom pokud jde o samostatnost sociální demokracie, ale – a hlavně – pokud jde o republiku*“.⁸⁸⁴

Václavu Majerovi, jehož důvěrníci KSČ ve svých zprávách nazývali „*nejradikálnějším elementem*“⁸⁸⁵ sociálnědemokratické pravice, který „*má pro svou politiku plné hradní požehnání*“,⁸⁸⁶ se od podzimu 1947 dostávalo zvýšené pozornosti. V této době začaly odpovědné komunistické orgány systematictěji shromažďovat a vyhodnocovat různé typy informací, týkající se Majerovy osoby. Ve druhé půlce října se tak na Slánského stole objevil dopis. „*Zasíláme první zprávy, které jsme obdrželi od soudruhů z potravinářského průmyslu a*

⁸⁸⁰ DÉRER, I.: *Antifierlinger I*, s. 25. Bez ohledu na rodinné vazby prezident situaci v sociální demokracii aktivně ovlivňoval a přál si politický pád svého někdejšího přítele Fierlingera. Proto si některé významné funkcionáře strany zval na audience a přesvědčoval je, aby proti stávajícímu předsedovi vystoupili. VEBER, V.: *Osudové únorové...*, s. 183–184. Averzí vůči Fierlingerovi se netajil ani v rozhovorech s jinými než sociálnědemokratickými politiky. Prokop Drtina vzpomíná rozhovoru s Benešem den po zveřejnění dohody mezi sociální demokracií a KSČ, kdy prezident o svém dlouholetém spolupracovníkovi hovořil „*s odporem a pohrdáním a jeho pakt s KSČ nazval ničemností*“.
DRTINA, P.: *Československo můj osud... Svazek druhý. Kniha 2.*, s. 385.

⁸⁸¹ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 222–224.

⁸⁸² ABS, OB 2231, díl III., část 1., Hlášení z 24. 9. 1947.

⁸⁸³ Ibid., Předsjezdová situace v sociální demokracii, zpráva ze 7. 11. 1947.

⁸⁸⁴ LAUŠMAN, B.: *Kdo byl vinen?*, s. 96–97.

⁸⁸⁵ ABS, OB 2231, díl III., část 1., Přehled o soc. demokratické straně v hrubých rysech.

⁸⁸⁶ Ibid., podsvazek č. 284, Zpráva ze schůze zahraniční komise ÚV soc. dem. strany z 1. 10. 1947.

ministerstva výživy,“ informoval generálního tajemníka KSČ pisatel, a pokračoval: „*Podle Tvého přání sbíráme i zprávy nedoložené, které by různým kontrolním orgánům mohly sloužit jako upozornění pro jejich vyhledávání. Další zprávy zašleme co nejdříve.*“ Jednalo se tedy o informace, které by bylo možno využít k útokům na Majera a k jeho kompromitaci. Slánský se například mohl dočíst, že Majerův bratr Stanislav je „*notorický alkoholik*“ a „*úplatkář*“, že ministr prosazuje své známé do ředitelských funkcí firem pod správou ministerstva výživy, protežuje soukromý sektor na úkor národních podniků nebo že jeho ministerstvo v zahraničí realizovalo nevýhodný nákup kakaových bobů.⁸⁸⁷ Pokud šlo o Majerovu aktivitu související s blížícím se sjezdem, začátkem listopadu například jeden z komunistických důvěrníků referoval o ministrově návštěvě uherskohradištského cukrovaru, která měla být pouze „*zámkou k tomu, aby mohl důvěrně porozprávět s předními činiteli sociálnědemokratické strany zlínského kraje a aby u nich posílil svoje pozice.*“ Příležitost pro neformální setkání se stranickými funkcionáři se naskytl večer ve sklípku, kde se Majer při popíjení vína věnoval „*společnému zpěvu a vedl v oplzlých písničkách*“. Když se pustil do důvěrných politických rozhovorů, komunistickému informátorovi nepřálo štěstí a okolní „*zpěv hulákajících popíječů*“ způsobil, že zaslechl pouze útržky rozmluvy.⁸⁸⁸

Jednání očekávaného sjezdu sociální demokracie začalo ve velkém sále brněnského Sokolského stadionu v pátek 14. listopadu, o hodinu a půl později, než bylo plánováno. Fierlinger dorazil už na původně ohlášenou 8. hodinu a dostalo se mu nadšeného přijetí, když jej jeho přívrženci vyzvedli na ramena a takto donesli k předsednické tribuně. Předsedovo „*fotbalové*“ entrée však nemělo zamýšlený dopad, protože delegáti teprve přicházeli a sál ještě nebyl zaplněn.⁸⁸⁹ Sjezd zahájil Laušman, jenž byl na předporadě zvolen předsedou sjezdových jednání. V projevu zdůraznil nutnost jednoty strany v boji za demokracii, v narážce na komunisty se vyslovil proti vnášení diktátorských metod do politického boje a proti tomu, aby v Československu při budování socialismu byly násilně uplatňovány cizí metody, odporující vlastním zkušenostem a tradicím. Sociální demokracie měla dle Laušmana zůstat samostatnou stranou, řídit se vlastním rozumem a citem. Spolupráce s ostatními se měla realizovat případ od případu a na bázi Národní fronty.⁸⁹⁰

⁸⁸⁷ Ibid., Fotokopie dopisu pro Slánského ze 17. 10. 1947.

⁸⁸⁸ Ibid., Zpráva z návštěvy min. Majera v cukrovaru na Moravě z 3. 11. 1947.

⁸⁸⁹ ABS, OB 2231, díl II., část 1., Sjezd soc. dem. strany 14. – 16. 11. 1947. Pravicoví delegáti Fierlingerův vstup na scénu kritizovali a „*prohlašovali, že to jsou fotbalové zvyky a že se to dělá s hráči, kteří dají nejvíce gólů. Generální tajemník Vilím se při tom vyjádřil, že je to objednaná atrakce k posílení Fierlingerovy pozice.*“ Ibid., díl III., část 3., Zpráva o průběhu sjezdu ze 14. 11. 1947.

⁸⁹⁰ ŠOLC, J.: *Útěky a návraty...*, s. 164.

První bod jednání měl velmi slavnostní ráz, protože Ján Bečko a František Tymeš hovořili o sjednocení se slovenskými sociálními demokraty, které bylo jedním z významných výsledků sjezdu. Radostné uvítání 26 delegátů, reprezentujících necelých 18 tisíc členů ze Slovenska, v jednotném táboře celorepublikové strany zakončilo bratrské obětí Bečka a Tymeše a spontánní zpěv Československé hymny celým shromážděním.⁸⁹¹ Kromě symbolické slavnostní roviny mělo spojení českých a slovenských sociálních demokratů v jednu celorepublikovou organizaci i praktický dopad na vnitrostranické rozložení sil. Představovalo posilu pro majerovské křídlo, protože slovenští soudruzi byli převážně pravicového zaměření. Kdo byl na Slovensku levicový sociální demokrat, ten se už během Slovenského národního povstání v září 1944 sloučil s tamními komunisty.⁸⁹²

Z hlediska hlavní sjezdové otázky, jíž byla volba předsedy, přinesl druhý den zasedání mnohem více vzruchu než poměrně poklidný pátek. Jednání stručně zahájil Laušman a po něm s prvním projevem dne vystoupil Fierlinger. Ve své řeči hájil těsnou kooperaci s komunisty, varoval před nebezpečím „*tříštění sil levice*“ na domácí politické scéně a na mezinárodní úrovni zdůrazňoval politiku spolupráce se Sovětským svazem.⁸⁹³ Po předsedovi hovořil ministr výživy. Žádnou „*bezohledně zahrocenou útočnou řeč*“ proti Fierlingerově politice, kterou předpovídal komunistický informátor V-101, však delegáti z Majerových úst neslyšeli.⁸⁹⁴ Soustředil se vesměs na hospodářská témata. Vyslovil se pro vyvážené obchodní styky s Východem i Západem a chválil poválečné socializující hospodářství „*vpravdě československého typu*“. Zmínil otázky výživy a zemědělské problémy, které musí být řešeny „*bez zřetele na politické rozpaky a taktizování a stranické zájmy*“, což byla nepochybně poznámka kritizující neomalené způsoby Ďurišova ministerstva. „*Jsmo demokraté a socialisté, a chceme proto demokracii nejenom v politice, ale také v hospodářství. Chceme socialismus, který při stále vzrůstající*

⁸⁹¹ Náš XXI. sjezd je historický mezník socialismu. In: *Právo lidu*, 15. 11. 1947, s. 1, 3.

⁸⁹² VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...*, s. 89–90.

⁸⁹³ AČSSD, f. 71, a. j. 112, *Poslání sociální demokracie v novém státě: Referát předsedy Československé sociální demokracie, přednesený na XXI. řádném sjezdu Československé sociální demokracie, konaném v Brně ve dnech 14. – 16. listopadu 1947.*

⁸⁹⁴ ABS, OB 2231, díl III., část 2., Zpráva o poměrech v soc. dem. z 20. 10. 1947. V-101 bylo krycí jméno Valerije Vilinského, rodáka z Oděsy, který žil od dvacátých let v Praze. Za války byl důvěrníkem gestapa, po osvobození se nabídl do služeb Státní bezpečnosti a byl zproštěn obvinění z kolaborace. Od podzimu 1946 poskytoval zpravodajským orgánům ministerstva vnitra hodnotné a podrobné informace zejména o poměrech ve slovenské demokratické straně, neboť byl zaměstnán na ministerstvu dopravy a patřil k blízkým spolupracovníkům ministra Ivana Pietora. Během únorové krize rychle dodával cenné zprávy o jednáních nekomunistických politických špiček a o dění v jejich stranách. ŽÁČEK, Pavel: V-101. Agent, ze kterého se dalo žít. In: MEDVECKÝ, Matej (ed.): *Poslední a první slobodné (?) volby – 1946, 1990: Zborník z odborného seminára*. Bratislava, Ústav pamäti národa 2006, s. 102–159, s. 102–107.

životní úrovni zajistí člověku také všechny lidské svobody, občanská práva a lidské štěstí,“ zakončil Majer svůj projev.⁸⁹⁵

Po Majerovi se na řečništi ujal slova nejvýznamnější zahraniční host, labourista Denis Healey. Delegáti z ostatních sesterských stran z Evropy proslovili své zdravice o den dříve. Ti z východní části kontinentu, zejména Bulhaři a Poláci, v nich měli nabádat k úzké spolupráci s komunistickými stranami.⁸⁹⁶ Řeč tajemníka mezinárodního oddělení Labour Party byla naopak podle komunistického informátora „útočná a zaměřená proti spolupráci socialistů s komunisty“. Healey nejprve hovořil o úspěších labouristické vlády v Británii a varoval před rozštěpením Evropy na dva tábory, které označil za „politické šílenství a hospodářský nesmysl“. Upozornil, že rozvíjení ekonomických styků se západními zeměmi je pro středoevropské státy nezbytné, nemá-li klesnout jejich životní úroveň. „Nehodláme přijímat shnilá jablka z Washingtonu, ale stejně tak nepřijmeme náplasti z Moskvy,“ konstatoval Healey a dodal, že je „nutno bojovat proti každému imperialismu, ať už je americký či sovětský“. Odmítl komunistické útoky na socialistické strany a upozornil, že spolupráce komunistů se socialisty „nemůže spočívat na tom, že bude mít vždycky jenom jedna strana pravdu“. Stejně tak kooperace se Sovětským svazem je možná pouze potud, pokud stojí „na zásadách demokracie, nikoliv na systému totality“. Healey jako uctivý host posluchače ubezpečil, že v Británii „je mnohem větší zájem o Československo než možná o kteroukoliv jinou zemi v Evropě“ a zmínil nutnost přistupovat k Německu tak, aby se už nikdy v budoucnu nemohlo stát nebezpečím pro světový mír.⁸⁹⁷

Největší rozruch a zároveň ovlivnění nálady delegátů ve prospěch protifierlingerovské středoprávní aliance způsobili druhý den sjezdu svými kritickými projevy zasloužilí straničtí funkcionáři. „Staré politické mrtvolky, které byly již z politického života vyřazeny, měly být oživeny,“ poznamenal později nevybíravě na jejich adresu Fierlinger a umrlčí příměr přišel vhod i Jiřímu Hájkovi, který psal o vyvolání osvědčených reformistických předáků „z politického záhrobní“. ⁸⁹⁸ Dříve narození bojovníci za sociálnědemokratickou myšlenku přitom

⁸⁹⁵ AČSSD, f. 71, a. j. 112, *Hospodářská politika Československé sociální demokracie. Projev soudr. Václava Majera na XXI. sjezdu strany v Brně ve dnech 14. – 16. XI. 1947.*

⁸⁹⁶ ABS, OB 2231, díl III., část 2., Deník zpráv č. 286 ze dne 17. 11. 1947, Hlavní zahájení sjezdu dne 14. 11. 1947.

⁸⁹⁷ Ibid., díl II., část 1., Záznam o veřejných projevech v Brně – průběh sjezdu, Druhý den sjezdu soc. dem. 15. 11. 1947. Pozdravy Labour Party. In: *Právo lidu*, 16. 11. 1947, s. 2.

⁸⁹⁸ ANM, f. Zdeněk Fierlinger, Biografický materiál/Memoárové texty, vydané, nevydané/Koresp. k textům Z. F., inv. č. 263, Z. F.: K historii boje za jednotu dělnického tábora v ČSR. HAJEK, J.: *Zhoubná úloha...*, s. 162.

nebyli sjezdovými delegáty, zasedání se účastnili jako pozvaní hosté a spolu s ostatním obecnstvem sledovali jednání sjezdu z galerie. Původně neměli ani vystupovat a slova se ujali až poté, co je k tomu jednohlasným usnesením vyzvali delegáti. Dle hodnocení komunistického informátora byly improvizované projevy Ivana Dérera a Alfréda Meissnera „řečnický skvělé“. Jako první hovořil hodinu spatra Meissner. „*Mně by stačilo, kdyby nám byla zachována alespoň ta stará demokracie, jakou jsme měli před válkou. Svoje hlavní úsilí musíme věnovat otázce svobody jednotlivce,*“ vyjádřil nejprve obavy ze směřování lidovědemokratického uspořádání, konstatovav, že komunistické „*heslo 51 % se těžce může dotknout rázu republiky*“. V zahraničněpolitické oblasti podpořil orientaci na západoevropské socialistické strany. Plně se vyslovil pro organizační i myšlenkovou svrchovanost sociální demokracie: „*Ve straně je strach, že by mohla přijít o svou existenci. Snaha po samostatnosti je tak hluboce zakořeněna, že by si mnohý vylámal zuby. Musí být jasno, ale ne na chvíli, nýbrž na dlouhou dobu. Nemohu snést myšlenku, že se s komunisty sloučíme, že jim sloužíme, je třeba žádat plné jasno a sjezd se má usnésti na naprosté samostatnosti strany a nepřipustíme, aby na ni někdo viklal.*“ Dérer se na rozdíl od Meissnera ve svém referátu vůbec nezmiňoval o Fierlingerovi. Pouze zdůrazňoval nutnost kontinuity sociálnědemokratické politiky s předválečným obdobím a Laušmana s Majerem označil za muže této politiky. „*Idea socialistická pokročila, ale jsou určité zásady, které přetrvávají. Máme velké lidi soudruha Laušmana, který provedl znárodnění, Majera, který je vzorem Hamplovské poctivosti a upřímnosti. Je třeba méně demagogie a teorie a více otevřenosti a upřímnosti,*“ vzkázal delegátům z řečnické tribuny.⁸⁹⁹

Doktoři práv Dérer s Meissnerem formulovali svá stanoviska sice jednoznačně, ale zároveň uměřeně. Prchlivý Vojta Beneš si však nebral servítky, vedl svůj projev v osobní rovině a postavil se proti stávajícímu předsedovi „*prudce a bezohledně*“.⁹⁰⁰ V emotivním projevu často přecházel do křiku a varoval sjezd před volbou Fierlingera. Podpořil slova svých generačních i názorových soupeřů Dérera s Meissnerem a prohlásil, že „*učení marxistické je sice krásné, ale u nás musí být doplněno humanitou Masarykovou*“. Směrem k Fierlingerovi poznamenal, že jej má „*rád jako chlapa*“, avšak nevidí v něm předsedu, jenž „*by byl zárukou, že ... strana*

⁸⁹⁹ ABS, OB 2231, díl III., část 3., Zpráva ze sjezdu soc. dem. 14. – 16. 11. 1947 ze dne 17. 11. 1947. DÉRER, I.: *Antifierlinger I*, s. 16–17.

⁹⁰⁰ *Vojta Beneš*, s. 56. Martin Nekola k Benešově složité osobnosti píše: „*Vojtu Beneše i blízcí spolupracovníci popisovali jako vznětlivého a mrzutého člověka, který snadno miloval i nenáviděl, občas míval o sobě příliš vysoké mínění a dával ostentativně najevo, když někoho považoval za méněcenného. Nad jinými pronášel rychlé a třeba nespravedlivé soudy, ačkoliv skutečnost byla mnohem komplikovanější a dotčení se nemuseli nutně provinít tak, jak jim připisoval.*“ *Ibid.*, s. 9–10.

v budoucnosti bude jednotná, ani toho, zda v budoucnosti bude vůbec existovat.“⁹⁰¹ Benešova řeč mezi posluchači vyvolala protichůdné reakce, zvýšila napětí v sále a další jednání provázely povyk a výkřiky z pléna. Jedni delegáti spontánně vyjadřovali souhlas s Benešovými slovy, zpochybňovali prospěšnost Fierlingerovy politiky a kritizovali praktiky KSČ. Druzí předsedu hájili a napadali staré funkcionáře. Komunistický informátor popisoval, jak poslankyně Anna Jungwirthová „vpravdě křičela ještě víc než Vojta Beneš,“ když mu spílala, že z něj „mluvila stařecká nenávisť“. Podle samotného Beneše Jungwirthová „řádila tak hanebně, že se zdálo, že sjezd rozbije svou vášní“.⁹⁰² Ke konci sobotního jednání promluvil Fierlinger, který označil proběhlou diskuzi za „očisťující“, a vyzval k uklidnění situace. Celkově však podle komunistického důvěrníka předsedovo vystoupení „nebylo šťastné“. Úplným závěrem dne pak hovořil Majer. Zmínil nezbytnost „soudružské shovívavosti“ mezi sociálními demokraty a potřebu „umět kolektivně odpovídat za naši politiku“. Konstatoval, že její KSČ nazývá pravičákem jen proto, že odmítá teror a násilí. I tak ale bylo v části prokomunistických kruhů jeho vystoupení hodnoceno jako „celkem smířlivé“.⁹⁰³

V neděli 16. listopadu došlo k očekávané volbě předsedy. Předcházela jí řada spletitých vyjednávání a porad, v nichž se aktivně angažovala KSČ, jejíž pověřeni funkcionáři v době sjezdu působili přímo v Brně. Díky zprávám od informátorů měli dobrý přehled o tom, co se v sále Sokolského stadionu i v zákulisí odehrává. Komunisté v předsjezdovém období vnímali slabší pozici Fierlingerovy skupiny, pořád však doufali, že její aktivní nástup přímo na sjezdu by mohl silové poměry otočit. Víkend ale neprobíhal podle komunistického plánu. Ofenziva zleva nepřicházela s potřebnou intenzitou a aktivita byla na straně pravice. Laušman odmítl Fierlingerovu nabídku, že se vzdá kandidatury, pokud se nové vedení zaváže pokračovat v dosavadní politice. Vše nasvědčovalo Fierlingerově porážce, a tak se do zákulisních jednání

⁹⁰¹ ABS, OB 2231, díl III., část 2., Deník zpráv č. 286 ze dne 17. 11. 1947, Bouřlivá debata delegátů na sjezdu dne 15. 11. 1947. „Lidská krysa“, „lhář všeho schopný“, „olomoucký ničema“ nebo „nastrojený panáček“ – to jsou jen některá označení, která v souvislosti s Fierlingerovou osobou Vojta Beneš použil ve svých vzpomínkách a z nichž je jasné, že prvního poválečného předsedu strany ve skutečnosti neměl rád ani jako chlapa, ani jako cokoliv jiného. *Vojta Beneš*, s. 40, s. 52–54.

⁹⁰² *Ibid.*, s. 56. ABS, OB 2231, díl III., část 2., Deník zpráv č. 286 ze dne 17. 11. 1947, Bouřlivá debata delegátů na sjezdu dne 15. 11. 1947.

⁹⁰³ *Ibid.*, díl II., část 1., Sjezdové zasedání 15. 11. odpoledne. Petr Blažek zprostředkovává jiné hodnocení stejného projevu, když cituje zprávu, podle níž si Majer „neodpustil, aby ve svém referátu nevinil Fierlingera a tím opět nepokazil již téměř dobrou a spřátelenou náladu delegátů.“ BLAŽEK, Petr: Na rozcestí. Brněnský sjezd ČSSD v listopadu 1947. In: FAJMON, Hynek – BALÍK, Stanislav – HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objetí: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, s. 153–161, s. 160.

vložil Slánský, který se pod Špilberkem náhle objevil. Nedokázal přesvědčit Laušmana, aby se své kandidatury vzdal, dosáhl ale toho, že Fierlinger odmítl vyklidit pozice bez boje.⁹⁰⁴

Volební komise se v neděli dopoledne po dvacet jedna a půl hodiny trvajícím jednání usnesla sjezdu doporučit, aby za předsedu strany zvolil Laušmana. S takovým stanoviskem se však ztotožnilo jen 27 ze 40 členů komise, a protože za Fierlingerem stojící menšina uplatnila minoritní votum, bylo rozhodnuto, že nového předsedu budou sjezdoví delegáti vybírat ze dvou kandidátů. Došlo tak na sice tajné, ale přesto dostatečně „bojovné“ hlasování o šéfovi strany, což byla bez přehánění jedinečná událost, kterou žádný jiný třetirepublikový stranický sjezd nenabídl.⁹⁰⁵ Volba podle zápisu volební komise skončila v 13:05 a zvítězil v ní Bohumil Laušman s 283 hlasy oproti 182 hlasům pro Zdeňka Fierlingera. Spolu s hlasováním o novém předsedovi rozhodovalo plénum rovněž o složení ústředního výkonného výboru strany. Stejně jako na manifestačním sjezdu v roce 1945 byl Majer do výboru zvolen. Spolu s ním i řada nových soudruhů a soudružek ze Slovenska, což byl důsledek splnutí se sesterskou stranou v celorepublikovou organizaci. Místo naopak nebylo pro exponenta levicového křídla Evžena Erbana.⁹⁰⁶

V prvních okamžicích po sjezdu u většiny sociálních demokratů především převládala spokojenost, že byla potvrzena linie usilující o samostatný postup. Například Vilém Bernard, zahraniční tajemník strany, jenž prosazoval od roku 1946 nezávislou politiku, ač byl původně fierlingerovcem, euforicky uvedl: „Nyní máme situaci, která nám umožní vyhrát volby. Do voleb půjdeme s kritikou KSČ, budeme dělat všechno, abychom KSČ izolovali. Příštím předsedou vlády bude socialista, ministerstvo vnitra převezmou taktéž socialisté, komunistům jsme ochotni nechat ve vládě 2 místa. Budeme-li to dělat dobře, komunisté nedostanou ve volbách víc než 22 %.“⁹⁰⁷ Prezident byl o výsledku sjezdu zpraven hned během nedělního

⁹⁰⁴ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 43.

⁹⁰⁵ Pokud jde o ostatní české strany, komunisté a lidovci konali za dobu trvání třetí republiky po jednom sjezdu, a sice na konci března, respektive na začátku dubna 1946. Národní socialisté měli dvě konference s parametry stranického sjezdu; o setkání v prosinci 1945 hovořili jako o „sjezdu zastupitelstva“, na přelom února a března 1947 svolali svůj XIV. valný sjezd. I když v jiných otázkách docházelo na sjezdech lidovců a národních socialistů k bojům a hádkám mezi jednotlivými stranickými proudy, volba předsedy u všech tří stran spočívala v jednomyslném potvrzení jediného kandidáta. PEHR, Michal: *České politické strany v době třetí republiky a jejich poválečné sjezdy*. In: *Moderní dějiny: Časopis pro dějiny 19. a 20. století*, 24, 1 (2016), s. 185–212. KOCIAN, J.: *Československá strana národně socialistická...*, s. 96–98, s. 133–144.

⁹⁰⁶ AČSSD, f. 71, a. j. 112, Zápis o provedené volbě předsedy a ústředního výboru, konané dne 16. 11. 1947. HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 231–232. Slavný a významný sjezd zakončen. In: *Právo lidu*, 18. 11. 1947, s. 2. Nový ústřední výkonný výbor Čs. sociální demokracie. In: *Právo lidu*, 18. 11. 1947, s. 3.

⁹⁰⁷ ABS, OB 2231, díl II., část 1., Poslední den sjezdového zasedání 16. 11. 1947.

odpoledne a chvíli, kdy se k němu informace dostala, prohlásil za nešťastnější od návratu do Československa.⁹⁰⁸ S optimismem sledovaly změny v sociální demokracii i nekomunistické strany. Národněsocialistické Oddělení pro vědeckou politiku ve svém pravidelném čtrnáctidenním přehledu dění na domácí scéně konstatovalo, že nový předseda se zasadí o upevnění nezávislosti sociální demokracie a že delegáti se jeho zvolením rozhodli „*pro posílení československé demokracie jakožto demokracie parlamentní*“.⁹⁰⁹ Lidovci podle zprávy komunistického důvěrníka projevíli „*veliké uspokojení*“, že se předsedou stal Laušman. Výsledek volby považovali za záruku zachování jednotné strany, a zároveň předpokládali, že nový předseda nezapomene, „*že byl zvolen sociálnědemokratickou pravicí a nebude dělat nic, než na čem se příslušné orgány strany usnesou*“.⁹¹⁰ Výměnu na předsednickém postu vnímal pozitivně i Denis Healey, jenž si v Brně všiml „*mohutného potlesku*“, kterého se dostávalo Majerovi při jeho vystoupeních „*pokaždé, když se zmínil o demokracii nebo nezávislosti*“.⁹¹¹ V reportu pro ministra zahraničí Bevina hodnotil Healey výsledky sjezdu jako mimořádně uspokojivé. Zdůraznil především prozápadní tendence většiny delegátů a konstatoval, že v novém ústředním výkonném výboru mají většinu „*autonomisté*“, kteří chtějí rovnocennou spolupráci se všemi stranami Národní fronty, nikoliv pouze s komunisty.⁹¹²

Střízlivou – a jak ukázal další vývoj – i poměrně jasnožřivou interpretaci výsledků brněnského sjezdu přinesl západní tisk. *The Economist* napsal, že Laušman je „*skoro stejně levicový*“ jako Fierlinger a jeho zvolení tak neznamená odklon strany doprava, nicméně představuje důležitý krok z hlediska snahy o udržení Národní fronty jako koalice nezávislých a rovnocenných stran. Pražský korespondent švýcarského deníku *Die Tat* spatřoval v rozhodnutí sjezdových delegátů výraz jejich nespokojenosti s Fierlingerovou linií podřizování stranické politiky komunistickým zájmům, která se projevila též „*vyhozením komunistické loutky*“ Evžena Erbana z ústředního výkonného výboru. Autor seznámil čtenáře s dosavadní Laušmanovou politickou kariérou, kterou v letech války i po osvobození provázela snaha o těsnou spolupráci s komunisty. Konstatoval, že v novém předsedovi rozhodně nelze vidět druhého Léona Bluma, nicméně „*zvolení tohoto mladého, energického a obratného politika je nepochybně vítězstvím demokratických sil v Československu*“. *The New York Times* si všimly nepřátelských reakcí

⁹⁰⁸ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 178.

⁹⁰⁹ *Tři roky... Díl III.*, s. 378.

⁹¹⁰ ABS, f. ZV 127 MV, svazek 6., Komentář lidové strany ke zvolení Laušmana předsedou strany.

⁹¹¹ PEARCE, Edward: *Denis Healey: A Life in Our Times*. London, Little, Brown 2002, s. 99.

⁹¹² LHASC, LP, LP/ID/DH, box 6/11, Czechoslovakia (SDP) 1947, Healey Bevinovi 20. 11. 1947. SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 475.

komunistického tisku na výsledek volby a předpovídaly, že KSČ zesílí tlak na své politické protivníky. Nárůst komunistické agresivity očekával i *Manchester Guardian*, podle něhož „proces komunistické konsolidace v zemích sovětského vlivu utrpěl menší, ale nikoliv bezvýznamnou porážku“. Ve zvolení umírněného předsedy viděl dopisovatel Guardianu i možný přesah do ostatních východoevropských států, pro jejichž „malomyslné a rozdělené“ sociálnědemokratické strany mohlo „české gesto víry v politickou nezávislost“ představovat povzbuzení. Jedním dechem však konstatoval, že „tato nová naděje může mít krátké trvání, protože komunisté jsou odhodlaní a bezohlední a dnes mají většinu trumfů v rukou. Dříve nebo později se ve východní Evropě stane, co si Moskva přeje.“⁹¹³

„Výsledek volby byl přijat bouří nadšení a soudruh Fierlinger je první, kdo soudruhu Laušmanovi blahopřeje. ... soudružská pospolitost je zase pohromadě a šikuje se svorně za novým vedením, vzešlým ze skutečné vůle strany,“ napsalo Právo lidu.⁹¹⁴ Ovšem přání bylo v tomto případě jednoznačně otcem myšlenky. A nešlo ani tak o upřímnost prvního gratulanta – „sovětského poskoka“ Fierlingera, který byl dle Healeyho vzpomínek ve skutečnosti při vyhlášení výsledků „bílý jako stěna“ a vydával nesouhlasné zvuky podobné „vlčímu vrčení“.⁹¹⁵ „Náš sjezd přesvědčí veřejnost o tom, ... že ve straně není pravých a levých křídel,“ pronesl Majer ve veřejném projevu vpředvečer zahájení sjezdových jednání.⁹¹⁶ Jenže následující dny doložily přesný opak. Fierlinger ve svém závěrečném vystoupení bez obalu proslovil, že strana má dvě křídla, což sice mírnil poukazem na to, že dvě křídla má i pták, bylo však zřejmé, že již nelze dále chodit kolem horké kaše. Komunističtí informátoři se ve svých zprávách hodnotících sjezd zamýšleli, zda je vnitřně rozháraná sociální demokracie vůbec ještě partnerem pro politické jednání, a přemítali, jaká je pravděpodobnost rozkolu strany.⁹¹⁷ Nejasnost sociálnědemokratického kurzu indikoval například fakt, že sjezd sice zdůraznil nezávislost strany, zároveň ale neodsoudil zářijovou dohodu. V neděli po vyhlášení výsledků volby předsedy a ústředního výkonného výboru navíc poslanec František Bláha přečetl prohlášení podepsané celkem šestnácti funkcionáři, například Fierlingerem, Jungwirthovou, Johnem a Evženem Erbanem. Signatáři vyjádřili v textu nesouhlas s průběhem a výsledkem

⁹¹³ NA, MZV – VA II – f. 506, ka. 278, inv. č. 952, sign. Čs. sociální demokracie – program, funkcionáři 1945, 1947, Zahraniční tisk k tematice brněnského sjezdu sociální demokracie.

⁹¹⁴ Slavný a významný sjezd zakončen. In: *Právo lidu*, 18. 11. 1947, s. 2.

⁹¹⁵ HEALEY, Denis: *The Time of My Life*. London, Michael Joseph 1989, s. 87.

⁹¹⁶ Brno ve znamení projevů strany. In: *Právo lidu*, 14. 11. 1947, s. 1.

⁹¹⁷ ABS, OB 2231, díl III., část 3., Zpráva ze sjezdu soc. dem. 14. – 16. 11. 1947 ze dne 17. 11. 1947. Ibid., část 1., Sjezd soc. dem. strany – 14. – 16. 11. 1947, Zpráva V–101.

sjezdu a prohlašovali, že jsou odhodláni nadále hájit a prosazovat dosavadní linii fierlingerovské politiky.⁹¹⁸

Pravdou jistě bylo, že levice v Brně neuvítězila. Stejně tak ale není možné listopadový sjezd považovat za triumf pravice, umožňující absolutní integraci strany do tábora nekomunistické opozice. K takovému kroku zkrátka neexistovaly podmínky, a koneckonců v rámci strany ani nebyl do všech důsledků chtěný. Porážka levice nebyla nijak zdrcující – tajemník Vilím očekával, že se proti Fierlingerovi ve volbě předsedy postaví 80 % delegátů⁹¹⁹ – a příznivce levicového proudu tak neuvrhla do apatie. Naopak, Fierlinger mohl svou prohru vykládat v tom duchu, že „přes zjevné znásilnění strany vilímovským aparátem získala pravice pouze 60 % hlasů [a] ... mravní vítězství zůstalo na straně levice.“⁹²⁰ Vzhledem k posjezdové aktivitě Fierlingerovy skupiny se vnitrostranické příkopy ještě prohloubily. Jedním z důsledků sjezdu byla i výměna sociálnědemokratických ministrů, kdy Fierlingera s Laušmanem podle dohody nahradili František Tymeš a Ludmila Jankovcová.⁹²¹ Pozice sociálnědemokratických reprezentantů ve vládě se tak posunula více doleva, protože oba noví členové kabinetu byli zastánci blízké spolupráce s komunisty.⁹²² Komunistické vedení prozatím nemělo zájem na definitivním rozštěpení sociální demokracie, neboť nechtělo zlikvidovat dosavadní nepatrnou parlamentní většinu obou stran. Příslušné orgány KSČ nicméně podporovaly fierlingerovce v jejich tlaku na stranické vedení a v týdnech po brněnském sjezdu začaly spolu se sociálnědemokratickou levicí připravovat založení frakce jménem Klub socialistické demokracie a vydávání týdeníku Směr.⁹²³

⁹¹⁸ Prohlášení šestnácti významných soc. dem. pracovníků. In: *Rudé právo*, 18. 11. 1947, s. 1.

⁹¹⁹ KAPLAN, K.: *Das verhängnisvolle Bündnis*, s. 135.

⁹²⁰ ANM, f. Zdeněk Fierlinger, Biografický materiál/Memoárové texty, vydané, nevydané/Koresp. k textům Z. F., inv. č. 263, Z. F.: K historii boje za jednotu dělnického tábora v ČSR.

⁹²¹ Národněsocialistické Oddělení pro vědeckou politiku spatřovalo v příchodu Jankovcové do vlády – kromě odborné kvalifikace a vnitrostranických důvodů – rovněž šikovný předvolební signál směrem k ženské části populace: „... ačkoliv jsou mužové politicky obecně aktivnější, přece jen je ženská polovice hlasů při volbách o něco větší než mužská; rozhodně je to rezervoár hlasů, z něhož doufá sociální demokracie především získat, jestliže na nejdůležitější rezort, který kontroluje, jmenovala ženu.“ *Tři roky... Díl III.*, s. 378–379.

⁹²² Jankovcová s Tymešem se spolu s šéfem strany na Slovensku Ivanem Frličkou stali po brněnském sjezdu místopředsedy sociální demokracie. Místopředsedové sociální demokracie. In: *Svobodné noviny*, 25. 11. 1947, s. 2.

⁹²³ KAPLAN, K.: *Pět kapitol...*, s. 179–181. BLAŽEK, P.: Na rozcestí, s. 160–161.

21. Od brněnského sjezdu k únoru 1948

V pozdním létě a během podzimu 1947 byla československá politická scéna zahlcena řadou souběžně probíhajících, různě vypuknuvších, různě se táhnoucích a různě kulminujících kauz. Národní fronta se jevila být – slovy Václava Černého –, „*pakt na výpověď*“.⁹²⁴ Byla tu otázka milionářské dávký a údajné spiknutí na Slovensku. Do toho se objevila takzvaná výbušninová, krabičková, třaskavinová či krčmaňská aféra, což byly různé názvy pro neúspěšný pokus o atentát na ministry Zenkla, Drtinu a Masaryka, jimž do jejich úradů přišly poštou „*pekelné stroje*“, tedy podezřelé balíčky obsahující trinitrotoluen. Další případ představovala takzvaná mostecká aféra, jejímž cílem bylo kompromitovat špičky národních socialistů obviněním ze spolupráce s českou pravicovou emigrací ve prospěch americké špionáže.⁹²⁵ Všechny kauzy spojovalo, že se v nich ukazoval konfrontační styl komunistů. Tam, kde nestačily klasické metody politického boje ani subverze, začaly být i ve vysoké politice používány teroristické a vyděračské praktiky, přičemž v pozadí mnohdy stála Státní bezpečnost. Svým agresivním chováním proti sobě komunisté popouzeli ostatní strany a dostávali se do politické izolace. Tu chtěli začátkem listopadu, tedy ještě před sociálnědemokratickým sjezdem, prolomit pomocí změny struktury a charakteru Národní fronty. V souvislosti s krizí na Slovensku se pokusili rozšířit Národní frontu o zástupce zájmových organizací pod jejich vlivem – odborů, svazu zemědělců, odbojářských sdružení –, které by jim zajistily převahu nad nekomunistickými stranami. S návrhem však neuspěli. Ostatní strany překreslení půdorysu Národní fronty odmítly, Gottwald musel od svého záměru ustoupit a další schůze Národní fronty se opět konaly v původní sestavě.⁹²⁶

Na zasedání ústředního výboru KSČ ve dnech 27. a 28. listopadu přednesl Gottwald řeč, která představovala další mezník nejen ve vztahu komunistů k sociální demokracii, ale obecně v

⁹²⁴ ČERNÝ, Václav: *Paměti III, 1945–1972*. Brno, Atlantis 1992, s. 135.

⁹²⁵ VEBER, V.: *Osudové únorové...*, s. 138–142, s. 178–181. VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ*, s. 152–153.

⁹²⁶ KAPLAN, K.: *Národní fronta...*, s. 16–17. Když Gottwald na Zenklovo přání svolal na 4. listopadu schůzi Národní fronty, na níž se měla řešit situace na Slovensku, byli reprezentanti nekomunistických stran po příchodu na jednání překvapeni přítomností zástupců masových organizací. Národní socialisté, lidovci a slovenští demokraté odmítli v tomto formátu jednat a schůzi opustili. Sociální demokraté vyklouzli z problému zajímavým způsobem; přečetli prohlášení, v němž konstatovali, že závažnost situace na Slovensku si žádá, aby ve věci rozhodla „*celá Národní fronta*“, tedy nikoliv její část „*bez účasti tří stran*“. Protože odchodem ostatních stran „*vznikla nová situace*“, je nyní třeba, aby k ní zaujalo stanovisko představenstvo strany. S tímto zdůvodněním část sociálnědemokratických zástupců zasedání opustila, ovšem Fierlinger zůstal a uvedl, že nenamítá nic proti účasti představitelů masových organizací na jednání. Sociálnědemokratické představenstvo poté na večerní schůzi přijalo usnesení, podle něhož měla o slovenské problematice rozhodnout přímo vláda, nikoliv Národní fronta, „*kde snaha o to ztroskotala*“. Různá pojetí Národní fronty. In: *Svobodné noviny*, 5. 11. 1947, s. 1. Stanovisko čs. sociální demokracie. In: *Svobodné noviny*, 6. 11. 1947, s. 2.

celkovém strategickém postupu, který měl být završen monopolním uchopením moci. Gottwaldův obsáhlý projev byl připraven na základě dvou referátů; jednoho ze stranického sekretariátu a druhého ze sekretariátu sovětské komunistické strany. Šéf KSČ hovořil o zahraniční situaci, předestřel celkové hodnocení vnitropolitického vývoje a naznačoval, že Československo je poslední lidovědemokratickou zemí, v níž ještě nebyla jasně vyřešena mocenská otázka.⁹²⁷ „*Uplynulé měsíce stály ve znamení zápasů se zpátečnickými a rozvratnými živly ve všech oblastech veřejného života,*“ konstatoval Gottwald, předpokládaje, že i nadále se „*reakce, rozlezlá na všech stranách, ... bude snažit ještě více ochromovat činnost vlády, parlamentu a ostatních lidových orgánů, aby v určitém okamžiku mohla vládu a parlament učinit plně práce neschopnými. Chtěla by vyvolat ve vhodný okamžik vládní krizi a učinit pokus o vytvoření úřednické vlády. Politicky vzato, takový krok by bylo nutno hodnotit jako pokus o reakční puč ... Na něj by bylo nutno dát patřičnou ... zdrcující odpověď.*“ Vítězství nad rozvratníky, sabotéry a agenty reakce měl komunistům přinést neúprosný boj, vedený „*nejen politickými, ale i administrativními prostředky*“.

Důležitá část referátu pojednávala o Národní frontě. Raně listopadové odmítnutí komunistického návrhu účasti masových organizací na jejích zasedáních interpretoval Gottwald jako pokus „*vyřadit lid ze spoluúčasti na rozhodování*“. Hovořil též o dalším aspektu komunistické strategie, spočívajícím v soustředování „*všech lidí dobré vůle, bez ohledu na stranickou příslušnost, k pozitivní budovatelské práci pro blaho národa*“.⁹²⁸ Předseda tak jasně vyjádřil cíl získat za všech okolností na svou stranu „*většinu národa*“. Jak upozorňuje Jacques Rupnik, nebyla již míněna majorita voličská ve smyslu 51 % ve volbách, nýbrž „*politická*“, tedy taková, které komunisté dosáhnou v „*obrozené*“ Národní frontě. Stejně tak měly být obrozeny i ostatní politické strany, za pomoci oněch lidí dobré vůle, kteří uvnitř těchto stran aktivně započnou s vytvářením „*demokratických*“ frakcí.⁹²⁹

⁹²⁷ RUPNIK, J.: *Dějiny KSČ*, s. 234–235.

⁹²⁸ GOTTWALD, Klement: Referát na zasedání ústředního výboru KSČ 27. listopadu 1947. Novinová zpráva. In: *Spisy: XIV, 1947–1948*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1958, s. 194–206, s. 199–206.

⁹²⁹ RUPNIK, J.: *Dějiny KSČ*, s. 235–236. V bezprostřední reakci na Gottwaldovy instrukce volal nedočkávký slovenský komunista Karol Šmidke už začátkem prosince po okamžité obrodě Národní fronty zdola formou ustavování jejích výborů sestávajících nejen ze zástupců politických stran, ale i masových organizací. Straničtí šéfové si uvědomovali, že mají komunisté velkou moc, uplatnit ji přímo však prozatím nechtěli a netrpělivce šmidkeovského typu odmítali. Dále čekali na příhodný moment, který jim umožní provést akci „*elegantně*“, to znamená tak, aby zmenšili prostor pro obviňování z diktátorského postupu a opuštění demokratické cesty. TIGRID, P.: *The Prague Coup...*, s. 413–414.

V pasáži věnované přímo sociální demokracii Gottwald konstatoval, že brněnský výsledek sice dočasně posílil pravici, „*avšak každá medaile má dvě strany*“ a pro komunisty je pozitivní, že se uvnitř sociální demokracie urychlila ideologická diferenciací. Díky tomu je „*možno zformovat skutečnou levici, která má šance, aby získala vedení, anebo která aspoň může pro věc socialismu zachránit nejlepší část sociální demokracie, zejména dělnictva.*“ Tato Gottwaldova věta v podstatě vystihuje maximální a minimální cíl, kterého chtěli komunisté v přístupu k sociální demokracii dosáhnout. Optimální pro ně bylo zachování jednotné strany s levicovým vedením. Pokud by se takový cíl ukázal jako nereálný, chtěli alespoň zajistit, aby levicová frakce byla co nejpočetnější a v případě rozštěpení přešla ke komunistům. Na úrovni členské základny mělo k naplnění cíle napomoci osobní ovlivňování, podpora a častý kontakt mezi komunistickými funkcionáři a levými sociálními demokraty. „Nahore“ měla být využita tisková kampaň propagující myšlenku jednoty dělnictva a také případná veřejná kritika nového vedení sociální demokracie, jakmile k ní svou praktickou politikou zavdá příčinu.⁹³⁰

Jedním z cílů komunistické ofenzivy se v duchu závěrů listopadového zasedání ústředního výboru strany stal nikoliv překvapivě pravičák Majer. A překvapivá nebyla ani záminka, pod níž ho KSČ atakovala; byla jí situace ve výživě. Od léta bylo jasné, že mimořádné sucho způsobí neúrodu, která bude mít negativní dopad na zásobování potravinami a výživu obyvatelstva.⁹³¹ Kabinet se proto palčivou otázkou zabýval od srpna na svých jednáních, kdy Majer vládě předložil první odhady míry poklesu úrody. Při té příležitosti konstatoval, že i v případě největšího možného výkupu produkce od tuzemských zemědělců bude pro zajištění výživy obyvatelstva nutné značné množství zejména obilí obstarat dovozem a zároveň bude třeba přistoupit k snížení dávek chlebovin. Nepopulární, leč nezbytný návrh tehdy ministerská rada odmítla, podle Majera „*především pro odpor komunistických členů vlády*“.⁹³² Na říjnových zasedáních kabinetu pak Majer upozorňoval na problém nedostatečného výkupu, kdy se ve srovnání s rokem 1946 vykupovalo jen něco přes polovinu loňského množství. Rovněž opakoval návrh na redukci dávek chlebovin, a to zhruba o pětinu. Nyní už vládě nezbývalo než vzhledem k situaci nějaké usnesení přijmout. Kromě snížení vybraných přidělových kvót, které

⁹³⁰ GOTTWALD, K.: Osnova referátu na zasedání ústředního výboru KSČ 27. listopadu 1947. In: *Spisy*, s. 174–193, s. 184–186.

⁹³¹ Katastrofální sucho nejvíce zasáhlo bramborářské oblasti Českomoravské vysočiny a nejmúrodnější území v Polabí, v moravských nížinách a na dunajském Žitném ostrově. Oproti roku 1946 klesla produkce obilovin o 19 %, brambor o 48 % a cukrové řepy o 42 %. Nedostatek krmiv vedl k vybjění hospodářského zvířectva a situaci komplikovala i pochopitelná snaha rolníků zachovat si při nízké výrobě nutnou naturální spotřebu omezením dodávek potravin státu. PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny... II. díl*, s. 183.

⁹³² Chléb nesmí být zpolitisován. In: *Právo lidu*, 30. 11. 1947, s. 1–2.

dle poslankyně KSČ Marie Trojanové v úhrnu znamenalo pokles hodnoty denní kalorické dávky potravin z cirká 2 600 kalorií na 2 100, zareagoval kabinet ještě opětným rozšířením lístkového systému, znamenajícím například obnovení přidělu brambor. Východisko z tíživé reality chtěla vláda rovněž hledat v mimořádném dovozu potravin a krmiv. Ve vztahu k zemědělcům byly sice stanoveny příplatky k výkupním cenám, zároveň ale zesílil tlak, aby plnili své dodávkové povinnosti. Komunisté vycítili možnost získat u veřejnosti plusové body razantním postupem proti možným přestupkům a kritizovali ministerstvo výživy za malou aktivitu při potírání černého trhu, jenž se v období akutního nedostatku znovu rozbujel. Prosadili proto vytvoření mimořádných vyživovacích komisí při vládě a jednotlivých národních výborech, které měly kontrolovat plnění povinností a v případě porušení předpisů příslušné rolníky tvrdě trestat.⁹³³

Kritické poznámky na adresu ministerstva výživy Gottwald přednesl i ve svém referátu na listopadovém jednání stranického ústředního výboru. První příležitost, při níž bylo možné na Majera zaútočit osobně, skýtala mimořádná schůze vlády 1. prosince, která byla svolána právě kvůli zásobovací situaci. Vzhledem k její vážnosti se premiér obrátil na Stalina s žádostí o navýšení dodávky obilí, přislíbené Čechoslovákům na moskevských jednáních, jejichž výsledkem bylo odstoupení od účasti na Marshallově plánu. Gottwald členy vlády informoval, že generalissimus jeho prosbě vyhověl, což samozřejmě všichni kvitovali. Poté požádal o slovo Majer. S odvoláním na úryvky z Gottwaldova projevu před ústředním výborem strany, které publikovalo Rudé právo, se ohradil proti tvrzení, že ministerstvo výživy „*neučinilo včasné a nutné opatření k získání potravin především z domácích zdrojů*“. Zbytek schůze vlády byl pak konfrontací mezi Majerem a komunisty, z nichž nejútočněji vystupovali Gottwald, Nosek, Kopecký a Ďuriš. V zásadě se objevovaly argumenty známé z posledních tří měsíců. Komunisté Majerovi vyčítali, že jeho úřad jedná byrokraticky, pozdě a pracovníci při řešení problémů „*nepostupují ... s náležitým elánem*“. Ministr oponoval, že nahlédnutím do zápisů z předcházejících jednání kabinetu se dá jednoduše doložit, že v dostatečném předstihu upozorňoval, že tuzemská úroda nebude dostatečná a bude nezbytné zajistit pokrytí potřeb obyvatelstva včasným dovozem. V tomto smyslu také předkládal příslušné návrhy. Komunisté je však tehdy zavrhlí, takže je od nich neseřízní, když Majera nyní kritizují. Gottwaldovy a Noskovy výtky, že aparát ministerstva brzdí práci vyživovacích komisí, „*nemobilizuje veřejnost a ... neuvádí do pohybu všechny páky*“, odmítal poukazem na nutnost dodržovat

⁹³³ Co budeme jíst?. In: *Svobodné noviny*, 30. 10. 1947, s. 3. BELDA, Josef (et al.): *Na rozhraní dvou epoch*. Praha, Svoboda 1968, s. 144–151.

úřední postupy. Protestoval proti chování ministerstva vnitra, které si zkrátka řeklo, že výživa zdržuje, a poslalo své úředníky do vesnic, aby chodili od chalupy k chalupě a nahlíželi do špejcharů, čímž flagrantně zasáhli do kompetencí Majerova rezortu. Sice souhlasil, „*aby se pranýřovali zemědělci, kteří sabotují dodávkovou povinnost*“, ale na druhou stranu se stavěl proti neúměrně vysokým trestům a opakoval, že při kontrolách na venkově „*se má jít po linii dobrovolné morálky a že se nemá zbytečně sáhnouti k ostrým opatřením*“.⁹³⁴

Houstnoucí atmosféra podnítila během prosince další pokusy o koordinaci a upevnění spolupráce mezi nekomunistickými stranami. V důsledku slovenské krize se začaly prohlubovat kontakty mezi národními socialisty, lidovci a slovenskými demokraty. Vzájemné porozumění národních socialistů a slovenských demokratů mělo dokonce dospět do takové fáze, že generální tajemník Demokratické strany Fedor Hodža přišel s ideou splynutí obou stran a postavení společné kandidátky do voleb v roce 1948. Národní socialisté sice myšlenku organizačního sjednocení nepřijali, avšak spolupráce mezi oběma stranami a dobrá vůle hledat společná stanoviska nadále pokračovala.⁹³⁵

Sbližování sociálních demokratů s národními socialisty probíhalo formou občasných informativních setkání již od zářijové Laušmanovy návštěvy u Drtiny na ministerstvu. V národněsocialistických plánech podzimních námluv se sociální demokracií hrál Majer důležitou roli. Vzhledem ke svému odhodlání nepodvolit se tlaku KSČ totiž mezi sociálnědemokratickými špičkami představoval osobu, u níž bylo vhodné sondovat, jak by se vedení jako celek tvářilo na možnost společného postupu proti komunistům. V tomto smyslu měl s Majerem hovořit například národněsocialistický generální tajemník Vladimír Krajina. Majer byl rovněž v přirozeném kontaktu s ostatními nekomunistickými členy vlády, s nimiž se scházel k rozhovorům například po skončení zasedání kabinetu.⁹³⁶ Vrcholem procesu sbližování sociálních demokratů s národními socialisty pak byla tajná schůzka vedoucích představitelů obou stran závěrem roku 1947; podle Josefa Korbela se konala asi 22. prosince, přímí účastníci Majer s Drtinou ve svých vzpomínkách posouvají setkání o pár dnů, na dobu mezi vánočními svátky a silvestrem. V bytě Prokopa Drtiny se tehdy k důvěrnému jednání sešli

⁹³⁴ ČSR a SSSR 1945–1948, s. 409–429, dok. č. 166 – 1947, 1. prosinec, Praha. – Zápis 116. mimořádné schůze třetí československé vlády NF o zásobovací situaci ve státě, dopisu K. Gottwalda Stalinovi se žádostí o výpomoc a usnesení s textem děkovného dopisu Stalinovi.

⁹³⁵ KOUTEK, O.: *Prokop Drtina*, s. 304–305.

⁹³⁶ ABS, OB 2231, pods vazek č. 284, Sondy NS k soc. demokratům, zpráva z 30. 11. 1947. Výpisky z materiálů – Majer V. Ibid., f. 2M, sign. 2M–12825, Věc: Ján Ursíny, 5. 2. 1948.

Laušman, Majer, Vilím, Tymeš a Holub se Zenklem, Drtinou, Ripkou, Stránským, Krajinou a Firtem. Účastníci schůzky mimo jiné přijali závazek, že na sebe jejich strany nebudou útočit v následující předvolební kampani. V aktuální situaci i do budoucna měli sociální demokraté a národní socialisté vždy společně a jednotně postupovat – a hlavně komunistům neustupovat – v otázkách zachování politických svobod a obrany parlamentní demokracie, včetně záležitostí týkajících se praktik některých složek Sboru národní bezpečnosti. Postup obou stran v hospodářských tématech měl nadále zůstat nezávislý. Na setkání bylo rovněž dohodnuto, že Laušman bude o výsledcích schůzky informovat lidovce.⁹³⁷

Na prahu nového roku tak mezi sociální demokracií a ostatními nekomunistickými stranami existovala shoda v zásadní otázce obrany parlamentní demokracie. Mohlo se zdát, že se Laušmanovi daří plnit jeho předsevzetí zajistit straně nezávislost zleva i zprava. Sociální demokraté přece svobodně jednali s nekomunistickými stranami a ukazovali tak odstup od komunistů, a zároveň šli svou cestou v ekonomických otázkách, což zas dokládalo dostatečný distanc od stran stojících napravo. Pozornější pohled však ukazoval, že přílišný optimismus není namístě. Především proto, že sociální demokracie byla všechno možné, jen ne soudružsky pospolitý šik, o kterém psalo Právo lidu bezprostředně po Laušmanově brněnském vítězství.

Nový předseda si při nástupu do funkce vytkl v zásadě dva cíle; jednak profilovat stranu jako samostatnou sílu, která je tu pro všechny poctivé zastánce demokraticky pokračující socializace, jednak v maximální možné míře připravit podmínky pro úspěch v blížících se volbách. Představy Laušmana i dalších autonomistů o poslání strany by se daly docela dobře vyjádřit slovy jednoho sociálnědemokratického krajského tajemníka, který týden po brněnském sjezdu v nedělním dopoledni vysvětloval nepočetnému publiku veřejné schůze na Sedlčansku: „[sociální demokracie] je matkou všech politických stran a má dvě děti, ... KSČ a ... národní socialisty, které se jí nepovedly. Proto se snaží ... KSČ přivést na cestu demokracie a ... národní socialisty na cestu socialismu.“⁹³⁸

⁹³⁷ Únor 1948 očima poražených, s. 100–112, dok. č. 7 – Zápis o sedmé schůzce, konané 11. prosince 1949, s. 104–105. DRTINA, P.: Československo můj osud... Svazek druhý. Kniha 2., s. 442–443. KORBEL, J.: *The Communist Subversion...*, s. 200.

⁹³⁸ ABS, f. 304 – Různé bezpečnostní spisy po roce 1945, sign. 304–251–5 – Hlášení velitelství SNB týkající se činnosti sociálnědemokratické strany v ČSR v roce 1946–1949, Veřejná schůze strany soc. demokratické v Červeném Újezdě a Bonkovicích – zpráva z 24. 11. 1947.

Laušmanovy snahy mohly dojít naplnění pouze za podmínky, že se mu podaří názorově rozdělenou stranu dostatečně spolehlivě sjednotit. To znamená, že z ní udělá akceschopného aktéra politického boje, ne pouze subjekt, který sice formálně drží pohromadě – tedy nerozpadne se –, avšak interní spory jej zcela paralyzují. Jedině tak mohla strana plnit funkci politické síly vyvažující protichůdné tendence uvnitř Národní fronty. Jako usmiřovatel totiž sotva mohl působit někdo, kdo by sám, vzhledem k vlastnímu vnitřnímu pnutí, nějakého usmiřovatele potřeboval. Právě držení optimálního kurzu za současného uchování akceschopnosti strany bylo extrémně náročným úkolem, se kterým se laušmanovské vedení muselo potýkat. Pokud by Laušman zatočil příliš doleva, zradil by „ducha brněnského sjezdu“, kdyby zamířil vpravo, velmi nahlas by se ozval autentický levicový proud, který ve straně existoval i bez komunistického přičinění.⁹³⁹

Jenže komunisté se činili. Ve spolupráci se sociálnědemokratickou levicí od prosince začali připravovat vydávání revue *Směr*. Už název dával najevo, že se mělo jednat o pandán kulturně-politického stranického časopisu *Cíl*, který – pozdějšími slovy člena redakčního kruhu nového periodika Jiřího Hájka –, „*po brněnském sjezdu ztratil dosavadní „směr“*“.⁹⁴⁰ Kromě tiskové platformy k šíření idejí socialistické vzájemnosti měli příslušníci levice dále získat oporu i v pevnější organizační struktuře. Na krajských a okresních úrovních tak měla uvnitř strany vzniknout vedení levicových frakcí, avšak tento proces se táhl a první regionální vedení začala fungovat až v půlce února. O něco rychleji postupovalo formování Klubu socialistické demokracie, který se měl podle představ komunistů stát veřejnou institucí s širší základnou, než byla nazapřenou fungující frakce v jedné straně. Klub měl poskytnout příslušníkům vnitrostranické opozice v sociálnědemokratické a národněsocialistické straně politické a organizační zázemí pro jejich působení, a vlastně tak legalizovat jejich frakční činnost. Stanovy Klubu ministerstvo vnitra bez zbytečných průtahů schválilo v prosinci, ustavující schůze se sešla posledního ledna, pár dnů poté, co vyšlo první číslo *Směru*.

Uvnitř samotné sociálnědemokratické levice však panovaly jisté nejasnosti. Problematická byla zejména Fierlingerova role. Na jednu stranu byl vnímán jako nejvýznamnější reprezentant

⁹³⁹ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 235–242. Laušmanův přístup ke KSČ, jak jej měl formulovat v rozhovoru s ministrem dopravy z Demokratické strany Ivanem Pietorem, přináší zpráva komunistického informátora z ledna 1948: „*Vztah sociální demokracie ke komunistům formuloval [Laušman] pythicky, že komunistická strana nesmí být izolována, ale že se nesmí vládnout proti komunistické straně, což prý je širší pojem. Tímto způsobem prý lze nutiti komunisty k povolnosti...*“ ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Návštěva ministra Pietora u Zenkla a Laušmana – zpráva z 10. 1. 1948.

⁹⁴⁰ HÁJEK, J.: *Paměti*, s. 155.

levice, na stranu druhou se ale na jejích akcích přímo nepodílel. V otevřené podpoře prokomunistického proudu mu totiž bránilo členství v představenstvu sociální demokracie. Bývalého předsedu tak za nečinnost kritizovali jak představitelé levého stranického křídla, tak komunisté. Prostor pro další aktivní vystoupení vnitrostranické levice měly poskytnout okresní konference na začátku roku 1948. Z tohoto hlediska byla důležitá konference v půlce ledna v Hradci Králové. I přes odpor osobně přítomného generálního tajemníka Viléma přijala rezoluci, jež se svým obsahem v podstatě shodovala s požadavky a postoji KSČ. Do popředí se dostal předseda královéhradeckého okresního výboru Jan Němec, který ze své ultralevé pozice Fierlingerovi hlasitě vyčítal jeho pasivitu.⁹⁴¹ Levici ve vrcholných stranických orgánech kritizoval za „*kolísání, nepohotovost a nestatečnost v praktickém uplatňování dohod s komunisty*“ a žádal, aby vystoupila „*jasně a nedvojznačně proti Majerovi*“.⁹⁴² Oba muži spolu osobně jednali začátkem února. Němec vytkl Fierlingerovi jeho podpis závazku, že do příštích parlamentních voleb nepůjde na jiné než sociálnědemokratické kandidátní listině. Fierlinger vysvětloval, že se jednalo o taktický manévr, „*jako když Sovětský svaz uzavřel smlouvu s Hitlerem*“.⁹⁴³ Rozhovor na toto pro něj nepříjemné téma rychle ukončil a seznámil Němce se svým plánem na rozštěpení sociální demokracie a vytvoření nové strany, v jejímž čele by stanul. Návrh zaskočil jak Němce, tak posléze i komunisty. KSČ v případě úplné izolace levice v sociální demokracii sice rozkol jako jednu z krajních variant nevyklučovala, nicméně v aktuální situaci stále považovala takové řešení za předčasné, a tak Fierlingerovu iniciativu odmítla. Tomu odpovídal i výsledek konference vnitrostranické levice v půli února. Pro poněkud torzovitou účast 17 delegátů, mezi nimiž nebyl žádný vedoucí činitel levice, se setkání v kavárně Mánes stalo v podstatě pouhou pracovní poradou. Jejím výsledkem bylo rozhodnutí, že prokomunistická frakce nemá mateřskou stranu opouštět.⁹⁴⁴

Pohyby na levém křídle způsobovaly neklid mezi sociálními demokraty ve všech patrech stranické hierarchie. Vedení mělo o konsolidování levice pouze kusé informace. Snažilo se její aktivity alespoň částečně brzdit, třeba tím, že některé prokomunisticky konající členy

⁹⁴¹ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 47–53.

⁹⁴² ABS, f. 310, sign. 310–71–8 – Zprávy k činnosti sociální demokracie (poznatky z let 1947–48), Denní zpráva č. 27 ze dne 27. 1. 1948.

⁹⁴³ Ibid., Denní zpráva č. 31 ze dne 3. 2. 1948. Plán dát v blízkých se volbách na komunistické kandidátce prostor i význačným osobnostem politického a veřejného života a také levicově orientovaným funkcionářům nekomunistických stran schválilo listopadové zasedání ÚV KSČ. Utajovaný záměr učinil veřejným v lednu 1948 v projevu Václav Kopecký. V reakci na slova ministra informací si sociálnědemokratické vedení od svých členů vyžádalo podpis prohlášení, že budou kandidovat pouze na listině své strany a že v této věci nepovedou jiná jednání. Fierlinger prohlášení podepsal, ačkoliv již kandidaturu slíbil komunistům. KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 53–54.

⁹⁴⁴ NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení...*, s. 60. KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 53–55.

odvolávalo ze stranických funkcí a zdůrazňovalo, že strana je jednotná. Každodennímu kontaktu mezi komunisty a představiteli levice ale stejně zabránit nemohlo a pokusy působit v regionech byly také podnikem s nejistým koncem, jak ukázala Vilímova cesta na královéhradeckou konferenci. A jestliže ani sociálnědemokratická levice nebyla jednotná, o středopravicové majoritě v stranickém vedení to platilo dvojnásob. Personální obsazení v Brně zvoleného ústředního výkonného výboru bylo především výsledkem Vilímovy předsjezdové aktivity. Generální tajemník dokázal na protifierlingerovské základně spojit pravici kolem Majera a meziválečných funkcionářů s názorově širěji rozkročenou skupinou středu. Sjezdoví delegáti sice jednotně schválili připravenou kandidátku výkonného výboru, ale daní za většinově nefierlingerovský profil ústředního stranického orgánu byla jeho značná různorodost.⁹⁴⁵ „*Ve výkonném výboru měli skuteční demokraté společně s demokratickými oportunisty ještě většinu, ale do předsednictva*⁹⁴⁶ *dostali se z velké míry Fierlingerovi lidé,*“ hodnotil rozložení sil ve vedení Vojta Beneš.⁹⁴⁷ I Majer konstatoval, že sjezd ovzduší ve straně „*úplně nevyčistil*“. Sám Fierlinger a několik jeho podporovatelů pokračovalo v představenstvu a ve výkonném výboru též „*zůstaly některé elementy*“, takže Majer a jeho soukmenovci „*museli být opatrní i v těch úzkých orgánech*“.⁹⁴⁸ Určit přesně názorové rozvrstvení ve vedení bylo v podstatě nemožné, což ve dnech bezprostředně po rozuzlení únorové krize nazřeli i nejaktivnější představitelé sociálnědemokratické levice. Započali s „*očistou*“ strany, ale nebyli si přitom úplně jistí, na koho z těch, již se „*prohlašují za levé*“ je opravdu spoleh.⁹⁴⁹ Čtyřicetčlenné představenstvo se ve svém „*pobrněnském*“ složení naposledy sešlo 25. února. Tehdy byli jako první de facto vyřazeni Václav Majer, Vladimír Görner, Vilém Bernard a Josef Kubát, kteří sice formálně zůstali členy, ale už neměli být dále na schůze zváni, a Blažej Vilím. Generální tajemník měl nastoupit „*ihned dovolenou, z níž se již nevrátí*“.⁹⁵⁰ Překvapivě o něco déle – byť jen o dva dny – vydržel v představenstvu Josef Jeřábek, po brněnském sjezdu komunisty hodnocený jako „*zásadní odpůrce Fierlingera a KSČ*“, radící se „*k nejreakčnějším*

⁹⁴⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...*, s. 90–99. Pokus Anny Jungwirthové dosáhnout na sjezdu změny kandidátky ústředního výkonného výboru a doplnit ji Evženem Erbanem „*zanikl v ostrém protestu pléna*“. Ibid., s. 148.

⁹⁴⁶ Vojta Beneš píše o předsednictvu, z kontextu ale plyne, že má na mysli spíše představenstvo.

⁹⁴⁷ Beneš vyčítal Vilímovi, že mu „*nešlo o vítězství demokracie, ale o vítězství jeho kamarádů, neboť všechna jeho politika měla kamarádké cíle*“ a neudělal dost pro to, aby byli fierlingerovci ze stranického vedení úplně vytlačeni. Na funkci tajemníka Vilím dle Beneše „*ani mravně, ani intelektuálně nestačil*“. *Vojta Beneš*, s. 57.

⁹⁴⁸ *Únor 1948 očima poražených*, s. 65–76, dok. č. 4 – Zápis o čtvrté schůzce, konané 19. listopadu 1949, s. 69.

⁹⁴⁹ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 518.

⁹⁵⁰ AČSSD, f. 71, a. j. 121, Zápis o mimořádné schůzi představenstva sociální demokracie, která se konala dne 25. 2. 1948.

a nejagresivnějším členům ústředního výboru“.⁹⁵¹ Očista a reorganizace dále pokračovaly a dva týdny po vyvrcholení únorového politickomocenského střetu už bylo představenstvo z jedné třetiny obměněno.⁹⁵²

Ale zpět do ledna 1948. Pravicově naladěné nižší organizační složky sociální demokracie tehdy dávaly svému vedení najevo, že jeho postup je nedostatečný, a žádaly jasný rozchod s činovníky Klubu socialistické demokracie i redaktory Směru. Stranické špičky začaly konat koncem měsíce. Na společném zasedání ústředního výkonného výboru a poslaneckého klubu 26. ledna zaujala většina přítomných k časopisu odmítavé stanovisko. Vilím konstatoval, že „časopis ‚Směr‘ je v cizích službách“ a strana s ním nemá nic společného, i když redaktoři jsou jejími členy.⁹⁵³ Začátkem února na schůzi s krajskými tajemníky Laušman prohlásil, že „věc ‚Směru‘ a Klubu bude v příštím představenstvu likvidována“ a není třeba se „bát ani nejradikálnějšího řezu. Strana to vydrží.“⁹⁵⁴ Představenstvo sociální demokracie pak na jednání 12. února přijalo Vilímův návrh prohlásit „neslučitelnost členství ve straně s členstvím v Klubu a v redakčním kruhu Směru“. Rozhodnutí představenstva měl potvrdit ještě ústřední výkonný výbor, který už ale na svém zasedání 23. února řešil naléhavější otázky.⁹⁵⁵

Václav Majer si uvědomoval vážnost situace. Napětí bylo cítit všude, v sociálnědemokratické straně i ve vládě, kde od prosince 1947 v podstatě veškerá jednání končila hádkou. Majer měl pramalý důvod opouštět svůj kritický pohled na komunisty. Hned po brněnském sjezdu se na něj Gottwald před jednáním vlády „nenávistně vrhl“ a řekl mu: „Tak se vám podařilo dostat sociální demokracii do tábora reakce, ale špatně to skončí.“⁹⁵⁶ Dále měl premiér prohlásit, že Majerovo chování komunisty nepřekvapuje, protože byl vždycky reakcionář, ale s Laušmanem si vyřídí účty, protože je zradil.⁹⁵⁷ Majer na schůzi ústředního výkonného výboru sociální demokracie koncem ledna adekvátně situaci vyostřil stanovisko, které formuloval již během zářijových kontroverzí kolem milionářské dávkky, když uvedl: „KSC je řízena Kominformou. Byl vyhlášen nástup k likvidaci sociálnědemokratické strany ... cíl je ... likvidace

⁹⁵¹ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – oddělení – oddělení evidenční (Šváb) (KSČ – ÚV), inv. č. 11159-47, Soc. dem. – Seznam členů ÚVV a jejich krátká charakteristika.

⁹⁵² AČSSD, f. 71, a. j. 121, Zápis ze schůze představenstva sociální demokracie, konané dne 11. 3. 1948.

⁹⁵³ ABS, f. 310, sign. 310-71-8, Zasedání ÚVV soc. dem. ze dne 26. 1. 1948.

⁹⁵⁴ Ibid., Denní zpráva č. 32 ze dne 4. 2. 1948. Záznam ze schůze krajských tajemníků soc. dem., která se konala 3. 2. v ústředním sekretariátě.

⁹⁵⁵ KAPLAN, K.: *Pět kapitol...*, s. 50–51. NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení...*, s. 60.

⁹⁵⁶ *Únor 1948 očima poražených*, s. 65–76, dok. č. 4 – Zápis o čtvrté schůzce, konané 19. listopadu 1949, s. 73.

⁹⁵⁷ KORBEL, J.: *The Communist Subversion...*, s. 201.

*demokratického socialismu.*⁹⁵⁸ Začátkem února pak v proslovu před sociálnědemokratickými funkcionáři načrtl odvážnou paralelu mezi současnými poměry a stavem, v němž se zkraje války nacházela Velká Británie. „*Přirovnával morálku strany sociálnědemokratické k morálce anglického národa v roce 1940, kdy Anglie očekávala nacistický úder, materiálně nevyzbrojena, avšak svou vůlí vyjadřovala spontánním nadšením mas čelit nepříteli. Toto nadšení se projevovalo v nápisech na všech domech v Anglii: ,GO TO IT!!‘ A tímto provoláním také Majer zakončil svůj projev,*“ referoval ve svém reportu o Majerově vystoupení komunistický důvěrník.⁹⁵⁹

Konflikty na půdě vlády byly charakteristické tím, že se osamocení komunisté, ztrácející definitivně zájem na standardní politické spolupráci, snažili důležité změny prosazovat bez dohody s ostatními stranami. Těm se vzhledem k jejich odhodlání bránit se i nadále komunistickému tlaku pouze demokratickými prostředky politického boje výrazně tenčil manévrovací prostor. Problematických oblastí se přitom našla celá řada. Neúspěšně probíhaly rozhovory o podobě nové ústavy, kde se nedařilo najít shodu v zásadních bodech typu úpravy poměrů mezi Čechy a Slováky, právního zakotvení národních výborů nebo uzákonění znárodnění. Nikam nevedla ani jednání o školském zákoně, zákoně o národním pojištění, živnostenské dani či o nové pozemkové reformě včetně rozsáhlých církevních konfiskací, kterou prosazoval ministr zemědělství Ďuriš.⁹⁶⁰

Zemědělství a výživa obyvatelstva představovaly tradiční pole střetů mezi Majerem a komunisty. Další vyhrocení vzájemných vztahů v této oblasti potvrzovalo například Majerovo odmítnutí podepsat protokol o jednání sociálních demokratů s KSČ o spolupráci při prosazování nové pozemkové reformy, jež zdůvodnil tím, že předkládaný zápis neodpovídá průběhu a závěrům schůze.⁹⁶¹ Útokům na Majera kvůli špatné zásobovací situaci dali komunisté nový náboj v druhé půlce prosince, když přišli s několika novinovými články, které byly věnovány výživě ve věznicích. Texty uváděly, že někteří vězni jsou stravováni lépe než občané. Akce byla namířena i proti ministrovi spravedlnosti Drtinovi, jenž následně ve své zprávě na jednání vlády uvedl informace na pravou míru, nicméně Gottwald prosadil, aby věc byla dále vyšetřována.⁹⁶² Další spornou otázkou, při níž Majer ve vládě ostře protestoval proti

⁹⁵⁸ ABS, f. 310, sign. 310–71–8, Zasedání ÚVV soc. dem. ze dne 26. 1. 1948.

⁹⁵⁹ Ibid., OB 2231, podsvazek č. 284, Záznam jednání na schůzi soc. dem. 4. 2. 1948.

⁹⁶⁰ KOCIAN, J.: *Československá strana národně socialistická...*, s. 156.

⁹⁶¹ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...*, s. 111.

⁹⁶² KOUTEK, O.: *Prokop Drtina*, s. 306–307.

komunistickému návrhu, byla distribuce textilu. Reorganizaci textilního velkoobchodu, znamenající násilný zásah do sféry soukromého podnikání v tomto segmentu hospodářství, prosazoval nový ministr vnitřního obchodu Alexej Čepička. Sociální demokraté upozorňovali, že se Čepička svými návrhy vměšuje do kompetencí rezortu průmyslu. Když ministr na poslední schůzi vlády v roce 1947 potvrdil, že jeho návrh počítá s úplnou likvidací soukromého velkoobchodu, Majer reagoval: „*To se pak musí jasně říci, neboť dosud není v žádném programu vlády stanoveno, že by všichni velkoobchodníci byli nevítanou vrstvou, která se má odstranit.*“⁹⁶³ Na začátku února pak na zasedání stranické živnostenské komise soudruhům sliboval, že ve svém rezortu nedopustí „*podobnou reorganizaci jako v textilu*“.⁹⁶⁴

Zvláště vyhrčené podoby nabýval spor o úpravě zaměstnaneckých platů. Nekomunistické strany připravily dva podobné systémové návrhy řešení, které měly přispět ke zlepšení hmotné situace veřejných a státních zaměstnanců. Realizace národněsocialistického plánu by vyžadovala zhruba 6 miliard korun, sociální demokraté, jejichž návrh předložil Václav Majer, počítali asi se 4,5 miliardami. Komunisté odmítali obě koncepce. Argumentovali, že rozpočet unese zvláštní výdaj maximálně 3 miliardy, a navrhli proto jednorázový mimořádný platový přírůstek státním a veřejným zaměstnancům právě v této výši. Sociálnědemokratický návrh komunistům navíc posloužil jako záminka pro rozpoutání další tiskové kampaně proti jeho předkladateli. KSČ tak uvedla ve skutek usnesení důvěrné porady Ďuriše a Slánského s předními komunistickými funkcionáři svazu zemědělců ze začátku prosince. Podle něj měla být po Vánocích zahájena „*rozsáhlá akce proti jednotlivým ministrům, zejména proti ministru Majerovi,*“ přičemž mělo být „*zdůrazněno, že se půjde zatím proti jednotlivým politikům, nikoliv proti politickým stranám.*“⁹⁶⁵ Národní socialisté ve vládě ustupovali na pozice Majerova návrhu, avšak komunisté nechtěli o kompromisu slyšet a jednání dospělo do slepé uličky. Finální diskuze o zaměstnaneckých platech probíhala 10. února na zasedání kabinetu, kterého se zúčastnil také šéf odborů Zápotocký s početnou delegací. Když došlo na hlasování a většinou 15 hlasů zvítězil Majerův návrh, Zápotocký a jeho odborářská svita reagovali demonstrativním odchodem s tím, že odmítají jakoukoliv odpovědnost za následky vládního rozhodnutí. Zápotocký mimo jiné prohlásil, že Ústřední rada odborů bude požadovat změnu postoje vlády a za tím účelem svolá sjezd závodní rad.⁹⁶⁶

⁹⁶³ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 272.

⁹⁶⁴ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...*, s. 153.

⁹⁶⁵ Pozadí útoku Rudého práva na min. s. Majera. In: *Právo lidu*, 24. 1. 1948.

⁹⁶⁶ VEBER, V.: *Osudové únorové...*, s. 204–205.

Vládní krizi, která přerostla v rozhodující mocenské střetnutí, odstartovalo zasedání kabinetu v pátek 13. února, na němž vrcholil již delší dobu probíhající spor o poměry ve Sboru národní bezpečnosti. Ministr spravedlnosti Drtina na jednání referoval o postupu vyšetřování krabičkového atentátu a v obecnější části své promluvy tvrdě kritizoval podmínky panující v bezpečnostních orgánech i práci ministerstva vnitra jako celku. Majer během schůze vystoupil s informací, že pražský zemský velitel Bezpečnosti plukovník Dybal na tajný rozkaz ministra vnitra odvolal posledních osm nekomunistických policejních velitelů v Praze a s platností od 14. února místo nich jmenoval komunisty. Aktuální důkaz komunistického zneužívání Sboru národní bezpečnosti diskuzi ještě vyhrotil. Nekomunističtí ministři prosadili usnesení, které ukládalo ministru vnitra Noskovi, jenž pro nemoc absentoval, aby odvolal rozkaz zemského velitele a celou akci zastavil.⁹⁶⁷

V následujících dnech se vedení národních socialistů dohodlo, že v případě nesplnění vládního usnesení z 13. února podají jejich ministři demisi a ke stejnému postupu vyzvou ostatní nekomunistické strany. Na schůzi kabinetu 17. února Nosek opět ze zdravotních důvodů scházel. Dotazy na realizaci vládního usnesení ve věci Bezpečnosti tak Gottwald odrážel poznámkou, že vysvětlení podá ministr vnitra osobně 20. února, na dalším jednání vlády. Schůze kabinetu, kterou Gottwald na čtyři hodiny přerušil, aby odjel o vládní krizi informovat prezidenta, se tak rozešla, aniž by cokoliv vyřešila. Shody naopak posléze v Šrámkově kanceláři na úřadu vlády dosáhli ministři z národněsocialistické, lidové a Demokratické strany, kteří jednali o společných krocích v situaci, kdy nebude usnesení z 13. února splněno. Nejvážněji uvažovali již o demisi a dospěli k závěru, že vlastní účast na nejbližších jednáních kabinetu i Národní fronty budou podmiňovat splněním vládního usnesení. Jan Šrámek vznesl otázku postoje sociální demokracie a iniciátoři demise vyslovili názor, že sociální demokraté demisi nepodají.⁹⁶⁸

Hned po skončení „*horké ministerské rady*“ zamířil Majer na dohodnutou schůzku za prezidentem. Původně se měli bavit o platech státních zaměstnanců, ale Majer informoval Beneše rovněž o aktuální situaci ve vládě, způsobené komunistickou neústupností v otázce policie. Upozornil prezidenta, že komunisté organizují tajné dodávky zbraní do továren a chystají se na násilný převrat. Závěrem Beneše ubezpečil, že sociální demokracie je rozhodnuta

⁹⁶⁷ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 285–289. VEBER, V.: *Osudové únorové...*, s. 215–219.

⁹⁶⁸ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 292–295.

neustoupit od požadavku na zrušení rozkazu o odvolání osmi pražských policejních důstojníků.⁹⁶⁹ Z Hradu pokračoval Majer na mimořádné jednání stranického představenstva, které se usneslo, že nevytvoří blok proti komunistům a nepřipustí ani úřednickou vládu, ani vládu bez komunistů. Současně sociálnědemokratické vedení odmítlo tiskovou kampaň k „*paktu Laušman–Zenkl*“, kterou předcházejícího dne rozpoutalo Rudé právo ve snaze zabránit společnému postupu sociální demokracie a nekomunistických stran ve sporu o Bezpečnost.⁹⁷⁰

Z hlediska dalšího vývoje únorové krize byl důležitý rozhovor národních socialistů Zenkla a Ripky s prezidentem 18. února dopoledne. Na schůzce došlo k nedorozumění, které se později stalo předmětem sporů a rozdílných interpretací. Národněsocialističtí ministři odcházeli od Beneše s pocitem, že jim prezident jejich plán s demisí schválil, slíbil, že neustoupí a že demisi nepřijme. Oproti tomu Beneš později údajný předběžný souhlas s demisí popíral a označoval ji za překvapivý krok. Domnívajíce se, že získali pro svůj plán jasnou prezidentovu podporu, informovali Zenkl s Ripkou během dne v takovém duchu národněsocialistické předsednictvo i lidovce a slovenské demokraty.⁹⁷¹

Beneš v každém případě národněsocialistické duo upozorňoval na nutnou součinnost nekomunistických stran se sociálními demokraty, přičemž Zenkl s Ripkou se vyjadřovali, že si nejsou jisti jejich celkovým postojem a počítat se dá pouze s Majerovou podporou.⁹⁷² Na postupu sociální demokracie záleželo, jestli se v případě demise vláda udrží, nebo padne, a hlasy jejích poslanců též zajišťovaly těsnou parlamentní většinu. Oba soupeřící tábory si uvědomovaly zásadní pozici sociální demokracie a snažily se ji získat jako spojence, případně si alespoň učinit jasnější představu o jejím stanovisku a možném chování v nejbližších dnech.⁹⁷³

Setkání sociálních demokratů s komunisty se uskutečnilo ve čtvrtek 19. února dopoledne. Gottwald, Slánský a Kopecký vyzvali Laušmana, Vilíma a Tymeše k vytvoření společného levicového kabinetu, v němž sociálním demokratům garantovali šest křesel, ovšem za předpokladu, že přestanou podporovat usnesení vlády z 13. února. Pokud na návrh nepřistoupí,

⁹⁶⁹ *Únor 1948 očima poražených*, s. 100–112, dok. č. 7 – Zápis o sedmé schůzce, konané 11. prosince 1949, s. 102.

⁹⁷⁰ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 297.

⁹⁷¹ KOUTEK, O.: *Prokop Drtina*, s. 324.

⁹⁷² Prezident se měl s nadějí vyjádřit ohledně Laušmanova postoje: „*Doufám, že Laušman už dostatečně vyspěl, aby se znovu nespojil s Fierlingerem proti vám. Pozoruji, že ho od brněnského kongresu ... komunisté považují za zrádce a nikdy už nemůže získat jejich důvěru. Nepoznávám ho. Je proti nim v zuřivém odporu.*“ RIPKA, H.: *Únorová tragédie*, s. 199.

⁹⁷³ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 301–305.

vyhrožovali komunisté, budou „*rozdrzeni s ostatními*“. Vilím se podle Slánského choval drze, komunistické delegaci předložil seznam šedesáti většinou sociálnědemokratických policejních důstojníků postižených personální politikou KSČ v Bezpečnosti a přijetí komunistického návrhu podmínil nápravou této věci. „*Se Slánským jsem měl velký krach. Řekl jsem, že není v zájmu socialistickém, aby každou domácnost hlídal policajt. Nato Slánský vylít, a to byl konec celé porady,*“ vzpomínal s odstupem necelých dvou let Vilím. Sociální demokraté zopakovali, že odmítají úřednickou vládu i kabinet, který by opomíjel některou ze stran Národní fronty v její stávající podobě – to znamená jak vládu bez komunistů, tak kabinet s komunisty proti ostatním stranám –, a delegace se v ne zrovna přátelské atmosféře rozešly.⁹⁷⁴ Poté sociálnědemokratická trojice zamířila k prezidentovi, jemuž zopakovala, že hodlá aktuální krizi řešit jednáním a trvá na naplnění vládního rozhodnutí o Bezpečnosti.

Bouřlivé bylo zasedání sociálnědemokratického představenstva. Po Laušmanově úvodu, v němž hovořil o předcházejících jednáních s KSČ a Benešem, vystoupil Fierlinger. Obvinil vedení z pravicové orientace a vyslovil se pro spolupráci a vládu výlučně s komunisty. Fierlingera však v jeho stanoviscích podpořili jen Oldřich John a Vojta Erban. Majer se vyjádřil pro pokračování jednání mezi stranami a komunistické přenášení politických problémů na ulici skrze chystané sjezdy rolnických komisí a závodních rad označil za „*provokativní, poněvadž v demokracii máme jen jeden parlament*“. Představenstvo přijalo stanovisko formulované v podobném duchu. Jenže na překonání krize prostřednictvím stranického jednání už v té době nikdo zájem neměl; komunisté potvrzovali svou neústupnost a nekomunistické strany se již rozhodly pro rychlou demisi.⁹⁷⁵ Večer se konalo dříve smluvené setkání Laušmana a Tymeše se Zenklem a Drtinou v bytě ministra spravedlnosti. Mnohem více než o otevřenou diskuzi demokratických politiků však šlo o praktickou ukázkou vzájemné nedůvěry. Účastníci schůzky se sice shodli v názoru na komunistické obstrukce, avšak to nejpodstatnější z událostí končícího dne zůstalo na obou stranách nevyřešeno. Sociální demokraté zatajili schůzku s komunisty a národní socialisté zase úmysl nekomunistických stran podat nazítří demisi.⁹⁷⁶

Zájem velmocí o vyústění československé krize potvrzuje skutečnost, že 19. února do Prahy nečekaně přiletěl Valerián Zorin, do podzimu 1947 velvyslanec v Československu a aktuálně

⁹⁷⁴ *Únor 1948 očima poražených*, s. 131–141, dok. č. 10 – Zápis o desáté schůzce, konané 3. ledna 1950, s. 135. HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 251–252.

⁹⁷⁵ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 304–310.

⁹⁷⁶ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 252.

náměstek sovětského ministra zahraničí. Dvě hodiny po něm přistál v Ruzyni i americký velvyslanec Lawrence Steinhardt, který se do republiky vrátil po téměř tříměsíční zdravotní dovolené.⁹⁷⁷ Sdělovací prostředky jako oficiální důvod Zorinovy náhlé návštěvy uváděly kontrolu dodávek sovětského obilí do Československa. Obilné klasy však Zorina zajímaly až v druhém sledu. Pravým účelem jeho „mysteriózní únorové mise“⁹⁷⁸ bylo nejprve Gottwaldovi tlumočit Stalinův vzkaz, že má situaci využít ke konečnému střetu s buržoazií, v němž je třeba postupovat rozhodně a nebýt v zajetí parlamentních iluzí, a pak celou akci dozorovat. Kromě opakovaných jednání s Gottwaldem a Slánským navštívil Zorin například i Masaryka, aby ho v podstatě zastrašoval a řekl mu, že Sověti nemohou jen pasivně sledovat, co se v poslední době v Československu děje, a odmítají pokusy o rozkol ve vládě.⁹⁷⁹ Molotovův náměstek chtěl hovořit i s Majerem, který o setkání zrovna dvakrát nestál. Odmítl pozvání na sovětskou ambasádu i nabídku, že jej Zorin navštíví v úřadě, a vymluvil se na nemoc. K schůzce nakonec přesto došlo. Zorin totiž v doprovodu svého obchodního atašé přišel večer za Majerem domů. Rozhovoru se účastnil ještě Majerův odborný poradce Miroslav Kerner, kterého ministr přizval pro jeho znalost ruštiny. Majer očekával, že Zorin bude chtít mluvit o politice, avšak Majerovu náražku na aktuální situaci ponechal bez komentáře. Hovořil skutečně pouze o obilí, přičemž diskuze nebyla nijak plodná, neboť šlo hlavně o technické aspekty dodávek. A v těch se nikdo z přítomných nevyznal. Majer tak učinil závěr, že návštěva byla jen kamufláž, aby bylo učiněno zadost oficiálnímu zdůvodnění Zorinova pobytu v Československu. Pravý cíl Zorinovy mise byl během následujících dnů splněn a náměstek pak 28. února odcestoval zpět do Moskvy.⁹⁸⁰

⁹⁷⁷ Steinhardtovy absence v úřadě nebyly neobvyklé a měly jednak zdravotní, jednak osobní důvody, plynoucí z velvyslancových obchodních aktivit. Po dobu nepřítomnosti v úřadu podával Steinhardtovi zprávy o situaci v Praze chargé d'affaires John H. Bruins. LUKÉŠ, I.: *Československo nad propastí*, s. 244–248.

⁹⁷⁸ SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 484.

⁹⁷⁹ KORBEL, J.: *The Communist Subversion...*, s. 222. VORÁČEK, E. a kol.: *V zájmu velmoci*, s. 582–589.

⁹⁸⁰ *Únor 1948 očima poražených*, s. 131–141, dok. č. 10 – Zápis o desáté schůzce, konané 3. ledna 1950, s. 138–139, s. 169–181, dok. č. 14 – Zápis o čtrnácté schůzce, konané 7. února 1950, s. 176. VORÁČEK, E. a kol.: *V zájmu velmoci*, s. 588.

22. „Zemí jde vlna zvlčilsti“

V pátek 20. února se ministři tří nekomunistických stran na protest vůči Noskovu ignorování usnesení z předešlého pátku odmítli zúčastnit jednání kabinetu. Drtina žádal Majera, aby i sociální demokraté opustili zasedací síň, což ministr výživy odmítl, slíbil však, že budou trvat na splnění vládního rozhodnutí z 13. února. Po výměně několika dopisů mezi Gottwaldem a Zenklem naplnili národní socialisté, lidovci a slovenští demokraté svá ujednání a podali demisi. Když Ripka krok devíti ministrů oficiálně oznamoval sociálním demokratům a zároveň je žádal, aby se všichni jejich ministři k demisi připojili, dostal odpověď, že o takové věci musí rozhodnout stranické vedení. Obdobně reagoval i samotný Majer, když se jej národněsocialistický tajemník Krajina snažil získat alespoň k jeho vlastní, samostatné rezignaci.⁹⁸¹

Nelze říct, že by sociální demokraté o úvahách ohledně využití demise jako krajního prostředku, jímž chtěly demokratické strany přimět komunisty k ústupkům, vůbec nevěděli. Majer byl o směru, kterým se ubírají myšlenky předáků tří nekomunistických stran, informován během 17. února. Laušmana se o dva dny později Drtina obecně dotazoval, jak by se sociální demokracie případně dívala na demisi jakožto na jednu z možností. O konkrétním termínu a parametrech demise každopádně se sociálními demokraty nijak jednáno nebylo a v pátek 20. února kolem poledního je tři strany svým činem postavily před hotovou věc.⁹⁸² Motivace „duchovních otců“ demise k takovému postupu a jeho podíl na průběhu i výsledku akce se staly jedním z vděčných témat pozdějších reflexí únorové krize. Drtina tajnosti omlouval obavou, že by sociální demokraté kolegy od demise odrazovali. Zároveň jim národní socialisté chtěli dát možnost postupovat samostatně a demisi „*podat zvlášť*“. Ripka v emigrantské diskuzi vysvětlil bezprostředně předúnorový poměr k sociálním demokratům lapidárně: „*My jsme je nechtěli informovat... my jsme jim nevěřili... Majerovi ano.*“⁹⁸³ Sociálnědemokratický protiargument upozorňoval, že právě tajnostkářství ostatních stran znemožnilo, aby se sociální demokraté k demisi připojili. Majer vzpomínal: „*Já sám se domnívám, že kdyby byla bývala situace taková, že by bylo došlo ke společné poradě a na té byla položena otázka společné demise, za té situace, jak byla v té době v představenstvu, že by se byla v představenstvu našla většina pro*

⁹⁸¹ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 312–316.

⁹⁸² HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 252–253. KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 293.

⁹⁸³ *Únor 1948 očima poražených*, s. 275–292, dok. č. 24 – Zápis o schůzce konané 31. července 1950, s. 280. DRTINA, P.: *Československo můj osud... Svazek druhý. Kniha 2.*, s. 503–506.

demisi. ... Ale jediný argument, kterým poráželi můj návrh na podání demise, byl ten, že demise byla podána bez nás. To byl hlavní a jediný argument...“⁹⁸⁴

Na nervózním večerním jednání představenstva Majer nepochodil s návrhem, aby se všichni sociálnědemokratičtí ministři k demisi připojili. Jako jediný dal své křeslo k dispozici představenstvu, respektive ústřednímu výkonnému výboru. Stranické vedení nakonec odsoudilo demisi jako chybný a ukvapený krok, ale zároveň kritizovalo postup komunistů. Rozhodlo o setrvání ministrů ve vládě a opět odmítlo oficiální návrh na vytvoření vlády komunistů a sociálních demokratů, který v podvečer komunisté Laušmanovi zopakovali. Definitivní stanovisko mělo zaujmout zasedání ústředního výkonného výboru svolané na 23. února. V usnesení představenstva se zrcadlilo trvajícím Laušmanovo přesvědčení, že strana může hrát jeho vysněnou roli zodpovědné síly, která tlumí vášně na politické scéně. Přestože Laušman s Vilímem vnímali vážnost situace, v demisi stále viděli především předvolební manévr. V této logice věřili, že když se strana distancuje od obou nezodpovědných táborů, podaří se jí z krize vyjít jako vítěz a zachránce československé demokracie a získá tak cenný politický kapitál. Taková úvaha však může být reálná pouze tehdy, pokud jsou v zápase o moc všemi účastníky respektována alespoň základní demokratická a ústavní pravidla. Dalšími klíčovými podmínkami bylo udržení jednotnosti vlastní strany a splnění předpokladu, že prezident demisi odmítne, donutí strany dohodnout se a dovede zemi k očekávaným volbám.⁹⁸⁵

„Jak absurdně klidní jsme byli, vyplývá i z toho, že v onu únorovou sobotu dopoledne, kdy Gottwald hřímal na Staroměstském náměstí z balkonu, jsem seděl samojediný na celém krajském sekretariátě a držel službu. Měl jsem puštěné rádio a bylo mi jasné, že je zle. Každou chvíli volal někdo z některého okresu a žádal informace nebo instrukce. Nebyly. Ze začátku jsem ještě přežvykoval to idiotské ‚nebojte se, nic se nestane‘, ale pak už jsem tomu přestával věřit,“ popisoval Jiří Loewy, co se (ne)dělo v libereckém sekretariátu sociální demokracie 21. února.⁹⁸⁶ Gottwald ve svém projevu před zhruba čtyřicetitisícovým davem, při jehož poslechu Loewy propadl trudnomyslnosti, seznámil veřejnost s komunistickou koncepcí řešení vládní

⁹⁸⁴ *Únor 1948 očima poražených*, s. 150–159, dok. č. 12 – Zápis o dvanácté schůzce, konané 17. ledna 1950, s. 154.

⁹⁸⁵ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 254–255. NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení...*, s. 61. *Únor 1948 očima poražených*, s. 100–112, dok. č. 7 – Zápis o sedmé schůzce, konané 17. prosince 1949, s. 108.

⁹⁸⁶ LOEWY, J.: *Úseky polojasna*, s. 140–141. Zdeněk Peška, který se byl na Staroměstském náměstí podívat, si povšiml, že *„řeči komunistů byly velmi vehementní, ale dav byl celkem lhostejný, až na skupinu kolem balkonu Kinského paláce, odkud se mluvilo.“* ABS, f. 310, sign. 310–71–6, Opis deníku prof. dr. Zdeňka Pešky z let 1945–46, zápis z 20. 3. 1948.

krize – demise musí být přijata a vláda musí být doplněna zástupci politických stran a společenských organizací.⁹⁸⁷ O rekonstrukci kabinetu nehodlal ministerský předseda jednat s dosavadními vedeními stran, nýbrž s osobami, které sám uzná za vhodné. Odstoupivší ministři se vyřadili z Národní fronty a jejich návrat do vlády je vyloučen. Dále Gottwald vyzval k ustavování akčních výborů Národní fronty. Ty již nebyly dosavadní koalici politických stran, nýbrž se staly rozhodující mocenskou složkou ve státě, jejímž prostřednictvím KSČ monopolně uchopila moc.⁹⁸⁸

Jsou i další důkazy pasivity, nekoordinovanosti či bezstarostnosti nekomunistického tábora, ostře kontrastující s tím, jak semknutí komunisté ve stejnou dobu organizovali demonstrace, uváděli v pohotovost silové složky pod Noskovou kontrolou a připravovali vyzbrojení dělníků. Národní socialisté pořádali ples, na kterém vládla „znamenitá“ nálada. Předseda Zenkl vyrazil do Lanškrouna, aby tam převzal čestné občanství. Na radnici sice nedošel, protože ho místní komunisté vůbec nepustili do města, ale když už byl na cestě, pokračoval na Moravu, strávil víkend u přátel a do Prahy se vrátil v pondělí 23. února.⁹⁸⁹ Prezident Beneš pod dojmem rozhovorů s Gottwaldem, v nichž na něj premiér stále více tlačil, aby přijal demisi, sondoval, zda by v případě komunisty vyvolaných nepokojů bylo možno spoléhat na sokolstvo. A dozvěděl se, že starosta Československé obce sokolské Antonín Hřebík odjel na lyžařské závody do Tater.⁹⁹⁰ Svou rozkolísanost nekomunistická politická reprezentace předvedla i před zraky armádního velení. Na sobotní oběd se u Laušmana sešli náčelník generálního štábu Bohumil Boček, ministr obrany Svoboda a ministr spravedlnosti Drtina, s nímž se předtím Laušman na uspořádání schůzky v tomto složení dohodl. Hostitel chtěl od vojenských špiček získat ujištění, že jsou loajální k svému vrchnímu veliteli, tedy prezidentovi. Dojem ze schůzky však byl rozpačitý. Oběda se totiž neplánovaně zúčastnil i Jan Jína. Přednosta politického odboru prezidentské kanceláře na ulici před Laušmanovou vilou dostihl Drtinu, aby mu tlumočil Benešův vzkaz, že ho demise překvapila. Když Laušman viděl Jínu u svého domu, pozval jej rovněž dál. Jenže Jína zprávu určenou pouze Drtinovým uším, demonstrující zmatky

⁹⁸⁷ Svůj plán Gottwald předcházejícího dne představil Benešovi. Prezident tehdy kategorickému požadavku ministerského předsedy na přijetí demise oponoval a konstatoval, že si musí vše rozmyslet. Během rozhovoru nejprve vyjádřil, že demisi nepřijme, poté mluvil o nové vládě v čele s Gottwaldem a zauvažoval o rychlém vypsání voleb. KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 323.

⁹⁸⁸ VEBER, V.: *Osudové únorové...*, s. 253–257.

⁹⁸⁹ RUPNIK, J.: *Dějiny KSČ*, s. 240–241.

⁹⁹⁰ *Vojta Beneš*, s. 61.

mezi nekomunisty, pronesl i před všemi ostatními. Laušman pak označil demisi za chybu, schůzka dle Drtiny nabrala nedobry směr a generálové odcházeli znejistění.⁹⁹¹

Uvnitř sociální demokracie panovalo napětí. Nemálo činníků se přiklánělo k Majerovu návrhu na odchod z kabinetu a určitá část funkcionářů byla naopak pro vytvoření vlády s komunisty. Strana však nadále oficiálně držela linii představenstva z předchozího večera, s níž se ztotožňovala většina členstva. V kritickém pohledu na demisi se Laušman, Vilím a Tymeš shodli s prezidentem při dopolední audienci na Hradě. Beneš podpořil sociální demokraty v jejich rozhodnutí nejít do vlády pouze s komunisty a žádal je, aby své stanovisko nadále drželi, aby se o něj mohl opřít při jednání s Gottwaldem.⁹⁹² Majer se během dne rozhodl pro samostatný čin a v reakci na průběh komunistické manifestace na Staroměstském náměstí se pokusil promluvit v rozhlase. Měl připraveny dva texty, které se shodovaly v základních myšlenkách; neměl být opuštěn princip stávající Národní fronty, spory se měly řešit parlamentně, demokratickými způsoby a v čele s prezidentem. Oba projevy vyjadřovaly ve vyhraněnější formě stanoviska vedení sociální demokracie. Navíc varovaly, že komunistické řešení nepředstavuje cestu k socialismu, nýbrž k nadvládě jedné strany. Majer každopádně se svou snahou promluvit k spoluobčanům a varovat je neuspěl, protože „*správa zkomunizovaného rozhlasu*“ ho do budovy vůbec nepustila.⁹⁹³

Neděle 22. února byla dnem konání sjezdu závodních rad. Komunisty ovládané odbory akci původně svolaly proto, aby zvýšily tlak na kabinet a dosáhly revize jeho postoje v otázce zaměstnaneckých platů. Po demisi ministrů tří stran však prvotní cíl přestal být aktuální a do popředí se dostala role odborů při řešení vládní krize. Zatímco předáci demisionujících stran počítali s tím, že sjezd bude kulminačním bodem konfliktu a aktivita komunistů poté ochabne, v komunistických kalkulacích měla akce v holešovickém Průmyslovém paláci opačnou roli, a také ji sehrála. Hlavní referáty přednesli Gottwald a Zápotocký. Sjezd proběhl v režii KSČ a radikální nálada způsobila, že i přes početné zastoupení nekomunistických delegátů byla sjezdová rezoluce schválena prakticky jednohlasně. Podporovala Gottwaldovu koncepci řešení vládní krize, požadovala další znárodnění a zavazovala odbory k iniciativnímu působení při ustavování ústředního akčního výboru Národní fronty. Své požadavky doprovodila sérií

⁹⁹¹ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 255–256.

⁹⁹² KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 375–376. *Únor 1948 očima poražených*, s. 209–219, dok. č. 18 – Zápis o osmnácté schůzce, konané 14. března 1950, s. 211–212.

⁹⁹³ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 376–377. Rozhlas odmítl projev ministra Majera. In: *Svobodné slovo*, 22. 2. 1948.

výhrůžek a na úterý 24. února vyhlášovala jednogodinovou generální manifestační stávkou. Ministerstvo vnitra během dne obnovilo plnou pohotovost Bezpečnosti, jejíž hlídky začaly střežit veřejné a vládní budovy v Praze. „Odhalení“ přípravy ozbrojeného puče posloužilo jako záminka k represím a administrativním zákrokům, které se v následujících dnech staly významným faktorem ve vývoji krizové situace a charakteristickým nástrojem postupu vůči nekomunistickým stranám.⁹⁹⁴

Předseda sociální demokracie absolvoval během neděle několik důležitých setkání. Nejprve navštívil Masaryka a kolem páté hodiny odpolední se dostavil na Hrad, neboť si jej k rozhovoru vyžádal Beneš. Prezident měl v rozhovoru s Laušmanem pronést, že aktuální vývoj vidí jako krajně nepříznivý, obává se občanské války, uvědomuje si možnost sovětské intervence a v zájmu uklidnění situace demisi nejspíš přijme, což byl zřejmý ústup od jeho původního plánu. K revizi postoje mohla Beneše kromě obavy z rozkolu ve společnosti vést i politická úvaha spočívající v naději, že Gottwald na ústupek zareaguje rovněž ústupkem a bude o personální obměně kabinetu diskutovat s aktuálními vedeními nekomunistických stran.⁹⁹⁵ V pozdním večeru, vlastně pár hodin předtím, než se měl k očekávané schůzi sejít ústřední výkonný výbor sociální demokracie, jednal Laušman s Gottwaldem. Předseda vlády Laušmana informoval, že už má připravené doplnění kabinetu o zástupce nekomunistických stran a společenských organizací a pouze čeká na rozhodnutí sociální demokracie. Upozornil ho, že k rekonstrukci vlády podle představ komunistů beztak dojde, teď jen záleží, zda se tak stane ve spolupráci, nebo proti vůli vedení sociální demokracie. Pro Laušmanovu koncepci řešení vládní krize znamenal Gottwaldův nátlak další ránu.⁹⁹⁶ Ještě během noci z neděle na pondělí navštívili Laušmana, Bernarda a Vilíma v Laušmanově vile Drtina s Ripkou. Diskuze vedená ve skleslé atmosféře se točila kolem možných personálních obměn vlády. Alespoň hypotetická možnost kompromisního řešení krize podle přítomných stále existovala, ovšem pouze za podmínky, že by všechny strany souhlasily s výměnou některých svých zástupců ve vládě. Národní socialisté by požadovali například odchod Ďuriše, za což byli ochotni obětovat všechny své dosavadní reprezentanty vyjma Drtiny, který symbolizoval nezávislost justice. Laušman prohlásil, že

⁹⁹⁴ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 394–403.

⁹⁹⁵ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 256. KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 406. O svém rozhodnutí, že za dané situace bude lepší, když demisi přijme, Beneš poté prostřednictvím Jíny informoval lídry národních socialistů a lidovců. Ti zprávu přijali se směsí zklamání a rozhořčení, i proto, že s nimi prezident od podání demise dosud nejednal, zatímco se sociální demokraty (přesněji řečeno centristickým vedením kolem Laušmana, Majera nepřijal ani jednou) a zejména s komunisty hovořil opakovaně. Národněsocialistické a lidovecké špičky proto prezidenta přes Jínu žádaly, aby nic nerozhodoval, dokud si s nimi osobně nepromluví. KOUTEK, O.: *Prokop Drtina*, s. 334–335.

⁹⁹⁶ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 400.

sociální demokraté by obdobně trvali na setrvání Majera v kabinetu. Též měl zopakovat, že pro něj připadá v úvahu jen vláda ve formátu stávající Národní fronty a nový kabinet by měl republiku především urychleně dovést k volbám.⁹⁹⁷

Podle ujednání Národní fronty sice v pondělí denní tisk nevycházel, ovšem dohody jsou od toho, aby se porušovaly. A když si to navíc doba žádá a je třeba lidu poskytnout „ty správné“ informace... Proto si v pondělí 23. února mohl každý ve zvláštním vydání Rudého práva přečíst sovětskou interpretaci československých událostí, jak ji v neděli přinesla *Pravda*: „*Skupina tří stran ... se spikla proti Národní frontě v Československu. ... vyvolala podle pokynů zvenčí vládní krizi a přivedla stát svým neodpovědným chováním do nebezpečné situace. V tom je celý smysl demise reakcionářských ministrů tří vládních stran. Mezinárodní reakce se snaží vnést s jejich pomocí rozkol do řad lidové demokracie.*“⁹⁹⁸

Kolem poledne dorazili na Hrad Gottwald s Noskem. Jestliže se prezident předcházejícího dne v myšlenkách již přikláněl k rozhodnutí demise přijmout, vrátil se v pondělí ke své původní představě. Chtěl tak krizi řešit dohodou dosavadních vedení všech stran stávající Národní fronty, byť svůj plán modifikoval v tom smyslu, že připustil výměnu osob ve vládě. Gottwald nadále jednání odmítal a prosazoval sestavení kabinetu na novém základě. Vzhledem k přicházejícím informacím o zatýkání, domovních prohlídkách, změnách v policii, vyzbrojování Lidových milicí a represích prováděných nižšími složkami strany žádal Beneš během schůzky od Noska vysvětlení. Šéf rezortu vnitra skutečnost bagatelizoval a omlouval nutností udržet pořádek. Násilí nicméně pokračovalo, „*bez ohledu na slib daný prezidentovi, hlučně humorným způsobem z úst žoviálního ministra Noska*“.⁹⁹⁹ Beneš odpoledne přijal i národněsocialistické a lidovecké ministry a potvrdil jim, že tlaku komunistů neustoupí. Možnost nějak zásadně ovlivnit dynamiku a směřování krize však už byla prakticky mimo dosah nekomunistických činitelů. Během dne se sešla ustavující schůze ústředního akčního výboru Národní fronty a komunisté dále akcelerovali zakládání akčních výborů v úřadech, závodech a na místní i okresní úrovni.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁷ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 257. RIPKA, H.: *Únorová tragédie*, s. 244–245.

⁹⁹⁸ Sovětské stanovisko k vládní krizi v Československu. In: *Rudé právo*, 23. 2. 1948, s. 1. Článek v *Pravdě* byl reakcí na Zorinovu zprávu, kterou odeslal do Moskvy po jednání s Gottwaldem a Slánským 20. února. Náměstek ministra zahraničí do Kremle reportoval: „*Bylo by ... dobré, kdyby moskevský rozhlas a tisk (v prvé řadě ‚Pravda‘), zveřejnily naše hodnocení událostí a tím podpořily přátele a odhalily pravcovou propagandu.*“ VORÁČEK, E. a kol.: *V zájmu velmoci*, s. 587.

⁹⁹⁹ *Vojta Beneš*, s. 61.

¹⁰⁰⁰ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 429–442.

Pakliže měli mít nekomunisté přece jen ještě nějakou teoretickou naději na prosazení řešení sporu podle vlastních představ, taková eventualita do značné míry stála a padala se sociální demokracií. Spočívala buď v tom, že se podaří ústředním výkonným výborem protlačit schválení odchodu sociálnědemokratických ministrů, nebo alespoň že dojde ve straně k takovému rozkolu, který umožní Majerovu samostatnou demisi. Výsledky takřka celodenního zasedání sociálnědemokratického vedení proto se zájmem očekávali všichni ostatní političtí aktéři. Jednání ústředního výkonného výboru předcházela schůze představenstva, na níž Majer zopakoval návrh, aby se sociálnědemokratictí ministři připojili k demisi. Všichni přítomní ale takový postup odmítli.¹⁰⁰¹ Nálada na ústředním výboru, jak si poznamenal účastník rokování Zdeněk Peška, byla „hodně stísněná“.¹⁰⁰² Napětí živily jednak přicházející informace o obsazení národněsocialistického sekretariátu a také Tymešovo líčení rozmluvy s Gottwaldem. Premiér měl krátce před začátkem zasedání Tymešovi zopakovat, že návrat demisionujících ministrů nepřipadá v úvahu, stará Národní fronta je mrtvá a sociální demokraté se mají do večera rozhodnout, jestli s komunisty vytvoří socialistické jádro budoucí vlády. Majer opět nastolil otázku demise: „...dosavadní stav nevede k úspěchu. Musíme usnadnit vyřešení krize a podat demisi. Podáme-li demisi, musí prezident pověřit někoho sestavením nové vlády, jinak trvá tento stav, kdy vláda nemá v parlamentě většinu. ... Budeme-li s komunisty ve vládě, nezůstává nám možnost spolurozhodovat, protože nemáme opratě, ale odpovědnost. ... Navrhují, aby[chom] se hned sebrali a podali demisi. Možná, že zítra nebo pozítří bude pozdě. Můžeme prohrát, ale nesmíme ztratit čest sociálního demokrata. Jsou porušovány zákony republiky a dnes už jsou znemožněny svobodné a demokratické volby.“¹⁰⁰³ I tentokrát podstatná většina přítomných takový postup odmítla.

Dalším bodem schůze byla otázka rozhovorů s komunisty a účasti ve vládě. Ústřední výbor přijal Vilímův návrh, který potvrzoval stále platnou linii strany, tedy jednat s komunisty o podmínkách setrvání v kabinetu staré Národní fronty. Rozpolcenost sociální demokracie demonstrovala následná diskuze o poměru k akčním výborům Národní fronty. Většinová

¹⁰⁰¹ Ibid., s. 420–421.

¹⁰⁰² ABS, f. 310, sign. 310–71–6, Opis deníku prof. dr. Zdeňka Pešky z let 1945–46, zápis z 20. 3. 1948.

¹⁰⁰³ AČSSD, f. 71, a. j. 114, Zápis ze zasedání ÚVV soc. dem. dne 23. 2. 1948. Během jednání ústředního výboru se Majer v předsálí krátce setkal s Ripkou, který jej přišel informovat o návštěvě u prezidenta a jeho vyjádření, že Gottwaldovi neustoupí. Ani tato okolnost však nezpůsobila změnu postoje většiny členů sociálnědemokratického vedení a Majer se svým návrhem na podání demise zůstal v menšině. ABS, svazek č. 12402/334–I, Zápis o výpovědi V. Erbana ve věci informátorské sítě soc. dem. strany z 19. 12. 1950. RIPKA, H.: *Únorová tragédie*, s. 245.

tendence byla zamítnout je jako nelegální instrument sloužící komunistům k realizaci jejich mocenských tužeb. Protože však přicházely zprávy, že mnohde po republice již sociální demokraté do akčních výborů vstoupili či vstupují, reflektovalo usnesení ústředního výkonného výboru realitu tím způsobem, že připouštělo možnost pro jednotlivé členy do akčních výborů vstupovat, ovšem jen se souhlasem výborů místních stranických organizací. Podobně rozporuplně vyznívalo i stanovisko k pozvání na večerní ustavující schůzi ústředního akčního výboru Národní fronty. Na ni byly z politických stran přizvány jen KSČ a sociální demokracie, z ostatních stran se účastnili pouze „pokrokoví“ funkcionáři, nikoliv vedeními posvěcené delegace. Sociálnědemokratický výkonný výbor rozhodl, že se straničtí zmocněnci schůze sice zúčastní, ovšem pouze v roli pozorovatelů, a budou hájit zachování Národní fronty ve staré podobě. Majer se stavěl proti účasti na jednání ústředního akčního výboru, neboť s novým pojetím Národní fronty zásadně nesouhlasil. Upozorňoval, že přijetí pozvání by bylo v rozporu s usnesením představenstva, které sociální demokracii zavazuje „*usilovat o spolupráci staré Národní fronty*“, s tím, že „*nikdo nesmí přebírat mandáty politických stran*“. Z toho důvodu se odmítl stát členem delegace, kterou nakonec utvořili pravíkoví Görner s Jeřábkem a levicový Jaroslav Hladký. Kromě oficiální delegace bylo poradě přítomno i několik dalších sociálních demokratů pozvaných samostatně, například Fierlinger a John.¹⁰⁰⁴

Sociální demokraté se nadále tvářili, že je možné stát na pozicích vyhlášených představenstvem 20. února. Ve skutečnosti se ale události valily přes jejich hlavu a sociálnědemokratický postoj doznával možná na první pohled ne tak zřetelných, avšak podstatných změn. Laušmanovi s Vilímem se dařilo držet stranickou kázeň do té míry, že prosadili vyloučení Vlasty Koušové-Petránkové¹⁰⁰⁵ a Jana Němce ze strany za jejich aktivní účast na komunistických manifestacích 21. února. Kurz vytyčený vedením koneckonců respektoval i Majer, který sice při každé příležitosti vybízel, „*aby se strana solidarizovala s odstoupivšími ministry*“,¹⁰⁰⁶ ovšem k činu v podobě individuální demise se neodhodlal. Nepochybně i vzhledem k svým zkušenostem ze září, kdy nabídl funkci v souvislosti s kauzou milionářské dávky. Na druhou stranu nelze

¹⁰⁰⁴ VEBER, V.: *Osudové únorové...*, s. 306–307. KAPLAN, K.: *Národní fronta...*, s. 33, s. 279. AČSSD, f. 71, a. j. 114, Zápis ze zasedání ÚVV soc. dem. dne 23. 2. 1948.

¹⁰⁰⁵ Podle Vojty Beneše byla Koušová-Petránková „*neřestnou ženou*“. *Vojta Beneš*, s. 54. Laušman v reakci na její projev na komunistické demonstraci na Staroměstském náměstí poznamenal: „*Tady člověk zachraňuje republiku a taková svineň mu do toho plve*.“ KAPLAN, K.: *Pět kapitol...*, s. 372. Fierlingerovec František Bláha měl podle Pešky na zasedání ústředního výboru Koušovou-Petránkovou obhajovat slovy: „*To je případ pro lékaře, ne pro výkonný výbor*.“ ABS, f. 310, sign. 310–71–6, Opis deníku prof. dr. Zdeňka Pešky z let 1945–46, zápis z 20. 3. 1948.

¹⁰⁰⁶ ANM, f. Zdeněk Fierlinger, Biografický materiál/Memoárové texty, vydané, nevydané/Koresp. k textům Z. F., inv. č. 263, Z. F.: K historii boje za jednotu dělnického tábora v ČSR.

nevidět jistou obojakost a vlastně bezradnost sociálních demokratů. Strana jako celek se dostávala do stále většího vleku okolního dění, na které nebyla s to adekvátně a realisticky reagovat. Důsledkem aktivity, bezohlednosti a neústupnosti komunistů narůstaly mezi sociálními demokraty obavy o další osudy strany a jejích příslušníků. Pro směřování názorově diferencovaného ústředního výkonného výboru sociální demokracie bylo zásadní, kam se přikloní nevyhranění funkcionáři – nikoliv kompaktní skupina, ale spíše shluk individualit, rozhodujících se vždy situačně podle povahy projednávaných problémů –, stojící „uprostřed“ mezi ustálenými skupinkami fierlingerovců a majerovců. Produktem tohoto ideového zmatku bylo nejednoznačné stanovisko ústředního výboru k staré a nové podobě Národní fronty, které naznačovalo, že sociální demokracie je pro odstupující strany ztracena.¹⁰⁰⁷

Úterý 24. února bylo dnem hodinové generální stávky, dosud nejmasivnějšího projevu komunistické ofenzivy, do něhož se „at' už z přesvědčení, nebo ze strachu či lhostejnosti“ zapojilo přes 2,5 milionu zaměstnanců. Rezoluce ze schůzí stávkujících byly zasílány především na Hrad, aby snad prezident při úvahách o řešení krize nezapomněl, jaká je „vůle pracujících“.¹⁰⁰⁸ Cílem stupňovaného náporu na demisionující strany bylo je rozložit, posílit v nich vliv levicových prokomunistických frakcí a vytvořit zdání, že se jedná o jediné mluvčí demokratických stran. Ulicemi pochodovali ozbrojení milicionáři i policisté, nižší funkcionáři nekomunistických stran byli zatýkáni a vyslýcháni. Prezident při dvouhodinové odpolední schůzce s Gottwaldem znovu apeloval na to, aby jednal s dosavadními představiteli politických stran, což premiér opakovaně odmítl.¹⁰⁰⁹

Vývoj uvnitř sociální demokracie šel k rozhodujícímu okamžiku. Komunisté neměli zájem krizi dále protahovat, a tak povzbuzovali Fierlingerovo křídlo k převzetí iniciativy. Původní snaha o udržení jednotné sociální demokracie ve vládě ustupovala v pokročilých fázích konfliktu do pozadí a prioritou se stalo rychlé řešení. Gottwald s Fierlingerem se shodli na dvou alternativách vývoje; buď fierlingerovci ovládnou celou stranu, anebo se odštěpí. Bylo otázkou, jak se postavit k Laušmanovi. Zatímco fierlingerovci chtěli jeho úplnou porážku, KSČ z taktických ohledů považovala za vhodné jej pro spolupráci získat – přece jen byl řádně

¹⁰⁰⁷ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 258. KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 424–425. NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení...*, s. 63.

¹⁰⁰⁸ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 458–461.

¹⁰⁰⁹ VEBER, V.: *Osudové únorové...*, s. 309–324.

zvoleným předsedou a známým politikem. Kabinet s jeho účastí by „lépe vypadal“ a prezident by takovou vládu jmenoval ochotněji.¹⁰¹⁰

Dopolední jednání představenstva však žádný závěr nepřineslo a vedení zůstávalo na stejných pozicích, i když přibývalo těch, podle nichž klíč k řešení problému spočíval v jednání a dohodě s komunisty. V polední přestávce schůze odjel Laušman z rozhodnutí představenstva jednat s Gottwaldem a Slánským o možnostech účasti v nové vládě. K tomu byl ochoten za předpokladu, že sociální demokraté kromě tří stávajících postů získají ještě dvě křesla, a to pro něho samotného a pro Fierlingera. Gottwald se Slánským odmítli nabídnout sociální demokracii více rezortů a trvali na tom, že Majer musí pryč a Fierlinger do vlády. Gottwald rovněž Laušmana varoval, že pokud se strana nerozhodne rychle, tedy ještě ten den, navrhne ministry i za sociální demokracii sám. Když byl Laušman po druhé hodině odpolední na odchodu, dozvěděl se, že ústřední sekretariát Na Příkopě je obsazován skupinou „*revolučních sociálních demokratů*“, komunistických studentů a milicionářů pod vedením Jana Němce, vyloučeného ze strany předcházejícího dne. Zprávou rozčilený a otřesený Laušman řekl Gottwaldovi, že „*už ví, s kým má tu čest*“, na což premiér opáčil: „*...nechápete situaci, vylučujete Němce, Koušovou namísto Majera. Vidíš, jak reagují vaši dělníci; radím, abyste přijali náš návrh, vzít zpět vyloučené, vyhnat Vilíma, udělat pořádek. Všechno děláte o čtyřicet hodin pozdě, co bylo přijatelné včera, dnes už není.*“¹⁰¹¹

Odpolední schůze představenstva tak probíhala v podstatě na bitevním poli, kdy byla většina prostorů ústředního sekretariátu kontrolována „nájedníky“. Majer nehodlal akci jen nečinně přihlížet. Nejprve telefonoval na ministerstvo vnitra a žádal po Noskovi vysvětlení. Ministr však nebyl přítomen, a tak mu Majer zanechal vzkaz: „*Chtěl jsem upozornit pana ministra vnitra, že se dějí v Praze velké lotroviny a že nějaká lůza za pomoci policie obsazuje ústřední sekretariát sociální demokracie. To se děje ve chvíli, kdy naše delegace jedná s předsedou vlády. Chci, aby pan ministr byl upozorněn, že jak se neudělá pořádek, pak my si s tou lůzou poradíme sami.*“¹⁰¹² Poté Majer postoupil od slov k činům. Spolu se zaměstnanci sekretariátu, již se vraceli do práce po polední pauze, a s částí zhruba tisícovky autentických sociálních demokratů, kteří se shromáždili na ulici, se pustil do boje s „obsazovači“. Obránci sekretariátu

¹⁰¹⁰ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 473.

¹⁰¹¹ *Únor 1948 očima poražených*, s. 243–258, dok. č. 21 – Zápis o jednadvacáté schůzce, konané 11. dubna 1950, s. 248–249. KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 473–475.

¹⁰¹² *Ibid.*, s. 477–478.

byli „*nanejvýše rozčileni a tloukli hlava nehlava*“. Kromě odhodlání posilovala jejich pozice i skutečnost, že se do budovy podařilo proniknout majoru Jaroslavu Prosserovi, členovi sociální demokracie a přednostovi Zemské úřadovny Státní bezpečnosti v Čechách. To poněkud znejistělo policisty v budově, kteří se neodvažovali proti obráncům zakročít, neboť Prosser „*byl nejvyšším policejním důstojníkem na místě a vyhazoval milicionáře vlastníma rukama*“. Obráncům se zhruba kolem půl sedmé podařilo vytlačit milicionáře ze všech pater budovy. Poté se však situace znovu otočila, neboť Prosser byl zatčen a obránci navíc museli čelit náporu čerstvých sil milicionářů.¹⁰¹³

Souběžně probíhající jednání představenstva se ubíralo podobným směrem jako dopoledne. Vyhraněné představitele pravicového směru útok na sekretariát jen utvrdil v dosavadním přesvědčení za žádných okolností nevstupovat do spolupráce s komunisty na bázi nové Národní fronty. Stejně tak probíhající boj o sekretariát posílil odhodlání fierlingerovců. U Laušmana a dalších nevyhraněných členů představenstva začal převažovat argument, že za dané situace představuje dohoda s komunisty nejlepší východisko. I když se nálada většiny přítomných vyvíjela tímto směrem, čas dále plynul, Gottwaldem stanovená lhůta pro oznámení jmen nových ministrů se naplňovala a nezdálo se, že bouřlivá diskuze spěje k jasnému výsledku. O půl desáté tak Fierlinger, jenž pro své návrhy opakovaně nedokázal získat většinu představenstva, opustil se svými příznivci zasedání s tím, že začíná jednat samostatně. Za hodinu už z radiopřijímačů znělo prohlášení, které si v polední přestávce fierlingerovci připravili pro případ, že dojde k rozštěpení strany. Zdůraznili v něm „*nutnost jednoty pracujícího lidu a společného postupu se stranou komunistickou*“.¹⁰¹⁴

Asi čtvrt hodiny po Fierlingerovi odešel ze schůze i Laušman, jenž odjel za Gottwaldem – „*předběhl*“ Fierlingera, což posléze hlavní exponent stranické levice dost nelibě nesl –, aby mu oznámil rozhodnutí sociální demokracie účastnit se vlády na základě nové Národní fronty. Předseda i většina zbytku představenstva tak během chvíle rezignovali na další hájení původní koncepce. K opuštění dosavadní linie mohlo sociálnědemokratické špičky vést několik důvodů. Jednak to mohly být obavy z rozkolu ve straně, případně strach z perzekuce. Dalším motivem mohlo být poznání a akceptování nové politické reality, utvářené „*všeobecnou aktivizací*“

¹⁰¹³ *Únor 1948 očima poražených*, s. 243–258, dok. č. 21 – Zápis o jednadvacáté schůzce, konané 11. dubna 1950, s. 249.

¹⁰¹⁴ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 481–482.

progresívních sil v celém státě“,¹⁰¹⁵ kdy vyčkávací a kompromisní postup nejenže neměl žádnou naději na úspěch, ale nadto by stranu vedl do úplné izolace a veškerou iniciativu přenechával Fierlingerovým separatistům. Majer každopádně nadále důsledně hájil své původní odhodlání nevstupovat do jednání s komunisty na principu nové Národní fronty. Není však jisté, jestli v oněch několika minutách, které dělily Fierlingerův a Laušmanův odchod a přinesly změnu stanoviska představenstva, byl na schůzi přítomen. Většinu času totiž trávil mezi obránci sekretariátu.¹⁰¹⁶

Kolem půlnoci se Laušman spolu s členem představenstva Jaroslavem Hladkým dostavili do Fierlingerova bytu. Kromě hostitele je očekávali John, Jankovcová a Vojta Erban. Obsahem setkání měla být diskuze o změnách ve vedení strany a personáliích týkajících se nové vlády. Bylo třeba vyřešit, jakým způsobem změny provést. Laušman odmítl, aby byli Němec a Koušová-Petránková okamžitě rehabilitováni. Prosadil, že si musí nejprve podat odvolání. Přítomní se dále dohodli, že do vlády obrozené Národní fronty vstoupí jako místopředseda Laušman, průmysl převezme Fierlinger a výživu Jankovcová. Vojta Erban měl být prozatím jmenován generálním tajemníkem strany namísto Vilíma.¹⁰¹⁷

Zatímco Laušman na vlastní kůži nepříjemně testoval, kde končí kompromis a začíná kapitulace, v sekretariátu strany se nadále bojovalo. „*Spusťte to, není s nimi žádná řeč,*“ odstartoval Fierlinger při svém demonstrativním odchodu z jednání představenstva stručným vzkazem vyřčeným do sluchátka telefonu poslední fázi bitvy o ústřední sekretariát.¹⁰¹⁸ Vyčerpaní obránci pak po dvanácti hodinách boje ve dvě hodiny ráno 25. února podleli přesile, a kdo neodešel dobrovolně, byl násilím vyhozen, což byl i Majerův případ. Závěrečnou etapu střetu popsal jeden z „obsazovačů“, milicionář z vysočanské Kolbenky: „*Ve dvanáct hodin nastal obrat, a tu již se události řítily vpřed. Do budovy se dostavila posila asi padesáti soudruhů z Letova znovu s dr. Němcem a po schodech nahoru vykročilo deset svěžích a energických soudruhů a jsou zastaveni hradbou těl s otázkou, co chtějí. Jsme akční výbor strany a jdeme jednat – je jejich odpověď, ale jsou odmítnuti. Tu zespodu se rozeběhlo mnoho soudruhů a tu začal boj muže proti muži. Podarilo se nám vniknout na plošinu před vchodem do zasedací síně strany. Tu ministr Majer měl tolik odvahy a vyšel ven a začal se chovat jako*

¹⁰¹⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Československá sociální demokracie...*, s. 121.

¹⁰¹⁶ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 482–483. NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení...*, s. 64.

¹⁰¹⁷ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 262.

¹⁰¹⁸ *Únor 1948 očima poražených*, s. 243–258, dok. č. 21 – Zápis o jednadvacáté schůzce, konané 11. dubna 1950, s. 250.

rváč a ne jako ministr a byl rázně umlčen pětiminutovým ultimátem opustit budovu... Nyní byl náš postup energický ... kdo nešel dobrovolně, byl vyhozen. Dveře uvolněny a prohlédnuty všechny místnosti ústředí a vstoupili jsme do pracovny Majera, který, obklopen svými nejméně, stál za stolem a jeho sekretářka se pokoušela obstarat mu spojení s ministrem vnitra... Po marném pokusu se sám pokouší volat předsedu vlády... Tento manévr mu zaráží dr. Němec: „Majere, dávám ti deset minut na opuštění sekretariátu, v té době tobě a tvé družině zaručuji volný odchod, nepřijmeš-li, pak za situaci neručím.“ Majer po krátkém váhání přijímá a opouští se svým průvodem kancelář.“¹⁰¹⁹

Středa 25. února přinesla rozuzlení československé krize. Beneš před polednem jednal s Gottwaldem, Noskem a Zápotockým, kteří mu předali návrh na rekonstrukci a doplnění vlády. V půlhodinové diskuzi komunisté na Beneše naléhali, aby učinil brzké rozhodnutí. Vědomí si prezidentových obav z eskalace událostí na hranu občanské války upozorňovali s předstíranou starostlivostí, že už „stačí jen kamének“, aby se spustila lavina radikalismu. Prezident vzal návrh nové vlády na vědomí a požadoval ještě čas na rozmyšlenou. Mezitím Prahou pochodovali milicionáři „s puškami na provázcích, protože řemenů neměli“ a na Václavské náměstí svázely autobusy účastníky demonstrace, organizované komunisty.¹⁰²⁰ Podruhé toho dne prezident přijal Gottwalda v půl páté odpoledne. Krátce mu oznámil, že demisi a jmenování nové vlády podepsal a jeho návrhy akceptuje. Premiér se cestou z Hradu krátce zastavil na schůzi ústředního akčního výboru Národní fronty a poté zamířil ohlásit novou vládu na Václavské náměstí.¹⁰²¹ „Masy lidí byly neustále celkem klidné. Potlesk a skandované volání asi předem připraveno, omezeno na skupinu u řečnické tribuny,“ poznamenal si Zdeněk Peška. I „vítěz“ Jiří Hájek přiznával, že v něm shromáždění „nevyvolalo nějaké strhující pocity“. Avšak na rozdíl od Pešky, podle nějž účastníci především „hubovali, že je pořád někam tahají“, přišlo „obrovské, snad čtvrtmilionové publikum“¹⁰²² z Hájkova pohledu „schválit a odtleskat závěr vzrušujícího a zajímavého představení a pochválit herce, kteří v něm hráli větší a menší role“.¹⁰²³

¹⁰¹⁹ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 480.

¹⁰²⁰ *Vojta Beneš*, s. 62–63.

¹⁰²¹ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 503–513.

¹⁰²² Údaje o počtu účastníků demonstrace se různí a pohybují se od desítek tisíc až k Hájkem zmiňovaným 250 tisícům. VEBER, V.: *Osudové únorové...*, s. 337.

¹⁰²³ ABS, f. 310, sign. 310–71–6, Opis deníku prof. dr. Zdeňka Pešky z let 1945–46, zápis z 20. 3. 1948. HÁJEK, J.: *Paměti*, s. 161.

Gottwaldem připravené a Benešem podepsané personální obsazení nové vlády reflektovalo výsledky nočních a ranních jednání mezi Laušmanem, fierlingerovskou levicí a komunisty. V kabinetu modelovaném podle Gottwaldových představ nebylo místo pro Františka Tymeše a samozřejmě ani pro Majera. Tymeš sice byl z dohody Laušmana s Gottwaldem „*velmi skleslý [a] skoro plakal*“,¹⁰²⁴ ale coby prototyp nevyhraněného funkcionáře prostě učinil, co stranický předseda v nové realitě dojednal. Příběh Majerovy demise byl krkolomnější. „*Bylo doručeno 25. 2. v poledních hodinách, když mně byl asi 2–3 hodiny předtím pan poslanec Majer telefonicky oznámil pro pana prezidenta, že po rozmluvě s panem předsedou vlády podává demisi,*“ dopsal pracovník prezidentské kanceláře Jína rukou poznámku na okraj Majerova dopisu, jímž Benešovi oznamoval svou rezignaci.¹⁰²⁵ Majer vzpomínal: „*Když mně Gottwald telefonicky říkal, abych podal demisi, já jsem řekl ne a mluvil jsem s ním sprostě. On si to zasloužil...*“. Jestliže vnitrostranická poslušnost Majera v minulých dnech svazovala a znemožňovala mu dosáhnout odstoupení všech sociálnědemokratických ministrů, nyní odkaz na potřebu nechat si případnou demisi schválit na schůzi stranického vedení posloužil jako argument, proč jen z vlastní vůle rezignovat nemůže. Majera nicméně 25. února dle jeho vyjádření „*právníci přemluvili*“, aby Gottwaldovu nátlaku ustoupil a demisi podal.

Roli jistě sehrál i zážitek z ministerstva, odkud byl zkrátka vyakčněn. Po středečním příjezdu do úřadu se stal aktérem scén, které nápadně připomínaly dění v ústředním stranickém sekretariátu o pár hodin dříve. Prostory ministerstva v budově na Těšnově začali obsazovat neznámí lidé. Část z nich zabrala Majerovu pracovnu a žádala, aby podepsal výnos stvrzující personální změny v úřadu. Odmítl a telefonoval Gottwaldovi, aby jej důrazně upozornil, že podobné nezákonnosti odmítá. Premiér reagoval: „*Já nejsem Tusar, abych na dělníky posílal policii. Já jsem na to řekl: ‚To nejsou žádní dělníci, to je lůza.‘ Jak jsem to řekl, skočili na mě zezadu: ‚Ven s ním z okna‘ a už jsem nedomluvil. Ještě mě pak nechali sednout do auta se slovy: ‚Dlouho v tom jezdit nebudeš.’*“¹⁰²⁶ Ripka ve svém svědectví o únorových událostech zprostředkovává další detail z vypjatého konce Majerova ministrování: „*Když za posměšků a*

¹⁰²⁴ ABS, f. 310, sign. 310–71–6, Opis deníku prof. dr. Zdeňka Pešky z let 1945–46, zápis z 20. 3. 1948.

¹⁰²⁵ Demisi chtěl Majer prezidentovi oznámit osobně, avšak o přijetí na Hradě žádal marně. Nechal tak Benešovi psaní následujícího znění: „*Vážený pane prezidente, při vzniku vládní krize, kdy podali ministři tří politických stran demisi, podal jsem v představenstvu své strany návrh, aby také ministři za československou sociální demokracii demisi podali. Tehdy můj návrh nebyl přijat. Ačkoliv toto usnesení nebylo dosud zrušeno, považuji za svoji povinnost se zřetelem k nové politické situaci demisi podat. Podávám proto demisi jako ministr výživy a prosím, abyste ji přijal.*“ Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), fond Kancelář prezidenta republiky (f. KPR), Vládní krize, ka. 325, č. j. 105653–48.

¹⁰²⁶ *Únor 1948 očima poražených*, s. 243–258, dok. č. 21 – Zápis o jednadvacáté schůzce, konané 11. dubna 1950, s. 254–255.

nadávek opouštěl ministerstvo, zahrnula ho stará žena sprostými nadávkami. Majer se zastavil a řekl jí: „Moje maminka umřela v nacistickém koncentráku, protože jsme se, moji bratři a já, za války chovali tak, abychom jí nedělali hanbu. Ani dnes jí nechci dělat hanbu. Ale vaše děti se jednoho dne budou stydět za to, co dnes děláte vy.“ Po těchto slovech nastala chvíle ticha. Majer jí využil k tomu, aby odešel.“¹⁰²⁷

V osm hodin večer se sešlo představenstvo sociální demokracie. Hlavním bodem jednání bylo schválení dohody, na jejímž obsahu se shodl Laušman a někteří členové představenstva se zástupci sociálnědemokratické levice a KSČ. Ujednání se týkalo personálních změn, jejichž provedením levice podmiňovala vyklizení sekretariátu. Vojta Erban přednesl domluvený návrh, podle kterého se představenstvo formálně nezmění, pouze do něj nebudou zváni Majer, Görner, Kubát a Bernard. Místo nich měli na jednání začít docházet Jiří Hájek, Jaroslav Havelka, Jan Němec a Evžen Erban. Majer proti takovému návrhu protestoval a namítal, že předseda strany nemá právo nechávat hlasovat o tom, kdo bude zván na představenstvo.¹⁰²⁸ „*Nejtrapnější okamžik byl, když se hlasovalo o kooptování do představenstva těch syčáků,*“ vrátil se ve vzpomínce ke kontroverznímu bodu schůze Vilím.¹⁰²⁹ V debatě předcházející hlasování Majer přednesl příspěvek, který stojí za obsáhlejší citaci. Hovořil o svém pohledu na události posledních dnů a hodin a ohradil se proti vyloučení z představenstva. Stejně jako při vyhnání z ministerstva, i zde prokázal smysl pro efektní odchod ze scény.

V expozé, jímž se Majer vlastně rozloučil s veřejnou činností v Československu, mimo jiné řekl: „... *ať mi někdo řekne, ... proč mám být z tohoto shromáždění vyloučen ... Protože jsem stál v této straně od mládí, rval se a protože jsem dva a půl roku dělal pro lid?... Vylučujete Václava Majera proto, že měl odvalu mítí své vlastní mínění ... možná, že strany jsou v rozvratu. Ale v tomto národě zůstává pevný a nerozvrácený smysl pro právo, spravedlnost a svobodu. A vy to chcete dnes poplivat. Proč? Protože si to někdo přeje? Kdo to je? Brněnský sjezd? Všichni jsme si řekli, že tento sjezd a jeho rozhodnutí jsou pro nás závazná. Byli jsme zvoleni členy ústředního výkonného výboru a členy představenstva. Já neuznávám žádnou revoluční situaci, která loupí, krade a znásilňuje. Říkáte, že neplatí zákony, které jsme si dali. Platí nebo neplatí? Vy se můžete usnést, jak chcete, pro mne tento zákon platí a já ho budu*

¹⁰²⁷ RIPKA, H.: *Únorová tragédie*, s. 252.

¹⁰²⁸ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 500, s. 516–518. NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení...*, s. 64.

¹⁰²⁹ *Únor 1948 očima poražených*, s. 243–258, dok. č. 21 – Zápis o jednadvacáté schůzce, konané 11. dubna 1950, s. 254.

uznávat. Já neudělal ve svém životě nic nečestného. Je to hrozná věc. Ptám se, zda to je možné. Je to možné? Je to možné, že jste došli k přesvědčení, jenom proto, že Václav Majer nebo druzí mají jiný názor, že mají být odstraněni? To dělali nacisti. Po sjezdu zde byli také někteří lidé, kteří měli jiné mínění než brněnský sjezd. A nikdo nepřišel s tím, abychom je odstranili. Jenomže teď přišla revoluční situace. Ale to ne. To je totalitní nástup komunistů k moci. Totální nástup komunistické strany ke komunistické diktatuře. Vezměte dnešní listinu ministrů a podívejte se mi kdokoliv do očí a řekněte, jestli to odpovídá představám lidu tohoto státu. Chápu jednu věc, že bylo potřeba udělat kompromisy, já jsem neřekl ani slova, ale sám jsem žádal, abych nebyl delegován do této vlády. Ale budu se bránit zuby nehty, aby mě někdo vyhodil ze sboru, kde mám svaté právo být jako kdokoliv z vás. Když jsem se to dozvěděl, myslel jsem, že to není pravda, že to je fantazie. A teď vím, že mužové a ženy, které jsem považoval, i když jsem často s nimi politicky zápasil, za své soudruhy a soudružky, najednou to myslí vážně proto, že si to komunistická strana přeje. Mohli jste s tím souhlasit a já také, abych nebyl ve vládě, když mě tam komunisté nechtějí. Ale nemůžete a nemáte právo k tomu, abyste vyřadili z tohoto sboru samovolně Bernarda, Kubáta, Görnera a mě jenom proto, že jsme někdy měli jiné mínění než vy. Já jsem v těchto dnech zažil několik trudných okamžiků. ... Nakonec jenom poznámku k formální stránce věci. Tento sbor nemá právo, aby mě vyloučil z účasti na schůzi a ... aby někoho jiného zval. A já, ať je usnesení jakékoliv, já se cítím členem představenstva, budu sem chodit, když budu vědět, že je schůze, když mě nepozvete, budu protestovat a budu žádat ústřední výkonný výbor, aby rozhodl. Vy nemáte právo to udělat. Provinili jste se proti svému svědomí, proti sobě. Touto zemí jde vlna zvlčilosti. V tomto sboru nemají být vlci. Skončil jsem.“¹⁰³⁰

¹⁰³⁰ AČSSD, f. 71, a. j. 121, Zápis o mimořádné schůzi představenstva sociální demokracie, která se konala dne 25. 2. 1948.

23. Pár měsíců života pod dohledem a v „doprovodu orgána“

„Lehkost, s jakou si dokázali komunisté v Československu zajistit výhradní moc, udělala z ‚vítězného února‘ cosi negativně fascinujícího,“ konstatuje Christiane Brenner, hledající vysvětlení, proč uchopení moci nepředcházelo žádné krveprolití ani sovětská vojenská intervence či viditelná ingerence. Důvody nalézají nejen v ostrém kontrastu nečinnosti demisionujících stran a aktivity komunistů v dnech únorové krize, ale především v konsenzu, který v zásadních otázkách představ o sociální a politické organizaci společnosti panoval v rámci celého politického spektra během předchozích téměř tří let. Poválečná politická elita, shodující se, že při „páchání dobra“ mohou jít pravidla právního státu stranou, vytvořila společně systém, v němž mimo jiné chyběly či byly přinejmenším velmi mělce ukotveny zásadní demokratické instrumenty a instituce umožňující zájmovou vyváženost a řešení konfliktů. Když se pak v rostoucím vnitropolitickém napětí od pozdního léta 1947 nekomunisté začali rozvzpomínat, že přece existovala nějaká individuální práva, dělba moci a parlamentní procedury a že nebylo možná úplně prozíravé je „dát k ledu“, neznělo už jejich varování zrovna přesvědčivě. KSČ navíc ve třetí republice dokázala prosadit a nejlépe si osvojit optimistický, do budoucna orientovaný budovatelský diskurz a byla vnímána jako hlavní garant směřování republiky k světlým lidovědemokratickým zítřkům. V únorové krizi proto bylo pro komunisty celkem snadné oponentům jejich výtky vracet s vážným obviněním, že jejich postoje jsou reakční, ohrožují zájmy státu a umetají cestu pravicovému puči. Bojovnou rétorikou, hrozbami a nezákonnostmi typu vyzbrojování milicionářů, násilí proti vybraným jedincům a vytváření akčních výborů uvedli komunisté do pohybu tolik lidí, že přinejmenším mohl vzniknout dojem, že proklamovaná „většina národa“ skutečně jde s nimi.¹⁰³¹

Únor měl podstatný vliv na vývoj na Západě. Již 26. února byla publikována společná americko-britsko-francouzská protestní nota. Vlády tří států v ní odsoudily použití metod vedoucích k potlačení svobodných parlamentních institucí a k ustavení „*diktatury jedné strany pod rouškou vlády národní jednoty*“ a vyjádřily obavu, že události posledních dnů mohou mít pro Českoslováky tragické následky. Pražský převrat dodal pádné argumenty architektům západního sjednocení a podnítil aktivní postup proti západoevropským komunistům. „*Tragická smrt Československé republiky vyvolala šok po celém civilizovaném světě*,“ děl 17. března prezident Truman, kterému únor 1948 napomohl konečně protlačit Kongresem Marshallův plán. Pražské události rovněž posloužily jako vhodné memento v zorganizované

¹⁰³¹ BRENNER, Ch.: *Mezi Východem a Západem*, s. 331–349.

korespondenční kampani, jíž Američané italského původu přesvědčovali své příbuzné ve staré vlasti, aby v dubnových volbách nevolili komunisty. A nejdůležitějším důsledkem bylo zahájení tajných jednání v Pentagonu, která o rok později vyvrcholila vznikem Severoatlantické aliance (North Atlantic Treaty Organization – NATO). Československé uchopení moci komunisty dalo rovněž popud k urychlenému vytvoření západoevropského obranného společenství. Došlo k němu hlavně díky aktivitě Ernesta Bevina v půlce března podpisem Bruselské smlouvy o ekonomické, sociální, kulturní spolupráci a kolektivní sebeobraně, již uzavřela Británie, Francie a země Beneluxu.¹⁰³²

Převrat v Praze obrovsky zasáhl i západní socialisty, jimž nepříjemně vyjevil realitu politického života ve východní Evropě. Díky tomu, co se stalo v Československu, se podstatná část nekomunistické levice ve Francii, Itálii a jinde ve svobodné Evropě teď jednoznačně zařadila do západního tábora. Naopak komunistické strany v zemích mimo lidovědemokratický blok neúprosně šly do stále větší a jasnější politické izolace. Francouzští socialisté v bezprostřední reakci vydali memorandum odmítající „*antidemokratické metody zstrašování a násilí*“, které byly použity v Praze.¹⁰³³ Léon Blum poté 29. února v hlavním stranickém deníku *Le Populaire* publikoval příkrý článek, jenž měl mimořádný ohlas. Veterán západoevropské demokratické levice ve svém textu kritizoval západní socialisty za to, že nedokázali říct jasné slovo k osudu svých východoevropských soudruhů.¹⁰³⁴

„*Co uděláte ..., dojde-li ke komunistickému puči?*“ tázal se Vilím na brněnském sjezdu Denise Healeyho. „*Budeme velmi ostře protestovat,*“ reagoval tehdy tajemník mezinárodního oddělení Labour Party.¹⁰³⁵ Ostrost protestního britu Britů se ukázala nejprve 26. února, ve vyjádření Herberta Morrisona. Vicepremiér, předseda Dolní sněmovny a zásadní postava britského znárodnování tehdy o dění v Praze prohlásil: „*Je to snaha zničit svobodu národa zevnitř prostřednictvím páté kolony lidí, kteří jsou loajální nikoliv vlastní zemi, nýbrž cizí mocnosti. Československo bylo nejúspěšnější demokracií v Evropě mezi válkami až do Hitlerova puče. Nyní opět je podrobena podobnému útoku. Nechť tamní demokraté jsou stateční.*“¹⁰³⁶

¹⁰³² SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 481–487. LUŇÁK, P.: *Západ*, s. 88–94.

¹⁰³³ PREČAN, Vilém: Únorový převrat 1948 v Československu v mezinárodním kontextu. Bezprostřední a dlouhodobé důsledky. In: BENEŠ, Zdeněk – KOVÁČ, Dušan – LEMBERG, Hans (eds.): *Hledání jistoty v bouřlivých časech: Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*. Ústí nad Labem, Albis International 2006, s. 345–413, s. 359.

¹⁰³⁴ JUDT, T.: *Poválečná Evropa*, s. 140–141.

¹⁰³⁵ *Únor 1948 očima poražených*, s. 77–86, dok. č. 5 – Zápis o páté schůzce, konané 26. listopadu 1949, s. 81.

¹⁰³⁶ AČSSD, f. 71, a. j. 264, Světová veřejnost, obzvláště hlasy socialistů vůči novým poměrům v Československu /Důvěrné jen pro členy představenstva/ – za politické oddělení sekretariátu vypracoval J. Hájek.

V podstatě stejná slova pak obsahovala jednoznačně formulovaná rezoluce labouristického národního výkonného výboru z 3. března, která konstatovala, že Československo se „*podruhé během deseti let stalo obětí agrese zvenčí, podporované zradou zevnitř*“. Uchopení moci komunisty uzavírá jedno období poválečné historie země, období, v němž „*jednotná československá společnost prokázala vůli pěstovat přátelství se Sovětským svazem a provádět rozsáhlé společenské a hospodářské změny, aniž by obětovala své demokratické dědictví*“. Tato jednota byla ovšem „*během týdne zničena proto, že komunistická vládní menšina se v obavě z porážky ve svobodných volbách rozhodla nastolit diktaturu*“. I přes nekompromisní dikci samozřejmě prohlášení zpoza Kanálu nemohlo nijak ovlivnit nástup komunistického panství v zemi uprostřed kontinentu. Provolání mířilo především dovnitř Labour Party, k uším kritiků Bevinova přístupu k Moskvě, a v širší perspektivě vlastně ke všem socialistům, „*kteří si stále mohou zvolit svou budoucnost*“. Právě jim se totiž „*pád Československa*“ mohl stát potřebným „*varováním a lekcí*“. Vládnoucí britská strana upozorňovala, že demokratická rétorika a spolupráce v parlamentu jsou pro komunisty jen pouhými dočasnými prostředky. Konečný výsledek je vždy stejný; nástup diktatury jedné totalitní strany. Takové vyústění by však v Československu, a stejně předtím v Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku, nebylo možné bez podpory menšiny v táboře nekomunistické levice. Labouristé konstatovali, že socialismus bez demokracie není možný a jakékoliv potlačení lidských práv a svobod „*nevyhnutelně vede k diktatuře, jež je ve svém dopadu na život obyčejných lidí nerozeznatelná od fašismu*“. V závěru rezoluce stálo: „*Československo je prubířským kamenem upřímnosti. Ti, kteří schvalují tento zločin, se zpronevěřují principům demokratického socialismu, na nichž Labour Party stojí.*“¹⁰³⁷ V půlce března pak mezinárodní podvýbor labouristů přijal stanovisko, že československou sociální demokracii v její nové podobě již neuznává jako partnerskou stranu.¹⁰³⁸

Prohrát se dá různě. Hodnocení jednotlivých aktérů únorové krize je obtížnou disciplínou. Například proto, že může lehce sklouznout k mistrování dobových protagonistů. Shovívavě jim proti proudu času více než pětasedmdesát let nazpět posílat rady, co měli udělat jinak, je neseriózní, neproduktivní a do solidní debaty to ani nepatří. Snažit se s veškerým respektem a na základě poctivého studia pochopit, jak tehdejší účastníci události vnímali, od čeho

¹⁰³⁷ *Labour Party: Report of the 47th Annual Conference, Held in the Spa Grand Hall, Scarborough, May 17 to May 21, 1948.* London, Labour Party 1948, s. 23.

¹⁰³⁸ LHASC, LP, LP/ID/DH, box 12/01, Minutes of the International Sub-Committee 1945–8, zápis z jednání mezinárodního podvýboru Labour Party 16. 3. 1948.

odvozovali své jednání a jak jej třeba později reflektovali, to je, myslím, přece jen něco jiného. Snad i smysluplného a užitečného.

Jak tedy zhodnotit Majerovo angažmá v běhu únorových událostí? Na schůzi ústředního výkonného výboru 23. února uvedl, že v případě prohry je třeba si alespoň uchovat čest sociálního demokrata. Tomuto základnímu cíli, jak ho chápal, bezpochyby dostál. Hájil svůj názor, nevyklízel pozice, nezařizoval se opatrnicky pro budoucnost, i když už byla naděje na úspěch malá. To byl jistý kontrast ve srovnání s některými kolegy. Demisionující ministr zahraničního obchodu Hubert Ripka například 23. února – pár hodin předtím, než se na schůzce u prezidenta spolu s dalšími národními socialisty vzájemně ujišťovali, jak vydrží pevní a neustoupí –, pozval do své pracovny předsedu akčního výboru na ministerstvu Evžena Löbla a prosil jej, aby „*tlumočil Gottwaldovi, Noskovi a Dolanskému ..., že jako politik uznává, že tu bitvu prohrál, ... jde do soukromí, a když mu nový režim dovolí, že by jako profesor rád sloužil.*“¹⁰³⁹ Atmosféra na ministerstvu výživy podobným rozhovorům nepřála. A i kdyby, Majer na ně stejně neměl ani čas, ani chuť. Zastánci nových pořádků mu při vyakčnění o dva dny později hrozili, že ho „*vyhodí z okna*“, což nakonec neudělali a pouze jej „*vzali a vynesli*“.¹⁰⁴⁰ A když Laušman 24. února v pozdních večerních hodinách dojednával kapitulaci, pral se Majer v ústředním stranickém sekretariátu. Právě pro svou kuráž ve zlomových momentech si vysloužil uznání. Kupříkladu národní socialista Bedřich Golombek, redaktor Svobodných novin, Majera 28. února v rozhovoru s komunistickým poslancem a tajemníkem akčního výboru parlamentní Národní fronty Bedřichem Rattingerem označil za „*charakterního člověka ..., který, když všechno prasklo, nestál bezradně, ale aspoň se s levicí serval. I to však ukazuje, že to dokázal sociální demokrat a ne žádný z politiků měšťáckých stran.*“¹⁰⁴¹

Majerovo působení v únorové krizi mělo i problematičtější stránky, za které byl posléze kritizován. Demokratičtí politici byli nejen v závěrečných dnech února, ale i v předcházejících týdnech pod enormním tlakem. V podstatě nepřetržité schůzování o závažných otázkách si vybíralo svou daň v podobě nevyspání a nervového vypětí. „*Rozhodování je někdy velmi těžké, aby se nešláplo vedle. ... jsme už ... utahaní. Chodíme ve tři hodiny spát,*“ žehral Tymeš na společném zasedání sociálnědemokratického ústředního výkonného výboru a poslaneckého

¹⁰³⁹ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 419.

¹⁰⁴⁰ *Únor 1948 očima poražených*, s. 191–201, dok. č. 16 – Zápis o šestnácté schůzce, konané 28. února 1950, s. 196.

¹⁰⁴¹ Březen 1948. Záznamy Bedřicha Rattingerera o rozhovorech s poslanci. In: KAPLAN, Karel: *Národní fronta 1948–1960*. Praha, Academia 2012. Příloha 1.9, s. 387–414, s. 407.

klubu 26. ledna. Stejně jednání muselo být při Majerově projevu na několik minut přerušeno, protože se mu „udělalo nevolno“.¹⁰⁴² Důvodem byl pravděpodobně alkohol. Jak potvrzují nejen zprávy komunistických informátorů, ale i vyjádření nekomunistických politiků a přátel, Majer rozhodně nebyl abstinent.¹⁰⁴³ Napjaté momenty v něm navíc sklony k pití spíše podněcovaly, než že by je tlumily. Majerova sekretářka si později stěžovala, že její šéf v únorové krizi často nebyl k zastizení, a když se objevil, byl opilý.¹⁰⁴⁴ V exilových diskuzích prominentních třetirepublikových osobností je vzpomínáno několik situací z únorové krize, kdy Majer během dne opustil scénu a odešel domů, protože mu tekla krev z nosu. Majer zdůvodňoval indispozici tím, že měl „v tu dobu návaly“, ostatní účastníci rozhovorů takové vysvětlení v jeho přítomnosti nekomentovali a po jeho odchodu označili za pravý důvod oněch „návalů“ opilost.¹⁰⁴⁵

Samotný Majer, bez ohledu na to, zda strážlivý či nikoliv, v únorové krizi asi o mnoho víc než zachování vlastní cti uhrát nemohl. Kolegům-nekomunistům sice vyčítal opomenutí sociálních demokratů při plánování demise, na druhou stranu své možnosti ovlivnit vnitrostranický vývoj bagatelizoval. Upozorňoval, že jeho pozice v sociální demokracii nebyla jednoduchá, a i kdyby býval byl demisionujícími osloven a své kroky s nimi koordinoval, beztak by to zřejmě nepřineslo kýžený efekt: „*Mně přece Fierlinger věčně vytýkal, ne vytýkal, ale naznačil, že mě podezřívají, že já vlastně nejsem na linii sociálnědemokratické, ale že jsem dohodnut s reakcí národněsocialistickou. Proto jsem v těch kritických dnech nevedl žádné jednání, a ani jsem ho nesměl vést; ani s Ripkou, ani s Krajínou jsem se nemohl sejít, protože okamžitě bych to musel prohrát ve straně a také bych byl poškodil věc.*“¹⁰⁴⁶ Ať by se choval sebevíce zdrženlivě, komunisté by jej stejně pořád mohli označit za reakcionáře a nepřítele lidové demokracie. Této běžné praxi neunikl například ani americký velvyslanec Steinhardt. Stačilo, aby po svém návratu do Prahy 19. února pouze veřejně vyjádřil naději, že se Československo nakonec přece jen připojí k Marshallovu plánu, a i za toto „*benigni prohlášení*“ si od komunistů vysloužil nařčení z přípravy pravicového puče.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴² ABS, f. 310, sign. 310–71–8, Zasedání ÚVV soc. dem. ze dne 26. 1. 1948.

¹⁰⁴³ Majer býval častým hostem večírků u Charlese Kateka, amerického zpravodajského důstojníka a šéfa americké vojenské mise v Praze. Katek měl při jedné příležitosti „v povznesené náladě“ svým hostům ukazovat „*koberce a části bytu, které Majer u něho jednou znečistil, jsa naprosto opilý.*“ ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Katek, major americké armády – záznam.

¹⁰⁴⁴ HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 88–89.

¹⁰⁴⁵ *Únor 1948 očima poražených*, s. 131–141, dok. č. 10 – Zápis o desáté schůzce, konané 3. ledna 1950, s. 138. Ibid., s. 275–292, dok. č. 24 – Zápis o schůzce konané 31. července 1950, s. 279, s. 290–291.

¹⁰⁴⁶ Ibid., s. 169–181, dok. č. 14 – Zápis o čtrnácté schůzce, konané 7. února 1950, s. 171.

¹⁰⁴⁷ SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 448.

Majer v únorovém střetu opět osvědčil schopnost analyzovat aktuální situaci a pojmenovat v ní to podstatné, což se ukázalo i na poslední schůzi představenstva sociální demokracie ve starém složení, která probíhala vlastně již několik hodin po vyřešení vládní krize. Většina stranického vedení vnímala události minulých dnů jako revoluční přeháňku, která si sice vyžádá nikoliv nepodstatné personální i jiné změny, ale záhy pomine, takže je prostě jen třeba se na čas „přikrčit“ a po brzkém uklidnění bude možné v nových podmínkách dále pokračovat v práci. Majer si jako jediný tento pohled neosvojil. Spolustraníkům vysvětloval, že jde o víc a dochází k fundamentální změně celého systému. Zajímavé hodnocení pak vyslovil i s odstupem necelých dvou let, když přemítal o „oblíbené“ otázce, zda nekomunisté vůbec ještě v únoru měli nějakou naději na úspěch. Majerovo vyjádření nepřináší pouze dobré vystihnutí tehdejší reality. Ukazuje i obvyklou exkulpaci nekomunistických aktérů krize, kteří jako by zapomínali, že za svázané ruce v únoru 1948 si mnohdy mohli sami svým předcházejícím působením: *„Dejme tomu, že bychom byli z každé strany jen dva, to je čtyři strany, osm lidí že by se scházelo, komunisté by se to jistě hned dověděli. Před únorem bylo těžko nějaký pokus proti komunistům organizovat, eventuálně proti jejich násilnému převratu. Organizovat frontu, která by se jim eventuálně postavila na odpor, bylo předem odsouzeno k zániku. Protože měli všechny klíčové pozice a také všechny jednotlivé zdroje a prameny moci ve státě. ... Bylo to prosáklé, prolezlé, prohnité všechno, takže v únoru bylo již těžko něco dělat. ... Lidé se báli a zamhuřovali oči, a když někdo něco kritizoval, tak to už byla odvaha. Zabránit tomu se však nemohlo.“*¹⁰⁴⁸

Vítězství komunistů v únorovém střetu definitivně završila první schůze Gottwaldova kabinetu v pátek 5. března a schválení vládního programu Ústavodárným národním shromážděním 11. března. Důvěru vládě a jejímu programovému prohlášení vyslovilo všech 230 přítomných poslanců, které v minulých dnech parlamentní akční výbor shledal spolehlivými. Majer byl jedním ze sedmi sociálnědemokratických zákonodárců, jež akční výbor na schůzi nepozval.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁸ *Únor 1948 očima poražených*, s. 65–76, dok. č. 4 – Zápis o čtvrté schůzce, konané 19. listopadu 1949, s. 75.

¹⁰⁴⁹ KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 529. VEBER, V.: *Osudové únorové...*, s. 350–352. Parlament mohl průběh únorového střetu teoreticky ovlivnit tím, že by využil svého práva vyslovit nedůvěru Gottwaldovu kabinetu. Proto byl v rámci řešení únorové krize záměrně odstaven a nesešel se, ačkoliv jinak, s výjimkou času letních dovolených, zasedal běžně šestkrát, ale někdy i devětkrát do měsíce. Z hlediska vyřazení Ústavodárného národního shromáždění ze hry bylo klíčové rozhodnutí jeho předsednictva z 23. února, kterým odložilo plenární schůzi, plánovanou původně na 24. února, dokud nebude vládní krize překonána. Návrh na odložení zasedání pocházel z dílny KSČ, i když formálně ho předložil lidovec Alois Petr. Možnost i přes rozhodnutí předsednictva schůzi svolat, k čemuž by bylo třeba sehnat podpisy sta poslanců, nekomunistické strany nevyužily, a ani o ní neuvažovaly. Poprvé po vyřešení mocenského střetnutí se parlament sešel 10. března. KAPLAN, K: *Pět kapitol...*, s. 536. BUREŠ, Jan – CVRČEK, Lukáš – FIALKA, Jiří – RÁDKOVÁ, Adéla: *Spoutaný parlament: Role a*

Už 4. března se sociálnědemokratické představenstvo jednomyslně rozhodlo Majera a další čelné představitele, kteří „*poškozovali věc socialismu*“, vyloučit ze strany a vyzvat k složení poslaneckého mandátu.¹⁰⁵⁰ Rezignace na místo v zákonodárném sboru pak byla 13. března obsahem rozhovoru s novým generálním tajemníkem Jaroslavem Lindauerem, jenž si Majera, Holuba, Görnera a Kubáta pozval k jednání do stranického ústředí. Podle agenturní zprávy „*všichni předvolaní projevíli ochotu rezignovat*“ a na svou situaci se dívali „*spíše existenčně, než politicky*“. Majer prohlásil, že „*uznává porážku své politické koncepce, ale že očekává, že mu bude dána možnost žít, a chce se vrátit do dolu, kde pracoval dříve*“.¹⁰⁵¹

Majer tak opustil politickou scénu. Zvnějšku sledoval, jak se sociální demokracie přizpůsobuje novým pořádkům, což se projevovalo především vylučováním stovek funkcionářů a dále třeba kritikou prohlášení Labour Party k únorovým událostem či přesvědčováním labouristické delegace, která v půlce března navštívila Prahu, že nedávné politické změny jsou legitimní a občanským svobodám v Československu nehrozí nebezpečí.¹⁰⁵² Adaptace strany na poúnorové podmínky probíhala zpočátku ještě v čele s Laušmanem, jenž však ztrácel půdu pod nohama. Na schůzi představenstva 18. března rezignoval se zdůvodněním, že „*chce napravit omyl z brněnského sjezdu*“, a předal předsednickou funkci Fierlingerovi.¹⁰⁵³ V prvních týdnech po vyústění únorové krize nebylo ještě úplně jasné, jaká role bude sociální demokracii vyhrazena. Ve hře bylo zprvu i zachování její existence při celkovém podřízení KSČ, obdobně jako u ostatních stran obrozené Národní fronty. Avšak s ohledem na vývoj v dalších lidovědemokratických zemích, v nichž tamní komunisté již podnikali kroky k organizačnímu splynutí obou dělnických stran, byla taková cesta začátkem dubna nastoupena i v Československu.¹⁰⁵⁴ Fierlingerovo vedení ve spolupráci s příslušnou komisí KSČ začalo

fungování zákonodárného sboru Československa v době diktatury KSČ. Praha, Karolinum, Ústav pro studium totalitních režimů 2022, s. 21–27.

¹⁰⁵⁰ Očista čs. sociální demokracie. In: *Svobodné noviny*, 6. 3. 1948, s. 2.

¹⁰⁵¹ ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Zpráva agenta U 1–Tudor z 16. 3. 1948.

¹⁰⁵² Kritisují ostřeji Československo než fašistické Španělsko. In: *Rudé právo*, 7. 3. 1948, s. 7. HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 264–265.

¹⁰⁵³ Fierlinger předsedou soc. dem. strany. In: *Rudé právo*, 19. 3. 1948, s. 1. Staronový předseda měl údajně po brněnské porážce v rozhovoru se švýcarským sociálním demokratem Walterem Bringolfem pronést: „*Do čtyř měsíců budu znovu předsedou sociální demokracie*.“ Fierlingerova listopadová předpověď tak byla shodou okolností skutečně v podstatě s přesností na den naplněna. *Únor 1948 očima poražených*, s. 77–86, dok. č. 5 – Zápis o páté schůzce, konané 26. listopadu 1949, s. 80–81.

¹⁰⁵⁴ „*Jakmile ... byla uveřejněna dohoda ... o sloučení obou stran ... , přestali komunisté i s Fierlingerem jednat jako s předsedou strany o věcech vnitřní politiky, takže Zdeneček je nucen hodně brzy ráno číst Rudé právo, chce-li vědět, co si má toho dne politicky myslet,*“ ironizoval staronového předsedu strany a jeho úlohu mouřenína Miloš Vaněk, jemuž se podařilo opustit Československo koncem dubna. Československé dokumentační středisko (ČSDS), fond Blažej Vilím, kart. 6, vol. XXIII, a. j. 63, Vaněk Vilímovi 8. 5. 1948.

připravovat sloučení obou stran, lépe řečeno „*spolknutí*“¹⁰⁵⁵ sociální demokracie komunistickou stranou, k němuž došlo 27. června 1948.¹⁰⁵⁶

Komunistické uchopení moci se už během únorových dnů projevilo i převzetím kontroly nad nekomunistickými médii, jejichž redakce posléze začaly produkovat konformní obsah. Proto například „Peroutkovy“ Svobodné noviny, v jejichž tiráži se však Peroutka jako šéfredaktor naposledy objevil 24. února a o tři dny později už byl na jeho místě uveden spisovatel, novinář a komunistický funkcionář Jan Drda, přinesly 7. března servilní rozhovor se Slánským. „*V národě Karla Havlíčka musí už jednou provždy zmizet ze stránek tisku lež a štvání jako politický argument. To ovšem neznamena, že tisk nemá vůbec kritizovat. Naopak, naši redaktori se budou muset teprve naučit kritizovat. Ovšem, musí to být kritika konstruktivní, která spolu s kladnými výsledky budování upozorňuje i na chyby proto, aby byly odstraněny. Nikoliv ovšem peroutkovská kritika zlovůle, snažící se rozvracet, zanášet nedůvěru a překážet našemu lidu v jeho cestě k socialismu,*“ pravil generální tajemník KSČ.

Hrot kritiky namířil Slánský mimo jiné na bývalého ministra výživy, jehož obvinil, že „*vědomě klamal vládu svými údaji o stavu našich zásob masa, takže vláda musí dnes rychle a v poslední chvíli zabezpečovat plynulé zásobování.*“¹⁰⁵⁷ Majer tak po vynuceném odchodu z veřejného života ještě nějaký čas na stránkách novin sloužil jako odstrašující případ reakčního pána, jenž svou činností záměrně poškozoval zájmy pracujících. „*Odešli starí, nedobří a přišli noví, Jede se na plné obrátky. ... Kolečka se roztáčejí čím dál rychleji,*“ psal Oldřich Švestka o dění na „očistěném“ ministerstvu výživy a vypočítával, čím vším už prospěla lidu během pár dnů nová garnitura, zatímco předcházející majerovské vedení ministerstva „*neudělalo nic*“.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵⁵ NA, MZV – VA II – f. 506, ka. 275, inv. č. 942, sign. Reorganizace politického života, demokratizace 1945–1948, Reds swallow old Czech party. In: *Cleveland Plain Dealer*, 28. 6. 1948.

¹⁰⁵⁶ NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení...*, s. 65–81. PERNES, Jiří: Slučovací sjezd KSČ a ČSSD v červnu 1948. In: FAJMON, Hynek – BALÍK, Stanislav – HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objetí: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, s. 162–172. Slučovací proces začal v dubnu 1948 zveřejněním rozhodnutí o sloučení a skončil v prosinci. Z původních necelých 400 tisíc členů sociální demokracie jich do KSČ přešlo něco přes 170 tisíc. KAPLAN, Karel: *Sociální demokracie po únoru 1948*. Brno, Doplněk 2011, s. 12.

¹⁰⁵⁷ KSČ otvírá dveře všem poctivým lidem. In: *Svobodné noviny*, 7. 3. 1948, s. 3. Nedostatek masa kladl Majerovi za vinu i Gottwald ve svém dopise Stalinovi, v němž ho žádal o výpomoc: „*Ke katastrofální zásobovací situaci masem přispěla také neblahá politika reakčního sociálnědemokratického ministra výživy Majera, který byl právě sesazen. Tento pán bude přirozeně pohnán k odpovědnosti, to ale nedá ani kilogram masa více.*“ *ČSR a SSSR 1945–1948*, s. 483–484, dok. č. 180 – 1948, 27. únor, Praha. – Osobní dopis ministerského předsedy K. Gottwalda J. V. Stalinovi se žádostí o výpomoc v zásobování masem s poukazem na její politický význam pro vnitrostátní vývoj v Československu, s. 483.

¹⁰⁵⁸ ŠVESTKA, Oldřich: *Ouřady se mění*. In: *Rudé právo*, 5. 3. 1948, s. 2.

Majer sice sešel z očí a myslí veřejnosti, nikoliv však bezpečnostních orgánů. Policie svým pečlivým dohledem značně omezovala nejen samotného bývalého ministra, ale i lidi v jeho okolí.¹⁰⁵⁹ Majerův byt ve vile na Hanspaulce, v ulici Nad Šárkou 1167/126, nepřetržitě střežila policejní hlídka a ani jeho pohyb po Praze se neobešel bez „*doprovodu orgána*“.¹⁰⁶⁰ Příslušníci Sboru národní bezpečnosti si jistě dovedli představit jednodušší úkoly, než bylo hlídání aktivního čtyřicátníka se zálibou v dlouhých procházkách. Přísné střežení vycházelo z přesvědčení Státní bezpečnosti, že Majer se při první příležitosti pokusí o útěk. Když koncem března odjel na léčení do sanatoria ve Vráži u Písku, došlo k dalšímu zostření a zesílení dozoru. Ve Vráži Majera nepřetržitě sledovali čtyři policisté, kteří jej doprovázeli i mimo léčebný ústav. Majer se denně vydával na výlety po okolních lesích, při nichž byli dva muži z jeho čtyřčlenného doprovodu vyzbrojeni samopaly. Když byl v pokoji, stál ve dne jeden u dveří a tři na chodbě, večer a v noci měli službu dva na chodbě a dva na balkóně. Ozbrojení hlídači budili nelibé reakce jak u hostů, tak u zaměstnanců sanatoria. Protesty ředitele však byly odmítány poukazem na politickou důležitost střežení předúnorových špiček nekomunistických stran.¹⁰⁶¹

Začátkem května, nedlouho po návratu ze zdravotního pobytu ve Vráži, se Majer začal připravovat na přestěhování do Pochvalova. Bydlet měl u příbuzných v domě č. p. 95, stojícím na kraji obce necelých 400 metrů od lesa. Zajištění nonstop střežení exministra podle předepsaných parametrů dalece přesahovalo personální možnosti dvou policistů, kteří sloužili v obvodu, do něhož Pochvalov patřil. Do vsi proto dorazily posily. Instrukce příslušníkům Sboru národní bezpečnosti zněly: „*V době, kdy bude ... ve svém bytě – hlavně v noci, je nutné, aby jedna hlídka stála v předsíni, druhá pod oknem pokoje obývaného Majerem a třetí pod oknem na ulici...*“¹⁰⁶² V perspektivě brzkého stěhování Majer začal během května do rodné vesnice často jezdit a při svých návštěvách rozmlouval s přáteli. Přítomnost bývalého vysoce postaveného politika v obci přitahovala pozornost, kterou Státní bezpečnost viděla nerada.

¹⁰⁵⁹ Už v půlce března si Majer chtěl telefonicky stěžovat u ministra Noska. Referent na druhé straně aparátu mu sdělil, že „*pan ministr není přítomen*“, takže mu Majer nechal vzkaz: „*Nevím, proč byla učiněna taková opatření, ale je u mne Vaše civilní služba a myslím, že mají nějaké podivné rozkazy. Kontrolují každého, kdo jde ke mně a domnívám se, že by se to snad dalo dělat jinak. Pokud jde o mne, je mně to naprosto lhostejné, ale oni kontrolují i správce atd.*“ ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Majer V. – Záznam o telef. rozhovoru z 15. 3. 1948.

¹⁰⁶⁰ Ibid., f. 310 – Sekretariát Velitelství Státní bezpečnosti, sign. 310–71–7, Býv. ministr výživy Václav Majer – bezpečnostní opatření – zrušení. Ibid., f. 45 – Vyřazené spisy z fondů Studijního ústavu MV, sign. 45–49–2, Václav Majer, býv. min. výživy. Ibid., f. 305 – Ústředna Státní bezpečnosti, sign. 305–367–2 – Oblastní úřadovna státní bezpečnosti Praha, Střežené osoby – zpráva.

¹⁰⁶¹ KAPLAN, Karel: Útěky do emigrace 1948: Václav Majer. In: *Historický obzor: Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie*, 11, 11/12 (2000), s. 278–280, s. 278–279. ABS, f. 305, sign. 305–368–1 – Oblastní úřadovna státní bezpečnosti Praha, Majer Václav, býv. ministr – střežení ve Vráži.

¹⁰⁶² DVOŘÁKOVÁ, Zora: Politikové na útěku: Osudy změněné 25. únorem 1948. Praha, Epocha 2004, s. 149.

Podle jedné ze zpráv „si údajně Majer [nechával] svolávat do tamních hostinců své politické stoupence, které pak hostil likéry, které [s] sebou přivezl. ... Zájezd Majera do zdejšího obvodu skutečně vyvolal velký rozruch a znepokojení mezi veřejností. Celkově lze uvést, že zmíněnou skutečností byly posíleny morálně reakční síly tamního kraje, které se těší důvěře Majera.“¹⁰⁶³

Dne 25. května, pět dnů před volbami do Národního shromáždění, si bývalí kolegové pozvali Majera na zasedání poslaneckého klubu sociální demokracie. Majerova návštěva v klubu pravděpodobně souvisela s vyšetřováním osudu přísně tajného výnosu rezortu obrany ze září 1947 o postupné výstavbě československé branné moci. Spis, který měl být po projednání v kabinetu vrácen zpět na ministerstvo obrany, tehdy v září obdrželi všichni ministři. Dva z nich, Ivan Pietor a Václav Majer, však dokument přes opakované urgencye nevrátili. Státní bezpečnost tak začátkem května 1948 na bývalé ministry dopravy a výživy podala trestní oznámení, neboť „hrubou nedbalostí způsobili, že důležité opatření, které mělo zůstat v zájmu obrany státu utajeno, se mohlo státi známé cizí moci“.¹⁰⁶⁴ Majer zpočátku této záležitosti nepřikládal význam a věřil, že se materiál najde v písemnostech jeho sekretariátu na ministerstvu. Když však s ubíhajícím časem naděje na nalezení dokumentu klesala a armádní vedení chtělo postupovat nekompromisně, začaly růst Majerovy obavy z možných důsledků. Ve svých úvahách zřejmě zvažoval i možnost, že by se věc mohla stát záminkou pro politický proces. Podobné myšlenky jistě ovlivnily i Majerovo rozhodnutí k odchodu do emigrace.¹⁰⁶⁵

Majer se netajil svým plánem, že s koncem května definitivně opustí Prahu a přesídlí do Pochvalova, kde se hodlal věnovat práci v zemědělství, případně v kamenouhelném dole. Den před zamýšleným odjezdem, 29. května, jej v pražském bytě navštívil Jindřich Veselý, vrchní odborový rada z ministerstva vnitra. Cílem návštěvy, která proběhla s vědomím ministra Noska, bylo od Majera získat podpis prohlášení, že neodejde do emigrace. Protože intenzivní střežení v malé obci by pro policii znamenalo každodenní těžkosti, nabízela Státní bezpečnost výměnou za podpis zrušení dosavadního střežení. Veselý předložil Majerovi standardní prohlášení o dvou bodech. První obsahoval slib, že neopustí republiku. Druhým odstavcem se podepsaný zavazoval: „Oznámím ministerstvu vnitra jakýmkoliv způsobem mně učiněný návrh, abych ilegálně opustil ČSR.“ S obsahem prvního odstavce nebyl z Majerovy strany problém, ve druhém bodě si vymínil kompromisní formulaci, kdy slova „jakýmkoliv způsobem mně učiněný

¹⁰⁶³ ABS, OB 2231, podsvazek č. 284, Zpráva o návštěvě Majera na lounském okrese z 12. 5. 1948.

¹⁰⁶⁴ Ibid., Opis trestního oznámení na Majera z 5. 5. 1948.

¹⁰⁶⁵ KAPLAN, K.: Útěky do emigrace 1948, s. 279–280.

návrh“ nahradil text „*bude-li mně učiněn vážný návrh*“. Po této korekci Majer prohlášení podepsal. Veselý ještě téhož dne přikázal zrušit jeho střežení.¹⁰⁶⁶

Druhý den Majer odjel do Pochvalova a nepřetržité střežení skončilo, nikoliv však zájem Státní bezpečnosti. Pražská oblastní úřadovna například začátkem června zaznamenala ještě dvě Majerovy návštěvy v Praze. V té době již byl Majer rozhodnut emigrovat. Ukončení soustavného střežení značně zlepšilo podmínky přípravy akce i naděje na její úspěch. Dne 7. července 1948 odjel autobusem z Pochvalova směrem do Prahy a od té doby o něm Státní bezpečnost neměla informace. Za dva dny, 9. července, překročil tajně hranice a za pět dní o jeho přítomnosti na Západě mluvil zahraniční rozhlas.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶⁶ Majerovo vysvětlení, proč odmítl povinnost ohlásit ministerstvu každého, kdo by mu navrhl odchod do emigrace, zaznamenal Veselý ve svém zápisu: „*Majer [se snažil] odůvodnit, proč by na sebe nerad bral závazek někoho udávat. Je přesvědčen, že v dobrém úmyslu by některý jeho známý mohl mu učinit návrh, aby ilegálně opustil ČSR, v takovém případě by nerad jméno dotyčného oznamoval ministerstvu vnitra. Jinak, jestliže by šlo o organizovanou akci zahraničních agentů, prohlásil, že považuje za samozřejmou povinnost jako československého občana, takovou věc okamžitě hlásit bezpečnostním orgánům.*“ ABS, f. 310, sign. 310–71–7, Býv. ministr výživy Václav Majer – bezpečnostní opatření – zrušení.

¹⁰⁶⁷ KAPLAN, K.: Útěky do emigrace 1948, s. 280.

24. Rada svobodného Československa – politická organizace v permanentní křeči

Řada politiků se důsledkem únorových událostí ocitla v emigraci v relativně krátké době již podruhé. Poměry se však od minula podstatně změnily. Jestliže mohl Pavel Horák svou knihu o československé vládě v Londýně za druhé světové války výstižně nazvat *Republika v exilu*, pro popis situace poúnorových emigrantů by již takový titul působil nemístně – ti totiž byli maximálně soukromými osobami v exilu. „*Nebudou exilová ministerstva, ani ministerská auta. Po zkušenostech s Čechoslováky by to patrně už nikdo ani nezaplátil,*“ psal Blažej Vilímovi zjara 1948 do Londýna František Němec, jenž pro svou nekompatibilitu s novými pražskými pořádky záhy po jejich nastolení opustil post vyslance v Ottawě a začal organizovat pomoc uprchlíkům. „*To nebude odboj z minulé války s komfortem, to bude opravdu tvrdá revoluční práce,*“ upozorňoval podobně i Václava Holuba. A skutečně; žádný prezident, několikasethlavý úřednický aparát, šoféři ministerských limuzín, kvalitní kuřivo v bezcelním režimu, daňové úlevy, exteritorialita či rozpočet v řádech milionů liber, jak tomu bylo za války.¹⁰⁶⁸ Když chtějí čelní třetirepublikoví politici na podzim 1949 diskutovat o tom, proč doma před rokem a půl prohráli, nesetkávají se v salónku nějakého luxusního hotelu, ale v bytě jednoho z nich a výlohy za občerstvení a zapisovatelku platí ze svého. Nebo když Václav Majer 19. července 1948 přistane v Londýně. Nevydá se do krejčovského salonu na Bond Street, aby si nechal vzít míru na oblek, ani nesloží hlavu v rozlehlém služebním apartmá s vysokými stropy, velkými okny a výhledem na Hyde Park, nýbrž má „*radost jak malý kluk*“, že si může obléct obnošené šaty poslané Němcem z Kanady a nastěhovat se do bytu k příteli Holubovi a jeho rodině.¹⁰⁶⁹

Těžká pozice československé i jakékoliv jiné východoevropské politické emigrace v roce 1948 byla dána mezinárodní konfigurací. Globálně probíhající konflikt, který dvěma předešlým českým emigracím pomohl, měl protentokrát zůstat studený. Svět se stále vzpamatovával z následků horké války a o akutní potřebě nějakého celoplanetárního zvratu nechtěl nic slyšet. Západní velmoci proto od počátku soustavně odmítaly podpořit na svém území vznik jakéhokoliv výboru, jemuž by snad mělo být přiznáno postavení exilového kabinetu, a z praktických důvodů se rozhodly i nadále udržovat diplomatické styky s komunistickou vládou v Praze.¹⁰⁷⁰ Političtí exulanti z Východu nezůstali zcela bez podpory svobodného světa, parametry a komplexnost takové podpory se však oproti době druhé světové války prostě

¹⁰⁶⁸ HORÁK, P.: *Republika v exilu*, s. 51–61, 101–123. ČSDS, fond Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Němec František, Němec Holubovi 16. 5. 1948.

¹⁰⁶⁹ *Únor 1948 očima poražených*, s. 12. HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 86–87.

¹⁰⁷⁰ SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 488. HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 287.

musely kvalitativně i kvantitativně značně lišit. Na druhou stranu, pražský převrat vyvolal v západoevropské veřejnosti „několik týdnů doslovné válečné psychózy“, kdy například podle průzkumů 70 % Nizozemců očekávalo brzké vypuknutí třetí světové války. Američané proto v počátcích vnímali uprchlíky z tábora míru a socialismu jednak jako potenciální propagandistický trumf, jehož prostřednictvím by ve vhodnou chvíli mohli oslabit protivníka, a dále jako zdroj strategických informací. Ústřední cíl všech exulantů, tedy samotný návrat svobody do jejich zemí ovládaných komunisty, tak pro Američany stál až na druhém místě.¹⁰⁷¹

Českoslovenští uprchlíci se během následujících dlouhých let měli přesvědčit, že politická emigrace v atomovém věku si od nich bude žádat především takřka bezmeznou trpělivost, a dále sílu si přiznat, že reálné možnosti ovlivňovat politiku hostitelských zemí vůči domovině jsou velmi omezené a bezvýhradně závislé na proměnách vztahu supervelmocí. Poúnorové exilové prostředí navíc bude trvale oslabováno vnitřními spory, osobními rozmrškami, lpením na funkcích, rozepřemi ohledně samotných metod exilového práce, finanční nejistotou, nedostatkem velkorysosti i absencí všeobecně respektovaného lídra, jenž by svou povahou, sociální inteligencí a politickou prozíravostí pozitivně ovlivňoval atmosféru v komunitě a krotil odstředivé tendence. Často jedině, co si s sebou politici do emigrace přinesli, byly spory a šrámy z minulých politických bojů. V poúnorovém exilu, tendujícím k neplodným debatám a „*sepisování memorand, která putují do košů a archivů*“, tyto resentimenty často jen prohlubovaly beznaděj. I tak ale bylo těžké se od nevyřízených účtů minulosti oprostit.¹⁰⁷²

Mezi československou politickou elitou, jejíž příslušníci přicházeli do exilu během prvních poúnorových měsíců, převládala v té době představa o brzkém střetu Západu s Východem. Vojenský konflikt, jak věřili, skončí vítězstvím svobodného světa, na což je třeba být připraven; jakákoliv funkce v exilu se automaticky stane předpokladem k zaujetí významného postavení ve vlasti zbavené útlaku. Je proto vhodné bez zbytečného odkladu přistoupit k zformování exilové reprezentace a začít pracovat na svržení režimu doma. Zapojení do politických aktivit mělo probíhat třemi prolínajícími se způsoby, a sice v rámci jednotlivých ideových proudů v emigraci, dále prostřednictvím zastřešující národní organizace, a na mezinárodní úrovni

¹⁰⁷¹ SMETANA, V.: *Ani vojna...*, s. 482. NEKOLA, Martin: Za osvobození „porobených národů“: Politické organizace protikomunistických exilů ze středovýchodní Evropy a Balkánu ve srovnání. In: *Soudobé dějiny*, 19, 1 (2012), s. 37–70, s. 39.

¹⁰⁷² TIGRID, Pavel: *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha, Prostor 1990, s. 66. HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 283–284. NEKOLA, M.: Za osvobození..., s. 38–45, 68–69.

formou začlenění do ideologických či odborných „internacionál“.¹⁰⁷³ Kromě lobbování za zájmy národních exilů měla být nejpálčivějším úkolem pomoc tisícům obyčejných *low level* běženců, kteří se na rozdíl od prominentních *high level* utečenců tísnil v uprchlických táborech převážně v americké zóně v Německu, ironií osudu mnohde spolu s odsunutými sudetskými Němci.¹⁰⁷⁴ Podobně definoval aktuální úkoly exilové politické reprezentace ze sociálnědemokratické perspektivy i Majer. V první schůzi se soudruhy po příchodu do Londýna nejprve odmítl připodobňovat současnost k době 1938–1939, neboť nynější stav „*je v mnohém směru obtížnější a těžší a vyžaduje od každého z nás mnoho trpělivosti, obětí, morálních sil a pevné víry*“. Poté vytyčil tři hlavní úkoly sociální demokracie: „*1) Největší naše starost ... je péče o naše lidi, kteří unikli z domova před komunistickým terorem. To znamená dostat lidi z provizorních táborů ... a pokusit se o jejich umístění a existenční zabezpečení, aby mohli lidsky žít. 2) Sjednotit všechny československé demokratické síly pro společný boj proti dnešnímu režimu v ČSR a čelit rozkladným a separatistickým živlům v emigraci. 3) Tvořit a organizovat pevnou základnu příští mohutné a jednotné sociální demokracie, strany skutečně demokratické a socialistické.*“¹⁰⁷⁵

Důležitým počinem, při němž se exiloví politici ve snaze upozornit na nedemokratický vývoj v domovině poprvé společně představili západní veřejnosti, bylo setkání jednadvaceti uprchlých československých poslanců v londýnské Caxton Hall. Akce za účasti více než stovky novinářů a několika britských veřejných činitelů s pozitivním vztahem k Čechoslovákům se konala 28. května 1948, dva dny před volbami do Národního shromáždění, v nichž byla podána jednotná kandidátka vedená komunisty.¹⁰⁷⁶ První kroky v oblasti organizačního tříbení exilu tak byly podniknuty již Majerovými kolegy, jimž se podařilo emigrovat dříve. Majerův příchod do Londýna byl nicméně významný z toho hlediska, že do skupiny uprchlické politické elity přibyla osobnost, která vnímala potřebu vytvoření reprezentativního exilového orgánu a byla

¹⁰⁷³ NEKOLA, Martin: „Exilové internacionály“ ve studené válce jako nástroj boje proti komunismu. In: *Soudobé dějiny*, 22, 1–2 (2015), s. 102–129, s. 103–104.

¹⁰⁷⁴ O napětí a nuzných podmínkách v uprchlických táborech, počtech uprchlíků, legislativních omezeních, improvizovaném a často pouze reaktivním přístupu americké okupační správy a mezinárodních organizací i snahách začlenit uprchlíky do společností hostitelských států více v HORÁK, P.: *Stranické legitimize...*, s. 18–23, 109–149. KAPLAN, Karel: *Poúnorový exil 1948–49*. Liberec, Dialog 2007, s. 7–32. HOFFMANN, Roland J.: *Die Anfänge der Emigration aus der Tschechoslowakei nach der kommunistischen Machtergreifung vom Februar 1948 und die provisorische Aufnahme der Flüchtlinge in der amerikanischen Besatzungszone Deutschlands*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996, s. 55–102.

¹⁰⁷⁵ ČSDS, f. Blažej Vilím, kart. 2, vol. VI, a. j. 16, Ústřední sekretariát československé sociální demokracie v zahraničí, Oběžník č. 3, srpen 1948.

¹⁰⁷⁶ ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Politici bez moci: První léta exilové Rady svobodného Československa*. Šenov u Ostravy, Tilia 2000, s. 18. HORÁK, P.: *Stranické legitimize...*, s. 58–62.

ochotná pro splnění tohoto cíle činit kompromisy. Majer tak hrál v složitých jednáních pozitivní roli a pomáhal věci posouvat kupředu.

Rozhovory o vytvoření centrální exilové instituce probíhaly od léta 1948. Mezi diskutujícími převládal názor, že základními stavebními kameny exilu se primárně nemají stát jednotlivé osobnosti s autoritou přesahující hranice komunity, nýbrž politické strany. Jenže jaké? Kromě příslušníků třetirepublikové Národní fronty se totiž o slovo hlásili i po válce zakázaní agráři, národní demokraté a živnostníci. Situaci dále komplikovaly frakční boje uvnitř jednotlivých stran, takže jednání přípravného výboru Rady svobodného Československa často probíhala za přítomnosti „oficiální“ i „opoziční“ delegace z jedné strany.¹⁰⁷⁷ Sociální demokraté sice tak daleko nedospěli, jejich relativní jednota při rozhovorech s ostatními partnery v přípravném výboru však neodrážela poměry uvnitř sociálnědemokratické skupiny. Blažej Vilím, do Majerova příchodu vůdčí postava, se totiž k celému projektu zastřešujícího exilového orgánu stavěl velmi zdrženlivě. Před dohodou s ostatními ideovými proudy československého exilu preferoval orientaci na Labour Party. Neměl zájem spolupracovat s pravicí a ve vznikající Radě spatřoval „*orgán, který nám ztíží náš boj proti komunistické diktatuře z platformy demokratického socialismu*“.¹⁰⁷⁸ Když Majer převzal post hlavního sociálnědemokratického vyjednavče, musel nejdříve čelit nesouhlasu ve vlastních řadách. Na poradě přípravného výboru Rady totiž předběžně přistoupil na návrh, aby se klíčem k rozdělení míst v Radě stal výsledek voleb v květnu 1946. Kolegové ze stranického vedení ale takový klíč odmítli; zřejmě si uvědomili, že sociální demokraté vyšli z voleb jako nejslabší česká strana. Majerova vnitrostranická pozice na úkor Vilíma však sílila, což ještě násobil přesun těžiště exilové činnosti do Spojených států, které vznik Rady podporovaly. Většina stranického vedení již Majerův postup v následujících jednáních nezpochybňovala.¹⁰⁷⁹

Přestože původní cíl ustavit Radu k 28. říjnu nevyšel, politicky a propagandisticky příhodný deadline prvního výročí únorových událostí už se dodržet povedlo. Jednání probíhala nejprve v lednu 1949 v Paříži a Londýně, finální fáze pak v únoru ve Washingtonu. Patová situace hrozila v případě dvou sporných otázek: podoby případné participace národních demokratů a

¹⁰⁷⁷ Na hranici rozkolu se pohybovali především agráři a lidovci. Oficiální, pravicové agrárické křídlo vedl prvorepublikový ministr vnitra Josef Černý, opoziční, levicovou skupinu Ladislav Feierabend. U lidovců soupeřila skupina kolem Adolfa Procházky s opozičníky Adolfa Klimka. RAŠKA, Francis D.: *Opuštění bojovníci: Historie Rady svobodného Československa, 1949–1961*. Praha, Academia 2009, s. 30–40.

¹⁰⁷⁸ ČSDS, f. Blažej Vilím, kart. 6, vol. XXVI, a. j. 63, Vilím Majerovi 4. 2. 1949.

¹⁰⁷⁹ KAPLAN, K.: *Poúnorový exil...*, s. 131. HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 85.

živnostníků a vztahu Čechů a Slováků ve strukturách Rady. V prvním bodě přinesl řešení Majerův návrh, podle něhož měly být k závěrečným rozhovorům přizvány významné osobnosti z řad živnostníků a národních demokratů, měly však vystupovat pouze za svou osobu, nikoliv jako zástupci stran. Spor o česko-slovenské zastoupení se vyřešit nepovedlo a záležitost měla být rozhodnuta až na konečných jednáních ve Spojených státech.¹⁰⁸⁰ Washingtonské porady trvaly devět dní a jejich výsledkem byla 20. února 1949 dohoda vytvořit Radu svobodného Československa, což byl přese všechno velký úspěch. Setkání však bylo od začátku naplněno sváry. Nepřekvapivě byly kritickými body zejména otázky parity mezi Čechy a Slováky, zastoupení jednotlivých stran, personálie, klíč k obsazení funkcí, spory ohledně jednomyslného, či většinového rozhodování. Hrozbu rozbití jednání odvrátil opět až Majer, jenž navrhl vytvořit výbor Rady, který by na své schůzi oznámil ustavení Rady svobodného Československa.¹⁰⁸¹ Tím byla odvrácena blamáž a hledání komplikovaných řešení ještě komplikovanějších problémů se přesunulo na půdu jednotlivých komisí právě založené organizace. Výsledky jednání o vytvoření ústředního orgánu československého exilu trefně zhodnotil Francis D. Raška: „...konflikty nebyly ve Washingtonu vyřešeny, a jak ukáže budoucnost Rady, ... byly pouze dočasně opomíjeny.“¹⁰⁸²

Přestože celkově Rada svým složením stvrzovala dominanci stran Národní fronty v exilu, Vilímovi připadaly Majerem činěné kompromisy už za hranou a ke škodě sociálních demokratů.¹⁰⁸³ Postup sociálnědemokratického vyjednávacího týmu Václav Majer–Mirko Sedlák–František Němec proto podrobil kritice na zasedání ústředního výkonného výboru strany. Majer ve schůzi nejprve reportoval o washingtonských poradách a ustavení Rady označil za „*první velký politický čin svobodné československé politiky od únorových událostí*“. Vysvětloval, že Rada má být orgánem sdružujícím všechny konstruktivní proudy emigrace a bylo by tedy „*nemoudré nepostavit se ... kladně*“ k agrárikům, když se „*přihlásili za obnovu demokracie a republiky bez výhrad*“. Dále hovořil o těžkostech při jednání o zastoupení Slováků a personálních otázkách. Poté se slova ujal Vilím. V duchu tehdy až na výjimky široce

¹⁰⁸⁰ KAPLAN, K.: *Poúnorový exil...*, s. 135–137.

¹⁰⁸¹ Centrum pro československá exilová studia při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (CCES), fond Rada svobodného Československa (RSČ), kart. 16, Výbor, Pracovní komise, Zápis o zasedání komise dne 19. 2. 1949.

¹⁰⁸² RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci*, s. 41–43, 48.

¹⁰⁸³ V třicetičlenném výboru Rady měli sociální demokraté 5 zástupců (Václav Holub, František Němec, Václav Majer, Miloš Vaněk, Ján Žák), tedy stejně jako národní socialisté a slovenští demokraté, a více než třeba lidovci se 3 členy. Dvanáctičlennému předsednictvu Rady předsedal Petr Zenkl, 1. místopředsdou se stal Jozef Lettrich. Sociální demokraty v předsednictvu reprezentoval Majer ve funkci 2. místopředsedy. ČELOVSKÝ, B.: *Politici bez moci*, s. 173.

sdíleného přesvědčení, že vyhnanství nebude trvat dlouho, konstatoval, že vzhledem „*k pravděpodobnému budoucímu politickému rozvrstvení v Československu*“ představuje chybu silné zastoupení Demokratické strany, jež je „*umělým produktem protikomunistického boje*“ a doma „*praskne jako bublina*“, a národních socialistů, kteří mají též „*slabou naději na slušnou budoucnost*“, nemají ve světě žádného partnera a „*za svoji sílu po válce děkovali jen systému určenému komunisty*“. Za největší chybu označil opuštění zásady jednomyslnosti při hlasování, neboť se obával, že pravice bude přehlasovávat levici. I přes Vilímovo expoé poté stranické vedení Majerovu zprávu, a tedy zapojení sociálních demokratů do činnosti Rady, schválilo většinou pěti hlasů. Jeden byl proti, dva se zdržely.¹⁰⁸⁴

Založení zastřešující organizace znamenalo alespoň pro část politicky aktivních exulantů zlepšení podmínek pro jejich působení. Zázemí pro každodenní administrativní provoz a porady vedoucích orgánů získala Rada ve Washingtonu na adrese 2051 Park Road, kde za 17 750 dolarů se zálohou 5 000 dolarů a měsíční hypoteční splátkou ve výši 130 dolarů zakoupila třípatrovou budovu. Zásadní rovněž bylo, že Radě začal poskytovat peníze na její činnost Výbor pro svobodnou Evropu (National Committee for a Free Europe – NCFE, později Free Europe Committee – FEC). Nezisková soukromá organizace byla oficiálně financována z darů soukromých sponzorů, skrytě z fondů Ústřední zpravodajské služby (Central Intelligence Agency – CIA). Nejistota ohledně různých „dárců X“ a původu peněz sice některé členy Rady popouzela, na druhou stranu možnost čerpat měsíčně rozpočet necelých 9 000 dolarů plus stipendia pro jednotlivé vedoucí funkcionáře byla vítanou příležitostí, jak se pokusit o alespoň trochu smysluplnou akci.¹⁰⁸⁵

Ve Spojených státech měli exiloví politici díky NCFE přece jen určitou jistotu. Pobočky Rady v Paříži a Londýně byly finančně v mnohem překérnější situaci. Majerovi se prostřednictvím washingtonského ústředí alespoň podařilo dojednat, že NCFE poskytovala od prosince 1949 londýnské expozituře na provoz 400 dolarů měsíčně. Částka odpovídající zhruba 142 librář sice nepředstavovala mnoho, ale pořád lepší než nic.¹⁰⁸⁶ Zejména když přístup Britů k národním

¹⁰⁸⁴ ČSDS, f. Blažej Vilím, kart. 2, vol. VIII, a. j. 29, Zápis ze schůze ÚVV čl. sociální demokracie v Anglii ze dne 12. 3. 1949.

¹⁰⁸⁵ NEKOLA, Martin: *Petr Zenkl: Politik a člověk*. Praha, Mladá fronta 2014, s. 267–271. RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci*, s. 52–55. Stipendia pro členy výkonného výboru a dalších vedoucích orgánů Rady se pohybovala ve výši 250–400 dolarů měsíčně, což téměř odpovídalo tehdejší průměrné mzdě ve Spojených státech. *Vojta Beneš*, s. 13.

¹⁰⁸⁶ ČČES, fond RSČ, kart. 32, Oblastní sbor RSČ v Londýně, finanční komise RSČ oblastnímu sboru v Londýně 13. 2. 1950, oblastní sbor v Londýně předsednictvu RSČ 22. 2. 1950, předsednictvo RSČ oblastnímu sboru v Londýně 2. 5. 1950.

exilovým reprezentacím byl chladný a Majerovým žádostem – tu o pravidelný měsíční příspěvek na činnost Rady ve výši 1 000 liber nebo alespoň 116 liber, tu o podporu pro vybudování kulturního centra pro československé uprchlíky – se od P. A. Wilkinsona z britského ministerstva zahraničí opakovaně dostávalo jen zdvořilého odmítnutí. A to Majer podle Wilkinsona patřil mezi „nejrozumnější a nejspolehlivější z přítomných českých uprchlíků“.¹⁰⁸⁷

Stranické konflikty a přetlačování Čechů se Slováky byly v exilové politice konstantně přítomny. Stejně tak osobní animozity. Výčet některých z nich přináší Bořivoj Čelovský: „Nevraživost mezi předsedy obou slovenských stran dr. Lettrichem a dr. Dieškou byla příslovečná. ... Nebylo tajemství, že dr. Zenkl nesnášel i jen fyzickou přítomnost dr. Josefa Černého, a naopak. ... Ještě větší nevraživost panovala mezi Zenklem a Osuským. ... Mnohem závažnější však byla řevnivost mezi předsedou Rady dr. Zenklem a místopředsedou dr. Lettrichem.“¹⁰⁸⁸ Jako by sotva pár měsíců existující Rada snad ani neměla být platformou pro konstruktivní práci, ale jakousi zvrácenou terapeutickou skupinou sloužící k sdílení vzájemných antipatií. Ve sporu Lettricha se Zenklem se v jedno slila a znásobila osobní, nacionální i stranická rovina. Lettrich žádal určité záruky budoucí autonomie Slovenska, Zenkl natolik závažnou věc odmítal rozhodovat v exilu. Pře se vyhrtila na podzim 1950, když Lettrich označil spolupráci se Zenklem za nemožnou, a ohlásil proto rezignaci na místopředsednictví v Radě. O problematických otázkách měl jednat výbor Rady na schůzi svolané na 6. ledna 1951. Den před poradou poslal DeWitt C. Poole, prezident NCFE, rozhádaným Čechoslovákům dopis. Upozornil je, že Výbor pro svobodnou Evropu dění v Radě dlouho s obavami sleduje, a „se vší vážností“ zdůraznil, že NCFE ve světle výsledků lednových jednání „přezkouší od základu svůj poměr k Radě svobodného Československa“.

Bezmála třítydenní rokování mělo ve skutečnosti úplně opačný výsledek a rozhodně se nepodařilo „docílit intimnější spolupráce“, jak Výbor pro svobodnou Evropu žádal.¹⁰⁸⁹ Poslední kapkou, která odstartovala otevřený konflikt, bylo nastolení problematiky reorganizace Rady, konkrétně otázka zavedení dvouletého funkčního období pro volené činovníky. V emočně vypjaté a konstruktivnosti nepřející atmosféře se debata smrškla na boj o Zenkla. A tento boj skončil rozštěpením Rady, když většina sedmnácti členů výboru princip

¹⁰⁸⁷ RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci*, s. 56–58.

¹⁰⁸⁸ ČELOVSKÝ, B.: *Politici bez moci*, s. 79–80.

¹⁰⁸⁹ ČČES, fond RSC, kart. 68, Korespondence s NCFE, NCFE výboru RSC 5. 1. 1951.

funkčního období schválila. Disidentská menšina opustila jednání, 25. ledna přednesla prohlášení, v němž označila Radu za rozpuštěnou, a obratem vyhlásila ustavení Národního výboru svobodného Československa.¹⁰⁹⁰ „*S tím Majerem to nejde!*“, křičel během nikam nevedoucích jednání v půlce ledna Jaroslav Stránský.¹⁰⁹¹ Jenže byl to „ten Majer“, kdo si uvědomoval, že tříštění sil nasměruje československý exil do ještě větší bezvýznamnosti. V den, kdy Stránský přednesl prohlášení menšinové třináctičlenné skupiny vedené národními socialisty, proto Majer vybízel ostatní, aby se pokusili udělat „*všechno možné, aby přivedli nepřítomné členy zpět*“, a v dopise se Stránského dotazoval, zda se disidenti skutečně za žádných okolností nevrátí. „*Zenklisté*“, jak skupinu nazval Peroutka, ale snahy o dosažení smíření odmítli. Stejně tak požadavek, aby zpráva o rozkolu nebyla zveřejňována.¹⁰⁹² „Sedmnáctka“ po odchodu „třináctky“ pověřila vedením Rady místopředsedu Majera a konstatovala, že Rada pokračuje v činnosti a je usnášenischopná, stejně jako předsednictvo, jehož počet členů klesl z dvanácti na devět. Ve snaze uchovat jistý manévrovací prostor pro řešení situace výbor prohlásil, že disidenty nadále považuje za členy, a opuštěná místa tak nebudou obsazována novými funkcionáři.¹⁰⁹³

Krise Rady v lednu 1951 připomněla problematičnost struktury československého politického exilu. Vrátila se otázka, jestli mají exil reprezentovat spíše autonomně uvažující osoby, snad schopné se snáze domluvit, nebo disciplinované strany, které ale situaci často vyhroťí a způsobí, že jednání najedou na mělčinu. Národní socialisté spolu s nezávislými osobnostmi mluvili o stranicky méně sešněrovaném uspořádání. Stanovisko sociálních demokratů a ostatních stran bylo opačné a stavěli se za stranický princip; ne, že by byli úplně proti osobnostem, ale jejich zapojení mělo být podmíněno souhlasem stran. Národní socialisté své návrhy prezentovali jako způsob, jímž lze vyhovět požadavkům Výboru pro svobodnou Evropu na demokratičtější a reprezentativnější uspořádání exilového provozu. Sociální demokraté vysvětlovali, že rezignací exulantů na roli mluvčích doma utlačovaných stran a „*přijetím principu personalitního*“ se nabije komunistické propagandě, podle níž „*socialistické zastoupení obou socialistických stran při tvoření Rady provedli jednotlivci, kteří zradili socialistické ideje a stali se pouhými agenty západních kapitalistů a imperialistů*“.¹⁰⁹⁴

¹⁰⁹⁰ RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci*, s. 61–74.

¹⁰⁹¹ CČES, fond RSC, kart. 17, Zápis ze zasedání rozšířené komise RSC 18. 1. 1951.

¹⁰⁹² RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci*, s. 75–76.

¹⁰⁹³ Archives of Czechs and Slovaks Abroad, University of Chicago (ACASA), Joe Martinek papers, korespondence Majer–Martínek, Majer Martínkovi 1. 2. 1951.

¹⁰⁹⁴ Ibid., Prohlášení sociálnědemokratických členů výboru RSC z 15. 1. 1951. RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci*, s. 62–63.

Původně snad racionální východiska pro diskuzi však postupem washingtonských debat zahalil vír emocí, v jehož středu se octl Zenkl. Třináctka vnímala každou poznámku jako útok na Zenkla. Sedmnáctka zas národní socialisty obviňovala, že líbivými slovy maskují snahu připravit si s pomocí „*takzvaných odborníků s červeno-bílým karafiátem*“¹⁰⁹⁵ – tedy naoko nestranných osob – „*umělou většinu pro absolutní ovládnutí Rady*“.¹⁰⁹⁶ Samotný fakt, že se proti sobě ostře vymezily dva tábory, byl mnohem méně zajímavý než jejich personální složení. Překreslovaly se totiž hranice osvědčených politických spojení. Vyjma národněsocialistické skupiny vedla dělicí linie uvnitř všech stran. Praskala mnohá politická i osobní přátelství. Rozkol přinesl řadu nečekaných mikrodrám, například Peroutka se postavil proti národním socialistům. Jeden z nejpřekvapivějších minisoubojů se odehrál mezi Vojtou Benešem a Václavem Majerem. Benešovi bylo sympatické Majerovo odvážné vystupování ve třetí republice, po příchodu do svého již třetího exilu v březnu 1949 však postupně vůči Majerovi začal zaujímat kritičtější postoj. Původně Majerovi vyčítal jen sklony k pití a v rámci vznikajícího sporu v exilovém vedení jej preferoval před velikášským a aparátnickým Vilímem.¹⁰⁹⁷ Posléze však u veterána sociální demokracie, organizovaného v hnutí od 1. listopadu 1897, převládlo rozčarování z celého vedení exilové strany: „*Spolupracujte, drazí hoši. Nebo jednoho dne shledáte, že ... hřivnu, kterou vám osud dal, jste zaseli do skály,*“ apeloval na spolustraníky, aby bojovali za svobodu národa a nezápasili jen o „*prázdné talíře*“.¹⁰⁹⁸

Přes obecné kritické naladění se ale nezdálo, že by se z kraje roku 1951 mezi Benešem a Majerem schylovalo k fatálnímu politickému i lidskému rozchodu, navíc když Beneš na washingtonské poradě sociálnědemokratických činovníků den před zahájením jednání výboru Rady vyjádřil souhlas s ideou funkčních období.¹⁰⁹⁹ Tento názor si podržel dalších deset dní,

¹⁰⁹⁵ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Němec František, Holub Němcovi 3. 5. 1949. Červenobílé karafiáty byly „oficiálními květinami“ národních socialistů, tvořily prvek stranického vizuálu a byly používány například jako výzdoba při slavnostních příležitostech.

¹⁰⁹⁶ ACASA, Joe Martinek papers, korespondence Majer–Martínek, Majer ÚVV čl. sociální demokracie v Londýně 25. 1. 1951. NEKOLA, Martin: *České politické strany v poúnorovém exilu*. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Nakladatelství Lidové noviny 2021, s. 44–46.

¹⁰⁹⁷ „*Cožpak je to možné, aby se Václav systematicky opíjel? Což je to taková baba, že si nedovede poručit? Mám ho rád, ale kdyby měl na této cestě pokračovat, ztratil bych k němu úctu. ... Čtu o sporech ve straně, o tom, jak Blažej Vilím rádí a bojuje za místo na organizačním žebříčku, neboť jemu byla a stále je strana žebříkem k vyšším a vyšším hodnostem, nikoliv prací ke svobodě národa a dělnické třídy.*“ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Beneš Vojta, Beneš Holubovi 24. 6. 1949.

¹⁰⁹⁸ ČSDS, f. Blažej Vilím, kart. 7, vol. XXVIII, a. j. 63, Beneš Vilímovi 2. 9. 1950.

¹⁰⁹⁹ ACASA, Joe Martinek papers, korespondence Majer–Martínek, Záznam o pracovní poradě funkcionářů československé sociální demokracie v exilu 5. 1. 1951.

ale pak nastal prudký obrat. Promluvil o něm na schůzi výboru Rady, kam byl pozván jako host.¹¹⁰⁰ Beneš ve svém projevu prohlásil, že vzhledem k dosavadnímu průběhu jednání vnímá otázku funkčních období jako „*degradaci dra. Zenkla*“ a k takovému útoku se odmítá připojit. Zaskočený Majer na to, co jeho „*velký přítel a učitel v sociální demokracii*“ právě řekl, pouze opáčil, že nikdo rozhodně nemá být osobně degradován a že z krize zkrátka nevede jiná cesta než zavedení funkčních období.¹¹⁰¹ Bez ohledu na cokoliv dalšího Beneš od toho momentu viděl v Majerovi hlavního viníka situace. „*Mezi mnou a Václavem Majerem došlo v té chvíli k rozkolu, který nebylo možno odčinit,*“ poznamenal si Beneš, když s odstupem více než měsíce rekapituloval svůj pohled na washingtonskou poradu: „*Brzy po zahájení konference ... seděl vedle mne Václav Majer a Mirko Sedlák. Radě předsedal dr. Zenkl, který tu a tam do rozhovoru v Radě přičinil své poznámky. Kdykoli tak učinil ..., ozval se vedle mě sedící Majer: ‚Slyšíš ho, to je petarda. To je lež, intrika, hanebnost!‘ Překvapilo mě to nesmírně. ... Když pak Majerovy rozvratné řeči neochabovaly, naopak byly plny nenávisti, obrátil jsem se na něj: ‚Jak to mluvíš, jak se to chováš. Co ti dr. Zenkl udělal?‘ Předseda Majer neustal. Vyskočil jsem ze svého místa ..., znovu jsem se postavil proti Majerovi. Celé shromáždění ... vyslechlo mé prohlášení: ‚Souhlasil jsem s návrhem na funkční období. Nyní vidím, že to měla a má být sekera, kterou bude dr. Zenklovi useknuta hlava. ... když se zásada proměnila na instrument, kterým chce Václav Majer odstranit předsedu, odmítám funkční období. Podfuk není demokratická zbraň, i kdyby se jí zdála.*“¹¹⁰²

Emocionálně založený Beneš neztratil od té chvíle až do smrti v listopadu 1951 o Majerovi jediné kladné slovo. V soukromé korespondenci i konceptech textů jej například označil za „*hovno*“ a činil ho zodpovědným za mrtvici, kterou byl stížen v červnu.¹¹⁰³ Ironicky o Majerovi psal jako o „*geniálním státníkovi*“ s touhou po moci a komplexem méněcennosti a poukazoval na „*všeho schopnost tohoto okresního tajemníka odněkud ze Slánska*“.¹¹⁰⁴ Majerovské stranické vedení možná na adresu legendy sociálnědemokratického hnutí nepoužívalo tak silná slova, zato v reakci na odchod Beneše a Jána Žáka z Rady podnikalo různé kroky. Obvinilo Beneše a s ním zástupce mladší generace Radomíra Lužu a Eduarda Táborského ze snah oslabit

¹¹⁰⁰ Beneš neměl žádnou funkci v orgánech Rady, byl pouze řadovým členem jejího zastupitelstva. *Vojta Beneš*, s. 11.

¹¹⁰¹ ČČES, fond RSC, kart. 17, Zápis ze schůze rozšířené politické komise výboru RSC 16. 1. 1951.

¹¹⁰² Osobní archiv Evy Hanhardt, Vojta Beneš, Krise socialismu 1.

¹¹⁰³ *Vojta Beneš*, Příloha I – Exilová korespondence Vojty Beneše, Beneš Josefu Mackovi 2. 10. 1951, s. 132.

¹¹⁰⁴ Osobní archiv Evy Hanhardt, Vojta Beneš, O jednom z největších zklamání svého života, Krise socialismu 3.

stranu a podříditi ji národním socialistům a jejich plánu „*ovládnout exil za všech okolností*“.¹¹⁰⁵ Odpovědí na koketování s myšlenkou jednotné socialistické strany v exilu byla reorganizace ústředního výkonného výboru, v němž bylo Benešovo jméno záměrně vynecháno. Politický matador se tak na sklonku života se stranou ve zlém rozešel a výslovně rodině zakázal, aby mu Majer promluvil nad rakví.¹¹⁰⁶

Pokusy o znovusjednocení exilové reprezentace začaly v jarních měsících roku 1951. Čechoslováky k akci ponoukal Výbor pro svobodnou Evropu, který sice nadále finančně podporoval torzo původní Rady, ale žádal si rychlé obnovení reprezentativní jednoty. Alespoň dílčím pozitivem bylo, že když si to situace žádala, dokázali spolu členové znesvářených bloků mluvit, a třeba i formulovat veřejné prohlášení. Přes aktuální spory se tak třicet členů původního výboru jako jeden muž postavilo za memorandum Rady k zahájení mnichovského vysílání Rádía Svobodná Evropa, které putovalo do Československa na rozhlasových vlnách 1. května.¹¹⁰⁷ Dosáhnout konkrétních posunů v jednáních o sjednocení však bylo mnohem komplikovanější. I když nad zavedením funkčních období panovala principiální shoda, v otázce role politických stran a jejich pravomoci vybírat členy Rady přetrvávala rozdílná stanoviska. Čas plynul, přes léto a na podzim proběhlo několik schůzek, obvykle ale skončily jen nějakým vágním prohlášením bez reálného dopadu. Obě strany sporu dále vyjadřovaly vůli pokračovat v rozhovorech. Zároveň ale Národní výbor svobodného Československa upevňoval svou organizační strukturu. Majer zas coby úřadující předseda Rady obesílal členy, kteří se zapojili do činnosti Národního výboru, vyslovoval politování nad jejich jednáním a obratem po nich žádal písemné potvrzení, že se nadále cítí vázání členským slibem Rady, a pokud jej nedodají, „*bude se míti za to*“, že z Rady vystoupili.¹¹⁰⁸

Nikam nevedoucí jednání způsobila zvýšení tlaku ze strany NCFE, jemuž již docházela trpělivost. Začátkem nového roku tak z jeho iniciativy došlo k ustavení vyjednávacího výboru tvořeného zástupci Rady a Národního výboru, jehož úkolem bylo připravit politický program a

¹¹⁰⁵ LUŽA, Radomír: *Československá sociální demokracie: Kapitoly z let exilu, 1948–1989*. Praha, Československé dokumentační středisko; Brno, Doplněk 2001, s. 43. Beneš funkcionářům v sociálnědemokratickém vedení vyčítal, že myslí postaru, jak jsou zvyklí z domova. Chtějí obnovovat rudozelenou koalici a bojovat proti národním socialistům, což neodpovídá aktuální situaci v exilu. Osobní archiv Evy Hanhardt, Vojta Beneš, Sociálně demokratický exil v rozvratu.

¹¹⁰⁶ *Vojta Beneš*, s. 13.

¹¹⁰⁷ CČES, fond RSC, kart. 83, Poselství RSC k zahájení vysílání mnichovské stanice Rozhlasu svobodná Evropa 29. 4. 1951.

¹¹⁰⁸ RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci*, s. 82–90. CČES, fond RSC, kart. 83, Majer jednotlivým členům RSC 16. 7. 1951.

organizační uspořádání sjednoceného exilu. Rozhovory trvaly dalšího půl roku a Rada doklopýtala k znovusjednocení začátkem července 1952, kdy se v honosných kulisách newyorského hotelu Pierre konala ustavující schůze zastupitelstva Rady. Předsedou výboru byl potvrzen Zenkl, místopředsedou Lettrich. Předsedou zastupitelstva byl zvolen Štefan Osuský, místopředsedy Václav Majer a Adolf Procházka. Budoucí problémy indikovala skutečnost, že zástupce agrárníků Josef Černý svou místopředsednickou nominaci nepřijal. Rádoby sjednocená Rada se tak od samého začátku musela potýkat s odmítavým stanoviskem agrárníků, kteří své zapojení podmiňovali odpovídajícím paritním zastoupením ve všech orgánech Rady. V průběhu roku probíhala jednání mezi Radou a Černého skupinou, avšak bez výsledků.¹¹⁰⁹

Pozici agrárníků alias republikánů posílila změna na americké politické scéně, kde demokratickou vládu začátkem roku 1953 vystřídala republikánská administrativa. Ne snad, že by *Grand Old Party* jen na základě podobnosti v názvu mechanicky považovala české agrárníky-republikány za svůj politický klon, ale nová americká vláda přece jen začala v exilových organizacích dávat přednost pravicovým stranám. Výbor pro svobodnou Evropu (tehdy již pod názvem Free Europe Committee – FEC) československé exulanty vyzval k jednání o zapojení agrárníků a vyjádřil podporu jejich členství v Radě. Obě strany sporu zůstaly zakopány ve svých pozicích. V rámci vedení Rady však byl patrný rozdíl mezi skupinou kolem národních socialistů odmítající nároky agrárníků a zbylými členy v čele s Majerem a Peroutkou, kteří byli vůči Černého požadavkům přístupnější. Když výbor Rady koncem října v tajném hlasování těsnou většinou přijal návrh slovenského demokrata Fedora Hodži na restart Rady v podobě vytvoření dočasného vedení, jež by připravilo reorganizaci, odmítli národní socialisté návrh akceptovat. Řídící výbor složený z předsedů stran, předsedy zastupitelstva Rady a zástupce Rusínů tak začal schůzovat bez Zenkla. Na jaře 1954 pak národní socialisté souhlasili, že se posadí za jednací stůl s představiteli řídicího výboru, žádná dohoda ale dosažena nebyla.

Československým exilem kolem poloviny padesátých let zmítala neustálá krize. Vnitřní problémy navíc k radosti komunistické moci v Československu prosakovaly na veřejnost. Osobní útoky, rivalita a organizační rozvrat znemožňovaly činnost Rady. Peroutka čelil kritice, že je jen prodlouženou rukou Američanů. Útoky mířily i na Osuského. Zenkl, Ripka a Lidovec

¹¹⁰⁹ RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci*, s. 90–100. ČELOVSKÝ, B.: *Politici bez moci*, s. 165–168.

Ivo Ducháček, redaktor československého vysílání Hlasu Ameriky, byli vyšetřováni Výborem pro neamerickou činnost. Perspektivy vedení československého politického exilu v půli padesátých let zkrátka nebyly valné.¹¹¹⁰

¹¹¹⁰ RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci*, s. 100–116. HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 233.

25. Sociálnědemokratická emigrace v atomovém věku – mezi vnitřními spory a obětavou prací pro československou věc

„Nic v poválečné historii východní Evropy není tragičtější než historie jejích socialistických stran,“¹¹¹¹ napsal v roce 1951 ve svém příspěvku do „socialistické hagiografie“¹¹¹² Denis Healey. Tajemník mezinárodního oddělení Labour Party tak v jednoduché zkratce vystihl neslavný osud přesvědčených východoevropských socialistů, kteří se na prahu míru pustili do budování „nové a lepší“ společnosti. Nakonec si však sami sedli na lopatu, na které je komunistická ježibaba šoupla do pece, k jejímuž postavení předtím v dobré víře nikoliv nepodstatně sami přispěli.

Sociální demokraté měli oproti jiným stranickým uskupením, jejichž představitelé prchali z poúnorového Československa, jednu výhodu. Ve Velké Británii se jim dostalo podpory od Labour Party. Vládnoucí strana československým soudruhům kupříkladu poskytla kancelář ve svém ústředním sekretariátu v budově Transport House. Pravda, jednalo se o průchozí místnost, do které mohl vstoupit v zásadě kdokoli, takže dokumenty důvěrnější povahy nezbyvalo než odnášet s sebou domů, a když bylo třeba něco napsat na psacím stroji, musel si jej pisatel vypůjčit ve vedlejší kanceláři. Ani drobné provozní těžkosti nemohly nic změnit na faktu, že možnost využívat vytápěnou úřadovnu na stálé adrese v centru Londýna, kde jim byl k dispozici papír, telefon a možnost rozmnožování tiskovin, představovala v začátcích exilové činnosti pro sociální demokraty velké ulehčení.¹¹¹³

Kabinet premiéra Clementa Attleeho samozřejmě uznával oficiální pražskou vládu, byť tak nečinil s nadšením. Pierson Dixon, od ledna 1948 britský velvyslanec v Praze, hlásil 27. února do Londýna, že nepovažuje za možné jednat s novou vládou v dřívějším přátelském stylu. Doporučoval dát najevo přezíravý postoj, avšak formálně nestavět otázku uznání. Memorandum o československé krizi, předložené ministrem zahraničí Bevinem na zasedání kabinetu začátkem března, obdobně hovořilo o potřebě zachovat „chladné, ale korektní vztahy“ s novou československou vládou.¹¹¹⁴ Labour Party, současně vládní strana i vůdčí síla mezinárodní nekomunistické levice, zkrátka nebyla v jednoduché pozici. Bylo třeba, aby se labouristická podpora přehajícím sociálním demokratům, ať už se jednalo o pomoc v politické,

¹¹¹¹ HEALEY, Denis: The New Russian Empire. In: HEALEY, Denis (ed.): *The Curtain Falls: The Story of the Socialists in Eastern Europe*. London, Lincolns-Prager 1951, s. 7–33, s. 33.

¹¹¹² COSTA, E.: *The Labour Party...*, s. 274.

¹¹¹³ HORÁK, P.: *Stranické legitimize...*, s. 53–54. HOLUB, V.: *Vítězství i prohry*, s. 199–200.

¹¹¹⁴ PREČAN, V.: *Únorový převrat...* s. 366–367.

finanční nebo sociální rovině, držela v jistých mezích. Labouristé se tak na jednu stranu prostřednictvím ministerstva vnitra snažili prosazovat vstřícnost ve věci vydávání víz uprchlíkům, na druhou stranu si zapověděli přijímat oficiální stanoviska k politické aktivitě exulantů na britské půdě.¹¹¹⁵ Během roku 1948 labouristé věnovali Čechoslovákům na jejich činnost 200 liber a dalších 1 500 liber pro východoevropské socialistické utečence poté vybrali ve sbírce.¹¹¹⁶ Zároveň ale Healey v půlce srpna 1948 Richardu Pollakovi oznámil, že generální tajemník Morgan Phillips z prostředků strany uvolnil pro potřeby Čechoslováků 100 liber a další příspěvek na politické aktivity již od labouristů očekávat nelze, jakkoliv proti činnosti samotné nic nenamítají. Peníze ze sociálního fondu Labour Party měly do budoucna sloužit pouze jednotlivcům, kteří by se octli v nouzi, a měly být vypláceny individuálně. Sociální demokraté si tak mají, jak vzkazoval Phillips, hledat zaměstnání. Labouristé jim v té věci slibovali pomoci jednak tím, že s ministerstvem práce vyjednájí, aby se na čelné funkcionáře nevztahovala omezení pro cizince na pracovním trhu – sehnat dobré zaměstnání bylo prakticky nemožné, zbývala jen těžká a nekvalifikovaná manuální práce –, a dále rekvalifikačními a jazykovými kurzy. V následujících měsících pak labouristé projeví ochotu přispět k hledání možného řešení těžké sociální situace prominentních sociálních demokratů, kteří se věnovali politické činnosti.¹¹¹⁷

Hmotné podmínky pro zahájení politického působení v Británii tak měli sociální demokraté díky vazbě na labouristy relativně dobré. Dalším faktorem pozitivně ovlivňujícím proces organizační výstavby exilové strany byla brzká emigrace Blažeje Vilíma, jemuž se 6. března 1948 s manželkou a sociálnědemokratickým poslancem Mirko Sedlákem povedl útek na lyžích přes šumavské hřebeny.¹¹¹⁸ V únoru sesazený generální tajemník byl vlastními slovy „*vlastně*

¹¹¹⁵ LHASC, LP, LP/ID/DH, box 12/02, Minutes of the International Sub-Committee 1946–8, zápis z jednání mezinárodního podvýboru Labour Party 18. 1. 1949.

¹¹¹⁶ COSTA, E.: *The Labour Party...*, s. 272.

¹¹¹⁷ ČSDS, f. Blažej Vilím, kart. 6, vol. XXVI, a. j. 63, Zpráva o rozmluvě Mr. Healey, Labour Party s podepsaným s. Richardem Pollakem. Ibid., kart. 3, vol. X, a. j. 37, Vilím Healeymu 1. 1. 1949. Českoslovenští nezaměstnaní na Ostrovech byli vesměs bývalí politici, protože ostatní, nepriviligovaní imigranti přicházeli do Británie z uprchlických táborů již s pracovní smlouvou na místo v zemědělství nebo těžkém či textilním průmyslu, a to na pozice, které se nedařilo obsazovat britskými občany. Finanční podpora imigrantům-politikům plynula z prostředků Českého svěřeneckého fondu pro uprchlíky, zřízeného už pro utečence před Hitlerem. Fond vyplácel nezaměstnaným Čechoslovákům podporu podle tabulek britského sociálního zabezpečení. Svobodným přibližně 24 šilinků (šilink byl dvacetina libry), ženatým 40 šilinků týdně na stravu. Příspěvek na dítě, stejně jako na nájem, se pohyboval mezi 25–35 šilinky týdně. Fond hradil v nejnižší možné míře nemocenské a jiné nezbytné výdaje. HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 132–133.

¹¹¹⁸ Ibid., s. 18–19.

prvním emigrantem, jemuž se podařilo dosáhnouti Londýna“.¹¹¹⁹ V Británii manželé Vilímovi přistáli 19. března, oděni do lyžařského oblečení, v němž prchali přes kopečky do Bavorska. Hned po přiletu se Vilím dal k dispozici Labour Party, což v dané situaci především znamenalo vydávat před ostatními socialisty burcující svědectví o nedávných pražských událostech.¹¹²⁰

Od prvních dnů za hranicemi Vilím rovněž promýšlel, jakým způsobem v emigraci zorganizovat příslušníky strany. „*Prvá funkcionářská instrukce v cizině*“ z 20. března nejprve konstatovala, že „*úkolem emigrované československé sociální demokracie je přivoditi v Československu v rámci možných sil návrat poměrů skutečně všeobecné svobody, tj. svobod osobních, vědeckého bádání, plných svobod národních a sociálních,*“ přičemž „*možnosti contrazvratu ... silami uvnitř republiky*“ byly hodnoceny jako „*zcela minimální*“. Boj za svobodu Čechoslováků tak měl být veden především v cizině, prostřednictvím propagandy směřované do Československa. Nejprve bylo třeba zjistit početní stavy. Příslušníci stany proto byli vyzváni, aby informaci o své adrese zasílali k Vilímovým rukám na adresu labouristického sekretariátu v Transport House.¹¹²¹ Za účasti několika málo osob proběhla koncem dubna i „*ustavující schůze Československé sociální demokracie v zahraničí*“. Kromě ideové orientace spojovalo přítomné také to, že – s výjimkou Blažeje Vilíma a Václava Holuba – žili nebo dlouhodoběji působili v Británii, takže se během únorových událostí nenacházeli v Československu a ve třetí republice se v rámci strany nijak neexponovali. O další měsíc později, 26. května, byl v Transport House ustaven ústřední výkonný výbor strany v exilu. Předsedou byl zvolen Vilím, místopředsedy František Němec a Josef Bělina. Tajemníkem se stal Holub, zahraničním tajemníkem Vilém Bernard, pokladníkem Mirko Sedlák. Dalšími členy byli odborář Arno Hais a redaktor BBC Josef Kosina. Ústřední výkonný výbor byl postupně rozšiřován o další členy, podle toho, jak se jim podařil útek z Československa. První podstatná, byť očekávaná změna v nejužším vedení nastala po Majerově příchodu do emigrace. Majer podle dohody nahradil v čele strany Vilíma, jemuž Holub uvolnil funkci ústředního tajemníka.¹¹²² Zajímavější a překvapivější změnu organizačního uspořádání, v níž lze spatřovat jeden ze zárodků budoucích sporů, přijalo zasedání ústředního výkonného výboru 8. listopadu.

¹¹¹⁹ ŠIMSOVÁ, Sylva: Propuštění Blažeje Vilíma z funkce ústředního tajemníka exilové Československé sociální demokracie v roce 1950. In: *Ročenka Československého dokumentačního střediska 2004–2007*. Praha, Československé dokumentační středisko 2008, s. 21–52, s. 50.

¹¹²⁰ HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 40–45, 49–52.

¹¹²¹ ČSDS, f. Blažej Vilím, kart. 2, vol. VI, a. j. 14, Československá sociální demokracie v emigraci 20. 3. 1948.

¹¹²² HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 52–53, 66–67. HOLUB, Václav – JEŠINA, Čestmír: Organizace zápasu. In: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1996, s. 33–42, s. 35–36. ČSDS, f. Václav Holub, kart. 8, a. j. 72, Oběžník č. 1, 6. 6. 1948.

Stranické vedení se tehdy rozhodlo zrušit volené funkce předsedy a místopředsedy a řízení strany svěřilo kolektivnímu představenstvu. Na postu předsedy se měli pravidelně střídát členové dle stáří. Jako první nastoupil Majer, jenž však ve funkci vytrval až do smrti, neboť hned na jaře 1949 byla rotace z organizačního řádu vypuštěna.¹¹²³

Čerstvě konstituované vedení začalo na přelomu jara a léta budovat organizační strukturu. Neměla se opakovat situace z druhé světové války, kdy neexistovalo pevné stranické uspořádání a v emigraci tehdy Vilímovými slovy „*byla řada sociálních demokratů, ale žádná sociálně demokratická strana*“. Nyní se strana měla pokusit, tak dalece, jak jen to bylo v neznámém a nejistém prostředí exilu možné, vytvořit jakýsi prostor bezpečí. Zkrátka probudit v členech pocit, že na „to“ v cizině nejsou sami. Pod ústředním výkonným výborem a představenstvem mělo vzniknout nižší patro exilové stranické vertikály, tvořené zemskými organizacemi v jednotlivých hostitelských státech v čele s důvěrníky.¹¹²⁴ Informace z centra se měly k zemským důvěrníkům, důvěrníkům v uprchlických táborech a „*všem ostatním významnějším funkcionářům strany*“ dostávat prostřednictvím oběžníků vydávaných ústředním výkonným výborem. Opačným směrem, od zabydlených prominentních činovníků i řadových straníků vyhlížejících lepší životní perspektivu kdesi v lágru, přicházely stohy dopisů, jejichž vyřizování začalo být brzy nad síly sekretariátu, což u pisatelů způsobovalo rozčarování. S poštou přicházející do Anglie byly i jiné těžkosti, před nimiž vedení důvěrníky v táborech varovalo: „*Korespondujte, pokud nemáte přesné adresy adresátů, jen přes náš sekretariát. Stalo se totiž, že dopisy se špatnými adresami byly doručeny na československé vyslanectví, odkud zpravodajské oddělení ministerstva vnitra s pisateli podvodně korespondovalo. Jaká nebezpečí z toho mohou vzniknout, pochopíte sami. Upozorněte na tuto okolnost také ostatní příslušníky tábora.*“¹¹²⁵

Ústřední výkonný výbor začal tisknout přihlášky, stranické legitimace i známky dokládající zaplacení měsíčního členského příspěvku.¹¹²⁶ Jestliže si sociální demokraté chtěli „*zejména*

¹¹²³ NEKOLA, M.: *České politické strany...*, s. 115.

¹¹²⁴ HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 69–70.

¹¹²⁵ ČSDS, f. Blažej Vilím, kart. 2, vol. VI, a. j. 25, Zápis z 16. schůze ÚVV čsl. sociální demokracie v Londýně 28. 8. 1948. Ibid., f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Beneš Vojta, Beneš Holubovi 4. 5. 1950. Ibid., kart. 8, a. j. 72, Oběžník č. 1, 6. 6. 1948.

¹¹²⁶ Výše členských příspěvků se v jednotlivých zemích lišila, v Británii byla stanovena pro zaměstnané na 5 šilinků měsíčně, nezaměstnané 6 penny (penny bylo dvanáctina šilinku). Cena legitimace činila 2 šilinky. S přihláškou, která se odevzdávala ve dvou exemplářích – jeden si ponechal zemský důvěrník, druhý odeslal do Londýna –, bylo nutno zaplatit alespoň jeden měsíční příspěvek. ČSDS, f. Václav Holub, kart. 8, a. j. 72, Členská přihláška Československé sociální demokracie v zahraničí a průvodní dopis tajemníka Holuba.

v *socialistickém světě*“ vydobýt autoritu, jistě nemohli „*zdravé a co nejsilnější vlastní hnutí*“ budovat jako exkluzivní klub pro pár vyvolených.¹¹²⁷ Zároveň však bylo třeba určité zdrženlivosti, taktu a dodržování zásady *důvěřuj, ale prověřuj*. Důvodů bylo několik. Zaprvé, americká správa politickou činnost v táborech neviděla ráda. Dále platilo, že stranické soupeření a horlivá politická agitace mohly v nuzných podmínkách lágrů působit poněkud nepatřičně. Existovalo i nebezpečí vzniku konfliktů, protože v táborech převažovali přívrženci národních socialistů. Namísto nebylo ani vzbuzovat mezi „verbovanými“ přílišná očekávání. A konečně, bylo radno se mít na pozoru před prospěcháři či komunistickými agenty, kteří by chtěli stranu infiltrovat.¹¹²⁸

I s vědomím těchto potenciálních nebezpečí patřili sociálnědemokratičtí funkcionáři mezi časté návštěvníky táborů. Majer mezi uprchlíky poprvé zavítal v červenci 1948, bezprostředně po svém útěku na Západ, kdy před odletem do Londýna strávil několik dní v Německu. Tehdy podle informací Státní bezpečnosti navštívil lágr u bavorského městečka Wegscheid, kde měl v asi pětáctyřicetiminutové řeči uprchlíkům doporučit, „*aby, než se jejich poměry zlepší, chodili na houby a na borůvky*“. Další cestu po německých táborech absolvoval v září. Tehdy už nebyla, alespoň ne výlučně, tématem jeho promluv pobídka ke sběru lesních plodin. Pro účely stranického oběžníku se o konkrétní podobě diskuzí s utečenci nezmiňoval a referoval především o jednáních s reprezentanty americké správy i mezinárodních organizací, s nimiž hovořil „*o aktuálních potřebách československých uprchlíků*“. Jiné zdroje naznačují, že samotné návštěvy lágrů využil k prosazování vnitrostranické agendy a posilování vlastní pozice. „*Bývalý ministr Majer, poslanci Novotný a Holub objíždějí v poslední době uprchlické tábory v Německu a intenzivně zakládají sociálnědemokratické organizace, přičemž současně agitují proti Vilímovi, o kterém prohlašují, že je diktátorský. Zdůrazňují, že strana*

¹¹²⁷ Ibid., Oběžník č. 1, 6. 6. 1948.

¹¹²⁸ HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 120–125. NEKOLA, M.: *České politické strany...*, s. 110. HOFFMANN, R. J.: *Die Anfänge der Emigration...*, s. 102. Před možnými problémy z Ottawy varoval František Němec: „*Nejděte do stranické agitace nevhodným způsobem, zejména neorganizujte stranu veřejným způsobem mezi uprchlíky. Tam taková akce může znamenat pravý opak. Mám o tom zprávy z táborů.*“ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Němec František, Němec Holubovi 4. 8. 1948. Dále Němec s odkazem na exil druhé světové války upozorňoval na potřebu „jakosti“ členů vznikající exilové strany: „*...Blažeji, ... Říkáš, že v druhé emigraci bylo hodně sociálních demokratů, ale žádná sociální demokracie. Omyl: byla sociální demokracie, ale málo sociálních demokratů. Protože Laušmanové, Fierlingerové, ... sice usilovně hájili princip vytvoření strany, ale jen k tomu účelu, aby měli legitimaci k jejímu pohřbení. Učme se: nejde jen o to, abychom měli stranu za každou cenu, ale jde právě o to, abychom v ní měli sociální demokraty.*“ Ibid., Němec Majerovi a Vilímovi 18. 8. 1948.

sociálnědemokratická musí spolupracovat s agrárníky, podle vzoru Hampl–Beran,“ stálo v agenturní zprávě Státní bezpečnosti.¹¹²⁹

Jestliže chtělo vedení mezi členstvem navodit dojem, že přes všechna specifika se dá i ve vyhnanství žít alespoň trochu normálním a známým stranickým životem, existence nějakého stranického periodika se jevila jako nezbytnost. Výhodou opět bylo, že sociální demokraté nemuseli časopis, který by sloužil jako nástroj k oslovování veřejnosti a plnil informační a diskuzní úlohu směrem dovnitř, stavět na zelené louce. Josef Bělina totiž vedení exilové strany nabídl svůj cyklostylovaný čtrnáctideník *Londýnské listy*. Bělina, jenž po válce zůstal v Londýně a kriticky odtamtud pozoroval situaci v Československu, časopis vydával již od podzimu 1947. V létě 1948 Bělina náhle zemřel a redakci periodika s nákladem pěti set kopií po něm převzal Vilím. Čtenáři oceňovali úroveň časopisu, ovšem když se v textech začala objevovat Vilímova politická linie polemizující se stranickým vedením, představenstvo v září 1949 rozhodlo, že končí s finanční podporou, a *Londýnské listy* na sklonku roku zanikly. Ambiciózní plán na obnovu Práva lidu nevyšel. Vilím byl požádán, aby poskytl adresář abonentů i technické vybavení, jež využíval k přípravě *Londýnských listů*, a vznikla nová stranická revue s titulem *Demokracie a socialismus*. První číslo vyšlo na Nový rok 1950. Časopis redigovali Václav Holub s Adolfem Mokrým a měl původně měsíční periodicitu, která ale byla už během druhého roku vydávání narušena. Poslední z celkem čtyřiačtyřiceti čísel vyšlo v lednu 1964.¹¹³⁰ V úvodníku prvního čísla Majer vymezil poslání nového listu, který měl ambici být „*otevřenou tribunou svobodné a demokratické diskuze a socialistického myšlení*“. Představil i krédo redakčního kruhu: „*Na otázku, co chceme, může být dána odpověď třemi slovy: svobodu, demokracii a socialismus. Svobodu především. ... Bez svobody ... není možná demokracie a není možný ani socialismus.*“¹¹³¹ Přes slova o široce nastavených diskuzních mantinelech a vykročení za těsné hranice stranickosti šlo sociálnědemokratickému vedení hlavně o to, mít možnost ovlivňovat obsah a moct se spolehnout, že publikované texty nepůjdou proti jeho politické koncepci. A Holub s Mokrým v této věci skýtali mnohem jistější garance, než kdyby v čele periodika stál solitérní Vilím.

¹¹²⁹ ABS, fond Hlavní správa rozvědky SNB – svazky, svazek č. 12414/306–II, Čs. emigrace v USA, Výpis z lustrace. ČSDS, f. Blažej Vilím, kart. 2, vol. VI, a. j. 17, Ústřední sekretariát československé sociální demokracie v zahraničí, Oběžník č. 4, listopad 1948.

¹¹³⁰ ŠIMSOVÁ, S.: Dokumenty o exilovém..., s. 277–278. HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 76–78, 155–158, 239. LOEWY, Jiří: Proti informační blokádě: Publikáční činnost ČSSD v exilu. In: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1996, s. 175–200, s. 175–177.

¹¹³¹ MAJER, V.: Co chceme. In: *Demokracie a socialismus*, leden 1950, s. 1.

Díky podpoře labouristů, Vilímově manažerskému umu a fungující tiskové platformě byli sociální demokraté v prvních měsících po únorových událostech nejlépe organizovanou stranou československého exilu. Brzy se ale začaly objevovat vnitřní spory, které měly na pozici sociální demokracie v československých exilových strukturách i mezi doposud neorganizovanými uprchlíky nepříznivý dopad. Nejprve se názorové rozdíly a neshody dařilo překonávat, na přelomu léta a podzimu 1950 však konflikt eskaloval a dospěl k roztržce. Zemská organizace v Paříži, v jejímž čele stál v té době Radomír Luža, si v září u londýnského vedení stěžovala na Vilímovy aktivity během jeho cest do Francie a Německa v předcházejících měsících. Pařížský stranický výbor se tázal, zda Vilímovy akce probíhají s vědomím a souhlasem londýnského ústředí. Paříž Vilíma vinila ze zapojení do „jisté akce“ a ze snahy převzít za zády sociálnědemokratického vedení kontrolu nad exilem, a to ve spolupráci s příslušníky jiných ideových proudů v emigraci, jmenovitě s Hubertem Ripkou. Nebylo to poprvé, co se aktivity ústředního tajemníka, mající zpravodajský přesah a v podstatě konspirativní rozměr, staly bodem jednání ústředního výkonného výboru. Již před rokem představenstvo Vilímovi udělilo důtku za údajné zapojení do přípravy ozbrojeného povstání v Československu. Na podzim 1950 byla situace ještě vážnější. Ústřední výkonný výbor se usnesl, že Vilím „hrubě porušil stranickou kázeň a zneužil funkce generálního tajemníka, člena ÚVV a představenstva“. Z těchto důvodů navrhl a posléze odhlasoval Vilímovo odvolání ze všech uvedených funkcí.¹¹³²

Vilím si svůj stranický pád do jisté míry přivodil vlastními ambicemi. Aktivní a schopný ústřední tajemník byl tak trochu neřízená střela, důvěra ostatních členů vedení v jeho osobu klesala a stížnosti z Paříže jistě posloužily jako vhodná záminka pro odvolání. Vilímovo odstavení na vedlejší stranickou kolej tak nebylo pouze důsledkem střetu jeho politické koncepce, kladoucí primární důraz na zachování zřetelného socialistického kurzu, s Majerovou preferencí orientace na spolupráci v Radě svobodného Československa. Roztržku je třeba vidět i jako svědectví o existenci nevybíravých a různě motivovaných osobních střetů a soubojů o mocenské pozice v československém exilu; v tomto konkrétním případě nejen v sociální demokracii, ale i v pařížské filiálce Rady a mezi exilovými zpravodajci. Z takové perspektivy

¹¹³² ČSDS, f. Blažej Vilím, kart. 3, vol. XI, a. j. 39, Důvěrný oběžník členům ústředního výkonného výboru, 27. 9. 1950. Ibid., Majer Vilímovi 3. 11. 1950. HOLUB, Václav: Práce, lidé, prostředky. In: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1996, s. 43–52, s. 44–45.

je pak zajímavé především angažmá Radomíra Luži v celé kauze. Luža, jenž k rozkolu mezi Vilímem a Majerem zásadně přispěl a nespokojil se s Vilímovým odvoláním z funkcí ve vedení, ale žádal po představenstvu úplné vyloučení „*gaunera*“ ze strany, se totiž brzy stal jedním z hlavních představitelů vnitrostranické opozice vůči majerovskému vedení.¹¹³³

Českoslovenští sociální demokraté i v exilu pokračovali ve svém aktivním zapojení do procesu organizačního upevnování mezinárodní socialistické spolupráce. Její obnova se přitom po osvobození nerozbíhala snadno, což způsobily křivdy z období předválečného – neschopnost čelit nástupu fašismu a nacismu –, i poválečného – neschopnost solidárně postupovat v otázce transferů obyvatelstva. Idea znovuobnovení socialistické kooperace se objevila již v roce 1946, ale akcelerovala až v důsledku mezinárodněpolitického vyostření během dalšího roku. Na přelomu listopadu a prosince 1947 byl s přispěním třetirepublikového zahraničního tajemníka strany Viléma Bernarda na socialistickém kongresu v Antverpách založen Výbor mezinárodní socialistické konference (Committee of the International Socialist Conference – COMISCO). Výbor chtěl navázat na činnost předválečných socialistických internacionál, přičemž se vzhledem k ochlazení vztahů mezi vítěznými mocnostmi mnohem razantněji vymezoval vůči komunismu. Únorové události v Československu byly důležitým mezníkem stvrzujícím tento trend, jenž se projevil například podporou té frakce italských socialistů, která odmítala spolupráci s komunisty, nebo pomocí přechájecím východoevropským soudruhům.¹¹³⁴ Na kodaňské konferenci v červnu 1950 přijalo COMISCO rezoluci vyzývající západní socialistické strany, aby „*poskytovaly veškerou možnou pomoc obětem totalitních diktatur, a zejména politickým uprchlíkům*“.¹¹³⁵

Čechoslováci po únoru 1948 řady Comisca opustili. Zejména díky aktivnímu Bernardovi a polskému socialistovi Zygmuntu Zarembovi však získali od Comisca souhlas s vytvořením společného ústředí exilových východoevropských stran pod jeho záštitou. Jednání započala již na podzim, ale hlavně vinou znesvářených křídel maďarských a rumunských socialistů se završila teprve na jaře 1949, kdy vznikla Socialistická unie střední a východní Evropy (Socialist Union of Central and Eastern Europe – SUCEE). Exilovým socialistům předsedal Zaremba a

¹¹³³ HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 158–193. LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 54–57. ŠIMSOVÁ, S.: *Propuštění Blažeje Vilíma...*, s. 21–52. HRUBÝ, Karel: *Opozice v exilové sociální demokracii: Nad knihou Radomíra Luži*. In: *Soudobé dějiny*, 11, 1–2 (2004), s. 188–200, s. 197–198.

¹¹³⁴ COSTA, E.: *The Labour Party...*, s. 157–163, 185–192. NEKOLA, M.: „Exilové internacionály“..., s. 108. HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 207–208.

¹¹³⁵ LHASC, LP, LP/ID/DH, box 14/01, Articles 1949–50, report D. Healeyho ze socialistické konference v Kodani 1.–3. 6. 1950.

Bernard působil ve funkci tajemníka. Na ustavující konferenci začátkem května 1949 představila SUCEE svůj program. Spočíval na zásadách demokratického socialismu a žádal osvobození národů za železnou oponou. Dále se vyslovoval pro smíšenou ekonomiku a mezinárodní spolupráci.¹¹³⁶ Bernard s poradním hlasem zastupoval SUCEE na jednáních Comisca, respektive Socialistické internacionály, na niž se COMISCO v červnu 1951 na frankfurtském kongresu přeměnilo. V čele Internacionály stál generální tajemník labouristů Morgan Phillips.¹¹³⁷

Fakt, že sociální demokracii v exilu reprezentoval v ústředních organizacích na mezinárodní scéně Bernard, jenom potvrzoval, že majerovské vedení dokázalo nad sokem Vilímem získat převahu v další oblasti stranické činnosti. Vilím, tehdy ještě ústřední tajemník, protestoval proti zapojení strany do vznikající Socialistické unie střední a východní Evropy. Vnímal jako degradaci československé sociální demokracie, že bude „*postavena na stejnou úroveň jako tzv. zástupci nikdy neexistujících sociálnědemokratických stran*“, čímž narážel na zapojení socialistů z Ukrajiny a Pobaltí.¹¹³⁸ Rovněž se vymezoval vůči vlivu Američanů na SUCEE a kritizoval Bernardovo přijetí placené funkce tajemníka. O dva roky později, zbaven již postů ve vedení exilové strany, pokusil se Vilím na mezinárodním kolbišti zpochybnit pozici svých přemožitelů v boji o stranické otěže. Před ustavujícím kongresem Socialistické internacionály varoval v dopise její špičky, že vedoucí československé delegace Majer s Bernardem „*spoluvytvořili společně se Zdeňkem Fierlingerem v Moskvě v březnu 1945 obtížné podmínky, za kterých jsme po válce stranu obnovovali, a proto nemohou být považováni za zástupce sociální demokracie.*“¹¹³⁹

¹¹³⁶ Obdobné cíle o tři roky později stanovovala „*frankfurtská deklaráce*“, základní programový dokument Socialistické internacionály. COSTA, E.: *The Labour Party...*, s. 275–288.

¹¹³⁷ NEKOLA, M.: „*Exilové internacionály*“..., s. 114–116. COSTA, E.: *The Labour Party...*, s. 272–275, 288–291. LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 51–52. Nejvyšším orgánem Internacionály mezi kongresy byla generální rada, v níž byly zastoupeny všechny plnoprávné členské strany, čtyři zástupci SUCEE a po jednom zástupci socialistických žen a mládeže. Dále bylo ustaveno byro Socialistické internacionály, do něhož měly vyslat své reprezentanty strany Belgie, Francie, Itálie, Japonska, Německa, Nizozemska, Rakouska a Velké Británie; jednoho zástupce měly určit skandinávské strany. Významnou složkou Internacionály byl finanční a administrativní výbor. Za každodenní chod Internacionály a organizační zajištění konferencí a kongresů zodpovídal sekretariát v čele s generálním tajemníkem. HRUBÝ, Karel: *Solidární společenství: Socialistická internacionála 1951–1992*. Praha, Masarykova dělnická akademie 1996, s. 12–13.

¹¹³⁸ Přizvání ukrajinských sociálních demokratů představovalo jistou raritu. Organizace, jež čerpaly finance od Výboru pro svobodnou Evropu, totiž zpravidla nerozšiřovaly své řady o strany a hnutí z území Sovětského svazu – s výjimkou pobaltských republik, jejichž anexi v roce 1940 americká diplomacie neakceptovala. NEKOLA, M.: „*Exilové internacionály*“..., s. 116.

¹¹³⁹ HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 210–213.

Přes existenci vnitřních sporů považovali všichni funkcionáři exilové strany za své nejdůležitější úkoly jednak udržovat v západní – zejména socialistické – veřejnosti povědomí o praktikách režimu panujícího za železnou oponou, jednak se pokusit svou politickou činností na území hostitelských států pomoci pronásledovaným a vězněným doma.¹¹⁴⁰ Dne 10. června 1950, dva dny po vynesení rozsudků v procesu s Miladou Horákovou, vydali představitelé československého exilu v Londýně společné memorandum. Majer a další bývalí vrcholní politici v něm odsoudili zvrácenost vykonstruovaného monstrprocesu a udělené tresty, upozornili na podobnost s procesy v ostatních východoevropských zemích a v několika větech představili všechny odsouzené.¹¹⁴¹ Protože mezi třinácti oběťmi komunistického justičního teroru byli i dva sociální demokraté, Vojtěch Dundr a Zdeněk Peška, napsal Majer ještě dopis Morganu Phillipsovi, v němž zvlášť upozornil na osud obou mužů. Pražský proces nazval „*šokující fraškou*“ a konstatoval, že řada dalších sociálních demokratů čeká na soud ve věznicích. Připomněl Dundrovi a Peškovu oddanost myšlenkám demokracie a socialismu, za kterou byli „odměněni“ patnácti a pětadvaceti lety žaláře. Připojil několik překladů štvavých článků Rudého práva. „*Vím, že zřejmě neexistuje žádná možnost, jak podobným procesům zabránit, ale přesto nějak cítím, že je mou povinností, aby se o věcech vědělo,*“ napsal Majer závěrem. Obdobný dopis včetně memoranda Majer poslal i Attleemu a Comiscu. Phillips v odpovědi označil uvedené skutečnosti za „*opravdu šokující záležitost*“.¹¹⁴² Mezinárodní oddělení Labour Party se usneslo vydat tiskové prohlášení a COMISCO připravilo rezoluci, v níž volalo všechny svobodné národy „*k protestu proti těmto brutálním činům komunistických režimů, popírajícím lidská práva a důstojnost.*“¹¹⁴³

Záminkou pro další represe vůči bývalým sociálním demokratům v Československu se staly dělnické nepokoje po měnové reformě v červnu 1953. Protesty byly spontánní a sociální demokraté, jejichž ilegální organizovaná činnost byla zcela ochromena už během prvního roku po únoru 1948, na nich neměli žádný podíl. Přesto došlo k jejich dalšímu zatýkání. Komunisté totiž rozjeli systematickou kampaň proti sociáldemokratismu. Argumentovali, že demonstrace jsou projevem reakce, která se snaží využít „*hluboce zakořeněného sociáldemokratismu*“, aby

¹¹⁴⁰ LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 53. HRUBÝ, Karel – HOLUB, Václav – JEŠINA, Čestmír: *Na domácí frontě*. In: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1996, s. 65–76., s. 74.

¹¹⁴¹ LHASC, LP, Labour Party International Department (LP/ID), Eastern Europe/1, Arrests 1947–1950, Memorandum on the recent political trial in Prague 10. 6. 1950.

¹¹⁴² Ibid., Majer Phillipsovi 14. 6. 1950, Phillips Majerovi 19. 6. 1950.

¹¹⁴³ Ibid., Comisco Protests against the Judicial Murders in Prague 27. 6. 1950. LHASC, LP, LP/ID/DH, box 12/02, Minutes of the International Sub-Committee 1946–8, zápis z jednání mezinárodního podvýboru Labour Party 18. 7. 1950.

obrátila pracující proti režimu. I když připravovaný monstrproces se sociálními demokraty se nakonec neuskutečnil, během let 1953–1955 došlo k řadě procesů, v nichž byli sociální demokraté souzeni a odsouzeni k mnohaletým trestům.¹¹⁴⁴ Nic na tom nezměnil ani protest Socialistické internacionály, vznesený v prosinci 1954 „s hlubokým rozhořčením“, ani Phillipsem podepsaná nota československému velvyslanci v Londýně Josefu Ullrichovi z 2. února 1955. Generální tajemník v ní jménem národního výkonného výboru Labour Party vyjádřil „hluboké znepokojení“ nad rozsudky vyneseny v procesu s Vladimírem Görnerem a spol.¹¹⁴⁵

Zvyšovat informovanost západní levicové veřejnosti o příkořích zakoušených socialisty za železnou oponou se exiloví sociální demokraté snažili několika způsoby; prostřednictvím tisku a memorand, přednáškami, veřejnými vystoupeními. Jako hlavní tribuna jim sloužil bulletin *Labour's Call from behind the 'Iron Curtain'*, redigovaný Bernardem a vydávaný Socialistickou unií střední a východní Evropy. Texty o perzekucích v Československu se objevovaly i v oběžnících Socialistické internacionály. S průběhem jednotlivých procesů v rámci tažení proti sociáldemokratismu, životními příběhy obžalovaných a výši trestů seznamovali socialistickou veřejnost ve svých textech hlavně Bernard a tajemník exilové strany Václav Holub. Oba se i formou dopisů obraceli na přední labouristické funkcionáře, zejména generálního tajemníka Phillipse, a čelné reprezentanty dalších socialistických stran.¹¹⁴⁶

V půlce padesátých let se ledy studené války hnuly. Vrcholem těchto snah o určitou úpravu velmocenských vztahů od konfrontace ke koexistenci byla ženevská konference v červenci 1955. Samotný fakt, že se lídři někdejší protihitlerovské koalice vůbec byli schopní poprvé po deseti letech sejít, vzbudil načas dojem možného pokojného soužití mezi Východem a Západem a začalo se hovořit o *duchu Ženevy*. Rokování nejvyšších představitelů Spojených států, Sovětského svazu, Velké Británie a Francie ale ve skutečnosti nevyřešilo žádnou z problematických otázek tehdejší mezinárodní politiky. Podle ironických hodnocení dokonce onen „*Geneva spirit*“ mnohem spíše odkazoval na špiritus konzumovaný společně členy jednotlivých delegací během častých přestávek než na nějakou kvalitativní proměnu globální

¹¹⁴⁴ HRUBÝ, K. – HOLUB, V. – JEŠINA, Č.: Na domácí frontě, s. 66–72. HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 329.

¹¹⁴⁵ LHASC, LP, LP/ID, Czechoslovakia/2, Memos 1952–1960, Phillips Ullrichovi 2. 2. 1955. HRUBÝ, K. – HOLUB, V. – JEŠINA, Č.: Na domácí frontě, s. 70. Soud s Vladimírem Görnerem, Ladislavem Pičmanem, Václavem Koubkem a dalšími byl „pozůstatkem“ plánovaného monstrprocesu a hovořilo se o něm jako o soudu s „*ilegálním ústředím sociální demokracie*“. KAPLAN, K.: *Sociální demokracie po únoru 1948*, s. 196–199.

¹¹⁴⁶ LHASC, LP, LP/ID, Czechoslovakia/2, Memos 1952–1960, „Socialdemocratism“ in Communist Czechoslovakia, Persecution of Socialists in Czechoslovakia

politické konfigurace.¹¹⁴⁷ S dvojitým významem slova *spirit* operovaly ve svých hodnoceních i špičky československého exilu. Potenciální velmocenské oteplení, jež by akceptovalo fakt rozdělení Evropy, vnímaly jako špatnou zprávu pro vlastní exilovou akci. Varovaly tak před „ženevskou kocovinou“, která bude doprovázet střízlivění ze sovětských slov o mírové koexistenci, za nimiž se ve skutečnosti skrývá snaha o utužení panství nad východní Evropou.¹¹⁴⁸

Jeden z projevů nového sovětského vystupování na mezinárodní scéně sledovali exiloví sociální demokraté s mimořádným znepokojením. Mezi cíle aktuální sovětské diplomatické ofenzivy totiž kromě jiných patřila i snaha o obnovení „lidové fronty“ prostřednictvím sblížení se západními socialisty. Smířlivé signály z impéria na východě nezůstávaly zcela oslyšeny; labouristé totiž doufali v možnost dosažení lepšího porozumění či snad i jisté míry spolupráce se sovětskou stranou. Když proto v dubnu 1956 na pozvání ministerského předsedy Anthonyho Edena dorazili na devítidenní oficiální návštěvu Spojeného království sovětský premiér Nikolaj Bulganin a první tajemník komunistické strany Nikita Chruščov, měli kromě jednání s představiteli britské vlády na programu i setkání s tehdy opozičními labouristy.¹¹⁴⁹ Exiloví sociální demokraté vycítili ohrožení. Osudem těžce zkoušeným soudruhům doma se doposud snažili alespoň částečně ulevit opatrným vydáváním rezolucí, v obavě, aby přílišná publicita podmínky uvězněných ještě nezhoršila. Praktické dopady ani propagandistické účinky dosavadních akcí rozhodně nebyly nijak ohromující. A teď to navíc vypadalo, že labouristé jsou ochotní se sovětskými komunisty hledat alespoň částečně společnou řeč. Východoevropští socialisté tak museli přijít s nějakou akcí, která by ideálně jednak získala patřičnou publicitu, a zároveň by labouristy odradila od námluv se Sověty.

Příležitost dostat téma pronásledování sociálních demokratů do povědomí širší západní veřejnosti a konfrontovat samotné vládce Kremlu se naskytla právě v souvislosti s *návštěvou B. & Ch.*, jak zájezd sovětského vedení do Británie pojmenovala západní média. Iniciativy se nejdříve chopili exiloví odboráři, kteří měsíc před příjezdem Sovětů napsali dopis Morganu Phillipsovi. Informovali jej o situaci socialistů v Rumunsku a žádali, aby byla záležitost

¹¹⁴⁷ DURMAN, K.: *Popely ještě žhavé*, s. 421–423. VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ*, s. 327–328.

¹¹⁴⁸ LHASC, LP, LP/ID, *Czechoslovakia/2*, Memos 1952–1960, informační přehled londýnské pobočky Rady svobodného Československa, prosinec 1955.

¹¹⁴⁹ FLORINSKY, Michael T.: The U. S. S. R. and Western Europe. In: *Current History*, Vol. 32, No. 186 (February, 1957), s. 77–82., s. 80.

perzekucí otevřena přímo s Chruščovem a Bulganinem během jejich návštěvy. Necelý týden předtím, než moderní bitevní křižník se sovětskou delegací na palubě zakotvil u britských břehů, Phillips odpověděl, že labouristé věc „*zvážíli*“ a otázka bude Rusům na jednáních položena.¹¹⁵⁰ Phillipsovi napsal v půlce dubna i tajemník exilové strany Holub. Připomněl, že v československých žalářích trpí „*stovky nevinných sociálních demokratů*“, požádal Phillipse, aby během rozhovorů se Sověty „*nezapomněl na osud těchto mučedníků*“, a konstatoval, že v Československu, na rozdíl od jiných komunistických zemí, doposud nebyli propuštěni žádní z vězněných sociálnědemokratických lídrů. K dopisu připojil i seznam perzekvovaných. O Holubem uvedená jména poté labouristé rozšířili svůj vlastní seznam, který obsahoval i osoby z jiných východoevropských zemí a byl předložen Chruščovovi s Bulganinem.¹¹⁵¹

Klíčovým dnem z hlediska labouristicko-sovětských jednání byl 23. duben 1956. Oběd byl bezproblémový a vůdce labouristů Hugh Gaitskell si z něj odnesl závěr, že Chruščov vypadá jako „*takové docela příjemné prase*“.¹¹⁵² Problém nastal při večeři, která rozhodně neprobíhala jako setkání partnerů majících zájem o navázání přátelských styků. Hned po úvodním přípitku si labouristický poslanec George Brown začal dobírat Chruščovova syna. Senior reagoval hodinovou tirádou na téma proradnosti Západu. Obvinil Anglii a Francii z ponoukání Hitlera k útoku na Sovětský svaz, v důsledku čehož nezbyvalo Sovětům nic jiného, než „*v sebeobraně*“ uzavřít pakt Molotov–Ribbentrop. Když Chruščov skončil, vzal si slovo Gaitskell, evidentně otřesený tím, co právě vyslechl. I přes napjatou atmosféru však neváhal, požádal Chruščova, aby zvážil propuštění vězněných sociálních demokratů, a nabídl mu připravený jmenný seznam. „*Jestli chcete pomáhat nepřátelům dělnické třídy, tak si na to musíte najít jiného agenta,*“ rozkřikl se sovětský vůdce. Předloženého dokumentu se odmítl byť jen dotknout. O situaci v zemích za železnou oponou nehodlal diskutovat, protože by to, jak se vyjádřil, bylo vměšování do jejich vnitřních záležitostí. Též měl poznamenat, že podle jeho informací jsou „*v Československu v kriminálech jen sprostí zločinci*“. Do Chruščova se pustil i představitel levicového labouristického křídla Aneurin Bevan, což už prchlivý první tajemník nevydržel a s Bulganinem a ostatními demonstrativně opustil recepci.¹¹⁵³ Aby uklidnil situaci a neohrozil průběh samotných britsko-sovětských jednání, navštívil nazítří labouristický šéf Gaitskell

¹¹⁵⁰ LHASC, LP, LP/ID, Box Listed Collection, Box 151, East European Socialist in Prison 1955, Gherman Phillipsovi 16. 3. 1956, Phillips Ghermanovi 13. 4. 1956.

¹¹⁵¹ Ibid., Holub Phillipsovi 14. 4. 1956, Phillips Holubovi 25. 4. 1956.

¹¹⁵² TAUBMAN, William: *Chruščov: Člověk a jeho doba*. Praha, BB/art 2005, s. 358.

¹¹⁵³ *Edwin Gooch: Champion of Farmworkers*. GOOCH, Simon (ed.). Lowestoft, Poppyland Publishing 2020, s. 99–100. TAUBMAN, W.: *Chruščov*, s. 358–359. HRUBÝ, K. – HOLUB, V. – JEŠINA, Č.: Na domácí frontě, s. 75–76.

sovětskou delegaci v hotelu. Vyjádřil lítost nad průběhem předcházejícího večera a rovněž tlumočil Brownovu omluvu. Z Chruščova ale přes noc emoce příliš nevyprchaly a stále byl – jak si povšiml redaktor magazínu Time – „*nevrlý jako sibiřský medvěd*“.¹¹⁵⁴ Během oběda v Dolní sněmovně odmítl Brownovi podat ruku a v rozhovoru s ministrem zahraničí Selwynem Lloydem konstatoval, že s konzervativci je snazší domluva než s labouristy, kteří říkají „*nesmysly*“.¹¹⁵⁵

Zprávy o rozmlúce a jejích příčinách se v následujících dnech objevily v západních médiích. Bernard jménem Socialistické unie střední a východní Evropy poděkoval labouristům za jejich smělý čin. Ocenil, že otázka vězněných sociálních demokratů díky nim pronikla do nejvyšších pater mezinárodní politiky a dostalo se jí světové publicity. „*Přestože Chruščov odmítl Vaši žádost,*“ psal Bernard Gaitskelovi, „*sovětské vedení a jeho přísluhovači v našich zemích budou muset od nynějška počítat s tím, že tato otázka vzbuzuje v Labour Party silné emoce.*“¹¹⁵⁶ Na osudy žalářovaných Čechoslováků nicméně neměla slovní pútká mezi labouristy a sovětskou delegací žádný přímý vliv. Vedení KSČ s úvahami o „*prověřování všech případů bývalých sociálních demokratů odsouzených po roce 1948*“ přišlo 5. dubna 1956, tedy ještě před londýnskou večerí, a ono prověřování po pár měsících vyznělo do ztracena. Ovšem ne snad kvůli dubnovému Chruščovou rozčilení, nýbrž na vrub událostí v Polsku a Maďarsku. KSČ hodnotila tamní dění jako útok reakce na monopolní moc komunistů a nechtěla rozmnožovat počet nepřátelských živlů na svobodě. Revize případů tak byla, řečeno s Karlem Kaplanem, „*uškrćena ještě před narozením*“.¹¹⁵⁷ Sociální demokraté se z vězení začali vracet až počátkem šedesátých let. Část z nich se dostala ven po všeobecné amnestii v květnu 1960, další byli propuštěni až před Vánoci 1963. Jako poslední, v červnu 1964, z vězení po čtrnácti letech vyšel Zdeněk Bechyně.¹¹⁵⁸

Ve vztahu k západním společnostem měla disonance mezi Chruščovem a labouristy neopomenutelný symbolický význam, jenž měl svou váhu; zpráva o perzekucích v zemích

¹¹⁵⁴ A Quiet Little Dinner with Khrushchev. In: *Time*, 7. 5. 1956.

¹¹⁵⁵ *Visit to the United Kingdom of Bulganin and Khrushchev, 19–27 April 1956*. 1956, History and Public Policy Program Digital Archive, The National Archives of the United Kingdom (TNA), FO 371/122836. Document obtained by James Vaughan, dok. č. 20 – Record of Conversation between Secretary of State and Mr. Khrushchev during the Speaker's luncheon at the House of Commons on April 24, 1956, viz <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/123798> (citováno k 16. 8. 2023).

¹¹⁵⁶ LHASC, LP, LP/ID, Box Listed Collection, Box 151, East European Socialist in Prison 1955, Bernard Gaitskelovi 9. 5. 1956.

¹¹⁵⁷ KAPLAN, K.: *Sociální demokracie po únoru 1948*, s. 234–241.

¹¹⁵⁸ HOPPE, Jiří: *Opozice '68: Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*. Praha, Prostor 2009, s. 49–50.

východního bloku se díky médiím dostala i mimo západní socialistickou obec, což byl „*veliký úspěch Holubovy akce*“, jak uznávali i ti, kteří jinak krokům stranických předáků nefandili.¹¹⁵⁹ Navázat na tento úspěch se již v budoucnu majerovskému vedení nepodařilo. I tak se v následujících letech v memorandech a dopisech neúnavně dále obracelo na západní socialisty a apelovalo na mezinárodní solidaritu.¹¹⁶⁰ Průběh a výsledky dubnové večere představovaly především ránu pro sovětské snahy o navázání spolupráce se západoevropskou nekomunistickou levicí. Otázky na osud východoevropských socialistů vnímal Chruščov jako „*provokace reakcionářů*“.¹¹⁶¹ Do labouristických řad potom šok ze způsobu, jímž Chruščov během večere napadal Západ a reagoval na žádost o propuštění politických vězňů, přinesl jinak jen zřídka kdy vídanou míru jednoty.

Zato uvnitř československé exilové strany nemohla být o jednotě vůbec řeč. Vilímovi po odvolání ze všech postů ve vedení zůstávala funkce předsedy zemské organizace v Anglii, a i když přišel o možnost ovlivňovat směřování exilové sociální demokracie, v politické činnosti úplně neustal. Začátkem roku 1950 navíc z Československa uprchl Bohumil Laušman. Poslední předúnorový předseda byl s poukazem na jeho roli v únorové krizi vyloučen exilovým vedením ze strany již v listopadu 1948. Tehdy byl však ředitelem energetických závodů na Slovensku a příkrý londýnský ortel byl pouhým gestem, které nemělo žádný praktický dopad. Jakmile se ale Laušman objevil v emigraci, situace se změnila a exilovému vedení přibyl další problém. Stranické špičky zůstávaly pevně na svých pozicích a jakýkoliv Laušmanův politický návrat odmítaly. Majerovi oponenti si s Laušmanem také zrovna nepadali kolem krku, případnou spolupráci však vnímali jako možný prostředek k oslabení Majerovy pozice. Oťukávání mezi Vilímem a Laušmanem nepřineslo nic víc než několik společných provolání. Laušmanovi se tak průnik do exilových struktur nezdařil a až do únosu Státní bezpečností do Československa koncem roku 1953 vystupoval samostatně. Vilím se stykem s Laušmanem definitivně rozkmotřil se stranickým ústředím.¹¹⁶²

¹¹⁵⁹ LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 83.

¹¹⁶⁰ LHASC, LP, LP/ID, *Czechoslovakia/3*, Correspondence 1954–1963, *Ibid.*, *Czechoslovakia/4*, *Imprisoned Czech Socialists 1963*, korespondence Bernarda a Holuba s představiteli Labour Party (zejména tajemníkem mezinárodního oddělení labouristů Davidem Ennalsem) a Socialistické internacionály, korespondence labouristů (zejména Ennalse) s československým velvyslanectvím v Londýně 1962–1963. *Ibid.*, *Eastern Europe/9*, Correspondence, Bernard Strossovi 15. 5. 1962.

¹¹⁶¹ The Memories Rankle On. In: *Time*, 14. 5. 1956.

¹¹⁶² HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 310–320. NEKOLA, M.: *České politické strany...*, s. 123–124.

Nejhlasitějšími kritiky majerovského vedení se v první polovině padesátých let postupně stala skupina funkcionářů sociálnědemokratické mládeže kolem Radomíra Luži a Jiřího Horáka, a dále například Eduard Táborský. Oponenti sociálnědemokratickému představenstvu vyčítali absenci vnitrostranické diskuze, neschopnost vytyčit jasnou politickou linii a „*diktátorské způsoby*“ spočívající v rozhodování úzké skupinky funkcionářů v Londýně. Východiskem z marasmu se měl stát sjezd. Argumenty pro jeho svolání snášel a návrhy praktického provedení objektivně velmi organizačně komplikovaného podniku rozpracovával zejména Táborský. Činil tak v článcích pro časopis *Naše cesta*, který připravovali lidé kolem Luži a sloužil k prezentaci názorů, jež byly kritické vůči stranickému vedení. Majer s Holubem oponovali poukazem na náročnost, kterou uspořádání sjezdu v podmínkách exilu představovalo, a využívali znění organizačního řádu exilové strany, jenž neurčoval podmínky ani lhůtu pro svolání sjezdu. Poznámky nespokojenců nepadly na úrodnou půdu, vedení tlak ustálo a nejvyšší orgán exilové strany se za Majerova života ani jednou nesešel.¹¹⁶³

¹¹⁶³ HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 223–230. NEKOLA, M.: *České politické strany...*, s. 124–129.

26. Americký život

„Zástupcům zahraničního tisku, kteří ho ... navštívili, odmítl bývalý ministr Majer dát jakékoliv prohlášení,“ napsali v krátkém článku několik dní po Majerově útěku v Praze v novinách.¹¹⁶⁴ Čas sdělování stanovisek západním médiím měl teprve přijít. Ovšem i potom takřka vždy platilo, že se Majer omezoval pouze na politická vyjádření. Podle vzpomínky nejmladší dcery i později v Americe raději odmítal žádosti novinářů o rozhovor na jiná než ryze politická témata, v obavě, aby neřekl něco, čím by mohl někoho v Československu ohrozit.¹¹⁶⁵ Opatrnosti dbal i v případě líčení podrobností útěku.¹¹⁶⁶

Exilová politika byla řeholí. Každodenní malicherné boje, mlhavé vyhlídky do budoucna a ostrý kontrast mezi mamutím cílem návratu svobody do Československa a titěrnými vlastními možnostmi, jak k dosažení takového cíle přispět. Měl-li exilový politik udržet svůj život v určité rovnováze, dařilo se mu to jistě mnohem lépe, když se mohl opřít o své nejbližší a zažíval spokojenost v osobní rovině. Václavu Majerovi bylo v pouťorovém vyhnanství solidní rodinné zázemí přáno. Pětačtyřicetiletý vdovec se v září 1949 podruhé oženil. Vzal si o čtrnáct let mladší Irmu Linhartovou, poválečnou sekretářku Blažeje Vilíma. „Majer přísně, nejpřísněji ze všech střežen. ... Jsou s ním ve styku Irma a Vlastík,“ psal z Frankfurtu pár dní po svém útěku Miloš Vaněk.¹¹⁶⁷ Z poznámky bývalého vysoce postaveného úředníka ministerstva výživy by se snad dalo odhadovat, že vztah Majera s Linhartovou začal již v Československu. Jisté každopádně je, že do emigrace se vydali každý po své ose, Irma Linhartová o dva měsíce později než její budoucí muž. Coby neprivilegovaná emigrantka se do Londýna dostala až během roku 1949, přes uprchlický tábor v Řezně a Coventry.¹¹⁶⁸

Novomanželům Majerovým se spolu s Holubovými podařilo najít lepší bydlení v domku na severním předměstí Londýna, blízko přírodě, a přitom nadosah metra. Rodinnou idylu ještě podtrhlo narození Václava juniora 4. července 1950.¹¹⁶⁹ Bezprostředně po Majerově svatbě byl Holub především rád, že si jeho přítel vzal „slušné a charakterní děvče“, které mu bude oporou,

¹¹⁶⁴ Václav Majer v Německu. In: *Lidové noviny: List Syndikátu českých spisovatelů*, 20. 7. 1948, s. 3.

¹¹⁶⁵ Rozhovor s Janou Majer Newman vedl Jan Brož, 1. 10. 2017.

¹¹⁶⁶ Stručná zpráva v Archivu bezpečnostních složek pouze uvádí, že Majer k útěku využil zmatků po sokolském sletu ve druhé polovině června. Samotný Majer vyprávěl, že po příjezdu z Pochvalova do Prahy zamířil do restaurace Svatý Havel v Havelské ulici, z níž se mu podařilo nepozorovaně vytratit přes kuchyň. Poté odjel taxíkem na nádraží a vlakem k hranicím. HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 86.

¹¹⁶⁷ ČSDS, f. Blažej Vilím, kart. 6, vol. XXIII, a. j. 63, Vaněk Vilímovi 8. 5. 1948. „Vlastíkem“ Vaněk pravděpodobně myslel Vlastimila Kalacha, Majerova osobního tajemníka z ministerstva.

¹¹⁶⁸ ABS, f. 305, sign. 305-619-1, členská přihláška Irmy Linhartové do československé sociální demokracie v zahraničí. ČSDS, f. Blažej Vilím, kart. 6, vol. XXV, a. j. 63, Evan Vilímovi 11. 10. 1948.

¹¹⁶⁹ HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 194.

pomůže mu vyrovnat se s těžkostmi emigrantského života a bude mít „dobrý vliv na jeho determinaci“. Vyjádřil přesvědčení, že manželství Majerovi „všeobecně prospěje“ a odstraní „všechny ty hloupé, naivní a často záměrně rozšiřované pověsti a kampaně“.¹¹⁷⁰ Za poněkud tajuplnými Holubovými opisy se skrývala obava z Majerova rostoucího pití. Jistě nebylo příjemné číst například řádky psané Františkem Němcem, který v reakci na Majerovo vystupování v některých fázích washingtonských porad kolem ustavení Rady svobodného Československa posléze oběma Václavům do Londýna vzkazoval: „Každý z nás, kdo nese odpovědnost, má a musí členit svůj čas tak, aby oddělil práci od zábavy, třeba [by] to byla sklenice. ... Nedodržení této zásady by mohlo v budoucnu být osudné, osobně i stranicky.“¹¹⁷¹ Sňatek a narození syna snad opravdu přece jen dokázaly Majerovu zálibu v alkoholu dočasně zkrotit. Alespoň podle dalšího z Němcových dopisů, v němž zjara 1951 oceňoval, že během posledních návštěv ve Spojených státech byl Majer „ve stavu tělesném a duševním výborném“, počínal si velmi dobře, jeho vystupování bylo na výši, a Němec mu tak vyjádřil „naprosté absolutorium“.¹¹⁷²

Jedna záminka pro kritiku dočasně pominula, jiná, související s místem Majerova bydliště, na přelomu čtyřicátých a padesátých let zatím přetrvávala. Během roku 1948 začalo být jasné, že politické aktivity exulantů naleznou větší pochopení a podporu v Americe než v západoevropských zemích. A sociální demokraté nechtěli přenechat všechno „obstarání československých věcí ve Spojených státech ... těm, kteří tam jsou anebo v nejbližší době přijedou,“ jak psal v půlce září Vilím.¹¹⁷³ Ústřední tajemník narážel na skutečnost, že první kroky v rámci poúnorové emigrantské akce prováděly za oceánem osobnosti jako Ján Papánek, Štefan Osuský, Juraj Slávik, či Jozef Lettrich; tedy většinou spíše diplomaté než politici, převážně Slováci, nesocialisté. Vlastně jedinou personou s bezezbytku vyhovujícím politickým profilem byl mezi nimi František Němec.¹¹⁷⁴ Proto sociální demokraté brzy hodlali na druhém břehu Atlantiku rozšířit své stavy tak, aby je přímo ve Washingtonu trvale reprezentovala nějaká těžká politická váha. Dávalo smysl, aby stranu v ohnisku exilové politiky zastupoval předseda Majer. Zasloužili funkcionáři – Němec z Ottawy, Vojta Beneš z Indiany – na něj proto

¹¹⁷⁰ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Beneš Vojta, Holub Benešovi 23. 9. 1949.

¹¹⁷¹ Ibid., Němec František, Němec Holubovi 19. 5. 1949.

¹¹⁷² Ibid., Němec Holubovi 22. 4. 1951.

¹¹⁷³ ČSDS, f. Blažej Vilím, kart. 6, vol. XXV, a. j. 63, Vilím Evanovi 14. 9. 1948.

¹¹⁷⁴ RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci*, s. 19–30.

opakovaně naléhali, aby si uvědomil neudržitelnost situace, přestal pendlovat a konečně se z Londýna odstěhoval do Washingtonu.¹¹⁷⁵

Americká imigrační legislativa byla striktní a zakládala se na kvótách, kalibrovaných s ohledem na přistěhovalectví z tradičních oblastí jako Irsko, Itálie či Skandinávie. Jistou aktualizaci zdoluhavého a přísného procesu přijímání uprchlíků a úpravu kvót ve smyslu větší otevřenosti vůči lidem prchajícím ze zemí za železnou oponou představoval *Displaced Persons Act*. Zákon schválený v červnu 1948 umožnil během následujících dvou let udělit přistěhovačský status o něco více než dvěma stům tisícům uprchlíků včetně dvou tisíců Čechoslováků. Kvóta byla později ještě zvýšena a do konce roku 1952 bylo díky zákonu přijato více než čtyři sta tisíc utečenců. Téměř tři čtvrtiny z nich tvořili lidé z východní Evropy a Sovětského svazu. V roce 1953 následovalo zvýšení kvóty o dalších dvě stě tisíc, takže během prvních let studené války Spojené státy akceptovaly přes šest set tisíc běženců. Přezkoumávání žádostí bylo důkladné a například bylo třeba, aby se za příchozího někdo zaručil, že nebude Americe na obtíž. Čekání na přijetí se u některých imigrantů mohlo protáhnout i na osm let.¹¹⁷⁶

Ani na Majera nečekaly Spojené státy s široce otevřenou náručí, byť za Atlantik mířil jako vrcholný činník československé exilové politiky. Apely svých stranických kolegů na přesídlení z Anglie do Ameriky vyslyšel v srpnu 1951. S manželkou a synem Václavem získali povolení k dočasnému pobytu, které jim bylo posléze jednou prodlouženo, avšak podruhé již nikoliv, protože vypršela platnost jejich britských cestovních dokladů. Mezitím se Majerovým ve Spojených státech narodila dcera Irma. Justiční výbor Senátu v červnu 1955 doporučil ke schválení žádost Majerových o přiznání trvalého pobytu. Jediným, kdo zaplnil „slot“ z roční kvóty pro uprchlíky z Československa, byl přítom otec Václav. Manželka Irma coby vídeňská rodačka vyčerpala jedno místo vyhrazené Rakušanům a na Václava juniora, jenž přišel na svět v Londýně, se vztahovaly kvóty platící pro Brity. Nejmladší členky rodiny, ani ne dvouleté Irmy, se jakožto americké občanky záležitost vůbec netýkala. K úspěšnému završení procesu jistě pomohlo, že k Majerově žádosti byl připojen i doporučující dopis Johna Bruinse. Americký diplomat znal Majera ze svého působení na americké ambasádě v Londýně na konci druhé světové války, a především pak z dob třetí republiky, kdy byl americkým chargé

¹¹⁷⁵ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Němec František, Němec Holubovi 19. 5. 1949. Ibid., Beneš Vojta, Beneš Holubovi 25. 12. 1949, Beneš Holubovi 4. 5. 1950. Vůdce národních socialistů Zenkl bydlel ve Washingtonu od září 1948. NEKOLA, M.: *Petr Zenkl*, s. 256.

¹¹⁷⁶ HORÁK, P.: *Stranické legitimace...*, s. 134. NEKOLA, M.: *České politické strany...*, s. 12–13.

d'affaires v Praze. Bruins v dopise senátorům z června 1953 popsal Majera jako jednoho z „nejodvážnějších odpůrců komunistů“ a zákonodárce ubezpečil, že o jeho „oddanosti principům demokracie“ není pochyb.¹¹⁷⁷

V Americe definitivně usazený Majer mohl v půlce padesátých let na exilové politické scéně jen stěží najít nějaký pozitivní aspekt. A jako jeden z jejích hlavních představitelů na tom přirozeně měl podíl. Rada svobodného Československa spotřebovávala většinu energie na vnitřní spory. Reorganizační návrhy, podle nichž se Rada měla vymanit z vlivu politických stran a snažit se alespoň o částečnou finanční nezávislost na zahraničních institucích, povětšinou padaly pod stůl.¹¹⁷⁸ Funkcionáři na vrcholných postech v politickém vedení Rady se pohybovali po vyjetých myšlenkových dráhách, na skutečné reformě neměli přílišný zájem a k akci se většinou rozhoupali až pod tlakem Výboru pro svobodnou Evropu. Právě na základě naléhání FEC souhlasil výkonný výbor Rady, existující ve svém tehdejší personálním obsazení od listopadu 1954, s ustavením pracovního sboru. Nový orgán měl z Rady učinit efektivněji fungující instituci, která bude, Majerovými slovy, „schopna na telefonické zavolání, kdykoliv, mít stanovisko“ a nebude muset se vším čekat na schůzi výboru.¹¹⁷⁹

Majer předložil návrh na vytvoření pracovního sboru na mimořádném jednání výkonného výboru v květnu 1955. Schůze takový krok schválila, přičemž myšlenku velmi podpořil zejména Peroutka. V novém orgánu viděl jakousi obdobu prvorepublikové Pětky a doufal, že na jeho půdě by mohlo docházet k dohodě nad politicky problematickými otázkami. Podobnost by tu byla – tak jako Pětka neměla oporu v ústavě, ani pracovní sbor nebyl ukotven ve stanovách Rady.¹¹⁸⁰ Daleko podstatnější byl ale rozdíl mezi oběma platformami. Pětka mohla fungovat, protože ji politické strany uznávaly, jejím závěrům přikládaly váhu a řídily se jimi. Jenže to v případě pracovního sboru neplatilo. Bez politického krytí byl jen dalším bezzubým diskuzním klubem. Způsobil však dost zlé krve. Peroutka, který v pracovním sboru spatřoval jedinou zbývající naději k nastartování smysluplné exilové činnosti a investoval do něj nemálo energie, spílal zástupcům politických stran, že podporu nové formaci projevovali jen naoko, aby mohli

¹¹⁷⁷ *Senate, Report No. 898, 84th Congress, 1st Session, July 18, 1955*, Vaclav Majer, Irma Majer, and Vaclav Majer, Jr. *House of Representatives, Report No. 1757, 84th Congress, 2nd Session, February 9, 1956*, Granting Permanent Residence to Certain Aliens.

¹¹⁷⁸ RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci*, s. 122–132.

¹¹⁷⁹ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Majer Václav, Majer Holubovi 17. 5. 1955, Majer Holubovi 23. 5. 1955.

¹¹⁸⁰ KOSATÍK, Pavel: *Ferdinand Peroutka: Pozdější život (1938–1978)*. Praha, Mladá fronta 2011, s. 195.

před Američany vykázat nějakou činnost, a když pak sbor vznikl, neumožnili mu fungovat.¹¹⁸¹ Nemyslím, že v Majerově případě by aktivní vystupování při vzniku pracovního sboru bylo motivováno neupřímnými úmysly. Majer v průběhu své kariéry opakovaně ukazoval, že chce hledat východiska v momentech, kdy se zdá, že diskuze spěje do slepé uličky. Je ale zároveň pravdou, že stejně jako ostatní politici vůdcové v Radě zkrátka ctil primát politických stran. Jeho ochota ke kompromisu proto končila tam, kde začínala obava, že strany přicházejí o kontrolu nad věcí, případně že některá z nich – většinou ta národněsocialistická – začne zneužívat příliš silného postavení k prosazování výlučně vlastních záměrů.

Kromě sporu pracovního sboru s výkonným výborem a politickým vedením vypukly v průběhu roku 1955 v Radě i další konflikty. Velmi nepříjemné bylo, že nezůstávaly ukryty za zdmi budovy na Park Road, ale stále častěji negativně ovlivňovaly vystupování Rady navenek a omezovaly spolupráci s exilovými reprezentacemi dalších národů. Mezinárodní kooperace exulantů se od září 1954 odehrávala na půdě Shromáždění porobených evropských národů (Assembly of Captive European Nations – ACEN), které Výbor pro svobodnou Evropu vytvořil coby jakousi zmenšenou obdobu Organizace spojených národů. Na pravidelných zasedáních ACEN se scházeli delegáti dvanácti národností, aby koordinovali vedení protikomunistické zahraniční akce. Hlavní orgány tvořilo plenární shromáždění, sekretariát a pracovní komise. Plenární zasedání se konalo jednou za rok, většinou v září, v New Yorku.¹¹⁸² Čechoslováci sice odvedli nezanedbatelnou práci při vzniku nové organizace a nastavování základních pravidel její politiky, od roku 1955 ale jejich vliv vinou konfliktů uvnitř Rady upadal. Bylo typické, že příčinou sporů bylo personální složení šestnáctičlenné delegace. Konflikty se přelévaly z Rady na půdu ACEN a zpět, praní špinavého prádla na veřejnosti se stávalo normou. „*Jsou v proudu jednání o novou delegaci do Assembly. Bylo několik porad a výsledkem je – nedohoda,*“ shrnul Majer jedno z řady neúspěšných jednání.¹¹⁸³

„Nedohoda“ byla základním rysem české exilové scény druhé poloviny padesátých let. Situace se dále vyostřila na přelomu dekad. Tradiční pnutí, které lze zjednodušeně popsat jako „národní socialisté vs. zbytek“, získalo v roce 1959 podobu střetu výkonného výboru, v němž byli soustředěni národní socialisté, s politickým výborem, složeným z lidovců, agrárníků, sociálních

¹¹⁸¹ RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci*, s. 132–142.

¹¹⁸² NEKOLA, M.: *Za osvobození...*, s. 42–43.

¹¹⁸³ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Majer Václav, Majer Holubovi 17. 5. 1955, Majer Holubovi 4. 9. 1957.

demokratů a slovenských demokratů. Majer na jaře 1960 rezignoval na členství ve výkonném výboru Rady a pokračoval v činnosti pouze v politickém výboru. Jeho příslušníci se obraceli na ACEN a upozorňovali, že výkonný výbor vedený Zenklem nemůže zastupovat Radu, neboť v něm nejsou Slováci a někteří členové již přijali občanství hostitelských států, čímž pozbyli práva zasahovat do československých záležitostí, a hlavně je to proti pravidlům ACEN. Zenkl argumenty rozporoval, avšak ACEN dal za pravdu stížnosti politického výboru. Poté jeho členové v čele s Majerem, Osuským a Lettrichem v září 1961 oznámili vytvoření nové organizace, Výboru svobodného Československa. Tato nová formace po sporech probíhajících následující tři roky na půdě ACEN nakonec v roce 1964 Radu svobodného Československa definitivně nahradila v roli oficiálního zástupce Čechoslováků v ACEN.¹¹⁸⁴

Komunistický režim v půlce padesátých let sledoval nejen hádky emigrantských špiček v Americe. Všiml si i řadových exulantů v uprchlických táborech a byl připraven jejich těžkých životních podmínek propagandisticky využít. František Dastich, zmocněnec Rady pro Německo a Rakousko, připravil na základě Majerova požadavku koncem ledna 1955 koncept memoranda pro FEC a americké ministerstvo zahraničí. Podle Dastichova reportu panovaly v uprchlickém táboře Valka u Norimberku poměry připomínající „*koncentrační tábory z dob Hitlera*“.¹¹⁸⁵ Objektivně komplikovaná situace běžných uprchlíků, malá naděje na její zlepšení a dojem jistého uvolňování režimu vytvářely vhodné předpoklady pro cílené působení několika desítek „*volavek*“, vysílaných ministerstvem vnitra do zahraničí „*za tím účelem, aby se v příhodný okamžik vrátily a aby pomáhaly vytvářet ovzduší nespokojenosti a beznaděje mezi uprchlíky*“.¹¹⁸⁶ Zprávy, že na 9. května pražská vláda chystá amnestii, se potvrdily. K příležitosti desátého výročí osvobození byla vyhlášena beztrestnost pro politické uprchlíky, kteří se během následujících šesti měsíců vrátí do vlasti. „*K lavinovitému hnutí*“, jak se obával Dastich, nedošlo a z odhadovaných zhruba pěti tisíc československých uprchlíků v západoevropských táborech se jich prokazatelně vrátilo asi dvě stě. I tak ale dokázala propaganda v Praze těchto návratů umně využít.¹¹⁸⁷

¹¹⁸⁴ RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci*, s. 143–152, 220–242. ČELOVSKÝ, B.: *Politici bez moci*, s. 178.

¹¹⁸⁵ CČES, fond RSC, kart. 1, Dastichův návrh memoranda z 27. 1. 1955.

¹¹⁸⁶ Ibid., kart. 97, Majerovo shrnutí diskuze k tematice komunistické kampaně pro návrat uprchlíků na schůzi výboru RSC konané 29. a 30. 1. 1955.

¹¹⁸⁷ KOSATÍK, P.: *Ferdinand Peroutka*, s. 223. CČES, fond RSC, kart. 1, Dastichův návrh memoranda z 27. 1. 1955. Ibid., kart. 97, Majerovo shrnutí diskuze k tematice komunistické kampaně pro návrat uprchlíků na schůzi výboru RSC konané 29. a 30. 1. 1955.

Rok po akci vábící zpět běžné emigranty zaměřilo ministerstvo vnitra pozornost na prominenty. Jedním ze čtyř „*typů*“, u nichž mělo být provedeno „*rozpracování*“ pro pozdější návrat domů, byl i Majer.¹¹⁸⁸ Jakkoliv by se mohly myšlenky na „*zaverbování*“ zrovna v případě Majerovy osoby jevit jako úplně zcestné, jisté racionální jádro přece jen měly. Především je třeba vzít do úvahy, kdy se objevily. V půlce padesátých let totiž Majerově koncepci exilové politiky začal poněkud docházet dech a dostával se do defenzivy. Uvnitř strany čelil kritice mladších funkcionářů a jeho postupu v rozhádané Radě svobodného Československa přestávali rozumět Josef Macek a František Němec, spolustraníci ve výkonném výboru Rady, kteří jej do té doby podporovali. Jenže na podzim pro nesouhlas s postupem politického vedení Rady na své funkce rezignovali. Němec v dopise ústřednímu výkonnému výboru strany Majerovi vytkl autoritativní přístup a „*osobní problémy*“, jimiž měl na mysli přílišné pití. Dále zdůraznil, že podle něj „*nadešel čas, aby do práce byly zapojeny živly mladé, spory nezatížené*“, a jako příklad takové perspektivní osoby v řadách sociální demokracie uvedl oponenta stranického vedení Lužu. Závěrem konstatoval, že Majerův postup v Radě skončil podle jeho názoru Majerovou „*osobní porážkou a neúspěchem strany*“.¹¹⁸⁹ Problémy s alkoholem, potenciál vytlačení mimo hlavní proud emigrantské politiky a existenční nejistota plynoucí ze zastavení finanční podpory od Američanů byly okolnosti, které vedly pracovníky I. odboru I. správy ministerstva vnitra k úvahám o případném kontaktování Majera. „*Návrat domů by mohl být výsledkem jednání s ním,*“ stálo v elaborátu ze srpna 1956. Předpoklady se ale nenaplnily a o dva roky později zaměstnanec ministerstva uvedl, že o „*typovi*“ nebylo zjištěno nic bližšího, a tak je pro potřebné účely nevyužitelný.¹¹⁹⁰

Východiska Majerovy politiky v emigraci kolem poloviny roku 1956 i reflexi vlastního postavení mezi exulanty pěkně ukazuje jeho dopis starému příteli Josefu Martínkovi: „*...od loňského roku nepobírám stipendium a pracuji na jedné škole jako zahradník. ... Došlo k tomu v souvislosti s poměry v Radě, kde, jak víš, byly stále spory. Během loňského roku začal u našich ‚amerických‘ přátel převládat názor, že vedení exilu má být ‚odpolitizováno‘ a že politici činitelé se mají uplatňovat pouze jako ‚politické osobnosti‘, ale ne jako představitelé politických hnutí, neboť v exilu nemá být ‚pěstováno stranictví apod.‘. To je ovšem v rozporu s naším*

¹¹⁸⁸ KOSATÍK, P.: *Ferdinand Peroutka*, s. 225.

¹¹⁸⁹ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Němec František, Němec ÚVV československé sociální demokracie v exilu 1. 1. 1956.

¹¹⁹⁰ ABS, fond Hlavní správa rozvědky SNB – svazky, svazek č. 12414/306–II, Čs. emigrace v USA, Výpis z leteckého dopisu ze dne 15. 8. 1956, Dožádání a uložení 29. 7. 1958, AS 4046–10003/323 – vyhodnocení 24. 11. 1969.

názorem, že boj s komunismem musí být veden především na ideologické frontě na poli národním a mezinárodním. To platí zejména pro sociální demokraty, které komunisté v satelitních zemích považují za největší své nebezpečí a v zemích svobodných je lákají do jednotné fronty. Rozhodné a odmítavé stanovisko Internacionály k posledním komunistickým nabídkám je do značné míry výsledkem práce exilových představitelů sociálnědemokratického hnutí.... Doma komunisté ještě nedávno vedli otevřeně zběsilou kampaň proti ‚sociáldemokratismu‘ stejně jako proti ‚masarykismu‘ a v exilu se nám doporučuje, abychom ‚přestali pěstovat stranicví‘ a přeměnili se na ‚neslané a nemastné politické osobnosti‘. Dal jsem přednost svému přesvědčení před stipendiem, a tak v druhém exilu v dvaapadesáti letech pracuji jako dělník za 200 dolarů měsíčně. ... Hlavní je, že máme pravdu v našem posuzování mezinárodněpolitického vývoje i v přesvědčení, že přijde doba, kdy komunismus bude se šířit rakovinou vlastní zřůdnosti a nelidskosti a že se čím dál tím jasněji projevuje síla a nezníčitelná životnost demokratického socialismu...“¹¹⁹¹

Co se stipendia týkalo, nebyl pro Majera všem dnům konec. Výbor pro svobodnou Evropu sice koncem roku 1955 rozhádaným Čechoslovákům finanční podporu zastavil, po čase ji ale obnovil, byť v redukované podobě. Majer jako stabilní člen delegace při ACEN, zařazený do kategorie „*zasloužilých exulantů*“, čerpal od roku 1960 stipendium ve výši 3 600 dolarů ročně.¹¹⁹² Majer se ubezpečoval, že mezinárodní vývoj hodnotí správně, ovšem brzká budoucnost měla vyjevit, že jeho analytické schopnosti se tentokrát neosvědčují. Bylo už po ženevské konferenci, která sice, měřeno hmatatelnými výsledky, vcelku nic nepřinesla, avšak byla prvním projevem toho, že Západ a Východ spolu budou nějakým způsobem komunikovat a studená válka půjde po jiných cestách, než představoval ozbrojený střet na evropských bojištích. Druhá polovina roku 1956 pak zřetelně ukázala, jak se věci mají. Když na podzim vypuklo maďarské povstání, přes všechny předcházející řeči amerického ministra zahraničí Johna Fostera Dullese o *zatlačování* komunismu se v Pentagonu nepohnula ani myš.¹¹⁹³

Pasivita, s níž Západ přihlížel násilnému potlačení maďarské revoluce, byla pro všechny emigranty těžko stravitelným soustem. Jenže jen velmi málo z nich se pokusilo přijmout skutečnost, že vybojování studené války bude velmi pravděpodobně trvat dost dlouho a bude

¹¹⁹¹ ACASA, Joe Martinek papers, korespondence Majer–Martínek, Majer Martínkovi 15. 4. 1956.

¹¹⁹² MAZURKIEWICZ, Anna: *Voice of the Silenced Peoples in the Global Cold War: The Assembly of Captive European Nations, 1954–1972*. Berlin/Boston, Walter de Gruyter 2021, s. 370.

¹¹⁹³ NEKOLA, M.: *Za osvobození...*, s. 44–45. VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ*, s. 330.

k němu třeba metod, na které doposud jejich imaginace nestačila. „*Všechno je ... posraným navrch, ... celá americká politika,*“ utrousil po roce jadrně Holub a ani Majer nedokázal na základě nových zkušeností modifikovat svůj přístup.¹¹⁹⁴ Korespondenci dvou Václavů v druhé půlce padesátých let prostupuje skepse vůči představitelům západních demokracií a hlídání, zda jsou jejich reakce na sovětskou politiku dostatečně „dobré“. Jednou zkritizují labouristy za to, že na své konferenci skoro vůbec nemluvili o věcech za železnou oponou. Jindy si povzdychnou, že někteří členové Socialistické internacionály „*dělají politiku ‚koexistence‘ téměř za každou cenu*“, nebo že Aneurin Bevan mluví hůř než ve své době Fierlinger. Čas od času fázi očekávání, že „*v poměru Západu a Východu může dojít k velkým změnám*“ v otázce „*satelitních zemí*“, následuje fáze zklamání, že se tak nestalo, případně stalo, ale jinak, než si představovali. Když přijede člen sovětského vedení Anastas Mikojan do Spojených států, útrpně sledují, jak se objímá „*s americkými pracháči, kapitalisty, finančníky a tou filmovou pakází Hollywoodu*“. Naštěstí, jak s úlevou konstatují, se ale najdou v americké společnosti tací, „*kteří vrahy z Kremle považují za vrahy*“, a „*zatrachtěně mazaný chlap*“ je svými křivými úsměvy neoklame.¹¹⁹⁵ Jako by prostě jen stačilo počkat, až i nedůvtipným reprezentantům Západu dojde, co východoevropští utečenci již dávno vědí, a sice, že Sověti je celou dobu svými řeči jen vodí za nos, jejich úmysly jsou ve skutečnosti zcela opačné a nelze jim věřit právě ani ten nos mezi očima.

K přesvědčení o nutnosti pevně držet linku demokratického socialismu a nulové toleranci vůči čemukoliv oficiálnímu z domova existovala alternativa. Opouštěla představu tvrdé porážky komunistického panství na hlavu a za daných podmínek viděla jako maximum možného cestu jeho rozkládání. Šanci na postupnou liberalizaci režimů východního bloku spatřovala v pozvolném odklonu vládnoucích stran od linie Moskvy, v posílení autonomních prvků národních komunismů po vzoru Titovy Jugoslávie a v zahájení dialogu s jejich stoupenci.¹¹⁹⁶ Jenže to bylo něco, na co prostě Majer nechtěl přistoupit, a nejen proto, že Josip Broz Tito podle něj „*sám uznáním Východního Německa i odsouzením Djilase připomněl, že je také, anebo – lépe řečeno –, především komunistický diktátor*“.¹¹⁹⁷ Ke koncepci dialogu s protivníkem, kterou

¹¹⁹⁴ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Majer Václav, Holub Majerovi 12. 12. 1957.

¹¹⁹⁵ Ibid., Holub Majerovi 4. 10. 1957, Majer Holubovi 27. 10. 1957, Majer Holubovi 12. 1. 1958, Majer Holubovi 20. 10. 1958, Majer ÚVV československé sociální demokracie v exilu 21. 1. 1959, Holub Majerovi 28. 1. 1959, Majer Holubovi 3. 2. 1959.

¹¹⁹⁶ NEKOLA, M.: *Za osvobození...*, s. 46.

¹¹⁹⁷ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Majer Václav, Majer Holubovi 27. 10. 1957. Milovan Djilas byl členem nejužšího vedení jugoslávských komunistů, který upozorňoval, že i v „*administrativně samosprávném socialismu*“ jugoslávského typu jsou demokratické svobody víceméně iluzorní.

v československém exilovém prostředí zosobňoval Pavel Tigríd a jeho revue *Svědectví*, se totiž hlásili Majerovi straniční oponenti Radomír Luža a Jiří Horák. A jejich pozici Majer zkrátka nepřijímal. Lužovu žádost o článek do *Svědectví* koncem roku 1957 Majer odmítl a za půl roku mu v dopise napsal, že linii *Svědectví* považuje za „*pochybenou, zmatenou a z hlediska zápasu o národní svobodu nebezpečnou, která rozhodně nebyla svědectvím politické zralosti*“. Dále Majer vyslovil politování nad členstvím některých sociálních demokratů v redakční radě časopisu a konstatoval, že to vrhá na stranu nedobré světlo.¹¹⁹⁸ Luža s Horákem – a příležitostně i další jejich stoupenci –, byli pro Majera „*mládenci*“ či „*věční studenti*“, kteří jsou „*politickými satelity*“ národních socialistů, vězí „*potopeni až po uši*“ v „*neutralizační koncepci*“ a neváhají používat nečistých metod politického boje včetně udávání soudruhů americkým imigračním úřadům.¹¹⁹⁹ Holub viděl situaci stejně. „*Od první chvíle jsme měli se ... skupinkou mládežníků, kteří mezitím dosáhli senátorských let, jen potíže a nepříjemnosti,*“ psal Němcovi s tím, že nemá v úmyslu líčit všechny „*schválnosti a prasečiny*“, jichž se Luža dopustil, aby posléze jejich výčtu věnoval stránku a půl dopisu. V korespondenci s Majerem byl ještě expresivnější. Lužu nazval „*uličnickem*“, „*dacanem dacanským*“ a „*hajzlíkem, který už zůstane hajzlíkem na celý život*“, poslouchá Zenkla s Ripkou a dělá všechno na vlastní pěst, „*viz to posraný, Svědectví, co ... ti kluci potí*“.¹²⁰⁰

Koncem padesátých let Majer nadále zůstává detašovanou hlavou sociálnědemokratické strany v exilu a reprezentuje Čechoslováky v ACEN, především v jeho sociální komisi.¹²⁰¹ Přesto jeho politická aktivita klesá. Zapouští kořeny v Americe, žije i jiným než politickým životem. S přáteli už v takové míře nekomunikuje pouze o exilových hádkách, ale například se pochlubí svými zemědělskými úspěchy: „*Nezapomínám ani na zahrádku a mimo různých ,kytiček‘ jsem vypěstoval také spoustu rajčat a okurek, až jsem nevěděl, co s tím, a tak jsem to*

Začal požadovat politický pluralismus a likvidaci diktatury proletariátu, čímž se přibližoval stanoviskům západoevropských sociálních demokracií. Počátkem roku 1953 byl zbaven funkcí a vyloučen ze strany. V lednu 1955 byl Djilas prvně odsouzen za protistátní aktivity k trestu odnětí svobody na osmáct měsíců, o rok později na tři roky a v říjnu 1957 na sedm let. Počátkem šedesátých let byl předčasně propuštěn. VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ*, s. 278–280.

¹¹⁹⁸ LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 89. Majerův osobní názor se shodoval se stanoviskem, které formuloval začátkem šedesátých let Výbor svobodného Československa. Výbor odmítl *Svědectvím* prosazovanou koncepci „*koexistence mezi zeměmi komunistickými a demokratickými režimy*“, v níž spatřoval smíření „*se sovětským lupem ve střední a východní Evropě*“. Výbor ve svém prohlášení rovněž deklaroval, že „*úkolom politického exilu není omývat komunisty a komunismus a vzbuzovat dojem, jako by komunismus byl způsobilý vývoje od nelidské despotie k demokratické soustavě*“. *Ibid.*, s. 90–91.

¹¹⁹⁹ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Majer Václav, Majer Holubovi 12. 4. 1959, Majer Holubovi 20. 10. 1958, Majer Halouzkovi 18. 11. 1958.

¹²⁰⁰ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Němec František, Holub Němcovi 29. 1. 1956. *Ibid.*, Majer Václav, Holub Majerovi 14. 10. 1957.

¹²⁰¹ MAZURKIEWICZ, A.: *Voice of the Silenced Peoples...*, s. 370.

roznášel po sousedech a známých ‚až do třetího kolena‘,“ informoval v září 1958 nadšeně Martínka.¹²⁰² To už Majerovi bydleli v marylandském městě Greenbelt na severovýchodním předměstí Washingtonu. V předcházejících sedmi letech putovali po několika adresách blíže centru metropole, kde ale byly vyšší životní náklady. V roce 1958 se konečně usadili a v domku na 13J Hillside Road pak strávili následujících deset let. V té době již měla rodina pět členů, protože k dětem Václavovi a Irmě přibyla den před svatým Václavem 1957 ještě „pěkná, vlasatá holka“ Jana.¹²⁰³

Greenbelt byl produktem *New Dealu*. Vznikl proto, aby svým stavitelům poskytl práci a rodinám s nízkými příjmy domov. Kooperativní duch panoval v městečku i dvacet let po nastěhování prvních obyvatel a do bohatého společenského života v sousedské komunitě se zapojili i Majerovi. Irma začala ihned pracovat jako účetní v centrále spotřebního družstva Greenbelt Consumer Services (GCS).¹²⁰⁴ Do činnosti greenbeltského „Co-opu“ se zapojil i Václav. Jako jeho funkcionář například organizoval zaslání pomoci ve formě potravinových balíčků tibetským uprchlíkům do Indie, pomáhal chystat program pro návštěvy spřátelených družstevníků z New Yorku a Švédska, a když vyhořela budova, kde se nacházel družstevní obchod i s lékárnou, zasedl v komisi, jejímž úkolem bylo zajistit co nejrychlejší obnovu zničených prodejen. Kromě GCS působil i ve správní radě záložny The Twin Pines Saving & Loan Association.¹²⁰⁵ Majer byl v komunitě oblíbenou postavou. „*Sousedé a přátelé budou vzpomínat na jeho široká ramena, ... ohleduplné vystupování a kraťasy, které nosil celé léto. Jakmile někde zněla čeština, obvykle to byl Václav rozmlouvající s rodinou,*“ napsaly ve zprávě o jeho úmrtí místní noviny a dále připomněly jeho zálibu v houbaření v lesích kolem greenbeltského jezera.¹²⁰⁶ Dcera Jana po desítkách let na otce vzpomínala jako na dobrosrdečného člověka, jenž byl manuálně zručný, zahradničil a rád četl. Pozdvižení v „motorizovaných“ Spojených státech budila jeho záliba v jízdě na kole, na kterém vozil i malou Janu, na což její kamarádi ještě po letech vzpomínali. Běžným americkým způsobům úplně

¹²⁰² ACASA, Joe Martínek papers, korespondence Majer–Martínek, Majer Martínkovi 8. 9. 1958.

¹²⁰³ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Majer Václav, Majer Holubovi 28. 9. 1957.

¹²⁰⁴ Obituaries. In: *Greenbelt News Review: An Independent Newspaper*, 14. 3. 2002, s. 4.

¹²⁰⁵ Greenbelt Drive Collects \$636 for Tibetans. In: *Greenbelt News Review*, 19. 1. 1961, s. 1. The tenth annual amiable invasion of Greenbelt by New York cooperators... In: *Greenbelt News Review*, 20. 4. 1961, s. 3. Swedish Cooperators Visit Greenbelt Co-op. In: *Greenbelt News Review*, 18. 4. 1963, s. 1. Area Delegation Thanks Greenbelt. In: *Greenbelt News Review*, 19. 4. 1962, s. 2. Twin Pines Elects New Board Members. In: *Greenbelt News Review*, 5. 4. 1962, s. 1. Annual Report Twin Pines. In: *Greenbelt News Review*, 4. 2. 1965, s. 4.

¹²⁰⁶ Vaclav Majer. In: *Greenbelt News Review*, 3. 2. 1972, s. 2.

neodpovídala ani přátelskost, kterou projevoval v komunikaci s dětmi. Proto ho měli Janini kamarádi rádi, i když mu pro jeho silný přízvuk a hluboký hlas ne vždy dobře rozuměli.¹²⁰⁷

„Vašikovu fotku zatím nemáme, ale Irma ji pošle, doufám, co nejdříve. Je to kluk vlasatá, pihatá, dlouhý jako ‚klacek‘ a téměř bez ustání ‚ludí o pár facek‘,“ rýmoval Majer na konto desetiletého syna v dopise Holubovi.¹²⁰⁸ Junior prospíval. Závodil na kole a s kamarády založil klub The Greenbelt Shamrocks, který patřil pod organizaci 4-H, zřizovanou ministerstvem zemědělství a zabývající se mimoškolní výchovou mládeže.¹²⁰⁹ Nejvíce vynikal svými studijními výsledky. Bodoval i v soutěži o nejlepší esej, ale jeho doménou byly přírodní vědy. Za svůj projekt získal cenu od Asociace amerického armádního letectví, účastnil se vědeckých festivalů a jako obzvláště talentovaný středoškolák dostal možnost podílet se na výzkumném projektu University of Maryland. V maturitním ročníku obdržel několik cen, a hlavně stipendium z katedry matematiky marylandské univerzity.¹²¹⁰ Výborným školním prospěchem se mohla pyšnit i dcera Irma.¹²¹¹

¹²⁰⁷ Rozhovor s Janou Majer Newman vedl Jan Brož, 1. 10. 2017.

¹²⁰⁸ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Majer Václav, Majer Holubovi 23. 1. 1961.

¹²⁰⁹ Majer And German Win Bicycle Rodeo. In: *Greenbelt News Review*, 1. 6. 1961, s. 2. 4-H Shamrocks at Camp. In: *Greenbelt News Review*, 21. 7. 1960, s. 3. 4-H Fair Winners. In: *Greenbelt News Review*, 13. 9. 1962, s. 2.

¹²¹⁰ U.N. Essay Winners. In: *Greenbelt News Review*, 29. 4. 1965, s. 4. Our Neighbors. In: *Greenbelt News Review*, 5. 4. 1962, s. 3. Jr. High Science Awards. In: *Greenbelt News Review*, 20. 2. 1964, s. 2. Our Neighbors. In: *Greenbelt News Review*, 23. 6. 1966, s. 7. High Point Senior Night. In: *Greenbelt News Review*, 4. 7. 1968, s. 2.

¹²¹¹ Junior Highlights. In: *Greenbelt News Review*, 28. 12. 1967, s. 3. Junior Highlights. In: *Greenbelt News Review*, 4. 7. 1968, s. 4.

27. Poslední léta

Důvodem jistého zvolnění Majerova životního tempa ve druhé půlce padesátých let byly i zdravotní komplikace. „*Krátce po maďarských událostech jsem měl dva srdeční záchvaty a lékaři mi poručili klid a žádné rozčilování,*“ psal v létě 1957 Martínkovi a dodával, že se již cítí v pořádku, ale musí si dávat pozor.¹²¹² Bylo by zřejmě naivní se domnívat, že Majer zvládal spory v Radě svobodného Československa a na půdě ACEN vždy s klidem. Zdraví ale v následujících letech víceméně drželo. V zimě 1966/1967 sice několikrát ulehl s chřipkou a musel omezit některé aktivity, zimní choroby ale s příchodem lepšího počasí pominuly. „*Byl jsem nedávno u lékaře a ten mě několikrát křížem krážem prohlédl, proklepal a prosvítil a prohlásil, že jsem na svůj věk ,in good shape‘. Ostatně ... se cítím zcela zdrav...*“ referoval v dobré náladě v dopise Holubovi. Když se ale dostal k popisu mezinárodní situace, pozitivní elán jej opouštěl. Ve vztazích supervelmocí se ve druhé polovině šedesátých let – přes krize typu dlouhodobého konfliktu v Indočině či šestidenní války –, začaly vytvářet základní předpoklady pro zmírnění globálního napětí a nástup politiky *détente*, která se pak plně rozvinula o několik roků později. Západní představy, že zvýšený politický, hospodářský a kulturní kontakt povede k vnitřnímu uvolnění v zemích sovětského bloku, ale Majer považoval za mylné a upozorňoval, že Sovětský svaz naopak hodlá hegemonii utužovat a rozšiřovat. Veselá nebyla ani ta část dopisu, v níž na základě zpráv, které se mu donesly z Československa, zmiňoval útrapy sociálních demokratů opouštějících vězení s podlomeným zdravím. „*Raději přestanu, aby můj dopis snad opět nezněl ,poněkud sklesle‘*“, uzavíral své psaní.¹²¹³

Z dalšího letního dopisu Holubovi je patrné, s jakými nadějemi a sympatiemi Majer i přes všechny obavy hleděl na probouzení československé společnosti. A jak moc chtěl věřit, že Čechoslováci zvedají hlavu a setřásají okovy. Jeho pozornost upoutal *Manifest československých spisovatelů*. Ostře formulovaný text kritizující režim se tvářil jako kolektivní svolání IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů, který proběhl koncem června 1967. Prohlášení zveřejnil západní tisk a vyvolalo velký ohlas. „*Je to vcelku ohromné a politicky znamenitě formulované*“, psal Majer a už přemýšlel, v jakých všech svých veřejných vystoupeních odkazů na text využije. Od začátku se objevovaly pochybnosti o pravosti prohlášení. „*Pražský komunistický režim tvrdí, že je to podvrh, ale tomu nikdo nebude věřit, neboť takový Manifest nemohl napsat nikdo jiný než odbojní spisovatelé doma, kteří to všechno*

¹²¹² ACASA, Joe Martinek papers, korespondence Majer–Martínek, Majer Martínkovi 5. 7. 1957.

¹²¹³ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Majer Václav, Majer Holubovi 5. 6. 1967.

prožívají,“ utvrzoval Majer sebe i Holuba.¹²¹⁴ Jenže po pár měsících se ukázalo, že manifest falešný byl.¹²¹⁵ A netvrdila to jen strana a vláda, ale vůči textu se ohrazovali i údajní signatáři. Bez ohledu na oprávněné pochyby o autenticitě vzbudil dokument v západním světě zájem o Československo. Jak si na svých stránkách v prvním bilančním článku o dopadu aféry všímalo Svědectví: „*Manifest ... obrátil pozornost ... na nespornou, kritickou situaci československé inteligence a navodil rozsáhlou mezinárodní rozpravu, která bude pokračovat a která ... by mohla přispět k porozumění postavení spisovatele a umělce socialisticky orientovaného v zemi, jež oficiálně socialismus nastolila. Názory, vyslovené v této rozpravě ... některými levicovými západními spisovateli, zrcadlí jistý zmatek a naivitu, vysvětlitelnou právě nepochopením základních společenských a politických skutečností v zemi, jakou je dnešní Československo.*“¹²¹⁶

Obrodný proces v Československu sledovali příslušníci exilové sociálnědemokratické strany se směsí naděje a obav. Chvění v nich vyvolávala zejména aktivizace někdejších sociálních demokratů, kteří od druhé poloviny šedesátých let začali přemítat o možné obnově. Jejich úvahy ovlivňovaly i zprávy ze zahraničí, jež však tichá pošta někdy posouvala až do roviny fantasmagorie. V Praze měl mezi sociálními demokraty kolovat údajný vzkaz od Majera, že Sovětský svaz jednal se Spojenými státy o budoucnosti Československa a byl prý v zájmu získání úvěrů přinucen vyjmout republiku ze sféry svého vlivu. Navázání spojení se Západem bylo nicméně realitou a informace mezi exilem a domovem proudily přes italské korespondenty v Praze. Hmatatelným projevem kontaktů byla i humanitární pomoc sociálně slabým v podobě poštovních balíčků, do jejíž organizace se z Londýna zapojil Holub.¹²¹⁷

Své představy o tom, jakým směrem by se měl vývoj v „polednovém“ Československu vydat, deklarovalo vedení exilové strany v prohlášení k příležitosti dvacátého výročí února 1948. Prohlášení označilo únorové události za počátek „*nového národního temna*“, které po dvaceti letech přirozeně musí působit rozčarování i v řadách KSČ a probouzí mezi lidem obrodné snahy. Ty sice vyvěrají z různých ideových zdrojů, avšak spojuje je „*odpor proti totalitě, proti cenzuře a falšování historie, touha po tvůrčí svobodě a snášenlivosti v názorech*“. Text dále

¹²¹⁴ Ibid., Majer Holubovi 7. 9. 1967.

¹²¹⁵ Manifest byl dílem jednotlivce, historika Ivana Pfaffa, který byl na podzim 1967 zatčen, k autorství se přiznal a strávil půl roku ve vazbě. Po srpnu 1968 emigroval do Německa. Od září 1979 spolupracoval se Státní bezpečností, již jakožto agent „Erba“ dodával zprávy zvnitřku exilové sociální demokracie. LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 168–174.

¹²¹⁶ Manifest čs. spisovatelů aneb jaká je pravda. In: *Svědectví*, ročník IX, číslo 33 (1967), s. 3–36.

¹²¹⁷ HOPPE, J.: *Opozice '68*, s. 51–52.

hovořil o „spontánním volání“ společnosti po obnovení svobodné sociální demokracie, protestoval proti označování únorového uchopení moci za vítězství socialismu, neboť ve skutečnosti je „protiidový systém komunistické diktatury“ v naprostém rozporu se zásadami a cíli socialismu. Provolání gradovalo vyhlášením cíle obnovení svobody, demokracie a nezávislosti republiky, k jehož dosažení „je nutno odčinit únor 1948“.¹²¹⁸

Nahlédnout do Majerových myšlenek na jaře 1968 umožňuje jeho návrh pozdravu domácím sociálnědemokratickým silám, který sepsal začátkem dubna k devadesátému výročí založení strany. Zdravice obsahuje vzletná slova, vyjadřuje nevýslovné štěstí a radost nad tím, že se v poslední době „československému lidu dýchá volněji“ a společenské organizace „jsou očišťovány od nánosu stalinismu a dogmatismu a vraceny svému vlastnímu poslání“. Z toho autor soudí, že „vítězilo v myslích Masarykova lidu pevné přesvědčení, že socialismus lze dosáhnout a udržet jedině cestou humanitní, cestou svobody a demokracie: rozumem, věděním a prací – nikoliv mocí politického monopolu, perzekucí a násilím.“ Poté Majer připomenul ustavení strany na břevnovském sjezdu a ústřední myšlenku sociálnědemokratického hnutí, kterou „je po celou dobu jeho trvání myšlenka svobody“. I když organizační život strany byl únorem 1948 „násilně přerván“, sociálnědemokratický program je „i dnes aktuální, progresivní a realistický“ a ideje jsou živé. „Věříme, že současný zápas vedený československým lidem ... bude vítězný. ... A věříme, že na svobodném životě republiky se svou prací, svým programem i činností bude opět podílet i Československá sociální demokracie. Nazdar a na shledanou,“ loučil se Majer optimisticky.¹²¹⁹

Když psal Majer svůj nadějeplný pozdrav domovu, byli již sociální demokraté v Praze ponořeni do diskuzí o faktické obnově strany. Docházelo k nim již do ledna, první plenární schůze na to téma proběhla v půlce března a koncem dubna se konalo další setkání, které už se obracelo k veřejnosti. Padlo na něm rozhodnutí obnovit stranu na legální bázi, vyjadřovat podporu reformnímu křídlu KSČ a nepodniknout nic, co by jeho snahy poškodilo. Následující měsíce pak byly dobou jistého „přetlačování“ mezi přípravným výborem sociálnědemokratické strany v čele se Zdeňkem Bechyněm a komunisty. Reformní špičky nechtěly podpořit obnovu sociální demokracie, apelovaly na její funkcionáře, ať s akcí počkají i s ohledem na zvyšující se tlak, pod který je dostávaly výtky Sovětského svazu a dalších lidovědemokratických států, podle

¹²¹⁸ HOLUB, Václav – HRUBÝ, Karel: Naděje a limity roku 1968. In: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1996, s. 77–85, s. 77–78.

¹²¹⁹ Archiv autora, Čs. sociální demokracie v exilu – pozdrav domovu, Majerův koncept z 4. 4. 1968.

nichž československý vývoj zašel příliš daleko. Vedení KSČ se nejprve pokoušelo sociálnědemokratické činníky korumpovat a odrazovat je od obnovovacích snah příslibem funkcí v KSČ. Když takový přístup nepadl na úrodnou půdu, rozhodlo se od května k razantnějšímu postupu v podobě přípravy ústavního zákona o Národní frontě, který by řešil otázku (ne)povolování politických stran. Mezitím opakovaně zazníval argument o „tříštění sil“; chtěli-li sociální demokraté pomoci s obrodným procesem, nemají štěpit jednotu dělnické třídy a zakládat novou stranu. Sociální demokraté, pohybující se v mezích svého dubnového ujednání, takové stanovisko akceptovali. Přitom mnozí z nich se jistě při řečech o jednotě ošivali, neboť, jak s poukazem na parametry pouňorového „slučovacího sjezdu“ poznamenala zpráva exilové strany pro jednání generální rady Socialistické internacionály v srpnu 1968, „skutečná a dobrovolná jednota nikdy neexistovala, takže může být těžko štěpena“.¹²²⁰

Rozhovory s vedením KSČ drhly, protože pro komunisty bylo nepřijatelné ustoupit od pouňorového pojetí Národní fronty ke košické variantě. Sociální demokraté se o to více koncentrovali na budování přípravných výborů na místní, okresní a krajské úrovni. Tato taktika „politické a organizační infiltrace“ byla úspěšná. Vedla k vytvoření organizační sítě rozprostřené i mimo centra a způsobila, že otázku obnovy nebylo možné ututlat. V červnu se k poradě sešli členové přípravného výboru a zástupci regionů. Výsledkem schůze bylo přijetí programového dokumentu *Základní stanoviska sociální demokracie*. Text rekapituloval východiska, zásady a cíle obnovy, tedy že sloučení s KSČ v červnu 1948 bylo proti organizačnímu řádu a strana se tak nadále cítí být členem Národní fronty, plně podporuje obrodný proces a hodlá přispět k jeho úspěchu. A to bylo nakonec vše. Přípravný výbor se vzhledem k rostoucímu mezinárodnímu tlaku na reformní komunisty s vedením KSČ džentlmensky dohodl, že veřejně nevyhlásí svou obnovu do mimořádného 14. sjezdu KSČ, který byl v plánu na září. Koncem července sociální demokraté došli k rozhodnutí dočasně pozastavit politickou a organizační činnost, a ulehčit tak špičkám KSČ, tlačným Sověty ke zdi. Pár desítek hodin po invazi, večer 22. srpna, se sešel neúplný ústřední přípravný výbor a shodl se, že veškerá aktivita končí, všechny písemný materiál bude spálen a zpráva o tomto rozhodnutí bude neprodleně sdělena regionům.¹²²¹

¹²²⁰ HOPPE, J.: *Opozice '68*, s. 53–77. Archiv autora, Československá sociální demokracie v exilu Socialistické internacionále 7. 8. 1968.

¹²²¹ HOPPE, J.: *Opozice '68*, s. 78–96, 120–134.

Vedení exilové strany se po celou dobu pražského jara snažilo informovat Socialistickou internacionálu o vývoji obrodného procesu i aktivitách obnovující se sociální demokracie. Ve vedení Internacionály převládala váhavost. Na jednu stranu cítilo povinnost projevit hnutí v Československu sympatie, na druhé straně mělo obavy z důsledků, které by takový krok mohl mít pro počínající mezinárodněpolitické uvolnění. Byro Socialistické internacionály proto začátkem července nedospělo k jednotnému stanovisku. Konstatovalo „*hluboký zájem*“ o situaci sociálních demokratů v Československu, rozhodlo se „*opatřit si další informace*“ a v diskuzi pokračovat na schůzi generální rady Internacionály, která se měla sejít v Kodani 21. srpna.¹²²² Exilové vedení v Londýně tedy připravilo další materiál, v němž upozornilo na aktuální projevy sociálnědemokratického kvasu v Československu, zmínilo události let 1945–1948 a zdůraznilo, že by bylo „*velmi žádoucí*“, aby Internacionála vyjádřila morální podporu a solidaritu těm, kteří i za obtížných podmínek svou činností „*vydávají svědectví o živoucnosti myšlenek demokratického socialismu*“.¹²²³ Schůze v Kodani probíhala několik hodin po vpádu vojsk do Československa a namísto zdravice přijala rezoluci, odsuzující „*akt brutální agrese*“, který je nejen útokem na suverenitu československého lidu, ale představuje „*hrozbu pro světový mír a bezpečnost všech malých zemí*“ a dokazuje, jakým způsobem Sovětský svaz „*dlouhodobě zneužívá pojmy ,socialismus‘ a ,demokracie‘*“.¹²²⁴

Posrpnová emigrační vlna učinila situaci v exilu nepřehlednější. Přicházeli lidé, kteří byli většinou už generačně jinde než poúnoroví utečenci. Opouštěli republiku se zkušeností dvaceti let života v komunistickém režimu. Znali jeho strukturu, mechanismy, problémy, každodennost i ideologické působení na obyvatelstvo. Mnohdy zažili různé formy perzekuce včetně těch nejtvrdějších a byli přímými účastníky pokusu o reformu. Díky své zkušenosti byli schopni aktuální situaci v Československu posuzovat realističtěji než jejich poúnoroví předchůdci. Oproti nim zas měli některé iluze o fungování západních společností, například v podobě přehnaných představ o zájmu západoevropských stran o osud sociálních demokratů v Československu. Nadnesená byla i očekávání ohledně možností těchto stran a Socialistické internacionály jim pomoci. Potřebovali nějaký čas, aby se na Západě rozkoukali a ze svých původních vyhlídek vystřízlivěli.¹²²⁵

¹²²² HOLUB, V. – HRUBÝ, K.: Naděje a limity..., s. 85

¹²²³ Archiv autora, Československá sociální demokracie v exilu Socialistické internacionále 7. 8. 1968.

¹²²⁴ Ibid., Rezoluce Socialistické internacionály k invazi do Československa 21. 8. 1968.

¹²²⁵ HRUBÝ, Karel: Nová exilová vlna. In: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1996, s. 89–100, s. 89–90.

Srpnová invaze a směr, kterým se Československo vydalo v následujících měsících, představovaly pro Majera další, doposud největší zklamání v poúnorové emigraci. Byť mu síly ubývaly, nadále se snažil v exilu působit tak, jak byl zvyklý z předcházejících dvaceti let; podílel se na veřejných vystoupeních a prohlášeních, která byla adresována představitelům západních vlád a médií. Uvědomoval si, že je třeba „*počítat s tím, že po tom obrovském protestu se může našeho domova ... zmocnit únava a malátnost*“ a na Západě bude „*pozornost upoutána k jiným oblastem mezinárodního dění*“. Proto považoval za povinnost exilové akce snažit se „*udržet československou věc na fóru světového veřejného dění*“. K prvnímu výročí okupace inicioval vznik společné proklamace exilových organizací a krajanského sdružení Československá národní rada americká. Opět projevil umění dohodnout se, když jako ústupek Zenklovi, který odmítal přímou účast Stálé konference slovenských demokratických exulantů, navrhl kompromisní řešení. Prohlášení pro tisk tak nemluvilo o jednotlivých organizacích, ale obecněji konstatovalo, že proklamace představuje „*společný protest zahraničních Čechů, Slováků a Podkarpatských Rusínů, krajanů a exulantů, proti sovětské okupaci Československa*“. Znění deklarace pak Majer spolu se Zenklem osobně donesli na britské a francouzské velvyslanectví a do State Departmentu, kde, jak si všiml, „*přívětivě zaznamenali fakt, že jsme tam – po mnoha letech – přišli opět společně*“. Povedlo se i washingtonské protestní shromáždění, které navštívilo přes čtyři sta účastníků. Prostřednictvím amerických odborářů Majer sondoval možnosti, jak dostat československou otázku na pořad jednání Organizace spojených národů. Chtěl se i pokusit překonat rozkol, který v exilu panoval. V rámci Výboru svobodného Československa se chystal prosazovat usnesení, aby mezi Radou svobodného Československa a Výborem došlo k jednání za účelem užší spolupráce, jež by mohla vyústit i v organizační sjednocení.¹²²⁶

Majerova pozice ve vedení sociální demokracie v exilu byla čím dál tím komplikovanější. Kromě tradičních kritiků, jimiž byli někdejší mládežníci Horák s Lužou, zaznívaly připomínky z řad posrpnových exulantů, kteří se podíleli na aktivizaci strany na domácí půdě během pražského jara a nyní se hlásili o vliv na směřování strany v zahraničí. Majer byl pro zachování sídla exilové sociální demokracie v Anglii. Vzhledem k slábnoucí podpoře ze strany labouristů i útlumu činnosti úzké skupiny londýnského vedení, tvořené Majerem a jeho generačními souputníky, a naopak akčnosti posrpnových emigrantů, dlících převážně v německy mluvících zemích, došlo k reálnému přemístění stranických aktivit mimo Ostrovy. Nejprve do Německa,

¹²²⁶ Archiv Libri prohibiti, fond Ladislav Radimský, kart. 3, Majer Radimskému 3. 9. 1969.

posléze do Švýcarska. K přesunu těžiště exilového působení pomohlo i Holubovo předání funkce tajemníka. Holub na post rezignoval v říjnu 1970 a místo sebe navrhl Josefa Šádka, který žil v Německu. Po jistých administrativních průtazích Šádek do funkce nastoupil od května 1971. Po Šádkově smrti v březnu následujícího roku se tajemníkem stal Josef Jíša, usazený ve Švýcarsku.¹²²⁷

Ve snaze udělat si obrázek o stavu sociálnědemokratického exilu, spojit k práci exulanty poulnorové a posrpnové vlny a sondovat možnosti případné finanční podpory od západních socialistických stran se Václav Majer s Jiřím Horákem v březnu 1970 vydali na společnou cestu do Evropy.¹²²⁸ Navštívili Velkou Británii, Belgii, Německo, Francii, Švýcarsko a Rakousko. Peníze na cestu poskytl Výbor pro svobodnou Evropu. Během měsíční pouti Majer a Horák hovořili s funkcionáři Socialistické internacionály, představiteli západoevropských socialistických stran, odboráři, členy londýnského ústředního výkonného výboru sociální demokracie v exilu i jednotlivci z řad posrpnové, nejen sociálnědemokratické, emigrace. V Basileji v bytě Karla Hrubého se setkali s Otou Šikem, tvůrcem hospodářských reforem pražského jara, který už sám byl v exilu a pracoval na basilejské univerzitě. „*Oba [Majer a Šik] se shodli v tom, že proti okupačnímu režimu je třeba vést usilovný boj, i když ideová východiska a taktické kroky bývalých komunistů zůstanou od postupu sociální demokracie zřetelně oddělené.*“¹²²⁹ Cesta po Evropě opět podnítila zájem československých orgánů o Majerovu osobu. Zvláštní pozornosti se dostalo jeho návštěvě Vídně. Sláva, Fikus a Dior, vídeňští spolupracovníci rozvědky, začátkem dubna detailně referovali o Majerových a Horákových setkáních i programu a reportovali, že se Majer „*vážně ... zabývá myšlenkou přesídlit natrvalo do Vídně*“. Podpořit takové úvahy měla schůzka s šéfem rakouských sociálních demokratů a

¹²²⁷ SVÁTEK, František: K literatuře a sporům o dějinách exilové sociálně demokratické strany: Případ Vilím: kontexty interpretací. In: *Ročenka Československého dokumentačního střediska 2004–2007*. Praha, Československé dokumentační středisko 2008, s. 11–20, s. 12–14.

¹²²⁸ Majer tehdy během své poslední návštěvy Evropy, aniž to mohl tušit, „*naposled uzřel svou milovanou vlast z rakouské strany pod Devínem*“. ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Majer Václav, Zprávy SVU, ročník 14., číslo 2, únor 1972.

¹²²⁹ HRUBÝ, K.: Nová exilová vlna, s. 90–91. LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 116–117. V pozdější vzpomínce pak Hrubý lehce koriguje „zřetelnost“ onoho „oddělení“ a k rozhovoru Šika s Majerem uvádí: „*Bylo to vzájemné zdvořilé oťukávání, zda by tu byla možnost vést boj proti Husákovu režimu nějak koordinovaně. Osobně se Majer se Šikem v mnoha bodech sblížili, ale nakonec rozhodly ohledy k vlastním stoupencům, kteří na takové objetí nebyli ještě připraveni.*“ HRUBÝ, Karel: *Věřil jsem v budoucnost*. Praha, Torst 2022, s. 92.

brzy i kancléřem Brunem Kreiskym, jenž měl Majerovi nabídnout byt a vyplácení měsíční finanční podpory po dobu pěti let, pakliže se rozhodne přestěhovat do Rakouska.¹²³⁰

Majerovi v roce 1968 opustili Greenbelt a přesunuli se pár kilometrů jihozápadním směrem, do sousedního městečka Berwyn Heights.¹²³¹ Na trvalý návrat do Evropy už ale nedošlo. „*Majer byl operován na rakovinu plic. Byl mu vyjmut plicní lalok a jeho stav je velmi vážný. Operaci a léčení platí Free Europe Committee v New Yorku. Majer je švorc,*“ stálo v agenturní zprávě „*pramene 88*“.¹²³² Čtyři stručné věty vcelku věrně vystihovaly Majerovu situaci v prvních měsících roku 1971. Po lednové operaci, při které mu lékaři odňali polovinu plic, se Majerův stav sice nakrátko částečně zlepšil, ale pak už jen „*chřadnul, slábl, ztrácel elán*“.¹²³³ Jakákoliv aktivita jej vyčerpávala, což nesl dost těžce. V dopisech nezapomínal vždy zmínit obdivuhodnou manželčinu péči a způsob, jímž Irma těžkou situaci zvládá. Rekonvalescent nemohl ani psát na stroji, perem jen s obtížemi. „*Když chvílku píšu, mám bolesti v zádech a musím přestat, ale i to se lepší,*“ snažil se zůstat optimistický. „*Hlavně, že v noci celkem dobře spím a mohu již chodit na zahrádku a na malé procházky,*“ pokoušel se nalézat další pozitiva. „*Doufám, že příští můj dopis už bude ‚pořádný‘,*“ loučil se na jaře s Holubem. I další dopis ze sklonku léta ale musel napsat rukou a s přestávkami. „*Moje nemoc je jako mezinárodní situace, každý den jiná. Žebra, která při operaci rozlomili, srůstají pomalu a bolí,*“ začal s výčtem neduhů a pokračoval: „*...mám už řadu týdnů těžký kašel.... Málo jím, a tak jsem hubený jako ‚šindel‘. Psát nemohu, ale hodně čtu a ‚přemýšlím‘. ... Mohu chodit i sedět v lenošce, ale nesmím dlouho sedět ohnutý u psaní.*“ Opět v naději dodával, že „*i to se lepší*“ a příště už napíše „*ten první dopis na stroji*“.¹²³⁴

Skutečnost byla o dost horší, než jak ji Majer vykresloval v korespondenci Holubovým do Londýna. Věrnější obraz závěru jeho života se tak zřejmě zračí v dopisech manželky Irmy a rodinného přítele Čestmíra Ješiny. Majerovou nemocí padla péče o rodinu a její materiální zajištění plnou vahou na jeho ženu, která na těžké období po manželově operaci vzpomínala:

¹²³⁰ ABS, fond Hlavní správa rozvědky SNB – svazky, svazek č. 12414/306–I, Majer Václav – čs. emigrant – akce REMO, Vytěžení Slávy ze dne 7. 4. 1970, Vytěžení Fikuse ze dne 22. 4. 1970, Akce „REMO“ – plán agenturního operativního rozpracování.

¹²³¹ Přesná adresa byla 6307 Seminole St., Berwyn Heights. Our Neighbors. In: *Greenbelt News Review*, 3. 2. 1972, s. 7.

¹²³² ABS, fond Hlavní správa rozvědky SNB – svazky, svazek č. 12414/306–I, Majer Václav – čs. emigrant – akce REMO, Výpis z agenturní zprávy pramene 88 z 9. 3. 1971.

¹²³³ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Majer Václav, Ješina Holubovi 22. 2. 1972.

¹²³⁴ Ibid., Majer Holubovi 17. 5. 1971, Majer manželům Holubovým 21. 9. 1971.

„V práci ... byli se mnou celý rok trpěliví. Často jsem celé dny proplakala a nemohla jsem se na práci soustředit, ale přece jsem chodila, zejména kvůli Vaškovi, abych nedávala najevo, jak se bojím. Ale jak je člověk divný stroj, když jsem byla u něho, nemusela jsem plakat. Když jsem přišla večer domů, šla jsem sedět u něho na postel a spolu jsme politizovali nebo probíhali Pochvalov dům od domu. A pak když v noci spal pod účinkem léku, seděla jsem u okna a chtělo se mi letět na ulici a křičet, nebo utéct někam a schovat se před tím, co mě ještě čekalo. S tím hrdinstvím to moc valné nebylo. Že jsem zůstala při rozumu a ty děti se mnou, je zázrak.“¹²³⁵

Ješina měl tendenci vážně nemocného přítele navštěvovat, postupně ale kontakt omezoval, protože vnímal, jak Majera každá návštěva *„nesmírně vzrušovala, velmi unavovala, a nakonec i velmi stísňovala“*. Podobný průběh měly posléze i občasné telefonické rozhovory. I ostatním známým proto Ješina doporučoval, aby Majera nechávali v klidu s rodinou *„a ve zdání, že vše se přece jen obrátí k lepšímu“*. V závěrečných měsících života upadal do apatie a už ani nechtěl, aby ho v nemocnici navštěvovaly děti. Trpěl značnými bolestmi a zhubl až na kost. *„V posledních týdnech v nemocnici se zmenšil na malou osobu. Smrt mu přinesla vysvobození z bolesti a marných nadějí.“*

Václav Majer zemřel 26. ledna 1972, čtyři dny po svých osmašedesátých narozeninách. Fyzické utrpení mu zkrivilo tvář do takové grimasy, že Ješina, který slíbil vyřídit všechny náležitosti spojené s pohřbem, nebyl schopný před podpisem zplnomocnění ke zpopelnění stoprocentně potvrdit jeho totožnost. Musela tak učinit Irma Majerová, byť přesně toho ji chtěl Ješina ušetřit.¹²³⁶ Poslední rozloučení proběhlo ve Washingtonu dva dny po Majerově smrti, za účasti rodiny, představitelů krajanských spolků, československého exilu i zástupců exilových organizací ostatních porobených národů. Urna s popelem byla 12. února uložena do Masarykova mauzolea na *„exilových Olšanech“* – Českém národním hřbitově v Chicagu.¹²³⁷ Klub přátel Práva lidu, zemská organizace exilové strany ve Spojených státech, uspořádal na Majerovu počest začátkem března v New Yorku vzpomínkový večer. Krajanská i exulantská periodika tiskla nekrology, ústřední výkonný výbor vydal prohlášení, v němž rekapituloval Majerovy zásluhy a zařadil jej do jakéhosi pomyslného stranického panteonu k Františku Soukupovi, Antonínu Hamplovi, Vojtěchu Dundrovi a několika dalším *„velkým a*

¹²³⁵ Ibid., Majerová manželům Holubovým 3. 3. 1972.

¹²³⁶ Ibid., Ješina Holubovi 22. 2. 1972.

¹²³⁷ Irmě Majerové bylo slíbeno, že výdaje za léčení a pohřeb zaplatí *„veřejná organizace“* – pravděpodobně tedy Výbor pro svobodnou Evropu – *„jako projev úcty k práci, již Václav konal celý svůj život“*. Ibid. Právě v té době však FEC čelil nepříjemné publicitě, kterou způsobilo v prosinci 1971 odhalení amerického tisku, že byl od začátku své existence financován penězi CIA. NEKOLA, M.: *Za osvobození...*, s. 47.

nezapomenutelným postavám československé sociální demokracie“. Všechny texty, ať už vzpomínky v novinách, oznámení stranického vedení nebo proslovy při smutečních příležitostech, se shodovaly, že odešel statečný a čestný služebník Československa, člověk pevných zásad a jasné sociálnědemokratické orientace.¹²³⁸

¹²³⁸ ČSDS, f. Václav Holub, kart. 10, korespondence všeobecná, a. j. 78, Majer Václav, výstřižky článků krajanských a exilových periodik k příležitosti Majerova úmrtí, prohlášení ÚVV čs. sociální demokracie v exilu z ledna 1972, řeč Martina Kvetka na pohřbu, řeč Čenka Torna při uložení popela.

Závěr

V úvodu práce jsem vyjádřil ambici zkoumat, z jakých myšlenkových zdrojů Majer odvozoval své působení v politice, jakým způsobem se úvahy zhmotňovaly v konkrétních činech a jaký byl jeho poměr k ostatním aktérům na politické scéně. Nyní přichází chvíle pro ohlédnutí za padesátiletou Majerovou kariérou. Ohlédnutí, jehož smyslem není opakovat, co bylo řečeno na předcházejících více než třech stovkách stran, ale spíše nabídnout závěrečné zamyšlení nad Majerovou cestou. Upozornit na její milníky, které možná nemusí být na první pohled tak zřejmé, a hledat něco, co je třeba propojuje.

Majer byl svéráznou osobností. Zemědělec v socialistické straně. Socialista, který se v útlém věku v čase rozkolu v sociální demokracii rozhodl pro cestu evoluce, nikoliv revoluce, a setrval na ní až do konce života. Člověk se základním vzděláním, který se stal ministrem, poslancem a předsedou strany, byť „jenom“ exilové. Věrný spojenec a nepříjemný protivník, jehož férovost ctíli i oponenti. Formativním obdobím Majerova veřejného působení byla první republika. Právě tehdy, na místní úrovni a v každodenních politických šarvátkách, si nastavil základní mantinely, v nichž se poté pohyboval. Byly pro něj na jednu stranu vodítkem, zároveň ho ale pak v budoucnu jistým způsobem limitovaly a způsobovaly, že se možná podvědomě snažil aktuální situaci roubovat na osvědčené rudozelené schéma, které už ale mezitím dávno odvál čas. Právě poměr k agrární straně považuji za jednu z velmi důležitých linek Majerova politického životaběhu. A to i přesto, že vlastně není explicitně přítomná ve chvílích, kdy se Majer ocitá nejvíce v centru dění a v kontextu svého působení má objektivně největší moc skutečně ovlivňovat československou politiku, tedy za třetí republiky, kdy agrární strana ani neexistovala.¹²³⁹ Kontakt s bývalými agrárníky, mezi nimiž měl dost známých, se ale Majer nebránil a po únoru 1948 ukázal, že co se za první republiky naučil, v exilu jako když našel. Držel kurz spolupráce s agrárníky, i když vnitrostraniční opozičníci považovali takový přístup za škodlivý a prosazovali buď distanc od celého československého exilu a primární orientaci na Labour Party, tak jako Blažej Vilím, nebo bližší spolupráci s národními socialisty, což byl případ Radomíra Luži a Jiřího Horáka.

¹²³⁹ Při přípravě moskevských porad o podobě poválečné vlády „*se již neuplatnila*“ – řečeno s Bohuslavem Laštovičkou –, „*stará solidarita agrárnicko-socialistická*“. Ani Majer si kvůli agrárníkům nechtěl „*pálit prsty*“ a nejsilnější meziválečná strana, z vůle nekompromisních komunistů a s tichým souhlasem ostatních, nebyla obnovena. LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války*, s. 483. Dopis Václava Majera Ladislavu K. Feierabendovi. In: FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky III*. Brno, Atlantis 1996. Příloha 3/8, s. 464–466.

Majerův poměr k národním socialistům byl rozporuplný a do určité míry byl podmíněn jeho vztahem k agrárikům. Po většinu první republiky, když dělal politiku na regionální úrovni, pro něj byli národní socialisté prostě soupeři. Na Lounsku měli silnější postavení než sociální demokraté, v parlamentních i komunálních volbách získávali více hlasů a na lounské radnici vládli v koalici s národními demokraty, což sociální demokraté sledovali z opozice. Když Majer přesídlil do Prahy, život opozičního zastupitele potýkajícího se na radnici s vládnoucí stranou nechal v Lounech a vzhledem k vedoucí pozici v sociálnědemokratickém Ústředním svazu domkářů a maloročníků se věnoval především zemědělské tematice, která přirozeně přesunula jeho pozornost od národních socialistů k agrárikům. Rovněž začal vnímat, že na centrální úrovni přece jen platí, že národní socialisté jsou sociálním demokratům spojenci, avšak, což bylo důležité, slabšími spojenci. V Majerově politickém světě se tak po příchodu do Prahy poměr *sociální demokracie – národní socialisté* změnil z lounského konfliktu menšího s větším na centrální kooperaci většího s menším. Jenomže za války, respektive po ní, se váhové kategorie opět prohodily. Spolupráce se silnějšími národními socialisty byla něčím, co Majer nedokázal bezvýhradně přijmout za své. Jistě to neznamená, že by jí nebyl schopen, jak dokládají vzájemné kontakty během války i třetí republiky a Majerova snaha v únorových dnech prosadit, aby se sociální demokraté přidali k demisionujícím ministrům. Mezi národněsocialistickými špičkami byli lidé jako Jaroslav Stránský či Hubert Ripka, které s Majerem v různých obdobích pojil vzájemný respekt a společný postup. Zejména v poúnorovém exilu se však opakovaně ukazovalo Majerovo přesvědčení, že je třeba být obezřetný, protože příliš těsná kooperace s národními socialisty by mohla vést k jejich hegemonii.

Zásadní je samozřejmě i zhodnocení vývoje Majerova poměru ke KSČ. První dost jasný náznak, jak budou vztahy mezi ním a komunisty definovány, se objevil vlastně na bezprostředním začátku Majerovy kariéry. Devět z deseti sociálních demokratů lounské župy v čase rozkolu opustilo domovskou stranu a odešlo do KSČ. Majer zůstal. Život je přirozeně složitější, a když se někdo nějak zachová v roce 1921, ani v nejmenším z toho nemusí plynout, že se následujících padesát let bude urputně držet stále stejné linie. V této souvislosti se nabízí srovnání Majerova vývoje s trajektorií několika dalších sociálnědemokratických předáků; Rudolfa Bechyněho, Zdeňka Fierlingera a Bohumila Laušmana. Bechyně byl vedle Antonína Hampla nejvýraznějším představitelem prvorepublikového sociálnědemokratického odstupu od KSČ. Šok z prožitku Mnichova jej však v londýnském exilu druhé světové války přivedl na pozici jasného zastávce myšlenky co nejrychlejšího organizačního sjednocení sociální

demokracie a komunistů. O možnost prosazovat vlastní představy uvnitř sociálnědemokratického hnutí však postupně přišel, protože se pro své kritické stanovisko vůči prezidentu Benešovi ocitl na politické periferii, bez relevantních spojenců. Po návratu do Československa se již ve třetí republice veřejně nijak neangažoval, stáhl se do ústraní a zemřel na Nový rok 1948. Fierlingerova cesta je bez zákrut a obrat srovnatelný s Bechyňovým na ní nenajdeme, i když i on „klopýtl“, když v srpnu 1968 protestoval proti sovětské okupaci. V první republice stál jako kariérní diplomat mimo stranické soupeření. Během války plně přijal sovětská stanoviska, což, promítnuto do vnitřní politiky, znamenalo zřetelnou orientaci na komunisty. Ta mu po „sloučení“ sociální demokracie s komunistickou stranou v červnu 1948 vynesla post v ústředním výboru KSČ i další funkce, v nichž působil do odchodu z veřejného života v roce 1971. Nejobtížněji uchopitelný je Bohumil Laušman. Jeho pozice se v čase proměňuje, těžko jej někde zařadit, protože za chvíli už patří jinam. „*Už se nemusíme krčit. Zahraničnímu zápasu máme povinnost vtisknout socialistickou pečeť*“, burcuje v srpnu 1941, pár týdnů po vstupu Sovětského svazu do války, své sociálnědemokratické kolegy k těsné spolupráci s KSČ. O šest a půl roku později, 27. února 1948, když se mu komunisty paralyzovaná strana rozloží pod rukama, zkonstatuje: „*Revoluční doba jde dále, musíme se přizpůsobit. Není možné foukat proti větru.*“¹²⁴⁰ Následný útěk z Československa v lednu 1950, neúspěšná snaha politicky se prosadit v emigraci, únos Státní bezpečností z Rakouska o Vánocích 1953 a smrt za záhadných okolností ve vězení v květnu 1963 tragičnost a nejednoznačnost Laušmanova veřejného angažmá jen potvrzují.

Majerův příběh postrádá ostrý bechyňovský zlom i laušmanovské meandrování. Jenže přisuzovat mu fierlingerovskou lineárnost a vidět v něm jednoznačného „pravičáka“ od začátku do konce, to by rovněž neodpovídalo skutečnosti. Během první republiky vlastně nebylo co řešit. Postoj stranického ústředí ke KSČ byl jasný. Majer se sice na lokální lounské úrovni při akcích na podporu dělníků a rolníků zasažených hospodářskou krizí nebránil spolupráci s komunisty případ od případu, o nějakém trvalejším spojení ale nemohla být řeč. Skutečné dilema přineslo až přeskupování politických sil v důsledku Mnichova, obsazení zbytku republiky a vypuknutí války. Majer přechá z protektorátu, dostává se do Anglie, vstupuje do armády. A jako voják vidí věci dost radikálně. Do jednoznačně pravicového sociálnědemokratického proudu, jehož hlavním reprezentantem se poté už navždy stává, se začíná pozvolna zařazovat až během války. Důležitou událostí v tomto procesu je Majerův

¹²⁴⁰ HORÁK, P.: *Bohumil Laušman*, s. 76, s. 264.

vstup do Státní rady v listopadu 1941, byť i poté jsou ještě nějakou dobu jeho projevy především na půdě branného výboru Státní rady velmi kritické a dostává se do sporů s jednotlivými personami londýnského exilového establishmentu. Majerovo definitivní opuštění stanovisek z počáteční fáze emigrace a posun doprava – do jisté míry optický a způsobený celkovým obratem československého exilu doleva –, stvrdilo až jeho jmenování ministrem v srpnu 1944. Po zbytek války, a hlavně ve třetí republice, je pak Majer už jasně pravicovým sociálním demokratem. Pro své názory se zejména od druhé poloviny roku 1947 stává častým cílem výpadů ze strany komunistů. Je označován za reakcionáře, ačkoliv reálně nic reakcionářského nepodniká. Nepřítelem pracujícího lidu jej v očích KSČ činí vlastně jen to, že chce, aby se jeho strana chovala emancipovaně, a že vnímá nebezpečí, jež plyne z nástupu komunistů do další fáze cesty vedoucí k uchopení moci, završené únorovými událostmi. V poúnorové emigraci přestal být vztah ke komunistům tématem. Lépe řečeno, byl jím v jiném smyslu než v období mezi Mnichovem a únorem 1948. Nešlo o nějakou aktuální spolupráci s KSČ. Do popředí se dostala otázka, jak moc si kdo s komunisty v minulé dekádě zadal, případně jak dlouho po únoru 1948 setrval v Československu a co tam dělal. Čím problematičtější minulost exulant měl, tím menší byla jeho šance zapojit se do formování exilové politické reprezentace, jak se přesvědčil na vlastní kůži například Laušman. Jak běžel čas, „komunistická otázka“ se dále proměňovala. Nejpozději od roku 1956 bylo zřejmé, že rozdělení světa na Východ a Západ jen tak nepomine, a exilové špičky musely promýšlet nový postup. A právě v této situaci, tak jako řadu dalších exilových politiků, jako by Majera přepadla bezradnost. Ve třetí republice zažíval politický vrchol. Ne nějakou shodou okolností, ale vlastními činy se dostal do pozice nejurputnějšího odpůrce mocenského nástupu komunistů. Odešel poražen, ale se ctí. Jenže v poúnorové emigraci nedokázal politický kapitál zúročit. Vyhnanství v atomovém věku a jeho mezinárodněpolitický kontext si žádaly nové metody exilové práce, které si už Majer ani jeho kolegové ve vedení strany nedokázali osvojit. Ani skálopevné přesvědčení, že komunistické panství časem prostě musí kapitulovat před nezkaženou ideou demokratického socialismu, ani odmítání všeho, co reprezentovalo domácí režim, výsledky nepřinášelo. A čím více času uplynulo, tím to bylo zřetelnější.

Zbývá sumarizovat, z jakých ideových či jiných základů Majer odvozoval svou politiku. Považoval se za socialistu, avšak jeho socialismus nestál na studiu a plodném rozvíjení myšlenek obsažených v dílech klasiků. To není nijak převratný závěr, neboť koneckonců sám Majer deklaroval, že socialistu z něj nečinila četba Marxových traktátů, ale dennodenní

fyzická práce a životní realita.¹²⁴¹ Vyjádřeno terminologií trojdimenzionálního pojetí politiky, Majer zřídka, respektive pouze mlhavě a obecně, reflektoval rozměr *polity* a své úsilí upínal do oblastí *politics* a *policy*. Tedy do praxe – tam, kde se střetávaly zájmy jednotlivých složek společnosti a politika přinášela konkrétní plody. V ideové rovině se odvolával k T. G. Masarykovi, jako autoritu nesoucí dál masarykovskou pochodeň viděl Edvarda Beneše. Vzhlížení k inspirativním postavám jistě nemusí být na škodu, komplikace ale přijdou v momentě, kdy vymizí kritičnost, příslušná persona přestane být pouhým nositelem idejí, které ji přesahují, a v očích svých sympatizantů se promění v podstatě ve „svatý obrázek“. Bez dostatečného odstupu a střízlivé soudnosti je pak pro následovníky těžké tvůrčím způsobem navázat na působení jejich vzorů a hrozí nebezpečí, že myšlení velkých osobností zakonzervují, případně jalovým epigonstvím zredukují na několik dokola se opakujících frází. Je-li ideový lídr při síle a naživu, lze jej prostě následovat, jakmile ale přijde o vliv či zemře, osiřelí učedníci se octnou v nesnázích. A to se stalo i Majerovi. Hlásil se k demokratickému étosu obou prezidentů, ve světle nových výzev ho ale nijak produktivně neaktualizoval. Podobně na stranické úrovni. Jakmile vyvstala nějaká problematická otázka, sociální demokraté tendovali k připomínání „zlatého věku“ strany, kdy v jejím čele stál Antonín Hampl, a povzdychli si, že kdyby tu „starý Hampl“ byl, s rošťáky by zatočil a problémy by vyřešil. V poúnorové emigraci se pak objevovalo stereotypní vymezování zdravé „*hamplovské*“ strany proti zrádné „*fierlingerovské*“.

Z hlediska působení idejí je v Majerových vystoupeních a textech nejzajímavější jeho časté upozorňování na nezbytnost zachovat rovnováhu mezi demokracií a socialismem. Důraz na demokratický rámec, v němž teprve bude možno nastolit to, co se tehdy nazývalo socialismem, je sice neopomenutelnou, avšak nikoliv nejdůležitější součástí majerovské politiky. Její poznávací znamení leží v praktické každodenní rovině. Majer v různých fázích své kariéry v různé míře osvědčuje několik vlastností: odvalu, poctivost, velkorysost, schopnost dohodnout se, neústupnost ve věcech, jež vnímá jako principiální, a konečně jistou politickou intuici či nadání vidět a pojmenovat věci tak, jak jsou. Přes všechny pozitivní rysy naopak Majera limitovalo, že nebyl žádným politickým myslitelem a stratémem, který by svedl svůj postup promýšlet několik kroků dopředu. Majerovým aktivitám také celkově neprospívaly sklony k pití, nad nimiž se mu ne vždy dařilo mít kontrolu. Na druhou stranu, alkohol svým způsobem představoval Majerův sociální kapitál a řadu lidí si získal zkrátka tím, že se s nimi

¹²⁴¹ LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 45.

„společensky unavil“. Když byly všechny Majerovy silné stránky maximálně aktivizovány, zažíval „hvězdné chvíle“ svého veřejného působení, což platilo pro třetí republiku. Jakmile jej ale začal opouštět jeho cit pro vnímání politické reality, což se stávalo v pozdějších rocích poúnorové emigrace, budila jeho politika rozpaky.

Během těch několika posledních let, kdy jsem se zabýval Václavem Majerem a jeho politickým působením, jsem četl řadu jeho charakteristik, formulovaných v rozličných dobách rozličnými lidmi s rozličnými úmysly. Dost z nich je ostatně citováno v této práci. Shodou okolností ze stejné doby, v níž Vojta Erban vyřkl slova, která celý můj text otvírají, pochází i postřehy, jež se mi nakonec jeví jako nejužitečnější zhodnocení Majerovy osoby: *„Člověk, který nežije jen politikou, není rozhodně politický lumen, myslí a mluví velmi pomalu, mluví s obtížemi, politické myšlení primitivní, ale poctivé, nadto má Mutterwitz, tj. není blbej. Zdá se, že posuzuje lidi poctivě a bez zaujatosti. Je rozhodně rozvážený. Bude asi dobré u něj působit na cit a na socialistickou notu. Bude asi dobrý stabilizátor.“*¹²⁴² Exulantovi skrytému za písmenem H. se na podzim 1950 podle mého názoru velmi dobře podařilo, stručně a vyváženě a s poukazem na silné i slabé stránky, vystihnout příznačné složky Majerovy osobnosti. I z této reflexe plyne, proč by bylo zcestné tvrdit, že snad bylo v silách samotného Majera nějak výrazněji změnit směřování československé politiky v jejích zlomových momentech. Dá se ale vyjádřit přesvědčení, že kdyby československou politickou scénou spoluvytvářelo více person s podobnou charakterovou výbavou, jakou měl Majer, určitě by to nebylo republice ke škodě a její vývoj by se dost možná ubíral po trochu jiných cestách. A to není, pevně věřím, úplná banalita.

¹²⁴² CČES, fond Československý zahraniční ústav v exilu (ČZÚ), kart. 20, Osobní korespondence, Majer Václav, Poznámky k rozmluvě H.–Majer z podzimu 1950.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny

Archiv autora

Archiv bezpečnostních složek

fond č. 45 – Vyřazené spisy z fondů Studijního ústavu MV

fond č. 304 – Různé bezpečnostní spisy po roce 1945

fond č. 305 – Ústředna Státní bezpečnosti

fond č. 310 – sekretariát Velitelství Státní bezpečnosti

fond 2M – Odbor politického zpravodajství MV

fond Hlavní správa rozvědky SNB

fond ZV 127 MV – kauza Bohumil Laušman

fondy krajských a okresních složek StB – B 1 – KS SNB Praha

objektový svazek č. 2231 – Nepřátelské osoby z řad bývalých sociálních demokratů

svazek č. 12402/334–I

Archiv České strany sociálně demokratické

fond č. 71 – Československá sociální demokracie 1920–1948

Archiv Kanceláře prezidenta republiky

fond KPR – Kancelář prezidenta republiky

Archiv Národního muzea

fond Rudolf Bechyně

fond Zdeněk Fierlinger

Archiv Libri prohibiti

fond Ladislav Radimský

Archives of Czechs and Slovaks Abroad, University of Chicago

Joe Martinek papers

Centrum pro československá exilová studia při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity

Palackého v Olomouci

fond Československý zahraniční ústav v exilu

fond Rada svobodného Československa

Československé dokumentační středisko

fond Blažej Vilím

fond Václav Holub

Labour History Archive and Study Centre, People's History Museum, Manchester, Labour Party

James Middleton Papers

Labour and Socialist International

Labour Party International Department

Labour Party International Department Correspondence

Labour Party International Department, Denis Healey Papers

Morgan Phillips International Papers

Národní archiv

fond Bohumil Laušman

fond Československá strana národně socialistická – ústřední sekretariát

fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – generální sekretariát

fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – oddělení – oddělení evidenční (Šváb)

fond Ministerstvo hospodářské obnovy Londýn

fond Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha

fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv

fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna – 1941–1950

fond Předsednictvo ministerské rady

fond Státní rada – Londýn

fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna

fond Zemský úřad Praha – Prezidium zemského úřadu v Praze

Osobní archiv Evy Hanhardt

Státní okresní archiv Louny

fond Archiv města Louny

Státní okresní archiv Rakovník

fond Václav Majer

Vojenský historický archiv

fond Kmenové listy

sbírka 20

Dobové tisky

BECHYNĚ, Rudolf: *Pero mi zůstalo: 1938–1945*. Praha, Dělnické nakladatelství 1947.

- BERGER, Oldřich: *Československá sociální demokracie v domácím odboji: Projev pronesený dne 19. října 1945 na XX. manifestačním sjezdu československé sociální demokracie v Praze*. Praha, Československá sociální demokracie – propagační oddělení 1945.
- BERGER, Oldřich: *Velké dílo: Hospodářsko-politický profil československého znárodnění*. Praha, Dělnické nakladatelství 1946.
- Budovatelský program Gottwaldovy vlády*. Praha, Ministerstvo informací 1946.
- Čtyřicet let výchovné práce Dělnické akademie: 1896–1936*. Praha, Dělnická akademie 1936.
- Dělnická kultura: Sborník Dělnické akademie a Dělnické vyšší lidové školy v Kladně 1929–1930*. Kladno, Dělnická akademie 1930.
- Dělnická kultura: Sborník Dělnické akademie a Dělnické vyšší lidové školy v Kladně 1930–1932*. Kladno, Dělnická akademie 1932.
- HOLUB, Václav: *Václav Majer, dělník, voják, ministr*. Brno, Zář 1945.
- House of Representatives, Report No. 1757, 84th Congress, 2nd Session, February 9, 1956*.
- Labour Party: Report of the 47th Annual Conference, Held in the Spa Grand Hall, Scarborough, May 17 to May 21, 1948*. London, Labour Party 1948.
- MAJER, Václav: *UNRRA a Československo*. Praha, Tiskové oddělení ministerstva výživy 1946.
- MAJER, Václav: *Zemědělci a socialistické hnutí: Projev pronesený dne 20. října 1945 na XX. manifestačním sjezdu československé sociální demokracie v Praze*. Praha, Československá sociální demokracie – propagační oddělení 1946.
- Můj poměr ke KSČ: Projevy z řad pracující inteligence*. Praha, Komunistická strana Československa 1946.
- Program akčního výboru Československé sociální demokracie*. Praha, Nákl. vl. 1945.
- Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý na první schůzi vlády dne 5. dubna 1945 v Košicích*. Praha, Ministerstvo informací 1945.
- Protokol osmnáctého řádného sjezdu českoslov. sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 15., 16., 17. května 1937 ve Smetanově síni Obecního domu hlav. m. Prahy*. Praha, Výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany dělnické 1937.
- Protokol XX. manifestačního sjezdu Československé sociální demokracie, který se konal 18.–21. října 1945 ve Smetanově síni Obecního domu v Praze*. Praha, Ústřední výbor Československé sociální demokracie 1946.
- Rok Národního souručenství: Právní, organizační a pracovní programová základna české národní pospolitosti*. Praha, Propagační komise Národního souručenství 1940.
- Senate, Report No. 898, 84th Congress, 1st Session, July 18, 1955*.

- SOUKUP, František: *Žaluji: Projev adresovaný Socialistické Internacionále v říjnu 1938*. Praha, Propagační oddělení čs. sociální demokracie 1946.
- Věrní jsme zůstali: Účast sociálních demokratů v domácím a zahraničním odboji*. Praha, Dělnická akademie 1947.
- Zpráva ku XV. řádnému sjezdu čsl. sociálně demokratické strany dělnické v Praze 1927*. Praha, Výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany dělnické 1927.
- Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933–1936 vydaná k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15. až 17. května 1937*. Praha, Výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany dělnické 1937.
- Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1937–1938 vydaná k mimořádnému (likvidačnímu) sjezdu v Praze dne 18. prosince 1938*. Praha, Výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany dělnické 1938.
- Zpráva o činnosti Československé sociální demokracie k XXI. řádnému sjezdu v Brně 14.–16. listopadu 1947*. Praha, Československá sociální demokracie 1947.
- Zpráva sekretariátu strany k XIII. řádnému sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konanému 27.–29. listopadu 1920 v Praze*. Praha, Výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany dělnické 1920.

Editované prameny

- Březen 1948. Záznamy Bedřicha Rattingera o rozhovorech s poslanci. In: KAPLAN, Karel: *Národní fronta 1948–1960*. Praha, Academia 2012. Příloha 1.9, s. 387–414.
- Cesta ke Květnu: Vznik lidové demokracie v Československu do února 1948. I. svazek*. KLIMEŠ, Miloš – LESJUK, Petr – MALÁ, Irena – PREČAN, Vilém (eds.). Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1965.
- Cesta ke Květnu: Vznik lidové demokracie v Československu do února 1948. II. svazek*. KLIMEŠ, Miloš – LESJUK, Petr – MALÁ, Irena – PREČAN, Vilém (eds.). Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1965.
- Československá zahraniční politika v roce 1938, sv. II., 1. červenec – 5. říjen 1938*. DEJMEK, Jindřich (et al.) (eds.). Praha, Ústav mezinárodních vztahů, Karolinum, Historický ústav AV ČR 2001.
- ČAPEK, Karel: *Na břehu dnů*. Praha, Československý spisovatel 1966.
- Český liberalismus: Texty a osobnosti*. ZNOJ, Milan – HAVRÁNEK, Jan – SEKERA, Martin (eds.). Praha, Torst 1995.

- ČSR a SSSR 1945–1948: *Dokumenty mezivládních jednání*. KAPLAN, Karel – ŠPIRITOVÁ, Alexandra (eds.). Brno, Doplněk, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997.
- Dekrety prezidenta republiky 1940–1945: Dokumenty*. JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.). Brno, Doplněk, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2002.
- Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943, I: Vztahy mezinárodní diplomacie k politice československé emigrace na západě*. OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (eds.). Praha, Academia 1966.
- DRÁPALA, Milan: *Na ztracené vartě Západu: Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha, Prostor 2000.
- Edwin Gooch: Champion of Farmworkers*. GOOCH, Simon (ed.). Lowestoft, Poppyland Publishing 2020.
- GOTTWALD, Klement: *Spisy: XIV, 1947–1948*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1958.
- GOTTWALD, Klement: *Vybrané spisy ve dvou svazcích: Svazek 2, 1939–1953*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1955.
- Jiří Voskovec & Jan Werich – Korespondence I*. MATĚJKA, Ladislav (ed.). Praha, Akropolis 2007.
- Josef David: Vzpomínky na deset let po Mnichovu (1938–1948)*. TOMĚŠ, Josef – VAŠEK, Richard (eds.). Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Nakladatelství Lidové noviny 2022.
- KAPLAN, Karel: První poválečná vláda: Komentované dokumenty. In: ADAMOVIČ, Karolína – ZAVACKÁ, Katarína – KAPLAN, Karel: *K ústavnímu vývoji v českých zemích a na Slovensku v letech 1938–1948: Studie; Ústavní vývoj na Slovensku v období od 6. 10. 1938 do apríla 1945; První poválečná vláda: Komentované dokumenty*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny ČSAV 1992.
- KENNAN, George Frost: *Z Prahy po Mnichovu: Diplomatické zprávy 1938–1940*. Praha, Academia 2021.
- ORWELL, George: *Lev a jednorozec: Eseje I.: (1928–1941)*. Praha, Argo 2013.
- PEROUTKA, Ferdinand: *O věcech obecných II: (Výbor z politické publicistiky)*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1991.
- Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. PROKŠ, Petr (ed.). Praha, Historický ústav AV ČR 1999.
- Pražské dohody 1945–1947: Sborník dokumentů*. JIČÍN, Rudolf – KAPLAN, Karel – ŠILAR, Jaroslav (eds.). Praha, Ústav pro soudobé dějiny ČSAV 1992.

- Rudolf Kopecký: *Vzpomínky starého novináře: „Proti Benešovi, nacistům a komunistům“*. NEKOLA, Martin (ed.). Beroun, Machart 2018.
- SEIFERT, Jaroslav: *Publicistika (1933–1938): Dubia: Společná prohlášení*. Praha, Akropolis 2011.
- SEIFERT, Jaroslav: *Publicistika (1939–1986): Dubia: Společná prohlášení*. Praha, Akropolis 2014.
- STALIN, J. V.: *Spisy: Svazek 6, 1924*. Praha, Svoboda 1951.
- Středoevropský manifest. In: FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky II*. Brno, Atlantis 1994. Příloha 2/10, s. 330–307.
- Tři roky: Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945–1948. Díl I., Události od osvobození na jaře 1945 do provedení voleb v květnu 1946*. Praha, Melantrich 1991.
- Tři roky: Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945–1948. Díl III., Události od druhého výročí osvobození Prahy v květnu 1947 do komunistického puče v únoru 1948*. Praha, Melantrich 1991.
- Únor 1948 očima poražených: Záznam diskusí exilových politiků z let 1949–1950*. HORÁK, Pavel – PREČAN, Vilém (eds.). Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Nakladatelství Lidové noviny 2018.
- Válečné deníky Jana Opočenského*. ČECHUROVÁ, Jana (et al.) (eds.). Praha, Karolinum 2001.
- Vojta Beneš: Cesta do třetího exilu*. NEKOLA, Martin (ed.). Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Nakladatelství Lidové noviny 2022.
- Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, sv. I., 1940–1941*. NĚMEČEK, Jan – ŠTOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan ml. (eds.). Praha, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2008.
- Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, sv. II., 1942*. NĚMEČEK, Jan – ŠTOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan ml. – BÍLEK, Jan (eds.). Praha, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2011.
- Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, sv. III.1, leden–červen 1943*. NĚMEČEK, Jan – ŠTOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan ml. – BÍLEK, Jan (eds.). Praha, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2012.
- Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, sv. IV.1, leden–červen 1944*. NĚMEČEK, Jan – ŠTOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan ml. – BÍLEK, Jan

(eds.). Praha, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2014.

Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, sv. IV.2, červenec–prosinec 1944.

NĚMEČEK, Jan – ŠŤOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan ml. – BÍLEK, Jan (eds.). Praha, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2015.

Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, sv. V., 1945. NĚMEČEK, Jan – ŠŤOVÍČEK, Ivan – NOVÁČKOVÁ, Helena – KUKLÍK, Jan ml. – BÍLEK, Jan (eds.). Praha, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Historický ústav AV ČR, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2016.

Periodický tisk

Americké listy: Československo-americký týdeník pro politiku, kulturu a hospodářství Čechoslovák

Dělnické listy: Orgán VI. župy čsl. sociálně demokratické strany dělnické

Demokracie a socialismus: List Československé sociální demokracie

Denní hlasatel: The leading Bohemian (Czechoslovak) daily, Časopis věnovaný zájmům československého lidu v Americe

Dnešek: Nezávislý týdeník

Greenbelt News Review: An Independent Newspaper

Lidová demokracie: Orgán Československé strany lidové

Lidové noviny: List Syndikátu českých spisovatelů

Mladá fronta: Deník Svazu české mládeže

Národní osvobození

Národní práce

Náš venkov: Orgán Ústředního svazu domkářů a maloročníků v Praze

Naše stráž: Orgán Republikánské strany župy lounské

Nedělní Národní práce

Nová svoboda: List pro informaci politickou, kulturní a hospodářskou

Nové Československo

Pestrý týden: Ústřední obrazový list Radosti ze života

Práce: List Revolučního odborového hnutí

Právo lidu: Ústřední deník československé sociální demokracie

Reportér: Týdeník pro politiku, kulturu a sport

Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa

Svobodné noviny: List Sdružení kulturních organizací

Svobodné slovo

Time

Večerník Národní práce

Večerník Práva lidu

Rozhovory

Rozhovor s Janou Majer Newman vedl Jan Brož, 1. 10. 2017.

Internetové zdroje

Visit to the United Kingdom of Bulganin and Khrushchev, 19–27 April 1956. 1956, History and Public Policy Program Digital Archive, The National Archives of the United Kingdom (TNA), FO 371/122836. Document obtained by James Vaughan, <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/123798> (citováno k 16. 8. 2023).

Závěrečné univerzitní práce

BROŽ, Jan: *Václav Majer: Politik v letech 1945–1948.* Praha, Diplomová práce FHS UK 2014.

HOPPE, Jiří: *Československá sociálně demokratická strana dělnická v roce 1938: Pokus o zařazení ČSSD do politického systému ČSR v druhé polovině 30. let a sledování předmnichovské politiky strany v roce 1938.* Praha, Diplomová práce FF UK 1992.

HORÁK, Jiří: *The Czechoslovak Social Democratic Party: 1938–1945.* New York, Dizertační práce Faculty of Political Science, Columbia University 1960.

Memoárová literatura

BERNARD, Vilém: Der ungleiche Lebenskampf (Die pluralistische „Volksdemokratie“ 1945–1948). In: KREJČÍ, Jaroslav (ed.): *Sozialdemokratie und Systemwandel: Hundert Jahre tschechoslowakische Erfahrung.* Berlin – Bonn, J. H. W. Dietz 1978, s. 51–61.

BUDÍN, Stanislav: *Jak to vlastně bylo.* Praha, Torst 2007.

Co vím o Marshallově plánu. In: FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky III.* Brno, Atlantis 1996. Příloha 3/10, s. 468–472.

ČERNÝ, Václav: *Paměti II, 1938–1945: Křik koruny české: Náš kulturní odboj za války.* Brno, Atlantis 1992.

- ČERNÝ, Václav: *Paměti III, 1945–1972*. Brno, Atlantis 1992.
- DÉRER, Ivan: *Antiferlinger I: Politické paměti 1945–1949*. Praha, GTA 1993.
- Dopis Václava Majera Ladislavu K. Feierabendovi. In: FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky III*. Brno, Atlantis 1996. Příloha 3/8, s. 464–466.
- DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek první. Kniha 1., Přes Mnichov do emigrace*. Praha, Melantrich 1991.
- DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek první. Kniha 2., Emigraci k vítězství*. Praha, Melantrich 1991.
- DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 1., Emigraci k vítězství*. Praha, Melantrich 1992.
- DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 2., Rok 1948 – Únor 1948*. Praha, Melantrich 1992.
- FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky II*. Brno, Atlantis 1994.
- FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky III*. Brno, Atlantis 1996.
- FIERLINGER, Zdeněk: *Ve službách ČSR: Paměti z druhého zahraničního odboje. Díl první*. Praha, Dělnické nakladatelství 1947.
- FIERLINGER, Zdeněk: *Ve službách ČSR: Paměti z druhého zahraničního odboje. Díl druhý*. Praha, Svoboda 1948.
- HÁJEK, Jiří: *Paměti*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1997.
- HEALEY, Denis: *The Time of My Life*. London, Michael Joseph 1989.
- HOLUB, Václav – HRUBÝ, Karel: Naděje a limity roku 1968. In: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1996, s. 77–85.
- HOLUB, Václav – JEŠINA, Čestmír: Organizace zápasu. In: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1996, s. 33–42.
- HOLUB, Václav: Od Mnichova po Košice. In: MOKRÝ, Adolf (ed.): *Osmdesát let Československé sociální demokracie 1878–1958*. Londýn, Ústřední výkonný výbor československé sociální demokracie v exilu 1958, s. 122–138.
- HOLUB, Václav: Práce, lidé, prostředky. In: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1996, s. 43–52.
- HOLUB, Václav: *Vítězství i prohry: Život na pozadí 20. století: Vzpomíná autor*. Vimperk, Vydáno vlastním nákladem 1997.

- HRUBÝ, Karel – HOLUB, Václav – JEŠINA, Čestmír: Na domácí frontě. In: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1996, s. 65–76.
- HRUBÝ, Karel: Nová exilová vlna. In: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1996, s. 89–100.
- HRUBÝ, Karel: *Věřil jsem v budoucnost*. Praha, Torst 2022.
- KOHOUT, Jaroslav: Naděje a zklamání: Vzpomínky na třetí republiku. In: *Na pozvání Masarykova ústavu 2*. Praha, Masarykův ústav AV ČR 2005, s. 97–103.
- KREJČÍ, Jaroslav: Naděje a zklamání: Vzpomínky na třetí republiku. In: *Na pozvání Masarykova ústavu 2*. Praha, Masarykův ústav AV ČR 2005, s. 104–115.
- LAŠTOVIČKA, Bohuslav: *V Londýně za války: Zápasy o novou ČSR 1939–1945*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1961.
- LAUŠMAN, Bohumil: *Kdo byl vinen?*. Vídeň, VI. n. 1953.
- LOEWY, Jiří: Proti informační blokádě: Publikační činnost ČSSD v exilu. In: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1996, s. 175–200.
- LOEWY, Jiří: *Úseky polojasna: Vzpomínky Jiřího Loewyho*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005.
- LUŽA, Radomír: *Československá sociální demokracie: Kapitoly z let exilu, 1948–1989*. Praha, Československé dokumentační středisko; Brno, Doplněk 2001.
- MAJER, Václav: Czechoslovakia. In: HEALEY, Denis (ed.): *The Curtain Falls: The Story of the Socialists in Eastern Europe*. London, Lincolns-Prager 1951, s. 83–97.
- MAJER, Václav: Moskevská cesta. In: MOKRÝ, Adolf (ed.): *Osmdesát let Československé sociální demokracie 1878–1958*. Londýn, Ústřední výkonný výbor československé sociální demokracie v exilu 1958, s. 139–146.
- MAJER, Václav: V československé armádě ve Francii a v Anglii. In: FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky II*. Brno, Atlantis 1994. Příloha 2/5, s. 299–304.
- RIPKA, Hubert: *Únorová tragédie: Svědectví přímého účastníka*. Brno, Atlantis 1995.
- URSÍNÝ, Ján: *Z môjho života: Príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky*. Martin, Matica slovenská 2000.
- Zkušenosti Marcela Ludíkara z československé armády v exilu. In: FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky II*. Brno, Atlantis 1994. Příloha 2/6, s. 304–311.

Literatura

- BARNOVSKÝ, Michal: Politické strany na Slovensku v letech 1945–1948. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno, Doplněk 2005, s. 1189–1222.
- BELDA, Josef (et al.): *Na rozhraní dvou epoch*. Praha, Svoboda 1968.
- BENEŠ, Edvard: *Demokracie dnes a zítra*. Praha, Čin 1946.
- BLAŽEK, Petr: Na rozcestí. Brněnský sjezd ČSSD v listopadu 1947. In: FAJMON, Hynek – BALÍK, Stanislav – HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objetí: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, s. 153–161.
- BRANDES, Detlef: *Germanizovat a vysídlit: Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha, Prostor 2015.
- BRANDES, Detlef: Limited Influence: The British and the Governments-in-Exile of Poland, Czechoslovakia and Yugoslavia. In: GEANEY, Kathleen Brenda – SMETANA, Vít (eds.): *Exile in London: The Experience of Czechoslovakia and the Other Occupied Nations, 1939–1945*. Prague, Karolinum Press 2017, s. 12–19.
- BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem: České politické diskurzy 1945–1948*. Praha, Argo 2015.
- BROD, Toman: Cesty československých uprchlíků přes Balkán v letech 1939–1940. In: HROZIENČIK, Josef (hl. red.): *Československo a Juhoslávia: Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968, s. 400–405.
- BROWN, Martin David: *Jak se jedná s demokraty: Britské ministerstvo zahraničí a československá emigrace ve Velké Británii, 1939–1945*. Praha, Beta–Dobrovský; Plzeň, Ševčík 2008.
- BROŽ, Jan: Jak se jedná s labouristy. Českoslovenští sociální demokraté v exilu a Labour Party během druhé světové války. In: *Historica Olomucensia*, 59 (2020), s. 155–171.
- BROŽ, Jan: Václav Majer jako komunální politik. Sociální demokracie na Lounsku v čase první republiky a začátky jedné politické kariéry. In: *Ústecký sborník historický*, 2 (2019), s. 31–43.
- BRÜGEL, Johann Wolfgang: *Češi a Němci 1939–1946*. Praha, Academia 2008.
- BUGGE, Peter: Czech Democracy 1918–1938 – Paragon or Parody?. In: *Bohemia*, 47, 1 (2007), s. 3–28.

- BUREŠ, Jan – CVRČEK, Lukáš – FIALKA, Jiří – RÁDKOVÁ, Adéla: *Spoutaný parlament: Role a fungování zákonodárního sboru Československa v době diktatury KSČ*. Praha, Karolinum, Ústav pro studium totalitních režimů 2022.
- COSTA, Ettore: *The Labour Party, Denis Healey and the International Socialist Movement: Rebuilding the Socialist International during the Cold War, 1945–1951*. Chem, Palgrave Macmillan 2018.
- CUHRA, Jaroslav (et al.): *České země v evropských dějinách: Díl čtvrtý: Od roku 1918*. Praha; Litomyšl, Paseka 2006.
- ČAPEK, Karel: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha, Fr. Borový; Čin 1937.
- ČEJKA, Eduard: *Československý odboj na Západě: (1939–1945)*. Praha, Mladá fronta 1997.
- ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Politici bez moci: První léta exilové Rady svobodného Československa*. Šenov u Ostravy, Tilia 2000.
- DEJMEK, Jindřich – NĚMEČEK, Jan: Volby 26. května 1946 v českých zemích. In: FRIEDL, Jiří – JEDLIČKOVÁ, Blanka – ŠKERLOVÁ, Jana a kol.: *Parlamentní volby 1946 a Československo: Souvislosti, prognózy, fakta, následky*. Praha, Historický ústav AV ČR 2017, s. 209–242.
- DEJMEK, Jindřich a kol.: *Československo: Dějiny státu*. Praha, Libri 2018.
- DOBEŠ, Jan: Socialismus v politické teorii a praxi let 1945–1948. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav (eds.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha, Národní archiv; Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005, s. 276–286.
- DOBEŠ, Jan: Zemědělské otázky v Prozatímním a Ústavodárném Národním shromáždění. In: *Zemědělství na rozcestí 1945–1948: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998*. Uherské Hradiště, Slováké muzeum 1998, s. 103–109.
- DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé: Velká politika 1938–1991. Díl I., Světová válka a nukleární mír 1938–1964*. Praha, Karolinum 2004.
- DVOŘÁKOVÁ, Zora: *Politikové na útěku: Osudy změněné 25. únorem 1948*. Praha, Epoque 2004.
- FABER, David: *Mnichov: Krize appeasementu 1938*. Praha, Bourdon 2015.
- FIERLINGER, Zdeněk: *Zrada československé buržoasie a jejích spojenců*. Praha, Mír, Družstevní práce 1951.
- FLORINSKY, Michael T.: The U. S. S. R. and Western Europe. In: *Current History*, Vol. 32, No. 186 (February, 1957), s. 77–82.

- GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan st.: *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha, Themis 1996.
- GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan st.: *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha; Litomyšl, Paseka 2004.
- GEBHART, Jan: Od demokracie k totalitě – proměny politické scény a veřejného života druhé republiky. In: JIRÁK, Jan – BEDNAŘÍK, Petr – KÖPPLOVÁ, Barbara a kol.: *Druhá republika: 167 obyčejných dní: Politické a mediální klima a jeho reflexe*. Praha, Karolinum 2016, s. 19–27.
- HÁJEK, Jiří: *Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1954.
- HEALEY, Denis: The New Russian Empire. In: HEALEY, Denis (ed.): *The Curtain Falls: The Story of the Socialists in Eastern Europe*. London, Lincolns-Prager 1951, s. 7–33.
- HEUMOS, Peter: *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945: Politisch-soziale Struktur, Organisation und Asylbedingungen der tschechischen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nationalsozialismus: Darstellung und Dokumentation*. München, Oldenbourg 1989.
- HEUMOS, Peter: Strukturální prvky první Československé republiky: Politicko-společenský systém, intermediární organizace a problém stability. In: *Soudobé dějiny*, 2, 2–3 (1995), s. 157–168.
- HOFFMANN, Roland J.: *Die Anfänge der Emigration aus der Tschechoslowakei nach der kommunistischen Machtergreifung vom Februar 1948 und die provisorische Aufnahme der Flüchtlinge in der amerikanischen Besatzungszone Deutschlands*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996.
- HOLZER, Jan: První a Druhá Československá republika: Úvod do komparace stranických systémů. In: *Politologický časopis*, 4 (1997), s. 330–351.
- HOLZER, Jan: Stranický systém druhé republiky. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno, Doplněk 2005, s. 1037–1056.
- HOPPE, Jiří: *Opozice '68: Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*. Praha, Prostor 2009.
- HORÁK, Jiří: Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji. In: *Svědectví*, ročník II, číslo 1 (1958), s. 38–54.
- HORÁK, Pavel: *Bohumil Laušman: Politický životopis: Riskantní hry sociálnědemokratického lídra*. Praha, Mladá fronta 2012.

- HORÁK, Pavel: *Republika v exilu: Inscenování československé vlády v Londýně za druhé světové války*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2022.
- HORÁK, Pavel: *Stranické legitimace, vážení!: Československá sociální demokracie na útěku poválečnou Evropou (1948–1953)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2015.
- HORKÝ, Ondřej – TOMALOVÁ, Eliška: Biografie. In: DRULÁK, Petr a kol.: *Jak zkoumat politiku: Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha, Portál 2008, s. 177–202.
- HOWE, Philip J. – LORMAN, Thomas A. – MILLER, Daniel E.: The Creation of the Conditions for Consociational Democracy and Its Development in Interwar Czechoslovakia. In: *Bohemia*, 56, 2 (2016), s. 362–380.
- HRBEK, Jaroslav (et al.): *Draze zaplacená svoboda: Osvobození Československa 1944–1945: Svazek I*. Praha, Paseka 2009.
- HRUBÝ, Karel: Masaryk a Bernstein. In: *Sociologický časopis*, ročník 34, číslo 4 (1998), s. 437–451.
- HRUBÝ, Karel: Opozice v exilové sociální demokracii: Nad knihou Radomíra Luži. In: *Soudobé dějiny*, 11, 1–2 (2004), s. 188–200.
- HRUBÝ, Karel: *Solidární společenství: Socialistická internacionála 1951–1992*. Praha, Masarykova dělnická akademie 1996.
- CHARVÁT, Jakub: Analýza průběhu a výsledků voleb do Národního shromáždění konaných v roce 1946. In: KOCIAN, Jiří – SMETANA, Vít a kol.: *Květnové volby 1946 – volby osudové?: Československo před bouří*. Praha, Euroslavica 2014, s. 23–58.
- JANČÍK, Drahomír – KALINA, Tomáš: Národohospodářské elity politických stran na počátku přechodu k plánovanému řízení československé ekonomiky (1945–1946). In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav (eds.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha, Národní archiv; Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005, s. 92–99.
- JIRÁSEK, Zdeněk: Dopad znárodnění v roce 1945 na československou ekonomiku. In: FAJMON, Hynek – BALÍK, Stanislav – HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objetí: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, s. 93–97.
- JUDT, Tony: *Poválečná Evropa: Historie po roce 1945*. Praha, Slovart 2008.
- KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha, Academia 2007.

- KALINOVÁ, Lenka: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: K dějinám české společnosti v letech 1945–1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004.
- KAPLAN, Karel: *Das verhängnisvolle Bündnis: Unterwanderung, Gleichschaltung und Vernichtung der Tschechoslowakischen Sozialdemokratie 1944–1954*. Wuppertal, POL-Verlag 1984.
- KAPLAN, Karel: *Národní fronta 1948–1960*. Praha, Academia 2012.
- KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha, Mladá fronta 1993.
- KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno, Doplněk 1997.
- KAPLAN, Karel: *Poúnorový exil 1948–49*. Liberec, Dialog 2007.
- KAPLAN, Karel: *Sociální demokracie po únoru 1948*. Brno, Doplněk 2011.
- KAPLAN, Karel: Útěky do emigrace 1948: Václav Majer. In: *Historický obzor: Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie*, 11, 11/12 (2000), s. 278–280.
- KAPLAN, Karel: *Znárodnění a socialismus*. Praha, Práce 1968.
- KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938): Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha, Libri 2000.
- KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938): Díl druhý, Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*. Praha, Libri 2002.
- KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938): Díl třetí, O přežití a o život (1936–1938)*. Praha, Libri 2003.
- KÁRNÍK, Zdeněk: Československá sociálně demokratická strana dělnická v letech 1918–1938. In: HRUBEC, Marek – BÁRTA, Miloš (ed.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. Praha, Masarykova dělnická akademie; Brno, Doplněk 2006, s. 46–59.
- KÁRNÍK, Zdeněk: *Malé dějiny československé (1867–1939)*. Praha, Dokořán 2008.
- KOČIAN, Jiří: *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948: Organizace, program, politika*. Brno, Doplněk 2002.
- KOČIAN, Jiří: Diskuse a představy československého politického exilu o programu obnovy poválečné ČSR. In: *Válečný rok 1944: Příspěvky účastníků mezinárodní konference konané ve dnech 19.–20. října 1999 v Praze*. Praha, Ministerstvo obrany České republiky – AVIS 2001, s. 119–128.
- KOČIAN, Jiří: Politický systém v letech 1945–1948. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno, Doplněk 2005, s. 1125–1130.

- KOČIAN, Jiří: Program obnovy Československa v českém politickém spektru v letech 1939–1945. In: *Moderní dějiny: Sborník k dějinám 19. a 20. století*, 2 (1994), s. 163–169.
- KOČIAN, Jiří: Znárodnování v programu československých politických stran. In: FAJMON, Hynek – BALÍK, Stanislav – HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objekty: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, s. 60–70.
- KORBEL, Josef: *The Communist Subversion of Czechoslovakia 1938–1948: The Failure of Coexistence*. Princeton, Princeton University Press 1959.
- KOSATÍK, Pavel: *Ferdinand Peroutka: Pozdější život (1938–1978)*. Praha, Mladá fronta 2011.
- KOUBEK, Jiří: Volby do Ústavodárného národního shromáždění v roce 1946 (Volební geografie českých zemí). In: KUBÁČEK, Jan (ed.): *I. studentský politologický almanach*. Praha, Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta 2005, s. 137–155.
- KOUTEK, Ondřej: *Prokop Drtina: Osud československého demokrata*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů; Vyšehrad 2011.
- KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha, Argo 2005.
- KUKLÍK, Jan ml. – NĚMEČEK, Jan: Jak se připravoval odsun Němců. In: NĚMEČEK, Jan a kol.: *Kapitoly z osvobození Československa 1945*. Praha, Academia; Mafra, a.s. 2017, s. 134–138.
- KUKLÍK, Jan ml. – NĚMEČEK, Jan: Londýnský exil a obnova československého státu. In: NĚMEČEK, Jan (et al.) (eds.): *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století: Hledání východisek*. Praha, Historický ústav AV ČR 2010, s. 265–290.
- KUKLÍK, Jan ml. – NĚMEČEK, Jan: *Osvobozené Československo očima britské diplomacie: Zprávy britské ambasády z Prahy v roce 1945*. Praha, Karolinum 2010.
- KUKLÍK, Jan ml. – NĚMEČEK, Jan: *Proti Benešovi!: Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*. Praha, Karolinum 2004.
- KUKLÍK, Jan ml.: *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Praha, Linde 2002.
- KUKLÍK, Jan ml.: *Znárodněné Československo: Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha, Auditorium 2010.
- KUKLÍK, Jan st. – KUKLÍK, Jan ml.: Formování sociálně demokratického exilu v Paříži a v Londýně v letech 1939–1941. In: KÁRNÍK, Zdeněk – MĚCHÝŘ, Jan (eds.):

- K novověkým sociálním dějinám českých zemí IV.: Zvraty a převraty, 1939–1992.* Praha, Karolinum 2001, s. 11–56.
- KUKLÍK, Jan st.: Antonín Hampl – pokus o politický portrét jedné z profilujících osobností československé sociální demokracie meziválečného období. In: ŠTAIF, Jiří (ed.): *Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi: Sborník příspěvků k jubilantovým sedmdesátinám.* Praha, Karolinum 2003, s. 143–149.
- KUKLÍK, Jan st.: Československá sociálně demokratická strana dělnická. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004.* Brno, Doplněk 2005, s. 683–709.
- KUKLÍK, Jan st.: Hledání cesty k demokratickému socialismu (k programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let). In: KÁRNÍK, Zdeněk (ed.): *K novověkým sociálním dějinám českých zemí III.: Od války k válce, 1914–1939.* Praha, Karolinum 1998, s. 59–91.
- KUKLÍK, Jan st.: Národní strana práce (1938–1939). In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004.* Brno, Doplněk 2005, s. 1073–1090.
- KUKLÍK, Jan st.: Sociální demokracie a sociální demokraté mezi dvěma totalitami (1938–1948). In: HRUBEC, Marek – BÁRTA, Miloš (ed.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí.* Praha, Masarykova dělnická akademie; Brno, Doplněk 2006, s. 60–69.
- KUKLÍK, Jan st.: *Sociální demokraté ve druhé republice.* Praha, Univerzita Karlova 1993.
- KUPROVÁ, Jana: Louny za Velké války a v období první republiky (1914–1938). In: HLUŠTÍK, Antonín – ROEDL, Bohumír (et al.): *Louny.* Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005, s. 241–270.
- LÄSSIG, Simone: Introduction: Biography in Modern History – Modern Historiography in Biography. In: BERGHAIN, Volker R. – LÄSSIG, Simone (eds.): *Biography between Structure and Agency: Central European Lives in International Historiography.* New York, Berghahn Books 2008, s. 1–26.
- LIJPHART, Arend: *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration.* New Haven, Yale University Press 1977.
- LUEBBERT, Gregory M.: *Liberalism, Fascism, or Social Democracy: Social Classes and the Political Origins of Regimes in Interwar Europe.* New York, Oxford University Press 1991.

- LUKEŠ, Igor: *Československo nad propastí: Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948*. Praha, Prostor 2014.
- LUŇÁK, Petr: *Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Praha, Libri 1997.
- LŮŽEK, Bořivoj: *Boje a vítězství dělnické třídy na Lounsku*. Louny, Okresní muzeum Louny ve spolupráci s okresní komisí regionálních dějin při OV KSČ Louny 1989.
- Manifest čs. spisovatelů aneb jaká je pravda. In: *Svědectví*, ročník IX, číslo 33 (1967), s. 3–36.
- MARŠÁLEK, Zdenko: *"Česká" nebo "československá" armáda?: Národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945*. Praha, Academia 2017.
- MAZURKIEWICZ, Anna: *Voice of the Silenced Peoples in the Global Cold War: The Assembly of Captive European Nations, 1954–1972*. Berlin/Boston, Walter de Gruyter 2021.
- MYANT, Martin R.: *Socialism and democracy in Czechoslovakia, 1945–1948*. Cambridge, Cambridge University Press 1981.
- NEDVĚD, Jaroslav: *Cesta ke sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou v roce 1948*. Praha, Academia 1968.
- NEKOLA, Martin: „Exilové internacionály“ ve studené válce jako nástroj boje proti komunismu. In: *Soudobé dějiny*, 22, 1–2 (2015), s. 102–129.
- NEKOLA, Martin: *České politické strany v poúnorovém exilu*. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Nakladatelství Lidové noviny 2021.
- NEKOLA, Martin: *Petr Zenkl: Politik a člověk*. Praha, Mladá fronta 2014.
- NEKOLA, Martin: Za osvobození „porobených národů“: Politické organizace protikomunistických exilů ze středovýchodní Evropy a Balkánu ve srovnání. In: *Soudobé dějiny*, 19, 1 (2012), s. 37–70.
- NĚMEČEK, Jan: Československo na prahu války a míru. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav (eds.): *Československo na rozhraní dvou epoch nsvobody*. Praha, Národní archiv; Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005, s. 31–39.
- PAVLÁT, David: *Novinář a politik Hubert Ripka: Člověk, který nemlčel*. Praha, Academia 2018.
- PEARCE, Edward: *Denis Healey: A Life in Our Times*. London, Little, Brown 2002.
- PEHR, Michal: České politické strany v době třetí republiky a jejich poválečné sjezdy. In: *Moderní dějiny: Časopis pro dějiny 19. a 20. století*, 24, 1 (2016), s. 185–212.
- PEHR, Michal: Chvála a kritika prvorepublikové demokracie. In: *Historie – Otázky – Problémy*, 6, 1 (2014), s. 120–134.

- PEHR, Michal: KSČ a volby 1946. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu: Svazek V*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005, s. 177–193.
- PEHR, Michal: Volby 1946. In: *Na pozvání Masarykova ústavu 5*. Praha, Masarykův ústav AV ČR 2007, s. 11–32.
- PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo 1939–1946: Válečné představy a poválečná realita*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011.
- PERNES, Jiří: Slučovací sjezd KSČ a ČSSD v červnu 1948. In: FAJMON, Hynek – BALÍK, Stanislav – HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objetí: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, s. 162–172.
- PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu II., 1919*. Praha, Lidové noviny 1991.
- PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu III., 1920*. Praha, Lidové noviny 1991.
- PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu IV., 1921–1922*. Praha, Lidové noviny 1991.
- POLÁŠEK, Martin: Parlament jako katalyzátor přerodu antisystémové strany ve stranu systémovou: případ ČSDSD. In: DOUBEK, Vratislav – POLÁŠEK, Martin a kol.: *Parlament v čase změny: Případové studie z vývoje českého a československého parlamentarismu*. Praha, Akropolis 2011, s. 21–41.
- POLÁŠEK, Martin: *Revizionisté, progresivisté a tradicionalisté: Programové debaty v československé sociální demokracii v letech 1924–1938*. Praha, Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd; Brno, Doplněk 2013.
- PREČAN, Vilém: Únorový převrat 1948 v Československu v mezinárodním kontextu. Bezprostřední a dlouhodobé důsledky. In: BENEŠ, Zdeněk – KOVÁČ, Dušan – LEMBERG, Hans (eds.): *Hledání jistoty v bouřlivých časech: Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*. Ústí nad Labem, Albis International 2006, s. 345–413.
- PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992: I. díl, období 1918–1945*. Brno, Doplněk 2004.
- PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992: II. díl, období 1945–1992*. Brno, Doplněk 2009.
- PRŮCHA, Václav: Zemědělská družstva v meziválečném Československu ve světle statistiky. In: HARNA, Josef – RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.): *Agrární strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace*. Uherské Hradiště, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti 2010, s. 141–152.

- RÁKOSNÍK, Jakub: Tvůrce dějin, anebo zajatec historických okolností?. In: BÁRTA, Miroslav – KOVÁŘ, Martin a kol.: *Lidé a dějiny: K roli osobnosti v historii v multidisciplinární perspektivě*. Praha, Academia 2017, s. 23–38.
- RÁKOSNÍK, Jakub – NOHA, Jiří: *Kapitalismus na kolenou: Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934*. Praha, Auditorium 2012.
- RÁKOSNÍK, Jakub – SPURNÝ, Matěj – ŠTAIF, Jiří: *Milníky moderních českých dějin: Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*. Praha, Argo 2018.
- RAŠKA, Francis D.: *Opuštění bojovníci: Historie Rady svobodného Československa, 1949–1961*. Praha, Academia 2009.
- RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha, Karolinum 1997.
- REIMAN, Michal a kol.: *Zrod velmoci: Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*. Praha, Karolinum 2013.
- RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci*. Praha, Academia 2002.
- ŘÍCHOVÁ, Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha, Portál 2014.
- SASSOON, Donald: *One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century*. London, I. B. Tauris 2010.
- SIXTA, Václav: *Možnosti historické biografie: Teorie biografie a historická věda*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2023.
- SMETANA, Vít – KOCIAN, Jiří: Květnové volby 1946 a jejich domácí i mezinárodněpolitické důsledky. Slovo úvodem. In: KOCIAN, Jiří – SMETANA, Vít a kol.: *Květnové volby 1946 – volby osudové?: Československo před bouří*. Praha, Euroslavica 2014, s. 9–21.
- SMETANA, Vít: *Ani vojna, ani mír: Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016.
- SMETANA, Vít: Bod obratu? Americká a britská reflexe voleb a československé politiky v roce 1946. In: KOCIAN, Jiří – SMETANA, Vít a kol.: *Květnové volby 1946 – volby osudové?: Československo před bouří*. Praha, Euroslavica 2014, s. 157–201.
- SMETANA, Vít: From Re-Emergence to Uncertainties: The Changing Position of Czechoslovakia in London throughout the Second World War. In: GEANEY, Kathleen Brenda – SMETANA, Vít (eds.): *Exile in London: The Experience of Czechoslovakia and the Other Occupied Nations, 1939–1945*. Prague, Karolinum Press 2017, s. 59–71.

- SMETANA, Vít: Pod křídla Sovětů: Mohlo se Československo vyhnout „sklouznutí“ za železnou oponu?. In: *Soudobé dějiny*, 15, 2 (2008), s. 274–302.
- SOMMER, Karel: *UNRRA a Československo*. Opava, Slezský ústav AV ČR 1993.
- STEJSKALOVÁ, Radka: Sociální boje na Lounsku ve 30. letech. In: *Sborník okresního archivu v Lounech*. Louny, Okresní archiv Louny 1985, s. 28–36.
- STEJSKALOVÁ, Radka: Vývoj politických stran v Lounech v 1. polovině 30. let. In: *Sborník okresního archivu v Lounech*. Louny, Okresní archiv Louny 1988, s. 79–86.
- SVÁTEK, František: K literatuře a sporům o dějinách exilové sociálně demokratické strany: Případ Vilím: kontexty interpretací. In: *Ročenka Československého dokumentačního střediska 2004–2007*. Praha, Československé dokumentační středisko 2008, s. 11–20.
- ŠIMSOVÁ, Sylva: Dokumenty o exilovém sociálně demokratickém politikovi Josefu Bělinovi v britských archivech. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, 8 (2010), s. 265–284.
- ŠIMSOVÁ, Sylva: Propuštění Blažeje Vilíma z funkce ústředního tajemníka exilové Československé sociální demokracie v roce 1950. In: *Ročenka Československého dokumentačního střediska 2004–2007*. Praha, Československé dokumentační středisko 2008, s. 21–52.
- ŠLOUF, Jakub: Vznik „protikomunistických bloků“ při rekonstrukci národních výborů po volbách v květnu 1946, situace v západních Čechách. In: FRIEDL, Jiří – JEDLIČKOVÁ, Blanka – ŠKERLOVÁ, Jana a kol.: *Parlamentní volby 1946 a Československo: Souvislosti, prognózy, fakta, následky*. Praha, Historický ústav AV ČR 2017, s. 407–414.
- ŠOLC, Jiří: *Útěky a návraty Bohumila Laušmana: Osud českého politika*. Praha, Naše vojsko 2008.
- TAUBMAN, William: *Chruščov: Člověk a jeho doba*. Praha, BB/art 2005.
- TIGRID, Pavel: *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha, Prostor 1990.
- TIGRID, Pavel: The Prague Coup of 1948: The Elegant Takeover. In HAMMOND, Thomas T. (ed.): *The Anatomy of Communist Takeovers*. New Haven and London, Yale University Press 1975, s. 399–432.
- TŮMA, Jiří: Úloha lounské župy při vytváření internacionální komunistické strany. In: *Sborník okresního archivu v Lounech*. Louny, Okresní archiv Louny 1985, s. 5–24.
- TŮMA, Oldřich: Československo a Marshallův plán. 60 let od odmítnutí americké finanční pomoci. In: FAJMON, Hynek – BALÍK, Stanislav – HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objekty: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, s. 123–130.

- VEBER, Václav: *Osudové únorové dny 1948*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2008.
- VEČEŘA, Pavel: Národní souručenství. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno, Doplněk 2005, s. 1091–1104.
- VORÁČEK, Emil a kol.: *V zájmu velmoci: Československo a Sovětský svaz 1918–1948*. Praha, Historický ústav 2019.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Československá sociální demokracie a Národní fronta*. Praha, Academia 1985.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Československá sociální demokracie. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno, Doplněk 2005, s. 1165–1173.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Osobnosti v zrcadle dějin. Teoretické a metodologické otázky biografického výzkumu. In: MAKARIUSOVÁ, Marie – VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla (ed.): *Metodické problémy moderní biografistiky*. Praha, Historický ústav 2010, s. 7–10.
- VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha, Libri 2000.
- ŽÁČEK, Pavel: V–101. Agent, ze kterého se dalo žít. In: MEDVECKÝ, Matej (ed.): *Posledné a prvé slobodné (?) voľby – 1946, 1990: Zborník z odborného seminára*. Bratislava, Ústav pamäti národa 2006, s. 102–159.